

ДЕРЖАВНА ПОДАТКОВА СЛУЖБА УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

СЛОВНИК ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ

*2-ге видання,
перероблене і доповнене*

КИЇВ • АЛЕРТА • 2012

УДК ***
ББК ***

ЗМІСТ

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Науково-дослідного інституту фінансового права
(рішення № 5 від 29 листопада 2011 року)*

Рецензенти:

Чернадчук В. Д. – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», доктор юридичних наук, професор.

Латковська Т. А. – професор кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор.

П 78 **Словник фінансово-правових термінів** / [за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. К. Воронової]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Алерта, 2011. – 558 с.

ISBN*****

Словник підготовлено на основі визначень понять, що застосовуються в нормативно-правових актах чинного законодавства України. Видання містить тлумачення понад 500 найважливіших термінів і термінологічних словосполучень, що застосовуються у бюджетній, податковій та інших сферах фінансових відносин.

Видання розраховане на працівників підприємств, установ і організацій, юристів, економістів, студентів вищих навчальних закладів, які вивчають фінансове право.

УДК ***
ББК ***

А	4
Б	26
В	76
Г	124
Д	140
Е	193
Є	196
З	202
І	223
К	245
Л	253
М	268
Н	300
О	331
П	348
Р	439
С	455
Т	472
У	481
Ф	484
Ц	542
Ч	552
Ю	555

ISBN ***

© Науково-дослідний інститут
фінансового права, 2011
© Видавництво «Алерта», 2011

- А -

Аваль (франц. aval – порука за векселем) – вексельне поручительство, згідно з яким банк бере на себе відповідальність перед векселедержателем за виконання векселедавцем оплати податкового векселя, яке оформляється шляхом проставлення гарантійного напису банку на кожному примірнику податкового векселя [10].

Нормативне визначення даного терміна міститься у постанові НБУ «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями у національній валюті на території України» [18]. Відповідно до якого аваль – це вексельне поручительство, за яким особа (аваліст), що його здійснює, бере на себе відповідальність перед власником векселя за виконання векселедавцем, акцептантом або індосантом зобов'язань стосовно оплати цього векселя. Аваль виражається словами «вважати за аваль» або будь-яким іншим рівнозначним формулюванням, оформляється на векселі або на алонжі, підписується авалістом. Авалування – оформлення юридичною або фізичною особою авалю за векселем, тобто прийняття зобов'язання оплатити вексель повністю або частково за одну із зобов'язаних за векселем осіб у разі неоплати векселя платником у строк або якщо немає змоги одержати платіж за векселем у строк.

Довідкова фінансово-економічна література [1, с. 137–138] визначає аваль як акт, за яким третя особа не є

ні платником, ні векселедавцем, ні індосантом та гарантує оплату комерційного векселя в певний період.

Авансовий платіж – сплата до бюджету податків і податкових платежів у розмірах, визначених за прогнозними оцінками об'єкта оподаткування чи за його фактичними розмірами в попередньому періоді або в аналогічному періоді попереднього року.

Авізо (іт. avviso – повідомлення) – офіційне поштове або телеграфне повідомлення, яке застосовується в банківській практиці, про зміни у взаємних розрахунках між контрагентами. За допомогою авізо банки повідомляють своїх клієнтів про дебетові й кредитові записи, про залишки коштів на рахунку, про виплату переказів, виставлення чеків, відкриття акредитивів.

Авізо визначають також як офіційне письмове банківське повідомлення про виконання розрахункової операції. Скеровується іншому банку чи клієнту та використовується банками для сповіщення своїх клієнтів про дебетові та кредитові записи, залишки коштів на рахунках, про виплату переказів, подання чеків, відкриття акредитивів. В авізо вказують його номер, дату операції та її характер, суму, реквізити платника чи одержувача [5].

Авіста (іт. a vista – за пред'явленням) – напис на векселі або на будь-якому іншому платіжному документі,

який означає, що оплату за цим документом належить здійснити відразу після його пред'явлення або після закінчення певного строку з дня його подання; вексель на пред'явника, виданий без зазначення терміну оплати. До оплати його можна пред'явити у будь-який час.

Авуари (фр. avoir – майно, надбання, здобуток) – різні активи (майно, кошти, цінні папери, чеки, векселі, перекази, акредитиви, золото та ін.), за рахунок яких здійснюються платежі та погашення зобов'язань їх власників; кошти банку, що розміщуються на його рахунках у закордонних банках в іноземній валюті. За їх допомогою здійснюються виплати, погашаються зобов'язання, забезпечуються розрахунки між державами.

Авуарами також називають активи, ресурси країн в іноземній валюті і золото, які зберігаються в банках інших країн. У вузькому значенні авуари – це лише активи (емісійного або комерційного банків в іноземній валюті і наявні гроші, рахунки в інших банках, акції, облігації, скарбничі векселі та інші цінні папери, які легко реалізувати), що містяться на їхніх рахунках у закордонних банках [3, с. 16]. Сукупність цих засобів називають іноземними авуарами, вони перебувають під юрисдикцією тієї країни, у якій розміщуються.

Авалорне відратування – об'єднання мита або податку за ставками, що встановлені в процентному відношенні до вартості товарів або інших предметів, які обкладаються

митом чи податком.

Ажіо (лат. aggio – перевищення) – різниця, на яку ринкова вартість курсів валют, золота, цінних паперів, векселів перевищує їх номінальну вартість; різниця в сумах валютного виторгу або платежів, що виникає при зміні співвідношення між курсами валют оплати і національної валюти з моменту платежу; комісійний збір, сплачуваний за обмін нерівноцінних валют або за обмін банкнот на металеві монети.

Відхилення курсу валюти, акцій, векселів та інших цінних паперів від їх номінальної вартості або паритету в бік перевищення, виявляється у: збільшенні вартості національної грошової одиниці стосовно інших валют; надбавці до продажної ціни валюти за особливих умов її реалізації; надбавці до ціни акції під час розміщення та перепродажу її на ринку, що визначається як різниця між продажною і номінальною цінами акції або як різниця між цінами останнього та передостаннього продажу акцій на фондовій біржі [6, с. 12].

Ажіо також визначають як різницю між номінальною і реальною вартістю грошової одиниці або цінних паперів [1, с. 62]. Це загальне визначення враховує різні значення терміна, який використовується як у монетарній сфері, так і в банківській діяльності або при спекуляції цінними паперами.

Акредитив (лат. accreditivus – довірчий) – умовне грошове зобов'язання, що надається банком-емітентом за дорученням та з інструкціями

особи – наказодавця акредитива (та від його імені) або від власного імені, здійснити платіж на користь одержувача коштів чи визначеної ним особи бенефіціара або акцептувати і сплатити виставлені бенефіціаром переказні векселі (тратти), або уповноважити інший банк провести такий платіж, або акцептувати і сплатити переказні векселі (тратти), або надати повноваження іншому банку здійснити угоду (купити або врахувати переказні векселі (тратти) проти передбачених документів з урахуванням дотримання умов акредитива [1, с. 62].

Акредитиви бувають авізовані, авізовані прямо, безвідкличні, відкличні, грошові, документарні, з попереднім авізо та зустрічні, із червоною смугою та компенсаційні, кумулятивні та некумулятивні, непереказні, непідтверджені та інші.

У чинному законодавстві [17] акредитив – це договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

У фінансовій доктрині розрізняють такі види акредитивів: за способом використання: документарні і грошові; за способом виконання: платіжні, акцептні та з угодою тратт; за формою: документарні акредитиви й акредитивні комерційні листи; за способом повідомлення бенефіціара: прямо авізовані й авізовані че-

рез авізуючий банк, попередньо авізовані; за ступенем гарантованої оплати сум, що мають бути сплачені експортеру: відкличні і безвідкличні; за наявністю або відсутністю підтвердження щодо акредитива з боку авізуючого чи іншого банку: підтверджені і не підтверджені; за характером платежу у зв'язку з можливістю чи неможливістю здійснювати часткові поставки продукції: подільні та неподільні.

Акт перевірки – акт, у якому зазначаються: підстава, мета, предмет, об'єкт/об'єкти перевірки, період, за який проводилася перевірка, склад контрольної групи суб'єкта перевірки, а також фактичний стан справ, виявлений на об'єкті, з наведенням доказів (згідно зі Стандартом Рахункової палати «Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів», затвердженим Постановою Колегії Рахункової палати від 27.12.2004 р. № 28–6).

В акті відображаються результати перевірки всіх питань, передбачених програмою перевірки, усі факти порушень чинного законодавства та перелік виявлених недоліків, інформація про документи та інші матеріали, на яких ґрунтуються викладені факти, прізвища та посади осіб, причетних до вчиненого порушення, завданих збитків, та їх пояснення.

Результат перевірки викладається об'єктивно, достовірно, обґрунтовано, ясно та наводиться вичерпний опис виявлених фактів і даних. Не допускається внесення до акта різних припущень та непідтвердже-

них даних про управлінську та господарсько-фінансову діяльність об'єкта перевірки.

Акт перевірки складається у трьох примірниках та підписується уповноваженими посадовими особами об'єкта перевірки, а також усіма членами контрольної групи суб'єкта перевірки. Керівник контрольної групи суб'єкта перевірки підписує кожну сторінку акта та персонально відповідає за об'єктивність та обґрунтованість акта перевірки. Інші члени контрольної групи суб'єкта перевірки несуть відповідальність у частині виконаного ними обсягу робіт.

Один примірник акта перевірки передається для підпису уповноваженій посадовій особі об'єкта перевірки.

У разі незгоди уповноваженої особи об'єкта перевірки з фактами, викладеними в акті, їх обґрунтуваннями та доказами, він не пізніше п'яти робочих днів повинен подати керівнику контрольної групи суб'єкта перевірки аргументовані письмові зауваження стосовно питань, з якими не погоджується. Зазначені зауваження розглядаються протягом п'яти робочих днів після їх отримання. Результати розгляду цих зауважень викладаються окремою довідкою і підписуються керівником контрольної групи суб'єкта перевірки. Зауваження і довідка про результати їх розгляду додаються до акта перевірки та є його невід'ємною частиною. У разі порушення терміну подання зауважень останні не підлягають розгляду.

У разі відмови уповноваженої посадової особи від підписання акта перевірки цей факт фіксується в акті

перевірки та засвідчується підписом керівника контрольної групи суб'єкта перевірки.

Акт ревізії – документ, який складається особами, що проводили ревізію, фіксує факт її здійснення та результати. Заперечення, зауваження до акта ревізії (за їх наявності) та висновки на них є невід'ємною частиною акта (згідно з Порядком проведення інспектування Державною контрольно-ревізійною службою, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550).

Результати ревізії оформляються актом, який складається на паперовому носії державною мовою і повинен мати наскрізну нумерацію сторінок. На першому титульному аркуші акта ревізії, який оформляється на бланку органу служби, зазначається назва документа (акт), дата і номер, місце складання (назва міста, села чи селища) та номер примірника.

Акт ревізії містить: 1) вступну частину, в якій зазначається підстава для проведення ревізії, тема ревізії, повна назва об'єкта контролю, його місцезнаходження, відомості про організаційно-правову форму та форму власності, дати початку і закінчення ревізії, період, який підлягає ревізії, перелік посадових осіб служби та залучених спеціалістів, що проводили ревізію, перелік посадових осіб, які відповідали за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягає ревізії; 2) констатуючу частину, в якій наведено

інформацію про результати ревізії в розрізі кожного питання програми із зазначенням, за який період, яким способом (вибірковим, суцільним) та за якими документами перевірено ці питання, а також висновок про наявність або відсутність порушень законодавства.

Виявлені допущені об'єктом контролю порушення законодавства, контроль за дотриманням якого віднесено до компетенції служби, фіксуються в констатуючій частині акта ревізії з обов'язковим посиланням на норми законів чи інших нормативно-правових актів, які порушено, та із зазначенням винних у їх допущенні осіб.

Акт ревізії підписується посадовою особою служби та керівником і головним бухгалтером об'єкта контролю або особою, уповноваженою на ведення бухгалтерського обліку (головний бухгалтер), а також за необхідності – іншими працівниками об'єкта.

У разі проведення посадовими особами служби і залученими спеціалістами ревізії у складі групи акт ревізії підписується керівником групи.

Потреба в ознайомленні з актом ревізії та його підписанні іншими працівниками об'єкта контролю, зокрема колишнім керівником і головним бухгалтером, що відповідальні за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягає ревізії, визначається посадовою особою служби самостійно.

Акт ревізії складається у трьох примірниках: перший – для органу служби, другий – для об'єкта

контролю, третій – для передачі правоохоронним органам у випадках, передбачених законодавством.

Для унеможливлення подробиці примірники акта візуються посадовою особою служби на кожній сторінці із зазначенням на останній сторінці загальної кількості сторінок.

Третій примірник акта ревізії до передачі правоохоронному органу зберігається у матеріалах ревізії. На звернення правоохоронного органу про видачу акта ревізії у разі, коли третій примірник вже надіслано іншому правоохоронному органу, орган служби повідомляє про його назву, реквізити супровідного листа та видає завірену копію акта ревізії.

Після складання акта ревізії посадова особа служби підписує всі його примірники та забезпечує реєстрацію в журналі реєстрації актів ревізій, форма якого визначається Державною фінансовою інспекцією України.

Перший і третій примірники акта ревізії надаються для ознайомлення і підписання об'єкту контролю у строк не пізніше ніж 5 робочих днів після закінчення ревізії одним із таких способів:

а) особисто під розписку керівнику або головному бухгалтеру об'єкта контролю;

б) через канцелярію (діловодну службу) з відміткою на примірнику акта органу служби про дату реєстрації в журналі вхідної кореспонденції об'єкта контролю та підписом працівника канцелярії (загального відділу), який здійснив реєстрацію;

в) рекомендованим поштовим від-

правленням з повідомленням. При цьому на примірнику акта, що залишається в органі служби, зазначаються реквізити поштового повідомлення, яке долучається до матеріалів ревізії.

Керівник, головний бухгалтер та інші визначені працівники об'єкта контролю зобов'язані ознайомитися з актом ревізії та у разі погодження з викладеними у ньому фактами підписати отримані примірники акта. У разі наявності заперечень (зауважень) щодо змісту акта ревізії керівник, головний бухгалтер чи інші особи підписують його із застереженням.

Підписані примірники акта ревізії об'єкт контролю зобов'язаний повернути органу служби у строк не пізніше ніж 3 робочі дні після отримання. У разі ненадходження до органу служби підписаних примірників акта ревізії протягом зазначеного строку посадові особи служби засвідчують це актом про відмову від підпису, що складається у трьох примірниках, один з яких видається об'єкту контролю.

Після складання акта про відмову від підпису орган служби має право здійснити належні заходи щодо реалізації результатів ревізії з обов'язковим інформуванням про факт відмови від підписання акта ревізії органу управління об'єкта контролю і за необхідності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У разі неповернення об'єктом контролю першого і третього примірників акта ревізії орган служби у пе-

редбачених законодавством випадках подає правоохоронним органам акт про відмову від підпису, належним чином завірену копію другого примірника акта ревізії та долучає оригінал цього примірника до матеріалів ревізії.

Після надходження підписаних керівником і головним бухгалтером об'єкта контролю першого і третього примірників акта ревізії орган служби не пізніше наступного робочого дня з моменту отримання видає об'єкту контролю другий примірник акта ревізії.

У разі підписання акта ревізії із запереченнями (зауваженнями) керівник об'єкта контролю у строк не пізніше ніж 5 робочих днів після повернення органу служби акта ревізії повинен подати йому письмові заперечення (зауваження). Якщо протягом цього строку заперечення (зауваження) щодо акта не надійдуть, то орган служби має право вжити відповідних заходів для реалізації результатів ревізії. Рішення про розгляд заперечень (зауважень), що надійшли з порушенням встановленого строку, приймає керівник органу служби.

Орган служби аналізує правильність обґрунтувань, викладених у запереченнях (зауваженнях), і в строк не пізніше ніж 15 робочих днів після отримання заперечень (зауважень) дає на них письмовий висновок, який затверджується керівником органу служби або його заступником.

Активи (лат. *activus* – дійсний) – ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій,

використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому [12].

У фінансовому праві активи розглядаються як сукупність майна, інтелектуальної власності, грошових ресурсів, що належить підприємству, установі, організації, у які вкладено засоби власників та інших осіб.

У банківській діяльності активи – це ресурси, контрольовані банком у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому.

Крім того, активи – це будь-який об'єкт, право контролю якого закріплене за банком, який відповідає хоча б одній з таких вимог: 1) дає дохід банківській установі; або 2) може бути обмінений на інший об'єкт, який, у свою чергу, буде давати дохід банківській установі. При веденні бухгалтерського обліку та складанні звітності до активів відносять: нараховану дебіторську заборгованість за процентним доходом, відстрочену кредиторську заборгованість за витратами і премію за придбаними цінними паперами, але не відносять витрати, збитки та внутрішньобанківські розрахунки. Загальна сума активів – це сума всіх категорій активів, які зазначені вище, мінус сума всіх контрактивних рахунків типу резервів під можливі збитки від кредитної діяльності та дисконт за придбаними цінними паперами. Активи бувають таких видів: грошові та активи банку, депозитарні та дохідні, ліквідні та матеріальні, «мертві» та надлишкові, неліквідні та немате-

ріальні, оборотні та необоротні, паперові, пенсійні та інші.

Активні операції банків – фінансові операції з розміщення коштів з метою отримання доходу. До активних операцій банку відносять: надання кредитів та позичок, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з вексями та інші банківські операції [3, с. 29].

Крім того, активні операції банків – це послуги та операції банків щодо розподілу акумульованих ними коштів для забезпечення конкурентоспроможного рівня прибутків.

Актuarні розрахунки – фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі [14]. Відповідно до ч. 4 ст. 10 Закону України «Про страхування» актуарними розрахунками можуть займатися особи, які мають відповідну кваліфікацію згідно з вимогами, встановленими уповноваженим органом, яка підтверджується відповідним свідоцтвом.

Актuarні розрахунки – поширена у світовій практиці система математичних і статистичних розрахунків, що використовується у страхуванні.

Акцепт (лат. *acceptus* – прийнятий) – згода на оплату або гарантування оплати грошових, товарних і розрахункових документів, а також юридична згода на укладання угоди відповідно до пропозиції другої сторони.

У чинному законодавстві акцепт вживають у таких значеннях: письмове повідомлення замовником переможця тендера, яке засвідчує прийняття його тендерної пропозиції та згоду на її оплату [13]; згода на оплату або гарантування оплати документів [17].

Акцепт відбувається, коли: учасник торгів за допомогою засобів торгової системи надав згоду на укладення угоди, визначеної у твердому котируванні іншого учасника торгів; сторони угоди взаємно погодилися на всі умови угоди, що підтверджується введенням відповідних заявок за допомогою засобів торговельної системи.

У фінансовій літературі під акцептом розуміють: згоду на оплату або гарантування оплати платіжних документів; одну з форм внутрішньодержавних та міжнародних платіжних розрахунків, за якої платник протягом певного терміну повинен прийняти фінансові документи до оплати або в письмовій формі повідомити банк про відмову платити з мотивуванням цієї відмови; згоду скласти договір на умовах, запропонованих іншою стороною; підтвердження страховою компанією готовності виписати поліс страхування життя [6, с. 21]. Акцепти бувають таких видів: безумовні, бланкові, вексельні, дружні, після опротестування, тендерної пропозиції, часткові.

Акциз (лат. *accidere* – обрізую) – один із видів непрямих податків, що, як правило, встановлюється на високорентабельні та монопольні товари, входить до ціни цих товарів та оплачується покупцями.

У сучасному податковому законодавстві акцизи посідають наступне місце після податку на додану вартість і за значенням, і за обсягу надходжень до бюджету. Разом з тим податкові системи XIX ст. містили акцизи як основну, а часто й головну форми непрямого оподаткування. Саме тому термін «акциз» нерідко застосовується до всієї системи непрямих податків [8].

Акцизна марка – спеціальний знак, яким маркуються алкогольні напої та тютюнові вироби і наявність якого підтверджує сплату акцизного збору або належне оформлення векся у разі здійснення операцій із підакцизними товарами на території України.

Відповідно до Положення про марки акцизного збору, затвердженого Указом Президента України «Про запровадження марок акцизного збору на алкогольні напої та тютюнові вироби» [15] марки акцизного збору для алкогольних напоїв та тютюнових виробів українського походження (внутрішня акцизна марка) і для імпортованих алкогольних напоїв та тютюнових виробів (імпортна акцизна марка) різняться між собою дизайном і кольором. Зразки марок розробляються Міністерством фінансів України разом з ДПС України, Службою безпеки України, Міністер-

ством внутрішніх справ України і Міністерством юстиції України.

Плата за марки акцизного збору – плата, що вноситься замовниками (імпортерами) і українськими виробниками алкогольних напоїв та тютюнових виробів для покриття витрат держави на виготовлення, зберігання та реалізацію цих марок.

Маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів – позначення марками акцизного збору пляшок, пачок тощо в порядку, передбаченому Правилами виготовлення, зберігання і продажу марок акцизного збору й маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Покупцями марок акцизного збору можуть бути суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідно до законодавства України є платниками акцизного збору з алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Марки акцизного збору видаються покупцям тільки після внесення ними плати за ці марки і подання у встановленому порядку, простих векселів на повну суму акцизного збору, розрахованого на основі умовних фіксованих ставок акцизного збору для відповідних видів алкогольних напоїв чи тютюнових виробів або авансової оплати покупцем марок повної суми акцизного збору в грошовій формі.

Реалізація марок акцизного збору їх покупцям проводиться відповідно до заявки-розрахунку потреби в цих марках. Для одержання марок акцизного збору покупець подає їх продавцю у двох примірниках (у разі здійснення імпорту – у трьох примір-

никах) заявку-розрахунок кількості необхідних марок акцизного збору за встановленою продавцем формою, платіжні документи, що підтверджують внесення плати за марки, а також документи про авансову сплату суми акцизного збору в грошовій формі або належним чином оформлений простий вексель на цю суму. Один примірник заявки-розрахунку (у разі здійснення імпорту – два) видається покупцю марок. У разі імпорту другий примірник з позначкою продавця марок про сплату акцизного збору повертається імпортеру для передачі митним органам під час оформлення вантажної митної декларації, один примірник з позначкою продавця марок залишається у покупця.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження марок акцизного збору нового зразка для алкогольних напоїв» [16] внесено зміни до Положення про виробництво, зберігання, продаж марок акцизного збору з голографічними захисними елементами і маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Відповідно до них марки на алкогольні напої та тютюнові вироби імпортного виробництва мають фіолетовий колір, вітчизняного – зелений.

Наскрізна нумерація на марках складається з двох цифр індексу регіону України за місцезнаходженням виробника продукції, серії та окремого для кожної марки номера. Така нумерація наноситься паралельно довшій стороні марки.

Крім того, на кожну марку наносяться такі реквізити:

– для тютюнових виробів – напис, що складається з початкових літер слів «тютюн імпортний» («тютюн вітчизняний») – «ТІ» («ТВ»), двозначного та однозначного числа (рік і квартал, у якому вироблено марки), розділених скісними лініями;

– для алкогольних напоїв – напис, що складається з початкових літер слів «алкоголь імпортний» («алкоголь вітчизняний») – «АІ» («АВ»), двох двозначних чисел (рік і місяць, у якому вироблено марки), розділених скісними лініями, та зазначення суми акцизного збору, сплаченої за одиницю маркованої продукції, з точністю до тисячного знака.

Використання марок акцизного збору при маркуванні підакцизних товарів припускає наявність таких стадій: продаж-купівля марок акцизного збору, маркування підакцизних товарів, доставка маркованих підакцизних товарів, повернення невикористаних марок акцизного збору [9, с. 455–456].

Акцизний податок – непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених Податковим кодексом України як підакцизні, що входить до ціни таких товарів (продукції). Правовий механізм акцизного податку встановлений у Податковому кодексі України [10]. Відповідно до чинного податкового законодавства платниками акцизного податку є:

– особа, яка виробляє підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини;

– особа – суб'єкт господарювання, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України;

– фізична особа – резидент або нерезидент, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню, відповідно до митного законодавства;

– особа, яка реалізує конфісковані підакцизні товари (продукцію), підакцизні товари (продукцію), визнані беззахайними, підакцизні товари (продукцію), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизні товари (продукцію), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави, якщо ці товари (продукція) підлягають реалізації (продажу) в установленому законодавством порядку;

– особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження підакцизні товари (продукцію), що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законом відповідно до пункту 213.3 статті 213 Податкового кодексу України;

– особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів, що передбачають звільнення від оподаткування, у разі порушення таких вимог;

– особа, на яку покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів (продукції), на які встановлено ставку податку 0 гривень за 1 літр 100-відсоткового спирту, 0 євро за 1 000 кг

нафтопродуктів у разі порушення таких умов;

– особа, на яку при здійсненні операцій з підакцизними товарами (продукцією), які не підлягають оподаткуванню або звільняються від оподаткування, покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів (продукції) у разі порушення таких умов.

Об'єктами оподаткування є операції з:

– реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);

– реалізації (передачі) підакцизних товарів (продукції) з метою власного споживання, промислової переробки, здійснення внесків до статутного капіталу, а також своїм працівникам;

– ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України;

– реалізації конфіскованих підакцизних товарів (продукції), підакцизних товарів (продукції), визнаних безхазяйними, підакцизних товарів (продукції), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизних товарів (продукції), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;

– реалізації або передачі у володіння, користування чи розпорядження підакцизних товарів (продукції), що були ввезені на митну територію України зі звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законодавством;

– обсяги та вартість втрачених підакцизних товарів (продукції), що

перевищують встановлені норми втрат.

Ставки податку встановлюються Податковим кодексом України і є єдиними на всій території України. Відповідно до визначень розділу I Кодексу ставки є:

– адвалорні,

– специфічні,

– адвалорні та специфічні одночасно.

У разі обчислення податку із застосуванням адвалорних ставок базою оподаткування є:

– вартість реалізованого товару (продукції), виробленого на митній території України, за встановленими виробником максимальними роздрібними цінами без податку на додану вартість та з урахуванням акцизного податку;

– вартість товарів (продукції), що ввозяться на митну територію України, за встановленими імпортером максимальними роздрібними цінами на товари (продукцію), які він імпортує, без податку на додану вартість та з урахуванням акцизного податку.

У разі обчислення податку із застосуванням специфічних ставок з вироблених на митній території України або ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) базою оподаткування є їх величина, визначена в одиницях виміру ваги, обсягу, кількості товару (продукції), об'єму циліндрів двигуна автомобіля або в інших натуральних показниках.

У разі обчислення податку із застосуванням одночасно адвалорних

та специфічних ставок податку базою оподаткування є база, визначена для обох видів ставок.

Датою виникнення податкових зобов'язань щодо підакцизних товарів (продукції), вироблених на митній території України, є дата їх реалізації особою, яка їх виробляє, незалежно від цілей і напрямів подальшого використання таких товарів (продукції).

Датою виникнення податкового зобов'язання щодо зіпсованого, знищеного, втраченого підакцизного товару (продукції) є дата складання відповідного акта.

Датою виникнення податкових зобов'язань у разі ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України є дата подання митному органу митної декларації для митного оформлення або дата нарахування такого податкового зобов'язання митним органом у визначених законодавством випадках.

Суми податку з підакцизних товарів, вироблених на митній території України, перераховуються до бюджету виробниками підакцизних товарів (продукції) протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого для подання податкової декларації за місячний податковий період.

Суми податку з алкогольних напоїв, для виробництва яких використовується спирт етиловий неденатурований, сплачуються при придбанні марок акцизного податку.

Податок із ввезених на митну територію України підакцизних това-

рів (продукції) сплачується платниками податку до або в день подання митної декларації. У разі ввезення маркованої підакцизної продукції на митну територію України податок сплачується під час придбання марок акцизного податку з доплатою (у разі потреби) на день подання митної декларації.

Особливості перерахування коштів до бюджету визначаються видом акцизного податку [9, с. 449].

Перелік товарів, на які встановлюється акцизний податок, та його ставки затверджуються Верховною Радою України. Введення достатньо високих ставок акцизного податку дає можливість зменшувати споживання деяких товарів, наприклад алкогольних і тютюнових виробів, тобто за допомогою диференційованих ставок податку держава здійснює вплив на структуру споживання.

У науці фінансового права питанню акцизного податку присвячені праці М. П. Кучерявенка, Г. В. Бех [2], Н. В. Воротіної.

Акція (франц. action, від лат. actio) – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює пи-

тання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Порядок прийняття відповідним органом акціонерного товариства рішення про розміщення акцій визначається законом, що регулює питання утворення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість акції не може бути меншою, ніж одна копійка. Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції.

У сертифікаті акції зазначається вид цінного папера, найменування та місцезнаходження акціонерного товариства, серія і номер сертифіката, номер і дата випуску, міжнародний ідентифікаційний номер цінного папера, тип і номінальна вартість акції, ім'я власника, кількість акцій, що випускаються. Акціонерне товариство розміщує акції двох типів – прості та привілейовані. Також є акції іменні та на пред'явника, акції державних підприємств та акції недержавних підприємств, акції вітчизняних емітентів та акції закордонних емітентів.

Прості акції надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації та інші права, передбачені законом, що регулює питання створення,

діяльності та припинення акціонерних товариств. Прості акції надають їх власникам однакові права.

Прості акції не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства.

Привілейовані акції надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі умовою їх розміщення є черговість отримання дивідендів і виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом товариства. Залежно від умов розміщення привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Реєстрацію випуску акцій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку. Обіг акцій дозволяється

після реєстрації Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення акцій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Порядок реєстрації випуску акцій регулюється рішеннями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку: «Про затвердження Положення про порядок реєстрації та випуску акцій» від 26.04.2007 р. № 942 та «Про затвердження Положення про порядок реєстрації та випуску акцій під час створення акціонерних товариств» від 15.03.2007 р. № 487.

Альпарі (від італ. al pari, alla pari) – відповідність біржового або ринкового курсу цінних паперів їхньому номіналу.

Практично аналогічне визначення наведено й у довідковій літературі [3, с. 32].

Амортизаційні відрахування – поступове віднесення витрат на придбання, виготовлення або поліпшення основних фондів на зменшення оподаткованого прибутку користувача надр у межах норм, установлених законодавством.

Відповідно до п. 14.1.3 Податкового кодексу України амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [10].

Довідкова фінансово-економічна література визначає амортизаційні

відрахування як відрахування частини вартості основних фондів із метою відшкодування їх зношення. Їх відносять до собівартості продукції (робіт, послуг) відповідно до вартості основних фондів, списаної на виготовлену продукцію протягом терміну їх експлуатації; таким чином, вони утворюють амортизаційний фонд [7].

Аналіз як метод фінансового контролю передбачає дослідження певних фінансових питань, відповідних фінансових документів, фінансово-економічних показників діяльності об'єкта з використанням аналітичних прийомів з метою надання висновків, оцінки результатів фінансової діяльності, ефективності використання фінансових ресурсів, виявлення порушень фінансової дисципліни та попередження їх скоєння [20].

Аналіз націлений на виявлення порушень фінансової дисципліни. Він проводиться на базі поточної або річної звітності і характеризується системним підходом, а також використанням таких аналітичних прийомів, як середні і відносні величини, групування, індексний метод тощо [4].

Андерайтинг (від англ. underwriting – підписання) – розміщення (підписка, продаж) цінних паперів торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента [19].

Згідно із ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність» андерайтинг – це купівля на первинному ринку цінних паперів з наступним

їх перепродажем інвесторам; укладання договору про гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані [11].

Апеляційне узгодження – узгодження податкового зобов'язання за процедурами адміністративного або судового оскарження.

Податкове зобов'язання платника податків, нараховане контролюючим органом, вважається узгодженим у день отримання платником податків податкового повідомлення, за винятком випадків, визначених законом. У разі, коли платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму податкового зобов'язання або прийняв будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству з питань оподаткування або виходить за межі його компетенції, встановленої законом, такий платник податків має право звернутися до контролюючого органу із скаргою про перегляд цього рішення, яка подається у письмовій формі та може супроводжуватися документами, розрахунками та доказами, які платник податків вважає за потрібне надати. Скарга повинна бути подана контролюючому органу протягом десяти календарних днів, наступних за днем отримання платником податків по-

даткового повідомлення або іншого рішення контролюючого органу, що оскаржується. Контролюючий орган зобов'язаний прийняти вмотивоване рішення та надіслати його протягом двадцяти календарних днів від дня отримання скарги платника податків на його адресу поштою з повідомленням про вручення або надати йому під розписку. У разі, коли контролюючий орган надсилає платнику податків рішення про повне або часткове незадоволення його скарги, такий платник податків має право звернутися протягом десяти календарних днів, наступних за днем отримання відповіді, з повторною скаргою до контролюючого органу вищого рівня, а при повторному повному або частковому незадоволенні скарги – до контролюючого органу вищого рівня із дотриманням зазначеного десятиденного строку для кожного випадку оскарження та зазначеного двадцятиденного строку для відповіді на нього.

Керівник відповідного контролюючого органу (або його заступник) може прийняти рішення про продовження строків розгляду скарги платника податків, але не більше шістдесяти календарних днів, та письмово повідомити про це платника податків до закінчення двадцятиденного строку.

Якщо вмотивоване рішення за скаргою платника податків не надсилається платнику податків протягом двадцятиденного строку або протягом строку, продовженого за рішенням керівника контролюючого органу (або його заступника), така скарга вважається повністю задоволеною

на користь платника податків з дня, наступного за останнім днем зазначених строків. Скарга вважається також повністю задоволеною на користь платника податків, якщо рішення керівника контролюючого органу (або його заступника) про продовження строків її розгляду не було надіслано платнику податків до закінчення двадцятиденного строку.

Остаточне рішення вищого (центрального) органу контролюючого органу за заявою платника податків не підлягає подальшому адміністративному оскарженню, але може бути оскаржене у судовому порядку.

Арешт банківських рахунків – тимчасове припинення будь-яких операцій на рахунку без згоди на це клієнта і без розірвання договору банківського рахунку. Операції на рахунках можуть бути тимчасово припинені рішеннями податкових, судових, правоохоронних органів та в інших випадках, передбачених законодавчими актами.

Асоціація платників податків України є добровільною неприбутковою, неполітичною Всеукраїнською громадською організацією громадян України, громадян інших держав, осіб без громадянства, що створена на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав і свобод. Асоціація діє відповідно до Конституції України, Закону України «Про об'єднання громадян», інших законодавчих актів України та Статуту.

Метою створення та діяльності Асоціації є впровадження освітніх,

організаційних і наукових заходів для захисту законних економічних, соціальних та інших спільних прав і інтересів членів Асоціації, платників податків, а також сприяння створенню в Україні умов для становлення та пріоритетного розвитку національного підприємництва.

Асоціація ставить перед собою такі завдання:

- сприяти захисту законних прав та інтересів платників податків, підвищувати рівень їх знань з метою сприяння добровільній і своєчасній сплаті податків, підвищувати соціальний престиж українського платника податків;

- сприяти створенню необхідних правових та соціальних умов для залучення до підприємницької діяльності та створення робочих місць для таких категорій населення, як жінки, молодь, звільнені у запас військовослужбовці, безробітні, тощо;

- співпрацювати з іншими громадськими об'єднаннями, у тому числі і міжнародними, з метою обміну досвідом, а також захисту законних прав членів Асоціації;

- сприяти економічному, науково-технічному та інформаційному співробітництву з зарубіжними країнами, ефективному залученню внутрішніх та зарубіжних інвестицій в економіку України;

- представляти інтереси платників податків в органах державної влади, управління та місцевого самоврядування при формуванні й реалізації державної податкової та економічної політики;

- інші завдання, що випливають з цього Статуту, або такі, що визначені

до виконання керівними органами Асоціації.

Для виконання статутних завдань Асоціація у встановленому чинним законодавством України порядку:

- вивчає суспільну думку про податкове та інше законодавство України та бухгалтерський облік, включаючи опитування про ставлення до оподаткування, бухгалтерського та податкового обліку;

- сприяє проведенню наукової роботи в галузі податкової, фінансово-кредитної та економічної політики;

- ініціює та бере участь у громадському обговоренні законопроектів і програм соціально-економічного розвитку, проводить їх незалежну громадську експертизу, надає свої висновки зацікавленим особам, розробляє проекти програм і нормативних актів для внесення їх в установленому порядку на розгляд відповідних державних органів;

- проводить освітянські та інші культурологічні заходи з питань податкової політики, податкового та іншого законодавства України серед платників податків;

- проводить масово-роз'яснювальну та консультативну роботу щодо податкового законодавства, підвищення суспільного статусу платника податків та пропагандистську роботу серед платників податків. Організовує та проводить конференції, симпозиуми, семінари;

- формує з дозволу респондентів рейтинги платників податків, які здійснюють підприємницьку діяльність, та оприлюднює їх;

- вивчає форми взаємодії платників податків з органами державної влади, управління та місцевого самоврядування, насамперед з органами податкової служби всіх рівнів, та поширює передовий досвід серед платників податків;

- представляє і захищає свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів у судах, підрозділах ДПС України, інших державних установах та органах місцевого самоврядування;

- бере участь у громадській діяльності шляхом проведення масових заходів – зборів, мітингів, демонстрацій в порядку, передбаченому чинним законодавством України;

- ідейно, організаційно та матеріально підтримує своїх членів, інші громадські організації при проведенні спільних акцій, надає їм допомогу в межах повноважень Асоціації, передбачених Статутом, затвердженим кошторисом Асоціації, та згідно з чинним законодавством;

- вносить пропозиції до суб'єктів законодавчої ініціативи, органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері оподаткування;

- засновує засоби масової інформації, поширює інформацію для пропаганди своїх цілей та завдань;

- засновує підприємства, установи та організації у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Асоціація має право засновувати або вступати до міжнародних громадських (неурядових) організацій,

утворювати міжнародні спілки, підтримувати прямі міжнародні зв'язки, укладати угоди, а також брати участь у здійсненні будь-якого заходу, що не суперечить чинному законодавству України. Для виконання своєї статутної мети Асоціація має право запрошувати іноземних громадян у порядку, встановленому чинним законодавством.

Асоціація, згідно з чинним законодавством, оприлюднює результати проведеної роботи, свої основні документи, склад керівництва, інформацію про джерела фінансування та витрати.

Аудит (англ. audit, від лат. auditus – слухання, слух) – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів. Аудит буває адміністративної діяльності, банківський, бюджетний, внутрішній, державний фінансовий, аудит ефективності використання бюджетних ресурсів, зовнішній, ініціативний та інші.

Аудит ефективності використання бюджетних ресурсів – контроль якості управлінських рішень з позиції ефективності витрачання бюджетних коштів, спрямованих на виконання бюджетних програм, та доцільності їх використання.

Статтею 363 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV визначено, що аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам.

Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими організаціями, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення. Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Державний фінансовий аудит здійснюється Рахунковою палатою та органами державної контрольно-ревізійної служби відповідно до законів. Аудит та державний фінансовий аудит можуть проводитися за ініціативою суб'єктів господарювання, а також у випадках, передбачених законом (обов'язковий аудит).

Аудиторська діяльність у сфері фінансового контролю регулюється Господарським кодексом України, Законом України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-XII,

іншими нормативно-правовими актами та стандартами аудиту. У випадках, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містить Закон України «Про аудиторську діяльність», то застосовуються правила міжнародного договору. Особливості проведення інших видів аудиторської діяльності регулюються спеціальним законодавством.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ аудитором може бути фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України. Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа-підприємець або у складі аудиторської фірми з дотриманням вимог чинного законодавства України. Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа-підприємець лише після внесення його до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів. Аудиторам забороняється безпосередньо займатися іншими видами підприємницької діяльності, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав.

Проведення аудиту є обов'язковим для:

– підтвердження достовірності й повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, підприємств – емітентів облі-

гацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких, відповідно до законодавства України, підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

– перевірки фінансового становища засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

– емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Проведення аудиту є обов'язковим також в інших випадках, передбачених законами України.

Аудиторський (недержавний) фінансовий контроль – контроль, який здійснюється незалежними особами (аудиторами) та аудиторськими організаціями, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

Аудиторська діяльність у сфері фінансового контролю регулюється Господарським кодексом України, Законом України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ, іншими нормативно-правовими актами та стандартами аудиту.

Відповідно до Господарського кодексу України від 01.16.2003 р. № 436-IV аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, об-

ліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам.

Аудит та державний фінансовий аудит можуть проводитися за ініціативою суб'єктів господарювання, а також у випадках, передбачених законом (обов'язковий аудит).

Аудитором не може бути особа, яка має судимість за корисливі злочини.

При здійсненні аудиторської діяльності аудитор та аудиторські фірми застосовують відповідні стандарти аудиту.

Стандарти аудиту приймаються на основі стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів з дотриманням вимог Закону України «Про аудиторську діяльність» та інших нормативно-правових актів. Затвердження стандартів аудиту є виключним правом Аудиторської палати України. У випадках, передбачених законом, стандарти аудиту погоджуються з іншими суб'єктами.

Стандарти аудиту є обов'язковими для дотримання аудиторами, аудиторськими фірмами та суб'єктами господарювання.

Проведення аудиту є обов'язковим для:

1) підтвердження достовірності й повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших

суб'єктів господарювання, звітність яких, відповідно до законодавства України, підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

2) перевірки фінансового становища засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Проведення аудиту є обов'язковим також в інших випадках, передбачених законами України.

Забороняється проведення аудиту:

1) аудитором, який має прями родинні стосунки з членами органів управління суб'єкта господарювання, що перевіряється;

2) аудитором, який має особисті майнові інтереси в суб'єкта господарювання, що перевіряється;

3) аудитором – членом органів управління, засновником або власником суб'єкта господарювання, що перевіряється;

4) аудитором – працівником суб'єкта господарювання, що перевіряється;

5) аудитором – працівником, співвласником дочірнього підприємства, філії чи представництва суб'єкта господарювання, що перевіряється;

6) якщо розмір винагороди за надання аудиторських послуг не враховує необхідного для якісного виконання

таких послуг часу, належних навичок, знань, професійної кваліфікації та ступінь відповідальності аудитора;

7) аудитором в інших випадках, за яких не забезпечуються вимоги щодо його незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бернар И.* Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: в 2-х т. / И. Бернар, Ж.-К. Колли; пер. с фр. – М.: Междунар. отношения, 1994. – Т. 1.

2. *Бех Г.В.* Правовое регулирование косвенных налогов в Украине: [монография] / Бех Г.В.; под ред. проф. Н.П. Кучерявенко. – Х.: Легас, 2003.

3. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2000. – Т. 1.

4. *Жук Л.А.* Господарське право: навч. посіб. / Жук Л.А., Жук І.Л., Неживець О.М. – К.: Кондор, 2003. – С. 235.

5. *Загородній А.Г.* Фінансовий словник. / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. – 3-тє вид., випр. та допвн. – К.: Знання, 2000. – С. 6.

6. *Загородній А.Г.* Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005.

7. *Загородній А.Г.* Фінансово-економічний словник. / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, – К.: Знання, 2007. – С. 161.

Аукціон продаж майна, за яким його власником стає покупець, який у ході торгів запропонував за нього максимальну ціну.

8. *Кучерявенко Н.П.* Курс налогового права: в 6 т. Особенная часть. Т. IV: Косвенные налоги. – Х.: Право, 2007. – С. 354.

9. *Кучерявенко М.П.* Податкове право України: академічний курс: [підручник] / Кучерявенко М.П. – К.: Правова єдність, 2008.

10. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

11. Про банки та банківську діяльність: Закон України: від 07.12.2002 р. № 2121-III.

12. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

13. Про встановлення порядку здійснення страхування на тендерній основі на залізничному транспорті: наказ Державної адміністрації залізничного транспорту: від 13.04.2005 р. № 077 // Відомості Міністерства транспорту та зв'язку України. – 2005. – № 11–12.

14. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України: від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–50. – Ст. 376.

15. Про запровадження марок акцизного збору на алкогольні напої

та тютюнові вироби: Положення про марки акцизного збору, затверджене Указом Президента України від 18.09.1995 р. № 849/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – № 145–146.

16. Про запровадження марок акцизного збору нового зразка для алкогольних напоїв: Постанова Кабінету Міністрів України: від 12.03.2008 р. № 178 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 21. – Ст. 594.

17. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постановою Правління Національного банку України: від 21.01.2004 р. № 22 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 908.

18. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України: Правління Національного банку України: від 16.12.2002 р. № 508 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 10. – Ст. 444.

19. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

20. Савченко Л. А. Деякі проблемні питання термінології у фінансовому праві щодо методів фінансового контролю / Л. А. Савченко // Фінансове право. – 2007. – № 1. – С. 40.

-Б-

База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання [45].

База оподаткування і порядок її визначення встановлюються Податковим кодексом України для кожного податку окремо.

У випадках, передбачених Податковим кодексом України, один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків. Конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків [52].

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків.

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг [50].

Банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності.

Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відпові-

дають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором.

Органам державної влади й органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатися у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом.

Шкода, заподіяна банку внаслідок такого втручання, підлягає відшкодуванню у порядку, визначеному законом.

Банківська гарантія – це:

1) специфічний засіб забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управленої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні [24].

Гарант має право висунути управленій стороні лише ті претензії, подання яких допускається гарантійним листом. Зобов'язана сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути

управленій стороні, якщо її договір з гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

2) документ, виданий учаснику тендера його основним обслуговувальним банком, який гарантує оплату учасником у встановлений Фондом термін продажної ціни пакета акцій [54].

Банківська діяльність – залучення у вклади коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [42].

Об'єктом банківської діяльності є гроші, а також інші цінності, які наділені специфічними функціями грошей – бути засобом платежу та накопичення. Отже, про банківську діяльність потрібно говорити лише тоді, коли гроші виконують функцію засобу обігу (платежу), збереження й товару (кредит), але не функцію міри вартості. Гроші можуть існувати в готівковій або в безготівковій формі. Цінні папери, як об'єкти банківської діяльності, повинні мати грошовий вираз, бути корпоративними або розрахунковими, а не товарними, і мати певний мінімальний обіг [32].

У Європейському банківському праві при характеристиці об'єктів банківської діяльності виділяється три основні групи:

1. Вклади та інструменти розміщення капіталу («збереження вартості») – безпосередньо вклади

(вклади до запитання, депозитні вклади), банківські цінні папери.

2. Інструменти обігу («передача вартості») – зовнішні (готівка та безготівкові розрахунки, електронні гроші), внутрішні (операції, що виконуються в касі банку, міжбанківські перекази та кліринг).

3. Боргові та гарантійні інструменти («випередження вартості») – види заборгованості підприємств (кредити на покриття поточних видатків підприємства, кредит на придбання обладнання підприємства, фінансування експорту), надання позик особовому сектору (кредити на споживання, житлові кредити, іпотечні кредити), ксенокредити (єврокредит – зобов'язання в силу підпису небанківських агентів, банківські зобов'язання в силу підпису).

Отже, можна стверджувати, що діяльність виключно з фінансовими інструментами надає банківській діяльності специфічного характеру, який є типовим і виключним лише для фінансових установ.

Суб'єктами банківської діяльності є банки, а їх контрагентами можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи, не обмежені законодавством у дії (правоздатності). Реалізація банківської діяльності значною мірою залежить від волевиявлення контрагентів банків, однак дії останніх є, своєрідним середовищем, у якому основним суб'єктом завжди виступає банк як спеціалізована установа.

Змістом банківської діяльності є використання властивих грошам та іншим цінностям функцій накопичення і платежу.

Метою банківської, як і будь-якої іншої підприємницької діяльності, є отримання прибутку. Прибуток утворюється як різниця між процентами та іншими доходами, які отримуються за активними операціями, і процентами та іншими видатками, що виплачуються банком по залучених грошових ресурсах.

Банківська діяльність як підприємницька діяльність, на думку О. П. Орлюк, має певну специфіку:

– отримання прибутку від обігу (за наявності ризиків) не тільки власних, а й залучених коштів;

– отримання прибутку від обігу фінансових інструментів, що є одночасно умовою існування держави й забезпечення її суверенітету;

– наявність завдяки першим двом обставинам регламентованого й міцного державного регулювання даного виду підприємницької діяльності, що забезпечує насамперед публічні інтереси, а потім приватні [35].

Таким чином, банківська діяльність – це діяльність зі збереження, обігу та продажу власних і залучених грошей та цінностей, здатних виконувати функції грошей, яку здійснюють банки з метою отримання прибутку.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України [42].

Банківська система – одна з найважливіших і невід’ємних структур

ринкової економіки. Банки, проводячи грошові розрахунки, кредитуючи господарство, виступаючи посередниками в перерозподілі капіталів, істотно підвищують загальну ефективність виробництва, сприяють зростанню продуктивності суспільної праці [31].

Банківська система – найважливіша сфера національного господарства будь-якої розвиненої держави. Її практична роль визначається тим, що вона управляє в державі системою платежів і розрахунків; більшість своїх комерційних операцій здійснює через внески, інвестиції та кредитні операції; разом з іншими фінансовими посередниками банки направляють заощадження населення до фірм і виробничих структур. Комерційні банки, діючи відповідно до грошово-кредитної політики держави, регулюють рух грошових потоків, впливаючи на швидкість їх обороту, емісію, загальну масу, включаючи кількість готівки, що перебуває в обігу.

Сучасна банківська система – це сфера численних послуг своїм клієнтам – від традиційних депозитно-позикових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до новітніх форм грошово-кредитних і фінансових інструментів, використовуваних банківськими структурами (лізинг, факторинг, траст тощо) [67].

Банківська таємниця – інформація щодо діяльності та фінансового становища клієнта, яка стала відо-

мою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку [42].

Банківською таємницею, зокрема, є:

1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;

2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;

3) фінансово-економічне становище клієнтів;

4) системи охорони банку та клієнтів;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи-клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Інформація про банки чи клієнтів, отримана Національним банком України відповідно до міжнародного договору або за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави для використання з метою банківського нагляду або запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шля-

хом, чи фінансуванню тероризму, становить банківську таємницю.

Положення цієї статті не поширюються на інформацію, яка підлягає опублікуванню. Перелік інформації, що підлягає обов’язковому опублікуванню, встановлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.

Національний банк України видає нормативно-правові акти з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю, та надає роз’яснення щодо застосування таких актів.

Банківське законодавство – це значний масив різноманітних за юридичною силою, формою і сферою дії нормативних актів, що мають визначену ієрархічну систему. У зв’язку з цим банківське законодавство має ряд особливостей.

Першою особливістю є міжгалузевий характер банківського законодавства, адже воно містить норми різних галузей права. Найбільшого значення тут набувають норми конституційного, адміністративного, цивільного та фінансового права. Водночас багатогранність самої банківської діяльності дає підстави вносити до складу банківського законодавства ще й норми кримінального права (наприклад, кримінальна відповідальність за виготовлення, збут фальшивих грошей, цінних паперів та іноземної валюти або порушення правил про валютні операції), цивільно-процесуального права (наприклад, відновлення прав на втрачені

цінні папери на пред'явника або порядок стягнення коштів за виконавчими документами з установ, підприємств та організацій) та інших галузей права.

Другою особливістю банківського законодавства України є значна кількість підзаконних нормативних актів. У таких країнах, як Велика Британія, Німеччина, США, Франція, налічується понад два десятки законів, що забезпечують функціонування кредитної системи цих країн.

Третьою особливістю банківського законодавства є те, що основний його масив представлений відомчими нормативними актами. При цьому деякі державні органи управління спеціальної компетенції (Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку) наділені функціями нормотворчого характеру і видають підзаконні нормативні акти, які мають міжвідомчий характер та відображають специфічну сферу їх діяльності, є обов'язковими для всіх юридичних і фізичних осіб.

Четвертою особливістю банківського законодавства є розмежування його з іншими галузями законодавства (адміністративним, фінансовим і цивільним), що має практичне значення для ефективного розвитку і функціонування економіки. При цьому потрібно констатувати роль публічних начал у регулюванні банківської діяльності, зокрема це стосується питання меж втручання держави в банківську сферу [30].

Як відомо, сучасний нормативний вакуум у сфері банківської діяль-

ності зумовлений зміною соціально-політичного устрою і напрямів економічного розвитку країни. Деякі нормативні акти не завжди узгоджуються між собою, інколи навіть суперечать один одному, що потребує поліпшення правового регулювання банківських відносин і побудови кредитної системи в Україні.

Банківське право – це сукупність правових норм, що регулюють організацію і діяльність банків та ін. фінансово-кредитних установ, їх взаємовідносини з клієнтурою та між собою, порядок здійснення банківських операцій, надання послуг згідно з чинним законодавством України, забезпечення функціонування і розвитку банківської системи [30].

Деякі фахівці вважають, що банківське право є окремою комплексною галуззю права. Наприклад, Г.А. Тосуян, А.Ю. Вікулін, А.М. Екмалян у підручнику з банківського права роблять висновок про те, що у банківському праві містяться норми та використовуються методи правового регулювання різних галузей права, у зв'язку з чим воно є комплексною галуззю права. Аналогічного погляду дотримуються Є.В. Карманов та О.О. Качан [28]. Іноземні дослідники розглядають банківське право як самостійну галузь права. К. Гавальда, Ж. Стуфле зазначають, що об'єктом банківського права є визначення правового становища банків, тобто організацій, які професійно, на постійній основі здійснюють банківські операції, і правове становище самих банківських операцій.

Останні, по суті, є комерційними угодами. У подальшому ці автори дещо змінили свою позицію, сформувавши поняття кредитного права. До предмета кредитного права вони віднесли не тільки визначені вище відносини за участю банків, а й інших кредитних установ, які виконують окремі банківські операції. В іншій частині висловлене ними раніше визначення залишилося без змін. Таким чином, банківське право вони розглядають як частину кредитного права.

Інші фахівці, заперечуючи існування банківського права як галузі права, вважають, що сукупність правових норм, які регламентують відносини у сфері банківської діяльності, є комплексним правовим інститутом. Зокрема, такої позиції дотримується О.П. Орлюк, І.Б. Заверуха, Л.Г. Єфимова. На думку О.П. Орлюк, банківське право є сукупністю різномірних норм, що регулюють організацію кредитної системи й діяльність банків. Банківське право, на її погляд, не є ні підгалуззю, ні основною галуззю права. Це комплексне утворення, що має свій специфічний правовий режим (однак невидовий) [36].

Банківське регулювання – система заходів, за допомогою яких центральний банк або інший наглядовий орган забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізаційним процесам у банківському секторі [8].

Під регулюванням банківської діяльності розуміють розробку та ви-

дання уповноваженими органами конкретних правил та інструкцій, що базуються на чинному законодавстві і визначають структуру та способи здійснення банківської справи. Такі закони та інструкції формують певні межі поведінки банків, що сприяють підтримці надійної та ефективної банківської системи.

Регулювання здійснюється з метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності [20].

До основних завдань банківського регулювання та нагляду можна віднести:

- 1) забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- 2) захист інтересів вкладників;
- 3) створення конкурентного середовища у банківському секторі;
- 4) забезпечення прозорості діяльності банківського сектора економіки;
- 5) забезпечення ефективної діяльності банків, підтримку необхідного рівня стандартизації та професіоналізму у банківській сфері тощо.

Регулювання діяльності банків Національний банк України здійснює у двох основних формах – адміністративну та індикативну.

Банківський вклад – кошти (готівкою чи в безготівковій формі, в нац. чи іноз. валюті) або цінні папери, внесені для зберігання у банк власником або третьою особою

на користь власника на певних умовах [42].

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладнику таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором [8].

Договір банківського вкладу, у якому вкладником є фізична особа, є публічним договором.

Договір банківського вкладу укладається у письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законодавством, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту. У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним.

Договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу із закінченням встановленого договором строку (строковий вклад).

Договором може бути передбачено внесення грошової суми на інших умовах її повернення.

За договором банківського вкладу, незалежно від його виду, банк зобов'язаний видати вклад

або його частину на першу вимогу вкладника, крім вкладів, зроблених юридичними особами на інших умовах повернення, які встановлені договором.

Умова договору про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу є нікчемною.

Банківський день – період робочого часу банку, протягом якого проводяться розрахункові операції з клієнтами банку і позначаються (даються) цим числом [20].

Національний банк України своїми листами може встановлювати у святкові дні, наприкінці року особливий порядок роботи для банківської системи – скрочувати або продовжувати банківський день.

Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми [42].

Банківський кредит – це основна форма кредиту, який надається комерційними банками у грошовій формі господарюючим суб'єктам у тимчасове користування за оплату на умовах повернення і цільового використання.

Залежно від строків, на які надаються банківські кредити, вони поділяються на коротко-, середньо- і довгострокові.

Короткострокові кредити – це кредити, які надаються банками господарським органам для подолання тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва і обороту, не забезпечених надходженням власних коштів у відповідному періоді. Видаються короткострокові позики на строк до одного року.

Середньостроковими є кредити, що надаються для оплати обладнання, поточних витрат, фінансування капітальних вкладень. Видаються вони на строк до трьох років.

Довгострокові кредити – це кредити, що надаються на фінансування капітальних витрат з реконструкції, модернізації та розширення діючих основних фондів, будівництво нових об'єктів тощо. Довгострокові кредити видаються на строк понад три роки.

Видача банками кредитів суб'єктам підприємницької діяльності здійснюється в разі дотримання таких принципів: забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового використання.

Кредитні взаємовідносини банку і суб'єкта господарської діяльності регулюються кредитним договором, який укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі після згоди банку на видачу позики позичальнику.

Банківський нагляд – система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими осо-

бами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [56].

Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, Закону України «Про банки і банківську діяльність» [42], Закону України «Про Національний банк України» [55], інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо здійснення банківської діяльності.

Для здійснення своїх функцій Національний банк України має право безоплатно одержувати від банків, банківських об'єднань та юридичних осіб, які отримали ліцензію Національного банку України, а також від осіб, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову ді-

яльність відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», інформацію про їх діяльність та пояснення стосовно отриманої інформації і проведених операцій.

Отримана інформація не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Під час здійснення банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвізного нагляду.

Банківський платіжний інструмент – засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів [42].

Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Платіжні інструменти мають бути оформлені належним чином і містити інформацію про їх емітента, платіжну систему, в якій вони використовуються, правові підстави здійснення розрахункової операції і, як правило, держателя платіжного інструмента та отримувача коштів, дату валютування, а також іншу інформацію, необхідну для здійснення банком розрахункової операції, що цілком відповідають інструкціям власника рахунку або іншого передбаченого законодавством ініціатора розрахункової операції.

При виконанні розрахункової операції банк зобов'язаний перевірити достовірність та формальну відповідність документа.

Банківський процент – плата за надання грошей у борг. Розрізняють кредит-процент і дебет-процент, що відповідає двом видам діяльності банків – збереження вкладів і надання позик. Банківський процент – це або плата банкіра за позичені гроші, або плата клієнта-позичальника, який узяв гроші у банку. Прибуток банкіра визначається цими двома потоками мінус накладні витрати [65].

Банк виплачує вкладнику проценти на суму вкладу в розмірі, встановле-

ному договором банківського вкладу. Якщо договором не встановлений розмір процентів, банк зобов'язаний виплачувати проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України. Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

У разі зменшення банком розміру процентів на вклади на вимогу новий розмір процентів застосовується до вкладів, внесених до повідомлення вкладників про зменшення процентів, із закінченням одного місяця з моменту відповідного повідомлення, якщо інше не визначено договором. Встановлений договором розмір процентів на строковий вклад або на вклад, внесений на умовах його повернення у разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законом. Проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладнику або списанню з рахунку вкладника з інших підстав. Проценти на банківський вклад виплачуються вкладнику на його вимогу із закінченням кожного кварталу окремо від суми вкладу, а не витребувані у цей строк проценти збільшують суму вкладу, на яку нараховуються проценти, якщо інше не встановлено договором банківського вкладу. У разі повернення вкладу виплачуються всі нараховані до цього моменту проценти [69].

Розрізняють простий та складний банківський процент [49].

Простий процент – це процент, що нараховується банком вкладнику на суму початкового вкладу (депозиту).

Складний процент – це процент, який нараховується на суму, що складається з суми вкладу (депозиту) та невитребуваних процентів, після закінчення кожного кварталу чи іншого строку, визначеного в договорі банківського вкладу (депозиту).

Банківський рахунок (у США і Канаді «checking accounts», у Сполученому Королівстві – «current accounts») – реєстрація банком руху засобів, що належать до певної юридичної або фізичної особи.

За договором банківського рахунку, банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнту (володільцю рахунку), кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком.

Банк має право використовувати кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами.

Банк не має права визначати та контролювати напрями використання коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором або законом, обмеження його права розпоряджатися коштами на власний розсуд [68].

Види банківських рахунків:
1. Розрахунковий рахунок, що відкривається організаціям,

індивідуальним підприємцям, нотаріусам, які займаються приватною практикою, адвокатам, що заснували адвокатські кабінети для здійснення грошових операцій, пов'язаних з їх економічною діяльністю. На розрахункових рахунках проводиться:

- зарахування виручки від підприємницької діяльності;
- розрахунки і платежі з постачальниками та підрядчиками;
- розрахунки з працівниками із заробітної плати та інших виплат;
- зарахування (погашення) сум отриманих від банків кредитів і погашення відсотків за ними;
- платежі за рішеннями органів, що мають право списання коштів з рахунків юридичних осіб;
- інші платежі та розрахунки.

2. Поточний рахунок, що відкривається організаціям для отримання фінансування. Зазвичай використовуються некомерційними організаціями, громадськими організаціями, установами, філіями, представництвами (відособленими підрозділами).

3. Депозитний (вкладний) рахунок – рахунок, що відкривається організаціям або фізичним особам для зберігання тимчасово вільних коштів. Відкривається, як правило, на підставі Договору банківського внеску (депозитного договору).

4. Позиковий рахунок, що відкривається банком на підставі кредитного договору для обліку видачі та повернення позик (кредитів) юридичним і фізичним особам.

5. Валютний рахунок – для ідентифікації надходжень іноземної валюти

на користь резидентів і з метою обліку валютних операцій [29; 26].

Банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках та порошках, які мають сертифікат якості, а також монети, що вироблені з дорогоцінних металів з пробами для вітчизняних монет не нижче ніж для золота – 995, для срібла – 999, для платини і паладію – 999,5 і в іноземних монетах з дорогоцінних металів з пробами не нижче ніж для золота – 900, для срібла – 925, для платини та паладію – 999 [59].

Операції з банківськими металами регламентуються та регулюються законодавчими та нормативно-правовими актами. Згідно з Законом України «Про Національний банк України», Національний банк України, як уповноважена державна установа, має право створювати нормативно-правову базу для регулювання та контролю здійснюваних операцій з банківськими металами [56]. У Законі України «Про банки і банківську діяльність» визначений порядок отримання ліцензії та організації всієї діяльності [42].

Постановою Правління Національного банку України «Про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами» визначено основні терміни, види операцій з банківськими металами, загальні умови та особливості здійснення цих операцій уповноваженими банками, порядок ведення рахунків у банківських металах та контроль за здійсненням операцій [55].

Для обліку операцій, що проводяться з банківськими металами, уповноваженими банками України відкриваються спеціальні металеві рахунки (див. **металеві рахунки**).

Банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в межах закону призвели до зміни права власності на активи [46].

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» на підставі банківської ліцензії банки мають право проводити такі банківські операції:

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- операції з валютними цінностями;
- емісію власних цінних паперів;
- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі

за поставлені товари чи надані послуги, беручи на себе ризик виконання таких вимог і приймання платежів (факторинг);

- лізингові операції;
- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу Національного банку України банки також мають право проводити такі операції:

- 1) інвестиції у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- 2) випуск, обіг, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;
- 3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;
- 4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені, з інструментами грошового ринку; з інструментами, що ґрунтуються на обмінних курсах та відсотках; з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;
- 5) довічне управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;
- 6) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Банківські послуги – комплексна діяльність банку зі створення оптимальних умов для залучення тимчасово вільних ресурсів та задоволення потреб клієнта при проведенні банківських операцій, спрямована на отримання прибутку [30].

З погляду Ю.В. Ващенко, на відміну від банківської операції, яка є сукупністю взаємопов'язаних дій банку щодо вирішення єдиного економічного завдання, спрямованих на досягнення конкретного економічного результату, банківська послуга виконує певні супутні відносно банківських операцій функції, робить їх більш зручними для банку або клієнта, створює передумови для досягнення очікуваного результату з найменшими витратами та найбільшою вигодою. У літературі визначаються такі складові поняття банківської послуги:

- діяльність з надання клієнту допомоги або сприяння в отриманні прибутку;
- система, що задовольняє певні потреби;
- кваліфікована допомога або порада для повсякденного використання.

Водночас інші науковці, зокрема І.Б. Заверуха, ототожнюють поняття «банківські операції» та «банківські послуги» [24]. Така позиція науковців ґрунтується на чинному законодавстві України, насамперед на законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [61], «Про банки і банківську діяльність» [42]. Згідно із Законом України «Про фінансові по-

слуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» банківські послуги є різновидом фінансових послуг. Виходячи зі змісту Закону України «Про банки і банківську діяльність» (зокрема статті 56), можна зробити висновок про те, що законодавець у цьому Законі ототожнює поняття «банківські операції» та «банківські послуги».

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що поняття «банківські послуги» ми також можемо розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні зазначений термін є тотожним терміну «банківські операції». У вузькому значенні під банківськими послугами розуміють саме додаткові, супутні до основних види діяльності банків, які покращують обслуговування клієнтів.

Банкноти (англ. banknote, нім. banknote) – банківський білет, кредитні знаки грошей різної вартості, які випускаються центральними банками держав як засіб обігу та платежу [20]. Щоб утримати стабільність курсу грошової одиниці й фінансової системи, банкноти повинні бути забезпечені золотим запасом, дорогоцінними металами, іноземною валютою, іншими активами національного банку. Банкноти, вперше випущені в 1694 р. англійським банком, забезпечувалися золотом і векселями. Потім емісійні банки вільно міняли їх на золото. На початку світової економічної кризи 1929–1933 рр. цей обмін був припинений.

У більшості країн банкноти є основним видом паперових грошей. Для їх виготовлення використовують спеціальні сорти паперу і особливі способи друку. З розвитком електронно-обчислювальної техніки банкноти нових зразків отримують спеціальні електронні мітки, які унеможливають їх підробку. Випущені в обіг, відповідно до потреб народного господарства і населення, банкноти повинні бути забезпечені золотим запасом, дорогоцінними металами, іноземною валютою, а також масою товарів і послуг. Є два основних види банкнот: класичні й сучасні. Класичні банкноти – це фактично векселі банкіра, за якими він зобов'язується виплатити пред'явнику вказану на них грошову суму. Їх ще називають розмінними. Маючи двояке забезпечення – вексельне (товарне) і металічне (золотий запас банку), вони були водночас знаком кредиту і знаком золота. Сучасні банкноти не обмінюються на золото, а внаслідок одержавлення центральних емісійних банків вони фактично стали паперовими грішми.

Банкотно-монетний двір Національного банку України – монетний двір і банкнотна фабрика у Києві. Спеціалізується на виготовленні бланків державних цінних паперів, документів суворого обліку та знаків поштової оплати, а також цінних паперів на замовлення іноземних держав.

Банкнотна фабрика відрита у 1994 році. Під час друкування банкнот і цінних паперів застосовуються такі технології, як райдужний орлов-

ський офсетний друк, орловський інтагліо (рельєфний) друк. Фабрика здійснює виготовлення банкнот для грошового обігу України. Потужності Банкотної фабрики – 1,5 мільярди банкнот або іншої захищеної друкованої продукції.

Монетний двір був заснований у 1998 році. Тоді саме Національний банк України отримав власну виробничу базу з виготовлення монет масового обігу, пам'ятних і ювілейних монет, нагородної продукції. На Монетному дворі використовуються гідравлічні преси з програмним управлінням. У 2001 році Монетний двір став дійсним членом міжнародної організації «Конференція директорів монетних дворів». У тому самому році срібну монету «Різдво Христове», відкарбовану у 1999 році, визнано кращою монетою у світі у номінації «Найбільш надихаюча монета». Монетний двір виробляє відзнаки Президента України – ордени та медалі. Монетний двір виготовляє сувенірну продукцію. Річна потужність Монетного двору становить 1 мільярд обігових і розмінних монет, 1 мільйон ювілейних і пам'ятних монет та 200 тисяч орденів та медалей [10].

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових

документів на паперових носіях чи в електронному вигляді [48].

Відповідно до статті 1088 Цивільного кодексу України [69], яка має назву «Види безготівкових розрахунків», при здійсненні безготівкових розрахунків допускаються розрахунки із застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків (чеків), розрахунки за інкасо, а також інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту. Сторони в договорі мають право обрати будь-який вид безготівкових розрахунків на свій розсуд.

Стаття 4 Закону «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» [58], яка має назву «Форми та види розрахунків, що застосовуються при проведенні переказу», підтримує позицію Цивільного кодексу України. Відповідно до зазначеної статті для проведення переказу можуть використовуватися кошти як у готівковій, так і в безготівковій формі. Види безготівкових розрахунків визначаються законами та прийнятими на їх основі нормативно-правовими актами Національного банку України.

У Інструкції Національного банку України «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» [48] встановлено загальні правила, види і стандарти розрахунків юридичних і фізичних осіб та банків у грошовій одиниці України на території України, що здійснюються за участю банків.

Законодавством України визначені дві форми розрахунків – безготівкові та готівкові розрахунки. Безготівкові

розрахунки поділяються на такі види: розрахунки із застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків (чеків), розрахунки за інкасо, а також інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту [15].

Безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями та установами всіх форм власності, підприємствами без створення юридичної особи і фізичними особами здійснюються у національній валюті України через банки шляхом перерахування коштів з рахунка платника на рахунок одержувача коштів. Кошти з рахунка клієнта списуються за розпорядженням його власника, крім випадків, у яких чинним законодавством передбачене безспірне стягування та безакцептне списання коштів. Розрахункові документи приймаються банком до виконання тільки в межах наявних на рахунку клієнта коштів. Платежі одного клієнта за рахунок коштів іншого не допускаються.

Господарські суб'єкти самостійно обирають форми розрахунків та вказують їх при укладенні договорів.

Установи банків здійснюють контроль за додержанням правил розрахунків, а також за станом розрахунків підприємств. Підприємства (платники та одержувачі коштів) зі свого боку також мають контролювати проведення безготівкових розрахунків.

Народногосподарське значення безготівкових розрахунків полягає у пришвидшенні обігу коштів, забез-

печенні в максимально короткий час грошової компенсації виробникам – власникам поставленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг. Пришвидшення міжгосподарських розрахунків важливе як з мікро-, так і з макроекономічного погляду [22].

Безнадійна заборгованість – заборгованість, що відповідає одній з таких ознак:

а) заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності;

б) прострочена заборгованість, не погашена внаслідок недостатності майна фізичної особи, за умови, що дії кредитора, спрямовані на примусове стягнення майна боржника, не призвели до повного погашення заборгованості;

в) заборгованість суб'єктів господарювання, визнаних банкрутами у встановленому законом порядку або припинених як юридичні особи у зв'язку з їх ліквідацією;

г) заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності коштів, одержаних після звернення кредитором стягнення на заставлене майно відповідно до закону та договору, за умови, що інші дії кредитора стосовно примусового стягнення іншого майна позичальника, визначені нормативно-правовими актами, не призвели до повного покриття заборгованості;

д) заборгованість, стягнення якої стало неможливим через обставини непереборної сили, стихійне лихо (форс-мажорні обставини), підтверджені у порядку, передбаченому законодавством;

е) прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також осіб, які у судовому порядку визнані безвісно відсутніми, недієздатними або оголошені померлими, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі [40].

Будь-яка заборгованість, як довгострокова, так і поточна, у якийсь момент може бути визнана підприємством безнадійною. До 2000 року в національному бухгалтерському обліку було відсутнє поняття безнадійної заборгованості, хоч і було передбачено списання на збитки підприємства сум дебіторської заборгованості, за якою закінчився строк позовної давності або щодо якої є документальне підтвердження про неможливість її погашення, тобто документи, видані судовими органами. На сьогодні для того щоб визнати в бухгалтерському обліку дебіторську заборгованість безнадійною, не потрібно документального підтвердження. Досить, щоб була виконана одна з умов:

– закінчився строк позовної давності (3 роки);

– існує впевненість у тому, що боржник не погасить свою заборгованість.

Якщо сума кредиторської заборгованості платника податку за неоплачені товари (роботи, послуги) залишилася нестягнутою після закінчення терміну позовної давності, то у податковому періоді, на який припадає закінчення терміну позовної давності, платник податку повинен суму такої заборгованості

(з урахуванням податку на додану вартість) включити до складу доходів, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування. При цьому вартість придбаних (у тому числі до 01.04.2011 р.), але неоплачених товарів (робіт, послуг) у складі витрат, що враховуються при визначенні об'єкта оподаткування, не відображається.

Відшкодування безнадійної заборгованості банками регулюється постановою Правління Національного банку України «Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву» [53].

Безповоротна фінансова допомога – це:

- сума коштів, передана платнику податків згідно з договорами дарування, іншими подібними договорами або без укладання таких договорів;

- сума безнадійної заборгованості, відшкодована кредитору позичальником після списання такої безнадійної заборгованості;

- сума заборгованості одного платника податків перед іншим платником податків, що не стягнута після закінчення строку позовної давності;

- основна сума кредиту або депозиту, що надані платнику податків без встановлення строків повернення такої основної суми, за винятком кредитів, наданих під безстрокові облігації, та депозитів до запитання у банківських установах, а також сума процентів, нарахованих на таку основну суму, але не сплачених (списаних);

- сума процентів, умовно нарахованих на суму поворотної фінансової допомоги, що залишається неповерненою на кінець звітного періоду, у розмірі облікової ставки Національного банку України, розрахованої за кожний день фактичного використання такої поворотної фінансової допомоги [40].

Суми безповоротної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному податковому періоді, входять до складу доходів, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування, крім випадків, коли операції з надання/отримання безповоротної фінансової допомоги проводяться між платником податку та його відокремленими підрозділами, які не мають статусу юридичної особи.

Від оподаткування звільняються доходи неприбуткових організацій, отримані у вигляді коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань.

Біржа (нім. *börse*, від пізньолат. *bursa* – гаманець) – організований торговельний майданчик, на якому відбувається оптова торгівля товарами або цінними паперами у вигляді стандартизованих біржових угод. На біржі укладаються угоди щодо біржових товарів, унаслідок цього утворюється динаміка ціни тільки під впливом ринкового попиту та пропозиції, що дає змогу орієнтуватися учасникам ринку та прогнозувати хід торгів у майбутньому.

Сьогодні біржа – юридична особа, що забезпечує регулярне функціону-

вання організованого ринку товарів, валют, цінних паперів, похідних фінансових інструментів. Біржа гарантує виконання угод, кожен член біржі проходить процедуру лістингу, де перевіряється повністю всі дані про компанію – від фінансової звітності до моральних якостей керівника. Усе це мінімізує ризики щодо невиконання угод та робить торгівлю на біржі більш зручною та впевненою.

Залежно від активів, якими торгує біржа, їх поділяють на:

- товарні;
- фондові;
- валютні;
- ф'ючерсні;
- універсальні.

Товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має на меті надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

Товарна біржа діє на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках, печатку зі своїм найменуванням.

Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку.

Діяльність товарної біржі здійснюється відповідно до Закону України «Про товарну біржу» [60] та чинного законодавства України, ста-

туту біржі, правил біржової торгівлі та біржового арбітражу.

Фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі товариства (крім повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю) або дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами, та провадить свою діяльність відповідно до Цивільного кодексу України [69], законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» [62].

Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками).

Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками – торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, або їх об'єднанням, що налічує не менше ніж двадцять торговців цінними паперами. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою від 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі.

Фондова біржа набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації. Державна реєстрація фондової біржі здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [46]

Фондова біржа має право проводити діяльність з організації торгівлі

на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Слова «фондова біржа» та похідні від них дозволяється використовувати лише юридичним особам, які створені та функціонують відповідно до вимог Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Діяльність фондової біржі як організатора торгівлі тимчасово зупиняється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в разі, коли кількість її членів стала менше ніж 20, а якщо фондову біржу утворено у формі дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами – коли кількість членів такого об'єднання стала менше ніж 20. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

Членами фондової біржі можуть бути виключно торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку та взяли на себе зобов'язання виконувати всі правила, положення і стандарти фондової біржі.

Станом на 1 жовтня 2010 року в Україні зареєстровано 550 бірж. Практичну діяльність здійснювали 345 бірж, серед них універсальних, товарно-сировинних і товарних – 294 біржі, нерухомості та агропромислових – 17, фондових бірж та їх філій – 15, а також по одній валютній та спеціалізованій біржі.

На біржах працювало майже 2,5 тис. осіб, зокрема за сумісництвом –

429 осіб. Фонд оплати праці працівників бірж становив 25,4 млн грн. На кожній з бірж у середньому діяло по 9 брокерських контор.

Статутний капітал бірж становив 309,2 млн гривень [21].

Біржові торги – торги, що публічно і гласно проводяться в торговельних залах біржі за участю членів біржі по товарах, допущених до реалізації на біржі в порядку, встановленому правилами біржової торгівлі [17].

Правила біржової торгівлі розробляються відповідно до законодавства і є основним документом, що регламентує порядок здійснення біржових операцій, ведення біржової торгівлі та розв'язання спорів з цих питань.

Правила біржової торгівлі затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або органом, ними уповноваженим.

Бланки цінних паперів – це:

1. акції;
2. облігації внутрішніх республіканських і місцевих позик;
3. казначейські зобов'язання республіки;
4. ощадні сертифікати;
5. приватизаційні папери;
6. інші бланки, передбачені чинним законодавством.

Виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку здійснюється тільки на державних спеціалізованих підприємствах, які охороняються органами внутрішніх справ.

Виготовлення та ввезення бланків цінних паперів, документів суво-

рого обліку і знаків поштової оплати, а також матеріалів та напівфабрикатів для їх виробництва здійснюється лише за ліцензіями, виданими Міністерством фінансів [45].

Поліграфічне виготовлення бланків цінних паперів має відповідати технічним умовам ТУУ 47.001–98 «Бланки цінних паперів», зареєстрованим Львівським державним центром стандартизації.

Бухгалтерська звітність – звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [43].

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Бухгалтерський облік та фінансова звітність ґрунтуються на таких основних принципах, як:

– обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, що повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;

– повне висвітлення – звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій і подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

– автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власни-

ків, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

– послідовність – постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;

– безперервність – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;

– нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;

– превалювання змісту над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;

– історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;

– єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці;

– періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди з метою складання фінансової звітності.

Бухгалтерська звітність поділяється на внутрішню та зовнішню. Внутрішня звітність регламентується керівництвом підприємства (засновниками або керівниками, які уповноважені засновниками). Зовнішня звітність є стандартизованою та визначається законодавчо або підзаконними актами, інструкціями.

Правові основи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності визначені Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [43], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання фінансової звітності» [54], а також прийнятими відповідними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в Україні [51]. Зазначений Закон поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством.

Бухгалтерська звітність складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів. Фінансова звітність є складовою бухгалтерської звітності, що містить інформацію

про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Вимога повноти звітності означає повне висвітлення всіх напрямів діяльності підприємства. Проте звітність має містити тільки корисну інформацію, без зайвої деталізації. Зайва деталізація ускладнює складання звітності й аналіз її показників, використання в управлінні. Тому державним і громадським органам забороняється вимагати, а підпорядкованим господарствам подавати звітність за незатвердженими формами [71].

Перед складанням річного звіту обов'язково проводять повну інвентаризацію господарських засобів, їх джерел, стану розрахунків з дебіторами і кредиторами і відображають її результати в обліку. Суми статей балансу за розрахунками з фінансовими, податковими органами, установами банків повинні бути погоджені з ними і відрегульовані.

Фінансова звітність не становить комерційної таємниці, крім випадків, передбачених законодавством.

Форми фінансової звітності і порядок їх заповнення встановлюються: для підприємств (крім банків і бюджетних установ) – Міністерством фінансів України за погодженням з Держкомстатом України; для банків – Національним банком України; для бюджетних установ, органів Державного казначейства України по виконанню бюджетів усіх рівнів та кошторисів витрат – Державним казначейством України.

Бухгалтерський облік – процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень [43].

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.

Бухгалтерський облік та фінансова звітність ґрунтуються на відповідних принципах [див. **бухгалтерська звітність**].

Правові основи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності визначені Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [43], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання фінансової звітності» [54], а також прийнятими відповідними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в Україні [51].

Особливістю сучасного етапу розвитку бухгалтерського обліку є існування фінансового і податкового обліку одночасно. Сьогодні існування

двох паралельних систем обліку зумовлюється тим, що фінансовий і податковий облік мають різні цілі. Фінансовий облік має на меті надання достовірної інформації про фінансове становище підприємства для потенційного інвестора, а податковий облік виконує фіскальні і регуляторні функції [71].

Бюджет (від старонормандського bougette – кошіль, сумка, шкіряний мішок) – схема доходів і витрат певної особи (сім'ї, бізнесу, організації, держави і т.д.), встановлювана на певний період.

Бюджет державний – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [9].

Державний бюджет є головним загальнодержавним фондом централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави у процесі розподілу та перерозподілу валового суспільного продукту й національного доходу.

Через державний бюджет держава концентрує певну частину національного доходу і централізовано розподіляє її на розвиток економіки, соціальний захист населення, утримання органів державної влади й управління, оборону країни. Створення загальнодержавного фонду грошових засобів дає змогу державі

регулювати ефективність, пропційність, збалансованість розвитку виробничої та невиробничої сфери окремих регіонів, впливати на темпи розвитку і структуру суспільного виробництва.

Державний бюджет на кожен фінансовий рік (в Україні він збігається з календарним роком) розглядається Верховною Радою України і затверджується як закон. Законодавчий характер державного бюджету забезпечує належні передумови для контролю за використанням бюджетних коштів і посилення його впливу на ефективність суспільного виробництва [37].

Бюджет ЄС – власний бюджет Європейського Союзу, який формується на певних принципах і дозволяє фінансувати заходи щодо розвитку інтеграції. У ЄС є власна валюта – євро, що замінила з 1 січня 2002 року національні валюти країн, що входять в економічний і валютний союз. На відміну від еку (розрахункової одиниці, що використовувалася тільки в безготівкових розрахунках між центральними і комерційними банками), євро став офіційним і єдиним засобом платежу в цих країнах. З 1 січня 1999 року євро використовувалося юридичними і фізичними особами в безготівкових розрахунках, а з 1 січня 2002 року в обіг були введені банкноти і монети, які замінили національні валюти дванадцяти країн. Процес централізації коштів, об'єднання фінансових інструментів і вдосконалення фінансових інститутів ЄС продовжується, як продовжу-

ються і інтеграційні процеси в Європі [3].

У фінансовому аспекті ЄС володіє власними коштами незалежно від бюджетів країн, що входять до нього. Розмір бюджету ЄС визначається Радою та Європарламентом і щорічно затверджується останнім.

Дохідна частина бюджету складається з:

- 1) власних коштів:
 - а) увізного мита, яке компенсує різницю в цінах на сільськогосподарські продукти в країні, що імпортує, і на зовнішньому ринку;
 - б) мита за загальним митним тарифом, крім мита ЄОВС;
 - в) визначеної частини відрахувань від ПДВ та інших коштів;
- 2) коштів, що нараховуються державами-учасниками ЄС. Кожна країна-учасниця ЄС виділяє 1,2–1,3% свого ВВП [1].

Усі надходження ЄС та його видатки вносять до бюджету Спільноти на основі щорічних прогнозів. Винятком з цього правила є фінансування операційних витрат, пов'язаних з реалізацією положень розділів V та VI Договору про ЄС, яке може здійснюватися коштом країн-членів. В основу бюджету Спільноти покладено кілька принципів, зокрема:

- принцип об'єднання (усі надходження та видатки зводяться разом у єдиному документі);
- принцип річного періоду (операції бюджету стосуються бюджетного року);
- принцип збалансованості (видатки не можуть перевищувати надходження).

Комісія готує проект бюджету і направляє його в Раду міністрів, яка розділяє бюджетні повноваження з Європейським парламентом. Від класифікації витрат залежить, яка з цих двох інституцій визначатиме долю тієї чи іншої статті. Проте бюджет загалом затверджує або відхиляє Європейський парламент; закон про бюджет набуває чинності після того, як його підписує президент Парламенту. Якщо Парламент не затверджує бюджет, Спільнота функціонує за місячним бюджетом, розрахованим на торішній базі, аж доки не буде ухвалений новий бюджет.

На 2003 рік (останній рік перед розширенням ЄС) бюджет Спільноти був визначений у розмірі 97,5 млрд євро.

Близько половини бюджетних коштів витрачається на виконання завдань спільної сільськогосподарської політики ЄС; ще третина спрямовується на структурні заходи – розвиток найбідніших регіонів, соціально-економічну перебудову проблемних регіонів та боротьбу з безробіттям. Решта коштів (приблизно 20%) розподіляються між внутрішніми потребами (науково-дослідні програми, енергетика, ядерна безпека, охорона довкілля, освіта і професійна підготовка, молодіжні та культурні програми, захист споживачів, транс'європейські мережі тощо) та зовнішньою діяльністю Союзу (зокрема, допомога країнам-кандидатам і третім країнам).

З 1988 року річний бюджет ЄС визначається згідно з середньотерміновими фінансовими перспективами

(перспективний фінансовий прогноз), які обмежують річні витрати. На Берлінському саміті в березні 1999 року глави держав та урядів ухвалили нову фінансову перспективу розвитку бюджету ЄС на період 2000–2006 рр.; 2003 року її доповнили у зв'язку з розширенням ЄС. Нині триває робота над новою фінансовою перспективою на період з 2007 по 2013 р.

Євросоюз нарощує витрати по структурних операціях, особлива увага приділяється науковій і технічній співпраці між державами. Головна увага у сфері науково-технічної політики сконцентрована на проблемах формування Європейського науково-дослідного простору, а також на підготовці до введення в дію Шостої рамкової програми наукових досліджень і розробок. Найважливішим пріоритетом залишається соціальна політика. Лісабонський саміт (березень 2000 року) поставив завдання викорінювання бідності у всіх її проявах до 2010 р. Сьогодні 65 млн осіб, або 18% населення ЄС, не можуть подолати поріг бідності, а такими визнаються громадяни, що мають дохід менше 60% від національного рівня [4].

Саме фонд колективних ресурсів дозволяє ЄС успішно проводити загальну політику в різних сферах діяльності. Наявність фонду власних засобів і фінансова автономія від відрахувань з національних казначейств виділили європейське об'єднання серед інших регіональних об'єднань і поставили угруповання на якісно новий рівень. Вирішення проблеми фінансування інтеграційних захо-

дів спрощувалося завдяки тому, що сумісний ринок країн-учасниць був організований не як зона вільної торгівлі, а як митний союз, зі встановленими єдиними митними бар'єрами по всій межі, що дозволяло проводити єдину митну політику відносно третіх країн. Таким чином, були створені правові та економічні засади для організації системи власних ресурсів Співтовариства [19].

Бюджет місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах) [9].

Порядок формування бюджетів місцевого самоврядування встановлено у Бюджетному кодексі України.

Бюджетна дисципліна – обов'язковий для всіх суб'єктів бюджетних відносин порядок перерахування платежів до бюджету та використання бюджетних асигнувань [20].

Основними порушеннями бюджетної дисципліни вважаються:

- використання бюджетних коштів не за призначенням або в обсягах, що перевищують встановлену межу видатків;

- невиконання умов пропорційного скорочення видатків щодо незахищених статей бюджету;

- невиконання умов пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів;

- порушення інших правил і процедур, установлених законодавством щодо порядку витрачання коштів бюджетів, що призводить до незаконних видатків [25].

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів [9].

Бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівняльності бюджетних показників. Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Міністерство фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, зміни до неї та інформує про це Верховну Раду України.

Бюджетна класифікація має такі складові:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків та кредитування бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Бюджетна політика – це сукупність державних заходів, спрямова-

них на зміцнення дохідної частини державного бюджету, посилення соціальної спрямованості видатків бюджету, створення умов макроекономічної стабілізації [11]. Стратегічною метою бюджетної політики є створення державою необхідних економічних, правових та організаційних засад щодо підвищення ролі бюджету як інструменту формування і оптимального розподілу фінансових ресурсів між різними ланками бюджетної системи для ефективного її розвитку, спрямованого на економічне зростання та підвищення життєвого рівня населення [72].

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [9].

Бюджетні програми є головним елементом програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Метою запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання. Запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі спрямоване на:

- забезпечення прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі і завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання бюджетних програм;

- забезпечення за результатами виконання бюджету здійснення оцінки

діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також проведення аналізу причин неефективного виконання бюджетних програм;

- упорядкування організації діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між визначеними головним розпорядником бюджетних коштів відповідальними виконавцями бюджетних програм;

- посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання;

- підвищення якості розроблення бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів [59].

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права [9].

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування

визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням (далі – гарантовані послуги), при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним

бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності у максимально можливому наближенні надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Бюджетна установа – організація, створена органами місцевого самоврядування, діяльність якої повністю або частково фінансується за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів [6].

Сфера бюджетних установ є досить різноманітною за функціональними ознаками. Умовно їх можна поділити на три групи:

– установи, які виконують законодавчі функції, функції управління, охорони, контролю – установи законодавчої та виконавчої влади; міністерства, відомства, управління, тобто апарат органів державного та госпо-

дарського управління, громадських та інших організацій; фінансові органи, органи казначейства, податкова служба, митна служба, армія, органи міліції, судові органи, органи прокуратури та ін.;

– установи соціально-культурного комплексу – установи освіти всіх рівнів, медичні заклади, дитячі виховні заклади, установи культури, бібліотеки, наукові організації та ін.;

– соціальні фонди та служби, а також інші бюджетні установи [47].

Для бюджетних установ основним фінансовим документом є кошторис доходів і видатків, який підтверджує повноваження на отримання доходів та здійснення видатків та який визначає обсяг та напрями коштів для виконання відповідних функцій.

Основним документом, який визначає правові принципи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні для всіх підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV.

Бюджетні установи належать до одного з різновидів організацій некомерційного характеру, для яких одержання прибутку не є їх основною метою.

Організації, заклади та установи, для яких одержання прибутку не є основною метою їх діяльності, належать до групи організацій, які не займаються підприємницькою діяльністю. Основою для них є діяльність з надання просвітницьких, культур-

них, наукових, освітніх та інших подібних послуг для суспільного споживання, послуг зі створення системи соціального самозабезпечення громадян та здійснення інших цілей, передбачених статутними документами.

Державна реєстрація бюджетних організацій проводиться у виконавчому комітеті миської, районної ради, районної міст Києва і Севастополя державної адміністрації за їх місцезнаходженням відповідно до вимог Закону України «Про підприємництво».

Бюджетні організації здійснюють свою діяльність на підставі положення (статуту), що затверджується уповноваженим органом (як правило, органом, який прийняв рішення про їх створення). Такі організації визнаються юридичною особою з дня реєстрації положення (статуту) і з цього моменту можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав та нести зобов'язання, бути позивачами в суді, арбітражному або третейському суді [27; 18].

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження [9].

Бюджетне відшкодування – сума, що підлягає поверненню платнику податку з бюджету у зв'язку з надмірною сплатою податку або якщо сума податкового кредиту перевищує суму податкового зобов'язання [25].

Відповідно до Податкового кодексу України бюджетне відшкодування – відшкодування від'ємного значення податку на додану вартість на підставі підтвердження правомірності сум бюджетного відшкодування податку на додану вартість за результатами перевірки платника, у тому числі автоматичне бюджетне відшкодування у порядку та за критеріями, визначеними у розділі V Податкового кодексу України (підп. 14.1.18) [40].

Як зазначає О. Я. Гордін відшкодування податку на додану вартість виступає як сума, що підлягає поверненню платнику податку на додану вартість із бюджету. Повертається виключно така частка сплачених коштів, яка утворилася у зв'язку з надлишковою сплатою податку. Цей надлишок формується при зіставленні суми податку на додану вартість, який сплачує платник при придбанні товарів (робіт, послуг) і суми податку на додану вартість при реалізації товарів (робіт, послуг), у виробництві або здійсненні яких брали участь товари (роботи, послуги), придбані або отримані ним [16].

Вчасне відшкодування ПДВ має велике значення для суб'єктів господарювання. Відшкодування ПДВ необхідне насамперед експортерам. Адже ПДВ – це внутрішній податок, який оплачує покупець. Експортеру повертається ПДВ, сплачений ним постачальникам всередині країни. Таким чином, експортований товар вирівнюється в цінах з товаром місцевого виробника. Невідшкодування ПДВ (фактично це включення ПДВ, сплаченого постачальникам, в ціну

товару) призведе до автоматичного збільшення ціни товару для умов експорту, а отже, різко знизить на зовнішньому ринку конкурентоспроможність вітчизняних товарів.

Крім того, як справедливо зазначає А. О. Нікітішин, саме забезпечення належного механізму відшкодування ПДВ може підтримати платників податків у кризовий період шляхом поповнення їхніх обігових коштів. Зокрема, у Бельгії, Португалії та Іспанії пришвидшено процедуру відшкодування ПДВ. У Польщі зменшено період для повернення податку з 180 до 60 днів. У Франції з січня 2009 року повернення ПДВ для компаній є щомісячними замість щоквартальних, як було раніше. В Іспанії також можна отримати повернення ПДВ щомісяця замість щорічного терміну [34].

Бюджетне законодавство складається з:

- 1) Конституції України;
- 2) Бюджетного кодексу України;
- 3) закону про Державний бюджет України;
- 4) інших законів, що регулюють бюджетні відносини, передбачених статтею 1 Бюджетного кодексу України;
- 5) нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, прийнятих на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України та інших законів України, передбачених пунктами 3 та 4 частини 1 статті 4 Бюджетного кодексу України;
- 6) нормативно-правових актів органів виконавчої влади, прийнятих на підставі і на виконання Бюджет-

ного кодексу України, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, передбачених пунктами 3, 4 та 5 частини 1 статті 4 Бюджетного кодексу України;

7) рішень про місцевий бюджет;

8) рішень органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийнятих відповідно до Бюджетного кодексу України, нормативно-правових актів, передбачених пунктами 3, 4, 5, 6 і 7 частини 1 статті 4 Бюджетного кодексу України [9].

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладання договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього періоду або у майбутньому [9].

Бюджетне планування – це централізований розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу по всіх ланках бюджетної системи та видах фінансових планів на підставі Державної програми економічного і соціального розвитку держави.

У процесі бюджетного планування забезпечуються необхідні фінансові пропорції згідно з планом економічного і соціального розвитку; визначається обсяг доходів бюджету та резерви їхнього зростання, обсяг видатків та резерви їхнього скоро-

чення; створюється належна фінансова база соціального захисту населення; розподіляються доходи й видатки між окремими ланками бюджетної системи, утворюються матеріальні та бюджетні резерви.

Відповідно до цього перед бюджетним плануванням постають такі завдання:

- формування найважливіших надродного господарських пропорцій розвитку економіки на плановий період;

- виявлення резервів у галузях економіки і спрямування їх на виконання плану економічного і соціального розвитку;

- мобілізація грошових надходжень за окремими джерелами та формування доходів бюджету з урахуванням резервів їх збільшення;

- раціональний розподіл видатків державного бюджету між окремими ланками бюджетної системи та збалансування бюджетів нижчого рівня;

- здійснення державного фінансового контролю за ходом виконання бюджету.;

Основні принципи бюджетного планування:

- демократизація бюджетних відносин. Під час планування необхідно враховувати оптимальні зв'язки між державним і місцевими бюджетами, а також між ланками місцевих бюджетів;

- пріоритетне значення бюджетного планування у всій сукупності фінансових планів;

- директивність та цільове спрямування бюджетних зобов'язань;

- органічний зв'язок бюджетного планування з планами соціально-еко-

номічного розвитку держави та регіонів [73].

Бюджетне планування має науковий характер, базується на теорії суспільного відтворення і пов'язане зі всіма аспектами економічного та соціального розвитку суспільства, діяльністю суб'єктів господарювання, організацією управління, національною обороною, правоохоронною діяльністю і забезпеченням безпеки держави, наукою, культурою, охороною здоров'я, освітою тощо. Водночас бюджетне планування – це складова фінансового планування, що посідає у ньому центральне місце. У процесі бюджетного планування встановлюються зв'язки всіх суб'єктів господарювання, усієї соціальної інфраструктури та інших інституцій з бюджетною системою, причому бюджету належить провідна, організуюча і координуюча роль.

Бюджетному плануванню належить центральне місце в управлінні фінансовою системою. За його допомогою досягаються необхідні пропорції в розподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки і територіями держави, забезпечуються фінансовими ресурсами пріоритетні сфери економічної діяльності, проводиться єдина фінансова політика на території держави. Бюджетне планування відіграє важливу роль у розподілі валового внутрішнього продукту на фонди споживання і нагромадження та у забезпеченні збалансованого розвитку економіки держави [5].

Бюджетне право – це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють фінансові відносини, які виникають у зв'язку з бюджетною діяльністю. Предметом бюджетного права є відносини з приводу формування і використання державного та місцевих бюджетів в Україні. Бюджетне право тісно пов'язане з іншими розділами та інститутами фінансового права, особливо з розділами правового регулювання доходів і видатків. Бюджетно-правові норми регулюють відносини при встановленні бюджетної системи, розподілі доходів і видатків між окремими видами бюджетів, у процесі складання, розгляду, затвердження бюджетів, виконання їх та звітності про виконання бюджетів. Суспільні відносини в галузі бюджету, що регулюються бюджетно-правовими нормами, називаються бюджетно-правовими. Бюджетно-правові норми визначають права і обов'язки суб'єктів відносин, що ними регулюються, указують на обставини, за яких учасники цих відносин стають носіями конкретних прав і обов'язків, і передбачають наслідки, які неодмінно наступать при невиконанні їхніх вимог. Бюджетно-правові норми мають свою матеріальну обґрунтованість, вони є висновком з об'єктивних законів розвитку суспільства у вигляді загальнообов'язкових правил для дій державних органів.

Регулятивна роль бюджетно-правових норм полягає в тому, що вони зумовлюють певні дії державних органів, які, реалізуючи свої права і обов'язки в галузі бюджетної діяль-

ності, втілюють у життя вимоги цих норм. За часом дії бюджетно-правові норми можна поділити на постійно діючі і періодичні. Постійно діючі містяться, наприклад, у Бюджетному кодексі України, Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» і перестають діяти з прийняттям нових законів. Постійно діючі бюджетно-правові норми не обмежені у часі, вони існують доти, поки суб'єкти відносин зберігають свою правочинність. Періодичні містяться в Законі про Державний бюджет, в актах Кабінету Міністрів України та відповідних виконавчих органів місцевого самоврядування про бюджети [12].

У юридичній літературі норми бюджетного права поділяються на матеріальні та процесуальні.

Матеріальні норми закріплюють структуру бюджетної системи України, перелік доходів та витрат, порядок їх розподілу між бюджетами, а також повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин.

Процесуальні норми встановлюють порядок проходження бюджету – складання та розгляд проекту бюджету, затвердження та виконання бюджету, а також складання, розгляд та затвердження звіту про виконання бюджету [68].

Бюджетне правопорушення – порушення учасником бюджетного процесу встановлених Бюджетним кодексом України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання [9], а саме:

1) внесення недостовірних даних до бюджетних запитів;

2) порушення встановлених термінів подання бюджетних запитів або їх неподання;

3) визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників;

4) планування надходжень або витрат державного бюджету (місцевого бюджету), не віднесених до таких Бюджетним кодексом України чи законом про Державний бюджет України;

5) порушення встановленого порядку або термінів подання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) на розгляд Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради);

6) порушення встановленого порядку або термінів розгляду проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

7) прийняття рішення про місцевий бюджет з порушенням вимог Бюджетного кодексу України чи закону про Державний бюджет України (у тому числі щодо складання бюджету в частині міжбюджетних трансфертів, доходів та видатків місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів);

8) порушення вимог Бюджетного кодексу України щодо затвердження державного бюджету (місцевого бюджету) з дефіцитом або профіцитом;

9) включення до складу спеціального фонду бюджету надходжень з джерел, не віднесених до таких Бю-

джетним кодексом України чи законом про Державний бюджет України;

10) зарахування доходів бюджету на будь-які рахунки, крім єдиного казначейського рахунка (за винятком коштів, що отримуються установами України, які функціонують за кордоном), а також акумулювання їх на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету;

11) зарахування доходів бюджету до іншого, ніж визначено Бюджетним кодексом України чи законом про Державний бюджет України, бюджету, у тому числі внаслідок здійснення поділу податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів між бюджетами з порушенням визначених розмірів;

12) здійснення державних (місцевих) запозичень, надання державних (місцевих) гарантій з порушенням вимог Бюджетного кодексу України;

13) прийняття рішень, що призвели до перевищення граничних обсягів державного (місцевого) боргу чи граничних обсягів надання державних (місцевих) гарантій;

14) розміщення тимчасово вільних коштів бюджету з порушенням вимог Бюджетного кодексу України;

15) створення позабюджетних фондів, порушення вимог Бюджетного кодексу України щодо відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів;

16) порушення порядку або термінів подання, розгляду і затвердження кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету, затвердження у кошторисах показників, не підтверджених

розрахунками та економічними обґрунтуваннями;

17) порушення порядку або термінів подання і затвердження паспортів бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

18) порушення встановлених термінів доведення документів про обсяги бюджетних асигнувань до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня або одержувачів бюджетних коштів;

19) порушення порядку та термінів відкриття (закриття) рахунків в органах Державного казначейства України;

20) взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, встановлених Бюджетним кодексом України чи законом про Державний бюджет України;

21) порушення порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань, включаючи необґрунтовану відмову в реєстрації або несвоєчасну реєстрацію бюджетних зобов'язань;

22) порушення вимог Бюджетного кодексу України при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати;

23) здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтверджених документів чи при внесенні до платіжних документів недостовірної інформації, а також безпідставна відмова у проведенні платежу органами Державного казначейства України;

24) нецільове використання бюджетних коштів;

25) порушення вимог Бюджетного кодексу України при здійсненні витрат державного бюджету (місцевого бюджету) у разі несвоєчасного набрання чинності законом про Державний бюджет України (несвоєчасного прийняття рішення про місцевий бюджет);

26) надання кредитів з бюджету чи повернення кредитів до бюджету з порушенням вимог Бюджетного кодексу України та/або встановлених умов кредитування бюджету;

27) здійснення бюджетними установами запозичень у будь-якій формі або надання бюджетними установами юридичним чи фізичним особам кредитів з бюджету всупереч нормам Бюджетного кодексу України;

28) здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до Бюджетного кодексу України мають проводитися з іншого бюджету;

29) здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Кодексу чи закону про Державний бюджет України;

30) порушення вимог Бюджетного кодексу України щодо виділення коштів з резервного фонду бюджету;

31) порушення встановлених вимог щодо застосування бюджетної класифікації;

32) внесення недостовірних даних до звітів про виконання державного бюджету (місцевого бюджету), річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України (рі-

шення про місцевий бюджет), а також порушення порядку й термінів подання таких звітів;

33) порушення встановлених вимог щодо ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів;

34) порушення встановлених порядку або термінів подання фінансової і бюджетної звітності бюджетних установ, а також подання такої звітності у неповному обсязі;

35) невідповідність даних, наведених у фінансовій і бюджетній звітності бюджетних установ, даним бухгалтерського обліку;

36) внесення недостовірних даних до звітів про виконання паспортів бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), а також порушення порядку та термінів подання таких звітів;

37) видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону;

38) здійснення видатків на утримання бюджетної установи одночасно з різних бюджетів всупереч Кодексу чи закону про Державний бюджет України;

39) порушення вимог статті 28 Бюджетного кодексу України щодо оприлюднення та доступності інформації про бюджет;

40) інші випадки порушення бюджетного законодавства учасником бюджетного процесу.

Види бюджетних правопорушень можна розрізняти за такими критеріями [14]:

I. Правопорушення, що вчиняються на стадії складання проекту бюджету:

1) порушення Кабінетом Міністрів України порядку розробки Закону України про Державний бюджет;

2) порушення Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами відповідних рад порядку підготовки проектів рішень про відповідні місцеві бюджети;

3) порушення Кабінетом Міністрів України порядку схвалення проекту закону про Державний бюджет України.

II. Правопорушення, що вчиняються на стадії прийняття закону про державний бюджет:

1) порушення: строків подання закону про державний бюджет до Верховної Ради, строків розгляду проекту закону в комітетах та депутатських фракціях, термінів перебування закону України про Державний бюджет України на розгляді у Верховній Раді;

2) порушення порядку розгляду проекту закону про Державний бюджет України в читаннях Верховної Ради;

3) порушення порядку прийняття уповноваженими органами рішення про затвердження бюджету відповідного рівня.

III. Правопорушення, що вчиняються на стадії виконання бюджету:

1) порушення порядку проведення операцій з коштами державного бюджету;

2) порушення розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;

3) невиконання вимог щодо бухгалтерського обліку, складання звітності та внутрішнього фінансового контролю за бюджетними коштами і недотримання порядку перерахування цих коштів;

4) контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;

5) порушення розпорядниками бюджетних коштів вимог щодо прийняття ними бюджетних зобов'язань;

6) нецільового використання бюджетних коштів.

IV. Правопорушення, що вчиняються на стадії складання звіту про виконання бюджету:

1) порушення порядку подання детальних звітів про виконання бюджету розпорядниками бюджетних коштів;

2) подання недостовірних звітів та інформації про виконання бюджету;

3) несвоєчасне і неповне подання звітності про виконання бюджету.

Бюджетне призначення – повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане Бюджетним кодексом України, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові й цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування [9].

Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету здійснюються лише за наявності відповідного бюджетного призначення.

Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бю-

джет України (рішенням про місцевий бюджет) у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди [9].

Для підготовки проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів України розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів у терміни, визначені Міністерством фінансів України.

Інструкції з підготовки бюджетних запитів можуть запроваджувати організаційні, фінансові та інші обмеження, яких зобов'язані дотримуватися всі розпорядники бюджетних коштів у процесі підготовки бюджетних запитів.

Бюджетний кодекс України – закон України, яким визначаються правові засади функціонування бюджетної системи України, її принципи, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності

за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу [9].

Відносини, які виникають у процесі бюджетної діяльності, об'єктивно потребують злагодженого механізму правового регулювання. До механізму правового регулювання входять норми Конституції України, Бюджетного кодексу України, щорічні закони про Державний бюджет України, нормативно-правові акти Міністерства фінансів України та Державного казначейства України.

Чільне місце в механізмі правового регулювання бюджетних відносин як виду фінансових посідає Бюджетний кодекс України – уперше кодифікований в Україні акт, який набув чинності з 1 січня 2002 року. Він містить як загальні норми, що регламентують правила формування, затвердження і виконання державного і місцевих бюджетів, так і спеціальні, що стосуються окремих ланок бюджетної системи.

8 липня 2010 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» – фактично нову редакцію документа, яка набрала чинності з 01.01.2011 р. (положення пункту 2 частини другої статті 60 та пунктів 3 і 5 частини другої статті 61 набирають чинності з 1 січня 2013 року).

Нова редакція Кодексу уточнює і розвиває формулювання, доповнює документ положеннями про державні та місцеві запозичення та державні і місцеві гарантії. Законодавець вносить деякі зміни в розподіл джерел

наповнення державного і місцевих бюджетів (на користь бюджетів місцевого самоврядування), перекладає виконання частини зобов'язань держави на органи місцевого самоврядування, проте без належної фінансової компенсації їхніх додаткових витрат.

Регулювання практично всього бюджетного процесу нормами одного кодифікованого акта, з одного боку, полегшує підготовку бюджету та закону або рішення органу місцевого самоврядування про бюджет і виконання бюджетів усіх рівнів, з іншого – новизна норм бюджетного кодексу та їх унікальність утруднюють застосування їх на практиці [65].

Бюджетний контроль – різновид державного фінансового контролю, що здійснюється в бюджетному процесі та спрямований на встановлення законності, достовірності, економічної ефективності діяльності учасників бюджетного регулювання та бюджетного процесу. За своєю сутністю бюджетний контроль є системою заходів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення законності дій учасників бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджетів і звітування про їх виконання з використанням специфічних форм і методів їх організації [7].

Бюджетний контроль є останньою, заключною підсистемою бюджетного механізму. Він дає можливість встановити, наскільки ефективно, раціонально, економічно та законно

використовувалися бюджетні кошти, чи були задіяні всі резерви стосовно наповнення дохідної частини бюджетів. За допомогою бюджетного контролю можна попередити порушення бюджетної дисципліни, нерациональне та нецільове спрямування бюджетних коштів. Будучи заключною підсистемою бюджетного механізму, бюджетний контроль обслуговує всі стадії бюджетного процесу, що надає йому універсального характеру управлінської діяльності. Бюджетний контроль є однією з функцій управління бюджетною системою.

Хоча бюджетний контроль тісно пов'язаний з фінансовим контролем, фактично є різновидом останнього, повністю підміняти та використовувати термін «фінансовий контроль» замість «бюджетний контроль», як інколи це можна побачити в науковій та навчальній літературі, не варто. Оскільки об'єкт, суб'єкти, завдання та методи бюджетного контролю є значно вужчими, ніж аналогічні елементи фінансового контролю. Бюджетний контроль повинен використовуватися там і тоді, де функціонують бюджетні відносини. Головною метою бюджетного контролю є забезпечення законності бюджетної діяльності, тобто контроль за дотриманням бюджетного законодавства всіма учасниками бюджетних відносин.

Об'єктом бюджетного контролю є відповідні бюджети (державний, місцеві) та бюджетна діяльність учасників бюджетних правовідносин.

Суб'єктами бюджетного контролю є органи державної влади, органи міс-

цевого самоврядування, підприємства, установи, організації державної та комунальної форми власності, їх посадові особи. Суб'єктів бюджетного контролю прийнято поділяти на контролюючих (ті, хто контролює) та підконтрольних осіб (ті, кого контролюють).

Підконтрольними суб'єктами є органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, які отримують, перераховують чи використовують бюджетні кошти.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного й результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Бюджетного кодексу України [9] та іншого законодавства, а також забезпечує:

- 1) оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту);
- 2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності;
- 3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень;
- 4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів;
- 5) запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності;

б) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Діяльність центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства (у межах їх повноважень, встановлених цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами), спрямовується, координується та контролюється Кабінетом Міністрів України.

У міжнародній науковій практиці бюджетний контроль часто розглядають з погляду контролю за фінансово-господарською діяльністю господарюючого суб'єкта. У цьому випадку бюджетний контроль – це порівняння фактичних показників фінансово-господарської діяльності з плановими (бюджетними) на предмет перевірки їх узгодженості за величиною і термінами, а також аналіз причин відхилень з метою вироблення пропозицій щодо коригування бюджетів чи фінансово-господарської діяльності підприємства. Бюджетний контроль є дійовим інструментом стимулювання підвищення фінансової відповідальності та продуктивності як окремих працівників, структурних підрозділів, так і підприємства в цілому [2].

Для здійснення контролю за виконанням бюджетів, як правило, використовують дворівневу систему контролю. Нижній рівень – це контроль за виконанням часткових (функ-

ціональних) бюджетів структурних підрозділів підприємства, безпосередньо здійснюваний економічними службами цих підрозділів; при цьому контролюються як окремі показники зведеного бюджету, так і його складових, тобто функціональних бюджетів. Верхній рівень – контроль за виконанням бюджетів усіх структурних підрозділів, центрів відповідальності та зведених бюджетів по підприємству в цілому, здійснюваний безпосередньо службами контролінгу.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що становлять бюджетну систему України, дорівнює одному календарному року, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня відповідного року не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду [9].

Відповідно до Конституції України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим.

Такими особливими обставинами є:

- 1) введення воєнного стану;
- 2) оголошення надзвичайного стану в Україні.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено частиною першою цієї статті, бюджетний період місцеві бюджети мають бути затвержені на такий самий період.

Як і в Україні, бюджетний період (рік) відповідає календарному у Росії, Австрії, Бельгії, Італії та багатьох ін-

ших країнах. З 1 квітня бюджетний період починається у Великій Британії, Данії, Японії; з 1 червня – в Австралії, Норвегії, Швеції; з 1 жовтня – у Нігерії та США. Початок бюджетного періоду, як правило, припадає на закінчення бюджетної сесії парламенту країни, на якій ухвалюється бюджет [65].

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [9].

Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

У науковій літературі бюджетний процес розглядають як сукупність

дій уповноважених на основі норм бюджетного права органів державної влади та місцевого самоврядування зі складання, розгляду, затвердження і виконання бюджету, а також зі складання, розгляду і затвердження звіту про його виконання [37].

Такий зміст поняття бюджетного процесу підкріплюється теоретичними розробками юристів, які спеціалізуються у сфері бюджетних відносин. І.В. Розпутенко вважає, що формування, затвердження та виконання бюджету становлять поняття бюджетного процесу, в якому закладається стратегія економічної і соціальної політики, інструмент стабілізації економіки, засіб контролю державних видатків [64]. Учені не раз висловлювалися про те, що будь-яка матеріальна галузь права вимагає процедурних форм реалізації її норм, і всі норми, які регулюють організаційну діяльність державних органів, мають процесуальний характер. Особливо це стосується діяльності у галузі застосування бюджетно-правових норм, адже з бюджетом пов'язані всі державні органи, підприємства, організації, установи, які безпосередньо чи опосередковано беруть участь у формуванні бюджету. Отже, можна зробити висновок, що сутність цього процесу складна та багатогранна. Широке розуміння бюджетного процесу полягає в тому, що вся діяльність, яка базується на владних повноваженнях тих чи інших органів, має бути підпорядкована суворим процедурним формам, що забезпечують законність, доцільність та обґрунтованість цієї діяльності,

тому чіткий порядок, ретельно продуманий і розроблений у всіх своїх складових потрібен не лише для організації та узгодження роботи всієї системи державних органів з формування і виконання бюджету, а й для правильного розв'язання численних питань, що при цьому виникають.

Бюджетний рік розпочинається 1 січня і закінчується 31 грудня. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період із 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період [41] (див. **бюджетний період**).

Бюджетний розпис – документ, у якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації [9].

Державний бюджет України виконується за розписом, який затверджується Міністром фінансів України відповідно до бюджетних призначень у місячний строк з дня прийняття закону про Державний бюджет України. До затвердження розпису Державного бюджету України Міністром фінансів України затверджується тимчасовий розпис Державного бюджету України на відповідний період.

Примірник затвердженого розпису Державного бюджету України передається до Рахункової палати та Комітету Верховної Ради України з питань бюджету з подальшим інфор-

муванням про внесені до нього зміни, зумовлені внесенням змін до закону про Державний бюджет України.

Міністерство фінансів України протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису Державного бюджету України встановленим бюджетним призначенням, а також відповідність розподілу бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за загальним фондом державного бюджету за визначеними цим розписом періодами року відповідному прогнозу надходжень загального фонду державного бюджету протягом бюджетного періоду.

Бюджетний устрій України – це визначена правовими нормами система бюджетів України, розмежування доходів і видатків між ними, повноваження органів законодавчої та виконавчої влади у сфері бюджету. Оскільки Україна є унітарною державою, у якій згідно зі ст. 7 Конституції визнається і гарантується місцеве самоврядування, бюджетна система країни є дворівневою і складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Бюджетний устрій – це організація та принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Водночас Бюджетний кодекс України не містить визначення бюджетного устрою [37].

Бюджетний устрій ґрунтується на принципах єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності та самостійності усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України [23].

Принцип єдності означає існування єдиного рахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи. Єдність бюджетної системи забезпечується єдиною правовою базою, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю форм бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, єдиною грошовою системою, єдиною соціально-економічною політикою, наданням необхідної статистичної та бюджетної інформації з одного рівня бюджету іншому.

Принцип повноти полягає у відображенні у бюджеті всіх доходів і видатків.

Принцип достовірності вимагає формування бюджету на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів та відображення у звіті про виконання бюджету тільки тих доходів і видатків, які є результатом кінцевих касових операцій банків.

Принцип гласності забезпечує висвітлення в засобах масової інформації показників бюджетів і звітів про їх виконання.

Принцип наочності зумовлює відображення показників бюджетів у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками в Україні та за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності щодо результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Бюджетний цикл охоплює діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, починаючи з розробки й складання проекту акта

про бюджет, його розгляду і затвердження, виконання та закінчуючи складанням, розглядом і затвердженням звітності про виконання відповідного бюджету, тобто бюджетний цикл охоплює всі стадії бюджетного процесу, у тому числі бюджетний період, і триває більше двох років. Зазначимо, що ряд країн має більш тривалий термін бюджетного циклу. Зокрема, у США він триває три роки, оскільки перша стадія (складання проекту бюджету) займає 1,5 року. У ФРН процес складання проекту державного бюджету починається за 6 місяців до бюджетного періоду, у Японії – за 7, у Франції – за 14 місяців [37].

Необхідно розмежувати бюджетний цикл і бюджетний період. Бюджетний цикл охоплює весь період (від початку складання бюджету до затвердження звіту про його виконання) та може тривати понад два роки. Тобто бюджетний цикл охоплює дію на всіх стадіях бюджетного процесу. При цьому треба враховувати й можливість розширення бюджетного циклу за рахунок пільгових бюджетних строків, коли триває дія капітальних асигнувань минулого бюджетного року, у разі, якщо ці асигнування не були використані в поточному бюджетному періоді [65].

Бюджетні кошти – належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету. Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями [9].

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до статті 22 Бюджетного кодексу України отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Одержувач бюджетних коштів – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету.

Управління бюджетними коштами – сукупність дій учасника бюджетного процесу відповідно до його повноважень, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які спрямовані на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів.

Бюджетні повноваження – це права та обов'язки органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі бюджетної діяльності, що визначаються Бюджетним кодексом України, щорічними законами про Державний бюджет, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», іншими законами, рішеннями місцевих рад та локальними актами. Сукупність цих повноважень і положень нормативно-правових актів становить окремий інститут бюджетних прав (повноважень) [6].

Залежно від виду бюджетних правовідносин, у межах яких реалізуються бюджетні права їх суб'єктів, бюджетні повноваження поділяються на матеріальні і процесуальні. Матеріальні бюджетні повноваження визначають зміст прав і обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері функціонування бюджетної системи. Процесуальні бюджетні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування – це передбачена законодавством сукупність прав та обов'язків державних та місцевих органів у сфері бюджетного процесу. За суб'єктним складом бюджетні права можуть належати державі в цілому та окремим адміністративно-територіальним одиницям.

Бюджетні права можна характеризувати за вертикальними та горизонтальним рівнем. Розподіл бюджетних прав по вертикалі (між представницькими та виконавчими органами різного рівня) ґрунтується на конституційних нормах, що розмежовують повноваження між органами державної влади й органами місцевого самоврядування та місцевої влади. Розподіл бюджетних прав між представницькими та виконавчими органами одного рівня (по горизонталі) ґрунтується на конституційних нормах про розподіл компетенції між гілками влади. Бюджетні права можна об'єднати в три групи: повноваження у галузі зведеного (консолідованого) бюджету; повноваження у галузі державного бюджету; повноваження у галузі місцевих бюджетів [37].

Бюджетні правовідносини – урегульовані нормами права суспільні відносини економічного та матеріального характеру, що виникають, змінюються та припиняються у сфері бюджетної діяльності органів публічної влади та спрямовані на задоволення публічного інтересу [33].

На думку О.П. Орлюк, бюджетні правовідносини – це суспільні відносини, урегульовані бюджетно-правовими нормами і пов'язані з розподілом, перерозподілом та витрачанням фінансових ресурсів, акумульованих бюджетною системою України [38]. Проте потрібно підкреслити, що фінансові ресурси акумулюються не бюджетною системою, а в окремих бюджетах, що становлять бюджетну систему держави.

Бюджетні правовідносини за своєю сутністю є економічними відносинами, як загалом фінансові правовідносини. Свого часу з цього приводу вчений Ю.А. Ровінський зазначив, що найважливіша особливість фінансових правовідносин полягає у тому, що вони є юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які, у свою чергу, є формою вираження економічних відносин [63].

Особливими (характерними) ознаками фінансових (зокрема бюджетних) правовідносин є такі:

1) суспільний, двосторонній (і більше) зв'язок, який виникає на підставі фінансово-правових норм, відповідно відносини завжди виникають, змінюються та припиняються лише на підставі нормативно-правового акта;

2) цей зв'язок виявляється через суб'єктивні права й обов'язки сторін;

3) це вольові відносини, оскільки одна сторона (владний орган) завжди наділена владними повноваженнями;

4) завжди пов'язані з публічними коштами;

5) існує постійна охорона цих відносин з боку держави;

6) вони завжди виникають з публічної фінансової діяльності та мають грошовий характер;

7) усім фінансовим (бюджетним) правовідносинам властивий владно-майновий характер (або державно-владний майновий (грошовий) характер);

8) мають розподільчий характер, що закладено вже у функціях фінансів, передусім у функції створення грошових фондів і спрямування цих фондів (їх коштів) на задоволення потреб суспільства;

9) їм властива плановість, пов'язана з дією закону планомірного розвитку економіки [33].

За часом дії бюджетно-правові норми поділяють на постійно діючі та періодичні. Цей критерій класифікації особливо заслуговує на увагу, оскільки характеризує таку особливість бюджетних відносин, як періодичний характер. Постійно діючі норми містяться у Бюджетному кодексі України, Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», мають визначальний характер при встановленні бюджетної системи та визначенні бюджетних повноважень учасників бюджетного процесу. Постійно діючі бюджетно-правові норми не обмежені у часі, вони існують доти, поки суб'єкти відносин зберігають свою правомочність.

Норми, що мають періодичний характер, містяться у щорічних актах про бюджет, які затверджують представницькі органи, та в нормативно-правових актах, що їх приймають органи виконавчої влади на їх забезпечення. Оскільки акти про бюджет (закон про Державний бюджет України та рішення місцевих рад) діють лише протягом бюджетного періоду, тобто з 1 січня по 31 грудня, бюджетні правовідносини також обмежують свою дію виключно зазначеними межами. 31 грудня установи Державного казначейства України закривають рахунки бюджетним установам, що фінансуються за рахунок відповідного бюджету, і відкривають їх з 1 січня у межах бюджетних призначень, встановлених черговим актом про бюджет [37].

Бюджетні рахунки – рахунки, які відкриваються в органах Державного казначейства України для забезпечення казначейського обслуговування коштів державного та місцевих бюджетів [52].

Бюджетні рахунки для зарахування надходжень (рахунки за надходженнями) – рахунки для зарахування доходів бюджетів, надходжень у частині повернення до бюджетів бюджетних позичок, фінансової допомоги, наданої на поворотній основі, та кредитів, у тому числі залучених державою або під державні гарантії.

Бюджетні рахунки для операцій з бюджетними коштами – рахунки для здійснення операцій за асигнуваннями, передбаченими на виконання відповідних програм і заходів

у державному та місцевих бюджетах, які відкриваються розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів і поділяються на:

– реєстраційні рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів;

– спеціальні реєстраційні рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку операцій з виконання спеціального фонду кошторисів;

– рахунки одержувачів бюджетних коштів, які відкриваються одержувачам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету загального та/або спеціального фондів для обліку операцій з виконання плану використання бюджетних коштів;

– рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів для здійснення загальнодержавних видатків;

– рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів для обліку руху коштів загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами;

– особові рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку руху коштів, виділених із загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів для розподілу між розпорядниками та одержувачами коштів місцевих бюджетів, а також відокремленими структурними підрозділами розпорядників коштів місцевих бюджетів.

Інші бюджетні рахунки – рахунки, які відкриваються за відповідними кодами бюджетної класифікації для здійснення операцій з обслуговування внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави та в інших випадках, визначених нормативно-правовими актами.

Рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів – рахунки, які відкриваються для обліку операцій з

фінансування бюджетів, передбачених законом України про Державний бюджет України та рішеннями про місцеві бюджети на відповідний рік.

Бюджетні рахунки відкриваються щорічно на початок нового бюджетного періоду відповідно до закону України про Державний бюджет України та рішень про місцеві бюджети на відповідний рік. У разі неприйняття або несвоечасного прийняття закону України про Державний бюджет України на відповідний рік відкриваються рахунки попереднього бюджетного періоду. Спеціальні реєстраційні рахунки, на яких зберігаються залишки коштів для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення, відкриваються у наступному бюджетному періоді з перенесенням невтрачених у попередньому періоді залишків коштів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Council Decision of 29 September 2000 on the system of the European Communities' own resources (2000/597/EC, Euratom) // Official Journal of the European Communities No. L 253/42.7.10.2000.
2. *Eilenberg G.* Betriebliche Finanzwirtschaft: Einführung in Investition und Finanzierung, Finanzpolitik und Finanzmanagement von Unternehmen. 6. Aufl. – München; Wien: Oldenburg, 1997. – S. 315–316.
3. Financial Regulation of 21 December 1977 applicable to the general budget of the European Communities //

Official Journal of the European Communities. L 356. Brussels. 31.12.1977.

4. General Budget of the European Union for the financial year 2002, Luxembourg, 2002.

5. *Арпус М.М.* Бюджетна система України: навч. посіб. / М.М. Арпус, Н.М. Хижа. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.

6. *Атамас П.Й.* Основи обліку в бюджетних організаціях / Атамас П.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 283 с.

7. *Бабін І.І.* Бюджетне право України: [навч. посіб.] / Бабін І.І. –

Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 231–236.

8. Банківська енциклопедія / [за ред. А.М. Мороза]. – К.: Ельтон, 2005. – 336 с.

9. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

10. Вакулишин С. Деснянський район: Із глибини століть – у сьогодення: довідково-інформаційне видання / С. Вакулишин, Л. Василенко. – К., 2006. – С. 48–49. – 244 с.

11. Василик О.Д. Теорія фінансів: підруч. / Василик О.Д. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.

12. Віхров О.П. Фінансове право: Конспект лекцій / О.П. Віхров, С.О. Ніщима. – Чернівці: ЧДІЕУ, 2002. – 280 с.

13. Вовчак О.Д. Банківський нагляд. / Вовчак О.Д., Скаско О.І., Стасів А.М. – Львів: Новий Світ – 2000, 2005. – 480 с.

14. Воронова Л.К. Фінансове право: навч. посіб. [для студ. юрид. вузів і факульт.]. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко – Х.: Легас, 2006. – 359 с.

15. Гетманцев Д.О. Банківське право України: навч. посіб. / Д.О. Гетманцев, Н.Г. Шукліна. – К.: Центр учбової літератури, 2007.

16. Гордін О.Я. Правове регулювання відшкодування податку на додану вартість / О.Я. Гордін // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 80–85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08gojndv.pdf>

17. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 р. № 436-IV // Ві-

домості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.

18. Дžoга Р.Т. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: [навч. посіб.]. / Дžoга Р.Т. – К.: КНЕУ, 2001. – 250 с.

19. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / [под ред. Ю. А. Борко и О. В. Буториной]. – М., 2001. – С. 140.

20. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2000. – 864 с. – Т. 1.

21. Експрес-випуск Держкомстату: від 30.11.2010 р. № 287.

22. Ерліхівський збірник [за ред. Л.К. Воронової, П.С. Пацурківського]. – Чернівці, 1994.

23. Єпіфанов А.О. Бюджет і фінансова політика України. / Єпіфанов А.О., Сало І.В., Д'яконова І.І. – К.: Наукова думка, 1999. – 304 с.

24. Заверуха І.Б. Банківське право: [посіб. для студ.] / Заверуха І.Б. – Львів: Астролябія, 2002. – 222 с.

25. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник. – Львів: Львівська політехніка / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк – 2005. – 714 с.

26. Заруба О.Д. Банківський менеджмент та аудит / Заруба О.Д. – К., 2006.

27. Зміни до Порядку застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ: затвердж. наказом Державного казначейства України від 19.07.2001 р. № 122.

28. Карманов Є.В. Банківське право України: [навч. посіб.] / Карманов Є.В. – Х., 2000.

29. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у комерційних банках України: [підруч.] / Кіндрацька Л.М. – К., 2000.

30. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: [підруч.] / Костюченко О.А. – 3-тє вид. – К.: А.С.К., 2003. – 928 с.

31. Крупнов Ю.С. Резервная политика центральных банков за рубежом / Ю.С. Крупнов // Банковское дело. – 1997. – № 3. – С. 28; № 4. – С. 34.

32. Матук Ж. Финансовые системы Франции и других стран. Т. 1. Книга 1. / Матук Ж.; под общ. ред. Л.П. Павловой. – М.: Финстантинформ, 1994. – С. 16. – Т. 1.

33. Музика-Стефанчук О.А. Бюджетні правовідносини у сучасній науці фінансового права / О.А. Музика-Стефанчук // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 694–699 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11moanfp.pdf>

34. Нікітішин А.О. Адміністрування податків в умовах фінансово-економічної кризи / А.О. Нікітішин // Фінанси України. – 2010. – № 1. – С. 38–45.

35. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.

36. Орлюк О.П. Теоретичні питання банківського права і банків-

ського законодавства: [монографія]. / Орлюк О.П. – К., 2003.

37. Орлюк О.П. Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

38. Орлюк О.П. Фінансове право. академічний курс: [підручник] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

39. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

40. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

41. Правознавство: підручник / [за ред. В.В. Копейчикова, А.М. Колоді]. – К., Юрінком Інтер. – 2006.

42. Про банки і банківську діяльність: Закон України: від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

43. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України: від 16.07.1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. № 40. – Ст.365.

44. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 36. – Ст. 362.

45. Про встановлення порядку виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку: постановою Кабінету Міністрів України: від 19.04.1993 р. № 283.

46. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України: від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості

Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.

47. Про запровадження нової бюджетної класифікації України: наказ МФУ: від 03.12.1997 р. № 265 (із змін. та доповн. від 25.12.2000 р. № 348).

48. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова Правління Національного банку України: від 21.01.2004 р. № 22. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29.03.2004 р. за № 377.

49. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (деPOSITНИХ) операцій з юридичними і фізичними особами: постанова Правління Національного банку України: від 03.12.2003 р. № 516.

50. Про затвердження Положення про порядок підготовки та проведення відкритих торгів: наказ Фонду державного майна України: від 02.07.1998 р. № 1303.

51. Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку: наказ Міністерства фінансів України: від 31.03.1999 р. № 87. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21.06.1999 р. за № 391/3684.

52. Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державного казначейства України: наказ Державного казначейства України: від 02.12.2002 р. № 221. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.12.2002 р. за № 976/7264.

53. Про затвердження Порядку відшкодування банками України

безнадійної заборгованості за рахунок резерву: постанова Правління Національного банку України: від 01.06.2011 р. № 172. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.06.2011 р. за № 722/19460.

54. Про затвердження Порядку подання фінансової звітності: Постанова Кабінету Міністрів України: від 28.02.2000 р. № 419.

55. Про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами: постанова Правління Національного банку України: від 06.08.2003 р. № 325, із змінами від 28.02.2009 р.

56. Про Національний банк України: Закон України: від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

57. Про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України: постанова Правління Національного банку України: від 27.05.2008 р. № 148.

58. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України: від 05.04.2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

59. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 14.09.2002 р. № 538-р.

60. Про товарну біржу: закон України: від 10.12.1991 р. № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

61. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінан-

сових послуг: Закон України: від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

62. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України: від 23.02.2006 р. – № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

63. *Ровинский Е. А.* Основные вопросы теории советского финансового права / Ровинский Е. А. – М.: Госюриздат, 1960. – 193 с.

64. *Розпутенко І. В.* Державні видатки в перехідних економіках: [монографія] / Розпутенко І. В. – К.: УАДУ при Президентові України, 1998. – 244 с.

65. *Телішко В. Е.* Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / Телішко В. Е., Овчаренко А. С., Панасюк С. А.; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К.: Центр учбової літератури, 2011.

66. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/>

67. *Федоренко В. М.* Денежное обращение и кредит капиталистических стран: учебник. / В. М. Федоренко, А. В. Федоренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Выща школа, 1989. – 288 с.

68. Фінансове право: підруч. / [відп. ред. Н. І. Химічева]. – М.: Юристь, 2004.

69. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. № 40–44. – Ст. 356.

70. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. І. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої]. – К.: Правова єдність, 2007. – 1140 с.

71. *Швець В. Г.* Теорія бухгалтерського обліку: [підруч.] / Швець В. Г. – К.: Знання, 2004. – 447 с.

72. *Юрій С. І.* Бюджетна система України: [навч. посіб.] / С. І. Юрій, Й. М. Бескид – К.: НІОС, 2000–400 с.

73. *Юрій С. І.* Казначейська система: підруч. / Юрій С. І., Стоян В. І., Мац М. Й. – Тернопіль, 2002.

-В-

Валовий дохід (див. доходи).

Валові витрати (див. витрати).

Валюта (італ. *valuta*, від лат. *valeo* – коштую) має кілька значень: 1) грошова одиниця країни; 2) тип грошової системи, що діє в країні; 3) іноземні гроші, а також векселі, чеки тощо, які використовуються в міжнародних розрахунках [35].

Чинне вітчизняне законодавство не містить визначення поняття «валюта», а містить визначення споріднених категорій: «валютні цінності», «іноземна валюта», «валюта України» [9] або «валютні кошти» [14]. О.М. Козирін висловлює думку про те, що валюта співвідноситься з валютними цінностями як частина й ціле [25]. Валюта є категорією системоутворювальною, посідає найважливіше місце у валютно-правовому регулюванні.

У науковій літературі термін «валюта» часто розглядається як синонім терміна «гроші». Так, на думку авторів навчального посібника «Валютне право Росії», термін «валюта» застосовується сьогодні тільки до паперових кредитних грошей, емітованих офіційною грошовою владою будь-якої держави [19]. Близької позиції дотримується Н.Д. Еріашвілі. На його думку, гроші, що обслуговують міжнародні відносини, потрібно називати валютою [82]. Інші автори вважають наведені судження спір-

ними. За ознакою регіону застосування можна виділяти національну валюту (валюта України) та міжнародну (регіональну (Євро), світову (долар США)).

Залежно від можливості конвертації валюта поділяється на три групи: вільно конвертована (вільно конвертується в будь-які інші валюти); частково конвертована (обмінюється тільки на деякі іноземні валюти); неконвертована або замкнута (використовується лише в межах даної держави) [2].

Валюта України. Правове визначення категорії «валюта України» міститься у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15–93. Стаття 1 Декрету визначає валюту України як грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України [65].

У широкому розумінні під терміном «валюта України» потрібно розглядати як власне валюту України, так і платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті

України. При цьому до платіжних документів та інших цінних паперів зазначеним Декретом віднесено акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи [65].

Валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який повинен прийматися без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань.

Український юрист, доктор юридичних наук С.О. Алісов стверджує, що на цей час валютою України, відповідно до ст. 99 Конституції України, є гривня [1]. Стаття 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5.04. 2001 р. № 2346-П визначає, що національною валютою України є гривня [13].

Будь-яка національна грошова одиниця є валютою [20]. Стаття 99 Конституції України не використовує термін «валюта», а оперує поняттям грошової одиниці України (гривня) [10].

Валютна позиція. Л.К. Воронова визначає валютну позицію як співвідношення вимог і зобов'язань банку (фірми) в іноземній валюті [16]. Виділяють відкриту та закриту валютні позиції. Закрита валютна позиція характеризується збігом обсягу вимог і зобов'язань, коли вони рівні. Відкрита валютна позиція має за умову розбіжність вимог (активів) і зобов'язань (пасивів) в іноземній валюті для учасників валютного ринку. Відкрита валютна позиція може бути

«довгою» – коли вимоги перевищують зобов'язання (наприклад, обсяг вимог щодо купленої валюти перевищує обсяги зобов'язань), та «короткою» – коли зобов'язання перевищують вимоги.

Категорія «валютна позиція» розглядається в контексті банківської діяльності (bank currency position). Будь-яка відкрита валютна позиція означає схильність ризику (risk exposure) зміни валютних курсів і має, як наслідок, можливі прибутки або збитки. Також виділяють позицію аутрайт, під якою розуміють термінову валютну позицію, що утворилася в результаті звичайної форвардної угоди. У ряді країн держава лімітує відкриті валютні позиції для уникнення можливих банкрутств банку, оскільки вони безпосередньо пов'язані з валютними ризиками. Розмір валютної позиції залежить від превалювання в конкретний момент цілей банку: забезпечення своєчасних міжнародних розрахунків, проведення диверсифікації своїх валютних резервів, спекуляції для отримання курсової різниці.

Валютна позиція може бути розрахована як на певну дату (по факту), так і з урахуванням планових у майбутньому розрахунків. При оцінці ризиків валютної позиції необхідно враховувати валютні позиції та період, на який проводиться розрахунок. Оцінка валютного ризику, тільки виходячи з величини відкритої валютної позиції, може призвести до неправильних стратегічних рішень щодо управління ризиками. Згідно з розрахунками ризик валют-

ної позиції за терміном виконання 12 місяців приблизно в 19 разів більший за ризик аналогічної позиції з терміном виконання 1 день [4].

Валютна політика. Реалізація національної валютної політики є одним із найважливіших завдань, покладених на державу. Досягнення її збалансованості, визначення та здійснення пріоритетних напрямів зміцнення валютної системи держави сприятиме ефективному розвитку країни та забезпеченню національної економічної безпеки. Валютна політика – це важлива складова політичної діяльності держави, сукупність правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на зміцнення валютної системи держави.

М. В. Сапожніков обґрунтовано вважає, що державна валютна політика є складовою внутрішньої та зовнішньої політичної діяльності держави, яка спрямована на валютне забезпечення соціально-економічного розвитку країни й підтримання її стійкого міжнародного валютно-фінансового становища [69]. Близької позиції дотримується Д. Войкін, визначаючи валютну політику як систему економічних, правових, організаційних та інших широко-масштабних заходів, що проводить держава, спрямованих на всебічне регулювання валютних відносин та реалізацію внутрішньо- та зовнішньоекономічних інтересів Росії [15].

Валютна політика держави розглядається через призму існуючих економічних механізмів. Валютна політика

є складовою загальноекономічної, у тому числі грошово-кредитної, політики держави [76]. О. П. Орлюк визначає валютну політику як сукупність заходів, що здійснюються у сфері міжнародних економічних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей економічної політики країни [36]. Цю позицію поділяють учені Л. М. Капаєва та М. С. Лях [24].

Для розумінні валютної політики важливо звернутися до її завдань. Валютне забезпечення досягнення цілей валютної політики відбивається на вирішенні таких завдань, як захист національної валюти, забезпечення її конвертованості, створення умов для розвитку внутрішнього валютного ринку [69]. Учені виділяють й інші завдання валютної політики: забезпечення стабільності економічного зростання; стримування зростання безробіття та інфляції; підтримка рівноваги платіжного балансу [24]. Л. Г. Вострікова, урахувавши специфіку Російської Федерації, додатково називає завдання з: подолання валютної кризи та забезпечення валютної стабілізації; переходу до конвертованості валюти; стимулювання припливу іноземних інвестицій; лібералізації валютного режиму [17]. Вітчизняні реалії державного життя висувають як перспективні завдання валютної політики забезпечення реформування валютної системи України під західноєвропейські стандарти. Урахувавши намір вступу нашої держави до Європейського Союзу, є можливість у майбутньому вступити і до європейської регіональної валютної системи.

У літературі виділяють зовнішню та внутрішню валютну політику. Під внутрішньою валютною політикою розуміють сукупність заходів, що здійснюються у сфері обігу валютних цінностей, а також національних інвестиційних та загальноекономічних відносин відповідно до сучасних стратегічних завдань країни як суб'єкта світового господарства [73].

Валютна система. Чинне законодавство не містить визначення поняття валютної системи. О. П. Орлюк розглядає валютну систему як державно-правову форму організації міжнародних валютних (грошових) відносин держав [36]. Близької позиції дотримується Л. Г. Вострікова. Під валютною системою вона розуміє державно-правову форму організації економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти [17]. Н. Д. Еріашвілі дещо розширює межі валютної системи за рахунок включення до її складу регулювання валютних відносин [82].

У юридичній літературі висловлені різноманітні погляди на існуючі різновиди валютних систем. Так, А. Панфілов виділяє національну та світову валютні системи [38]. Відомий російський фахівець у галузі фінансового права О. В. Покачалова вказує на існування національної, регіональної та світової валютних систем [75]. Аналогічних поглядів дотримується більшість учених [82]. Можна виокремити національний та міжнародний рівні. У свою чергу, останній складається з регіональних та світових валютних систем.

Валютна система України – це складне явище і в правовому, і у соціальному, і в економічному контексті [1]. Розглядаючи структуру національної валютної системи, можна виділити такі елементи: 1) національна валюта; 2) умови обрання «мостів» валюти держави; 3) паритет національної валюти; 4) режим курсу національної валюти; 5) наявність або відсутність валютних обмежень у країні; 6) національне регулювання міжнародної валютної ліквідності країни; 7) регламентація використання міжнародних кредитних коштів обігу; 8) режим національного валютного ринку й ринку золота; 9) державні органи, що обслуговують та регулюють валютні відносини країни [36]. Є. О. Алісов визначає валютну систему України як невід'ємну частину національної фінансової системи, що є формою організації суспільних відносин, пов'язаних з формуванням і використанням централізованих і децентралізованих валютних фондів [1].

Регіональна валютна система має чітко визначену територію дії (групу країн) та характеризується єдністю підходів країн-учасників до державно-правової організації валютних (грошових) відносин у такому «союзі». На основі цього визначається єдина валюта для даних держав або для їх міждержавних розрахунків. Так, 1 січня 1999 року введено в обіг EURO (євро), що замінило національну валюту у більшості держав Європейського Союзу. Іншим прикладом регіональної валютної системи може бути валютна система СНД

у перші роки співіснування. Цікавий ракурс використання єдиної розрахункової грошової одиниці в міждержавних розрахунках демонстрував у свій час РЕВ.

Світова валютна система базується на резервній («ключовій») валюті і є сукупністю міжнародних валютних відносин. До 1976 року валютні системи прив'язувалися до золота, нині цю роль фактично виконує долар США або міжнародна розрахункова грошова одиниця (наприклад, СДР).

Валютна система країн динамічно розвивається. Серед факторів розвитку валютної системи виділяють: а) залежно від сфер суспільного життя: політико-правові, економічні та соціокультурні; б) залежно від місця: внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні). До особливої групи належать фактори, які залежать від циклічного розвитку економіки, а також ті, що є наслідком процесів глобалізації [37].

Валютне законодавство. Вітчизняне законодавство не містить визначення поняття валютного законодавства. Водночас юридична наука виробила свій підхід до визначення цієї правової категорії. Так, Л.Г. Вострікова розглядає комплекс валютного законодавства, розуміючи під ним сукупність нормативних правових актів, що регулюють порядок здійснення валютних угод та валютних операцій резидентами і нерезидентами на території та резидентами за її межами, а також міжнародних дво- і багатосторонніх загальноекономічних, валютних та інвестиційних договорів та угод [69].

Звертаючись до російського досвіду, потрібно зазначити, що валютному законодавству Російської Федерації властива певна специфіка. Згідно з пунктом «ж» статті 71 Конституції РФ валютне регулювання здійснюється органами Російської Федерації [17]. Відповідно до статті 4 Федерального закону РФ «Про валютне регулювання й валютний контроль» від 10.12.2003 р. № 173-ФЗ валютне законодавство Російської Федерації складається з чинного Федерального закону та прийнятих відповідно до нього федеральних законів (законодавець називає їх актами валютного законодавства РФ). Органи валютного регулювання видають нормативно-правові акти з питань валютного регулювання (у законі їх визначено як акти органів валютного регулювання) тільки у випадках, передбачених чинним Федеральним законом. Цей законодавчий акт також передбачає пріоритет міжнародних договорів Російської Федерації над національним законодавством.

М.В. Сапожников стверджує, що валютне законодавство складається з правових норм, що належать до різних галузей права: фінансового, адміністративного, міжнародного (приватного й публічного), кримінального, підприємницького (господарського), цивільного [71]. Інші вчені також погоджуються з тим, що валютне законодавство є комплексною галуззю законодавства.

До валютного законодавства потрібно віднести Конституцію України, закони України («Про національний банк України», «Про банки

і банківську діяльність», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» та інші), кодекси України (Цивільний, Господарський, Митний та інші), укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, інші підзаконні акти, зокрема постанови Правління Національного банку України. Законодавчим актом є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93.

Таким чином, валютне законодавство можна визначити як комплексний правовий інститут, що охоплює різногалузеві закони та інші нормативно-правові акти, який регулює валютні відносини та контроль за їх здійсненням.

Нагальним питанням є вдосконалення валютного законодавства. Л.М. Кравченко висловлює думку про те, що непоодинокими є випадки неузгодженості норм законів, підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють відповідні відносини. В Україні існуючі норми та правила містяться в сотнях нормативних актів, які постійно змінюються, що ускладнює механізм їх застосування та орієнтації в них навіть спеціалістів [27].

Валютне право. Питання про визначення місця правового інституту, що регулює валютні відносини, у системі права активно дискутується вченими та практиками.

Найчастіше валютне право визначають як інститут фінансового права. Так, Г.В. Петрова вважає, що валютне право – це частина фінан-

сового права [40]. О.М. Горбунова стверджує про входження валютного законодавства та права в систему фінансового права [76], аналогічної позиції дотримується колектив авторів навчального посібника «Фінансове право» [74]. Деякі вчені виділяють у системі фінансового права інститут валютного регулювання [77].

А.В. Ємелін наголошує, що валютне законодавство стало основою розвитку в російському праві нової підгалузі фінансового права – валютного права як сукупності правових норм, регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу валютних цінностей [78]. Інколи вчені йдуть шляхом констатації існування в Особливій частині фінансового права розділів, у яких згруповані норми, що регулюють відносини у сфері валютного регулювання [79].

Цікавим є підхід О.О. Михайленко. Вона визначає валютне право України як сукупність норм переважно фінансово-правового характеру, які регулюють валютні відносини, що виникають у процесі функціонування валютної системи України [80]. М.В. Сапожников вважає, що сьгодні валютне право є комплексною галуззю законодавства, проте з урахуванням динаміки розвитку валютного законодавства, специфіки та економічної значущості регульованих ним відносин, особливостей поєднання прийомів та способів впливу на учасників валютних відносин можна говорити про потенційну можливість відокремлення правових норм, які регулюють валютні відносини, у самостійну галузь права [69].

Окрему думку з зазначених питань висловлює вчений Ю.В. Бахарєва. Валютне право, на її думку, є комплексним (міжгалузевим) інститутом цивільного й адміністративного (у т.ч. фінансового й митного) права, який відповідає комплексній галузі законодавства [3].

Учені-юристи також висловлюють думку про те, що валютне право існує як навчальна дисципліна. Можна стверджувати також про наявність комплексного валютного законодавства. Щодо валютного права, то застосовувати зазначену категорію без суттєвих застережень недоцільно.

Валютне регулювання. Л.К. Воронова визначає валютне регулювання як діяльність уповноважених державою органів з регламентації порядку обігу валютних цінностей та здійснення валютних операцій [16]. О.П. Орлюк дотримується аналогічного підходу і стверджує, що ринкове і державне валютне регулювання доповнюють одне одного: при цьому ринкове регулювання ґрунтується на конкуренції та породжує стимули розвитку; відповідно валютне регулювання спрямоване на визначення негативних наслідків ринкового регулювання валютних відносин [36]. На думку О.Є. Северина, валютне регулювання – це державна регламентація валютних операцій та державний вплив на них економічними методами з метою забезпечення економічної стабільності суспільства і держави та створення сприятливих умов зовнішньоекономічної діяльності [70].

М.В. Сапожніков вважає, що валютне регулювання є сукупністю

здійснюваних державою заходів, спрямованих на досягнення цілей валютної політики, що проводиться нею. До вказаних заходів він відносить: а) безпосередній економічний вплив держави на внутрішній валютний ринок; б) встановлення обмежень з проведення валютних операцій; в) перевірку органами валютного контролю дотримання валютного законодавства й застосування санкцій за його порушення [69].

В Україні основні питання валютного регулювання визначаються у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15–93. Зокрема, він встановлює повноваження Національного банку України та Кабінету Міністрів України у сфері валютного регулювання. Так, Національний банк України (як головний орган валютного регулювання) здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України; складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України; контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України; визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентами; видає в межах, передбачених цим Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України; нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики; видає дозволи на здійснення валют-

них операцій та приймає рішення про їх скасування; встановлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях, установлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням; забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Пункт 2 статті 11 зазначеного Декрету покладає на Кабінет Міністрів України такі повноваження у сфері валютного регулювання. Він визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України; бере участь у складанні платіжного балансу України; забезпечує виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей; забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду; визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих іноземних валютах, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України [9].

Валютний дериватив – стандартний документ (форвард, ф'ючерс,

опціон), типова форма якого визначена чинним законодавством, спрямований на фіксацію умов строкового валютного контракту з купівлі/продажу валютних цінностей з метою страхування валютних ризиків.

Останнім часом, у зв'язку з постійним зростанням напруження на валютному ринку, пошуком ефективних шляхів зниження (мінімізації) валютних ризиків, роль та значення валютних деривативів суттєво зростає. В Україні валютні деривативи застосовуються з 1994 року.

Я.Ю. Крамаренко вважає, що економічний зміст операцій з валютними деривативами полягає в перерозподілі фінансових ризиків шляхом попередньої фіксації зобов'язань (форварди, ф'ючерси) чи прав (опціони) учасників валютної операції, яка буде проводитися в майбутньому [28].

Серед функцій, які виконують валютні деривативи, можна виділити:

- 1) головну – страхову (вона відбиває спрямованість деривативу на хеджування валютних ризиків);
- 2) додаткові: прибуткову (комерційно-спекулятивну) та прогнозну (інформаційно-аналітичну).

Правила випуску та обігу валютних деривативів установлюються Національним банком України. Згідно з Правилами випуску та обігу валютних деривативів форвардний валютний контракт – це угода між двома банками, яка має на меті запобігання ризиками щодо змін у майбутньому курсів валют та процентних ставок за депозитами в іноземній валюті. Дві сторони угоди зобов'язані визначити певну процентну ставку та курс

на певний період для узгодження суми валюти, починаючи з визначеної контрактом майбутньої дати розрахунків (мінімум один місяць з дати укладення угоди) [44]. Метою форвардних валютних контрактів є мінімізація ризиків, пов'язаних з коливанням валютних курсів, та страхування (хеджування) зміни депозитних ставок. У валютних деривативах фіксуються номер контракту, місце та дата його укладення, офіційні назви та реквізити сторін, умови здійснення майбутньої валютної операції (вид та сума валюти; процентні ставки та курс валюти; дати платежу та поставки валюти). Розірвання угоди по форвардному валютному контракту можливе тільки при консенсусі обох сторін або у випадках, передбачених чинним законодавством України.

Представник російської цивілістики К.В. Ротару виділяє конверсійні валютні угоди та похідні від них «фінансові інструменти» (виникнення прав та обов'язків, за якими базуються на коливанні курсу валют). До останніх він відносить розрахункові форвардні угоди, валютні опціони [68]. Особливу увагу вчений приділяє розрахунковому форвардному договору. На його думку, цей контракт є двосторонньою, консенсуальною, платною угодою, що спрямована на страхування валютних ризиків.

Валютний контроль – це специфічна організаційно-правова діяльність компетентних державних органів та деяких уповноважених державою суб'єктів з перевірки до-

тримання валютного законодавства при здійсненні валютних операцій, спрямована на підтримку правопорядку у валютній сфері.

А.М. Мельник вважає, що валютний контроль здійснюється з метою реалізації державної валютної політики, будучи особливим самостійним видом державного фінансового контролю, та володіє власним предметом, особливим колом суб'єктів контрольної діяльності й підконтрольних об'єктів, спеціальними завданнями й цілями та певним набором контрольних дій [32].

Основним нормативним актом з валютного контролю є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93. Він визначає, що валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю. Валютному контролю підлягають також зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна. Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів та нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах своєї компетенції, а також про майно, що підлягає декларуванню згідно з пунктом 1 статті 9 Декрету Кабінету Міністрів України № 15–94 [9].

Головним органом здійснення валютного контролю є Національний банк України, який здійснює контроль за виконанням валютних операцій на території України з усіх питань,

не віднесених до компетенції інших державних органів, та забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю. Основні засади здійснення валютного контролю визначаються у Положенні про валютний контроль, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 08.02.2000 р. № 49 [43].

До інших органів валютного контролю потрібно віднести: 1) уповноважені банки, фінансові установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій (здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться через ці установи); 2) Державну податкову службу України, що здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, які проводяться резидентами і нерезидентами на території України; 3) Міністерство зв'язку України, яке здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України; 4) Державний митний комітет України, який здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Учені Російської Федерації виділяють три основні організаційно-правові форми валютного контролю: загальний (неспеціалізований), що охоплює контроль спеціальної служби, а також взаємодіючих з нею податкових і правоохоронних органів; банківський (об'єднує діяльність Банку Росії, його терито-

ріальних установ, а також підзвітних Банку Росії агентів – уповноважених банків; митний валютний контроль. Останній здійснюється органами державного митного контролю РФ щодо валютних операцій, пов'язаних з переміщенням валютних цінностей та товарів через митний кордон, а також щодо експортно-імпортних операцій – разом з уповноваженими банками. Тому деякі автори називають цей вид контролю митно-банківським валютним контролем [32].

Валютний курс є одним з основних комплексних індикаторів макроекономічної стабільності та чинником, який впливає на соціально-економічний розвиток країни [39].

Валютний курс – це вартісне співвідношення між грошовими одиницями різних країн при їх купівлі-продажу (обміні). Він показує ціну грошової одиниці однієї країни у грошових одиницях іншої країни або в міжнародних розрахункових одиницях. Валютний курс може також виражатися у наборі грошових одиниць кількох держав (валютній корзині). Але найчастіше реалізація валют здійснюється з прив'язкою до долара США, який сьогодні є основною світовою валютою, виконуючи роль резервної валюти.

Валютний курс визначається цілим комплексом факторів: взаємовідношенням купівельної спроможності валют, попитом і пропозицією на міжнародних валютних ринках, рівнем інфляції та ін.

В економічній літературі використовується також категорія «реальний обмінний курс». РОК розрахо-

вується за встановленою формулою і відображає співвідношення цінностей.

Учасники обміну валют розуміють валютний курс як ціну грошової одиниці однієї держави, яка виражена у грошових одиницях іншої держави. Встановлення валютного курсу прийнято називати котируванням. У випадку, коли валютний курс показує ціну одиниці іноземної валюти, яка виражена в одиницях вітчизняної валюти, ідеться про пряме котирування. У випадках, коли застосовують зворотну величину – ціну одиниці національної валюти, яка виражена в одиницях іноземної валюти, мова йде про зворотне котирування. В обох випадках говорять про номінальний курс валют.

Виділяють два основних режими валютного курсу: плаваючий і фіксований. Плаваючий валютний курс встановлюється на вільному валютному ринку в результаті торгів, взаємодії попиту й пропозиції. Фіксований валютний курс директивно регламентується урядом чи центральним (національним) банком країни. Він може встановлюватися як абсолютно визначена величина (жорстка прив'язка курсу) або в певному діапазоні значень (валютний коридор).

При класифікації валютних курсів, виділяють такі види:

1) залежно від здійснюваних валютних операцій – валютний курс «спот» (при готівкових операціях) і валютний курс «форвард»;

2) залежно від ініціаторів валютної операції – валютний курс покупця і валютний курс продавця;

3) залежно від режиму встановлення – ринковий та офіційний валютні курси.

Відповідно до законодавства України офіційний валютний курс – це курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави [12]. Правове регулювання валютного курсу здійснюється Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93. У статті 8 зазначеного Декрету передбачено, що для валютних операцій використовуються валютні (обмінні) курси іноземних валют, виражені у валюті України, курси валютних цінностей в іноземних валютах, а також у розрахункових (клірингових) одиницях. Зазначені курси встановлюються Національним банком України за погодженням з Кабінетом Міністрів України [9]. До компетенції Національного банку України віднесено повноваження щодо встановлення способів визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях.

Валютний рахунок – банківський рахунок юридичної або фізичної особи в іноземній валюті, на який надходять кошти від іноземних або вітчизняних контрагентів, отримані валютні кредити, кошти, придбані на валютній біржі, а також з якого здійснюють валютні платежі. Об-

лік коштів на валютному рахунку ведуть у відповідній іноземній валюті та в національній валюті за поточним курсом національного банку держави [21].

Л.К. Воронова визначає валютні рахунки як статті балансів банків, на яких враховуються залишки засобів, а також надходження й платежі в іноземній валюті. Валютні рахунки відкриваються у банках, у яких розміщуються розрахункові рахунки клієнтів, а у випадках, якщо банк не має права на здійснення валютних операцій, – в іншому банку. Вона виділяє активні та пасивні валютні рахунки. [2, с. 35–36]. Виокремлюють також поточні, інвестиційні, вкладні (депозитні) валютні рахунки.

Основним нормативним документом, що регламентує зазначені відносини, є Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 [22].

Валютний ризик – небезпека зазнати матеріальних втрат (неотримання запланованої матеріальної вигоди) у результаті несприятливих змін валютних курсів між купівлею і продажем позицій у валюті. Економічна природа валютного ризику полягає в незбалансованості активів і пасивів по кожній з валют за термінами й обсягами (сумами). Правова природа валютних ризиків та причина їх виникнення зумовлені участю в міжнародному платіжному

обігу особливої валюти – паперових грошей, які не мають реального матеріального забезпечення. Для учасників валютних правовідносин небезпека виникнення валютного ризику криється в об'єкті цих правовідносин – у валюті, що використовується сторонами як взаєморозрахунковий засіб або у вигляді валютних накопичень [81].

Валютний ризик безпосередньо залежить від довго- та короткострокового коливання котирування валютних (обмінних) курсів. Якщо на довгострокові коливання курсу впливають політична та загальна економічна ситуація в державі, рівень інфляції, система валютного регулювання та контролю, то короткострокові залежать від постійних щоденних коливань валютного курсу та валютних спекуляцій.

Існують такі валютні ризики: 1) операційний (транзакційний) – являє собою можливість зменшення очікуваного потоку коштів у ході здійснення конкретної операції (при реалізації зовнішньоекономічного контракту). Він пов'язаний з можливою зміною валютного курсу в період з моменту підписання угоди до отримання платежу або в період між наданням позики та її поверненням; 2) бухгалтерський (трансляційний, балансовий, розрахунковий або консолідований) – ризик втрат можливий при перерахунку статей балансу в національну валюту, при складанні фінансової звітності; 3) економічний – відбиває негативний вплив зміни валютного курсу на економічне становище підпри-

емств, показники діяльності компанії та її ринкову вартість (унаслідок загострення конкуренції); 4) конвертований – виражається в неспроможності здійснити обмін однієї валюти на іншу через негативну політичну або економічну ситуацію у країні.

Існують різні шляхи мінімізації валютних ризиків: компенсаційна позиція, розподіл валютного ризику, валютне обумовлення, валютний своп.

Компенсаційна позиція – угода про надання позики в іноземній валюті в обмін на позику у вітчизняній валюті. Її мета – запобігання і нейтралізація валютних ризиків та обмежень.

Розподіл валютного ризику – угода, згідно з якою сторони розділяють між собою валютний ризик, що пов'язаний з контрактом. Ця угода передбачає додавання до неї контракту на хеджування. Хеджування – страхування валютного ризику за допомогою фінансового деривативу. Таким чином суб'єкт гарантовано забезпечує собі сприятливий обмінний курс.

Валютне обумовлення – умова, яка вноситься до міжнародних та інших угод, зовнішньоторговельних контрактів з метою страхування експортера або кредитора від ризику знецінювання валюти платежу [2, с. 33–34].

Валютний своп – міжнародна операція, при якій валютні ризики в банку відсутні, оскільки його валютна позиція залишається закритою [82].

Валютний ринок, як економічна категорія, відображає певну сукупність відносин, пов'язаних зі здійсненням операцій з купівлі-продажу валютних цінностей та руху інозем-

них капіталів [24]. Автори «Валютного права Росії» визначають категорію, валютний ринок у широкому розумінні – як сферу економічних і правових відносин, що виявляються при купівлі-продажу іноземної валюти й пов'язаних з цим угодах [19].

Л.К. Воронова визначає валютний ринок як сферу економічних відносин між країнами, яка пов'язана з операціями купівлі-продажу й обміну іноземних валют, а також із застосуванням платіжних документів в іноземних валютах (чеки, векселі, акредитиви та ін.). Валютні ринки, що створюються через кореспондентські зв'язки між банками різних країн, є механізмом, за допомогою якого здійснюються міжнародні грошові розрахунки, пов'язані із зовнішньою торгівлею, інвестиціями, кредитами [2].

Серед основних функцій валютних ринків виділяють: а) забезпечення своєчасного здійснення міжнародних розрахунків; б) регулювання валютних курсів; страхування валютних ризиків; г) диверсифікацію валютних резервів; д) отримання прибутку.

Виділяють такі види валютних ринків: 1) міжнародні: світовий і регіональні (європейський, азійський) і національні. Особливо відзначимо, що всі вони тісно взаємопов'язані; 2) біржовий – валютні торги здійснюються на біржах за допомогою організованої роботи спеціальних (професійних) учасників; 3) позабіржовий (міжбанківський) – торги відбуваються за допомогою сучасних засобів комунікації (на цей вид припадає близько 90% валютних операцій;

Залежно від часових умов проведення валютних операцій виділяють також: а) спотовий (cash market), або «ринок готівки»; б) форвардний (forward market). Залежно від режиму здійснення валютних операцій визначають вільний та обмежений валютний ринок.

Регулювання вітчизняного валютного ринку здійснюється Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93. Статтею 6 зазначеного Декрету встановлено, що торгівля іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами – юридичними особами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України, виключно на міжбанківському валютному ринку України [9].

Валютні кошти. Правова категорія «валютні кошти» введена в обіг Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XI. Згідно зі статтею 1 цього Закону валютні кошти – це: іноземна валюта готівкою; платіжні документи (чеки, векселі, тратти, депозитні сертифікати, акредитиви та інші) в іноземній валюті; цінні папери (акції, облігації купони до них, бони, векселі та інші) в іноземній валюті; золото та інші дорогоцінні метали у вигляді зливків, пластин та монет, а також сертифікати, облігації, гаранті та інші цінні папери, номінал яких виражено у золоті, дорогоцінному камінні. При цьому за-

конодавець отожднює поняття «валютні кошти» та «валютні цінності» [62]. Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93 [65] не визначено поняття «валютні кошти».

Валютні обмеження. Академік Л.К. Воронова визначає валютні обмеження як систему нормативних правил, встановлених у законодавчому або адміністративному порядку і спрямованих на обмеження операцій з національною та іноземною валютами, золотом та іншими валютними цінностями [16]. Близької позиції дотримується М.В. Сапожніков. На його думку, валютні обмеження є спеціальними вимогами, встановленими щодо порядку проведення валютних операцій, порушення яких тягне за собою застосування санкцій з боку держави [69].

С.М. Половко вважає, що валютні обмеження – це законодавча чи адміністративна заборона, лімітування та регламентація операцій резидентів і нерезидентів з валютою та іншими валютними цінностями. Аналізуючи режим обмежень, він зазначає про його спрямованість на визначення кола суб'єктів валютних правовідносин, їх прав і обов'язків, об'єкта валютних правовідносин, його ціни (валютного курсу), порядку проведення операцій, заборону окремих операцій або операцій з окремими видами валют та інші умови здійснення валютних правовідносин [42].

В.В. Кузовков виділяє специфічну юридичну природу валютних обме-

жень, що визначається використанням у механізмі дії фінансово-правових норм засобів адміністративно-владного характеру. На його думку, валютні обмеження, будучи основним інструментом валютного регулювання, мають характер односторонніх юридично-владних приписів, що характеризуються ознаками державного примусу [30].

Згідно зі ст. 2 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93 резиденти і нерезиденти мають право здійснювати валютні операції з урахуванням обмежень, встановлених цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України [65].

Серед валютних обмежень виділяють: 1) обмеження, пов'язані з ліцензуванням валютних операцій; 2) обмеження щодо порядку придбання іноземної валюти за дорученням і за рахунок резидентів на міжбанківському валютному ринку України з метою забезпечення виконання їхніх зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами; 3) обмеження щодо використання іноземної валюти як засобу платежу на території України; 4) обмеження, пов'язані зі встановленням обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті на користь резидентів-юридичних осіб; 5) обмеження порядку здійснення розрахунків в іноземній валюті; 6) обмеження, пов'язані з відкриттям і використанням валютних рахунків резидентами за межами України; 7) обмеження,

пов'язані з відкриттям і використанням рахунків у національній валюті нерезидентами на території України; 8) обмеження щодо переміщення готівкової національної та іноземної валюти фізичними й юридичними особами через митний кордон України тощо [80].

Валютні операції – банківські операції на валютних ринках, пов'язані з купівлею-продажем іноземної валюти.

Валютні операції також визначаються як купівля, продаж, обмін чи використання як засобу платежу або застави іноземної валюти, використання платіжних документів в іноземній валюті, обмін гривень з метою перетворення їх вартості у вартість іноземної валюти. Валютні операції регулюються національним законодавством і міжнародними договорами [18].

Крім того, під валютними операціями розуміють врегульовані національним законодавством чи міжнародними договорами угоди, предметом яких є валютні цінності. У міжнародних договорах (торгових, платіжних, кредитних) встановлюються правові основи організації та здійснення платіжних і інших відносин сторін і склад їх учасників. Здебільшого валютні операції визначається як спосіб реалізації зобов'язань сторін за міжнародними договорами: при здійсненні розрахунків за експорт і імпорт товарів, надання технічних послуг, міжгосподарських і банківських кредитів [83]. Валютними операціями називають і

певні банківські та фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності [86].

Законодавство України визначає валютні операції як: 1) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; 2) операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; 3) операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей [65].

Відповідно до Інструкції про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 12.12.2002р. № 502 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 14.01.2003р. за № 21/7342 (із змін та доповн.), валютні операції, пункт обміну – це операція з купівлі-продажу іноземної валюти, пункт обміну іноземної валюти [23].

Законодавство України визначає такі види валютних операцій [52]:

1. Валютна операція на умовах «spot» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору.

2. Валютна операція на умовах «тод» – валютна операція за договором, умови якого передбачають вико-

нання цієї операції в день укладення договору.

3. Валютна операція на умовах «том» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в перший робочий день після дня укладення договору.

4. Валютна операція на умовах «форвард» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції (з постачанням валюти за договором) пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору.

О.П. Орлюк узагальнює таке визначення валютних операцій, розглядаючи їх як операції: 1) пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; 2) пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей [63]. При цьому учасниками валютних операцій виступають центральний банк держави; валютні біржі; банківські установи; підприємства та кредитно-фінансові установи, що здійснюють зовнішньоекономічні операції; підприємства, міжнародні корпорації та фінансові установи, що здійснюють іноземні вкладення активів; фізичні особи; валютні брокерські фірми

Валютні резерви – це централізовані запаси золота та іноземної валюти, що розміщуються в центральних банках і фінансових органах країни або в міжнародних валютно-

кредитних організаціях і використовуються для здійснення міжнародних розрахунків і платежів [6].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови резерв визначається як: 1) запас чого-небудь, що спеціально зберігається для використання в разі потреби; ще не використані можливості, засоби для здійснення чого-небудь. Резервна валюта – іноземна валюта, що накопичується центральним банком країни для міжнародних розрахунків [8].

Валютні фонди. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови фонд визначено як: 1) ресурси, запаси, нагромадження держави, підприємства; 2) кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення, використовуються з певною метою // кошти, цінності, які нагромаджуються звичайно шляхом збирання для кого-, чого-небудь; 3) цінні папери, що дають прибуток у вигляді точно встановленого процента [8]. Валютні фонди – це фонди іноземної валюти, що є у розпорядженні держави, міністерств і відомств, місцевих рад, банків та ін. підприємств, установ і організацій, банків. Усі вони входять до фінансової системи України. Основним, зокрема, є Державний валютний фонд, який формує Кабінет Міністрів України за рахунок коштів Державного бюджету України у межах сум видатків, затверджених Верховною Радою України.

Державний валютний фонд утворюється шляхом купівлі валютних цінностей на міжбанківському ва-

лютному ринку України або за погодженням з Національним банком України – на міжбанківському валютному ринку шляхом отримання кредитів в іноземній валюті в межах затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішньодержавного боргу України, а також за рахунок інших надходжень, передбачених чинним законодавством, Державного валютного фонду України.

Валютні цінності. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови цінність визначено як: 1) виражену у грошах вартість чого-небудь; ціна; 2) те, що має певну вартість // цінний предмет; 3) важливість, значущість чого-небудь [8].

Законодавство України містить декілька різних визначень валютних цінностей. Закон України «Про Національний банк України» розглядає валютні цінності як матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин [64]. Митний кодекс України встановлює, що валютні цінності – це валюта України; іноземна валюта; платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України, в іноземній валюті або банківських металах; банківські метали [33]. Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993р. № 15-93 містить визначення: «Валютні цінності:

- валюта України;
- платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, ку-

пони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України; – іноземна валюта;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

– банківські метали» [65].

Постанови Національного банку України містять три різних визначення валютних цінностей. Постанова Національного банку України «Про затвердження Інструкції з організації перевезення валютних цінностей та інкасації коштів в установах банків України» від 03.12.2003 р. № 520 ототожнює валютні цінності та валютні кошти, визначає їх «матеріальні об'єкти, встановлені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин, до яких належать:

а) валюта України – грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

б) платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

в) іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу та такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що розміщуються на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;

г) платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

е) золото та інші дорогоцінні метали у вигляді зливків, пластин та монет, а також сертифікати, облігації, гаранті та інші цінні папери, номінал яких виражено в золоті, дорогоцінне каміння» [47].

У Постанові Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валютно-обмінних

операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 12.12.2002 № 502 міститься інше визначення валютних цінностей, вони розглядаються як: «валюта України, іноземна валюта, платіжні документи, що виражені в іноземній валюті» [49].

Постанова НБУ «Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України» від 14.10.2004 р. № 485 визначає валютні цінності як іноземні валюти 1-ї, 2-ї або 3-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів, затвердженого постановою Правління Національного банку від 04.02.1998 р. № 34 (у редакції постанови Правління Національного банку від 02.10.2002 № 378, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 24.10.2002 р. за № 841/7129), із змінами, банківські метали, а також цінні папери в значенні, встановленному Цивільним кодексом України» [54].

У наказі Державної митної служби України «Про затвердження Порядку нарахування митних зборів, мита, податку на додану вартість та акцизного збору при митному оформленні товарів, транспортних засобів та запасних частин до них, які переміщуються через митний кордон України і належать громадянам» від 27.03.2000 р. № 164 валютні цінності визначаються як:

– валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських

білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

– іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що розміщуються на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або монетарних металах;

– монетарні метали – золото і метали іридієво-платинової групи в будь-якому вигляді та стані, за ви-

нятком ювелірних, промислових і побутових виробів з цих металів і брухту цих металів [58].

О. П. Орлюк розглядає валютні цінності як іноземну валюту, платіжні документи та фондові цінності в іноземній валюті, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, за винятком ювелірних та побутових виробів [36].

Ваучер (англ. – voucher [6]) – це:

1) приватизаційний папір, який засвідчує право його власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств. Ваучер, як вид державного цінного папера, може бути лише іменним, призначається для оплати об'єктів державної та комунальної власності. Ваучер є засобом платежу в разі придбання частки державної та комунальної власності. В Україні ваучери належать до цінних паперів; 2) письмове свідцтво, гарантія або рекомендація.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови ваучер визначається як: 1) цінний папір, що посвідчує право його власника на частку в державному майні; приватизаційний чек; 2) документ, що засвідчує надання кредиту, оплату рахунку; 3) контрольний талон; розписка [8].

Вексель (нім. *wechsel*, букв. – обмін) – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ банку сплатити після настання строку платежу визначену суму векселедержателю [41].

Векселі бувають прості й переказні (тратти). Прості векселі – це зобов'язання боржника сплатити певну суму грошей кредиторю або ін. зазначеній у векселі особі. За переказним векселем платником є не та особа, що видала вексель (векселедавець), а будь-яка третя особа, яка бере на себе зобов'язання оплатити вексель. Тратти мають форму наказу векселедавця платнику сплатити певну суму особі, зазначеній у векселі.

Вексель з'явився в Російській імперії набагато пізніше, ніж він остаточно затвердився в Європі як засіб платежу та дохідний цінний папір. Офіційно вексельний обіг у Російській імперії було введено Вексельним статутом 1729 року [66]. Вексельний обіг у нашій країні був дуже поширений у період непу, але у зв'язку з відміною в 30-ті роки комерційного кредиту та заміни його прямим банківським кредитом він був зведений нанівець. Однак юридично векселі збереглися і завжди використовувалися у зовнішній торгівлі [46].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови вексель визначається як борговий документ установленого законом зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк.

Виділяють такі види векселів: банківський, гарантійний, авальований, бланковий, валютний та ін. Авальований вексель – вексель із банківською гарантією. Авансовий вексель – вексель для авансування майбутніх робіт, постачань товарів, надання послуг і т. ін. у разі отримання комерційного кредиту. Акцептований

вексель – вексель зі згодою платника на його оплату. Бланковий вексель – підписаний векселедавцем вексель, бланк якого не заповнений повністю текстом вексельного зобов'язання. Валютний вексель – вексель, який гарантує сплату зазначеної в ньому суми в іноземній валюті. Зустрічні векселі – векселі, за якими дві особи виступають одна відносно іншої як кредитор і позичальник. Депонований вексель – вексель, який реалізується за ціною, нижчою від номінальної, а погашається за номіналом. Жирантований вексель – вексель із передавальним написом. Іменний вексель – вексель без права передачі його іншій особі. Комерційний вексель – вексель під заставу товарів. Пред'явницький вексель – вексель, який підлягає негайній оплаті після його пред'явлення. Фінансовий вексель – вексель, що його оплачує банк. Пролонгований вексель – вексель, термін оплати якого продовжено за згодою його власника [41].

Спорідненим з поняттям «вексель» є поняття «вексельні зобов'язання» – письмове поручництво (гарантійний запис) за векселем, що здійснює третя особа (аваліст), яка бере на себе відповідальність за виконання вексельного зобов'язання за чужим вексельним боргом: акцептанта, векселедавця, індосанта.

Законодавство України містить декілька визначень поняття «вексель»:

1) цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) [66];

2) цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) [67];

3) простий або переказний вексель, яким оформлено заборгованість або авансові платежі [46];

4) простий вексель, який видається на суму ввізного мита та податку на додану вартість, у сплаті яких надається відстрочення векселедавцю на термін до моменту реалізації продукції, виготовленої з імпортного цукру-сирцю, але не більш як на 90 календарних днів [63];

5) цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) [61];

6) цінний папір, який свідчить про грошове зобов'язання боржника (векселедавця), за яким потрібно сплатити у встановлений строк і в певному порядку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) [50];

7) безумовне грошове зобов'язання, за яким одна особа зобов'язана сплатити іншій визначену суму коштів у встановлений строк, правовий статус якого регулюється законодавством про вексельний обіг [53];

8) цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) [56];

9) простий авальований вексель або простий вексель, що видається

суб'єктом господарської діяльності у сплату ввізного (вивізного) мита, податків і зборів, що справляються при ввезенні (вивезенні) давальницької сировини іноземним (українським) замовником на митну територію (з митної території) України при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах відповідно до Закону України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах». Вексель засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити до бюджетів або державних цільових фондів відповідну суму коштів у порядку та в терміни, визначені Законом України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах», і є податковим зобов'язанням, визначеним самостійно векселедавцем і узгодженим від дня взяття на облік векселя державною податковою інспекцією за місцезнаходженням векселедавця [57];

10) простий вексель, що видається суб'єктом підприємницької діяльності у сплату ввізного (вивізного) мита, податків і зборів, що справляються при ввезенні (вивезенні) давальницької сировини іноземним (українським) замовником на митну територію (з митної території) України при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах відповідно до Закону [55];

11) цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) [45];

12) простий вексель, що видається на суму податку на додану вартість та на суму акцизного збору, які підлягають сплаті до бюджету за результатами здійснених протягом звітного періоду операцій з продажу мазуту та світлич нафтопродуктів [60];

13) цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити у певний термін зазначену суму грошей власникові векселя (векселетримачу). Розрізняють простий і переказний вексель [34];

Законодавством України визначено такі різновиди векселів, як: вексель простий – вексель, який містить зобов'язання векселедавця сплатити у зазначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) (постанова Правління Національного банку України, постанова «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508); вексель простий – просте і нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця сплатити власнику векселя у вказаний строк у вказаному місці вказану суму (наказ Міністерства фінансів України «Про впровадження обігу казначейських векселів» від 09.12.1997 р. № 269); вексель переказний – вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (юридичної або фізичної) іншій особі сплатити у зазначений строк визначену суму грошей третій особі (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками опера-

цій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508); вексель опротестований – вексель, щодо якого векселедержатель нотаріально засвідчив відмову боржника від оплати або акцепту цього векселя (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508); вексель місцевий – вексель, який підлягає оплаті в місцезнаходженні векселедержателя (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508); вексель іногородній – вексель, який підлягає оплаті в іншому населеному пункті ніж місцезнаходження векселедержателя (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508); вексель доміцильований – вексель, у якому зазначене місце оплати не збігається з місцем проживання векселедержателя (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508).

Векселедавець – це 1) суб'єкт підприємницької діяльності, що видає

вексель (письмове зобов'язання) при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах відповідно до Закону (наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення про порядок видачі, обліку, погашення та відстрочення оплати (погашення) векселя (письмового зобов'язання), що видається суб'єктом підприємницької діяльності при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 13.02.1996 р. № 26);

2) особа, яка видала вексель (наказ Міністерства фінансів України «Про впровадження обігу казначейських векселів» від 09.12.1997 р. № 269);

3) підприємство з іноземними інвестиціями, до статутного фонду якого зараховується майно як внесок іноземного інвестора, або підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, що проводить на підставі укладеного договору (контракту) з іноземним інвестором спільну інвестиційну діяльність (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі, обліку і погашення векселів, виданих під час ввезення в Україну майна як внеску іноземного інвестора до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями, а також за договорами (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність, та сплати ввізного мита у разі відчуження цього майна» від 07.08.1996 р. № 937);

4) суб'єкт господарської діяльності, що видає вексель у разі ввезення в Україну продукції, що поставляється за виробничою коопе-

рацією згідно з переліками до міжвідомчих договорів, укладених відповідно до Положення про порядок поставок і митного оформлення продукції за виробничою кооперацією підприємств і галузей держав-учасниць СНД, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.05.1994 р. № 323 (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку оформлення вексями сплати податків з продукції, що поставляється за виробничою кооперацією, та їх погашення» від 24.11.1997 р. № 1303);

5) суб'єкт підприємницької діяльності, який отримує спирт етиловий, призначений для переробки на іншу підакцизну продукцію (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі та погашення податкових векселів, що підтверджують зобов'язання із сплати суми акцизного збору і видаються суб'єктами підприємницької діяльності у разі отримання спирту етилового неденатурованого, призначеного для переробки на іншу підакцизну продукцію» від 27.02.1999 р. № 275);

6) особа, яка видала вексель (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про операції банків з вексями» від 28.05.1999 р. № 258);

7) юридична або фізична особа, яка видала простий або переказний вексель (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508).

Векселедержатель перший – це: 1) особа, на ім'я якої виписано переказний вексель і за наказом якої потрібно сплатити певну суму грошей за векселем (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508);

2) орган державної податкової служби за місцем реєстрації векселедавця як платника податку на додану вартість (наказ Державної податкової адміністрації «Про затвердження Тимчасового порядку сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності України, які здійснюють реалізацію нафтопродуктів вітчизняного виробництва на території України» від 24.07.1999 р. № 389);

3) митний орган, який здійснює митне оформлення майна, що ввозиться в Україну як іноземна інвестиція (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі, обліку і погашення векселів, виданих під час ввезення в Україну майна як внеску іноземного інвестора до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями, а також за договорами (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність, та сплати ввізного мита у разі відчуження цього майна» від 07.08.1996 р. № 937);

4) державна податкова адміністрація (інспекція) за місцезнаходженням векселедавця (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку оформлення вексями сплати податків з продукції, що поставляється за виробничою

кооперацією, та їх погашення» від 24.11.1997 р. № 1303);

5) податковий орган за місцем реєстрації векселедавця (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі та погашення податкових векселів, що підтверджують зобов'язання із сплати суми акцизного збору і видаються суб'єктами підприємницької діяльності у разі отримання спирту етилового неденатурованого, призначеного для переробки на іншу підакцизну продукцію» від 27.02.1999 р. № 275);

6) особа, яка володіє векселем на підставі чинного законодавства (у разі правонаступництва, як розпорядник майна, викупу з конкурсної маси тощо);

7) особа, яка володіє векселем, що виданий або індосований цій особі чи її наказу, або індосований на пред'явника, або шляхом бланкового індосаменту, чи на підставі інших законних прав (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про операції банків з векселями» від 28.05.1999 р. № 258);

8) юридична або фізична особа, яка володіє векселем, що виданий або індосований цій особі, або індосований на пред'явника, або шляхом бланкового індосаменту, чи на підставі інших законних прав (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» від 16.12.2002 р. № 508).

Вексельне досє – це: 1) інформація, яка містить відомості щодо платоспроможності всіх осіб, зобов'язаних

за векселем: репутація в ділових колах, кредитоспроможність, характер діяльності, характеристика основного та оборотного капіталу, своєчасність розрахунків з дебіторами і кредиторами, своєчасність здійснення розрахунків тощо (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про механізми рефінансування комерційних банків України» від 15.12.2000 р. № 484);

2) інформація, яка містить відомості про платоспроможність, характер діяльності всіх зобов'язаних за векселем осіб, а також своєчасність здійснення ними розрахунків (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій» від 24.12.2003 р. № 584);

3) інформація, яка містить відомості про платоспроможність, характер діяльності зобов'язаних за векселем осіб, а також своєчасність здійснення ними розрахунків (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України» від 26.09.2006 р. № 378).

Видача векселя – первісне вручення векселя, складеного однією особою на користь іншої особи – векселедержателя або ремітента (постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про операції банків з векселями» від 28.05.1999 р. № 258).

Вексельні реквізити – обов'язкові елементи тексту, що в сукупності ста-

новлять вексельне зобов'язання, яке регулюється нормами законодавства про вексельний обіг (Національний банк, Постанова «Про затвердження Положення про операції банків з векселями» від 28.05.1999 р. № 258).

Видатки. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови видатки визначаються як: 1) витрати, видання коштів, матеріалів і т. ін. для чого-небудь, викликані чимось або необхідні для здійснення тієї чи іншої мети; 2) кошти, витрачені або необхідні для здійснення чого-небудь [8].

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування [7].

Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);

2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);

3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету.

Програмна класифікація видатків та кредитування бюджету використовується у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету (місцевого бюджету) формується Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитах.

Відомча класифікація видатків та кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів.

На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Державне казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких систематизуються видатки та кредитування бю-

джету, пов'язані з виконанням функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких концентруються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні (економічна класифікація видатків бюджету).

За економічною класифікацією видатків бюджету видатки бюджету поділяються на поточні та капітальні.

У складі витрат (видатків) бюджету виділяються витрати (видатки) споживання і витрати (видатки) розвитку відповідно до бюджетної класифікації.

Видатки та кредитування Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм та заходів згідно із статтею 87 Бюджетного кодексу України.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних з державною таємницею (таємних видатків). Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки входять до Державного бюджету України без деталізації.

Захищеними видатками бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення за-

тверджених бюджетних призначень. Захищеними видатками Державного бюджету України визначаються видатки загального фонду на:

- оплату праці працівників бюджетних установ;
- нарахування на заробітну плату;
- придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів;
- забезпечення продуктами харчування;
- оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- обслуговування державного боргу;
- поточні трансферти населенню;
- поточні трансферти місцевим бюджетам;
- підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації;

– забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування;

- фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки;
- роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження.

У сфері міжбюджетних відносин видатки бюджетів поділяються на:

- 1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки,

які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню. Ці видатки здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України;

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

Видатки, визначені пунктами 2 і 3, здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

До видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, належать видатки на:

- 1) державне управління:
 - а) законодавчу владу;
 - б) виконавчу владу;
 - в) Президента України;
- 2) судову владу;
- 3) міжнародну діяльність;
- 4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;
- 5) національну оборону (крім заходів та робіт з мобілізаційної підготовки місцевого значення);
- 6) правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій;
- 7) освіту:

а) загальну середню освіту:

- спеціалізовані школи (у тому числі школи-інтернати) державної власності;

– загальноосвітні школи соціальної реабілітації;

б) професійно-технічну освіту (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах державної власності);

в) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності);

г) післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах державного замовлення у навчальних закладах державної власності);

д) позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

е) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

8) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну

та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських переслідувань», та інвалідів, загальнодержавні реабілітаційні установи та комплекси для інвалідів згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

г) санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);

д) інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їхніх сімей, пенсій військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів

внутрішніх справ, іншим особам, визначеним законом; сплату до Пенсійного фонду України страхових внесків за окремі категорії осіб, передбачені законом; виплату доплат, надбавок, підвищень до пенсій, додаткових пенсій, пенсій за особливі заслуги перед Україною, встановлених законом;

б) державні програми соціальної допомоги (грошова допомога біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду соціального захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України, та розміщенням іноземців і осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України; щорічна разова грошова допомога ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань; довічні державні стипендії; кошти, що передаються до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування; програми соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, інші види цільової грошової допомоги, встановлені законом);

в) державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

д) державну підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

е) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

є) забезпечення функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації інвалідів і державних центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

ж) інші програми в галузі соціального захисту та соціального забезпечення, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністром України;

10) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

б) державні театральні-видовищні програми (національні театри, національні філармонії, національні та державні музичні колективи і ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних;

г) державні програми розвитку кінематографії;

д) державну архівну справу;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавництва, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми підготовки резерву і складу національних команд та забезпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення (утримання центральних спортивних шкіл вищої спортивної майстерності згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, формування національних команд, проведення навчально-тренувальних зборів і змагань державного значення з визнаних видів спорту; підготовка й участь національних збірних команд у міжнародних змаганнях з олімпійських та неолімпійських видів спорту (включаючи Олімпійські ігри та Всесвітні ігри з неолімпійських видів спорту), фінансова підтримка баз олімпійської підготовки згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) державні програми з розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів (центри державного значення з фізичної культури і спорту інвалідів, проведення навчально-тренувальних зборів, всеукраїнських змагань з видів спорту для інвалідів, заходів з фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, утримання національних збірних команд з видів спорту для інвалідів, забезпечення їх підготовки та участі в міжнародних змаганнях (включаючи паралімпійські та дефлімпійські ігри), фінансова підтримка

паралімпійського руху та баз паралімпійської і дефлімпійської підготовки згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

16) державні інвестиційні програми (проекти);

17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів у випадках, передбачених законом, та всеукраїнських референдумів;

21) інші програми, які мають виключно державне значення.

Поняття видатків державного та місцевих бюджетів значно ширше, ніж процес включення до відповідних бюджетів видатків на утримання конкретних галузей та установ і відпуску їм коштів – бюджетного фінансування. Як вважають науковці,

до інституту видатків державного і місцевих бюджетів потрібно віднести цільове, доцільне й ефективне використання (касові і фактичні видатки) коштів розпорядниками бюджетних коштів [5].

Держава, виділяючи бюджетні асигнування, завжди визначає: 1) пріоритети витрат; 2) загальний обсяг фінансування; 3) цільове використання коштів; 4) норми витрат [36].

Видатки органів місцевого самоврядування. Видатки та кредитування місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм та заходів згідно із статтями 88–91 Бюджетного кодексу України. Кошти спеціального фонду місцевих бюджетів витрачаються на заходи, передбачені рішенням про місцевий бюджет відповідно до законодавства.

Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);

2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);

3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету.

Програмна класифікація видатків та кредитування місцевого бюджету формується з урахуванням типової програмної класифікації видатків

та кредитування місцевого бюджету, яка затверджується Міністерством фінансів України.

Відомча класифікація видатків та кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів.

На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Державна казначейська служба України складає та веде єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

У сфері міжбюджетних відносин видатки органів місцевого самоврядування поділяються на:

1) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути пе-

редані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

2) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

Ці видатки здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

До видатків, що здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення і враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;

2) освіту:

а) дошкільну освіту;

б) загальну середню освіту (навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» за умови, що загальноосвітній навчальний заклад I ступеня);

3) сільські, селищні та міські палаци і будинки культури, клуби, центри дозвілля, інші клубні заклади та бібліотеки.

До видатків, що здійснюються з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та враховуються при визначенні об-

сягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) державне управління:

а) органи місцевого самоврядування міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення;

б) органи місцевого самоврядування районного значення;

2) освіту:

а) дошкільну освіту (у містах республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади, ліцеї, гімназії, колегіуми, вечірні (змінні) школи); навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»;

в) навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї;

г) інші державні освітні програми;

д) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації державної та комунальної власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів);

е) позашкільну освіту (заходи районного значення з позашкільної роботи з дітьми);

3) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки, станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки, а також дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти);

б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи з санітарної освіти);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів; центри професійної реабілітації інвалідів, компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги;

б) державні програми соціального захисту:

– допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасова державна допомога дітям;

– додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг (житлові субси-

дії населенню), пільги окремим категоріям громадян;

– компенсації особам, які згідно із статтями 43 та 48 Гірничого закону України мають право на безоплатне отримання вугілля на побутові потреби, але проживають у будинках, що мають центральне опалення;

– компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

– виплата державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»;

в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

г) районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі утримання та програми районних і міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

5) державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми (театри, районні (міські) бібліотеки або централізовані бібліотеки районної (міської) централізованої бібліотечної системи, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус

національних, зоопарки загальнодержавного значення державної власності);

б) державні програми розвитку фізичної культури і спорту:

– утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів (крім шкіл республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення), заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.

До видатків, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) державне управління:

а) представницьку і виконавчу владу Автономної Республіки Крим;

б) обласні ради;

2) освіту:

а) загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (крім загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьків-

ського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів та дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей);

б) професійно-технічну освіту (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах державної та комунальної власності, видатки на що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів у державному бюджеті);

в) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах регіонального замовлення у вищих навчальних закладах комунальної власності, а також на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності, визначеним Кабінетом Міністрів України);

г) післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення у навчальних закладах комунальної власності);

д) позашкільну освіту (заходи республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення з позашкільної роботи з дітьми);

е) інші державні освітні програми;

3) охорону здоров'я:

а) консультативну амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки,

включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, будинки дитини, станції переливання крові);

в) санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);

г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, регіональні заходи з реалізації державних програм, інші програми і заходи);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу; виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри з нарахування та здійснення соціальних виплат; притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; пільгове медичне обслуговування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; компенсаційні виплати інвалідам на бензин (пальне), ремонт, техобслуговування автотранспорту та транспортне обслуговування, а також

на встановлення телефонів інвалідам I і II груп; відшкодування витрат на поховання учасників бойових дій та інвалідів війни; центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри професійної реабілітації інвалідів;

б) республіканські Автономної Республіки Крим та обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, в тому числі утримання, та програми республіканського Автономної Республіки Крим і обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

в) інші державні соціальні програми;

5) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (республіканські Автономної Республіки Крим та обласні бібліотеки, музеї та виставки, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних);

б) державні театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци та будинки культури республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, інші заклади та заходи в галузі мистецтва, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних);

в) інші державні культурно-мистецькі програми;

б) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл

усіх типів республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення (крім шкіл, визначених у підпункті «б» цього пункту), заходи з фізичної культури і спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) державні програми з розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів (центри республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення з фізичної культури і спорту інвалідів, дитячо-юнацькі спортивні школи для інвалідів усіх типів; проведення заходів з фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, навчально-тренувальних зборів і змагань республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення з фізичної культури і спорту інвалідів).

До видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) місцеву пожежну охорону;

2) позашкільну освіту;

3) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення;

в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів професійно-технічних навчальних закладів;

г) заклади соціального захисту для бездомних громадян, центри соціальної адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань;

д) компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

е) компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги;

є) надання ветеранським організаціям фінансової підтримки та кредитування;

4) відшкодування різниці між розміром ціни (тарифу) на житлово-комунальні послуги, що затверджувалися або погоджувалися рішенням місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування, та розміром економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво (надання);

5) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;

6) культурно-мистецькі програми місцевого значення, у тому числі зоопарки загальнодержавного значення комунальної власності;

7) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення;

8) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту;

9) типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури місцевого значення;

10) транспорт, дорожнє господарство:

а) регулювання цін (тарифів) на перевезення пасажирів у пасажирському транспорті за рішенням місцевого органу виконавчої влади

та органу місцевого самоврядування відповідно до наданих повноважень;

б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення (у тому числі роботи, що проводяться спеціалізованими монтажно-експлуатаційними підрозділами);

в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення;

11) заходи з організації рятування на водах;

12) обслуговування місцевого боргу;

13) програми природоохоронних заходів місцевого значення;

14) управління комунальним майном;

15) регулювання земельних відносин;

16) заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом;

17) заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення;

18) проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських Автономної Республіки Крим і місцевих референдумів;

19) членські внески до асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;

20) підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад;

21) інші програми, пов'язані з виконанням власних повноважень, затвержені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною місцевою радою згідно із законом.

Видатки поточні. За економічною класифікацією видатків бюджету видатки бюджету поділяються на поточні та капітальні [7]. До поточних видатків бюджетів належать видатки, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бюджетних установ та організацій, надання державою міжбюджетних трансфертів іншим бюджетам і окремим галузям економіки у формі дотацій та субвенцій на поточне функціонування [51].

Зокрема, це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, не передбачених у видатках розвитку. Видатки на науку, освіту, охорону здоров'я, культуру також належать до поточних видатків бюджету. Названі галузі практично не мають доходів і свою діяльність проводять на основі видатків відповідних бюджетів. Розміри видатків на їх утримання визначаються спеціальними документами – кошторисами. Відтак фінансування видатків по цих установах називається кошторисним.

Видатки розвитку (капітальні). За економічною класифікацією видатків бюджету видатки бюджету поділяються на поточні та капітальні [7]. Видатки розвитку або капітальні видатки – це видатки, що забезпечують інноваційну й інвестиційну діяльність, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і

невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; кошти, що надаються як бюджетні позички на інвестиційні цілі юридичним особам; видатки, при здійсненні яких створюється або збільшується майно, що перебуває у власності держави або органів місцевого самоврядування; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням [51].

Виконання бюджетних зобов'язань. З практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції виконання зобов'язань – здійснення кредитором і боржником дій з вчинення прав та обов'язків, що впливають із зобов'язання. Дії, які мають бути вчинені одним учасником зобов'язання на користь іншого, називаються предметом виконання. Законодавством забороняється одностороння відмова від виконання зобов'язання або його одностороння зміна, за винятком випадків, передбачених договором сторін або вказаних безпосередньо в законі. Виконання зобов'язань у цивільному, господарському праві – це вчинення учасниками зобов'язальних правовідносин, передбачених законом, договором чи плановим актом дій, або утримання від них.

Витрати – сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, у результаті яких відбувається

зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, унаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу (крім зміни капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником).

Витрати, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування, складаються із витрат операційної діяльності та інших витрат.

Витрати операційної діяльності містять:

- собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та інші витрати, які прямо визначають особливості формування витрат платника податку;

- витрати банківських установ, до яких відносять:

- а) процентні витрати за кредитно-депозитними операціями, у тому числі за кореспондентськими рахунками та коштами до запитання, цінними паперами власного обігу;

- б) комісійні витрати, у тому числі за кредитно-депозитними операціями, розрахунково-касове обслуговування, інкасацію та перевезення цінностей, операціями з цінними паперами, операціями на валютному ринку, операціями з довірчого управління;

- в) від'ємний результат (збиток) від операцій з купівлі/продажу іноземної валюти та банківських металів;

- г) від'ємне значення курсових різниць від переоцінки активів та зобов'язань у зв'язку зі зміною офіційного курсу національної валюти до іноземної валюти;

- д) суми страхових резервів, сформованих у порядку, передбаченому

статтею 159 Податкового кодексу України;

- е) суми коштів (зборів), внесені до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

- є) витрати з придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги (факторинг);

- ж) витрати, пов'язані з реалізацією заставленого майна;

- з) інші витрати, прямо пов'язані зі здійсненням банківських операцій та наданням банківських послуг;

- і) інші витрати, передбачені Податковим кодексом України.

Витрати, які враховуються для визначення об'єкта оподаткування, визнаються на підставі первинних документів, що підтверджують здійснення платником податку витрат, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку, та інших документів, встановлених Податковим кодексом України.

У разі, якщо платник податку здійснює виробництво товарів, виконання робіт, надання послуг з довготривалим (більше одного року) технологічним циклом виробництва за умови, що договорами, укладеними на виробництво таких товарів, виконання робіт, надання послуг, не передбачено поетапної їх здачі, до витрат звітного податкового періоду входять витрати, пов'язані з виробництвом таких товарів, виконанням робіт, наданням послуг у цьому періоді.

Платник податку для визначення об'єкта оподаткування має право

на врахування витрат, підтверджених документами, що складені нерезидентами відповідно до правил інших країн.

Витрати, що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг, визнаються витратами того звітного періоду, в якому визнано доходи від реалізації таких товарів, виконаних робіт, наданих послуг.

Інші витрати визнаються витратами того звітного періоду, в якому вони були здійснені згідно з правилами ведення бухгалтерського обліку.

Витрати, понесені платником податку, у вигляді благодійних чи інших внесків та/або вартості товарів робіт, послуг) до неприбуткових організацій, які згідно з нормами Податкового кодексу України враховуються для визначення об'єкта оподаткування платника податку, входять до складу витрат за датою фактичного перерахування таких внесків та/або вартості товарів (робіт, послуг).

Собівартість придбаних та реалізованих товарів формується відповідно до ціни їх придбання з урахуванням ввізного мита і витрат на доставку та доведення до стану, придатного для продажу.

Собівартість виготовлених та реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг складається з витрат, прямо пов'язаних з виробництвом таких товарів, виконанням робіт, наданням послуг, а саме:

- прямих матеріальних витрат;
- прямих витрат на оплату праці;
- амортизації виробничих основних засобів та нематеріальних активів, безпосередньо пов'язаних з

виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг;

- загальновиробничі витрати, які відносять на собівартість виготовлених та реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку;

- вартості придбаних послуг, прямо пов'язаних з виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг;

- інших прямих витрат, у тому числі витрат з придбання електричної енергії (включаючи реактивну);

- До складу інших витрат входять:
 - адміністративні витрати, спрямовані на обслуговування та управління підприємством;

- витрати на збут, які містять витрати, пов'язані з реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг

- інші операційні витрати, що містять, зокрема, витрати за операціями в іноземній валюті, втрати від курсової різниці, амортизацію наданих в оперативну оренду необоротних активів, амортизацію необоротних та нематеріальних активів у складі об'єктів, отриманих у концесію.

Не входять до складу витрат, що враховуються при визначенні оподаткованого прибутку витрати, не пов'язані з провадженням господарської діяльності, а саме витрати на:

- організацію та проведення прийомів, презентацій, свят, розваг та відпочинку, придбання та розповсюдження подарунків;

- платежі платника податку в сумі вартості товару на користь комітента,

принципала тощо за договорами комісії, агентськими договорами та іншими аналогічними договорами, перераховані платником на виконання цих договорів;

– суми попередньої (авансової) оплати товарів, робіт, послуг;

– погашення основної суми отриманих позик, кредитів (крім повернення поворотної фінансової допомоги);

– придбання, виготовлення, будівництво, реконструкцію, модернізацію та інше поліпшення основних засобів та витрати, пов'язані з видобутком корисних копалин, а також з придбанням (виготовленням) нематеріальних активів;

– суми податку на прибуток, з урахуванням особливостей оподаткування нерезидентів, податку на додану вартість, включеного до ціни товару (роботи, послуги), що придбаються платником податку для виробничого або невиробничого використання, податків на доходи фізичних осіб, які відраховуються із сум виплат таких доходів;

– утримання органів управління об'єднань платників податку, включаючи утримання материнських компаній, які є окремими юридичними особами;

– дивіденди;

– не підтвержені відповідними розрахунковими, платіжними та іншими первинними документами, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачена правилами ведення бухгалтерського обліку та нарахування податку;

– сума збору за провадження деяких видів підприємницької діяль-

ності, яка враховується у зменшення податкового зобов'язання платника податку;

– суми штрафів та/або неустойки чи пені за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду, які підлягають сплаті платником податку;

– понесені у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) та інших матеріальних і нематеріальних активів у фізичної особи-підприємця, що сплачує єдиний податок (крім витрат, понесених у зв'язку з придбанням робіт, послуг у фізичної особи-платника єдиного податку, яка здійснює діяльність у сфері інформатизації);

– понесені (нараховані) у звітному періоді у зв'язку з придбанням у нерезидента послуг (робіт) з консалтингу, маркетингу, реклами (крім витрат, здійснених (нарахованих) на користь постійних представництв нерезидентів, які підлягають оподаткуванню в обсязі, що перевищує 4 відсотки доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (за вирахуванням податку на додану вартість та акцизного податку) за рік, що передує звітному. При цьому до складу витрат не включаються у повному обсязі витрати, понесені (нараховані) у звітному періоді у зв'язку з придбанням у нерезидента послуг (робіт) з консалтингу, маркетингу, реклами у випадку, якщо особа, на користь якої здійснюються відповідні платежі, є нерезидентом, що має офшорний статус;

– понесені (нараховані) у зв'язку з придбанням у нерезидента послуг (робіт) з інжинірингу (крім витрат,

нарахованих на користь постійних представництв нерезидентів, які підлягають у обсязі, що перевищує 5 відсотків митної вартості обладнання, імпортованого згідно з відповідним контрактом;

– нараховані у зв'язку з придбанням у нерезидента послуг (робіт) з інжинірингу, не включаються до складу витрат, якщо виконується будь-яка з умов:

а) особа, на користь якої нараховується плата за послуги інжинірингу, є нерезидентом, що має офшорний статус;

б) особа, на користь якої нараховується плата за такі послуги, не є бенефіціарним (фактичним) отримувачем (власником) такої плати за послуги.

Відомчий фінансовий контроль (англ. – departmental of the financial control [6]).

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови відомчий визначається як: 1) стосовно до відомства; 2) обмежений інтересами тільки свого відомства, установи [8].

О.П. Орлюк визначає відомчий фінансовий контроль як контроль, що здійснюють конкретні контрольно-ревізійні управління (відділи, групи) міністерств, відомств, державних комітетів та інших органів державного управління. Спрямований на забезпечення законності та фінансової дисципліни як підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями, так і всередині самого відомства [36].

Відстрочене податкове зобов'язання – сума податку на прибуток, який підлягає сплаті в наступних пе-

ріодах з тимчасових різниць, що підлягають оподаткуванню [48].

За визначенням Податкового кодексу України, податкове зобов'язання – сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, у порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк) [41].

Розстроченням, відстроченням грошових зобов'язань або податкового боргу є перенесення строків сплати платником податків його грошових зобов'язань або податкового боргу під проценти, розмір яких дорівнює розміру пені, визначеному пунктом 129.4 статті 129 Податкового кодексу України.

Платник податків, який звертається до контролюючого органу із заявою про розстрочення, відстрочення грошових зобов'язань, вважається таким, що узгодив суму такого грошового зобов'язання.

Розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу в межах процедури відновлення платоспроможності боржника здійснюються відповідно до законодавства з питань банкрутства.

Підставою для відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків є надання ним доказів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, що свідчать про наявність дії обставин непереборної сили, що призвели до загрози ви-

никнення або накопичення податкового боргу такого платника податків, а також економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань або податкового боргу та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму відстрочення, протягом якого відбудуться зміни політики управління виробництвом чи збутом такого платника податків [41].

Внутрішньобанківські операції. Законодавство України визначає внутрішньобанківські операції як операції банку, що не пов'язані з виконанням доручень клієнтів. (постанова правління Національного банку України «Про затвердження Положення про організацію операційної діяльності в банках України» від 18.06.2003 № 254).

Внутрішньобанківські рахунки. Законодавство України визначає внутрішньобанківські рахунки як усі інші рахунки аналітичного обліку, що не належать до клієнтських рахунків (постанова правління Національного банку України "Про затвердження Положення про організа-

цію операційної діяльності в банках України" від 18.06.2003 р. № 254).

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль – система заходів, що організовані керівником і здійснюються в бюджетній установі з метою забезпечення найбільш економічної, ефективної та результативної фінансово-господарської діяльності та спрямовуються на забезпечення достовірності інформації про фінансово-господарську діяльність, виявлення порушень фінансової дисципліни та запобігання їм. (наказ ГоловкиРУ "Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ" від 19.12.2005 р. № 451).

О.П. Орлюк визначає внутрішньогосподарський фінансовий контроль як контроль, що здійснюється економічними службами підприємств, установ, організацій (бухгалтеріями, фінансовими відділами, службами фінансового менеджменту та внутрішнього аудиту, відділами планування тощо) та супроводжує повсякденну фінансово-господарську діяльність [36].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алісов Е. А. Правовое регулирование валютных отношений в Украине / Алісов Е. А. – Х.: Консум, 1998.
2. Банковско-финансово-правовой словарь-справочник / [авт.-состав. Л. К. Воронова]. – К.: А.С.К., 1998.
3. Бахарева Ю. В. Денежные валютные обязательства: автореф. дис. на соискания учен. степени канд. юрид. наук / Ю. В. Бахарева – М., 2006
4. Бахчевая М. Принципы управления валютными рисками / Бахче-

ева М. // Консультант. 2005. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.cfin.ru/management/finance/payments/currency-risks.shtml.

5. Бекерская Д. А. Правовые проблемы расходов государственного и местных бюджетов / Бекерская Д. А. // Проблеми фінансового права. – Чернівці: Вид-во ЧДУ, 1996. – С. 107.

6. Борисенко И. И. Русско-английский юридический словарь: 22000 терминов. / И. И. Борисенко, В. В. Саенко – К.: Юринком Интер, 1999. – 608 с.

7. Бюджетный кодекс Украины // Відомості Верховної Ради України – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

9. Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

10. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 27. – Ст. 181.

12. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

13. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

14. Відомості Верховної Ради України. – № 29. – Ст. 377.

15. Войкин Д. К вопросу о правовом приращении валютного регулирования и валютного контроля / Д. Войкин // Право и жизнь – 2002 – № 43 [Електронний ресурс]: Режим доступа: www.law-n-life.ru/arch/n43.aspx.

16. Воронова Л. К. Финансовое право Украины: підручник / Воро-

нова Л. К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006.

17. Вострикова Л. Г. Валютное право: [учеб. пособ. для вузов] / Вострикова Л. Г. – М.: Юстицинформ, 2006.

18. Головченко В. В. Юридична термінологія: довідник / Головченко В. В., Ковальський В. С. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.

19. Дорофеев Б. Ю. Валютное право России: учеб. пособ. / [под общ. ред. Б. Ю. Дорофеева] / Дорофеев Б. Ю., Земцов Н. Н., Пушкин В. А. – М.: НОРМА, 2000.

20. Журавлева И. Валютные правоотношения в системе финансового права / И. Журавлева, С. Прокопчук // Право и жизнь. – 2002 – № 44. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.law-n-life.ru/arch/n44.aspx.

21. Загородній А. Г. Фінансовий словник. / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – 2-ге вид. випр. та доповн. – Львів: Центр Європи, 1997.

22. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах: затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – с. 316.

23. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.12.2002 № 502 / Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 14.01.2003 – № 21/7342.

24. *Капаєва Л.М.* Фінансове право: навч. посіб. / Л.М. Капаєва, М.С. Лях – К.: Центр навчальної літератури, 2004.
25. *Козырин А.Н.* Категория «валюта» и «валютные ценности» в законодательстве Российской Федерации / А.Н. Козырин // Бухгалтерия и банки. – 1998. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.kozyrin.ru/userfiles/documents/frag11.pdf.
26. *Копійка В.В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
27. *Кравченко Л.М.* Правові засади валютного регулювання і контролю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук. / Л.М. Кравченко – Ірпінь, 2003.
28. *Крамаренко Я.Ю.* Облік та аналіз операцій з валютними деривативами в комерційних банках України: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук. / Я.Ю. Крамаренко – К., 2002.
29. *Кузнецова Н.С.* Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. / Н.С. Кузнецова, І.Р. Назарчук – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 528 с.
30. *Кузовков В.В.* О процессуальном принуждении в сфере публичных финансов / В.В. Кузовков // Финансовое право. – 2007. – № 9.
31. *Куракин А.* Правовое регулирование валютного обращения в Российской Федерации (административно-правовой аспект) / А. Куракин // Право и жизнь. – 2007. – № 109 – [Электронный ресурс] – Режим до-
- ступа: www.law-n-life.ru/arch/109_Kurakin.doc.
32. *Мельник А.Н.* Осуществление таможенными органами валютного контроля как мера противодействия утечке капитала за рубеж (правовые аспекты): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. / А.Н. Мельник – М., 2004.
33. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92.
34. Міжгалузеві нормативи чисельності працівників бухгалтерського обліку: наказ Міністерства праці та соціальної політики України: від 26.09.2003 р. № 269.
35. *Морозов С.М.* Словник іншомовних слів / С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута – К.: Наукова думка, 2000.
36. *Орлюк О.П.* Фінансове право: навч. посіб. / О.П. Орлюк – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
37. *Панфилов А.* Внутренние и внешние факторы развития валютной системы Российской Федерации / А. Панфилов // Право и жизнь. – 2007. – № 117. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.law-n-life.ru/arch/117/117_Panfilov.doc.
38. *Панфилов А.* К вопросу о роли валютной системы в современной рыночной экономике / А. Панфилов // Право и жизнь. – 2007. – № 166 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.law-n-life.ru/arch/116/116_Panfilov.doc.
39. *Пасічник О.В.* Валютно-курсова політика та механізм її реалізації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук. / О.В. Пасічник. – К., 2004.

40. *Петрова Г.В.* Международное частное право. Вопросы и ответы / Петрова Г.В. – М.: Юриспруденция, 2006.
41. Податковий кодекс України: від 02.12.2010р. № 2755-VI.
42. *Половко С.М.* Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук. / С.М. Половко – К., 2004.
43. Положення про валютний контроль: затверджене Постановою Правління Національного банку України: від 08.02.2000 р. – № 49 // Офіційний вісник України, 2000. – № 14. – Ст. 41.
44. Постанова Правління Національного банку України: від 07.07.1997 р. № 216 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 38. – Ст. 45.
45. Про впровадження обігу казначейських векселів: наказ Міністерства фінансів України: від 09.12.1997 р. № 269.
46. Про додаткові заходи щодо забезпечення надходження збору на обов'язкове державне пенсійне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України: від 24.01.1998 р. № 75.
47. Про затвердження Інструкції з організації перевезення валютних цінностей та інкасації коштів в установах банків України: постанова правління Національного банку України: від 03.12.2003 р. № 520.
48. Про затвердження Інструкції про порядок відображення в бухгалтерському обліку банками України поточних і відстрочених податкових зобов'язань та податкових активів: постанова національний банк України: від 19.03.2003 р. № 121.
49. Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова правління Національного банку України: від 12.12.2002 р. № 502.
50. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків: постанова Національного банку України: від 14.04.1998 р. № 141.
51. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету: наказ Державного казначейства України Міністерства фінансів України: від 25.11.2008 р. № 495.
52. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України: постанова правління Національного банку України: від 10.08.2005 р. № 281.
53. Про затвердження Положення про операції банків з векселями: постанова правління Національного банку України: від 28.05.1999 р. № 258.
54. Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України: постанова правління Національного банку України: від 14.10.2004 р. № 485.

55. Про затвердження Положення про порядок видачі, обліку, погашення та відстрочення оплати (погашення) векселя (письмового зобов'язання), що видається суб'єктом підприємницької діяльності при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах: наказ Міністерства фінансів України: від 13.02.1996 р. № 26.

56. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України: постановою правління Національного банку України: від 16.12.2002 р. № 508.

57. Про затвердження Порядку видачі, обліку, відстрочення та оплати (погашення) векселя (письмового зобов'язання), що видається суб'єктом підприємницької діяльності при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах: наказ Державної податкової адміністрації: від 25.02.2002 р. № 83.

58. Про затвердження Порядку нарахування митних зборів, мита, податку на додану вартість та акцизного збору при митному оформленні товарів, транспортних засобів та запасних частин до них, які переміщуються через митний кордон України і належать громадянам: наказ Державної митної служби України: від 27.03.2000 р. № 164.

59. Про затвердження Технологічної схеми пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна в міжнародному пункті пропуску для автомобіль-

ного сполучення: наказ прикордонного загону Державної митної служби України: від 07.07.2006 р. № 589/242.

60. Про затвердження Тимчасового порядку сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності України, які здійснюють реалізацію нафтопродуктів вітчизняного виробництва на території України: наказ Державної податкової адміністрації: від 24.07.1999 р. № 389.

61. Про заходи щодо реалізації програм реформування бухгалтерського обліку та звітності Національного банку України і комерційних банків України: постановою Національного банку України: від 30.12.1997 р. № 466.

62. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України: від 16.04.1991 р. № 959-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

63. Про механізм регулювання імпортих поставок цукру-сирцю тростинного в 1998 році: постановою КМУ: від 16.06.1998 р. № 892.

64. Про Національний банк України: Закон України: від 20.05.1999 р. № 679-XIV.

65. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України: від 19.02.1993 р. № 15-93.

66. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України: від 18.06.1991 р. № 1201-XII.

67. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України: від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України – 2006. – № 31. – Ст. 268.

68. *Ротару К.В.* Проблемы правового регулирования внутреннего валютного рынка Российской Федерации: автореф. дис. на соискания учен. степен. канд. юрид. наук. / К.В. Ротару. – М., 2003 / [Електроний ресурс]. – Режим доступа: www.dissert.law.edu.ru/dissert.asp?dissertID=1224397.

69. *Сапожников Н.В.* Теоретические проблемы и перспективы развития валютного права. / Н.В. Сапожников // Государство и право. – 2001. – № 11.

70. *Северин О.С.* Правове регулювання валютних операцій суб'єктів господарської діяльності / О.С. Северин автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Донецьк, 2003.

71. Собрание законодательства Российской Федерации. – 2003. – № 50. – Ст. 4859.

72. *Тихонов А.* Навыки столетней давности // А. Тихонов Рынок ценных бумаг. – М., 1996. – № 10. – с. 41

73. *Тосунян Г.А.* Валютное право Российской Федерации: учеб. пособие. / Г.А. Тосунян, А.В. Емелин – М.: Дело, 2004.

74. Финансовое право: учеб. пособие для вузов / [под ред. М.М. Расолова.] – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001.

75. Финансовое право: учебник / [отв. ред. Н.И. Химичева.]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002.

76. Финансовое право: учебник / [под ред. проф. О.Н. Горбуновой]. – М.: Юристъ, 1996.

77. Финансовое право: учебн. – Х.: Одиссей, 2003.

78. Финансовое право: учеб. пособие. / [под ред. А.А. Ялбулганова] – М.: Статут, 2001.

79. Финансовое право: курс лекций / [под ред. С.В. Игнатьевой] – СПб.: Лань, Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – С. 28; Финансовое право: курс лекций. – К.: Правові джерела, 1998. С. 13.

80. Финансовое право України: навч. посіб. / [за заг. ред. В.К. Шкарупи, Т.О. Коломоець]. – К.: Істина, 2007.

81. *Шереметьєва О.* Поняття валютного ризику як права категорія / О. Шереметьєва // Право України. – 2003. – № 9.

82. *Эриашвили Н.Д.* Финансовое право: [учеб. для вузов] / Эриашвили Н.Д. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001.

83. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред. А.Я. Сухарев; редкол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др.]. – М.: Современная энциклопедия, 1984. – 415 с.

84. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.] – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1: АГ. 672 с.

85. Юридичний словник / [уклад. І.П. Бутко, Р.І. Гринчук. за ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корнецького, В.В. Цветкова] – К.: Головна редакція УРЕ, 1983. – 872 с.

86. *Ющенко В.А.* Валютне регулювання: навч. посібник. / В.А. Ющенко, В.І. Міщенко – К.: Знання, 1999. – С. 219.

Гербовий збір – загальнодержавний збір, який підлягав обов’язковій сплаті суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності при ввезенні на митну територію України товарів, предметів і транспортних засобів [15].

У Законі України «Про гербовий збір» зазначалося, що:

– справляння гербового збору проводиться з ввізних вантажних митних декларацій, які подаються митним органам у випадках, визначених законодавством;

– об’єктом справляння гербового збору є визначена у ввізній вантажній митній декларації митна вартість товарів та інших предметів, які ввозяться на митну територію України для їх вільного використання, а для товарів та інших предметів, які ввозяться з метою транзиту через митну територію України або у режимі їх тимчасового ввезення на митну територію України, – вантажна митна декларація;

– платниками гербового збору є суб’єкти зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють декларування товарів та інших предметів місцем походження з інших країн, які ввозяться на митну територію України під будь-якими видами митних режимів;

– розміри ставок гербового збору визначаються залежно від суми митної вартості товарів та інших предметів, зазначеної у ввізній вантаж-

ній митній декларації, перерахованої в гривні за офіційним обмінним курсом Національного банку України, що діяв на момент подання такої декларації. Ставка гербового збору для вантажних митних декларацій, які подаються у зв’язку з транзитом товарів та інших предметів через митну територію України або тимчасовим ввезенням товарів та інших предметів на митну територію України, встановлюється у розмірі 20 гривень за кожну вантажну митну декларацію незалежно від зазначеної в них митної вартості таких товарів та інших предметів.

До моменту прийняття і набуття чинності Закону України «Про гербовий збір» справляння цього збору регламентувалося Указом Президента України «Про гербовий збір» від 06.11.1998 р. № 1222/98 [24]. Ухвалення і дія вказаного нормативно-правового акта базувалися на положеннях п. 4 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, зокрема: «Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України має право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем’єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому ст. 93 Конституції України», але це суперечило

ст. 1 Закону України «Про систему оподаткування» [2], в якій на той час зазначалося, що:

1. Встановлення і скасування податків і зборів (обов’язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також пільг їх платникам здійснюються Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами відповідно до цього Закону, інших законів України про оподаткування.

2. Ставки, механізм справляння податків і зборів (обов’язкових платежів) і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів про оподаткування.

3. Податки і збори (обов’язкові платежі), справляння яких не передбачено Законом України «Про систему оподаткування», крім визначених Законом України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України», сплаті не підлягають.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про гербовий збір» цей законодавчий акт втратив чинність з 1 січня 2000 року.

Гербовий збір уперше введено в Нідерландах у 1624 році. Потім його поступово запровадили інші європейські країни: Іспанія (1636 р.), Франція (1654 р.), Данія (1660 р.), Австрія (1686 р.), Англія (1694 р.), Росія (1699 р.). Швидке поширення гербового збору пояснюється легкістю його стягнення. Водночас він має і деякі істотні недоліки: збір не враховує майнового становища

осіб, що укладають договір або звертаються до державних установ; необхідність в обліку усіх видів договорів і встановлення для кожного з них особливого розміру збору утруднює роботу гербових установ. У СРСР гербовий збір було запроваджено 16.11.1922 р. Однак при здійсненні податкової реформи в Радянському Союзі 01.10.1930 р. гербовий збір скасували.

Існує думка, що Сполучені Штати Америки, напевно, й нині залишилися б колонією Великобританії, якби у свій час остання не запровадила гербового збору. Виснажлива війна з французами та індіанцями змусила англійський парламент запровадити в 1765 році в Північній Америці гербовий збір, яким оподатковувалися юридичні документи, ліцензії на ведення бізнесу, дипломи і навіть видання газет. Результатом запровадження гербового збору стало скликання в 1766 році конгресу за участю представників усіх колоній, які стали у подальшому штатами. Тобто колоністів об’єднали спільні інтереси: ненависть до гербового збору. Конгрес відправив делегацію на чолі з Бенджаміном Франкліном у Лондон. Однак, виступаючи в парламенті, останній зробив помилку, висловивши тезу, що Англія не має права встановлювати внутрішні податки в Америці, а лише мито для регулювання зовнішньої торгівлі. Англіїці відразу скасували гербовий збір і встановили велике мито на англійський чай, папір і скло. Звичайно, американські торговці відмовилися слачувати мито. Результа-

том стала війна з Англією та незалежність Америки.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна [2].

Підприємства (підприємці) здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, які не здійснюють підприємницької діяльності), через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок коштів, одержаних із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів. Підприємства (підприємці) здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Гранична сума готівкових розрахунків, що здійснюється протягом одного дня, за одним або кількома платіжними документами встановлюється постановою Правління Національного банку України [21]. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються готівкові розрахунки протягом дня, не обмежується.

Якщо підприємства (підприємці) та фізичні особи здійснюють готівкові розрахунки без відкриття поточного рахунку, шляхом внесення до банків готівки для подальшого її

перерахування на рахунки інших підприємств (підприємців) або фізичних осіб, то такі розрахунки для платників є готівковими, а для отримувачів коштів – безготівковими.

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно (у день одержання готівкових коштів) та в повній сумі оприбутковуватися. Оприбуткування готівки в касах підприємств, які проводять готівкові розрахунки з оформленням їх касовими ордерами і веденням касової книги, є здійснення обліку готівки в повній сумі її фактичних надходжень у касовій книзі на підставі прибуткових касових ордерів.

У разі проведення готівкових розрахунків із застосуванням РРО (реєстраторів розрахункових операцій) або використанням РК (розрахункової книжки) оприбуткуванням готівки є процес здійснення обліку зазначених готівкових коштів у повній сумі їх фактичних надходжень у книзі обліку розрахункових операцій на підставі фіскальних звітних чеків РРО (даних РК).

Підприємствам, яким згідно із Законом України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» [19] надано право проводити розрахунки готівкою із споживачами без використання РРО та РК і специфіка функціонування яких унеможливує оформлення ними кожної операції касовим ордером (продаж проїзних і перевізних документів; білетів державних лотерей; квитків на відвідування культурно-спортивних і видовищних закладів

тощо), дозволяється оприбутковувати готівку наприкінці робочого дня за сукупністю операцій у цілому за робочий день з оформленням касовими документами і відображенням у відповідній книзі обліку. Суми готівки, що оприбутковуються, мають відповідати сумам, визначеним у відповідних касових (розрахункових) документах.

Виходячи з потреби пришвидшення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою в національній валюті, установлюються ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки). Банкам і підприємцям ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) не встановлюються.

Готівкова виручка (готівка) підприємств (підприємців), у тому числі готівка, одержана з банку, використовується ними для забезпечення потреб, що виникають у процесі їх функціонування, а також для проведення розрахунків з бюджетами та державними цільовими фондами щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Види готівкових розрахунків:

- готівкові розрахунки в національній валюті;
- готівкові розрахунки в іноземній валюті.

Шляхи готівкових розрахунків:

- 1) через касу. Шляхом видачі готівкових грошових коштів з каси підприємства іншим підприємствам (підприємцям) та фізичним особам;
- 2) через банк. Шляхом переказу готівкових грошових коштів на рахунки інших підприємств (підприємців) та фізосіб

Потрібно також зазначити, що основними завданнями установ банків в організації готівкових розрахунків є:

- повне і своєчасне забезпечення потреб економіки в готівці;
- забезпечення своєчасної видачі готівки підприємствам і підприємцям на оплату праці, пенсій, допомоги та на інші цілі;
- створення умов для залучення готівки до кас банків;
- сприяння скороченню використання готівки в розрахунках за товари і послуги шляхом упровадження прогресивних форм безготівкових розрахунків.

Відповідно до ст. 3 Указу Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 12.06.1995 р. № 436/95 контроль за додержанням цих норм, що встановлюються Національним банком України, покладено на органи Державної податкової служби, Державного контрольно-ревізійного управління, Міністерство внутрішніх справ та фінансові органи. Водночас штрафні санкції накладаються органами державної податкової служби, у тому числі і за матеріалами перевірок (подань) органів КРУ [20].

Для поступового переведення готівкових розрахунків у площину безготівкових та посилення контролю за обсягом готівки законодавство встановлює обмеження максимальної суми готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) через їх каси (каси банків, ін-

ших фінансових установ, які надають послуги з переказування грошей, та підприємств поштового зв'язку), що має не перевищувати 10 тис. грн протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. Платежі понад встановлену граничну суму проводяться виключно у безготівковому порядку.

Для забезпечення додержання фінансової дисципліни при проведенні касових операцій використовуються відповідні фінансово-розрахункові документи. Згідно з законодавством розрахунки готівкою підприємств (підприємців) між собою та з фізичними особами проводяться із застосуванням прибуткових та видаткових касових ордерів, касових і товарних чеків, розрахункових квитанцій, проїзних документів тощо, які підтверджували б факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, а також рахунків-фактур, договорів, угод, контрактів, актів закупівлі товарів тощо. Крім того, підприємства мають забезпечувати постійну наявність у своїх касах банкнот і монет різних номіналів для видачі здачі громадянам.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, що одержана в установі банку, для виплат, пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів (доходу), понад встановлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в установі банку. Для проведення цих виплат працівникам віддалених підрозділів підприємств залізничного тран-

спорту та морських портів готівка може зберігатися у їх касах понад встановлений ліміт каси протягом п'яти робочих днів, включаючи день одержання готівки в установі банку. Готівка, одержана в установі банку на інші виплати, має видаватися підприємством своїм працівникам у той самий день. Суми готівки, одержані в установі банку і не використані за призначенням протягом встановлених вище строків, повертаються підприємством в установу банку не пізніше наступного робочого дня установи банку та підприємства або можуть залишатися в його касі (у межах встановленого ліміту) і видаватися на ті самі цілі.

Видача готівки з кас підприємств проводиться виключно під звіт за умови повного звіту конкретної підзвітної особи за раніше виданими під звіт сумами, тобто в разі подання до бухгалтерії авансового звіту про витрачені (частково витрачені) кошти та одночасного повернення до каси підприємства залишку готівки, виданої під звіт. Підзвітні особи зобов'язані подати до бухгалтерії підприємства разом із невикористаним залишком готівки авансовий звіт про витрачання одержаних у касі сум у такі строки: а) за відрядженнями – протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження; б) на закупівлю сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки та заготовлю вторинної сировини (крім металобрухту) – протягом десяти робочих днів з дня видачі готівки під звіт; в) на всі інші виробничі (господарські) потреби – на-

ступного робочого дня після видачі готівки під звіт.

Якщо з каси підприємства підзвітній особі одночасно видана готівка на відрядження та для вирішення у цьому відрядженні виробничих (господарських) питань (у тому числі й для закупівлі у населення сільгосппродукції та заготовлі вторсировини), то підзвітна особа, незалежно від строку відрядження, протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження має подати до бухгалтерії підприємства повний звіт про суми, що були їй видані для вирішення виробничих (господарських) питань і безпосередньо на відрядження. У разі придбання працівником підприємства за власні готівкові кошти товарів (продукції, послуг) або використання цих коштів у відрядженні для потреб підприємства він звітує за витрачені кошти у зазначеному вище порядку.

Уся готівка, що надходить до кас підприємств, має своєчасно та в повній сумі оприбутковуватися в їх касах. Для обліку операцій з готівкою підприємці використовують книгу обліку доходів і витрат, форма та порядок заповнення якої встановлені Державною податковою службою України.

До підприємств (підприємців) застосовуються штрафні санкції згідно з чинним законодавством України за: перевищення встановлених лімітів каси; неоприбуткування (неповне та/або несвоєчасне оприбуткування) у касах готівки; перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу

готівки під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів; витрачання готівки з виручки на виплати, що пов'язані з оплатою праці, за наявності податкового боргу; використання одержаних в установі банку готівки не за цільовим призначенням; проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа, який підтверджував би сплату покупцем готівки.

Для забезпечення здійснення розрахунків готівкою підприємство повинне мати касу, а його керівники мають обладнати касу та забезпечити надійне зберігання у ній готівки. Якщо з вини керівників не було створено належних умов для забезпечення цілості коштів під час їх зберігання і транспортування, то вони відповідають за це у встановленому чинним законодавством України порядку. Зберігання в касі готівки та інших цінностей, що не належать цьому підприємству, забороняється. Усі надходження і видача готівки в національній валюті підприємства враховуються у касовій книзі (типова форма КО-4, наказ Міністерства статистики України від 15.02.1996 р. № 51) [22].

Операції через касу здійснює касир. Чинне законодавство передбачає, що керівник підприємства водночас із зарахуванням на роботу касира укладає з ним договір про повну матеріальну відповідальність та ознайомлює його з ним під розписку.

Для забезпечення контролю за видачею значних сум готівки особлива увага приділяється операціям з одер-

жання підприємством (підприємцем) значних сум (що перевищують еквівалент 10 тис. євро за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, встановленим Національним банком) зі своїх банківських рахунків та їх цільового використання. Під час проведення перевірок цьому питанню приділяють особливу увагу. Так, згідно з банківськими документами систематизуються всі випадки одержання підприємством (підприємцем) значних сум готівки, а за потреби використовуються також відповідні дані установ банків, у яких відкрито його поточні рахунки. Під час перевірки аналізуються обсяги готівки, періодичність та структура її видачі, динаміка порівняно з попередніми періодами. Звертається увага на строки відкриття підприємством (підприємцем) рахунку; проведення ним операцій, що не є економічно виправданими або суперечать чинному законодавству (які не відповідають характеру його діяльності; перекази значних сум готівки на рахунки фізичних осіб; надходження і вилучення з рахунків сум готівки, яка перевищує звичайний грошовий обіг цього підприємства; внесення на рахунки готівки з подальшим переказуванням її у стислі строки іншому підприємству; систематичне або повне зняття значних сум готівки в день її надходження на рахунок тощо). Аналізується також видача готівки в сумах, що становлять менше ніж 10 тис. євро, але які підприємство, що перевіряється, одержувало зі свого рахунку регулярно протягом короткого періоду (тижня, декади, місяця).

Отже, готівкові розрахунки – це елемент грошового обігу, тобто рух готівки у сфері обігу і виконання ними 2-х функцій: засобу платежу і засобу обігу. У процесі готівкових розрахунків готівка використовується для: оплати товарів, робіт, послуг; розрахунків за товари і послуги, для розрахунків, не пов'язаних із рухом товарів і послуг (розрахунків з виплати заробітної плати, премій, стипендій, пенсій, страхових відшкодувань за договорами страхування, при оплаті цінних паперів і виплаті прибутку по них, за платежами населення, на господарські потреби, на оплату відряджень, на представельські витрати, на закупівлю сільгосппродукції тощо).

Гривня – грошова одиниця України, введена в обіг 2 вересня 1996 року. До цього з 1990 року в Україні на додаток до радянських рублів використовувалися так звані одноразові купони, без яких неможливо було придбати більшість товарів. З 10 січня 1992 року в обіг було введено тимчасові українські банкноти, які отримали назву купонокарбованці. Коли в обіг було введено гривню, купонокарбованці обмінювалися на гривню у співвідношенні 100 000:1.

З 1992 року курс гривні відносно американського долара близько двох років був на рівні 2 гривень за один американський долар, після кризи 1998 року курс знизився і становив близько 5,5 гривень за американський долар. З початку 2005 року фіксований офіційний курс стано-

вив 5,05 гривень за один американський долар. Унаслідок економічної кризи, яка охопила Україну з кінця 2008 року, курс гривні відносно американського долара почав різко падати й на початку 2009 року знизився на 43 %.

Гривня ділиться на 100 копійок.

В обігу є банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 гривень і монети номіналом 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок і 1 гривня. Також випускаються колекційні монети номіналом 2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень.

Гроші – особливий вид товару, який виконує роль загального еквівалента. Разом з тим, гроші є історичною категорією, яка розвивалася на кожному етапі товарного виробництва і наповнювала новим змістом, що ускладнюється із зміною умов виробництва.

Гроші посідають значне місце у функціонуванні економіки. Вони забезпечують життєдіяльність кожної з ринкових структур, сприяють подальшому розвитку процесу суспільного відтворення матеріальних і нематеріальних благ, їх виробництву, обміну, розподілу та споживанню. Грошові відносини є найскладнішим елементом ринку. Вивчення сутності грошей, функцій, що виконують гроші, аналіз їхнього розвитку та впливу грошей та грошової політики на стан економіки здійснює грошова теорія, яка є складовою загальної економічної теорії.

Світовій економічній літературі відомо кілька альтернативних концепцій походження грошей: раціоналі-

стична; еволюційна; функціональна.

Сутність раціоналістичної концепції грошей полягає в тому, що гроші є результатом домовленості між людьми стосовно необхідності у спеціальних засобах для обслуговування мінового обороту. Уперше ця концепція була висунута в Стародавній Греції та Римі [3]. Різновидом раціоналістичної концепції є державна теорія грошей Г. Кнаппа [9]. Відповідно до цієї теорії гроші є продуктом правопорядку, витвором державної влади, встановленим законом платіжним засобом і приймаються незалежно від їх металевого змісту, тобто є умовними знаками, наділеними повною платіжною силою. У кінці ХХ ст. Л. Харріс доводить те, що лише суспільство за допомогою законів і звичаїв наділяє гроші їх властивістю функціонувати як засіб обігу [11]. Отже, цим раціоналістична теорія заперечує товарну природу грошей, їх стихійне походження.

Відповідно до еволюційної теорії грошей, основна увага звертається на товарну природу грошей, їх стихійне виділення із загальної маси товарів і на їх особливе місце в економіці. Концепція була всебічно обґрунтована в роботах К. Маркса та його послідовників. Крім марсистів, концепція мала прихильників і вивчалася в сучасній економічній науці Заходу.

Функціональна концепція у необхідності використання грошей вбачала: відсутність синхронізації надходжень і платежів, що ускладнювало прямиї товарообмін; додаткові витрати у вигляді праці і ресурсів,

необхідних для здійснення бартерних угод (цих поглядів притримувалася неокласична школа); гроші як засіб накопичення з метою мінімізації ризиків унаслідок невизначеності господарських перспектив; гроші як об'єднувальний елемент у часовому розрізі процесів виробництва і обігу товарів (цих поглядів дотримувалася кейнсіанська школа).

Сучасна економічна думка розглядає гроші у двох площинах. Перша – як зручний спосіб організації статистичних спостережень (М. Фрідман, А. Шварц) [1], і увага концентрується на структуруванні їх на агрегати та ідентифікації елементарного складу пропозиції грошей. Друга розглядає гроші з погляду їх функцій, на основі яких визначається їх зміст і форми (К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю) [12].

У сучасних умовах розвитку суспільства найкраще сутність грошей проявляється завдяки їх функціям. Виділяють п'ять функцій грошей:

– міра вартості – найважливіша і полягає в тому, що гроші виконують роль загального еквівалента у процесі обміну (гроші мають вартість, але уявно, тобто «ідеальні гроші»);

– засіб обігу – за умов розвиненого товарного обміну безпосередній обмін товарів перетворився на товарно-грошовий обмін за формулою «товар – гроші – товар» (гроші стають реальними і обслуговують процеси купівлі-продажу);

– засіб формування скарбів та нагромадження – пов'язана з формуванням певного запасу повноцінних грошей поза сферою обігу (запаси

грошей у вигляді золота або в умовах капіталізму – капіталу);

– засіб платежу – полягає в тому, що з потребою продажу товарів та послуг при відстроченні платежу у зв'язку з різницею в часі між процесом виробництва і реалізації більшості товарів або у випадку купівлі товарів за відсутності наявних грошей. У подальшому поширення функції грошей як засобу платежу стало передумовою виникнення кредитних грошей;

– світові гроші – дана функція виникла внаслідок розвитку товарно-грошових відносин і їх поширення за межі національних кордонів. Потрапляючи на світовий ринок, гроші втрачають національні особливості і набувають своїх первісних форм – зливків дорогоцінних металів. На міждержавному рівні гроші використовують найчастіше як засіб платежу. Роль світових грошей виконувало в часи існування золотого стандарту золото, а в подальшому кредитні гроші (паперові) окремих держав (долар США або фунт стерлінгів Великобританії – Генуєзька валютна конференція 1922 р.). Далі першість перейшла до долара США, а фунт стерлінгів дещо втратив свої позиції (Бретон-Вудська валютна конференція 1944 р.). Унаслідок розвитку зовнішньоекономічних відносин (які базувалися на основі існуючих і колишніх колоніальних володінь) було створено так звані валютні блоки (зони): стерлінговий – на чолі з Великобританією (1931 р.), доларовий – на чолі з США (1933 р.) та золотий – на чолі з Францією (1933 р.). Далі, з початком

глобалізаційних та інтеграційних процесів, Міжнародним валютним фондом у 1969 р., було створено міжнародну лічильну грошову одиницю СДР (спеціальні права запозичення), у 1979 р. Європейським валютним союзом було введено регіональну лічильну одиницю – ЕКЮ, яка з розвитком відносин між країнами-учасниками Союзу переросла у грошову одиницю євро (1999 р. – в безготівковій формі, з 2002 р. у готівковій формі у вигляді банкнот і монет).

З розвитком економічних відносин та залежно від набуття грошима певних ознак можна виділити такі види грошей (рис. 1).

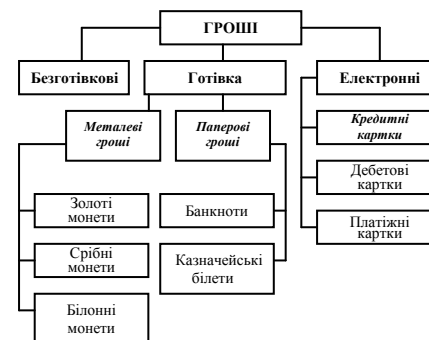

Рис. 1. Види грошей

Безготівкові гроші – це гроші, рух яких здійснюється шляхом перерахунків у кредитних установах з урахуванням взаємних вимог.

Гроші у готівковій формі представлені у вигляді грошових знаків і використовуються як засіб обігу і платежу, представлені у вигляді монет (зливки з золота, срібла або білонні) або паперових грошей.

Електронні гроші – умовна назва фінансових ресурсів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг. Приводяться в рух не за допомогою паперових носіїв, а завдяки запровадженню у сфері розрахункових операцій комп'ютерів і сучасних систем зв'язку.

Найважливішу кількісну характеристику грошей відображає закон грошового обігу, відповідно до якого визначається кількість грошей, необхідних для обігу:

$$K = \frac{\sum T_{pr} \times Y - \sum T_{cr} + \sum T_{r/gr} - \sum T_c}{O}$$

де $\sum T_{pr}Y$ – сума цін товарів, які підлягають для реалізації;

$\sum T_{cr}$ – сума цін товарів, платежі за якими виходять за межі даного періоду;

$\sum T_c/t$ – сума цін товарів, реалізованих у минулому, термін оплати за якими вже настав;

$\sum T_c$ – сума платежів, які взаємопозначаються;

O – швидкість обороту грошової одиниці.

В Україні відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні» [17] та статей 99 і 102 Конституції України [10], з 1996 року введено національну грошову одиницю – гривню (банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень) та її соту частину – копійку (розмінні монети номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок).

Грошова маса (англ. – monetary stock) – це сукупність готівкових і безготівкових купівельних і платіжних засобів, які забезпечують обіг товарів та послуг у народному господарстві і якими володіють приватні особи, інституційні власники і держава [4].

У трактуванні змісту та показників вимірювання грошової маси є помітні розбіжності.

У зарубіжній літературі початку ХХ ст. під грошовою масою розуміли сукупність залишків металевих грошей і розмінних банкнот у розпорядженні суб'єктів обороту. Усі інші грошові інструменти не входили до складу грошової маси, а виділялися в окрему групу – «засоби обігу». Дана думка зберігалася до скасування золотомонетного стандарту.

Економічна наука СРСР під грошовою масою розуміли сукупний залишок грошових знаків у розпорядженні суб'єктів обороту. Але такий підхід суперечить принципам єдності та безперервності грошового обороту.

Грошова маса має кількісний вираз, надзвичайно складну структуру та динаміку руху. Структурують грошовому масу за декількома критеріями, а саме:

- за ступенем ліквідності;
- за формою грошових засобів;
- за розміщенням у суб'єктів грошового обігу;
- за територіальним розміщенням тощо.

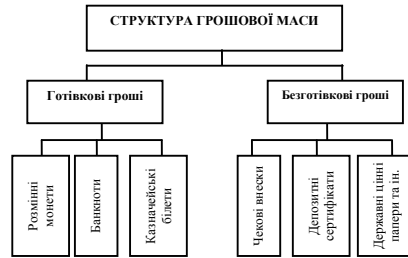

Рис. 1. Структура грошової маси

Найбільш важливою і складною є структурування за першим критерієм – ступенем ліквідності. За ним виділяють кілька елементів грошової маси, які називають грошовими агрегатами. Оскільки грошова маса є неоднорідною за структурою, для її характеристики використовують різні підходи і показники.

Грошовий агрегат – це показник грошової маси, який центральний (емісійний) банк використовує для цілей аналізу та регулювання грошово-кредитного ринку [26]. Національний банк України у своїй роботі використовує такі грошові агрегати:

– M0 – маса готівки, що перебуває поза банками (на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб (крім готівки в касах банків));

– M1 – агрегат M0, а також кошти на поточних рахунках та на ощадних рахунках до запитання;

– M2 – агрегат M1, а також кошти на всіх видах строкових рахунків, на рахунках капітальних вкладів та інших спеціальних рахунках;

– M3 – агрегат M2 і кошти на вкладах за трасовими операціями банків.

Кількість грошових агрегатів у різних країн неоднакова. Так, у Німеччині використовують три агрегати, в Англії – п'ять, у США – чотири.

Показник грошової бази характеризує грошову масу з погляду впливу на баланс центрального банку. До складу грошової бази входять запаси готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою, у касах банків, а також сума резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Грошова база розраховується за формулою:

$$G_{\sigma} = G_{\sigma} + G_p,$$

де G_{σ} – сума готівки, випущена центральним банком, поза його фондями;

G_p – сума резервів, які розміщуються на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

На грошову масу впливають два фактори – кількість грошей та швидкість їх обертання. Кількість грошової маси визначається державою – емітентом грошей, а саме його законодавчою владою. Збільшення емісії грошової маси зумовлене в основному потребами товарного обороту і держави. Інший фактор впливу швидкість обігу грошей – це інтенсивність руху при виконанні ними обігової і платіжної функцій.

Регулювання грошової маси відбувається на основі завдань регулювання платоспроможного попиту, тобто центральний банк визначає цільові орієнтири (таргети) збільшення грошової маси в обігу, а сам процес отримав назву «грошове тар-

гетування». З метою ефективного регулювання грошової маси з використання цільових орієнтирів існує порядок їх встановлення (прогноз – Японія, контрольні цифри – Франція, «вилка» – США). Основним методом регулювання обороту грошової маси є проведення ним кредитних, валютних та інвестиційних операцій, таким чином контролюючи величину грошового агрегату M0.

В Україні регулювання грошової маси проводиться Національним банком України шляхом її структурування агрегатним методом. Здійснюючи монетарну політику, Національний банк України встановлює цільові орієнтири щодо регулювання грошової маси в обігу на основі вибору певних грошових агрегатів, а комерційні банки працюють у межах цієї грошової маси.

На сьогодні в Україні надзвичайно актуальним є пошук нових механізмів регулювання грошової маси в обігу, які б підвищили його ефективність та сприяли стабілізації національної фінансово-кредитної системи.

Грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обігу в країні. Грошова система формується історично і закріплюється законами держави.

Вирізняють такі загальні елементи грошової системи:

- назва грошової одиниці та її частин;
- види державних грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- масштаб цін;

- валютний курс;
- порядок готівкової й безготівкової емісії та обігу грошових знаків;
- регламентація безготівкового грошового обігу;
- правила ввезення та вивезення національної валюти, організація міжнародних розрахунків;
- державний орган, який здійснює грошово-кредитне і валютне регулювання [8, с. 11].

Водночас М.М. Александрова та С.О. Маслова дещо по-іншому формують перелік елементів грошової системи, вони не вносять до існуючого переліку елементів правила ввезення та вивезення національної валюти, організацію міжнародних розрахунків, а також порядок готівкової й безготівкової емісії та обігу грошових знаків [2, с. 6].

Грошовий обіг – це складова грошового обороту, поняття «грошовий обіг» стосується тільки частини грошового обороту – готівково-грошового обороту [2, с. 38].

Схожими є погляди Ю.В. Ніколаєнко, який зазначає, що грошовий обіг поряд з кредитом та фінансами виступає складовою частиною єдиного грошового обороту і водночас становить самостійне економічне явище, що має свою специфіку й механізм впливу на економіку [13].

На думку П.О. Нікіфорова, грошовий обіг є важливим елементом ринкової економіки, а його стійкість має виключне значення для її нормального функціонування [13, с. 3].

Грошовий обіг виконує в ринковій економіці два основних завдання:

а) перерозподіляючи грошові засоби між суб'єктами ринку, забезпечує вільне переливання капіталу з однієї сфери економіки в іншу і тим забезпечує їх взаємозв'язок;

б) збільшує або зменшує грошову масу в обігу, що забезпечує потребу у грошових засобах усіх сфер економіки [13, с. 10].

У науковій літературі зустрічається декілька визначень терміна «грошовий обіг»:

1) грошовий обіг – рух грошей у готівковій та безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів і послуг у процесі розширеного відтворення [7, с. 135].

2) неперервний рух грошей у сфері обігу та їх функціонування як засобу платежу й обігу, за його допомогою здійснюється розширене відтворення [14].

Грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу [22].

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV [23] засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та Основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогнозні показники об-

сягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України. Щорічно Національний банк інформує Верховну Раду України про напрями грошово-кредитної і валютної політики, розробленої Національним банком України на наступний рік і на більш тривалий період.

Рада Національного банку України, відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України до 15 вересня розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді України для інформування, здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики, а також аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;

2) процентну політику;

3) рефінансування комерційних банків;

4) управління золотовалютними резервами;

5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі

з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;

6) регулювання імпорту та експорту капіталу;

7) емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними [23].

Правові засади для координації дій уряду і Національного банку України при проведенні ними боргової та грошово-кредитної політики встановлюються такими законодавчо-нормативними актами України: Бюджетним кодексом України [5], законами України «Про національний банк України» [23], «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» [18], постановами Кабінету Міністрів України: «Питання державного казначейства України» [15], «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання державного бюджету» [24], «Положення про зміст, порядок розробки Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за їх виконанням», затвердженим рішенням Ради Національного банку України [6, с. 88].

У Європейському Союзі грошово-кредитна політика є сферою компетенції Європейського центрального банку. Центральні банки в оперативному порядку отримують інформацію про надходження та витрачання коштів з бюджетних рахунків і разом з Європейським центральним банком розробляють спільну систему заходів для регулювання банківської ліквідності у Євросоні.

У Новій Зеландії Резервний банк враховує основні параметри бюджет-

ної і боргової політики уряду як екзогенні чинники при визначенні курсу грошово-кредитної політики, що націлена на забезпечення стабільності цін у середньостроковій перспективі.

У Японії приділяється особлива увага координації грошово-кредитної та боргової політики. Фінансовим законом Японії Центральному банку заборонено купувати державні об-

лігації на первинному ринку. Проте за погодженням з парламентом Міністерству фінансів дозволяється продавати безпосередньо Центральному банку облігації, що випускаються з метою рефінансування заборгованості за облігаціями, які містяться у портфелі Центрального банку [6, с. 89].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Friedman M., Schwartz A.J.* / Monetary Statistics of the United States: Estimates, Sources, Methods. – Columbia Univ Pr, 1970. – 629 p.

2. Александрова М. М. Гроші, фінанси, кредит: навч.-метод. посіб. / М. М. Александрова, С. О. Маслова – 2-ге вид. переробл. і допов. – К.: ЦУЛ, 2002. – 336 с.

3. Арістотель. Нікомахова етика / *Ἀριστοτέλους Ἠθικὰ Νικομάχεια*. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.

4. *Борисов Е. Ф.* Экономическая теория / Борисов Е. Ф. – М.: Манускрипт, 1993. – С. 45.

5. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

6. *Вахненко Т.* Взаємодія політики державних запозичень і грошово-кредитної політики у забезпеченні розвитку фінансової системи України / Т. Вахненко // Банківська справа. – 2008. – № 2. – С. 82–94.

7. *Зюнькін А. Г.* Фінансове право: опорний конспект лекцій / Зюнькін А. Г. – 3-тє вид., доповн. – К.: МАУП, 2003. – 160 с.

8. *Іванов В. М.* Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: курс лекцій / В. М. Іванов, І. Я. Софіщенко. – К.: МАУП, 2001. – 232 с.

9. *Кнапп Г. Фр.* Очерки государственной теории денег / Кнапп Г. Фр. – СПб., 1913.

10. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.

11. *Харрис Л.* Денежная теория / Харрис Л. – М.: Прогресс, 1990. – 728 с.

12. *Макконнелл К. Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика: учебник: в 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М.: Инфра-М, 2008. – Т. 1. – 467 с.

13. Нікіфоров П. О. Регулювання грошового обігу в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступення д-ра екон. наук: спец. 08.01.01 / П. О. Нікіфоров. – К., 2003. – 38 с.

14. Основи економічної теорії: підруч.: у 2-х кн. / [за ред. Ю. В. Ніколенко.]. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.

15. Питання державного казначейства України: Постанова Кабінету

Міністрів України: від 21.12.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3275.

16. Про гербовий збір: Закон України: від 13.05.1999 р. № 643-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 26. – Ст. 215.

17. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України: від 25.08.1996 р. № 762/96.

18. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України: Закон України: від 23.03.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 16. – Ст. 657.

19. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі громадського харчування та послуг: Закон України: від 11.07.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28 – Ст. 205.

20. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки: указ Президента України: від 12.06.1995 р. № 436.

21. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова Правління Національного банку України: від 15.12. 2004 р. № 637.

22. Про затвердження типових форм первинного обліку касових операцій: наказ Міністерства статистики України: від 15.02.1996 р. № 51.

23. Про національний банк України: Законом України: від 20.05.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24. – Ст. 1087.

24. Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України: від 26.04.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18–19. – Ст. 834.

25. Про систему оподаткування: Закон України: від 25.06.1991 р. № 1251.

26. Финансы капитализма [под ред. Б. Г. Болдырева]. – М.: Финансы и статистика, 1990. – С. 23–24.

-Д-

Дебіторська заборгованість визначається як сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.

Дебіторська заборгованість відома як:

1) фінансовий актив установи, що виникає внаслідок договірних відносин між двома юридичними особами, серед яких одна, що є власником активу, після настання відповідних умов угоди має право на отримання платежів, товарів, робіт та послуг;

2) сума боргів, що належать підприємству, організації, установі від юридичних осіб або фізичних осіб, сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.

Дебіторами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, які заборгували підприємству кошти, їх еквіваленти або інші активи. За даними бухгалтерського обліку можна визначити суму заборгованості на будь-яку дату, але зазвичай така сума визначається на дату балансу. Оскільки, відповідно до вимог національних стандартів бухгалтерського обліку підприємства подають також проміжну (квартальну) звітність, то суму дебіторської заборгованості підприємства потрібно визначати щоквартально [39].

Порядок бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності регулюються П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість». Дія П(С)БО 10 не поширюється тільки на бюджетні установи, всі інші юридичні особи

зобов'язані керуватися його вимогами [42; 43].

Дебіторська заборгованість відображається у формі № 1 «Баланс» у складі активів. Активи підприємства – це ресурси, що контролюються підприємством, від використання яких очікується отримання економічних вигод у майбутньому. Економічна вигода від дебіторської заборгованості виражається в тому, що підприємство в результаті її погашення розраховує отримати грошові кошти або їх еквіваленти. Відповідно дебіторську заборгованість можна визнати активом тільки тоді, коли існує імовірність її погашення боржником. Якщо такої імовірності немає, суму дебіторської заборгованості потрібно списати. Якщо дебіторську заборгованість неможливо достовірно оцінити, тобто визначити її суму, вона не може бути визнана активом і не повинна відображатися в балансі.

Згідно з П(С)БО 10 дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову і короткострокову [42; 43].

Довгостроковою дебіторською заборгованістю визнається заборгованість, яка не виникає в ході нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців з дати балансу.

Розрізняють довгострокову та поточну дебіторські заборгованості.

Довгострокова заборгованість – це в основному заборгованість, не пов'язана з операційною діяльністю.

Поточна дебіторська заборгованість (короткострокова) – це заборгованість, що виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу.

Таким чином, якщо заборгованість, що виникла, не пов'язана з операційним циклом (наприклад, заборгованість орендарів за операціями фінансової оренди, працівників за наданими їм позиками), але передбачається, що вона буде погашена в термін менше 12 місяців, то така заборгованість визнається поточною. Датою балансу є останній день звітного періоду.

З наведених вище визначень довгострокової і поточної дебіторської заборгованості можна дійти висновку, що віднесення заборгованості до поточної або довгострокової прив'язане до дати балансу, на вказану дату потрібно переглядати довгострокову заборгованість за окремими дебіторами за термінами її погашення. Якщо виявиться, що до терміну погашення заборгованості залишилося менше 12 місяців, колишню довгострокову заборгованість необхідно відобразити на дату балансу як поточну.

Вид дебіторської заборгованості	Бухгалтерський рахунок	Рядок балансу
Довгострокова:		
за майно, що перебував у фінансовій оренді	161	050
довгострокові векселі отримані	162	050
розрахунки з працівниками за виданими довгостроковими позичками та ін.	163	050
Поточна:		

короткострокові векселі отримані	34	150
за продукцію, товари, роботи і послуги (крім заборгованості, забезпеченої векселем)	36, 38	160, 161, 162
за виданими авансами	371	180
за розрахунками з підзвітними особами	372	210
за нарахованими дивідендами, відсотками, роялті та ін., що підлягають надходженню	373	190
за претензіями, пред'явленими постачальникам, підрядникам, транспортним та іншим	374	210
Організаціям, за пред'явленими їм і визнаними штрафами, пенєю, неустойками		

Дебіторська заборгованість буває забезпечена (векселями) та незабезпечена. Дебіторська заборгованість поділяється на:

- безнадійну;
- сумнівну;
- дійсну.

Залежно від виникнення дебіторська заборгованість поділяється на:

- дебіторську заборгованість за роботи, товари, послуги;
- векселі отримані;
- дебіторську заборгованість за розрахунками;
- іншу поточну дебіторську заборгованість.

Дебіторська заборгованість має значну питому вагу у складі поточних активів і впливає на фінансове становище підприємства. Значення аналізу дебіторської заборгованості особливо зростає в період інфляції, коли іммобілізація власних оборотних активів стає дуже не вигідною.

Девальвація (лат. de – зниження і valeo маю значення, стою) – знецінення національної грошової одиниці, що виявляється у підвищенні її курсу відносно іноземних валют.

Девальвацією є офіційне зумовлене економічними (або політичними) обставинами зменшення золотого вмісту грошової одиниці чи зниження курсу національної валюти щодо золота, срібла, певної іноземної валюти [69].

Декларант (англ. declaration) – юридична чи фізична особа, яка здійснює декларування товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон [69; 70].

Декларант відповідає перед митною службою за достовірність даних, зазначених у декларації, а також за сплату мита та податків.

Перед поданням декларації на товари декларанту дозволяється на умовах, які може визначити митна служба:

- а) здійснювати огляд товарів;
- б) брати зразки/проби.

Митна служба не вимагає подання окремої декларації на товари щодо зразків, взятих з дозволу та під контролем митної служби, за умови, що ці зразки внесені до декларації на товари на відповідну партію товару.

Декларація митна – це письмова заява встановленої форми, яка подається митному органу і містить відомості щодо товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, необхідні для їх митного оформлення або переміщення [60].

Декларація більш відома як документ, офіційна заява, де проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики держави чи програмні положення партій та організацій. Але застосовується цей термін також у контрольно-фінансових відносинах.

З метою ширшого з'ясування сутності декларації необхідно розкрити зміст поняття декларування – заявлення за встановленою формою (письмовою, усною) мети переміщення через митний кордон України предметів і точних даних про кількісні, якісні та вартісні характеристики таких предметів, а також будь-яких відомостей, необхідних для митного контролю та митного оформлення [47]. Заявлення митному органу в установленій формі відомостей про товари (вантажі) та інші предмети, які переміщуються через митний кордон України [59]. Заявлення за встановленою формою (письмовою, усною) точних даних про валютні цінності, цінності, предмети, мету їх переміщення через митний кордон України, а також будь-яких відомостей потрібне для митного контролю й митного оформлення (технологічна схема митного контролю та митного оформлення повітряних суден, валюти, цінностей, товарів та інших предметів, багажу, вантажів у зоні діяльності вантажно-пасажирського відділу [70, с. 49–50].

Відповідно до Митного кодексу України від 11.07.2002 р. [19] валюта і цінності підлягають обов'язковому митному контролю і повинні бути занесені до митної декларації форми

МД-1. У випадку переміщення фізичною особою предметів, призначених для суб'єктів господарювання, оформляється вантажна митна декларація форми МД-2 з виконанням усіх митних процедур на підставі зовнішньоекономічного контракту та поданням необхідних для відповідного режиму переміщення документів. Митна декларація заповнюється особою, яка прямує через митний кордон України, до початку митного оформлення тією мовою, яку ця особа розуміє, або її рідною мовою. Особи, які заповнюють декларацію, повинні вказати в ній точну кількість місць багажу, що їм належить, у тому числі ручну поклажу, а також суму та інші відомості про валюту, коштовності та інші предмети, про які йдеться в декларації і які особи пред'являють для митного оформлення [26].

Предмети, валюта та цінності, що підлягають декларуванню, але не були зазначені в митній декларації і виявлені під час митного огляду, визнаються предметами порушення митних правил або контрабандою так само, як і інші предмети, що підлягають декларуванню, приховані від митного контролю. Такі самі наслідки бувають і в тому разі, коли особи повідомляють неправильні відомості при усній декларації.

Працівники митниці повинні поставити печатку, без якої декларація не вважається офіційним правоздатним документом.

Митна декларація не заповнюється:

1. Якщо особі, яка перетинає кордон, не виповнилося 16 років

(у цьому випадку відомості про належні їй предмети, валюту, цінності вказуються у декларації особи, що її супроводжує).

2. При в'їзді на територію України через пункти, в яких діє схема спрощеного митного контролю, у випадку, якщо предмети, що ввозяться, не підлягають митному контролю (наприклад, особисті речі).

3. Якщо особа чи група осіб користується митними пільгами (на сьогодні такі пільги залишилися в осіб зі статусом дипломатичної недоторканості чи прирівняних до них у цьому митному режимі згідно з міжнародними договорами за участю України).

4. В окремих випадках згідно з рішенням керівників митниць з метою сприяння пришвидшенню пасажиропотоку через митний перехід тощо.

Декларація митної вартості подається в усіх випадках митного оформлення товарів, крім: переміщення через митний кордон України партії товарів, митна вартість якої не перевищує еквівалент 5 тис. євро; заявлення товарів у митний режим переробки на митній території України; заявлення товарів в інший митний режим, відповідно до якого товари не підлягають обкладенню податками і зборами; митного оформлення товарів, які відповідно до законодавства підлягають обкладенню тільки митними зборами; ввезення за одним договором (контрактом) від одного відправника (експортера), на адресу одного одержувача (імпортера) ідентичних товарів, щодо яких митним органом приймалося рішення про ви-

значення їх митної вартості у разі, коли така вартість залишається незмінною; переміщення товарів підприємствами, щодо яких застосовується спрощений режим митного контролю та митного оформлення або режим найбільшого сприяння.

У зазначених випадках декларант може подавати декларацію митної вартості за власним бажанням.

Декларація митної вартості подається обов'язково у разі:

- коли покупець та продавець пов'язані між собою;

- коли покупець сплачує прямо чи опосередковано як умову продажу оцінюваних товарів роялті та ліцензійні платежі, що стосуються оцінюваних товарів, якщо такі платежі не входять до ціни, яка фактично сплачена або підлягає сплаті;

- сплати відповідної частини виручки від будь-якого подальшого перепродажу, передачі чи використання на митній території України оцінюваних товарів, яка прямо чи опосередковано йде на користь продавця.

Порядок заповнення декларації митної вартості встановлюється Держмитслужбою. Декларант заповнює декларацію митної вартості, за винятком граф, призначених для відміток митниці. Посадова особа митного органу, яка проводить перевірку заповнення декларації митної вартості, не має права з власної ініціативи або за дорученням чи на прохання декларанта вписувати будь-які дані до граф декларації, що повинні заповнюватися декларантом, вносити до них зміни, доповнення чи вилучення.

Декларація податкова (лат. *declaratio* – оголошення) – документ, що подається платником податків контролюючому органу у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків-фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку.

Митні декларації прирівнюються до податкових декларацій для цілей нарахування та/або сплати податкових зобов'язань.

Додатки до податкової декларації є її невід'ємною частиною.

Платник податку на прибуток подає разом з відповідною податковою декларацією квартальну або річну фінансову звітність (крім малих підприємств) у порядку, передбаченому для подання податкової декларації.

Платники податку на прибуток, малі підприємства, віднесені до таких відповідно до Господарського кодексу України, подають разом з річною податковою декларацією річну фінансову звітність у порядку, передбаченому для подання податкової декларації.

У складі фінансової звітності платник податків зазначає тимчасові та постійні податкові різниці за формою, встановленою Міністерством фінансів України.

Якщо згідно з правилами, визначеними Податковим кодексом України, податкова звітність з окремого податку складається наростаючим підсумком, податкова декларація

за результатами останнього податкового періоду року прирівнюється до річної податкової декларації. У такому разі річна податкова декларація не подається.

У разі необхідності платник податків може подати разом з такою податковою декларацією доповнення до такої декларації, які складені за довільною формою, що вважатиметься невід'ємною частиною податкової декларації. Таке доповнення подається з поясненням мотивів його подання.

Форма податкової декларації встановлюється центральним органом державної податкової служби за погодженням з Міністерством фінансів України.

У такому самому порядку встановлюються форми податкових декларацій з місцевих податків і зборів, що є обов'язковими для застосування їх платниками (податковими агентами).

Податкова декларація може бути не визнана контролюючим органом як податкова декларація, якщо в ній не зазначено обов'язкових реквізитів, її не підписано відповідними посадовими особами, не скріплено печаткою платника податків (у суб'єктів господарювання – фізичних осіб, за наявності такої) [25].

Демонетизація (від фр. *demonetisation*) – втрата грошовим металом функції грошей [69]. Демонетизацію срібла було завершено наприкінці XIX століття. Демонетизацію золота юридично закріплено Статутом МВФ. Відповідно до поправок Статуту МВФ з 1 квітня

1978 року скасовано офіційну ціну золота; воно було вилучено з розрахунків між МВФ та його членами, а значну частку золотого запасу МВФ реалізовано на міжнародних ринках.

Деномінація (від лат. *denomination* перейменування) – збільшення національної грошової одиниці завдяки обміну в певному співвідношенні старих грошових знаків на нові з метою впровадження грошового обігу та спрощення обліку й розрахунків [69].

Депозит (від лат. *depositum*, англ. *deposit*) – кошти або цінні папери, що розміщені в кредитних установах для зберігання і які повинні бути повернені після закінчення певного терміну [69].

Податковим кодексом України визначено, що депозит – кошти, які надаються фізичними чи юридичними особами в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією згідно із законодавством України, або нерезиденту на строк або на вимогу та під процент на умовах видачі на першу вимогу або повернення із закінченням встановленого договором строку. Залучення депозитів може здійснюватися у формі випуску (емісії) ощадних (депозитних) сертифікатів. Правила здійснення депозитних операцій встановлюються: для банківських депозитів – Національним банком України відповідно до законодавства; для депозитів (внесків) до інших фінансових установ – державним органом, визначеним законом [25]. Депозит – це кошти, що надаються фізичним чи юридичним осо-

бам в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією згідно із чинним законодавством України, або нерезиденту на чітко встановлений строк та під процент і оформлюються відповідною угодою [49].

Депозитарій – юридична особа, що здійснює діяльність щодо зберігання цінних паперів (сертифікатів цінних паперів) та /або обліку прав власності на цінні паперів. Депозитарій цінних паперів може здійснювати кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів [70].

Депозитарні активи – ошадні сертифікати цінних паперів, що підтверджують випуск цінних паперів у бездокументарній формі, які передані на зберігання до депозитарію; записи депозитарію на кореспондентських рахунках у цінних паперах в інших депозитаріях, крім власних; записи зберігачів стосовно депонованих бездокументарних цінних паперів [70].

Депозитарна операція – це сукупність дій депозитарної установи щодо надання послуг із зберігання цінних паперів, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

У Російській Федерації депозитарними операціями вважаються операції, що проводяться кредитною організацією в межах здійснення останньою депозитарної діяльності.

У Білорусі під терміном депозитарні операції розуміють надання,

відповідно до законодавства, послуг з обліку прав на цінні папери, зберігання цінних паперів і (або) розрахунки за операціями з цінними паперами, що перебувають на обслуговуванні у депозитарія.

У законодавстві України термін «депозитарна операція» визначається як сукупність дій депозитарної установи щодо здійснення нею депозитарної діяльності відповідно до законодавства [45].

Депозитарна система – це облікова система інфраструктури фондового ринку, у якій здійснюється облік прав власності на цінні папери.

У законодавстві України зустрічається визначення терміна депозитарної системи як системи з обладнанням для внесення на зберігання цінностей до приймального блоку, яка відповідає вимогам Державного стандарту України ДСТУ 4012.2–2001, затвердженого наказом Держстандарту від 02.03.2001 р. № 93 [40].

Депозитний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі та під процент, на встановлений строк для зберігання коштів, які після закінчення терміну дії договору повертаються останньому.

Крім того, під депозитним рахунком розуміють рахунки у закордонних банках, що відкриваються банком фізичним особам-резидентам України на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та банком на визначений у договорі строк.

З 2003 року в Україні використовується термін «вкладний (депозитний) рахунок». Так вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, які передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору (постанова Правління Національного банку «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах» від 12.11.2003 р. № 492) [41].

Депозитний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про внесення юридичною особою коштів на депозит. Він може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку. Депозитний сертифікат має істотну перевагу над строковим депозитом. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат може бути достроково проданий власником іншій особі з отриманням певного доходу за час зберігання і без зміни при цьому обсягу ресурсів банку.

Депозитор – це особа, що вносить кошти на зберігання в банк, власник депозиту. Крім того, під терміном «депозитор» розуміють фізичну чи юридичну особу, яка має право на визначену суму коштів, що не виплачена своєчасно.

Депонент – це фізична або юридична особа, що внесла на зберігання

до фінансово-кредитної установи кошти, дорогоцінні метали, цінні папери тощо.

У наукових працях під терміном «депонент» розуміють фізичну особу, якій нараховані, але не видані вчасно кошти [17].

У законодавстві України під терміном «депонент» виділяють юридичну або фізичну особу, яка користується послугами зберігача на підставі договору про відкриття рахунку в цінних паперах (Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР [53]).

Державна контрольно-ревізійна служба України. Створена в 1993 році з прийняттям Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» [33].

У 2000 році, згідно з Указом Президента України від 27.08.2000 р. № 1031 «Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи», Головне контрольно-ревізійне управління отримало статус центрального органу виконавчої влади [52].

До складу державної контрольно-ревізійної служби в Україні, відповідно до Указу, входили: ГоловКРУ України, контрольно-ревізійні управління в Автономній Республіці Крим, 24 областях, містах Києві і Севастополі та 562 контрольно-ревізійних відділів у районах, містах і районах у містах.

Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних

органів виконавчої влади» державну контрольно-ревізійну службу реорганізовано в Державну фінансову інспекцію України [55].

Затверджене Положення про Державну фінансову інспекцію України, згідно з яким Державна фінансова інспекція України (Держфінінспекція України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю [57].

Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Держфінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює державний фінансовий контроль за:

- використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильною визначенням потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектора економіки, а також

- на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;

- дотриманням законодавства про державні закупівлі;

- діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, ухваленим на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи;

2) здійснює контроль за:

- виконанням функцій з управління об'єктами державної власності;

- цільовим використанням коштів державного і місцевих бюджетів;

- цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії;

- складанням бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються у процесі виконання бюджету;

- станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів;

- усуненням виявлених недоліків і порушень;

3) забезпечує участь представників Держфінінспекції України в ревізійних комісіях господарських організацій, у яких корпоративні права держави перевищують 50 відсотків статутного капіталу;

4) вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме:

- вимагає від керівників та інших службових осіб підконтрольних установ усунення виявлених порушень законодавства;

- звертається до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів;

- проводить аналіз стану додержання фінансової дисципліни та про його результати повідомляє органи виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування;

- готує і подає до відповідних державних органів пропозиції щодо усунення та запобігання причинам і умовам, які призвели до недоліків і порушень;

- здійснює контроль за виконанням вимог і пропозицій, поданих Держфінінспекцією України та її територіальними органами міністерствам, іншим центральним органам

виконавчої влади та органам місцевого самоврядування за результатами державного фінансового контролю, та інформує про це Кабінет Міністрів України і Міністерство фінансів України;

- застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає стягнення, санкції до осіб, винних у порушенні законодавства;

- передає правоохоронним органам матеріали ревізій у разі встановлення порушень законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність або містять ознаки корупційних діянь; інформує правоохоронні органи про факти інших виявлених порушень законодавства;

5) подає щомісяця до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів України звіти про узагальнені результати контролю за дотриманням бюджетного законодавства;

6) забезпечує погодження призначення на посади та звільнення з посад керівників контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів;

7) координує діяльність, погоджує плани внутрішньої роботи контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та здійснює оцінку фахового рівня працівників таких підрозділів;

8) здійснює контроль за проведенням внутрішньої контрольно-ревізійної роботи у структурі міністерств,

інших центральних органів виконавчої влади;

9) отримує та аналізує звітність про роботу контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

10) розглядає листи, заяви і скарги громадян про факти порушення законодавства з фінансових питань, вживає, згідно із законодавством, відповідних заходів для їх усунення;

11) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держфінінспекції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру;

12) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на неї Президентом України.

Державна митна служба України – центральний орган виконавчої влади. Її було створено на базі Державного митного комітету України після прийняття Указу Президента України «Про Державну митну службу України» [34] з метою вдосконалення організаційної структури митної системи, посилення митного контролю, боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, зміцнення виконавчої дисципліни співробітників митної системи. Державна митна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України.

Державна митна служба у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішує питання, що впливають із загальновизнаних норм міжнародного права та укладених Україною міжнародних договорів. Державну митну службу України очолює Голова Державної митної служби України.

Державна митна служба України має розгалужену структуру митних органів та структуру центрального апарату. Митну справу здійснюють регіональні митниці, митниці, спеціалізовані митні управління та організації, які утворюються у встановленому порядку.

Основними завданнями Держмитслужби є:

– захист економічних інтересів України, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;

– контроль за додержанням вимог митного законодавства України;

– використання засобів митного регулювання торговельно-економічних відносин з урахуванням пріоритетів розвитку економіки, створення сприятливих умов для участі України у міжнародному співробітництві;

– удосконалення митного контролю, митного оформлення і оподаткування товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон України;

– здійснення за участю Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку;

– створення сприятливих умов для пришвидшення товарообігу та збільшення пасажиропотоку через митний кордон України;

– боротьба з контрабандою, здійснення заходів щодо запобігання порушенню митних правил.

Державна податкова служба України. Створена постановою Ради Міністрів Української РСР «Про створення державної податкової служби в Українській РСР» від 12.04.1990 р. № 74 [62]. У грудні 1990 року прийнято Закон України «Про державну податкову службу в Україні» [35].

Указом Президента України «Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій» на базі Головної державної податкової інспекції України, державних податкових інспекцій по Автономній Республіці Крим, областях, районах, містах і районах у містах, що були ліквідовані, створено Державну податкову адміністрацію України та відповідно державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, районах, містах і районах у містах [64].

Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Державну податкову адміністрацію України знову було реорганізовано в Державну податкову службу України [55].

Указом Президента України «Про Положення про Державну податкову службу України» [56] встановлюється, що до системи органів Державної податкової служби України

належать центральний апарат та територіальні органи – державні податкові служби в Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі, областях, округах (на два і більше регіони), державні податкові інспекції у районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні, об'єднані та спеціалізовані державні податкові інспекції.

ДПС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

ДПС України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію єдиної державної податкової політики, а також державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, здійснює міжгалузеву координацію у цій сфері.

Основними завданнями ДПС України є:

1) внесення пропозицій щодо формування державної податкової політики і державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

2) реалізація державної податкової політики та політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

3) здійснення контролю за додержанням податкового законодавства та іншого законодавства у випадках, коли здійснення такого контролю покладено на органи державної по-

даткової служби, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків, зборів та інших платежів, установлених законодавством;

4) запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесенням законом до компетенції податкової міліції, їх виявлення, розкриття, припинення та розслідування.

ДПС України з метою організації своєї діяльності:

1) забезпечує в межах повноважень здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням у центральному апараті ДПС України, територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління;

2) забезпечує безпеку діяльності працівників органів державної податкової служби;

3) забезпечує у межах повноважень реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням в апараті ДПС України, а також мобілізаційну підготовку, мобілізацію та контроль за здійсненням цих заходів;

4) виконує роботу з укомплектування, зберігання, обліку та використання архівних документів.

Державна позика – форма державного кредиту, сукупність урегульованих правом грошових відносин, у яких держава виступає позичальником, а населення та юридичні особи – кредиторами. Державні позики поділяються: за місцем здійснення – на внутрішні,

які випускаються для розміщення на території країни, і зовнішні, які одержуються за її межами; за строками – на короткострокові, середньострокові та довгострокові; за формою виплати доходу – на виграшні, відсоткові, відсотково-виграшні, безпрограшні. Державні позики здійснюються шляхом випуску і реалізації облігацій, казначейських зобов'язань та ін. видів державних цінних паперів.

Державні облігації та казначейські зобов'язання України можуть бути:

– довгострокові – понад п'ять років;

– середньострокові – від одного до п'яти років;

– короткострокові – до одного року.

Державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України.

Облігації внутрішніх державних позик України – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України

на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів.

Кошти, залучені до Державного бюджету України від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проектів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до кредитних договорів, що укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України та отримувачем коштів. Умови кредитних договорів повинні відповідати умовам випуску цільових облігацій внутрішніх державних позик України з обов'язковим установленням дати обслуговування та погашення кредиту за п'ять днів до дати обслуговування та погашення цільових облігацій внутрішніх державних позик України.

Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

Емісія державних облігацій України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Емісія державних облігацій України регулюється законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюються граничні розміри державного зовнішнього та внутрішнього боргу.

Розміщення державних облігацій України здійснюється у разі дотримання на кінець року граничних розмірів державного зовнішнього та внутрішнього боргу, передбачених Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

Умови розміщення та погашення облігацій внутрішніх державних позик України і цільових облігацій внутрішніх державних позик України, не визначені умовами розміщення, встановлюються Міністерством фінансів України відповідно до законодавства.

Національний банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також проводить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням цих облігацій, встановлюється Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної

діяльності з державними облігаціями України визначаються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України.

Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо. Відносини між Міністерством фінансів України і цими організаціями регулюються відповідними договорами.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Емісія державних облігацій та казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Особливості погашення та реалізації прав за казначейськими зобов'язаннями України визначаються умовами їх розміщення [66].

За методами розповсюдження позики можуть бути добровільними і

обов'язковими. У сучасний період запозичення буває тільки добровільним. Практика, яка застосовувалася в СРСР (позика за підпискою) була також обов'язковою, тобто щомісяця по 1/12 місячної заробітної плати протягом року. Відрізнялися ці сплати від податків тільки зобов'язанням держави повернути позичені кошти після закінчення терміну позики; деякі громадяни, які вигравали, одержували і виграші.

Державні позики регулюються також Законом України «Про банки і банківську діяльність» [27], Бюджетним кодексом України [6] та ін.

Державне казначейство України – урядовий орган державного управління, що діє у складі Мінфіну і йому підпорядковується. Цей орган створено Указом Президента України «Про Державне казначейство України» з метою забезпечення ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті України [29].

Державне казначейство України діє на підставі Положення про Державне казначейство України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Питання Державного казначейства України» [23].

Основними завданнями Державного казначейства є:

1) забезпечення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, що

передбачає: розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів; контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів за цими зобов'язаннями; контроль у межах своїх повноважень за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства; ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання державного та місцевих бюджетів;

2) управління наявними фінансовими ресурсами, що ним обліковуються;

3) визначення механізму казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, установлення єдиних правил бухгалтерського обліку і звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів розпорядників бюджетних коштів, визначення порядку і строків подання звітів про виконання кошторисів державних цільових фондів.

Державне казначейство України відповідно до покладених на нього завдань:

1) здійснює розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних з міжнародними фінансовими організаціями проектів через систему електронних платежів Національного банку України;

2) управляє наявними фінансовими ресурсами, що ним обліковуються, у тому числі в іноземній валюті, у випадках, передбачених законодавством, надає на зворотній основі позики за рахунок тимчасово вільних

коштів єдиного казначейського рахунка;

3) відкриває, веде та закриває рахунки в органах Казначейства;

4) проводить безспірне списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти державного та місцевих бюджетів і бюджетних установ, за рішенням, яке було прийняте державним органом, що відповідно до закону має право на його застосування;

5) повертає кошти, помилково або надмірно зараховані до бюджету, за поданням органів стягнення, яким відповідно до законодавства надано право стягнення до бюджетів податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень;

6) нараховує штрафи за неповне або несвочасне повернення суми надмірно сплачених податків відповідно до законодавства;

7) здійснює розподіл коштів між державним бюджетом, бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також між рівнями місцевих бюджетів відповідно до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством, і перерахування розподілених коштів за належністю;

8) проводить взаємні розрахунки між державним бюджетом та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також між рівнями місцевих бюджетів у порядку, встановленому законодавством;

9) веде базу даних про зведену мережу розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, розподіл показників зведених кошторисів та зведе-

них планів асигнувань у розрізі розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;

10) подає розпорядникам і одержувачам бюджетних коштів витяг з розпису державного бюджету та зміни до нього;

11) веде бухгалтерський облік операцій з виконання державного та місцевих бюджетів, складає звітність про виконання державного, місцевих і зведеного бюджетів та подає звітність органам законодавчої і виконавчої влади у обсязі та у строки, визначені бюджетним законодавством;

12) здійснює за дорученням Міністерства фінансів України погашення та обслуговування державного боргу в національній та іноземній валюті;

13) у випадках, передбачених Бюджетним кодексом України та іншими актами законодавства, видає за погодженням з Міністром фінансів нормативно-правові акти з питань, що належать до його компетенції;

14) забезпечує функціонування багаторівневої інформаційно-обчислювальної системи, внутрішньої платіжної системи, вживає заходів до захисту інформації;

15) у межах своїх повноважень виконує контрольні функції, пов'язані із здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень; відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису державного та місцевих бюджетів; відповідністю платежів узятим зобов'язанням та бюджетним асигнуванням; витрачанням бюджетних коштів у процесі проведення перевірки відповідності підтвердних

первинних документів розпорядників бюджетних коштів бюджетним асигнуванням та вимогам бюджетного законодавства; дотриманням правил валютного контролю за операціями, що проводяться у національній валюті через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів бюджетні установи, які обслуговуються органами Казначейства; дотриманням порядку проведення державних лотерей з використанням електронних систем прийняття оплати за участь у лотереї в режимі реального часу; дотриманням єдиних правил ведення бухгалтерського обліку, складання звітності про виконання бюджетів та кошторисів бюджетних установ; закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти відповідно до Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти»; здійсненням інших повноважень учасників бюджетного процесу відповідно до законодавства;

16) надає консультативну допомогу учасникам бюджетного процесу з питань, що належать до його компетенції;

17) розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства і вносить їх на розгляд Міністерству фінансів України;

18) виконує відповідно до законодавства контрольню-наглядіву функції, пов'язані із роботою його територіальних органів;

19) здійснює добір, розміщення та підвищення кваліфікації працівників казначейства;

20) виконує інші функції, що впливають з покладених на нього завдань.

Державне казначейство має право:

1) відкривати поточні рахунки в іноземній валюті та рахунки для виплат готівкою в Національному банку та інших банках;

2) розміщувати в банках тимчасово вільні кошти, що ним обліковуються, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

3) залучати працівників інших державних органів, спеціалістів і фахівців-експертів для розгляду питань, що належать до його компетенції;

4) ініціювати у межах наданих законодавством повноважень припинення асигнувань та зупиняти проведення операцій з бюджетними коштами у разі вчинення учасником бюджетного процесу бюджетного правопорушення;

5) списувати позички, надані місцевим бюджетам, на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, відповідно до законодавства;

6) надавати послуги (у тому числі платні), пов'язані з обслуговуванням бюджетних коштів, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

7) вимагати від посадових осіб міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій дотримання установленого порядку казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, ведення бухгалтерського обліку, складання звітності;

8) звертатися до суду, у тому числі у разі виявлення бюджетних правопорушень;

9) проводити конференції, семінари та наради з питань, що належать до його компетенції;

10) одержувати в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, підприємств, установ, організацій і банків пояснення, довідки, інформацію, необхідні для виконання покладених на нього завдань;

11) здійснювати в межах своїх повноважень співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями, з казначействами інших країн, вивчати досвід роботи з організації їх діяльності та готувати пропозиції щодо його впровадження в Україні.

Державне казначейство в межах своїх повноважень видає накази організаційно-розпорядчого характеру та контролює їх виконання.

Державне казначейство очолює голова, який в установленому порядку призначається на посаду і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра фінансів України. Голова казначейства є членом колегії Міністерства фінансів України.

Державне мито – грошовий збір, що справляється в судових та арбітражних органах, органах державного нотаріату, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Державного патентного відомства України, міських, сільських та селищних Рад народних депутатів та інших органах, передбачених законодавством України, за вчинення ними окремих дій та видачу документів.

Державне мито сплачується кожним громадянином і юридичною

особою, які звертаються до уповноважених органів і посадових осіб за здійсненням юридично значимих дій або за видачею документів.

Платниками державного мита виступають юридичні і фізичні особи за здійснені в їхніх інтересах юридично значимі дії, тобто за надані їм послуги. Іноземні громадяни й особи без громадянства не сплачують державне мито за реєстрацію їхніх паспортів, але сплачують його за продовження строку дії візи для в'їзду в Україну або транзитного проїзду через її територію [30].

Об'єктом обкладання є певні дії, з яких і справляється цей платіж (з позовних заяв у суди, заяв із переддоговірних спорів, за видачу судами копій документів, за реєстрацію місця проживання, за реєстрацію актів громадянського стану, за право виїзду за кордон, видачу паспорта громадянина України, за видачу дозволу на право мисливства і риболовства, за проведення аукціонів, торгів тощо).

Ставки державного мита залежать від характеру послуги, що надається, і встановлюються у відсотках: ціни позову до вартості майна, сум, що надходять від проведення експертиз; у твердих сумах або в сумах, що обраховуються у відповідних частинах до неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Державне мито сплачується в національній або іноземній валюті.

Законодавством повністю звільняються від сплати державного мита учасники та інваліди війни, особи, що постраждали від катастрофи

на Чорнобильській АЕС, робітники за позовами про стягнення несплаченої зарплати та інших позовів, пов'язаних із трудовими правовідносинами, пенсійними справами, за позовами про стягнення аліментів тощо.

Протягом року після сплати державного мита можна за заявою платника отримати його назад. Порядок сплати державного мита встановлюється Міністерством фінансів України.

Державний бюджет. За визначенням Бюджетного кодексу України, бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Оскільки тим самим Кодексом встановлено, що бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права, а місцеві бюджети становлять бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування, то на основі зіставлення цих визначень можна зробити висновок, що державний бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади [6].

Податковим кодексом України встановлено, що Закон про Державний бюджет України – закон, який затверджує Державний бюджет України та містить положення щодо забезпечення його виконання протягом бюджетного періоду. Законом про Державний бюджет України визначаються:

1) загальна сума доходів, видатків та кредитування державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді і державного боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, граничний обсяг надання державних гарантій, а також повноваження щодо цих гарантій відповідно до статті 17 Бюджетного кодексу України;

3) доходи державного бюджету за бюджетною класифікацією (у додатку до закону);

4) фінансування державного бюджету за бюджетною класифікацією (у додатку до закону);

5) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів державного бюджету за бюджетною класифікацією з обов'язковим виділенням видатків споживання (з них видатків на оплату праці, оплату комунальних послуг і енергоносіїв) та видатків розвитку, включаючи розподіл видатків на централізовані заходи між адміністративно-територіальними одиницями (у додатках до закону);

6) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів (у додатках до закону);

7) розмір оборотного залишку коштів державного бюджету;

8) розмір мінімальної заробітної плати на відповідний бюджетний період;

9) розмір прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для основних соціальних і демографічних груп населення, та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період;

10) перелік кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), із зазначенням кредиторів, загальних обсягів кредитів (позик) та обсягів їх залучення у відповідному бюджетному періоді в розрізі бюджетних програм (у додатку до закону);

11) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

О. Д. Василик визначає державний бюджет України як централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується нею для виконання покладених Конституцією функцій [7, с. 28].

Сутність бюджету будь-якої держави визначається її соціально-економічним устроєм, завданнями і функціями. Головною метою економічного розвитку України є подолання кризових явищ і припинення падіння виробництва, зміцнення фінансово-кредитної і грошової системи.

У соціальній сфері держава прагне підвищення життєвого рівня трудящих, поступового введення нових

елементів соціального забезпечення, удосконалення форм надання допомоги малозабезпеченому населенню. Суверенна держава забезпечує оборону країни і фінансує витрати, пов'язані з виконанням цієї функції. Держава фінансує видатки, пов'язані з утриманням правоохоронних органів, органів державної виконавчої влади, що і визначає видатки бюджетів. Перехід до ринкової економіки робить основним дохідним джерелом податковій платежі юридичних і фізичних осіб, а також усі види неподаткових платежів.

У більшості країн бюджет приймається на один рік. Річний бюджет було введено у Великобританії ще в XVII столітті. Поступово принцип щорічності став одним з основних. Парламент дає згоду виконавчій владі збирати доходи, встановлені законодавством, і витратити їх на санкціоновані ним витрати тільки протягом певного періоду, який одержав назву бюджетного періоду, фінансового або адміністративного року. Як правило, цей період триває 12 місяців у всіх державах. Однак початок цього періоду не збігається в різних країнах. В Україні ст. 96 Конституції встановлено, що Державний бюджет затверджується щорічно на період із 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період.

Принцип щорічності порушується в державах, де поруч зі щорічним приймаються бюджети, в яких виконавчій владі дозволяється використовувати 1/12 частку минулорічного, існують квартальні бюджети, затверджуються бюджетні асигнування в формі консо-

лідованих кредитів, які не вимагають щорічного підтвердження (наприклад, Цивільний лист у Великобританії) і т. ін. [67, с. 38–42].

Виходячи із вищевикладеного, Державний бюджет України можна визначити як установлений нормами закону, прийнятого Верховною Радою України, план формування, розподілу і використання централізованого фонду коштів, необхідного для виконання завдань і функцій держави.

Державний борг, згідно з Бюджетним кодексом України, – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного запозичення. Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання-резидентів України щодо отриманих та непогашених на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями [6].

Державні гарантії для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України може надавати Кабінет Міністрів України виключно у межах, визначених законом про Державний бюджет України. За дорученням Кабінету Міністрів України відповідні правочини вчиняє Міністр фінансів України.

Гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантії, отриманих від інших суб'єктів.

Гарантії не надаються для забезпечення боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, якщо джерелом їх повернення передбачаються кошти державного (місцевого) бюджету.

Суб'єкти господарювання, щодо яких приймається рішення про надання кредитів (позик), залучених державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста), або державних (місцевих) гарантії, зобов'язані подати зустрічні, безвідзивні та безумовні гарантії банків, які протягом трьох останніх років додержуються встановлених Національним банком України обов'язкових економічних нормативів, або надати інше належне забезпечення та сплатити до Державного бюджету України (відповідного місцевого бюджету) плату за їх отримання у розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України (Верховною Радою Автономної Республіки Крим чи міською радою), якщо інше не передбачено законом про Державний бюджет України.

Платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста), здійснюються згідно з відповідними договорами незалежно від обсягу коштів, визначених на цю мету в законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет), та відображаються як надання кредитів з бюджету стосовно суб'єктів господарювання, зобов'язання яких гарантовані.

Прострочена заборгованість суб'єкта господарювання перед державою (Автономною Республікою Крим чи тери-

торіальною громадою міста) за кредитом (позикою), залученим державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста) або під державну (місцеву) гарантію, а також за кредитом з бюджету (включаючи плату за користування такими кредитами (позиками) та пеню) стягується з такого суб'єкта господарювання органами державної податкової служби, що є органами стягнення такої заборгованості у порядку, передбаченому Податковим кодексом України або іншим законом, включаючи погашення такої заборгованості за рахунок майна цього суб'єкта господарювання [25].

Державний кредит. Згідно з визначенням Бюджетного кодексу України операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету, є державним запозиченням [6]. Державний або муніципальний кредит – це врегульовані правовими нормами відносини, у яких позичальником виступає держава або муніципальний орган, а кредитором – фізична або юридична особа.

Запозичення держава і органи місцевого самоврядування одержують шляхом випуску цінних паперів, які купують юридичні і фізичні особи, укладенням кредитних угод (особливо з іноземними кредиторами) і наданням гарантії за третіх осіб.

Принципами кредитування є: добровільність, зворотність, строковість, відплатність і забезпеченість державою всім своїм майном.

Межі запозичення коштів державою встановлюються Законом про Державний бюджет. Міністр фінансів з метою економії коштів та ефективності їх використання має право вибрати кредитора, вид позики і валюту запозичення. Кабінет Міністрів України приймає рішення про взяття позики в межах, встановлених у Законі про Державний бюджет.

Рішення про випуск цінних паперів ухвалює Кабінет Міністрів України, у ньому визначаються умови випуску (загальна сума випуску, номінальна вартість однієї облигації, валюта, строк виплати, розмір доходу, строк погашення тощо).

Державні запозичення здійснюються, в основному, у формі емітування: облигацій та казначейських зобов'язань.

Міністерство фінансів України для швидкого повернення запозичень і більш ефективного використання одержаних кредитів працює над змінами умов діючих запозичень і розробкою умов для здійснення нових запозичень. До основних методів управління боргом належать:

- рефінансування – погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик;
- конверсія – зміна розміру дохідності позики: зниження або підвищення відсоткової ставки позики. Як правило, ставка знижується, інакше державі не вигідно;
- консолідація – продовження строку дії випущених позик;
- уніфікація – об'єднання кількох випущених позик в одну;
- відстрочення – погашення позики, коли діяльність з випуску стає не вигідною і неефективною;

– анулювання, тобто відмова держави від своїх боргових зобов'язань (дефолт).

У сучасних умовах з'явилися відносини, які мають зовсім інший, ніж зазначений вище, зміст, але які також мають назву державного кредиту. У цих відносинах держава виступає кредитором і надає позички за рахунок бюджетних коштів. Особливість цих правовідносин полягає в тому, що вони належать швидше до бюджетних правовідносин. Держава та органи місцевого самоврядування на умовах добровільності, зворотності, строковості й відплатності надають позички на житлове будівництво молодим сім'ям; на одержання освіти. Ці кредитні відносини можна визначити як урегульовані фінансово-правовими нормами суспільні (економічні) відносини, у яких суб'єкти держави і органів місцевого самоврядування надають кредити у грошовій формі юридичним та фізичним особам на умовах зворотності, строковості, відплатності і добровільності за рахунок державного або місцевих бюджетів.

Таким чином, державне або муніципальне кредитування – це врегульовані фінансово-правовими нормами економічні відносини, в яких суб'єкти держави та органів місцевого самоврядування надають кредити в грошовій формі з державного й місцевих бюджетів юридичним особам і громадянам на умовах зворотності, відплатності, строковості, добровільності і обов'язкової забезпеченості.

Відносини, які виникають у зв'язку з кредитуванням за рахунок бюджет-

них коштів, є складними. У них бере участь багато суб'єктів. Міністерство фінансів України після затвердження закону про Державний бюджет, де визначається сума коштів, яку можна витратити на надання кредитів молодим сім'ям на будівництво чи на одержання освіти, вступає у відносини з центральними виконавчими органами, банківськими установами, з якими укладають одержувачі кредитів кредитні угоди після представлення необхідних документів. Кредити, які виділяються з Державного бюджету на будівництво житла, є дійсно пільгові під малі відсотки, на багато років. Кошти для кредитування індивідуального житлового будівництва і кошти, що повертаються позичальниками, та відсотки за кредит перераховуються на реєстраційні рахунки в територіальних органах Державного казначейства [32; 46; 61].

Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів – згідно із Законом України «Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів» – це автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які зобов'язані сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі до бюджетів та внески до державних цільових фондів у порядку і на умовах, визначених законодавчими актами України [31].

Для осіб, які через свої релігійні або інші переконання відмовляються від прийняття ідентифікаційного но-

мера та офіційно повідомляють про це відповідні державні органи, зберігаються раніше встановлені форми обліку платників податків та інших обов'язкових платежів. У паспортах зазначених осіб робиться відмітка про наявність у них права здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера.

Створення Державного реєстру забезпечує:

- повний облік фізичних осіб, які сплачують податки та інші обов'язкові платежі, з однозначною їх ідентифікацією;
- організацію автоматизованої обробки інформації про сплату податків та інших обов'язкових платежів фізичними особами в режимі комп'ютерної мережі;
- взаємодію державних податкових інспекцій з метою забезпечення контролю за правильністю та своєчасністю сплати податків та інших обов'язкових платежів фізичними особами;
- організацію нормативно-довідкової інформації для взаємодії державних податкових інспекцій з іншими державними органами;
- розвиток вітчизняного математичного забезпечення, засобів зв'язку та обчислювальної техніки.

Державний реєстр створюється Державною податковою адміністрацією України і складається з інформаційного фонду, що міститься у базах даних Державної податкової адміністрації України, державних податкових інспекцій по Автономній Республіці Крим, областях, районах, містах і районах у містах.

До інформаційного фонду Державного реєстру вносяться такі дані:

- індивідуальні ідентифікаційні номери, що надаються фізичним особам-платникам податків та інших обов'язкових платежів і зберігаються за ними протягом усього їх життя;
- загальні відомості про фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;
- інформація про сплату фізичними особами податків та інших обов'язкових платежів.

До Державного реєстру вноситься інформація про осіб, які:

- постійно проживають в Україні, мають об'єкти оподаткування, передбачені чинним законодавством, і зобов'язані сплачувати податки та інші обов'язкові платежі;
- не мають постійного місця проживання в Україні, але відповідно до чинного законодавства зобов'язані сплачувати податки в Україні.

До Державного реєстру не вноситься інформація про осіб, які через свої релігійні або інші переконання відмовляються від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомляють про це відповідні державні органи.

Реєстрація фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів – проводиться державними податковими інспекціями по районах, районах у містах і містах без районного поділу за місцем постійного проживання платників, а для осіб, які не мають постійного місця проживання в Україні, – за місцем отримання доходів або за місцезнаходженням іншого об'єкта оподаткування.

Під час реєстрації до облікової картки фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів – вносяться такі дані:

- прізвище, ім'я та по батькові;
- дата народження;
- місце народження (країна, область, район, населений пункт);
- місце проживання;
- місце основної роботи;
- види сплачуваних податків та інших обов'язкових платежів.

Після прийняття Податкового кодексу України [25] Закон України «Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів» втратив чинність. У Кодексі передбачено, що Центральний орган державної податкової служби веде реєстр платників податку, в якому міститься інформація про осіб, зареєстрованих як платники податку.

Державний тариф. Термін «тариф» (франц. та араб. *tarif*) – безумовна плата. Державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи встановлюються на ресурси, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, на товари і послуги, що мають вирішальне соціальне значення, а також на продукцію, товари і послуги, виробництво яких зосереджено на підприємствах, що займають монополію (домінуюче) становище на ринку.

Державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи встановлюються державними органами України.

Ціни і тарифи на житлово-комунальні послуги (у тому числі на елек-

троенергію і природний газ для комунально-побутових потреб населення України), послуги громадського транспорту і зв'язку визначаються Кабінетом Міністрів України за погодженням з Верховною Радою України.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування встановлюють державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи на роботи (послуги) в розмірі економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які своїм рішенням встановлюють (затверджують) ціни (тарифи) на роботи (послуги) у розмірі, нижчому за розмір економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво (надання), зобов'язані відшкодувати суб'єкту господарювання різницю між встановленим (затвердженим) розміром ціни (тарифу) та розміром економічно обґрунтованих витрат на виробництво (надання) зазначених робіт (послуг) за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Встановлення (затвердження) органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування цін (тарифів) на роботи (послуги) у розмірі, нижчому за розмір економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво, без визначення джерел для відшкодування відповідної різниці, у тому числі за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, не допускається і може бути оскаржено у судовому порядку.

У випадках, передбачених законами, при встановленні (затвер-

женні) державних фіксованих та регульованих цін (тарифів) на роботи (послуги) до складу таких тарифів органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування обов'язково входить розмір інвестиційної складової тарифу [65].

Згідно з постановою Національного банку України «Про затвердження Правил Національної системи масових електронних платежів» тариф – це система ставок, що визначає розмір оплати за послуги (ціна послуг) [50].

Уперше державні тарифи почали застосовуватися у Франції у 15 столітті як плата за послуги, що визначалися колективним органом управління, наприклад, ратушею міста. Після виникнення вільних ринків (хлібного, вугільного, потім нафтового) державні тарифи поступово стають головним важелем державного управління економікою і головним інструментом її захисту. У багатьох країнах торгівлі тарифи і тарифи на послуги визначаються спеціальними державними органами. Наприклад, у Німеччині діє спеціальний департамент «Дойче Банку», а у Франції – Комісія по тарифах при Міністерстві торгівлі.

С.Ю. Вітте у своїй праці «Принципи залізничних тарифів» (Київ, 1883) зазначав: «Тарифи мають регулювати інтереси приватного виробника і державної скарбниці з урахуванням інтересів кожного, причому на тривалій строк. Як мінімум на строк окупності вкладеного капіталу. Тарифи мають бути явні, тобто їх не можна приховувати. Та-

тарифи мають забезпечувати надходження до бюджету, тому не можуть бути змінені довільно й на догоду кон'юнктурі ринку. Тарифи не можуть вирішити всіх проблем захисту власного ринку і залучення капіталів ззовні. Вони мають бути частиною продуманої і довгострокової державної політики «сприяння власній економіці». Тариф має співвідноситися з платоспроможністю населення. Цілком можливо починати з низького тарифу, підвищуючи його пропорційно збагаченню народу. Державний тариф повинен мати силу закону».

Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю [9]. Аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам.

Державний фінансовий аудит здійснюється відповідно до Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту окремих господарських операцій [48].

Державний фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття створений для управління страхуванням на випадок безробіття, акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» і статутом Фонду [37].

Основні завдання Фонду:

- професійна орієнтація населення;
- навчання звільнених та безробітних;
- сприяння працевлаштуванню, надання безвідсоткової позики безробітним для здійснення підприємницької діяльності;
- створення центрів профорієнтації, навчально-матеріальної бази для підготовки і навчання працівників;
- організація додаткових робочих місць;
- відшкодування витрат Пенсійному фонду, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію.

Фонд формується за рахунок страхових внесків роботодавців, найманих працівників та осіб, які добровільно беруть участь у цьому виді страхування, надходжень від застосування штрафних санкцій тощо. Крім того, передбачено асигнування з Державного бюджету на соціальні виплати незастрахованим особам [12].

Державний фонд соціального захисту інвалідів – урядовий орган

державного управління у складі Міністерства праці та соціальної політики [24].

Фондом здійснюється фінансування заходів щодо соціальної захищеності інвалідів, дітей-інвалідів.

Бюджет Фонду соціального захисту інвалідів формується за рахунок коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень [28]. Положення про Фонд соціального захисту інвалідів затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням пропозицій всеукраїнських громадських організацій інвалідів.

Державний фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань – некомерційна самоврядна організація, що діє на підставі статуту, який затверджується її керівництвом [36].

Управління Фондом соціального страхування від нещасних випадків здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Основним завданням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності, є організація та здійснення відповідного виду страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття пов'язане з матеріальним забезпеченням на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб

обставин та наданням відповідних соціальних послуг за рахунок коштів Фонду [72].

Завдання страхування від нещасних випадків на виробництві:

- проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей.

Доходи бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві формуються за рахунок таких джерел:

- внесків роботодавців: для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва; для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;
- капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страховальників;
- доходу, отриманого від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- коштів, отриманих від стягнення відповідно до законодавства штрафів і пені з підприємства, а також штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці;

– добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку.

Державний фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, проводить акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» [38], та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів. Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пов'язане зі встановленням гарантій щодо захисту прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності

та пологів, смерті громадянина або члена його сім'ї [72].

Джерела формування доходів бюджету Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

– страхові внески страховальників-роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавством;

– суми неприйнятих до зарахування витрат страховальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страховальників та посадових осіб відповідно до чинного законодавства;

– благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

– асигнування з Державного бюджету України;

– прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;

– інші надходження відповідно до законодавства.

З бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, здійснюються видатки:

1) на виплату застрахованим особам передбаченої законодавством допомоги:

– у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд

за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї);

– у зв'язку з вагітністю і пологами;

– на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

3) утворення резерву страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб у розрахунку на місяць;

4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Державні видатки – це обсяг коштів, що витрачається державою в процесі виконання її функцій [15]. Відповідно до рівня розміщення державних видатків їх поділяють на централізовані та децентралізовані. З урахуванням впливу державних видатків на процеси розширеного відтворення їх поділяють на поточні видатки та видатки розвитку.

Поточні видатки – це видатки бюджету на соціальний та економічний розвиток держави, фінансування заходів соціального захисту населення та інші видатки, які не передбачені у видатках розвитку. Поточні видатки забезпечують державне споживання (купівля товарів та послуг), передбачені законодавством виплати населенню, перекази за кордон, державні субсидії, дотації, субвенції (трансферти) тощо.

Видатки розвитку – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови національної економіки та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням (див. **видатки бюджету**).

Державні доходи – виражені у грошовій формі відносини власності (привласнення) між державою та юридичними й фізичними особами в процесі вилучення (привласнення) державою частини необхідного та додаткового продукту [10].

Щодо структури державних доходів – це грошова форма доходів держави, отриманих через вилучення податків, мита, платежів, оплати послуг державного апарату, зовнішньоторговельних операцій, іноземних кредитів та допомоги для фінансування виконуваних державою функцій.

Державні доходи виникають з діявості держави, виконання нею відповідних функцій, неспроможністю недержавних організацій та інститутів забезпечити стабільний розвиток суспільства. Основним джерелом витрат у більшості суспільно-економічних формацій були податки. Вони забезпечували 95–97% державних доходів. У рабовласницькому суспільстві значна частина державних доходів формувалася за рахунок привласнення додаткового і частини необхідного продукту, створеного працею рабів у копальнях, великих державних майстернях, а також за рахунок податкових

надходжень від громадян. За феодалізму основним джерелом державних доходів були податки у грошовій та натуральній формі, які стягувалися з земельних володінь короля. За капіталізму майже 95% державних доходів формується за рахунок податків. Державні доходи поділяють на внутрішні та зовнішні. Перші держава отримує всередині країни, другі – за її межами (кредити, допомога з інших країн).

До зовнішніх джерел деякі держави вдаються переважно під час війни. Так, під час Другої світової війни майже 1/3 всіх державних доходів у Німеччині та Японії припадало на зовнішні джерела. Кредити з інших країн, міжнародних економічних організацій намагається отримати Україна, інші держави СНД, країни колишньої соціалістичної співдружності та третього світу.

До внутрішніх державних доходів належать різні види податків та неподаткові доходи. Так, джерелом доходів у центральний (федеральний) бюджет є прибутковий податок, податок на прибуток компаній, акцизи, митні збори, доходи від державних позик, від державних підприємств і орендної плати за державне майно тощо. Джерелом доходів членів федерації (у США – штатів, у Німеччині – земель, у Швейцарії – кантонів) та місцевих органів влади є майновий податок, окремі акцизи, випуск позик, доходи від муніципальної власності тощо. Неподаткові доходи – доходи від державних підприємств і майна та державний кредит. На початку ХХ ст. за допомогою податків у розвинених країнах світу в державні доходи

акумулювалося до 10% національного доходу, а наприкінці століття – майже 50%. Значні кількісні зміни у величині податків супроводжуються серйозними якісними зрушеннями. Податки із суто фіскального явища перетворилися на важливий інструмент державного регулювання економіки, функціонування і розвитку сучасної економічної системи. Зокрема, без їх стягнення і наступного розподілу неможливо було б забезпечити нормальний процес відтворення будь-якого елемента економічної системи, у т.ч. сучасного працівника (як основної продуктивної сили), науки тощо, сформувати ефективний господарський механізм, забезпечити плюралізм форм власності та ін. Певною мірою ця категорія відображає реальні відносини власності в безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Основними видами податків у розвинених країнах світу є особистий податок з доходів громадян, податок на додану вартість, податок на прибуток компаній та податок на соціальне страхування. Питома вага податку з доходів громадян у державних доходах в розвинених країнах (державних членах ОЕСР, до якої входять 24 наймогутніші країни світу) становила у середині 90-х до 30%, а в деяких державах (Австралія, Фінляндія, Данія, Німеччина) – майже 48%. У Франції та Греції його питома вага значно менша – до 12,5%, із заробітної плати середньостатистичного працівника в розвинених країнах стягується до 33% податку на доходи. Водночас тут спостерігається зниження максимальної

ставки податку з доходів громадян, що найвигідніше великим капіталістам. Податок на додану вартість (як універсальний акциз) у розвинених країнах світу коливається від 14 до 25% у загальній сумі податкових надходжень до державного бюджету. Його зростання в останні десятиліття супроводжувалося зменшенням у більшості країн частки податку на прибуток компаній. Так, у США з 1955 по 1994 рік питома вага податку на додану вартість скоротилася з 20 до 7%, у Канаді – з 17 до 8%. В Італії, Бельгії він трохи зріс. Питома вага податку на соціальне страхування в розвинених країнах світу в середині 90-х сягала до 24%. Залежно від устрою держави (унітарна чи федеративна) суб'єктами державних доходів є державний та місцевий бюджети (в унітарній державі) або ще й бюджети членів федерації (у федеративній державі). Найбільша частка державних доходів у державі будь-якого устрою припадає на центральний (державний, республіканський, федеральний) бюджет (див. **доходи бюджету**).

Державні кошти – кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, державні кредитні ресурси, а також кошти Національного банку, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, які спрямовуються на придбання товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення діяльності зазначених органів, кошти підприємств, кошти,

які надаються розпорядникам державних коштів під гарантії Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування за кредитами, які надаються міжнародними фінансовими організаціями або на умовах співфінансування разом з міжнародними фінансовими організаціями [58].

Державні фінанси – це регульовані у визначеному правовому полі потоки коштів, які циркулюють у національній економіці через створену на макрорівні систему централізованих грошових фондів, забезпечують вплив держави на економічний та соціальний розвиток країни через взаємозв'язок державних фінансових ресурсів з формуванням, розподілом, перерозподілом ВВП, національного доходу і національного багатства [15].

Основою функціонування державних фінансів є необхідність у забезпеченні загальнонаціональних потреб у:

- структурній перебудові економіки;
- регулюванню соціальних та економічних процесів;
- захисті навколишнього природного середовища;
- національній обороні, правоохоронній діяльності та ядерній безпеці;
- розвитку соціального страхування та соціального забезпечення;
- розвитку освіти, охорони здоров'я та інших суспільних потреб;
- проведення фундаментальних наукових досліджень.

Державні фінанси за рівнями поділяють на загальнодержавні та місцеві.

До державних фінансів України належать Зведений державний бюджет України, фінанси державного сектора економіки, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення, державний кредит, резервні та страхові фонди [11].

Державні грошові фонди – це кошти, що перебувають у розпорядженні держави як суб'єкта публічної влади. До державних фінансів України належить Зведений державний бюджет України, фінанси державного сектора економіки, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення, державний кредит, резервні та страхові фонди [11].

Державні цільові фонди – це сукупність фінансових ресурсів, які створюються і використовуються з метою фінансування програм, що виконуються державними органами управління. Це, зокрема, програми соціального розвитку (пенсійне обслуговування, соціальне страхування, виплата компенсацій та надання пільг, захист населення та ін.); стабілізації грошово-кредитної системи (гарантування вкладів, захист інвесторів, стабілізація діяльності підприємств і установ та ін.), структурної перебудови економіки (конверсія, інноваційна діяльність), будівництво й експлуатація певних об'єктів (автомобільних доріг загального користування, мостів, аеропортів тощо), сприяння раціональному використанню природних ресурсів (охорона природного середовища), створення належних умов праці (охорона праці, захист інвалідів) та ін. Такі

фонди формуються на загальнодержавному і місцевому рівнях [13].

Цільові фонди створюються з метою залучення додаткових джерел для фінансування державних програм. В іноземних країнах державні цільові фонди відіграють важливу роль. Наприклад, у Франції обсяги фінансових ресурсів, які залучаються до використання в таких фондах, наближаються до величини державного бюджету країни. У Японії за рахунок спеціальних фондів фінансується понад половина державних видатків, а у Великій Британії – понад 1/3. У Російській Федерації діють соціальні й економічні державні цільові фонди, такі як: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Державний фонд зайнятості населення, Фонд обов'язкового медичного страхування, Фонд соціальної підтримки населення, дорожні фонди, фонди фінансового регулювання та ін.

В Україні державні цільові фонди створюються відповідно до вимог законодавства, а їх доходи формуються за рахунок визначених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) юридичних осіб (незалежно від форми власності) та фізичних осіб. Державні цільові фонди поділяються на дві групи: загальнодержавні та місцеві. Загальнодержавні цільові фонди – це фонди, які створюються на загальнодержавному рівні з метою фінансування загальнодержавних програм. Місцеві фонди формуються місцевими органами самоврядування для забезпечення виконання місцевих програм.

За критерієм відносин з державним бюджетом державні цільові фонди поділяються на бюджетні та позабюджетні. Бюджетні фонди – це фонди, які входять до складу державного бюджету. Фінансування видатків таких фондів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. При цьому одна частина фондів фінансується за рахунок загального фонду, а інша – зі спеціального фонду. Забезпечення видатків бюджетних державних цільових фондів зі спеціального фонду, як правило, має основою цільові надходження доходів. Позабюджетні цільові фонди – це фонди, які не включаються до державного бюджету, мають самостійні джерела надходжень і здійснюють видатки незалежно від державного бюджету.

До позабюджетних державних цільових фондів належать: Пенсійний фонд України, Фонд стабілізації підприємств та організацій, внесених до реєстру неплатоспроможних, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Державний позабюджетний фонд приватизації, Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків та ін.

Державні ціни та тарифи встановлюються на ресурси, що справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, а також на продукцію та послуги, що мають суттєве соціальне значення для насе-

лення. Перелік зазначених ресурсів, продукції, послуг затверджує Кабінет Міністрів України [9].

Відповідно до закону державні ціни встановлюються також на продукцію (послуги) суб'єктів господарювання – природних монополістів. Переліки видів продукції (послуг) зазначених суб'єктів затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Державні ціни встановлюються на імпортні товари, придбані за рахунок коштів Державного бюджету України.

Законом може бути передбачено встановлення комунальних цін на продукцію та послуги, виробництво яких здійснюється комунальними підприємствами.

Державне регулювання цін здійснюється шляхом встановлення фіксованих державних та комунальних цін, граничних рівнів цін, граничних рівнів торговельних надбавок і постачальницьких винагород, граничних нормативів рентабельності або шляхом запровадження обов'язкового декларування зміни цін.

Держатель цінних паперів – депозитарій, з яким власник цінних паперів уклав депозитарний договір про зберігання (депонування) цінних паперів та/або облік прав власності на ці цінні папери на рахунках ДЕПО [51] (див. **депозитарій**).

Дериватив – стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати у майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи,

а також кошти на визначених ним умовах. Стандартна (типова) форма деривативів і порядок їх випуску та обігу встановлюються законодавством [25].

До деривативів належать:

– своп – цивільно-правова угода про здійснення обміну потоками платежів (готівкових або безготівкових) чи іншими активами, розрахованими на підставі ціни (котирування) базового активу в межах суми, визначеної договором на конкретну дату платежів (дату проведення розрахунків) протягом дії контракту;

– опціон – цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону;

– форвардний контракт – цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установленний строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установленний строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

Усі умови форварда визначаються сторонами контракту під час його укладання.

Укладання форвардів та їх обіг здійснюються поза організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) – стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установленний строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладання.

Ф'ючерсний контракт виконується відповідно до його специфікації шляхом постачання базового активу та його оплати коштами або проведення між сторонами контракту грошових розрахунків без постачання базового активу.

Виконання зобов'язань за ф'ючерсом забезпечується шляхом створення відповідних умов організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами [44].

Дефіцит бюджету – перевищення витраток бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [6].

Затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету з урахуванням особливостей, визначених Бюджетним кодексом України. Граничний обсяг річного дефіциту державного бюджету у відповідному бюджетному періоді

визначається Законом про Державний бюджет України.

При здійсненні економічного аналізу фахівці оперують різними за змістом визначеннями дефіциту бюджету. Частіше використовують поняття традиційного (звичайного) або первинного дефіциту, рідше – операційного, поточного чи структурного. Бюджет повної зайнятості (структурний бюджет) визначається рівнем сальдо бюджету, який мав би місце за поточного реального рівня державних витраток і податкових ставок в умовах потенційного рівня випуску в економіці. Зміна бюджету повної зайнятості показує напрям, у якому фіскальна політика буде впливати на зміну сукупного попиту в економіці. Циклічний бюджет відбиває вплив ділового циклу на державний бюджет, тобто показує, яким чином фаза економічного циклу впливає на доходи, витратки і сальдо бюджету. Фактичний дефіцит державного бюджету складається під впливом дискреційної бюджетно-податкової політики (структурний дефіцит) і циклічних коливань в економіці (циклічний дефіцит). Структурний дефіцит визначається як бюджетний дефіцит при діючих податкових ставках і потенційному рівні випуску. Перевищення фактичного дефіциту над структурним дає циклічний дефіцит, а перевищення структурного дефіциту над фактичним – циклічний надлишок. Зміна абсолютного розміру циклічного дефіциту визначається змінами в структурі податків і державних витрат, автоматична зміна яких відповідає змінам реального об-

сягу виробництва, інфляції та безробіття залежно від фази економічного циклу [3; 7].

Дефляція (лат. deflare – здуваю) – зменшення різними заходами фінансового та економічного характеру кількості наявних в обігу паперових грошей і нерозмінних банкнот з метою підвищення їх купівельної вартості, зменшення рівня товарних цін, боротьби з бюджетним дефіцитом і т.д. Як наслідок – зниження загального рівня цін протягом певного періоду. За своїм змістом і наслідками – протилежність інфляції.

Дефляція являє собою процес зниження рівня цін. Дефляція може викликати негативні наслідки (скорочення ділової активності (виробництва), зниження темпів економічного зростання, зростання безробіття та ін. Унаслідок вся економіка може потрапити у глибоку депресію.

Виділяють такі типи дефляції:

– короткотермінова дефляція, що існує за короткотривалого перевищення рівнем ринкової пропозиції рівня ринкового попиту;

– довготермінова дефляція, що відбувається за довготривалого перевищення рівнем ринкової пропозиції рівня ринкового попиту;

– гіпердовготермінова дефляція, що розвивається в умовах інтенсивного типу економічного розвитку, коли питомі економічні витрати ресурсів на одиницю продукції неухильно знижуються, тобто коли витратна еластичність результатів виробництва більша одиниці [10].

Проблема дефляції полягає в тому, що населення і підприємства відкладають рішення про великі витрати на майбутнє, чекаючи подальшого падіння цін. У результаті заощадження зростають, а споживчі витрати й інвестиції падають, що зрештою призводить до уповільнення економічного зростання. Падіння товарних цін також веде до зниження курсів корпоративних цінних паперів і чинить тиск у цілому на весь фінансовий ринок. Саме тому дефляція або дуже низька інфляція так само небезпечні для економіки, як і висока інфляція. Оптимальним рівнем приросту індексу споживчих цін для розвинених країн може стати показник у 2–4% річних, а для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, вимагаючи вищих темпів економічного розвитку, річна інфляція може сягати 4–6%. Для забезпечення такого рівня цін необхідне проведення фінансової політики, яка передбачала б поживлення цін у розвинених країнах і обмеження інфляційного зростання цін у країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою [2].

Децентралізовані грошові фонди – це кошти, що перебувають у розпорядженні окремих суб'єктів господарської діяльності і створюються за рахунок їх власних прибутків [22]. Централізовані та децентралізовані грошові фонди у вузькому розумінні включають у себе гроші (готівкові, безготівкові). Фінансова діяльність держави – це правомірні дії державних органів, скеровані на мобілізацію, роз-

поділ, перерозподіл та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, що забезпечують практичне виконання державою своїх функцій [21].

Джерела фінансового права – це правові акти органів законодавчої, виконавчої влади і місцевого самоврядування, в яких містяться норми фінансового права [20]. Джерелами фінансового права є форми вираження правотворчої діяльності держави з приводу прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють норми фінансового права. Джерело фінансового права повинне встановлювати певні правила поведінки, які унеможливають його індивідуалізацію стосовно окремого суб'єкта; воно повинне бути видано компетентним органом; мати чітку відповідність матеріальної та процесуальної сторони функціонування фінансового механізму.

Головним джерелом фінансового права є Конституція України, у якій закріплено основи правової організації фінансової діяльності держави, її суб'єктивний склад у цілому і за окремими її напрямками. Найбільшу увагу конституційне законодавство приділило бюджетній діяльності, що пояснюється значенням бюджету як центральної ланки фінансової системи.

На відміну від інших галузей права, будь-якого джерела у вигляді кодексу або іншого акта фінансове право не має. І цей факт, на думку вчених, відображає недостатній рівень роз-

витку науки фінансового права. Однак існує кодифікований акт з бюджетного права – Бюджетний кодекс України та податкового права – Податковий кодекс України. У перспективі ймовірно є прийняття Основ фінансового законодавства.

Ураховуючи численність джерел фінансового права, виникає потреба в їх класифікації, яка здійснюється за різними підставами. Так, за територіальною ознакою їх можна поділити на загальнодержавні (нормативні акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади тощо) та місцеві нормативні акти (наприклад, фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування).

За характером правових норм джерелами фінансового права є нормативні (акти, що містять правові норми загального характеру, прийняті компетентними органами у встановленому порядку) та ненормативні акти (такі, що не містять норм загального характеру).

За властивостями правового регулювання та характеру встановлення джерела фінансового права виділяють:

а) нормативні правові акти, які є основними, а в більшості випадків і єдиними джерелами фінансового права. В окремих випадках усі інші джерела розглядаються як похідні від нормативного акта;

б) звичай, санкціонований компетентними органами у встановленому порядку. У фінансовому праві найчастіше йдеться про звичай як дже-

рело права, стосовно якого є відсилання у законі;

в) прецедент, специфіка якого полягає в тому, що правозастосовний орган фактично виступає як нормотворча структура. Значного поширення як джерело фінансового права набув у державах англосаксонської правової системи, особливо за наявності вад у законодавстві;

г) міжнародні договори, які набувають важливого значення при врегулюванні подвійного оподаткування. Застосування цього джерела фінансового права не завжди однозначне. Міжнародні договори наділені різною юридичною силою. Як правило, вони мають перевагу над національним законодавством, але є винятки, наприклад у бюджетному праві.

Норми фінансового права насамперед містяться в актах представницьких і виконавчих органів та органів місцевого самоврядування. Саме вони і є джерелами фінансового права. Отже, джерела фінансового права – це правові акти представницьких, виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що містять фінансово-правові норми.

Система нормативно-правових актів і система законодавства, не будучи синонімами, тісно пов'язані та взаємозумовлені. Саме тому аналіз системи фінансового законодавства і дає основне уявлення про джерела фінансового права України.

Потрібно розмежовувати систему фінансового права і систему фінансового законодавства. Якщо перша є сукупністю відносин, що регулю-

ються фінансовим правом, то друга – зовнішнім вираженням фінансових правовідносин, своєрідним усвідомленням їх суспільством на певному етапі, закріпленим за допомогою наявних у ньому нормативних важелів. Системи фінансового права і законодавства співвідносяться як специфічні філософські категорії змісту й форми.

Дивіденд (лат. *dividendum* – те, що підлягає розподілу) – платіж, що проводиться юридичною особою на користь власників (довірених осіб власника) корпоративних прав, емітованих такою юридичною особою, у зв'язку з розподілом частини її прибутку [5]. Зокрема, акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів [66; 73].

Дисконт (англ. *discount*) – це:

1. Знижка з оголошеної прейскурантної ціни товару або послуги, що надається продавцем споживачу. Знижка може бути запропонована при негайній оплаті готівкою (наявна знижка) або при оптовій закупівлі (торгова знижка).

2. Закупівля перевідних векселів, казначейських векселів або облігацій за ціною нижче номінальної. Векселі та облігації погашаються в певний момент у майбутньому за своєю номінальною вартістю. Покупець, який набуває векселі або облігації у момент випуску, платить за них менше

номінальної вартості (з дисконтом). Різниця (дисконт) між ціною, за якою він купує вексель або облігацію, і їх номінальною вартістю є процент з позики, наданої під забезпечення векселем або облігацією. Якщо власник векселя або облігації захоче потім продати їх до закінчення терміну їх дії (передисконтувати їх), він зможе отримати за них суму, меншу, ніж номінальна вартість, хоча і більшу, ніж та, що була за них сплачена. Різниця між початковою ціною, виплаченою ним, і отриманою сумою залежить головним чином від того, скільки часу залишилося до закінчення терміну дії даного цінного папера [71].

Дисконтування – метод приведення майбутньої вартості грошових коштів до їх вартості в поточний період. Грошові суми у фінансових операціях і комерційних угодах завжди пов'язані з конкретними моментами часу, тому при розробці управлінських рішень у галузі фінансів необхідно постійно зіставляти минулі, поточні та наступні видатки та доходи. Необхідність у врахуванні фактора часу у фінансових операціях зумовлена нерівноцінністю однієї й тієї самої суми в різні моменти часу. У різних економічних школах існує свій погляд на цю проблему. Суб'єктивістська політекономія фактор цінності грошей залежно від часу пов'язує з тим, що раціональні індивіди віддають перевагу споживанню, а не накопиченню, тобто грошова одиниця сьогодні варта більше, ніж завтра. У марксистській політекономії ця залежність зумовлюється

процесом самозростання капіталу (капіталізації додаткової вартості). Економісти, які займаються практичними проблемами, пов'язують збільшення капіталу за певний період з можливістю одержання прибутку на банківський депозит або з іншими засобами інвестування капіталу. Саме ця позиція і покладена в основу сучасних фінансових теорій. Сьогоднішня грошова одиниця дорожча за завтрашню не тільки внаслідок інфляції, але й тому, що інвестована сьогодні, вона завтра може принести конкретний прибуток. Поточний фінансовий еквівалент майбутньої грошової суми тим нижчий, чим віддаленіший строк одержання та чим вища норма дохідності. Оцінюючи вартість грошей у часі, необхідно враховувати не тільки розмір відсотка, а й періодичність виплат (кількість платіжних періодів) протягом певного терміну. Дисконтування використовується в розрахунках, пов'язаних з різним часом грошових потоків (витрат і надходжень), з метою їх приведення до одного (нинішнього) періоду. Вибір дисконтної ставки при оцінці ефективності проектів проводиться кожним інвестором індивідуально, виходячи з власних цілей. Але основними положеннями при виборі дисконтної ставки при оцінці ефективності інноваційно-інвестиційних проектів повинні бути:

1) вибір базової дисконтної ставки, що відображає галузеву специфіку;

2) диференціація дисконтних ставок, що використовуються при оцінці різних проектів. При оцінці ефективності проектів, спрямованих на зрос-

тання дохідності (прибутковості) діяльності підприємства і розширення його ринкової частки, дисконтування доходів повинне здійснюватися за базовою ставкою. За умов, коли аналізуються проекти, пов'язані з модернізацією і реконструкцією підприємства та оновленням виробничого потенціалу, ставка дисконтування може бути знижена на 50% відносно базової. Якщо мова йде про оцінку проектів, спрямованих на збереження ринкових позицій, дисконтна ставка може встановлюватися на рівні 25% від базової ставки;

3) ставка, що використовується для дисконтування доходів та інвестиційних витрат, не може бути єдиною. За умов, коли для фінансування інвестиційних проектів залучаються зовнішні джерела, як дисконтну ставку для інвестиційних витрат доцільно використовувати норму позичкового відсотка або середньозважену вартість капіталу. Якщо інвестиційні проекти реалізуються за рахунок власних джерел фінансування, то як дисконтну ставку для інвестиційних витрат можна використовувати індекс інфляції;

4) за умов, коли ступінь ризику за проектом не є звичайним для інвестора, у норму дисконту повинна входити премія за ризик [1].

Дисципліна фінансова – додержання порядку і правил здійснення фінансово-кредитних операцій, зберігання і раціонального використання грошових коштів та інших матеріальних цінностей. Зобов'язання підприємств, установ та організа-

цій щодо платежів до бюджету, пенсійного і страхового фондів, інших обов'язкових платежів повинні виконуватися відповідно до встановлених норм і нормативів у визначені строки. Дисципліна фінансова передбачає також: виконання кредитних зобов'язань перед банками, зі сплати відсотків за користування кредитними ресурсами; своєчасну оплату за одержані матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги, за здійснення інших фінансово-розрахункових операцій [20]. Персональну відповідальність за виконання дисципліни фінансової покладено на керівників і головних (старших) бухгалтерів підприємств, установ та організацій. Державний контроль за дотриманням фінансової дисципліни здійснюють уповноважені органи виконавчої влади, податкової і контролю-ревізійної служб та інші органи. Особи, винні в порушенні фінансової дисципліни, притягуються до юридичної відповідальності: цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної, кримінальної.

Різновидом фінансової дисципліни є касова дисципліна, що полягає у неухильному виконанні всіма суб'єктами господарювання, організаціями та установами правил прийому (зарахування), зберігання і витрачання готівки. До основних елементів касової дисципліни належать: своєчасна здача авиручки в банк; дотримання встановленого ліміту готівки в касі підприємства (установи, організації); самостійне цільове витрачання наявної готівки в межах встановлених норм;

дотримання існуючих правил готівкових розрахунків та ін.

Договір страхування є письмовою угодою між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату або відшкодувати збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору [63].

За договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору [9].

Орган державної влади, уповноважений здійснювати нагляд за страховою діяльністю, має право, відповідно до закону, встановлювати додаткові вимоги до договорів страхування.

При укладанні договору страхування страховик має право вимагати у страхувальника довідку про його фінансове становище, підтверджену аудитором (аудиторською організацією).

Укладання договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

Зміст договору як юридичного факту визначається сукупністю його умов. Визначення змісту договору має велике практичне значення, оскільки від цього залежать особливості виникнення прав і обов'язків, можливість належного виконання зобов'язань. Як передбачено цивільним законодавством, договір вважається укладеним, якщо між сторонами в належній формі досягнуто угоди за всіма її істотними умовами.

Істотними є умови про предмет договору, умови, які законодавством визнані суттєвими або необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. До таких умов договору страхування, крім предмета страхування і розміру страхового внеску (премії), належить умова, що стосується страхового випадку. Події, визначені як страхові випадки, що тягнуть за собою виплату страхових сум, мають бути чітко зафіксовані в договорі й погоджені сторонами.

Додаткові блага – кошти, матеріальні чи нематеріальні цінності, послуги, інші види доходу, що виплачуються (надаються) платнику податку податковим агентом, якщо такий дохід не є заробітною платою та не пов'язаний з виконанням обов'язків трудового найму або не є винагородою за цивільно-правовими договорами (угодами), укладеними з таким платником податку (крім випадків, прямо передбачених нормами розділу IV Податкового кодексу України) [25]. Дохід, отриманий платни-

ком податку як додаткове благо (крім випадків, передбачених статтею 165 Податкового кодексу України) у вигляді вартості безоплатно отриманих товарів (робіт, послуг), визначеної за правилами звичайної ціни, а також суми знижки звичайної ціни (вартості) товарів (робіт, послуг), індивідуально призначеної для такого платника податку, включається до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку.

Додана вартість – різниця між вартістю продукції (послуг), створеної і реалізованої даним підприємством, і вартістю затрат на придбання і переробку сировини і матеріалів. Це та вартість, що прирощена на даному підприємстві – приріст вартості блага (товару, продукту, послуг тощо), який виник унаслідок процесу виробництва; різниця між чистим вииторгом підприємства і вартістю матеріалів, енергії та зовнішніх послуг [68].

Додана вартість складається із заробітної плати, процента та прибутку, що додані до продукту фірмою чи галуззю.

Допомога соціальна – це грошова допомога або допомога в натуральній формі, що здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертвувань і сплачуються людям, які перебувають у нужді, як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу [18].

Соціальна допомога є адресною. Перевага адресності полягає в ефективному використанні коштів для до-

помоги нужденним. Адресність соціальної допомоги розглядається у двох аспектах: здатність системи забезпечувати допомогою всіх, хто її потребує (горизонтальна адресність), і унеможливлення доступу до коштів соціальної допомоги тих, для кого вона не призначена (вертикальна адресність) [16].

Дотація (від лат. dotatio – дар, жертва) – доплата з державного бюджету для збалансування бюджетів нижчих рівнів; різновид субсидії. Дотація – це безвідплатна, безповоротна допомога з бюджету вищого рівня бюджету нижчого, яка не має цільового характеру та надається у випадку перевищення видатків над доходами.

У бюджетній діяльності застосовується дотація вирівнювання, яка є міжбюджетним трансфертом на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує [6].

Дотація вирівнювання – див. **дотація**.

Доходи бюджетів – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ) [6].

Доходи – загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріаль-

ній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами [25].

Дохід з джерелом походження з України – будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності на території України (включаючи виплату (нарахування) винагороди іноземними роботодавцями), її континентальному шельфі, у виключній (морській) економічній зоні, у тому числі, але не виключно, доходи у вигляді:

а) процентів, дивідендів, роялті та будь-яких інших пасивних (інвестиційних) доходів, сплачених резидентами України;

б) доходів від надання резидентам або нерезидентам в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих в Україні портів;

в) доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, доходів від відчуження корпоративних прав, цінних паперів, у тому числі акцій українських емітентів;

г) доходів, отриманих у вигляді внесків та премій на страхування і перестраховання ризиків на території України;

д) доходів страховиків-резидентів від страхування ризиків страховальників-резидентів за межами України;

е) інших доходів від діяльності, у тому числі пов'язаних з повною або частковою переуступкою прав та обов'язків за угодами про розподіл продукції на митній території

України або на територіях, що контролюються митними органами (у зонах митного контролю, на спеціалізованих ліцензійних митних складах тощо);

є) спадщини, подарунків, виграшів, призів;

ж) заробітної плати, інших виплат та винагород, виплачених відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору;

з) доходів від зайняття підприємницькою та незалежною професійною діяльністю.

Дохід, отриманий з джерел за межами України, – будь-який дохід, отриманий резидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності за межами митної території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, спадщину, подарунки, виграші, призи, доходи від виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими та трудовими договорами, від надання резидентам в оренду (користування) майна, розташованого за межами України, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих за межами України портів, доходи від продажу майна, розташованого за межами України, дохід від відчуження інвестиційних активів, у тому числі корпоративних прав, цінних паперів тощо; інші доходи від будь-яких видів діяльності за межами митної території України або територій, не підконтрольних митним органам.

Доходи, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування, включаються до доходів звітного

періоду на підставі первинних документів, що підтверджують отримання платником податку доходів, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку, та інших документів, встановлених Податковим кодексом України, та складаються з доходу від операційної діяльності та інших доходів.

Дохід від операційної діяльності визнається в розмірі договірної (контрактної) вартості, але не менше ніж сума компенсації, отримана в будь-якій формі, в тому числі при зменшенні зобов'язань, та містить:

– дохід від реалізації товарів, виконаних робіт, наданих послуг, у тому числі винагороди комісонера (повіреного, агента тощо);

– дохід банківських установ, до якого входять:

а) процентні доходи за кредитно-депозитними операціями (у тому числі за кореспондентськими рахунками) та цінними паперами, придбані банком;

б) комісійні доходи, у тому числі за кредитно-депозитними операціями, наданими гарантіями, розрахунково-касове обслуговування, інкасацію та перевезення цінностей, операціями з цінними паперами, операціями на валютному ринку, операціями з довірчого управління;

в) прибуток від операцій з торгівлі цінними паперами;

г) прибуток від операцій з купівлі/продажу іноземної валюти та банківських металів;

д) позитивне значення курсових різниць;

е) надлишкові суми страхового резерву та суми заборгованості, що підлягають включенню до складу доходів;

є) доходи від відступлення права вимоги боргу третьої особи або виконання вимоги боржником (факторингу);

ж) дохід, пов'язаний з реалізацією заставленого майна;

з) інші доходи, прямо пов'язані зі здійсненням банківських операцій та наданням банківських послуг.

Інші доходи містять:

– доходи у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, від володіння борговими вимогами;

– доходи від операцій оренди/лізингу;

– суми штрафів та/або неустойки чи пені, фактично отримані за рішенням сторін договору або відповідних державних органів, суду;

– вартість товарів, робіт, послуг, безоплатно отриманих платником податку у звітному періоді, визначена на рівні не нижче звичайної ціни, суми безповоротної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному податковому періоді, безнадійної кредиторської заборгованості, крім випадків, коли операції з надання/отримання безповоротної фінансової допомоги проводяться між платником податку та його відокремленими підрозділами, які не мають статусу юридичної особи;

– суми поворотної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному податковому періоді, що залишаються неповерненими на кінець такого звітного

періоду, від осіб, які не є платниками цього податку (у тому числі нерезидентів), або осіб, які мають пільги з цього податку, у тому числі право застосовувати ставки податку нижчі, ніж установлені Податковим кодексом України. У разі, якщо в майбутніх звітних податкових періодах платник податку повертає таку поворотну фінансову допомогу (її частину) особі, яка її надала, такий платник податку збільшує суму витрат на суму такої поворотної фінансової допомоги (її частини) за наслідками звітного податкового періоду, в якому відбулося таке повернення. При цьому доходи такого платника податку не збільшуються на суму умовно нарахованих процентів, а податкові зобов'язання особи, яка надала поворотну фінансову допомогу, не змінюються як при її видачі, так і при її зворотному отриманні. Операції з отримання/надання фінансової допомоги між платником податку та його відокремленими підрозділами, що не мають статусу юридичної особи, не приводять до зміни їх витрат або доходів;

– суми невикористаної частини коштів, що повертаються зі страхових резервів;

– суми заборгованості, що підлягають включенню до доходів;

– фактично отримані суми державного мита, попередньо сплаченого позивачем, що повертаються на його користь за рішенням суду;

– суми акцизного податку, сплаченого/нарахованого покупцями/покупцям підакцизних товарів (за їх рахунок) на користь платника такого

акцизного податку, уповноваженого вносити його до бюджету, та рентної плати, а також суми збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну, теплову енергію та природний газ;

– суми дотацій, субсидій, капітальних інвестицій із фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або бюджетів, отримані платником податку;

– доходи, не враховані при обчисленні доходу періодів, що передують звітному, та виявлені у звітному податковому періоді;

– дохід від реалізації необоротних матеріальних активів, майнових комплексів, оборотних активів;

– інші доходи платника податку за звітний податковий період.

– Для визначення об'єкта оподаткування не враховуються доходи:

– сума попередньої оплати та авансів, отримана в рахунок оплати товарів, виконаних робіт, наданих послуг;

– суми податку на додану вартість, отримані/нараховані платником податку на додану вартість, нарахованого на вартість продажу товарів, виконаних робіт, наданих послуг, за винятком випадків, коли підприємство-продавець не є платником податку на додану вартість.

– суми коштів або вартість майна, що надходять платнику податку у вигляді прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані таким платником податку, в тому числі грошові або майнові внески згідно з договорами про спільну діяльність на території України без створення юридичної особи;

– суми коштів або вартість майна, отримані платником податку як компенсація (відшкодування) за примусове відчуження державою іншого майна платника податку у випадках, передбачених законом;

– суми коштів або вартість майна, отримані платником податку за рішенням суду або в результаті задоволення претензій у порядку, встановленому законом, як компенсація прямих витрат або збитків, понесених таким платником податку в результаті порушення його прав та інтересів, що охороняються законом, а також суми відшкодування немайнової шкоди за рішенням Європейського суду, якщо вони не були віднесені таким платником податку до складу витрат або відшкодовані за рахунок коштів страхових резервів;

– суми коштів у частині надміру сплачених податків та зборів, що повертаються або мають бути повернені платнику податку з бюджетів, якщо такі суми не були віднесені до складу витрат;

– суми доходів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, отримані від надання державних послуг (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, реєстрація, інші послуги, обов'язковість придбання яких передбачена законодавством), у разі зарахування таких доходів до відповідного бюджету;

– суми коштів у вигляді внесків, які:
а) надходять до платників податку, що здійснюють недержавне пенсійне забезпечення відповідно до закону, від вкладників пенсійних фондів, вклад-

ників пенсійних депозитних рахунків та осіб, які уклали договори страхування відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [54], а також осіб, що уклали договори страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника недержавного пенсійного фонду відповідно до вказаного Закону;

б) надходять та накопичуються за пенсійними вкладками, рахунками учасників фондів банківського управління відповідно до закону;

в) надходять до неприбуткових установ і організацій згідно з вимогами статті 157 Податкового кодексу України;

– суми коштів спільного інвестування, а саме коштів, залучених від інвесторів інститутів спільного інвестування, доходи від проведення операцій з активами таких інститутів та доходи, нараховані за активами зазначених інститутів, а також кошти, залучені від власників сертифікатів фондів операцій з нерухомістю, доходи від проведення операцій з активами фондів операцій з нерухомістю та доходи, нараховані за активами фондів операцій з нерухомістю, створених відповідно до закону;

– суми отриманого платником податку емісійного доходу;

– номінальна вартість взятих на облік, але неоплачених (непогашених) цінних паперів, які засвідчують відносини позики, а також платіжних документів, емітованих (видаєних) боржником на користь (на ім'я) платника податку як забезпечення або підтвердження заборгованості такого боржника перед зазначеним

платником податку (облігацій, ощадних сертифікатів, казначейських зобов'язань, векселів, боргових розписок, акредитивів, чеків, гарантій, банківських наказів та інших подібних платіжних документів);

– дивіденди, отримані платником податку від інших платників податку;

– кошти або майно, які повертаються власнику корпоративних прав, емітованих юридичною особою, після повної і кінцевої ліквідації такої юридичної особи-емітента, або в разі зменшення розміру статутного фонду такої особи, але не вище вартості придбання акцій, часток, паїв;

– кошти або майно, які повертаються учаснику договору про спільну діяльність без створення юридичної особи, в разі припинення, розірвання або внесення відповідних змін до договору про спільну діяльність, але не вище вартості вкладу;

– кошти або майно, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги, яка надається відповідно до чинних міжнародних договорів;

– вартість основних засобів, безоплатно отриманих платником податку з метою здійснення їх експлуатації у таких випадках:

а) якщо такі основні засоби отримані за рішенням центральних органів виконавчої влади;

б) у разі отримання спеціалізованими експлуатуючими підприємствами об'єктів енергопостачання, газо- і теплозабезпечення, водопостачання, каналізаційних мереж відповідно до рішень місцевих органів виконавчої влади та виконавчих органів рад, прийнятих у межах їх повноважень;

в) у разі отримання підприємствами комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що перебували на балансі інших підприємств та утримувалися за їх рахунок. Порядок безоплатної передачі таких основних засобів встановлюється Кабінетом Міністрів України;

– кошти або майно, що надаються у вигляді допомоги громадським організаціям інвалідів, спілкам громадських організацій інвалідів та підприємствам і організаціям;

– суми коштів або вартість майна, отримані засновником третейського суду як третейський збір чи на покриття інших витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом відповідно до закону;

– кошти або вартість майна, що надходять комісіонеру (повіреному, агенту тощо) в межах договорів комісії, доручення, консигнації та інших аналогічних цивільно-правових договорів;

– основна сума отриманих кредитів, позик та інших доходів, які не враховуються для визначення об'єкта оподаткування;

– вартість переданого рухомого складу залізничного транспорту загального користування від одної залізниці або підприємства залізничного транспорту загального користування іншим залізницям або підприємствам залізничного транспорту загального користування за рішенням Укрзалізниці. Така передача вважається операцією з безоплатної передачі та призводить до зміни балансової вартості відповідної групи основних засобів сторони, що приймає, і сторони,

що передає такий рухомий склад;

– вартість безоплатно отриманого платником податку майна, що створене в результаті виконання заходів, передбачених державними цільовими, галузевими, регіональними програмами поліпшення стану безпеки, умов праці та виробничого середовища, програмами організації розроблення і виробництва засобів індивідуального та колективного захисту працівників, а також іншими профілактичними заходами відповідно до завдань страхування від нещасних випадків.

– вартість об'єктів концесії, отриманих платником податків від концесієдавця та повернутих відповідно до договору концесії.

Дохід від реалізації товарів визнається за датою переходу покупцю права власності на такий товар. Дохід від надання послуг та виконання робіт визнається за датою складання акта або іншого документа, оформленого відповідно до вимог чинного законодавства, який підтверджує виконання робіт або надання послуг

Доходом у разі отримання коштів цільового фінансування з фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або бюджетів визнається:

а) сума коштів, що дорівнює частині амортизації об'єкта інвестування (основних засобів, нематеріальних активів), пропорційній частці отриманого платником податку з бюджету або за рахунок кредитів, залучених Кабінетом Міністрів України, цільового фінансування капітальних

інвестицій у загальній вартості таких інвестицій в об'єкт;

б) цільове фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування для надання підтримки підприємству без установаження умов витрачання таких коштів на виконання в майбутньому певних заходів – з моменту його фактичного отримання;

в) цільове фінансування протягом тих періодів, у яких були здійснені витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування.

У фінансовому праві категорія «дохід», «валовий дохід» розглядаються у зв'язку з визначенням прибутку

підприємств, що підлягає оподаткуванню. М.П. Кучерявенко використовує цю категорію як основну категорію під час визначення об'єкта оподаткування [14, с. 396]. Л.К. Воронова деталізує цю правову категорію, визначаючи валовий дохід як загальну суму коштів, отриманих суб'єктом підприємницької діяльності в грошовій формі (суми, нараховані до сплати або які надійшли на його рахунок у банк чи в касу), матеріальній чи нематеріальній формі за вироблену й реалізовану продукцію, виконані роботи або надані послуги (у тому числі й фінансові) [4, с. 31].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Hirt J., Block S.* Fundamentals of Investment Management. – Boston, 1993; *Wind J.* Preemptive Strategy // John Wley & Inc., 1997.

2. *Reinhart C., Rogoff K.* The Modern History of Exchange Rate Arrangements: Reinterpretation // Quarterly Journal of Economics, 2004.

3. Балабанов А. Финансы / А. Балабанов, И. Балабанов. – СПб., 2000. – 192 с.

4. Банковско-финансово-правовой словарь-справочник / [авт.-состав. Л.К. Воронова]. – К.: А.С.К., 1998.

5. *Білорус О.Г.* Акціонерні товариства: організація і управління / О.Г. Білорус, В.І. Рогач – К.: Техніка, 1992. – 144 с.

6. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

7. *Василик О.Д.* Теорія фінансів / Василик О.Д. – К: НІОС, 2000. – 416 с.

8. *Воронова Л.К.* Фінансове право України: [підруч.] / Воронова Л.К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.

9. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 18–22. – Ст. 144.

10. Економічна енциклопедія: 3 т. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2000. – 864 с. – Т. 1.

11. *Зюнькін А.Г.* Фінансове право: опорний конспект лекцій / А.Г. Зюнькін. – К.: МАУП, 1999. – 112 с.

12. *Карлін М.І.* Фінансова система України: [навч. посіб.] / Карлін М.І. – К.: Знання, 2007.

13. *Кудряшов В.П.* Курс фінансів: [навч. посіб.] / Кудряшов В.П. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

14. *Кучерявенко Н.П.* Налоговое право: [учеб.] / Кучерявенко Н.П. – Х.: Легас, 2001.

15. *Лондар С.Л.* Финанси: [навч. посіб.] / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 384 с.

16. *Лукашевич М.П.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К, 1999.

17. *Макальская М.Л.* Самоучитель по бухгалтерскому учету: учеб. пособие. / М.Л. Макальская, А.Ю. Денисов, – 14-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 347 с.

18. *Мандибура В.* Соціальна політика держави та її структурні складові / В. Мандибура // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 7.

19. Митний кодекс України: від 11.07.2002 р. № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.

20. *Нагребельний В.П.* Фінансове право України. Загальна частина: [навч. посіб.] / Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В.; за заг. ред. В.П. Нагребельного. – Суми: Університетська книга, 2004. – 320 с.

21. *Нечай А.* Фінансова діяльність держави та фінансове право в сучасний період / А. Нечай // Право України. – 2000. – № 1. – С. 54–59.

22. Орлюк О.П. Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

23. Питання Державного казначейства України: Постанова Кабінету Міністрів України: від 21.12.2005 р. № 1232.

24. Питання Фонду соціального захисту інвалідів: Постанова Кабінету Міністрів України: від 11.07.2002 р. № 954.

25. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI

26. Порядок взаємодії митниць і залізниць України при переміщенні через митний кордон товарів та інших предметів у вантажних поїздах, затверджений наказом Державної митної служби України, Міністерства транспорту України від 30.03.2001 р. № 231/174).

27. Про банки і банківську діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо професійної і трудової реабілітації інвалідів: Закон України: від 06.10.2005 р. № 2960-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3. – Ст. 58.

29. Про Державне казначейство України: Указ Президента України: від 27.04.1995 р. № 335.

30. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 113.

31. Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів: Закон України: від 22.12.1994 р.

32. Про Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву: Постанова Кабінету Міністрів України: від 26.10.2000 р. № 1604.

33. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 33–34.

34. Про Державну митну службу України: Указ Президента України: № 216/98 від 23.03.1998 р.

35. Про державну податкову службу в Україні: Закон України: від 04.12.1990 р. № 509-ХІІ.

36. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України: від 23.09.1999 р. № 1105-ХІІ.

37. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України: від 02.03.2000 р. № 1533-ІІІ.

38. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України: від 18.01.2001 р. № 2240-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

39. Про затвердження Інструкції з обліку коштів, рахунків та інших активів бюджетних установ: наказ Державного казначейства України: від 26.12.2003 р. № 242.

40. Про затвердження Інструкції про касові операції в банках України: Постанова правління Національного банку України: від 14.08.2003 р. № 337 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 37.

41. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: постанова правління Національного банку України: 12.11.2003 р. № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51.

42. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку

10 «Дебіторська заборгованість: наказ Міністерства фінансів України: від 08.10.1999 р. № 237.

43. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»: наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87.

44. Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів: Постанова Кабінету Міністрів України: від 19.04.1999 р. № 632.

45. Про затвердження Положення про депозитарну діяльність: рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку: від 17.10.2006 р. № 999 // Офіційний вісник України: 2006. – № 49.

46. Про затвердження Положення про державне кредитування будов і об'єктів виробничого призначення: наказ Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України: від 15.11.1995 р. 178/170. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.11.1995 р. за № 424/960.

47. Про затвердження Порядку декларування митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, та подання відомостей для її підтвердження: Постанова Кабінету Міністрів України: від 20.12.2006 р. № 1766.

48. Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту окремих господарських операцій: Постанова Кабінету Міністрів України: від 20.05.2009 р. № 506.

49. Про затвердження правил здійснення депозитних операцій для бан-

ківських депозитів: Постанова Правління Національного банку України: від 07.07.1997 р. № 216.

50. Про затвердження Правил Національної системи масових електронних платежів: постанова Національного банку: від 10.12.2004 р. № 620. Зареєстровано Міністерством юстиції України від 11.01.2005 р. № 25/10305.

51. Про затвердження Тимчасового положення про депозитарії та депозитарну діяльність: наказ Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку: від 21.05.1996 р. № 117. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.06.1996 р. за № 318/1343.

52. Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи: Указ Президента України: від 27.08.2000 р. № 1031 // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 171.

53. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: закон України: від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15.

54. Про недержавне пенсійне забезпечення: закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372.

55. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України: від 09.12.2010 р. № 1085/2010.

56. Про Положення про Державну податкову службу України: Указ Президента України: від 12.05.2011 р. № 584/2011.

57. Про Положення про Державну фінансову інспекцію Укра-

їни: Указ Президента України: від 23.04.2011 р. № 499/2011.

58. Про Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти: Постанова Кабінету Міністрів України: від 17.10.2008 р. № 921 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 р. № 1017).

59. Про порядок ввезення (пересилання) в Україні, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України: Закон України: від 13.09.2001 р.

60. Про порядок і умови здійснення митного контролю товарів та інших предметів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон у міжнародних експрес-відправленнях: Постанова Кабінету Міністрів України: від 25.12.2002 р. № 1948.

61. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: постанова Кабінету Міністрів України: від 29.05.2001 р. № 584.

62. Про створення державної податкової служби в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР: від 12.04.1990 р. № 74.

63. Про страхування: Закон України: від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 18. – Ст. 78.

64. Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміні-

- страцій: Указ Президента України: від 22.08.1996 р. № 760/96.
65. Про ціни і ціноутворення: Закон України: від 03.12.1990 р. № 507-ХІІ // Відомості Верховної Ради України, 1990. – № 52. – Ст. 650.
66. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
67. Рыжкова Е. А. Бюджетное право и бюджетный процесс / Е. А. Рыжкова // Сборник научных трудов МГИМО. – Вып. II. – М., 2001.
68. Самюельсон Пол Е. Мікроекономіка / Пол Е. Самюельсон, Вільям Д. Нордгауз; [пер. з англ.]. – К.: Основи, 1998. – 676 с.
69. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К., 1975. – 776 с.
70. Словник фінансово-правових термінів. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 343 с. – С. 49–50.
71. Финансы. Толковый словарь. [Брайен Батлер, Брайен Джонсон, Грэм Сидуэл и др.]; общая ред. Осадчей И. М. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, Весь Мир. – 2000.
72. Финанси: підручник / [за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова]. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
73. Цивільний кодекс України: коментар. – Х.: Одиссей, 2003. – 856 с.

–Е–

Електронний гаманець – різновид платіжної картки «електронний чек». В українському законодавстві та діловому обігу термін закріпився у 2000 році.

Відповідно до постанови Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням» від 19.04.2005 р. № 137 електронний гаманець – це смарт-картка або платіжний додаток платіжної картки, кошти за операціями з якою (им) обліковуються на консолідованому картковому рахунку емітента [5]. Електронний гаманець дає змогу його держателю в межах установленого ліміту виконувати платіж за товари (послуги) без уведення персонального ідентифікаційного номера. Призначений в основному для здійснення розрахунків і зняття готівки на невеликі суми. Електронний гаманець є одним із типів наперед оплачених платіжних карток.

У науковій літературі прийнято вважати, що електронний гаманець використовується для оплати товарів, наданих послуг та одержання готівкових коштів у розмірі, що не перевищує попередньо задепонованої суми, прямим списанням коштів із спеціального рахунку електронних гаманців у розрахунковому банку. Особливістю зазначеного платіжного засобу є те, що банк-емітент відкриває загальний рахунок для

врахування коштів, перерахованих усіма клієнтами банку, які отримали платіжні картки електронний гаманець, а платником виступає розрахунковий банк [11].

Електронний розрахунковий документ – документ, інформація в якому подана у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити розрахункового документа, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений у візуальну форму представлення електронними засобами [1].

Даний термін є похідним від терміна «електронний документ», під яким розуміють документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [3].

До 2004 року була поширена класифікація електронних розрахункових документів на два види:

– електронні банківські документи, які використовуються у внутрішньобанківській діяльності – документи на переказ коштів, сформовані платіжною організацією або членами внутрішньодержавної небанківської платіжної системи на підставі розрахункових документів учасників внутрішньодержавної небанківської платіжної системи, документів на переказ готівки, доручень на договірне списання і поданий у формі електронних даних, що включають відповідні реквізити документа, у тому

числі й електронний цифровий підпис [7];

– електронні банківські документи, які використовуються у міжбанківських розрахунках – документи на переказ, сформований банком на підставі розрахункових документів банку, клієнтів, документів на переказ готівки, доручень на договірне списання, та представлений у формі електронних даних, що включають відповідні реквізити документа, у тому числі й електронний цифровий підпис [4].

Після затвердження постановою Правління Національного банку України від 17.03.2004 р. № 110 Інструкції «Про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті» [9] Постанова Національного банку України «Про затвердження Інструкції про міжбанківські розрахунки в Україні» від 27.12.1999 р. № 621 втратила чинність і у відповідних правовідносинах використовується термін «електронний банківський документ».

На нашу думку, було б доцільно переглянути підзаконні нормативно-правові акти, що діють, але були прийняті до згаданої вище інструкції, та внести відповідні зміни щодо використання цих термінів.

Електронні гроші – умовна назва коштів, які використовуються їх власниками на основі електронної системи банківських послуг. Електронні гроші – різновид кредитних грошей.

За кордоном, зокрема в Європейському Союзі, під електронними

грошима розуміють грошову вартість – вимогу до емітента, що:

- 1) зберігається на електронному носії;
- 2) емітується після отримання грошових коштів у розмірі не менше обсягу взятих зобов'язань;
- 3) приймається як засіб платежу не тільки емітентом, але й іншими фірмами [2].

Емісія – виготовлення і випуск в обіг банківських і казначейських білетів, паперових грошей і цінних паперів.

У чинному законодавстві України термін «емісія» використовується в кількох значеннях.

По-перше, емісія – це установлена законодавством послідовність дій емітента щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів [10].

По-друге, під емісією розуміють проведення операцій з відкриття картрахунків і випуску платіжних карток певної платіжної системи.

Емітент – суб'єкт господарської діяльності, що випускає цінні папери для розвитку та фінансування своєї діяльності.

У вітчизняному законодавстві термін «емітент» використовується в кількох значеннях. Так, емітентом вважається іноземний банк, іноземна компанія, що здійснюють випуск (емісію) чеків [7]. Крім того, емітентом є член платіжної системи, який здійснює емісію платіжних карток. Емітентом є юридична особа, яка від свого імені випускає акції та виконує обов'язки, що випливають з умов їх випуску [8].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13.

2. Про діяльність в сфері електронних грошей і пруденціальний контроль над інститутами, що займаються даною діяльністю: директива ЄС: від 18.09.2000 р. № 2000/46/ЕС.

3. Про електронні документи та електронний документообіг: законі України: від 22.05.2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 36.

4. Про затвердження Інструкції про міжбанківські розрахунки в Україні: постанова правління Національного банку України: від 27.12.1999 р. № 621 // Офіційний вісник України, 2000. – № 5.

5. Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням: постанова Правління Національного банку України: від 19.04.2005 р. № 137 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 20.

6. Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України: постанова Правління

Національного банку України: від 29.12.2000 р. № 520 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 8.

7. Про затвердження Положення про порядок реєстрації та надання дозволу внутрішньодержавним небанківським платіжним системам на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів: постанова Правління Національного банку України: від 14.10.2003 р. № 447 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21.

8. Про затвердження Порядку проведення пільгового продажу акцій відкритих акціонерних товариств: наказ Фонду державного майна: від 03.07.2000 р. № 1368 // Офіційний вісник України – 2000. – № 29.

9. Про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті: інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 17.03.2004 р. № 110 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 36.

10. Про цінні папери та фондовий ринок Закон України: від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

11. *Тиркало Р. І.* Банківська справа / Тиркало Р. І. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.

Європейська валютна система (ЄВС) (англ. The European Currency System) – форма організації валютних відносин і валютного обліку, запроваджена у 1979 році серед країн-учасниць Європейського Союзу з метою забезпечення валютного курсу цих країн і поліпшення міжнародних економічних зв'язків, стимулювання інтеграції їхніх економік [2]. ЄВС була попередником економічного і валютного союзу (ЕВС), створеного для запровадження євро. ЕВС виконує такі функції: підтримка стабільності ринкового курсу своїх валют в обумовлених межах котирування; виключне використання у валютних операціях грошової одиниці євро (до 1999 року використовувалася грошова одиниця екю); надання фінансової допомоги (кредитів) урядам тих країн, які мають фінансові труднощі.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) (англ. The European Bank for Reconstruction and Development, EBRD) – міжнародний банк, створений у 1990 році урядами 42 країн і міжнародними організаціями. Здійснює операції з 1991 року, штаб-квартира розташована у Лондоні.

В Угоді про створення ЄБРР зазначено, що мета Банку полягає в тому, щоб, роблячи внесок в економічний прогрес і реконструкцію, сприяти переходу до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, а також розвитку приватної та підприємницької ініціативи в країнах Центральної та Східної Єв-

ропи, який визнають принципи багатопартійної демократії, плюралізму, ринкової економіки і втілюють їх у життя. Однією з країн-засновниць Європейського банку реконструкції і розвитку був Радянський Союз. Україна стала членом ЄБРР на правах правонаступника після розпаду СРСР [18]. Усі країни, що є членами ЄБРР, умовно поділяються на так звані країни-донори і країни, у яких ЄБРР реалізує свої програми. Діяльність Банку здійснюється тільки в державах, що є його членами.

Для кожної держави, в якій ЄБРР проводить операції, розробляється і запроваджується особлива стратегія. Відповідно до п. 2 ст. 1 Угоди про заснування ЄБРР Рада директорів не менш ніж один раз на рік розглядає в кожній країні-одержувачі операції, що здійснюються Банком і його стратегію у сфері надання позик для забезпечення повного виконання мети та функцій Банку, як це визначено в Угоді.

У Кредитній угоді між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку від 09.05.1998 р. метою Банку визначено фінансування конкретних проектів, що сприяють переходу до відкритої, орієнтованої на ринок економіки, і розвитку приватної та підприємницької ініціативи в країнах Центральної та Східної Європи.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) (англ. The European Investment Bank) – фінансовий інститут Європейського співтовариства (ЄС), що функціонує з 1959 року [6]. ЄІБ було

утворено як неприбуткову організацію. Рада директорів банку складається з міністрів фінансів країн-членів ЄС. Завданням банку є сприяння розвитку спільного ринку ЄС, його соціальної та економічної політики. Банк надає позики або виступає гарантом, передусім у сфері виробництва, створення інфраструктури, телекомунікацій, охорони навколишнього середовища та енергетики. Крім того, ЄІБ фінансує проекти у слабозвинених регіонах країн-членів ЄС, надає позики і на реалізацію проектів за межами ЄС (наприклад, позики країнам-кандидатам до вступу в ЄС). Клієнтами банку є фірми, громадські органи країн-членів ЄС. Основний капітал банку становлять кошти країн-членів ЄС, хоча банку не забороняється позичати кошти на міжнародному фінансовому ринку.

Європейський суд аудиторів (Рахункова палата) (англ. European Court of Auditors) – орган фінансового контролю, який контролює всі доходи та видатки ЄС з метою перевірки їхньої законності та ефективності, а також здійснює управління фінансами ЄС. Цей орган заснований у 1977 р.; кожна держава-член ЄС делегує свого представника до Європейського суду аудиторів. Розташований Європейський суд аудиторів у Люксембурзі. Після розширення ЄС для підготовки звітів і позицій Суд аудиторів отримав право створювати «палати», до яких можуть входити кілька представників [5].

Суд аудиторів повинен оприлюднювати результати своєї роботи у вигляді річних звітів. Також цей орган

робить оцінку проектів або законодавчих пропозицій, які безпосередньо впливають на фінансові інтереси Євросоюзу. Звіти Суду аудиторів аналізує Європейський Парламент і Рада Міністрів ЄС [3].

Особливим напрямом роботи Європейського суду аудиторів є питання корупції та шахрайства при використанні коштів ЄС.

Європейський центральний банк (англ. European Central Bank) – орган, який відповідає за спільну монетарну політику країн-членів євросони, здійснення валютних операцій, управління та підтримання валютних резервів і забезпечення безперервного функціонування платіжної системи. Європейський центральний банк сприяє здійсненню заходів, змістом яких є зміцнення стабільності фінансової системи. Він користується виключним правом емісії євробанкнот у межах співтовариства. Метою його діяльності є забезпечення цінової стабільності і підтримка загальної економічної політики співтовариства.

Офіційно створений 01.06.1998 р., розташований у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). Європейський центральний банк разом із національними центральними банками країн-членів утворює Європейську систему центральних банків [1].

Європейська організація вищих контрольних органів (ЄВРОСАІ) (англ. European Organization of Highest Control Authorities) (EUROSАІ) – організація, що об'єднує вищі органи фінансового контролю Європи. Європейська

організація вищих контрольних органів була створена у 1990 році в Мадриді і об'єднує 47 національних вищих органів фінансового контролю країн Європи. У 1999 р. Рахункову палату як вищий орган фінансового контролю України прийнято до ЄВРОСАІ.

Головною метою ЄВРОСАІ є сприяння розвитку співробітництва між Вищими контрольними органами – її членами, а також сприяння обміну інформацією і документацією, дослідженнями у сфері контролю публічних фінансів та уніфікації термінології. Керівним органом ЄВРОСАІ є Конгрес, який, складається з керівників усіх вищих контрольних органів-членів організації. Чергові сесії конгресу скликаються не менше як один раз на три роки. Органами ЄВРОСАІ є Керуючий комітет і Секретаріат.

Принципами ЄВРОСАІ є: рівність всіх вищих контрольних органів, які є членами ЄВРОСАІ; право на вільний вступ і вихід з організації; повага до правових норм, відповідно до яких діє кожен Вищий контрольний орган [4].

Єврочеки – чеки, що приймаються до сплати у країнах-учасниках Міжнародної організації «Єврочек», створеної у 1968 році з метою покращання обслуговування туристів. Єврочеки, виписані у європейський грошовий валюті, видаються їхньому власнику без попереднього грошового внеску і сплачуються за рахунок банківського кредиту строком до одного місяця. Банк, що оплачує єврочеки, стягує за це комісійні. Оплачений чек необхідно повернути до банку, який його

видав, протягом 20 днів з дня оплати. Разом з бланками єврочеків клієнту видається єврочекова картка, яка дає можливість виписувати гарантовані єврочеки та є дійсною протягом 3 років [20].

Єдина митна територія – територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також штучні острови, установки і споруди, що створюються у виключній морській економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять єдину митну територію України. Території спеціальних митних зон, розташованих в Україні, вважаються такими, що розміщуються поза межами митної території України, крім випадків, визначених законами України (Митний кодекс України від 11.07.2002 р.) [7].

Єдиний банк даних про платників податків-юридичних осіб – це автоматизована система збору, накопичення та обробки даних про платників податків. Формується з районних рівнів Єдиного банку даних юридичних осіб державних податкових інспекцій в районах, містах і районах у містах, а також міжрайонними та об'єднаними інспекціями і ведеться Державною податковою службою України [14].

Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України – автоматизована система збору, накопичення та обробки даних про

підприємства та організації всіх форм власності, а також їх відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо) [13; 17].

Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України – система обліку, збору, накопичення та вилучення з Реєстру даних, що стосуються ліцензування страхової діяльності та нагляду за страховою діяльністю страховиків [9].

Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон – сукупність зборів за здійснення відповідно до законодавства України, митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного та екологічного контролю, а також плати за проїзд транспортних засобів та інших автомобільних машин і механізмів автомобільними дорогами України [10].

Єдиний зовнішній тариф – тариф, який застосовують усі держави-члени митного союзу до імпорту з третіх країн. Наприклад, єдиний митний тариф застосовується на всій території ЄС до імпортованих товарів, які походять з країн, що не є членами ЄС, незалежно від того, де саме в ЄС ці товари перетинають митний кордон. Доходи від стягнення цього тарифу надходять до бюджету ЄС.

Єдиний казначейський рахунок – це:

1) рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку України для об-

ліку коштів та здійснення розрахунків у Системі електронних платежів Національного банку України [12];

2) система бюджетних рахунків органів Державної казначейської служби України, відкритих в установах банків за відповідним балансовим рахунком, на які зараховуються податки, збори, інші обов'язкові платежі державного бюджету та надходження з інших джерел, встановлених законодавством України, і з яких органами Державної казначейської служби здійснюються платежі безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи та/або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів [15].

Єдиний кліринговий рахунок – спеціальний рахунок у національній валюті, що ведеться в НБУ для обслуговування банків-учасників, на який за підсумками дня у внутрішній системі клірингу та розрахунків отримуються перекази коштів з кореспондентських рахунків тих банків-учасників, що перебувають у чисто видатковій позиції, і з якого виконуються перекази коштів на кореспондентські рахунки тих банків-учасників, що перебувають у чисто прибутковій позиції. Оскільки загальна сума переказів на цей рахунок буде рівною загальній сумі переказів з нього, а за підсумками дня вийде нульове сальдо, то єдиний кліринговий рахунок можна також називати рахунком з нульовим сальдо» [19].

Єдиний кошторис доходів і видатків бюджетної установи та організації – основний документ, який визначає загальний обсяг, цільове надходження, використання і поквартальний розподіл коштів бюджетної установи. Формування єдиного кошторису здійснюється на підставі лімітної довідки про асигнування з бюджету, яку вищестояща організація надсилає всім підпорядкованим установам у двотижневий термін після затвердження бюджету, з якого проводиться фінансування установи. Форми кошторису і лімітної довідки розробляються та затверджуються Мініном [16].

Єдиний митний тариф України – систематизований звід ставок мита, яким обкладаються товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за межі цієї території [11].

Єдиний митний тариф України встановлює на єдиній митній території України обкладання митом предметів, що ввозяться на митну територію України або вивозяться з цієї території. Єдиний митний тариф України базується на міжнародно визнаних нормах і розвивається у напрямі максимальної відповідності до загальноприйнятим у міжнародній практиці

принципам і правилам митної справи. Ставки Єдиного митного тарифу України єдині для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від форм власності, організації господарської діяльності та територіального розташування, за винятком випадків, передбачених законами України та її міжнародними договорами. Єдиний митний тариф затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності – спрощена система оподаткування бухгалтерського обліку та звітності, що може застосовуватися до суб'єктів малого підприємництва в порядку, встановленому законодавством України і передбачає: заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку, застосування спрощеної форми бухгалтерського обліку та звітності [8]. Спрощена система оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності може застосовуватися поряд з діючою загальною системою оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності, передбаченою законодавством, на вибір суб'єкта малого підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. European central bank [Електронний доступ]. – Режим доступу: <http://www.ecb.int/home/html/index.en.html/>
2. European Monetary System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civitas.org.uk/efacts/FSECON/EC9.htm>

3. *Mik C.*, Europejskie Prawo Wspolnotowe, Zagadnienia teorii i praktyki. Tom I, Wydawnictwo C.H. BECK, Warszawa 2000.

4. The European Organisation of Supreme Audit Institutions [Електронний доступ]. – Режим доступу: <http://www.eurosai.org>.

5. *Квятковський М.* Інституційна система Європейського Союзу / М. Квятковський; [перекл. Л. Івашків, А. Максимчук]. – Перемишль, 2003 р.

6. Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / [упоряд. Г. Друзенко; за заг. ред. Т. Качки]. – К.: Юс-тініан, 2005 р. – 512 с.

7. Митний кодекс України: від 11.07.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.

8. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

9. Про Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України: положення Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю: від 09.12.1996 р. № 129.

10. Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України: Закон України: від 12.07.2001 р. № 2659-III // Відомості Верховної Ради України, 2001. – № 50. – Ст. 260.

11. Про Єдиний митний тариф України: Декрет Кабінету Міністрів України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 12. – Ст. 107.

12. Про затвердження Положення про єдиний казначейський рахунок: наказ Державного казначейства України: від 26.06.2002 р. № 122.

13. Про затвердження Положення про порядок і умови видачі інформації з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України: наказ Міністерства статистики України: від 12.02.1996 р. № 43.

14. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів та визнання такими, що втратили чинність, Державної податкової адміністрації України: наказ Державної податкової адміністрації України: від 22.12.2010 р. № 979.

15. Про затвердження Порядку обслуговування державного бюджету за видатками та операціями з надання та повернення кредитів, наданих за рахунок коштів державного бюджету: наказ Державного казначейства України: від 25.05.2004 р. № 89.

16. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України: від 28.02.2002 р. № 228.

17. Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України: Постанова Кабінету Міністрів України: від 22.01.1996 р. № 118.

18. Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку: Указ Президента України: від 14.07.1992 р. № 379/92.

19. Протоколи нарад представників міжнародної платіжної системи VISA International SEMEA та Національного банку України: від 07.11.2002 р. і від 06.03.2003 р.

20. *Райзберг Б.А.* Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.

Заборгованість – один з критеріїв оцінки фінансового становища господарюючого суб'єкта, що відображає позицію даного суб'єкта в кредитних відносинах з фінансовими інститутами (банки, інвестиційні фонди, страхові компанії та ін.) або іншими господарюючими суб'єктами або фізичними особами (наприклад найманими працівниками).

Існує два види заборгованості:

– кредиторська заборгованість – ситуація, коли господарюючий суб'єкт винен кому-небудь певну суму грошей;
– дебіторська заборгованість – ситуація, коли господарюючому суб'єкту хто-небудь винен певну суму грошей.

Безнадійна заборгованість – заборгованість, що відповідає одній з таких ознак:

а) заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності;

б) прострочена заборгованість, не погашена внаслідок недостатності майна фізичної особи, за умови, що дії кредитора, спрямовані на примусове стягнення майна боржника, не призвели до повного погашення заборгованості;

в) заборгованість, не погашена внаслідок недостатності майна суб'єктів господарювання, оголошених банкрутами у встановленому законом порядку або знятих з реєстрації як суб'єкти господарювання у зв'язку з їх ліквідацією;

г) заборгованість, не погашена внаслідок недостатності коштів, отрима-

них від продажу на відкритих аукціонах (публічних торгах) та в інший спосіб, передбачений умовами договору застави, майна позичальника, переданого у заставу як забезпечення зазначеної заборгованості за умови, що інші юридичні дії кредитора щодо примусового стягнення іншого майна позичальника не призвели до погашення заборгованості в повному обсязі;

г) заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажорних обставин), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством;

д) прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також осіб, які у судовому порядку визнані безвісно відсутніми, недієздатними або оголошені померлими, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі [3].

Загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду [3].

Загальний оподатковуваний дохід складається з доходів, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання), доходів, які оподатковуються у складі загального річного оподаткованого доходу, та доходів, які оподатковуються за іншими правилами, визначеними Податковим кодексом України.

Загальний місячний оподатковуваний дохід складається із суми оподатковуваних доходів, нарахованих (виплачених, наданих) протягом такого звітного податкового місяця.

Загальний річний оподатковуваний дохід дорівнює сумі загальних місячних оподатковуваних доходів, іноземних доходів, отриманих протягом такого звітного податкового року, доходів, отриманих фізичною особою-підприємцем від провадження господарської діяльності згідно із статтею 177 Податкового кодексу України, та доходів, отриманих фізичною особою, яка проводить незалежну професійну діяльність згідно із статтею 178 Податкового кодексу України.

Загальний фонд бюджету. Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди, їх складові визначаються виключно Бюджетним кодексом України [1] та законом про Державний бюджет України.

Складовими загального фонду бюджету є:

1) усі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;

2) усі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);

4) фінансування загального фонду бюджету.

Загальний фонд кошторису бюджетних установ – частина кошторису, яка містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків бюджету на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету [9].

План асигнувань загального фонду бюджету (за винятком надання кредитів з бюджету) – це помісячний розподіл бюджетних асигнувань (за винятком надання кредитів з бюджету), затверджених у загальному фонді кошторису, за скороченою формою економічної класифікації видатків, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

План надання кредитів із загального фонду бюджету – це помісячний розподіл надання кредитів з бюджету, затверджених у загальному фонді кошторису, за класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

Загальний фонд кошторису доходів і видатків бюджетної установи та організації – кошти, що надходять із загального фонду бюджету, за рахунок якого утримується установа чи організація [4].

Загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі). До за-

гальнодержавних належать такі податки та збори [3]:

- податок на прибуток підприємств;
 - податок на доходи фізичних осіб;
 - податок на додану вартість;
 - акцизний податок;
 - збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
 - екологічний податок;
 - рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
 - рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
 - плата за користування надрами;
 - плата за землю;
 - збір за користування радіочастотним ресурсом України;
 - збір за спеціальне використання води;
 - збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
 - фіксований сільськогосподарський податок;
 - збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
 - мито;
 - збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
 - збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.
- Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місце-

вих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України [1].

Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом України, забороняється.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [2].

Закон про Державний бюджет України – закон, який затверджує Державний бюджет України та містить положення щодо забезпечення його виконання протягом бюджетного періоду [1].

Залишок бюджетних коштів – обсяг коштів відповідного бюджету, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів цього бюджету на кінець звітного періоду [1].

Оборотний залишок бюджетних коштів – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів.

Оборотний залишок бюджетних коштів встановлюється у розмірі не більше 2 відсотків планових видатків загального фонду бюджету і затверджується у законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет).

На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

Перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду становить вільний залишок бюджетних коштів, який використовується на здійснення витрат бюджету згідно із законом про Державний бюджет України та/або змінами до нього (зміними до рішення про місцевий бюджет).

Запозичення – це: 1) елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція та ін.), який було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої; 2) (державне запозичення) операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету [1].

Захищені статті видатків бюджету. Захищеними видатками бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень [1].

Захищеними видатками Державного бюджету України визначаються видатки загального фонду на:

- оплату праці працівників бюджетних установ;
- нарахування на заробітну плату;
- придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів;
- забезпечення продуктами харчування;
- оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- обслуговування державного боргу;
- поточні трансферти населенню;
- поточні трансферти місцевим бюджетам;
- підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації;
- забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування;
- фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки.

Збір гербовий – загальнодержавний збір, який підлягав обов'язковій сплаті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при ввезенні на митну територію України товарів, предметів і транспортних засобів в порядку, встановленому Законом України «Про гербовий збір» [7] (Закон не сплачується з 1 січня 2000 року згідно з пунктом 1 статті 9 цього Закону) (див. **гербовий збір**).

Збір до Державного інноваційного фонду – відрахування коштів підприємств, об'єднань та організацій для забезпечення діяльності Державного інноваційного фонду України. Статтею 14 Закону України «Про систему

оподаткування» [17] визначено, що збір до Державного інноваційного фонду є обов'язковим платежем.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Державного інноваційного фонду» [18], із змінами та доповненнями, підприємства, об'єднання та організації відраховували до Фонду кошти у розмірі 1 відсотка обсягу реалізації продукції (робіт, послуг), за винятком податку на додану вартість і акцизного збору, а підприємства галузі «Електроенергетика» – за винятком податку на додану вартість, акцизного збору і вартості закупленої енергії, з віднесенням цих коштів на собівартість продукції.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Української державної інноваційної компанії» [19] скасовано Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування та використання коштів Державного інноваційного фонду» [11], а сам Державний інноваційний фонд ліквідовано відповідно до Указу Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» [15]. Таким чином, на сьогодні збір до Державного інноваційного фонду скасовано.

Збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення статтю 14 Закону України «Про систему оподаткування» [17] було визначено цей збір як загальнодержавний податок (обов'язковий платіж).

Об'єктом оподаткування були фактичні витрати платників збору на оплату праці осіб, які перебували у трудових відносинах з платником збору, що містили витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інші заохочувальні та компенсаційні виплати, а також витрати на виплату авторських винагород та виплати за виконання робіт (послуг) згідно з договорами цивільно-правового характеру [2].

Ставка збору становила десять відсотків від об'єкта оподаткування з віднесенням сплачених сум на валові витрати виробництва та обігу платника збору.

Збір сплачувався у другій половині місяця одночасно з одержанням в установах банків коштів на оплату праці та зараховувався до складу доходів Державного бюджету України на спеціальний рахунок, що утворював Фонд.

Розпорядником таких коштів було Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Кошти Фонду витрачалися виключно на фінансування заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення. Заходи, що фінансувалися з Фонду, затверджувалися законом України про Державний бюджет України на кожний рік [21].

Чинність цього Закону скасована Законом України «Про формування, порядок надходження і використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення» [22].

З 1 січня 1999 року збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення не нараховується.

Збір з власників собак – це місцевий збір, який сплачувався громадянами-власниками собак, що мешкали у будинках державного та громадського житлового фонду, а також у приватизованих квартирах [16]. Новим Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі та іподромі, – місцевий збір, який сплачувався учасниками у грі на тоталізаторі та іподромі [12; 16]. Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір за виграш на бігах на іподромі справлявся адміністрацією іподромів з осіб, які виграли в грі на тоталізаторі на іподромі, під час видачі їм виграшу [16]. Його граничний розмір не повинен був перевищувати 6 відсотків від суми виграшу. Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг. Керуючись нормами законодавства України (зокрема Законом України «Про систему оподаткування» та Декретом Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 р. № 56-93 «Про місцеві податки і збори»), місцевими органами влади було запроваджено видачу дозволу

на розміщення об'єкта торгівлі та сфери послуг.

З набранням чинності 05.10.2006 р. частини першої статті 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» правових підстав на оформлення та видачу дозволу на розміщення об'єкта торгівлі та сфери послуг (та подібних до нього) немає, оскільки необхідність в одержанні такого документа не передбачена жодним законом України.

Крім того, Верховною Радою України 02.12.2010 р. прийнято Податковий кодекс України, підпунктом 1 пункту 2 розділу «Прикінцеві положення» якого передбачено, що з 01.01.2011 р. втратили чинність, зокрема, Закон України «Про систему оподаткування» та Декрет Кабінету Міністрів України 20.05.1993 р. № 56–93 «Про місцеві податки і збори».

Тим самим збір за видачу дозволу на розміщення об'єкта торгівлі та сфери послуг скасовано.

Проте на сьогодні органами місцевого самоврядування запроваджується практика встановлення необхідності у поданні суб'єктами господарської діяльності декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства замість дозволу.

Отже, на сьогодні існує потреба у повідомленні органів місцевого самоврядування про відкриття об'єкта торгівлі та сфери послуг і таке повідомлення не може бути «зарєєстроване» або «не зарєєстроване», а повинне прийматися безумовно і використовуватися в роботі для потреб місцевого самоврядування [23].

Збір за видачу ордеру на квартиру встановлювався на підставі Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» [16] і сплачувався за послуги, пов'язані з видачею документа, що дає право на заселення квартири. Платниками збору за видачу ордеру на квартиру були фізичні особи, які мали право на заселення квартири. Ставка збору за видачу ордеру на квартиру встановлюється в розмірі 30 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір за користування радіочастотним ресурсом України – загальнодержавний збір, який справляється як плата за користування радіочастотним ресурсом України [3].

Платниками збору є загальні користувачі радіочастотного ресурсу України, визначені законодавством про радіочастотний ресурс, які користуються радіочастотним ресурсом України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі:

- ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України;
- ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, отриманого на підставі договору з власником ліцензії на мовлення;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою.

Не є платниками збору спеціальні користувачі, перелік яких визначено законодавством про радіочастотний ресурс, та радіоаматори.

Об'єктом оподаткування збором є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та користувачів, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм.

Ставки збору встановлюються залежно від виду радіозв'язку та діапазону радіочастот.

Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету. Відповідно до п. 1 Порядку встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, та його справляння, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.01.1999 р. № 115, із змінами та доповненнями, збір за виконані геологорозвідувальні роботи справляється з надрокористувачів незалежно від форми власності, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, які видобувають корисні копалини на раніше розвіданих родовищах, а також на розташованих у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони родовищах з попередньо оціне-

ними запасами, які за згодою заінтересованих надрокористувачів передані їм для промислового освоєння (постанова втратила чинність [5]).

Витрати на геологорозвідувальні роботи, виконані та профінансовані за рахунок державного бюджету, не включалися до витрат окремого об'єкта необоротних активів з видобутку корисних копалин платника податку [3].

Збір за забруднення навколишнього природного середовища (у Податковому кодексі України – екологічний податок) – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року [3].

Платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не проводять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не проводять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, а також громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення у разі використання ними палива.

Не є платниками податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) суб'єкти діяльності у сфері використання ядерної енергії, які:

- до останнього календарного дня (включно) звітного кварталу, у якому придбано джерело іонізуючого випромінювання, уклали договір щодо повернення відпрацьованого закритого джерела іонізуючого

випромінювання за межі України до підприємства-виробника такого джерела;

– здійснюють поводження з радіоактивними відходами, що утворилися внаслідок Чорнобильської катастрофи, в частині діяльності, пов'язаної з такими відходами.

Не є платниками податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, державні спеціалізовані підприємства з поводження з радіоактивними відходами, основною діяльністю яких є зберігання, переробка та захоронення тих радіоактивних відходів, що перебувають у власності держави, а також дезактивація радіаційно-забруднених об'єктів.

Не є платниками податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах суб'єкти господарювання, які мають ліцензію на збирання і заготовлю відходів як вторинної сировини, проводять статутну діяльність із збирання і заготівлі таких відходів, що розміщуються на власних територіях (об'єктах), та надають послуги у цій сфері.

Об'єктом та базою оподаткування є:

1. обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

2. обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;

3. обсяги та види (класи) відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах протягом звітного кварталу, крім обсягів та видів (класів) окремих відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання, які мають ліцензію на збирання і заготовлю окремих видів відходів як вторинної сировини і проводять статутну діяльність із збирання і заготівлі таких відходів;

4. обсяги та види палива, у тому числі виробленого з давальницької сировини, реалізованого або ввезеного на митну територію України податковими агентами, крім:

– обсягів палива вивезених з митної території України в митних режимах експорту або реекспорту та/або переробки на митній території України, засвідчених належно оформленою митною декларацією;

– мазуту та пічного палива, що використовуються в процесі виробництва тепло- та електроенергії;

5. обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк;

6. обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).

Ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, за розміщення відхо-

дів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, за утворення радіоактивних відходів, за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк порядок обчислення податку та порядок подання податкової звітності та сплати податку визначаються Податковим кодексом України.

Збір за право використання місцевої символіки справлявся з юридичних осіб і громадян, які використовували цю символіку з комерційною метою. Дозвіл на використання місцевої символіки (герба міста або іншого населеного пункту, назви чи зображення архітектурних, історичних пам'яток) видавався відповідними органами місцевого самоврядування. Граничний розмір збору за право на використання місцевої символіки не повинен перевищувати з юридичних осіб 0,1 відсотка вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки, з громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, – п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [16].

Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір за право проведення кіно- і телезйомок належав до місцевих податків і зборів [16]. Збір вносили комерційні кіно- і телеорганізації, включаючи організації з іноземними інвестиціями та зарубіжні організації, які проводили зйомки, що потребували від місцевих органів дер-

жавної виконавчої влади додаткових заходів (виділення наряду міліції, оточення території зйомок тощо).

Граничний розмір збору за право на проведення кіно- і телезйомок не перевищував фактичних витрат на проведення зазначених заходів.

Податковим кодексом України [3] такий збір не передбачено.

Збір за припаркування автотранспорту (у Податковому кодексі України – **збір за місця для паркування транспортних засобів**) належить до місцевих податків і зборів [3].

Платниками збору є юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи-підприємці, які згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради організують та проводять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.

Перелік спеціальних земельних ділянок, відведених для організації та провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів, у якому зазначаються їх місцезнаходження, загальна площа, технічне облаштування, кількість місць для паркування транспортних засобів, затверджується рішенням сільської, селищної або міської ради про встановлення збору.

Таке рішення разом з переліком осіб, які уповноважені організувати та проводити діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів, надається виконавчим органом сільської, селищної, міської ради

органу державної податкової служби в порядку, встановленому розділом I Податкового кодексу України.

Об'єктом оподаткування є земельна ділянка, яка згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради спеціально відведена для забезпечення паркування транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування, тротуарах або інших місцях, а також комунальні гаражі, стоянки, паркінги (будівлі, споруди, їх частини), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.

Базою оподаткування є площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів (будівель, споруд, їх частин), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.

Ставки збору встановлюються за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів у гривнях за 1 квадратний метр площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої діяльності, у розмірі від 0,03 до 0,15 відсотка мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня податкового (звітного) року.

При визначенні ставки збору сільські, селищні та міські ради враховують місцезнаходження спеціально відведених місць для паркування транспортних засобів, площу спеціально відведеного місця, кількість місць для паркування транспортних засобів, спосіб поставлення транспортних засобів на стоянку, режим роботи та їх заповнюваність.

Ставка збору та порядок сплати збору до бюджету встановлюються

відповідною сільською, селищною або міською радою.

Збір за проведення гастрольних заходів був встановлений Законом України «Про гастрольні заходи в Україні» [6] та віднесений до місцевих податків і зборів Законом України «Про систему оподаткування» [17]. Податковим кодексом України [3] такий збір не передбачено, тобто з 1 січня 2011 року він скасований, незважаючи на те, що Закон України «Про гастрольні заходи в Україні» [6] є чинним. Ця неузгодженість має бути усунута при прийнятті змін до Закону «Про гастрольні заходи в Україні».

Збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей належав до місцевих податків і зборів [16].

Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір за спеціальне використання природних ресурсів (у Податковому кодексі України – **збір за спеціальне використання води та збір за спеціальне використання лісових ресурсів**) належить до загальнодержавних податків та зборів [3].

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів – загальнодержавний збір, який справляється як плата за спеціальне використання лісових ресурсів.

Платниками збору за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі – юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва

нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Збір за спеціальне використання води – загальнодержавний збір, який справляється за спеціальне:

- а) використання води водних об'єктів;
- б) використання води, отриманої від інших водокористувачів;
- в) використання води без її вилучення з водних об'єктів для потреб гідроенергетики і водного транспорту;
- г) використання води для потреб рибництва.

Платниками збору за спеціальне використання води є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи – підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні во-

докористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Податковим кодексом України доручено Кабінету Міністрів України щорічно до 1 червня вносити до Верховної Ради України проект закону про внесення змін до цього Кодексу щодо ставок оподаткування, визначених в абсолютних значеннях, з урахуванням індексів споживчих цін, індексів цін виробників промислової продукції, на збір за спеціальне використання води та збір за спеціальне використання лісових ресурсів.

Збір за участь у бігах на іподромі справляється з юридичних осіб та громадян, які виставляли своїх коней на змаганнях комерційного характеру [16].

Граничний розмір збору за участь у бігах на іподромі за кожного коня не перевищував трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Збір за участь у бігах на іподромі справлявся адміністрацією іподромів до початку змагань.

Податковим кодексом України такий збір не передбачено.

Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування – кошти відраховувати на соціальне страхування, страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямо-

вуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [8].

Порядок сплати збору встановлений Законом України «Про збір на обов'язкове пенсійне страхування» [13] та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій» [10].

Платниками збору на обов'язкове державне пенсійне страхування є:

- суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи й організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників;

- філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж платник збору, територіальної громади;

- суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння;

- юридичні та фізичні особи при відчуженні легкових автомобілів, крім легкових автомобілів, якими забезпечуються інваліди, та тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом;

- підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та фізичні особи, які придбавають

нерухоме майно, за винятком державних підприємств, установ і організацій, що придбавають нерухоме майно за рахунок бюджетних коштів, установ та організацій іноземних держав, що користуються імунітетами і привілеями згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також громадян, які придбавають житло і перебувають у черзі на одержання житла або придбавають житло вперше;

- підприємства, установи та організації, фізичні особи, які користуються послугами стільникового рухомого зв'язку, а також оператори цього зв'язку, які надають свої послуги безоплатно. При цьому збір на обов'язкове державне пенсійне страхування не сплачується, якщо послугами стільникового зв'язку користуються річкові, морські, повітряні, космічні транспортні засоби, засоби наземного технологічного транспорту (у тому числі таксі), що мають стаціонарно вбудоване обладнання радіозв'язку, радіонавігації та радіоастрономії, яке не може бути відокремлено від таких засобів без втрати його технологічних або експлуатаційних якостей чи характеристик.

Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування платники збору сплачують до Пенсійного фонду України в порядку, визначеному законодавством України.

Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.

Платниками збору є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від

форм власності та підпорядкування, які реалізують в оптово-роздрібній торговельній мережі та мережі громадського харчування алкогольні напої та пиво [14].

Особливості справляння збору суб'єктами господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, встановлюються главою 1 розділу XIV Податкового кодексу України [3].

Об'єктом оподаткування збором є виручка – товарооборот, одержаний на всіх етапах реалізації в оптово-роздрібній торговельній мережі та мережі громадського харчування алкогольних напоїв і пива, у тому числі за операціями, що не передбачають оплати у грошовій формі.

Ставка збору становить півтора відсотка від об'єкта оподаткування.

Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства платники сплачують на спеціальний рахунок Державного казначейства України щомісяця у строки, визначені законом для місячного звітного періоду.

Нараховані суми збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства залишаються на спеціальному рахунку Державного казначейства України. Головним розпорядником цих коштів є центральний орган виконавчої влади, який здійснює державну політику у сфері виноградарства, садівництва і хмелярства. Суми збору розподіляються та використовуються таким чином: вісімдесят п'ять відсотків – на розвиток виноградарства і садівництва, п'ятнадцять відсотків – на розвиток хмелярства.

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками, належить до загальнодержавних податків та зборів [3].

Платниками збору є оптовий постачальник електричної енергії та виробники електричної енергії, які мають ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії і продають її поза оптовим ринком електричної енергії, та теплової енергії.

Об'єктом оподаткування збором є:

- а) для оптового постачальника електричної енергії – вартість відпущеної електричної енергії без урахування податку на додану вартість;

- б) для юридичних осіб – вартість відпущеної електричної енергії, що продається поза оптовим ринком електричної енергії, зменшена на вартість електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії, а для гідроенергії – виключно у частині виробленої малими гідроелектростанціями без урахування податку на додану вартість.

Ставка збору становить 3 відсотки від вартості фактично відпущеної платником збору електричної енергії без урахування податку на додану вартість.

Юридичні особи-виробники електричної енергії на малих гідроелектростанціях спрямовують кошти у розмірі збору на будівництво нових та реконструкцію і модернізацію

діючих малих гідроелектростанцій. Контроль за цільовим використанням таких коштів здійснює орган державного регулювання діяльності в електроенергетиці.

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності. Платниками збору є суб'єкти господарювання та їх відокремлені підрозділи, які проводять діяльність з постачання природного газу споживачам на підставі укладених з ними договорів [3].

Об'єктом оподаткування збором є вартість природного газу в обсязі, відпущеному кожній категорії споживачів у звітному періоді, яка визначається на підставі актів приймання-передачі газу, підписаних платником та відповідним споживачем (для населення – на підставі облікових документів), з урахуванням відповідного тарифу.

Збір сплачується у розмірі 2 відсотків на обсяги природного газу, що постачаються для таких категорій споживачів:

а) підприємства комунальної теплоенергетики, теплові електростанції, електроцентралі та котельні суб'єктів господарювання, зокрема блочні (модульні) котельні (в обсязі, що використовується для надання населенню водопостачання, за умови ведення такими суб'єктами окремого приладового та бухгалтерського обліку тепла і гарячої води);

б) бюджетні установи;

в) промислові та інші суб'єкти гос-

подарювання і їх відокремлені підрозділи, що використовують природний газ.

На обсяги природного газу, що постачається для населення, збір справляється у розмірі 4 відсотків.

Споживачами є такі категорії: населення, бюджетні установи, підприємства комунальної теплоенергетики, теплові електростанції, електроцентралі й котельні суб'єктів господарювання, в тому числі блочні (модульні) котельні, інші суб'єкти господарювання та їх відокремлені підрозділи, які використовують природний газ для виробництва товарів і надання послуг, на інші власні потреби.

Під діючим тарифом необхідно розуміти ціну природного газу для відповідної категорії споживачів без урахування тарифів на його транспортування і постачання споживачам та суми податку на додану вартість.

Збір сплачується платниками збору у строки, визначені для місячного податкового (звітного) періоду, за місцем податкової реєстрації.

Збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний) є одним із джерел формування коштів зазначеного Фонду [20].

Учасниками Фонду гарантування вкладів фізичних осіб є банки – юридичні особи, які зареєстровані в Державному реєстрі банків, що ведеться Національним банком України, та мають банківську ліцензію на право здійснювати банківську діяльність. Участь у Фонді зазначених банків є обов'язковою.

Учасники Фонду зобов'язані сплачувати збори до Фонду.

Учасником Фонду є банк, який виконує встановлені Національним банком України економічні нормативи щодо достатності капіталу і платоспроможності та може виконувати свої зобов'язання перед вкладниками.

Банки – учасники Фонду, які не виконують встановлених Національним банком України економічних нормативів щодо достатності капіталу, платоспроможності та/або яким за рішенням Національного банку України зупинено дію банківської ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності, переводяться за рішенням адміністративної ради Фонду, прийнятим на підставі інформації Національного банку України, одержаної за результатами моніторингу діяльності банків, до категорії тимчасових учасників Фонду.

Початковий збір до Фонду в розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного капіталу банку перераховується банками-учасниками на рахунок Фонду протягом тридцяти календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності.

Нарахування регулярного збору до Фонду проводиться учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані закладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передуює поточному, та 30 червня поточного року. Перерахування нарахованого регу-

лярного збору здійснюється учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом.

Встановлення спеціального збору до Фонду здійснюється, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо обслуговування та погашення залучених кредитів, спрямованих на відшкодування коштів вкладникам учасників (тимчасових учасників) Фонду. Рішення про встановлення спеціального збору приймає адміністративна рада за погодженням з Національним банком України. Внесення спеціального збору учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду проводиться у строки та згідно з умовами, встановленими адміністративною радою.

Зведений (консолідований) бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного й соціального розвитку держави [1].

Зведений бюджет України містить показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим містить показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим значення.

Зведений бюджет області містить показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення такої області.

Зведений бюджет району містить показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів району.

Зведений бюджет міста з районним поділом містить показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району у місті містить показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Показники бюджетів об'єднань територіальних громад, що створюються згідно із законом, включаються до відповідних зведених бюджетів.

Звіт податковий. Строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку обов'язково визначаються під час встановлення податку для кожного виду податків і зборів [3].

Платник податків зобов'язаний вести в установленому порядку облік доходів і витрат, скласти звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів; подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів.

Основою звіту податкового є податкова декларація – документ, що подається платником податків конт-

ролюючому органу у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків-фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку.

Митні декларації прирівнюються до податкових декларацій для цілей нарахування та/або сплати податкових зобов'язань.

Додатки до податкової декларації є її невід'ємною частиною.

Форма податкової декларації встановлюється центральним органом державної податкової служби за погодженням з Міністерством фінансів України.

У такому самому порядку встановлюються форми податкових декларацій з місцевих податків і зборів, що є обов'язковими для застосування їх платниками (податковими агентами).

Звіт про виконання Державного бюджету України. Звітність про виконання Державного бюджету України (кошторисів бюджетних установ) містить фінансову та бюджетну звітність [1].

Фінансова звітність бюджетних установ складається згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та за формами, що затверджуються Міністерством фінансів України.

Порядок заповнення форм фінансової звітності бюджетних установ встановлюється Державною казначейською службою України за пого-

дженням з Міністерством фінансів України.

Бюджетна звітність відображає стан виконання бюджету, містить інформацію в розрізі бюджетної класифікації.

Форми бюджетної звітності бюджетних установ і органів Державної казначейської служби України та порядок їх заповнення встановлюються Державною казначейською службою України за погодженням з Міністерством фінансів України.

Зведення, складання та подання звітності про виконання Державного бюджету України здійснюються Державною казначейською службою України, яке забезпечує достовірність інформації про виконання Державного бюджету України.

Головний бухгалтер бюджетної установи забезпечує складання та подання фінансової і бюджетної звітності відповідно до встановлених вимог.

Звітність про виконання Державного бюджету України є оперативною, місячною, квартальною та річною.

Місячний звіт про виконання Державного бюджету України подається Державною казначейською службою України Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 15 числа місяця, наступного за звітним.

Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України подається Державною казначейською службою України Верховній Раді України, Президенту України, Ка-

бінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 35 днів після закінчення звітного кварталу.

Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України містить:

- 1) звіт про фінансове становище (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про фінансові результати виконання Державного бюджету України;
- 3) звіт про рух грошових коштів;
- 4) звіт про виконання Державного бюджету України (включаючи звіти про виконання показників за формою додатків до закону про Державний бюджет України);
- 5) звіт про стан державного боргу;
- 6) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 7) звіт про операції щодо державних гарантійних зобов'язань;
- 8) інформацію про здійснені операції з державним боргом;
- 9) інформацію про надані державні гарантії;
- 10) пояснення щодо стану виконання показників Державного бюджету України та місцевих бюджетів за звітний період.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не пізніше 1 травня року, наступного за звітним.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України містить:

- 1) звіт про фінансове становище (баланс) Державного бюджету України;

2) звіт про виконання Державного бюджету України (включаючи звіти про виконання показників за формою додатків до закону про Державний бюджет України);

3) звіт про фінансові результати виконання Державного бюджету України;

4) звіт про рух грошових коштів;

5) звіт про власний капітал;

6) інформацію про виконання захищених видатків Державного бюджету України;

7) звіт про бюджетну заборгованість;

8) звіт про використання коштів з резервного фонду державного бюджету;

9) звіт про стан державного боргу;

10) звіт про операції щодо державних гарантійних зобов'язань;

11) зведені показники звітів про виконання бюджетів;

12) інформацію про виконання місцевих бюджетів, включаючи інформацію про стан місцевого боргу;

13) інформацію про здійснені операції з державним боргом;

14) інформацію про надані державні гарантії;

15) інформацію про досягнення запланованої мети, завдань та результативних показників головними розпорядниками коштів державного бюджету в межах бюджетних програм;

16) інформацію про виконання текстових статей закону про Державний бюджет України;

17) іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту.

Звіт про виконання місцевого бюджету. Звітність про виконання

місцевих бюджетів визначається відповідно до вимог, встановлених щодо звітності про виконання Державного бюджету України у статтях 58–61 Бюджетного кодексу України [1].

Державна казначейська служба України складає та подає відповідним місцевим фінансовим органам звітність про виконання місцевих бюджетів за встановленими формами. Зведені показники звітності про виконання бюджетів одночасно подаються територіальними органами Державної казначейської служби України відповідно Міністерству фінансів Автономної Республіки Крим, фінансовим органам місцевих державних адміністрацій та виконавчим органів відповідних місцевих рад.

Органи, що контролюють обсяги надходжень бюджету, подають місцевим фінансовим органам відповідні звіти, передбачені частиною третьою статті 59 та частиною третьою статті 60 Бюджетного кодексу України.

Квартальний та річний звіти про виконання місцевого бюджету подаються до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної місцевої ради або сільським головою (якщо відповідний виконавчий орган не створено згідно із законом) у двомісячний строк після завершення відповідного бюджетного періоду. Перевірка річного звіту здійснюється Рахунковою палатою Верховної Ради Автономної Республіки Крим (щодо використання органами виконавчої влади коштів бюджету Ав-

тономної Республіки Крим), комісією з питань бюджету Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради, після чого Верховна Рада Автономної Республіки Крим, відповідні місцеві ради затверджують річний звіт про виконання бюджету або приймають інше рішення з цього приводу.

Звітний (податковий) період – період, за який платник податку зобов'язаний проводити розрахунки податку та сплачувати його до бюджету. Звітним (податковим) періодом є один календарний місяць, календарний квартал [3].

Земельний податок – обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів [3].

Платниками земельного податку є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв), а також землекористувачі, яким земельні ділянки надані у постійне користування.

Об'єктами оподаткування є:

- земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;
- земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Базою оподаткування є:

- нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого Податковим кодексом України;
- площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Особливості встановлення ставок земельного податку визначаються Податковим кодексом України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України: від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

3. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України: від 16.07.1999 р. № 996-XIV.

5. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабі-

нету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України: від 27.12.2010 р. № 1236.

6. Про гастрольні заходи в Україні: Закон України: від 10.07.2003 р. № 1115-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7. – Ст. 56.

7. Про гербовий збір: Закон України: від 13.05.1999 р. № 643-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 26. – Ст. 215.

8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України: від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

9. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України: від 28.02.2002 р. № 228.

10. Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій: Постанова Кабінету Міністрів України: від 03.11.1998 р. № 1740.

11. Про затвердження Порядку формування та використання коштів Державного інноваційного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України: від 06.08.1998 р. № 1242.

12. Про затвердження форми податкового розрахунку збору з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі та іподромі: наказ Державної податкової адміністрації України: від 24.12.2003 р. № 623. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 09.01.2004 р. за № 10/8609.

13. Про збір на обов'язкове пенсійне страхування: Закон України: від 26.06.1997 р. № 400/97-ВВ.

14. Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства: Закон України: від 09.04.1999 р. № 587-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 191.

15. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України: від 15.12.1999 р. № 1573.

16. Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів України: від 20.05.1993 р. № 56-93.

17. Про систему оподаткування: закон України: від 25.06.1991 р.

№ 1251-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 39. – Ст. 510.

18. Про створення Державного інноваційного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України: від 18.02.1992 № 77 (77–92-п).

19. Про утворення Української державної інноваційної компанії: Постанова Кабінету Міністрів України: від 13.04.2000 р. № 654.

20. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України: від 20.09.2001 р. № 2740-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.

21. Про формування Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення: Закон України: від 20.06.1997 р. № 386/97-ВР.

22. Про формування, порядок надходження і використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення: Закон України: від 10.02.2000 р. № 1445-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 13. – Ст. 100.

23. Щодо деяких питань, пов'язаних з дозволом на розміщення об'єкту торгівлі та сфери послуг, у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України: інформаційний лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва: від 17.02.2011 р.

Інвестиційний податковий кредит, відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [32] – це відстрочення плати податку на прибуток (або частини такої плати), що надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений строк з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, оновлення основних фондів з наступною компенсацією відстрочених сум до бюджету.

Запровадження інвестиційного податкового кредиту не вимагає додаткових кредитних ресурсів, бо в ньому використовується ресурсний потенціал самого підприємства у вигляді прибутку, а саме: тієї частини, яка повинна відраховуватися до бюджету у вигляді податку на прибуток. Тому введення інвестиційного податкового кредиту повинне заохочувати підприємства в підвищенні ефективності своєї роботи та отриманні прибутку [40].

Податковим кодексом України [19] надання інвестиційного податкового кредиту не передбачено.

Інвестиція (від лат. *investio* – одягаю, наділяю) – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. До об'єктів інвестицій належать: кошти, цінні папери, науково-технічна продукція, майнові права на інтелектуальні цінності тощо [7].

Світовий досвід свідчить, що найкоротшим шляхом піднесення на якісно новий рівень розвитку продуктивних сил держави є оптимальне використання інвестицій у різноманітних організаційно-правових формах. Основу сучасної ринкової економіки становлять відносини, пов'язані з інвестуванням у виробництво матеріальних благ. У врегулюванні цих відносин важлива роль належить правовим засобам. При цьому об'єктом регулювання є інвестиція як елемент матеріальних відносин.

Законодавство країн СНД, яке регулює іноземні інвестиції, підходить загалом з однакових позицій до їх визначення. Так, згідно із Законом Республіки Казахстан «Про іноземні інвестиції» від 27.12.1994 р. (зі змінами та доповненнями) [28] іноземні інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, вкладених іноземними інвесторами в об'єкти підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Аналогічне визначення іноземних інвестицій є і в законодавстві Російської Федерації.

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [27].

Термін «іноземні інвестиції» визначено у Законі України «Про ре-

жим іноземного інвестування» від 19.06.1996 р. як цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності, відповідно до законодавства України, з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [33].

Відповідно до Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. видами іноземних інвестицій є: іноземна валюта, яка визнається конвертованою Національним банком України; будь-яке рухоме і нерухоме майно та пов'язані з ним майнові права; інші цінності (майно), які визнаються іноземними інвестиціями згідно із законом [10].

В економічній та юридичній літературі стосовно природи інвестицій існують суперечливі погляди. Поняття «інвестиції» не охоплюються комерційні угоди, такі як продаж товарів або аналогічні торговельні операції. На практиці під інвестиціями розуміють традиційні інвестиції у формі капітальних вкладень, внески у спільні підприємства або позики, а також інші види інвестування, які здійснюються на основі контрактів з розподілом одержаного прибутку між учасниками.

М.М. Богуславський розрізняє державні інвестиції та приватні [5]. Під державними інвестиціями він розуміє позики, кредити, які одна держава чи група держав надають іншій державі. Ідеться про відносини між країнами, які регулюються міжнародними договорами і до яких застосовуються норми міжнародного права. Можливі також «діагональні» відносини, коли консорціум (група)

приватних банків надає інвестиції державі. Приватними є інвестиції, що надаються приватними фірмами, компаніями або громадянами однієї держави відповідним суб'єктам іншої держави. Інвестиційні відносини настільки складні та різноманітні, що в багатьох випадках відносини між державами та між приватними особами взаємопов'язані. Такий зв'язок виявляється й у випадках суброгації, коли інвестор передає всі свої права та вимоги державі. Існує й така складна конструкція відносин, за якої матеріальні зобов'язання держави-боржника за одержаними кредитами (наприклад, сплата відсотків) задовольняються за рахунок повної або часткової вартості майнових прав, одержаних приватним інвестором у країні боржника (надання прав на розробку природних ресурсів) [5]. Є.Д. Черевик вважає, що інвестиція – це капітал, нагромаджений і не використаний для споживання за певний період виробничої діяльності та знову вкладений у виробництво [39]. Термін «інвестиція» переважно вживається у розумінні «капітальні вкладення». Н.С. Кузнецова зазначає, що поняття «інвестиції» та «капітальні вкладення» співвідносяться як категорії загального й окремого: інвестиція у відтворення основних фондів і приріст матеріально-виробничих запасів здійснюється у формі капітальних вкладень [14].

У літературі під інвестиціями здебільшого розуміють вкладення фінансових і матеріально-технічних засобів з метою одержання бажаного соціально-економічного ефекту. Ін-

вестиції поділяють на фінансові та реальні. До фінансових належать вкладання фінансових коштів для придбання акцій, облігацій та інших цінних паперів, цільові вклади, банківські депозити. До реальних – капітальні вкладення у нове будівництво, розширення, реконструкцію, технічне переозброєння і підтримання виробництва, а також вкладення коштів у створення матеріально-виробничих запасів. Часто під іноземними інвестиціями розуміють іноземні капітали, вкладені у підприємство за кордоном. Наприклад, Ф. Хеніус у зовнішньоторговельному словнику визначив, що «іноземні інвестиції – це інвестиції, експортовані з однієї країни і вкладені на території іншої». Дещо ширше трактування поняття іноземних інвестицій пропонує Н.М. Вознесенська [9]. Під терміном «іноземні інвестиції» вона розуміє таке надання коштів іноземним інвестором, за якого обов'язковою є економічна діяльність (за участю або без участі місцевого капіталу), що зумовлює створення виробничого об'єкта, який сприяє розвитку економіки держави, підвищенню її економічного потенціалу.

За видами інвестиції поділяються на прямі та непрямі. Прямі інвестиції – це форма вкладень, яка дає інвестору безпосереднє право власності на цінні папери та майно. Прямими інвестиціями також називають вкладення капіталу, при якому інвестор прямо може придбати право управління активами у вигляді фондів або майнових цінностей.

Непрямі інвестиції – це вкладення ресурсів до портфеля, інакше ка-

жучи, набір цінних паперів або майнових цінностей. Наприклад, інвестор може придбати акцію взаємного фонду, яка являє собою диференційований набір цінних паперів, що випускаються іншими фірмами. Зробивши цю покупку, інвестор не буде мати права управління активами окремо взятої компанії, але буде мати частку у портфелі. Як правило, інвестиції пов'язані або з інтересами кредитора, або полягають в участі у капіталі як власника. Боргові цінні папери, як вкладення в нематеріальний актив, є ресурсами, виданими в борг з обміном на право отримання прибутку у вигляді відсотків, та зобов'язань боржника повернути суму вчасно.

Законом України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. [27] інвестиції визначено як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;
- сукупність технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи

іншого виду виробництва, але незапатентованих (ноу-хау);

– права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;

– інші цінності.

Згідно з законодавством інвестиції поділяються на:

– капітальні (придбання будівель, споруд, інших об'єктів нерухомості, інших основних фондів та нематеріальних активів);

– фінансові (придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів). У свою чергу, фінансові інвестиції розрізняються як:

– прямі інвестиції – передбачає внесення коштів чи майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою;

– портфельні інвестиції – придбання цінних паперів та інших фінансових активів за кошти на біржовому ринку;

– інвестиції під реінвестиції – здійснення капітальних чи фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Основною ознакою, за якою інвестиції поділяються на окремі форми, є об'єкт вкладення капіталу. За цією ознакою, згідно зі світовою економічною теорією, інвестиції поділяються на реальні та фінансові. Насамперед зауважимо про помилковість віднесення до форм інвестицій реінвестиції, які характеризують не об'єкта вкладення капіталу, а процес використання доходу, отри-

маного від інвестиційних операцій (у процесі реінвестицій, згідно з цим самим законом, інвестиційний дохід може бути використано на здійснення як капітальних, так і фінансових інвестицій). Відповідно до Положень (стандартів) бухгалтерського обліку інвестиції поділяються на фінансові та капітальні. Під фінансовими інвестиціями розуміють активи, які утримуються підприємством з метою збільшення прибутку за рахунок відсотків, дивідендів тощо, зростання вартості капіталу або отримання інших вигід для інвестора. До фінансових інвестицій відносять: акції, облігації, депозитні сертифікати, казначейські зобов'язання, інші цінні папери. Під капітальними інвестиціями розуміють усі витрати підприємства на придбання або створення матеріальних і нематеріальних активів, що включаються до їх первісної вартості. Некоректним потрібно вважати заміну терміна «реальні інвестиції» на термін «капітальні інвестиції» (згідно з українським законодавством). Термін «капітальні інвестиції» (або «капітальні вкладення») використовується, як правило, при інвестуванні капіталу в матеріальні види активів, перш за все – в основні засоби. Згідно з чинним законодавством України цей термін характеризує також «придбання нематеріальних активів, які підлягають амортизації». Таке широке тлумачення капітальних інвестицій більше збігається з широко використовуваним у світовій практиці терміном «реальні інвестиції». Некоректним є також поділ у за-

конодавстві фінансових інвестицій на прямі та портфельні, бо його проведено за різними класифікаційними ознаками. Так, у світовій економічній теорії за ознакою самостійності здійснення інвестицій вони поділяються на прямі (коли вкладення капіталу здійснює безпосередньо інвестор) і непрямі (коли вкладення капіталу здійснюється інвестором за допомогою та участю фінансових посередників). За ознакою мети інвестування фінансові інвестиції поділяються на стратегічні (коли інвестор вкладає капітал у контрольний пакет акцій з метою здійснення стратегічного управління компанією) та портфельні (коли інвестор має на меті лише приріст суми вкладеного капіталу або отримання поточного доходу).

Індексація – встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг [6].

Відповідно до п. 10 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення» від 17.07.2003 р. № 1078 індексація грошових доходів населення проводиться у разі, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який встановлюється в розмірі 101 відсотка [25].

Індекс споживчих цін (далі – ІСЦ) – відображення динаміки вар-

тості кошику споживчих товарів і послуг: продовольчих товарів, житла, промислових товарів масового споживання, палива тощо. Індекс споживчих цін є основним показником рівня інфляції в державі.

Для держав із розвинутою ринковою економікою ІСЦ – один із найважливіших макроекономічних показників, який поступається за значимістю лише ВВП. ІСЦ розраховують практично в усіх державах світу, загальні вимоги до обчислення ІСЦ визначено статтею 12 Конвенції Міжнародної організації праці «Про статистику праці» 1985 р. № 160 [34].

ІСЦ характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання. ІСЦ є показником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді. ІСЦ є найважливішим показником, який характеризує інфляційні процеси в економіці країни і використовується для вирішення багатьох питань державної політики, аналізу і прогнозу цінних процесів в економіці, перегляду розмірів грошових доходів та мінімальних соціальних гарантій населення, рішення правових спорів, перерахунку показників системи національних рахунків у постійні ціни.

Побудова ІСЦ складається з таких етапів:

- визначення регіонів та базових підприємств для реєстрації цін (тарифів);
- формування споживчого набору товарів (послуг) – представників;

- визначення порядку збору інформації про ціни і тарифи (період, періодичність, інструментарій);
- визначення формули розрахунків;
- формування бази зважування;
- розрахунок середніх цін та індивідуальних індексів цін.

Спостереження за змінами цін (тарифів) проводиться в усіх регіонах країни. Інформація про ціни (тарифи) збирається в обласних центрах, містах Києві, Сімферополі, Севастополі та інших адміністративно-територіальних одиницях, які відібрані з урахуванням чисельності міського населення, а також представництва у соціально-економічному і географічному положенні регіонів та фактору насиченості споживчого ринку товарами і послугами [21].

Відбір базових підприємств здійснюється спеціалістами територіальних органів державної статистики. При цьому до спостереження залучаються підприємства торгівлі та сфери послуг усіх форм власності та ринки, розташовані як у центральних районах адміністративно-територіальної одиниці, так і віддалені від центру та різні за розмірами (великі, середні, дрібні). Для забезпечення репрезентативності базових підприємств використовуються дані статистики торгівлі щодо розподілу роздрібною товарообороту за формами власності та обстеження умов життя домогосподарств щодо грошових витрат на купівлю товарів та отримання платних послуг за місцем придбання. Структура відібраних базових підприємств переглядається щорічно.

Споживчий набір, на основі якого розраховується ІСЦ, єдиний для всіх регіонів країни, визначається централізовано Держкомстатом України і ґрунтується на структурі витрат домогосподарств. До його складу насамперед входять найбільш представницькі та найважливіші для споживання домогосподарств товари та послуги. Відбір товарів та послуг-представників проводиться таким чином, щоб індекс відображав динаміку цін значно більшої кількості товарів та послуг, які купують домогосподарства, ніж тих, що вказані у наборі, оскільки з багатьма близькими видами товарів та послуг відбуваються схожі цінові зміни. Товари та послуги, що є малоприйнятними з морального або соціального погляду, але користуються значним попитом у населення, також входять до набору, оскільки вони становлять суттєві статті витрат домогосподарств (наприклад, алкогольні напої, тютюнові вироби).

Індикативна процентна ставка – рекомендований орієнтовний розмір процентних ставок для банків щодо проведення ними операцій із залучення та розміщення коштів [24].

Індосамент (від нім. *indossament*) – передатний напис власника на звороті векселя або чека, який засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи). Індосамент виконує передатну, забезпечувальну й легітимізаційну функції; оскільки за його допомогою переходять права за векселем від однієї особи до іншої, пе-

ретворює індосанта в індосата (боржника) за векселем, який відповідає перед векселедержателем за акцепт векселя і платіж. Індосамент дає змогу встановити законного держателя векселя.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок, «іменні цінні папери, якщо інше не передбачено цим Законом або в них спеціально не вказано, що вони не підлягають передачі, передаються шляхом повного індосаменту» [36]. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 р. визначає: «Іменні цінні папери, випущені в документарній формі, передаються новому власнику шляхом повного індосаменту» [31]. Потрібно зазначити, що поняття, характерні для інституту індосаменту (власне індосаменту, індосації, передаточного, повного, іменного індосаменту, індосаменту на пред'явника) містяться також у Положенні про операції банків з векселями, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 28.05.1999 р. [20] Згідно з вказаним Положенням індосамент – це спеціальний надпис на векселі, за яким векселедержатель передає всі або тільки певні права його придбавачу; індосація – передавання векселя іншій особі шляхом індосаменту; передатний індосамент – індосамент, за яким вексель переходить у власність іншої особи (Положення розрізняє такі види передаточного індосаменту: повний, бланковий і на пред'явника); повний – іменний

передатний індосамент, індосамент на пред'явника – передаточний індосамент із зазначенням невизначеної особи, має силу бланкового індосаменту.

Один і той самий вексель у процесі обігу здатний погасити цілий ряд грошових зобов'язань. Звичайним засобом передачі векселя є індосамент – особливий передатний напис, що здійснюється, як правило, на зворотній стороні векселя або на додатковому аркуші – алонжі. Переуступка векселя за допомогою передаточних написів називається індосуванням або індосацією векселя. Особа, що здійснює передатний напис, тобто переуступає вексель по індосаменту – індосантом, а особа, що отримує вексель по індосаменту, – індосатом, або індосатором (векселедержателем).

Можливість передачі векселя за допомогою індосаменту розширила межі його застосування, перетворивши вексель із знаряддя переказу коштів у засіб платежу і далі – у товар, що купується з метою здійснення ним платежу. Переуступка векселів по індосаменту суттєвим чином відрізняється від переуступки за договором цесії за змістом, правовими наслідками і формою:

- у результаті здійснення індосаменту індосант бере на себе відповідальність перед будь-яким наступним векселедержателем (якщо текст передатного напису не містить спеціального застереження); при цесії той, хто поступається своїми правами, відповідає тільки перед своїм спадкоємцем і лише за їх дійсність, але не за здійсненість;

– індосамент є односторонньою угодою, яка укладається тим, хто поступається своїми правами за векселем; цесія є двостороннім договором між тим, хто поступається, і тим, хто набуває права;

– вексельне законодавство допускає здійснення бланкового або пред'явницького індосаменту; цесія може бути тільки іменною;

– індосамент передбачає повну і безумовну передачу прав за векселем; при цесії передача прав може бути здійснена при умові чи частково.

У наведеній нижче таблиці вказана різниця між індосаментом і цесією [16].

	Індосамент	Цесія
Відповідальність	Індосант бере на себе відповідальність перед будь-яким наступним векселедержателем (якщо текст передавального напису не містить спеціального застереження)	При цесії той, хто поступається своїми правами, відповідає тільки перед своїм наступником та лише за їх дійсність, але нездійсненість
Відмінності у законодавстві	Допускає здійснення бланкового або індосаменту на пред'явника	Цесія може бути тільки іменною
Права, що передаються	Передбачає повну та нічим не обумовлену передачу прав за векселем	Передача прав може бути здійснена при умові або частково
Сторони угоди	Одностороння угода, що здійснюється тим, хто поступається своїми правами за векселем	Двостороння угода між тим, хто поступається правами, та тим, хто набуває прав
Порядок оформлення	Повинен здійснюватися на бланку векселя або на додатковому листі – алонжі	здійснюється як на самому документі, так і у вигляді окремого договору

Індосамент повинен бути здійснений у письмовій формі, усні угоди

про переуступку прав за векселем не вважаються індосаментом. Індосамент повинен бути простим і нічим не обумовленим. Усяке обмеження його умов вважається ненаписаним. Частковий індосамент, тобто передача тільки частини суми векселя, не допускається.

За формою індосамент може бути повним (іменним) і бланковим. Повний індосамент містить найменування особи, на користь якої він зроблений.

Держатель, який отримав вексель по бланковому індосаменту має можливість:

– заповнити цей бланк на своє ім'я або ім'я іншої особи, перетворивши тим самим бланковий індосамент в іменний;

– не заповнюючи бланкового індосаменту, у свою чергу, індосувати вексель за допомогою повного або бланкового передавального напису;

– передати вексель іншій особі, не заповнюючи бланку і не здійснюючи індосаменту, тобто простим врученням документа.

Коло осіб, яким може передаватися вексель, не обмежене. Вексель може бути індосований навіть на користь трасанта або платника, а вони, у свою чергу, можуть індосувати вексель далі.

Основними функціями індосаменту є передавальна, гарантійна та легітиматійна [12].

Передавальна функція полягає в тому, що за допомогою індосаменту всі права, що випливають із векселя, переносяться від однієї особи (індосанта) на нового кредитора (індоса-

тора). Оскільки всі права за векселем пов'язані з володінням документом, індосамент повинен бути доповнений врученням. У результаті індосування векселя з'являється новий власник векселя – його держатель. Він отримує право вимагати від платника-акцептанта обумовлену у векселі суму грошей у встановлений термін, право вимоги відносно попереднього кредитора і будь-якої іншої особи, що поставила на векселі свій підпис, у випадку несплати або неакцепта векселя платником (право на регресні вимоги), а також право переуступити вексель іншій особі.

Індосатор не замінює собою попереднього держателя, а є самостійним вексельним кредитором. Його право вимоги до вексельного боржника незалежне від прав його попередників і базується виключно на володінні векселем і здійсненому індосаменті. Здійснення індосаменту не завжди пов'язане з передачею права власності на вексель. Індосамент може мати тільки передоручений характер або здійснюватися з метою застави векселя. У цьому випадку до держателя не переходить право власності на вексель. Він має право здійснювати всі дії з метою отримання платежу за векселем і примусового стягнення, але передати вексель далі він може тільки у порядку передоручення. Відмінність передорученого індосаменту від заставного полягає в тому, що держатель за передорученим індосаментом отримує суму векселя для свого індосанта, а держатель за заставним векселем має право направити отриману суму або її час-

тину на погашення виданого ним індосанту кредиту, що забезпечений заставою векселя. Гарантійна функція індосаменту полягає в тому, що після передачі векселя індосант сам стає перед індосатором вексельним боржником, який відповідає згідно з законом, за акцепт і платіж за векселем. Індосант гарантує новому держателю, що платник належним чином акцептує і сплатить вексель, а якщо він цього не зробить, то індосант сам оплатить вексель, тобто індосамент створює в особі індосанта нового вексельного боржника. Усі індосанти разом з трасантом є солідарними гарантами перед держателем, у зв'язку з чим у міру збільшення кількості індосаментів зростає і коло осіб, пов'язаних солідарною відповідальністю за векселем, і тим самим підвищується цінність векселя. Але на відміну від трасанта, який є головним гарантом платежу за векселем, індосант може звільнитися не тільки від відповідальності за акцепт, але також і від відповідальності за платіж шляхом внесення у свій індосамент застереження «без повернення», «без гарантії» або подібної відмітки. Відповідальність індосанта як боржника другого порядку настає у випадку зверненої до нього регресної вимоги, для якої необхідне здійснення протесту у неакцепті або неплатежі. Індосант може звільнити держателя від необхідності у здійсненні протесту шляхом застереження на векселі «без витрат», «без протесту», але застереження діє тільки щодо цього індосанту і не пов'язує інші сторони за векселем.

Важливе значення має легітимацийна функція індосаменту. Законність прав вексельного кредитора ґрунтується на послідовності ряду передавальних написів.

Ряд індосаментів, для того щоб вважатися послідовним та безперервним, має розпочинатися з підпису ремітента (першого векселедержателя) чи векселедавця, якщо переказний вексель виставлено його власному наказу. Наступні індосаменти кожного разу повинні підписуватися іменем тієї особи, яка була вказана в попередньому індосаменті. Після бланкового індосаменту кожна особа, що володіє векселем, може індосувати його своїм підписом, не порушуючи при цьому послідовності індосаментів, оскільки в цьому випадку вважається, що векселедержатель придбав вексель на підставі бланкового передавального напису. Кожний наступний передавальний напис, як правило, здійснюється під попереднім, але безперервність ряду індосаментів може бути встановлена й за датами індосаментів. У будь-якому випадку послідовність ряду індосаментів визначається виключно за зовнішніми формальними ознаками. Необхідна лише зовнішня тотожність між підписом індосанта та найменуванням особи, вказаної у попередньому індосаменті.

Інкасація (від італ. *incasso* – виторг, виторг) – збір і транспортування готівки та цінностей, здійснювані банками за дорученням клієнтів.

Відповідно до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахун-

кових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР [22] та наказу МВС «Про створення в системі Державної служби охорони при МВС України Служби інкасації, охорони грошових знаків і цінних паперів, що перевозяться, та затвердження нормативних актів з питань діяльності цієї Служби» від 23.09.1997 р. № 643 [35] інкасація – це збирання інкасаторами в касах підприємств, установ та організацій усіх форм власності грошових знаків, цінних паперів та інших цінностей і доставляння їх до кас банківських установ або підприємств зв'язку чи інших організацій. Послугу інкасації надають переважно системні банки.

Іноземний дохід – дохід (прибуток), отриманий з джерел за межами України [19].

Платник податку, що отримує іноземні доходи, зобов'язаний включити суму таких доходів до загального річного оподатковуваного доходу та подати податкову декларацію за наслідками звітного податкового року, а також сплатити податок з таких доходів.

Якщо іноземець набув статусу резидента України, то за результатами звітного податкового року, у якому він набув цього статусу, він має подати річну податкову декларацію, у якій зазначає доходи з джерелом їх походження в Україні та іноземні доходи.

У разі, якщо джерело виплат будь-яких оподатковуваних доходів є іноземним, сума такого доходу включається до загального

річного оподатковуваного доходу платника податку-отримувача, який зобов'язаний подати річну податкову декларацію, та оподатковується за ставками, визначеними у статті 167 Податкового кодексу України.

У разі, якщо згідно з нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, платник податку може зменшити суму річного податкового зобов'язання на суму податків, сплачених за кордоном, він визначає суму такого зменшення за зазначеними підставами у річній податковій декларації.

У разі відсутності в платника податку підтвердних документів щодо суми отриманого ним доходу з іноземних джерел та суми сплаченого ним податку в іноземній юрисдикції такий платник зобов'язаний подати до органу державної податкової служби за своєю податковою адресою заяву про перенесення строку подання податкової декларації до 31 грудня року, наступного за звітним. У разі неподання в установлений строк податкової декларації платник податків несе відповідальність, встановлену Податковим кодексом та іншими законами.

Сума податку з іноземного доходу платника податку-резидента, сплаченого за межами України, не може перевищувати суми податку, розрахованої на базі загального річного оподатковуваного доходу такого платника податку відповідно до законодавства України.

Інспектування – метод фінансового контролю, який полягає у до-

кументальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю та проводиться у формі ревізії, яка повинна забезпечувати виявлення фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб.

Відповідно до Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати перевірки та інспектування діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно й оперативно, додержуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання. Пунктом 7 ст. 19 Господарського кодексу України встановлено, що суб'єкт господарювання, який перевіряється, має право на одержання інформації про результати перевірки та інспектування його діяльності не пізніше як через 30 днів після їх закінчення [10].

Відповідно до чинного законодавства Національний банк України (НБУ) проводить контроль у формі інспектування банків та інших фінансово-кредитних установ, що підпадають під його компетенцію. Служби банківського нагляду Національного банку України перевіряють банки, філії банків, власників істотної участі в банку, юридичних осіб, що здійснюють банківську діяльність без банківської ліцензії. При інспектуванні перевіряються такі аспекти: законність здійснюваних операцій; стан бухгалтерського обліку; діяльність служби

внутрішнього банківського аудиту; достовірність звітів; відповідність законодавству локальних актів банківської установи тощо. Поточний контроль передбачає визначення методів і форм перевірки банків, розробку заходів їх організаційного зміцнення і фінансового оздоровлення та їх застосування. Основні вимоги поточного контролю: проведення комплексних і тематичних перевірок банків; надання керівництву банків рекомендацій щодо поліпшення діяльності за результатами інспектування; застосування санкцій до банків, які порушили законодавчо-нормативні акти, що регулюють банківську діяльність; прийняття рішень за підсумками інспектування. Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності [23].

Перевірки поділяють на: планову, спеціальну та тематичну. Виокремлюють вступний контроль.

Візна інспекційна перевірка складається з таких трьох етапів:

- 1) підготовка до проведення інспектування;
- 2) процес інспектування;
- 3) оформлення результатів інспектування.

За результатами проведеного інспектування складається звіт (за результатами комплексного інспектування) або довідка (за результатами тематичного чи спеціального інспектування) про інспектування [26].

У країнах континентальної Європи велика увага приділяється безвіз-

ному нагляду. Що стосується візного інспектування, то в деяких європейських країнах інспекційні перевірки банків делегуються зовнішнім аудиторам, що мають відповідні сертифікати. При цьому банківські наглядові органи визначають сферу, напрями проведення та методику аудиторських перевірок, форму та зміст аудиторських звітів, забезпечують ліцензування аудиторських організацій, що здійснюють аудит банків. Правовою основою взаємовідносин між аудиторською організацією, органом банківського нагляду і банком, що перевіряється, є трохстороння угода, згідно з якою банк уповноважує аудитора надавати наглядовому органу інформацію, необхідну для здійснення пруденційного нагляду. Водночас за наглядовими органами залишається право в будь-який час перевірити первісну документацію банку чи провести певні дослідження діяльності банку власними силами. Так, у Росії ліцензії на здійснення аудиторської діяльності у сфері банківського аудиту видає Банк Росії. У Швейцарії аудитори для виконання своїх функцій на ринку банківських аудиторських послуг отримують дозвіл у Федеральній банківській комісії. У США банківський нагляд ґрунтується на періодичних інспекційних перевірках, що проводяться інспекторами наглядових органів.

Аналізуючи практику організації фінансового контролю в Україні, доцільно звернути увагу на аналогічні організації, що функціонують у розвинених країнах і мають певний практичний досвід. Так, у США провідними фінансовими контр-

ольючими органами є Головне контрольно-фінансове управління (ГКФУ), що належить до гілки законодавчої влади, та Адміністративно-бюджетне управління, що входить до структури адміністрації Президента. Зокрема, ГКФУ США було створено майже 80 років тому як незалежний від федеральної адміністрації орган для контролю за правильністю й ефективністю використання бюджетних коштів виконавчими органами, включаючи міністерство оборони. Закон США про Головне контрольно-фінансове управління від 1974 р. значно розширив його повноваження, включивши до них аналіз федеральних програм. Його службовці мають доступ практично до всіх фінансових документів міністерств і відомств. Головне контрольно-ревізійне управління може давати оцінку результативності державних програм і діяльності федеральних відомств; проводити спеціальні обстеження і перевірки обґрунтованості цін на продукцію та фінансово-економічних аспектів контрактів міністерства оборони.

ІНТОСАІ (Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю). Для вивчення і поширення позитивного досвіду в контрольній практиці зарубіжних країн у 1953 р. було створено позаурядову організацію – Міжнародну організацію вищих контрольних органів (ІНТОСАІ), яка діє і нині. До неї входять контрольні органи 130 держав світу. Через кожних три роки конгрес ІНТОСАІ видає власний журнал

та відповідно до програми діяльності цієї організації проводить семінари, конференції тощо. У межах ІНТОСАІ діє Міжнародний центр розвитку контролю, основним завданням якого є підготовка і перепідготовка контролерів. На IX Конгресі, який відбувся у Лімі в 1977 р., ІНТОСАІ прийняла Лімську декларацію керівних принципів контролю. За цією декларацією завдання контролю визначено як обов'язковий елемент управління суспільними фінансовими засобами.

Контроль є невід'ємною частиною регулювання, метою якого є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушення принципів, законності, ефективності й економії витрачання матеріальних ресурсів на цій стадії, а також в окремих випадках притягнення винних до відповідальності, одержання компенсації за збитки, вжиття коригувальних заходів, щоб запобігти цим порушенням у майбутньому. Декларація визначає попередній контроль і контроль за фактом [37].

Попередній контроль – це перевірка адміністративних і фінансових документів, яка здійснюється до одержання інформації про допущені порушення.

Контроль за фактом – це перевірка, яка проводиться після одержання інформації про факт порушення.

Декларацією передбачається організація внутрішнього і зовнішнього контролю відомств і організацій, незалежність контролю і працівників контрольних органів, фінансова незалежність вищих контрольних органів, відносини з парламентом, урядом і

адміністрацією. Вибірковий контроль здійснюють за спеціальною програмою. При цьому об'єкти перевірки визначають на основі певної моделі, а їхня кількість має бути достатньою для того, щоб зробити висновок про якість і правильність управління фінансовими і матеріальними ресурсами. Якщо співробітники вищого контрольного органу не мають необхідних професійних знань щодо окремих питань перевірки, то до неї можна залучати сторонніх експертів.

Міжнародний обмін досвідом, ідеями в межах Міжнародної організації вищих контрольних органів є ефективним засобом допомоги вищому контрольному органу у виконанні покладених на нього завдань. Для цього проводять конгреси, семінари, які організовує ООН разом з іншими міжнародними організаціями.

Основні повноваження вищого контрольного органу визначаються конституцією держави і конкретизуються її законами.

Контрольно-ревізійні органи зарубіжних країн здійснюють головним чином контроль за витрачанням державних коштів і використанням державного майна. У межах цього глобального завдання вони контролюють витрачання коштів міністерствами, відомствами та іншими органами управління, що передбачені на утримання їх і реалізацію державних програм, перевіряють виробничо-фінансову діяльність приватних фірм з виконання державних замовлень тощо [37].

Варта уваги висока ефективність діяльності контрольно-ревізійних органів у зарубіжних державах. У резуль-

таті проведених перевірок і ревізій виявляють і повертають до бюджету значні суми незаконно витрачених державних коштів. Основну увагу під час ревізії звертають на доцільність і економічну ефективність витрат і в разі потреби розробляють рекомендації щодо їх зменшення. Висока ефективність бюджетно-фінансового контролю у зарубіжних країнах зумовлена рядом чинників. Першочерговим є те, що законодавством встановлено правові гарантії незалежності контрольно-ревізійних інститутів від органів управління, можливості тиску на них будь-яких органів. Забезпечується це передусім тим, що керівників їх призначає і затверджує парламент на більш тривалі строки, ніж визначено строки повноважень самих парламентаріїв. Так, для керівників контрольно-ревізійних органів США установлені строки повноважень 15 років, Канади – 10, Німеччини, Австрії та Угорщини – 12 років. Звільняти з посади можна лише за рішенням парламенту в разі професійної непридатності або вчинення зловживань [18].

Органами ІНТОСАІ Конгрес, Керівний комітет, Секретаріат.

Україна поки що не є членом цього інтернаціонального утворення, що до певної міри не дає змоги у повному обсязі скористатися світовим досвідом охорони бюджетних коштів. Значний досвід у цьому накопичили контролюючі органи провідних зарубіжних держав.

Інфляція – знецінення грошей, що виявляється у нерівномірному підвищенні цін на товари й послуги.

Термін «інфляція» вперше почав вживатися в Північній Америці в період Громадянської війни 1861–1865 рр. і означав процес збільшення паперово-грошового обігу. У XIX столітті цей термін вживається також в Англії і Франції. Значного поширення в економічній літературі поняття «інфляція» одержало у XX столітті після Першої світової війни [38].

На початку 90-х років XX століття не було жодної постсоціалістичної країни, яка б не відчула руйнівного впливу інфляції. У класичній економічній теорії інфляція трактується як частина теорії грошей. Вона є процесом підвищення загального рівня цін та зниження купівельної спроможності грошей. Дж. М. Кейнс проаналізував інфляцію як елемент макроекономічної теорії.

Мілітаризм, змінивши кейнсіанські теорії у 80-х роках, уже не просто містить проблеми інфляції в макроекономічну теорію. Проблеми інфляції стають найважливішою складовою останньої. «Під інфляцією, – пише М. Фрідмен, – я розумію стійке та безперервне зростання цін, що завжди і всюди виступає як грошовий феномен, викликаний надмірною масою грошей по відношенню до випуску продукції». Це положення переконує в тому, що причини інфляції – у сфері обігу. А тому допускається обмеження впливу держави в процесі суспільного відтворення [11].

На противагу цьому в кейнсіанських теоріях під інфляцією розуміють надмірний попит, причини якого – як на стороні пропозиції, так і попиту: «У разі, якщо пропозиція

грошей порівняно з пропозицією товарів для купівлі збільшилася, має місце інфляція».

З середини 60-х років у світовій економічній науці формується новий напрям у дослідженні інфляції. Його представники виходять з необхідності у комплексному аналізі явищ грошової сфери, що враховують загальні зміни в економіці 2-ї половини XX століття. Згідно з цим підходом найважливішою рисою сучасних інфляційних процесів є тісне переплетення грошових та загально-економічних факторів зростання цін. Звідси випливає, що незалежно від того, які причини є початковими інфляційними, будь-яке підвищення цін викликає збільшення обсягів грошової маси і навпаки.

Отже, інфляція – це процес зростання рівня цін у державі. Інфляція виникає тоді, коли в обігу є надлишкова кількість грошей (готівкових і безготівкових), таке становище веде до їх знищення, гроші «дешевшають», а ціни мають тенденцію до зростання. Інфляція є соціально-економічним явищем, породженим диспропорціями виробництва в різних сферах ринкового господарства. Інфляція – одна з найбільших гострих проблем сучасного розвитку економіки практично всіх країн світу [17].

Зростання загального рівня цін, або інфляцію, вимірюють за допомогою індексів цін. Той чи інший індекс цін характеризує рівень інфляції, який показує, як змінилися ціни в національній економіці за певний період. Цей рівень позначають літерою П. Економісти обчислюють та-

кож темп інфляції, який показує, пришвидшилася чи уповільнилася інфляція за певний період. Його визначають за формулою:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\Pi_t - \Pi_{t-1}}{\Pi_{t-1}} \cdot 100\%,$$

де Π_t – рівень цін у поточному періоді;

Π_{t-1} – рівень цін у попередньому періоді.

Економісти поділяють інфляцію, з одного боку, на передбачену й непередбачену, а з іншого – на збалансовану і незбалансовану.

Передбачена – це інфляція, яку учасники ринкового процесу очікували і захистилися від її згубних впливів. Непередбачена інфляція є несподіваною для економічних суб'єктів. Збалансованою є інфляція, у процесі якої відносні ціни не змінюються. І навпаки, незбалансована інфляція супроводжується зміною відносин цін товарів, послуг та ресурсів, тобто ціни на товари змінюються неоднаковими темпами [17].

Інфляцію також поділяють на класичну і сучасну. Класична інфляція спостерігалася в минулому – від часу її виникнення із запровадження грошей аж до середини 30-х років ХХ ст. Характерною рисою класичної інфляції було те, що вона була епізодичною – тривала кілька років і переходила у дефляцію – зниження загального рівня цін.

Нерідко класична інфляція розвивалася у формі гіперінфляції. Сучасна інфляція – це інфляція другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Характерною рисою такої інфляції є її

хронічний характер. В останні часи практично не було дефляції, а загальний рівень цін щорічно зростав в усіх без винятку країнах.

Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат або інфляцію пропозиції.

Інфляція попиту простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни підвищуються, щоб зрівноважити попит і пропозицію. Інакше кажучи, виробничий сектор не може відповісти на цей надлишок попиту збільшенням реального обсягу виробництва, бо всі наявні ресурси вже залучені. Отже, сутність інфляції попиту полягає в тому, «що надто багато грошей полне на надто малу кількість товарів».

Інфляція є результатом порушення макроекономічної рівноваги, водночас вона сама породжує ряд соціально-економічних проблем. Інфляція знецінює заощадження. Для тих, хто зберігає гроші в готівковій формі або в банку чи вкладає їх в облігації, кожне підвищення цін зменшує купівельну спроможність грошей. Банки захистять клієнтів від втрат, пов'язаних з інфляцією, лише в тому разі, коли встановлений ними процент за вкладами перевищуватиме рівень інфляції.

Інфляція зменшує поточне споживання. Навіть якщо із підвищенням цін відбувається перегляд ставок зарплати, то поточне споживання зменшується, тому що, по-перше, ніколи не буває 100-процентних індексаций доходів; по-друге, перегляд

ставок потребує часу, протягом якого ціни можуть зрости ще більше [38].

Унаслідок інфляції поглиблюється майнова нерівність та зменшується зацікавленість у продуктивній праці.

Іпотека (від грец. *hypotheka* – застава нерухомості (землі, будівель, споруд тощо). Іпотекою є форма забезпечення виконання іпотекодавцем (боржником) свого зобов'язання, коли заставою виступає належна йому нерухомість. Вона залишається у володінні та користуванні іпотекодавця, а іпотекодержатель (кредитор) має право у випадку невиконання боржником зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок цієї нерухомості; при цьому переважно перед іншими кредиторами, вимоги яких не підкріплені іпотекою [15].

Відповідно до Закону України «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. іпотекою є вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому чинним законодавством [29].

Іпотека оформляється іпотечним договором між одним або декількома іпотекодавцями та іпотекодержателем у письмовій формі, що підлягає нотаріальному посвідченню. Іпотечний договір повинен містити положення щонайменше про:

- вартість нерухомості;
- право власності іпотекодавця на нерухомість;
- цільове призначення земельної ділянки;
- відомості про обмеження та обтяження прав іпотекодавця на нерухомість;
- визначення способу звернення стягнення нерухомості на користь кредитора.

Якщо предметом іпотеки є будівлі (споруди), що розташовані на земельній ділянці, належній іпотекодавцю на праві власності, то вони передаються в іпотеку разом із цією ділянкою. У випадку, коли земельна ділянка лише використовується іпотекодавцем, а належить іншій особі, після звернення стягнення на будівлі (споруди) їх новий власник набуває прав і обов'язків, які мав іпотекодавець за правомочим, яким встановлено умови оренди (користування) землі [3].

Так само, якщо предметом іпотеки є земельна ділянка, а на ній розташовані будівлі (споруди), які належать іпотекодавцю на праві власності, то земля підлягає передачі в іпотеку разом із будівлями (спорудами). Після звернення стягнення на передану в іпотеку земельну ділянку, на якій розташовані будівлі (споруди), що належать іншій, ніж іпотекодавець, особі, новий власник земельної ділянки зобов'язаний надати власнику будівлі (споруди) такі самі умови користування земельною ділянкою, які мав іпотекодавець. Потрібно зазначити, що заставодержателем земельної ділянки сіль-

ськогосподарського призначення можуть бути лише банки.

Об'єкти незавершеного будівництва, розташовані на переданій в іпотеку земельній ділянці, вважаються предметом іпотеки, незалежно від того, хто є власником об'єкта незавершеного будівництва.

Основними підставами припинення іпотеки земельної ділянки є:

- припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору;
- продаж земельної ділянки;
- набуття іпотекодержателем права власності на земельну ділянку;
- визнання іпотечного договору недійсним.

Досвід зарубіжних країн свідчить про існування щонайменше двох підходів до формування іпотечного ринку та участі держави в цьому процесі:

- європейський (німецький) – «передусім максимально забезпечити житлом населення», тому прибутковість для банків та інвесторів в іпотечні цінні папери є помірною;
- американський – «житлом забезпечити ринок», тому й прибутки банків на цьому ринку вищі.

І якщо перший підхід ґрунтується на законодавчому визначенні правил роботи спеціалізованих іпотечних банків і жорстких вимог до іпотечного пулу, то другий не передбачає спеціалізації банків, а орієнтується на законодавчу базу щодо банкрутства та застави. Право вирішувати, який з цих підходів упроваджувати, залишається за кожною державою [13].

Рефінансування іпотечних кредиторів є однією з ключових ланок мо-

делі іпотеки, адже таким чином підтримується довгостроковий характер кредиту та його погашення, а отже, і відсутність значного грошового навантаження на позичальників. Від вибору моделі рефінансування – європейської чи американської – залежить напрямок розвитку іпотечного ринку.

Іпотечний кредит – це правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником з приводу надання коштів у користування з встановленням іпотеки. Відповідно до Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003 р. № 979-IV іпотечний кредит реалізується під час виконання договору про іпотечний кредит за умови дотримання встановлених указаним Законом вимог [30]. Кредитором до укладення договору про іпотечний кредит має розкрити основні економічні та правові вимоги щодо надання кредиту. Ця інформація має бути оприлюднена кредитором у письмовій формі і містити:

- опис усіх грошових зборів і витрат, пов'язаних з установами іпотеки;
- принципи визначення плати за договором про іпотечний кредит;
- положення про інфляційне застереження;
- порядок дострокового виконання основного зобов'язання у разі неплатоспроможності боржника або невиконання боржником своїх зобов'язань за договором про іпотечний кредит

та юридичні наслідки цього невиконання;

- право боржника попереджати кредитодавця про можливе невиконання основного зобов'язання;
- інші умови за рішенням кредитодавця.

Умови договору про іпотечний кредит та іпотечного договору розробляє кредитор.

Кредитор може запроваджувати додаткові процедури щодо встановлення платоспроможності та ідентифікації боржника. У договорі про іпотечний кредит можуть бути зазначені:

1. вартість основного зобов'язання та порядок його амортизації, строки та розміри платежів з урахуванням інфляційного застереження або умови, що дозволять їх визначити;
2. право кредитодавця самостійно встановлювати розмір часток платежів, отриманих за договором про іпотечний кредит, та розподіляти їх між ціною зобов'язання та доходом кредитодавця;
3. згода боржника на приєднання його основного зобов'язання до консолідованого іпотечного боргу та включення іпотеки до іпотечного пулу;
4. право кредитодавця відчужувати основне зобов'язання або право отримання платежів за договором про іпотечний кредит;
5. інфляційне застереження;
6. умови страхування фінансових ризиків щодо:
 - невиконання основного зобов'язання;
 - неотримання платежів за договором;
 - несвоєчасної реалізації предмета іпотеки;

– несвоєчасного отримання суми, вирученої від реалізації предмета іпотеки або недостатнього її розміру для задоволення вимог кредитора.

Умови договору про іпотечний кредит, що включений до консолідованого іпотечного боргу, змінам не підлягають. У разі визначення в договорі про іпотечний кредит вартості основного зобов'язання таке зобов'язання має містити ціну зобов'язання та дохід кредитодавця. Ціною зобов'язання є сума коштів, надана кредитором боржнику, а її розмір не може перевищувати 70 відсотків оціночної вартості предмета іпотеки.

Характерною ознакою іпотечного кредиту є залишення заставного майна у боржника. Боржник може експлуатувати об'єкти, що передані у заставу. Іпотека дає право кредитором на переважне задоволення своїх вимог до боржника в межах суми зареєстрованої застави. Також у процесі дії кредитної угоди кредитор має право і повинен перевіряти наявність, розмір, умови експлуатації об'єкта застави тощо.

До іпотеки банки вдаються, як правило, при великих розмірах кредиту, але частіше іпотечний кредит надається спеціалізованими іпотечними банками, фінансовими компаніями, земельними банкам. Ресурси для надання іпотечного кредиту можуть надходити з двох джерел: залучені ресурси банків та кошти, отримані за рахунок реалізації іпотечних облігацій (заставні листи) [2].

Механізм надання іпотечного кредиту такий: позичальник звертається

до банку за кредитом під забезпечення нерухомості, землі. Банк вимагає від клієнта виписку з реєстру для того, щоб дізнатись про вартість застави і наявність чи відсутність інших заставних прав на неї. Такий реєстр, у якому фіксується інформація про власників майна, землі, зміни у власності, про видані та погашені іпотечні кредити, ведеться державними органами. Задоволення вимог кредиторів відбувається у порядку черговості запису їх номерів у реєстрі, тому банки зацікавлені бути першими в списку кредиторів. Важливо правильно оцінити вартість застави, щоб за рахунок реалізації майна можна було погасити заборгованість. Проблемами розвитку іпотечного кредитування українськими банками є: недостатня ресурсна база банків, що має в основі низький платоспроможний попит на нерухомість, відсутність у банків досвіду розміщення коштів на строки понад один рік, а також високий рівень інфляції. За оцінками спеціалістів банків, що займаються іпотечним кредитуванням, переважним кредитним періодом для клієнтів є термін до трьох років. Для банків великою проблемою ліквідності є розрив між строками залучення короткострокових ресурсів і довгими строками розміщення ресурсів при іпотечному кредитуванні.

Іпотечний кредит виник у Німеччині та набув там значного поширення. До Першої світової війни провідну роль відігравав приватний іпотечний кредит, після її закінчення на перше місце виходить іпотечний кредит місцевих органів влади. Нині

у банківській системі Німеччини 30 акціонерних іпотечних банків та 10 державних. Іпотечні банки надають довгострокові кредити під заставу нерухомого майна. Вони мобілізують кошти шляхом реалізації застав кредитним інституціям, таким як ощадні каси та страхові товариства. Два кредитні заклади цієї групи спеціалізуються на фінансуванні суднобудування на базі середньострокових кредитів. Приблизно 10 публічно-правових іпотечних кредитних установ, як і приватні іпотечні банки, спеціалізуються на наданні іпотечних комунальних кредитів. Понад 30 приватних і публічно-правових ощадних кас, що надають кредити для індивідуального будівництва, здійснюють свою діяльність і у сфері фінансування власних колективних та квартир за принципом колективного накопичення заощаджень [8]. Близько 30 кредитних гарантійних банків і товариств є установами самопомоги середніх підприємств. Вони діють з середини 50-х років, їхнє головне завдання полягає в усуненні несприятливих умов для дрібних і середніх підприємств, що виникають у конкурентній боротьбі внаслідок їхньої порівняно слабкої фінансової спроможності. Два банки спеціалізуються на зберіганні цінних паперів і виконують завдання раціонального здійснення торгівлі ними. З цією метою вони тримають у кредитних установах, що входять до їх складу, накопичені резерви в різних видах цінних паперів і ведуть поточні рахунки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Schwarzenberger G.* Foreign Investments and International Law. – L., 1969. – P. 17.
2. *Башлай С.* Проблеми та перспективи розвитку іпотечних кредитних відносин в Україні / С. Башлай // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 109–116.
3. Бережна І. Правові аспекти іпотечного договору та статусу його сторін / І. Бережна // Юридичний журнал. – 2007. – № 7–8. – С. 70–71.
4. *Богуславский М.М.* Иностранные инвестиции: правовое регулирование / Богуславский М.М. – М.: БЕК, 1996. – 462 с.
5. *Богуславский М.М.* Правовое регулирование иностранных инвестиций / Богуславский М.М. – М., 1993. – 362 с.
6. *Бондарева О.* Индексация: основные правила проведения / О. Бондарева // Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – № 5. – С. 204–212.
7. *Борисенко И.И.* Русско-английский юридический словарь: 22000 терминов / И.И. Борисенко, В.В. Саенко. – К.: Юринком Интер, 1999 – 608 с.
8. *Бублик Є.* Моделі іпотечного кредитування: зарубіжна та вітчизняна практика / Є. Бублик // Банківська справа. – 2006. – № 5–6. – С. 57–65.
9. *Вознесенская Н.* Иностранные инвестиции и смешанные предприятия в странах Африки / Вознесенская Н. – М.: Норма, 1975. – 271 с.
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 21–22.
11. *Дондуш Р.* Макроекономіка: навч. посіб. / Р. Дондуш, С. Фішер. – К.: Основи, 1996. – 415 с.
12. *Ильин В.В.* Ценная бумага – вещь, документ или совокупность прав? / В.В. Ильин, А.В. Макеев, Е.А. Павлодский // Рынок ценных бумаг. – 1997. – № 2. – С. 60–63.
13. *Костюченко В.* Огляд іпотеки. Україна та ЄС/ Костюченко В. // Вісник НБУ. – 2005. – № 5. – С. 40–45.
14. *Кузнецова Н.С.* Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве / Кузнецова Н.С. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 6.
15. *Кулинич П.* Ипотека в Україні: на шляху з минулого в майбутнє / П. Кулинич // Українське комерційне право. – 2002. – № 2. – С. 3–13.
16. *Немировский И.Б.* Особенности вексельного права в Украине / Немировский И.Б., Хомяк Б.В. – К., 1999. – С. 77.
17. *Панчишин С.В.* Макроекономіка: [навч. посіб.] / Панчишин С.В. – К.: Либідь, 2002 – 365 с.
18. *Погосян Н.Д.* Правовой статус высших органов финансового контроля (ВОФК) Великобритании, Франции, Германии и Польши / Н.Д. Погосян // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 103–111.
19. Податковий кодекс України: закон України: від 02.12.2010 № 2755-VI.
20. Положення про операції банків з векселями, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28.05.1999 р. № 258 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 1197.
21. Про вдосконалення спостережень за цінами і тарифами: Розпорядження Президента України: від 19.11.2001 р. № 328/2001-рп // Офі-

ційний вісник України. – 2001. – № 47. – Ст. 2060.

22. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України: від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР.

23. Про затвердження Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок: постановова Правління Національного банку України: від 17.07.2001 р. № 276. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15.08.2001 р. за № 703/5894.

24. Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України: від 18.08.2004 р.

25. Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення: Постанова Кабінету Міністрів України: від 17.07.2003 р. № 1078.

26. Про затвердження Порядку проведення інспектування державною контрольно-ревізійною службою: Постанова Кабінету Міністрів України: від 20.04.2006 р. № 550.

27. Про інвестиційну діяльність: Закон України: від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

28. Про іноземні інвестиції: Закон Республіки Казахстан: від 27.12.1994 р.

29. Про іпотеку: закон України: від 05.06.2003 р. № 38 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – Ст. 313.

30. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України: від 19.06.2003 р. № 979-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. – № 1 – Ст. 1.

31. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України: від 10.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

32. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України: від 28.12.1994 р.

33. Про режим іноземного інвестування: Закон України: від 19.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1993. – № 28. – Ст. 302.

34. Про статистику праці: конвенція Міжнародної організації праці: від 1985 р. № 160. Ратифіковано 03.05.1990 р.

35. Про створення в системі Державної служби охорони при МВС України Служби інкасації, охорони грошових знаків і цінних паперів, що перевозяться, та затвердження нормативних актів з питань діяльності цієї Служби: наказ МВС: від 23.09.1997 р. № 64.

36. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України: від 23.02.2006 р. № 3480-ІV // Відомості Верховної Ради України, 2006. – № 31. – Ст. 268.

37. *Савченко Л. А.* Правовий статус Рахункової палати України: [монографія] / Савченко Л. А. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – 131 с.

38. *Ченінога В. Г.* Основи економічної теорії: [навч. посіб.] / Ченінога В. Г. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 352 с.

39. *Черевик Е.* Інвестиційний процес в розвиваючихся країнах / Черевик Е. – М.: Инфра-М, 1995.

40. *Чуйко О. В.* Інвестиційний податковий кредит як джерело фінансових ресурсів / О. В. Чуйко, В. М. Нечепуренко // Вісник Української академії банківської справи. – 1997. – № 2. – С. 9–12.

–К–

Казначейський білет – нерозмінні на золото паперові гроші, що їх випускає національний банк або казначейство, а також короткострокові зобов'язання казначейства, які вступають в обіг. Близькі за змістом до банківських грошових білетів. Забезпечуються всім державним надбанням (капіталом) і обов'язкові до приймання як засіб платежу в усіх банківських структурах за їхньою номінальною вартістю.

Казначейські білети у вигляді короткострокових казначейських зобов'язань масово випускалися та використовувалися для покриття військових витрат у роки Другої світової війни. Такими, наприклад, були випущені фашистською Німеччиною «окупаційні марки», які перебували в обігу на території тимчасово окупованих нею країн. У Радянському Союзі казначейські білети використовували для розміну банкнот і обслуговування дрібних платежів. Випускав їх Держбанк СРСР купюрами в 1, 3 і 5 руб., вони перебували в грошовому обігу країни нарівні з банківськими білетами. Забезпечувалися усім надбанням держави та були обов'язковими для прийому на всій території СРСР як засіб платежів за їх номінальною вартістю. Нині казначейський білет як різновид нерозмінних паперових грошей у фінансовій практиці країн світу використовується рідко. В Україні випуск та застосування казначейських

білетів законодавством не передбачено [6].

Казначейські векселі – векселі Державної казначейської служби України, які випускаються у вигляді простих векселів з вексельними сумами 5 000 (п'ять тисяч) та 10 000 (десять тисяч) гривень. Вексеledавцем і платником за казначейськими векселями виступає Головне управління Державної казначейської служби України. Відсотки на вексельну суму не нараховуються.

Уповноважений банк виступає генеральним агентом Державної казначейської служби України із забезпечення організації видачі, зберігання, здійснення індосаменту та погашення векселів, бланки яких за розпорядженням Головного управління Державної казначейської служби України передаються йому безпосередньо з підприємства, що їх виготовило [12].

Казначейські зобов'язання – боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її уповноважених органів, розповсюджуються винятково на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб і засвідчують внесення їх власниками коштів до бюджету та дають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права, відповідно до умов їх випуску.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що

розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України [19].

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України.

Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- довгострокові – понад п'ять років;
- середньострокові – від одного до п'яти років;
- короткострокові – до одного року.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України [10].

Касові операції – операції підприємств (підприємців) між собою та з фізичними особами, що пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку [14].

Класифікація видатків. Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

- 1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);
- 2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);
- 3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету).

Програмна класифікація видатків та кредитування бюджету використовується у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету (місцевого бюджету) формується Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитках.

Програмна класифікація видатків та кредитування місцевого бюджету формується з урахуванням типової

програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету, яка затверджується Міністерством фінансів України.

Відомча класифікація видатків та кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів.

На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Державне казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету має такі рівні деталізації:

- 1) розділи, у яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;
- 2) підрозділи та групи, у яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх

проведенні (економічна класифікація видатків бюджету).

За економічною класифікацією видатків бюджету видатки бюджету поділяються на поточні та капітальні.

У складі витрат (видатків) бюджету виділяються витрати (видатки) споживання і витрати (видатки) розвитку відповідно до бюджетної класифікації [2].

Кліринг (англ. clearing – очищення) – це: 1) система безготівкових розрахунків за зустрічними зобов'язаннями між країнами, банками, компаніями, підприємствами за поставлені, продані один одному товари, цінні папери і надані послуги, виходячи з умов балансу платежів. Банківський кліринг є системою міжбанківських безготівкових розрахунків, здійснюваних через розрахункові палати і заснованих на взаємному заліку рівних платежів один одному. Валютний кліринг являє собою порядок проведення міжнародних розрахунків між країнами, що грунтується на взаємному заліку платежів за товари і послуги, що володіють рівною вартістю, обчисленою в так званій кліринговій валюті за узгодженими цінами; 2) процедура розрахунків через розрахункову (клірингову) палату, виступаючи як консолідований продавець перед всіма покупцями за біржовими операціями, гарантуючи тим самим виконання укладених контрактів і страхуючи їх учасників від можливих фінансових втрат; 3) взаємний залік платежів за чеками в межах однієї держави [1].

За визначенням Закону України «Про цінні папери і фондовий ри-

нок» розрахунково-клірингова діяльність – діяльність з визначення взаємних зобов'язань за договорами щодо цінних паперів і розрахунків за ними [19].

Кліринговий депозитарій – депозитарій, який одержав дозвіл Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення клірингу щодо операцій з цінними паперами [17].

Комісіонер – оптовий або роздрібний посередник, який проводить операції від свого імені та за рахунок виробника. Комісіонер не є власником продукції. Виробник (або комітент у даній операції) залишається власником продукції до її передачі й оплати кінцевим споживачем.

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента [20].

Договір комісії може бути укладений на визначений строк або без встановлення строку, з визначенням або без визначення території його виконання, з умовою чи без умови щодо асортименту товарів, які є предметом комісії.

Комітент може бути зобов'язаний утримуватися від укладення договору комісії з іншими особами.

Істотними умовами договору комісії, за якими комісіонер зобов'язується продати або купити майно, є умови про це майно та його ціну [20].

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету створений 04.12.2007 р. Постановою Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання» [18].

Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України, та виконує контрольні функції у сферах відання:

- державної бюджетної політики та міжбюджетних відносин;
- Державного бюджету України (включно з питаннями доходів, видатків бюджету, контролю за виконанням бюджету);
- бюджетного процесу;
- оцінки відповідності законопроектів вимогам Бюджетного кодексу;
- діяльності державних фінансових органів;
- діяльності Рахункової палати.

До складу Комітету входять 8 підкомітетів:

- з питань відслідковування впливу законопроектів на показники бюджету;
- з питань державного боргу та фінансування державного бюджету;
- з питань доходів бюджету;
- з питань видатків бюджету;
- з питань соціальних програм бюджету;
- з питань інвестиційних програм бюджету;
- з питань місцевих бюджетів;
- з питань діяльності Рахункової палати контролю за виконанням державного бюджету.

До Комітету входять 33 народні депутати України.

Комітет з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики створений Постановою Верховної Ради України «Про внесення змін до деяких постанов Верховної Ради України» від 03.03.2011 р. № 3085-VI [11].

Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України, та виконує контрольні функції у сферах відання:

- грошово-кредитної політики;
- банків та банківської діяльності;
- валютного регулювання, державного внутрішнього і зовнішнього боргу;
- правового режиму цінних паперів, законодавчого регулювання ринку цінних паперів, ринку фінансових послуг та фондового ринку;
- діяльності небанківських фінансових установ (та суб'єктів) страхової діяльності;
- функціонування фінансових ринків та запобігання відмиванню незаконних доходів;
- регулювання діяльності грального бізнесу;
- регулювання діяльності державних лотерей;
- системи оподаткування, загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів), місцевих податків та зборів, інших доходів бюджетів неподаткового характеру, а також страхових нарахувань на фонд оплати праці;
- діяльності податкових органів;
- податкових пільг;
- податкового боргу та/або податкових зобов'язань;

- митної справи та митних тарифів;
- діяльності митних органів;
- законодавчого регулювання ринку спирту, алкоголю і тютюну;
- призначення на посади та звільнення з посад, що пов'язані з предметом відання.

До складу Комітету входять 35 народних депутатів.

Комунальний податок – місцевий податок, що справляється з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. Його граничний розмір не повинен був перевищувати 10 відсотків річного фонду оплати праці, обчисленого виходячи з розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян [16]. Скасований Податковим кодексом України.

Консолідована фінансова звітність – фінансова звітність, яка відображає фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці [9; 14].

Консолідований борг – це: 1) частина загальної суми державної заборгованості, що утворюється внаслідок випуску довготермінових позичок, уніфікація (об'єднання) раніше випущених середньо- і короткотермінових позичок в одну довготермінову, подовження дії коротко- і довготермінових позичок; 2) довготермінова заборгованість приватної компанії або державного відомства у формі випущених

облігацій чи аналогічних зобов'язань порівняно з величиною короткотермінового або поточного боргу [5].

У чинному законодавстві консолідований іпотечний борг розглядається як зобов'язання за договорами про іпотечний кредит, реформовані кредитодавцем відповідно до закону [8].

Корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також іншу правочинність, передбачену законом та статутними документами [4; 8].

Кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування – податки і збори (обов'язкові платежі), що закріплені на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів [2].

У новій редакції Бюджетного кодексу України – доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (див. **доходи бюджетів**) [3].

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бю-

джетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень [2].

У чинному законодавстві України термін «кошторис» використовується і щодо будівельних робіт.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» від 01.08.2005 р. № 668, кошторисом є зведені витрати, зведені кошторисні розрахунки, об'єктні та локальні кошторисні розрахунки, об'єктні та локальні кошториси, кошториси на окремі види робіт, кошториси на проектні та пошукові роботи, інші розрахунки витрат на будівництво, складені за встановленою формою, на основі яких визначається кошторисна вартість будівництва і договірна ціна. Кошторисна вартість будівництва може визначатися у приблизному або твердому кошторисі. Кошторис вважається твердим, якщо договором підряду не передбачено інше. Зміни до твердого кошторису можуть бути внесені лише за згодою сторін [13].

Кошторисно-бюджетне фінансування – це один із методів фінансування, що застосовується щодо бюджетних установ.

У науковій літературі під терміном «кошторисно-бюджетне фінансування» розуміють метод безповоротного, безоплатного відпуску коштів на утримання установ, що перебувають на повному фінансуванні

з бюджету, на основі відповідних фінансових планів – кошторисів бюджетних установ [7].

У нормативно-правових актах закріплення даного терміна відсутнє.

Кредит (державний, муніципальний) (лат. *creditum* – позика, від *credo* – вірю, довіряю).

У фінансових правовідносинах під терміном «кредит» розуміють кошти, що надаються у тимчасове користування фінансовою установою в розмірі та на умовах, що передбачаються відповідними нормативно-правовими актами.

У Податковому кодексі України визначено такі види кредитів: іпотечний житловий кредит, податковий кредит, товарний кредит та фінансовий кредит [8].

Крім запропонованої класифікації кредитів, у фінансових правовідносинах може функціонувати державний чи муніципальний кредит.

Так, на думку О.П. Орлюк, державний кредит – складова фінансової системи держави. Економічний зміст і юридична природа державного кредиту водночас передбачають надходження до державного бюджету, оскільки суми державних позик становлять його дохідну частину, та разом з тим ці кошти не дають нових прибутків і повинні погашатися [7].

Державний кредит – це грошові взаємовідносини, що можуть виник-

нути між державою та юридичними або фізичними особами, і пов'язані з мобілізацією тимчасово вільних у користування органами державної влади, які призначені для фінансування державних витрат.

Державний кредит. Розрізняють зовнішній і внутрішній.

Муніципальний (комунальний) кредит – це грошові взаємовідносини, що можуть виникнути між органами місцевого самоврядування та юридичними або фізичними особами і пов'язані з мобілізацією тимчасово вільних грошових коштів в користування органами місцевого самоврядування, які призначені для фінансування витрат територіальної громади.

Муніципальний кредит має виключно цільовий характер, тобто пов'язаний із реалізацією конкретних соціально-економічних програм на місцевому рівні.

Курортний збір – місцевий збір, що стягувався з громадян, які прибували у курортну місцевість. Граничний розмір курортного збору не міг перевищувати 10 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Курортний збір справлявся з платників за місцем їх тимчасового проживання [16].

Податковим кодексом України курортний збір скасовано [8]. Проте введено туристичний збір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / Борисов А.Б. – М.: Книжный мир, 2003. – 895 с.
2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

3. Бюджетний кодекс України: від 21.06.2001 р. № 2542-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29.
4. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 р. № 436-IV.
5. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2000. – 864 с. – Т. 1.
6. *Нагрєбельний В.П.* Фінансове право України: загальна частина: навч. посіб. для вищих навч. закладів / Нагрєбельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. – Суми: Університетська книга, 2005.
7. Орлюк О.П. Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
8. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України: від 16.07.1999 р. № 996-XIV // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 162.
10. Про випуск казначейських зобов'язань: Постанова Кабінету Міністрів України: від 14.04.2009 р. № 362.
11. Про внесення змін до деяких постанов Верховної Ради України: постанова Верховної Ради України: від 03.03.2011 р. № 3085-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 25. – Ст. 203.
12. Про впровадження обігу казначейських векселів: наказ Міністерства фінансів України: від 09.12.1997 р. № 269.
13. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівни-

цтві: Постанова Кабінету Міністрів України: від 01.08.2005 р. № 668 // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 163.

14. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління Національного банку України: від 15.12.2004 р. № 637.

15. Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку: наказ Міністерства фінансів України: від 31.03.1999 р. № 87 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25.

16. Про місцеві податки і збори: декрет Кабінету Міністрів України: від 20.05.1993 р. № 56-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 30.

17. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України: від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

18. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання: Постанова Верховної Ради України: від 04.12.2007 р. № 4-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 51. – Ст. 533.

19. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України: від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

20. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

-Л-

Ліквідність банку (від лат. liquidus – рідкий, той, що тече; англ. bank liquidity) означає можливість забезпечити своєчасне виконання своїх зобов'язань [35, с. 593]. У прямому розумінні слова ліквідність – це «подвижность, мобильность активов предприятий, фирм или банков в капиталистических странах, обеспечивающая фактическую возможность (способность) бесперебойно оплачивать в срок все их обязательства и предъявляемые к ним законные денежные требования» [3, с. 1305].

Відповідно до п. 1.1 гл. 1 розділу 5 Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р., ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати) [21].

Значного поширення термін «ліквідність банку» отримав лише в другій половині 30-х років ХХ століття після публікації робіт Дж. Кейнса.

Поняття «ліквідність комерційного банку» означає можливість своєчасно і в повному обсязі забезпечити виконання боргових і фінансових зобов'язань перед своїми контраген-

тами, яка визначається наявністю достатнього власного капіталу банку, певним розміщенням і величиною засобів за статтями активу і пасиву банку з урахуванням відповідних термінів. Іншими словами, ліквідність банку базується на постійній підтримці об'єктивно необхідного співвідношення між трьома її складовими – власним капіталом банку, залученими і розміщеними ним засобами шляхом оперативного управління їх структурними елементами.

У світовій банківській теорії і практиці ліквідність розуміють як «запас» або «потік». При цьому ліквідність як «запас» містить у собі визначення рівня можливості комерційного банку виконувати свої зобов'язання перед клієнтами в конкретно визначений момент часу шляхом зміни структури активів на користь їх високоліквідних статей за рахунок наявних не використаних резервів.

Ліквідність як «потік» аналізується з погляду динаміки, яка передбачає оцінку можливості комерційного банку протягом певного періоду змінювати сформований несприятливий рівень ліквідності або попереджувати погіршення досягнутого, об'єктивно необхідного рівня ліквідності (зберегти його) за рахунок ефективного управління відповідними статтями активів і пасивів, залучення додаткових позикових засобів, підвищення фінансової стійкості банку шляхом збільшення доходів.

У сучасній спеціальній літературі існують дві найбільш поширені позиції щодо визначення поняття «ліквідність банку».

Відповідно до першої ліквідність банку ототожнюється з обсягом наявної в його розпорядженні готівки. Цю думку поділяють такі вчені як Т. У. Кох, Дж. Сінкі, О. М. Маркова, П. С. Роуз, Г. Г. Фетисов та інші, і дають цьому поняттю наступні трактування.

Т. У. Кох у роботі «Управление банком» ліквідність банку розглядає як можливість отримувати готівку в центральному банку (інших установах, на які покладено функції центрального банку, наприклад Федеральна резервна система США – FRS) або банках-кореспондентах за прийнятною для нього ціною [9, с. 62].

Дж. Сінкі ліквідність визначав як здатність банку або іншої фірми, що надає фінансові послуги, забезпечити ліквідність через наявність високоліквідних і високомобільних фінансових активів [34, с. 460].

О. М. Маркова, Л. С. Сахарова та В. Н. Сідоров ліквідність банку розглядають як можливість використання деякого активу банку як грошового засобу або швидкого перетворення їх в такий, а також як здатність активу зберігати при цьому незмінною свою номінальну вартість [15, с. 139].

Відповідно до другого твердження, яке поділяють М. М. Ямпольський, Ж. Матук, В. І. Колесников, Г. Н. Белоглазова, Л. П. Кроливецька та інші, ліквідність банку інтерпретується як якісна характеристика об'єкта економічних відносин, тому ліквідність банку характеризує його здат-

ність своєчасно здійснювати платежі по зобов'язаннях за вимогою та у разі настання дати закінчення строкових зобов'язань.

Так, під ліквідністю комерційного банку розуміють можливість і здатність банку забезпечувати безперербійне і своєчасне виконання законних грошових вимог і своїх фінансових зобов'язань перед вкладниками і кредиторами [1].

Ліквідність банку визначається ступенем співвідношення його активів і пасивів за об'ємами та строками, тому виділяють:

– динамічну – ліквідність, яка визначається на конкретний момент часу з урахуванням прогнозу стану ліквідності на майбутній період;

– довгострокову – ліквідність, яка встановлюється з урахуванням прогнозу стану банку на період понад 0,5–1 рік;

– короткострокову – ліквідність, яка визначається з урахуванням прогнозу стану банку на 1–6 місяців.

Використовують таке поняття, як «задовільна ліквідність банку» – стан ліквідності, за якої банк порушує зобов'язання лише за платежами, що пов'язані з адміністративно-господарськими витратами.

Таким чином, ліквідність банку можна розглядати як здатність своєчасно задовольняти вимоги за своїми зобов'язаннями перед усіма контрагентами за рахунок залучення нових або реалізації наявних ліквідних активів.

У розділі 5 Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні з метою контролю за станом ліквідності банків Національний

банк встановлює нормативи ліквідності [21]:

- миттєва ліквідність – (Н 4);
- поточна ліквідність – (Н 5);
- короткострокова ліквідність – (Н 6).

Норматив миттєвої ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (кошти у касі та на кореспондентських рахунках). Н4 розраховується як відношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками. Нормативне значення миттєвої ліквідності має бути не менше 20%.

Норматив поточної ліквідності встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів та зобов'язань банку. Норматив Н5 розраховується як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання. Для його розрахунку враховуються вимоги і зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно). Нормативне значення цього показника повинне становити 40%.

Норматив короткострокової ліквідності (Н6) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Норматив Н6 визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань з початковим строком погашення до одного року. Нормативне значення його має бути не менше ніж 20%.

Главою 1 розділу IX згаданої Інструкції НБУ встановлює спеціальні значення нормативів ліквідності для спеціалізованих банків (ощадні, іпотечні, клірингові тощо).

Крім того, на рівень банківської ліквідності впливає велика кількість економічних та інших факторів, тому питання розрахунку, планування і управління є найважливішим у діяльності комерційних банків. На основі цих факторів, які формують політику, стратегію і поточну діяльність банків і здійснюється практика управління ліквідністю банків.

У банківській теорії і практиці використовують поряд з ліквідністю банку такі поняття, як:

– ліквідність балансу банку – співвідношення між активами і пасивами балансу банку за певними періодами. Якщо досягається рівність активів і пасивів, баланс банку вважається ліквідним, що характеризує здатність банку вчасно погашати свої зобов'язання;

– ліквідність банківського активу – здатність активу бути засобом платежу за зобов'язаннями банку. Рівень ліквідності того чи іншого активу визначається його мобільністю.

Ліміт залишку готівки в касі – граничний розмір готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час відповідно до абз. 21 п. 1.2 г. 1 Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого постановою Правління Національного банку України № 367 від 15.02.2004 р. [26].

Ліміт каси встановлюється за рішенням керівника підприємства або

уповноваженої ним особи на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси:

$$ЛК = \frac{ГВ_{3\text{міс.}}}{РД_{3\text{міс.}}},$$

де $ГВ_{3\text{міс.}}$ – готівкова виручка (надходження до кас, крім сум одержаних з банків) за три будь-які місяці;

$РД_{3\text{міс.}}$ – кількість робочих днів за три місяці; або як середньоденної видачі.

$$ЛК = \frac{ВГ_{3\text{міс.}}}{РД_{3\text{міс.}}},$$

де $ВГ_{3\text{міс.}}$ – виплачено готівкою на різні потреби, а також на відрядження (крім виплат пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, दिвидендів) за три будь-які місяці.

Ліміт залишку готівки в касі встановлюється підприємством самостійно на підставі наведеного розрахунку, який підписується головним бухгалтером і керівником. Для кожного підприємства та його відокремленого підрозділу складається окремий розрахунок, який затверджується внутрішніми наказами підприємства. Для підприємств, що розпочинають свою діяльність, а також для тих, діяльність яких була пов'язана виключно з безготівковими розрахунками та отримали право на здійснення готівкових розрахунків, на перші три місяці ліміт каси встановлюють на основі прогнозних розрахунків. А в подальшому розрахунок проводиться на загальних засадах.

Небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку самостійно визначають порядок розрахунку ліміту залишку готівки в касі та його розмір з урахуванням особливостей діяльності, режиму роботи, обсягу надходжень або видачків готівки, строків здачі готівки.

Підприємства, які займаються виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції можуть встановлювати або переглядати ліміт каси на період заготівлі і перероблення сільськогосподарської продукції згідно з фактичними показниками касових оборотів за будь-які три місяці сезону виробництва (перероблення) попереднього року.

Ліміт залишку готівки в касі підприємства сфери грального бізнесу встановлюють з урахуванням особливостей діяльності та режиму їх роботи відповідно до переліку та правил проведення азартних ігор та затвердженого призового фонду у межах середньоденного показника. Керівництво таких підприємств має право встановлювати ліміт каси з перевищенням визначеного показника, але не більше ніж на суму максимально можливого виграшу.

Для релігійних організацій, які не здійснюють виробничої або іншої підприємницької діяльності, ліміт каси не встановлюється.

Ліміт каси в касах бюджетних установ і організацій встановлюється Державною казначейською службою України.

У тому випадку, якщо підприємством не встановлено ліміту каси (незалежно від причин), то його розмір вважається нульовим.

Перевірки касової дисципліни здійснюються органами Державної податкової служби України, Державної фінансової інспекції, фінансовими органами та установами банків.

Відповідальність за дотримання нормативно-правових актів щодо правильності встановлення ліміту залишку готівки в касі та за достовірність відповідних показників покладається на керівників підприємств, головних бухгалтерів, керівників фінансових служб і касирів [36].

Лімська декларація (Лімська декларація керівних принципів контролю) прийнята в жовтні 1977 року в м. Ліма, Республіка Перу, ІХ Конгресом Міжнародної організації вищих органів контролю (INTOSAI), що діє під егідою ООН і об'єднує незалежні державні органи фінансового контролю з 188 країн світу [16]. У літературі зустрічається також під назвою «Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів» [7, с. 20].

Декларація є основним міжнародним нормативним документом у сфері державного фінансового контролю і базовим концептуальним документом INTOSAI, Рахункова палата України є членом цієї організації з 1998 року.

Лімська декларація керівних принципів контролю визначає контроль як невід'ємну частину системи регулювання, метою якої є виявлення на найбільш ранній стадії відхилень і порушень від прийнятих стандартів та принципів законності, ефективності й економії використання

матеріальних ресурсів. Дані заходи проводяться з метою притягнення винних до відповідальності та отримання компенсації за заподіяну державі шкоду або застосування заходів для запобігання чи скорочення таких порушень у майбутньому [11].

Декларація має таку структуру:

Преамбула.

I. Загальні положення.

Ст. 1. Мета контролю.

Ст. 2. Попередній контроль та контроль за фактом.

Ст. 3. Зовнішній та внутрішній контроль.

Ст. 4. Контроль законності, контроль правильності та контроль ефективності.

II. Незалежність.

Ст. 5. Незалежність вищих органів контролю державних фінансів.

Ст. 6. Незалежність членів та службовців Вищих органів контролю державних фінансів.

Ст. 7. Фінансова незалежність вищих органів контролю державних фінансів.

III. Відносини з Парламентом, урядом та державно-управлінським апаратом.

Ст. 8. Відносини з Парламентом.

IV. Права вищих органів контролю державних фінансів.

Ст. 10. Право розслідування.

Ст. 11. Виконання висновків вищого органу контролю державних фінансів.

Ст. 12. Експертні висновки та право на надання консультацій.

V. Методи контролю, кадровий склад контролерів, міжнародний обмін досвідом.

Ст. 13. Методи та процедури контролю.

Ст. 14. Кадровий склад контролерів.

Ст. 15. Міжнародний обмін досвідом.

VI. Підготовка звітів.

Ст. 16. Звіт для Парламенту та громадськості.

Ст. 17. Підготовка звітів.

VII. Контрольні повноваження вищих органів контролю державних фінансів.

Ст. 18. Конституційна основа контрольних повноважень, контроль за управлінням державними фінансами.

Ст. 19. Контроль державних органів та інших установ за кордоном.

Ст. 20. Контроль за надходженням податків.

Ст. 21. Державне замовлення та закупівля робіт та послуг за державні кошти.

Ст. 22. Контроль обладнання для електронної обробки даних.

Ст. 23. Промислові та комерційні підприємства з державною участю.

Ст. 24. Контроль організацій, що отримують субсидії (дотації).

Ст. 25. Контроль міжнародних та наднаціональних організацій [13].

У Декларації йдеться про компіляцію та систематизацію загальноприйнятих основних принципів контролю за державними фінансами. Вона також є базовим, принциповим документом, який ураховує різні системи фінансового контролю (монократична або колегіальна), різне розуміння місця фінансового контролю в системі державних функцій і гілок влади, а також різні рівні роз-

витку фінансового контролю в окремих регіонах. З погляду міжнародного права Літська декларація не має обов'язкового характеру, але вона відіграє важливе значення в процесі розвитку вищих органів фінансового контролю в кожній країні. Її значимість, головним чином, полягає в чіткості та точності. Документ містить вичерпний перелік цілей аудиту державних фінансів та всіх питань, пов'язаних з ними.

Основна мета Декларації полягає в орієнтації на незалежність аудиту державних фінансів. А відповідно, якщо вищий орган контролю державних фінансів (ВОКДФ), який не відповідає цій умові, не може претендувати на свій статус. Рекомендується, щоб створення ВОКДФ було закладено в конституції, і щоб їх незалежність захищалася Верховним Судом. Основоположним є те, що призначення, звільнення та підзвітність керівника ВОКДФ повинні належати законодавчим органам. Передбачається, що звіти ВОКДФ автоматично стають загальнодоступними відразу або через деякий чітко обумовлений термін після їх представлення законодавчому органу. Практика контролю за державними фінансами повинна відповідати міжнародним стандартам, наприклад стандартам INTOSAI або його регіональним органам.

Оскільки Україна є членом INTOSAI та його регіонального органу EUROSAI, то нормативно-правові документи, які регламентують цю сферу, зокрема Закон України «Про Рахункову палату України» від

11.07.1996 р. № 315/96-ВР, адаптовано до рекомендацій Літської декларації [31].

Положення Літської декларації INTOSAI також було взято за основу в процесі розробки Декларації про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 08.06.2001 р. [33].

Ліцензія (від лат. licentia – право, дозвіл; англ. licence) – це єдиний документ дозвільного характеру, який дає право на здійснення певних операцій (підприємницької або зовнішньоторгівельної діяльності, роздрібною торгівлі та ін.), що підлягає, відповідно до законодавства, обмеженню, або на використання будь-якої технології, продукції [4]. Юридичні і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності – для провадження відповідної діяльності можуть і мають право отримати ліцензію.

Поняття «ліцензія» використовується в праві інтелектуальної власності як документ, що підтверджує право використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Ліцензія видається органами виконавчої влади і дає право проводити діяльність, що підлягає обмеженню згідно з законодавством за умови відповідності і дотримання певних критеріїв і правил. Видача ліцензій (ліцензування) є складовою державного регулювання підприємництва в Україні, спрямованого на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів громадян.

Поняття «ліцензія» використовується у нормативно-правових актах, які регулюють цивільні правовідносини, а саме: Цивільному кодексі України, законах України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. № 1775-III, «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XII та Законом України № 3792-XII «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р.

У абзаці 6 статті 1 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. № 1775-III сказано, що під ліцензією потрібно розуміти документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов [29].

Законом України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-XII передбачено, що автор або інша особа, яка має авторське право, може передати права на використання патенту на підставі видання ліцензії, що оформляється ліцензійним договором [18].

Відповідно до пункту 3 статті 1108 глави 75 Цивільного кодексу України у сфері інтелектуального права ліцензія – це письмове повноваження, яке надається особою, що має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензіаром), іншій особі (ліцензіату) про надання їй права на використання цього об'єкта в певній

обмеженій сфері. У цьому випадку розрізняють такі види ліцензій:

– виключна – видається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері;

– одинична – видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта у зазначеній сфері.

– невиключна – не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері [37].

У зовнішньоекономічній діяльності, відповідно до пунктів 30–34 статті 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ, можуть застосовуватися такі види експортних (імпортних) ліцензій:

– спеціальна – належним чином оформлене право на імпорт в Україну протягом установленого строку певного товару (товарів), який є об'єктом спеціального розслідування та/або спеціальних заходів;

– відкрита (індивідуальна) – дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом певного періоду (але

не менше одного місяця) з визначенням його загального обсягу;

– генеральна – відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції щодо певного товару (товарів) та/або з певною країною (групою країн) протягом періоду дії режиму ліцензування з цього товару (товарів);

– експортна (імпортна) – належним чином оформлене право на експорт (імпорт) протягом встановленого строку певних товарів або валютних коштів з метою інвестицій та кредитування;

– разова (індивідуальна) – разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на період, не менший, ніж той, що є необхідним для здійснення експортної (імпортної) операції [28].

Перелік видів господарської діяльності, якими можуть займатися суб'єкти підприємницької діяльності тільки за наявності ліцензії визначено у статті 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. № 1775-ІІІ.

Процес видачі, переоформлення та анулювання ліцензій, видачі дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контролю за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов та законодавства у цій сфері, відповідно до абзацу 8 статті 1 Закону від 01.06.2000 р. № 1775-ІІІ, називається ліцензуванням.

У правовідносинах стосовно ліцензування виділяють таких основних суб'єктів. Ліцензіар – державний орган, уповноважений вести ліцензування згідно з національним законодавством (підприємницька діяльність), та автор або інша особа, яка має авторське право (сфера інтелектуального права). Ліцензіат – юридична або фізична особа (індивідуальний підприємець), яка має ліцензію на провадження певного виду діяльності.

Ліцензії видаються органами виконавчої влади відповідно до Переліку органів ліцензування, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку органів ліцензування» від 14.11.2000 р. № 1698 [25].

Відповідно до статті 15 Закону від 01.06.2000 р. № 1775-ІІІ за видачу ліцензії справляється плата, розмір та порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ломбардна операція – операція з отримання короткострокового кредиту під заставу ліквідного рухомого майна [14]. Щодо походження слова «ломбард» існує дві версії:

– від назви області Ломбардії на півночі Італії.

– від прізвища італійської родини лихварів Ломбарді.

Ломбардні операції є найстарішими фінансовими операціями людства і мають досить багату історію. Перші письмові свідчення грецьких і римських літописців свідчать про їх існування ще в Стародавньому Китаї

понад 3 000 років тому. Історія організованої діяльності з проведення ломбардних операцій починається з 1462 року, коли в Англії та Франції було організовано ломбарди, з часом була організована мережа по всій Європі. З початку XVII століття в Англії і Бельгії ломбардні операції почали організовуватися на державному рівні [6].

На території Російської імперії державні заходи з організації ломбардних операцій проводилися в 1729 р., коли Монетну контору було зобов'язано надавати позики під заставу золотих та срібних речей під відсотки. У 1772 р. у Санкт-Петербурзі і Москві було відкрито Позикову казну. З розвитком капіталістичних відносин все більшого поширення набували також і ломбардні операції. Після Жовтневої революції 1917 р. націоналізовано всю банківську справу, а ломбардний бізнес ліквідовано. У СРСР ломбардні операції почали знову проводитися в міських ломбардах [5].

В Україні ломбардну операцію було визначено в пункті 14 статті 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР як операцію фізичних чи юридичних осіб з отримання коштів від юридичної особи, кваліфікованої як фінансова установа згідно із законодавством України, під заставу товарів або валютних цінностей. Ломбардні операції є різновидом кредиту під заставу [30].

Ломбардними операціями можуть займатися будь-які фінансово-кредитні установи, де створено умови

для такої діяльності. Їх проводять в основному такі фінансові установи, як банки та ломбарди.

У банківській діяльності ломбардні операції належать до вексельних операцій (активні банківські операції), зміст яких полягає в передачі векселів до банку для забезпечення отримання кредитів, а саме:

- за позиками строковими за позичковими рахунками;
- за позиками до запитання за спеціальним позичковими рахунками.

Іншою фінансовою установою, яка може здійснювати ломбардні операції з надання фінансових кредитів фізичним особам за рахунок власних або залучених коштів, під заставу майна на визначений строк і під процент та надання супутніх послуг, є ломбард [27].

Правовідносини при здійсненні ломбардних операцій регулюються законами України «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ [20] та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-ІІІ [32]. Документальним підтвердженням ломбардної операції є договір типової форми, касовий чек, квитанція про виплату.

Ломбардні операції здійснюються, як правило, у 4 етапи у разі виконання в повному обсязі та своєчасно (достроково) сторонами своїх зобов'язань:

1. Одержання ломбардом майна в заставу та надання заставодавцю позички.
2. Одержання ломбардом поверненої позички.

3. Отримання ломбардом від заставодавця відсотків за користування позичкою та плати за зберігання заставленого майна.

4. Повернення заставодавцю майна із застави.

У разі, якщо сторонами виконано свої зобов'язання в повному обсязі, але несвоєчасно (заставодавець прострочив сплату кредиту або відсотків за його користування), то останньому нараховується пеня за порушення терміну повернення боргу. Якщо заставодавець після закінчення строку договору не забирає майно, яке перебуває в заставі з ломбарду, ломбард, залежно від умов договору, залишає заставлене майно у своїй власності або реалізує його.

Найбільш поширений вид застави в ломбардних операціях – ювелірні вироби з дорогоцінних металів, дорогоцінного і напівдорогоцінного каміння (у тому числі синтетичного й вирощених його аналогів). Для здійснення ломбардних операцій ломбард повинен придбати ліцензію на право здійснення такої діяльності відповідно до пункту 1.3 Ліцензійних умов, затверджених наказом Держкомпідприємництва і Мінфіну від 26.12.2000 р. № 82/350 [22]. У разі невикupu заставленого майна його власником заставаотримувач, відповідно до статті 19 ЦКУ, має право задовольнити свої вимоги за рахунок застави в повному обсязі, що визначається за фактом задоволення. Якщо йдеться про коштовності, то їх у такому випадку ломбард не може продавати самостійно споживачам. Такі підлягають реалізації Державною

скарбницею НБУ за ринковими цінами, встановленими на день продажу [12].

Якщо після закінчення певного строку фізособа не забирає річ з ломбарду і не повертає кредит, ломбард, залежно від умов договору, або залишає заставлене майно у своїй власності, або реалізує його.

Із суми виручки від продажу такого майна погашаються кредит, проценти за користування ним, утримується плата за зберігання майна та інші платежі, які на підставі договору чи закону необхідно здійснити на користь ломбарду. Залишок суми виручки повертається фізособі на підставі статті 968 Цивільного кодексу України і статті 25 Закону України «Про заставу» з утриманням відповідних податків.

Ломбардні операції досить поширені за кордоном, підтверджується це кількістю установ, які їх надають, – ломбардів (у США налічується понад 16 000 ліцензованих ломбардів, близько 3 000 – в Австралії, в Росії – близько 3 700). Популярними ломбардні операції є також у Німеччині, Великобританії, Швеції, Японії [2]. В Україні, за даними Держкомфінпослуг функціонує 309 ломбардів – учасників ринку фінансових послуг [17].

Лотерейний білет – білет, своєрідний цінний папір на пред'явника. Надає право його власнику брати участь у розіграшу лотереї. Частина внесених гравцями коштів іде організаторам лотереї, частина виплачується державі у вигляді податків. Слово «лотерея» походить від італійського

«lotto» і означає «доля, жереб». Історія організації і проведення лотерей нараховує не одне тисячоліття – з часів Стародавнього Риму та середньовічної Європи. Існує версія, що в Європі вперше було організовано лотерею, участь у якій підтверджувалася купівлею спеціального білета. Ця лотерея була організована 24 лютого 1466 року (цей день сьогодні у світі вважається Днем лотереї) в м. Брюгге (Бельгія) вдовою фламандського живописця Яна ван Ейка, яка була приурочена до 25-ї річниці його смерті. Виграти грошовий приз міг кожен, хто купував білет. У 1520 році король Франції Франциск I узаконив випуск лотерейних білетів і провів розіграш в Парижі, Ліоні, Страсбурзі, Бордо та Ліллі.

На території Росії першу лотерею, розіграш якої відбувався за допомогою лотерейних білетів, було організовано на початку XVIII ст. московським годинникарем Яковом Гассенусом [8].

У часи СРСР лотереї організовувалися виключно державою, а частина лотерейних квитків реалізовувалася «добровільно-примусово» як «навантаження» до покупки, «на здачу», замість певної суми при видачі зарплати. Лотереї поширювали профспілкові активісти, комсомрги і партпрацівники.

В українському законодавстві під лотерейним білетом (білет лотереї) розуміють бланк документа суворого обліку, який дає право на участь у розіграші призового фонду лотереї, а в разі перемоги є підставою для одержання призу [23]. Також у Поло-

женні про форму та зміст розрахункових документів, затвердженому наказом ДПА України від 01.12.2000 р. № 614, сказано, що білети державних лотерей – це розрахункові документи, бланки яких є документами суворого обліку та виготовлені друкарським способом за затвердженими зразками, що додаються до відповідних Умов випуску та проведення лотереї та які видаються при реєстрації розрахункових операцій при розповсюдженні державних лотерей [24].

У пункті 2 статті 1 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, затверджених наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства фінансів України від 12.12.2002 р. № 128/1037, визначено таку класифікацію лотерейних білетів:

- лотерейний білет з попередньо надрукованою комбінацією чисел, символів чи знаків (лотерея бінго);
- лотерейні білети лотереї тотото, переможці в якій визначаються залежно від вгадування результатів випадкових подій у різних видах професійних чи аматорських змагань;
- лотерейний білет миттєвої лотереї, у якому безпосередньо визначено друкарським способом приз (виграш) або факт його відсутності;
- лотерейний білет розрядної лотереї, у якому попередньо надруковано порядковий номер, а визначення переможця відбувається в разі збігу такого номера з результатами привселюдного розігрування тиражу (розрядна лотерея);

Лотерейний білет числової лотереї – гравець самостійно визначає комбінації чисел, символів чи знаків, визначення переможців проводиться відповідно до кількості збігів таких чисел, символів чи знаків із результатами розігрування тиражу.

Лотерейні білети випускаються операторами відповідно до умов випуску та проведення лотерей, затверджених оператором та долучених до ліцензійної справи Міністерством фінансів України. В Умовах випуску та проведення лотереї обов'язково зазначається вартість лотерейного білета, граничний строк реалізації лотерейних білетів, ступінь захищеності лотерейного білета та його макет.

Лотерейні білети розповсюджуються у точках розповсюдження мережі оператора лотереї, через розповсюджувачів – фізичних осіб або юридичних осіб. Лотерейні білети повинні розповсюджуватися за суворого дотримання принципу добровільності.

Вимоги до білетів державних лотерей встановлено в пункті 10 Положення про форму та зміст розрахункових документів, затвердженого наказом ДПА України від 01.12.2000 р. № 614. Так, згідно з цим пунктом білет державної лотереї повинен містити такі обов'язкові реквізити, як:

- назва агента;
- назва лотереї;
- вартість білета;
- унікальний у межах окремої лотереї номер білета.

Білет державної лотереї може скла-

датися з декількох з'єднаних між собою частин, якщо це визначено відповідними Умовами. При цьому унікальний номер білета проставляється на кожній його частині. Усі реквізити білетів державних лотерей наносяться друкарським способом при їх виготовленні.

Реалізація лотерейних білетів розіграшів державних лотерей посідає також специфічне місце в системі державного фінансування та кредитування. У цьому випадку лотерея виступає як форма залучення до відповідного бюджету коштів населення через продаж нумерованих лотерей-

них білетів. Держава отримує при цьому дохід, який дорівнює різниці між коштами, які надходять унаслідок випуску та реалізації лотерейних білетів, і коштами, які використані на виплату виграшів [10].

В Україні лотерейна діяльність, а отже, випуск і організація лотерейних білетів монополізована державою відповідно до абзацу 2 пункту 1 Указу Президента України «Про деякі заходи щодо регулювання лотерейної діяльності» від 10.09.2002 р. № 813/2002 [19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Банківська справа / [Р. І. Тиркало, І. С. Гуцал, Я. І. Чайковський, Т. І. Андрушків, Н. Д. Галапуп]. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
2. Бельх А. Ломбарды / А. Бельх // Московский бизнес. – 2007. – № 24.
3. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1973.
4. Бункина М. К. Макроэкономика: учеб. / Бункина М. К., Семенов А. М., Семенов В. А. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 544 с.
5. Гороховский Е. Не прячьте ваши денежки! // Всеукраїнський діловий тижневик «Власть денег». – 2008. – № 167 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vd.net.ua.
6. Историческое развитие ломбардов // Современный ломбард. – 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.united-lombard.spb.ru/association.
7. Керівні принципи аудиту державних фінансів: збірник базових документів INTOSAI – Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів. – К., 2003. – 122 с.
8. Корочанцев В. Улыбка фортуны / В. Корочанцев // Эхо планеты. – 2001. – № 14.
9. Кох Т. У. Управление банком: в 5 кн / Кох Т. У. – Уфа: Спектр, 1994. – 224 с.
10. Лагутин В. Д. Кредитування: теорія і практика: [навч. посіб.] / Лагутин В. Д. – К.: Знання, 2000. – 215 с.
11. Лимская декларация руководящих принципов контроля // Правовое регулирование государственного финансового контроля в зарубежных странах: Аналитический обзор и сборник нормативных документов /

- С. О. Шохин, В. И. Шлейников. – М., 1998. – С. 42–51.
12. Лист Державної податкової адміністрації України: від 16.02.1998 р. № 1487/11/16-1120-23 // Бізнес. – 1998. – № 45.
13. Лімська декларація керівних принципів контролю прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI) в 1977 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
14. *Макаревич Л. М.* 200 правил бізнеса / Макаревич Л. М. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 591 с.
15. *Маркова О. М.* Коммерческие банки и их операции / Маркова О. М., Сахарова Л. С., Сидоров В. Н. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 457 с.
16. Офіційний сайт INTOSAI – Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.intosai.org.
17. Перелік ломбардів, щодо яких схвалено рішення про внесення інформації до Державного реєстру фінансових установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dfr.gov.ua.
18. Про авторське право та суміжні права: Закон України: від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
19. Про деякі заходи щодо регулювання лотерейної діяльності: Указ Президента України: від 10.09.2002 р. № 813/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
20. Про заставу: Закон України: від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ // Відомості
- Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
21. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління Національного банку України: від 28.08.2001 р. № 368 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 40. – Ст. 1813.
22. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння, з виготовлення виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння, торгівлі виробами з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння, зі збирання, первинної обробки відходів і брухту дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння: наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Міністерства фінансів України: від 26.12.2000 р. № 82/350 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
23. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей: наказ Державного комітету Укра-

- їни з питань регуляторної політики та підприємництва Міністерства фінансів України: від 12.12.2002 р. – № 128/1037 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
24. Про затвердження нормативно-правових актів до Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг": наказ Державної податкової адміністрації України: від 01.12.2000 р. № 614 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 6. – Ст. 248
25. Про затвердження переліку органів ліцензування: Постанова Кабінету Міністрів України: від 14.11.2000 р. № 1698. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46. – Ст. 2001.
26. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління Національного банку України: від 15.02.2004 р. № 637 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 3 – Ст. 155.
27. Про затвердження Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами: розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України: від 26.04.2005 р. № 3981 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
28. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України: від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
29. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: закон України: від 01.06.2000 р. № 1775-III // Ві-
- домості Верховної Ради України – 2000. – № 36. – Ст. 299.
30. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України: від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.
31. Про Рахункову палату України: Закон України: від 11.07.1996 р. № 315/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998 р. – № 24. – ст. 137.
32. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: закон України: від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
33. *Роговенко Д.* До питання про статус Рахункової палати України / Д. Роговенко // Право України. – 2004. – № 7.
34. *Синки Дж. мл.* Управление финансами в коммерческих банках / [под ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера]. – М.: Catallaxy, 1994. – 395 с.
35. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
36. Фінанси підприємств: підруч. / [А. М. Поддєрьогін, Л. Д. Буряк, Г. Г. Нам, А. М. Павліковський, О. В. Павловська, В. З. Потій, А. П. Куліш, О. О. Терещенко, Н. П. Шульга, С. А. Булгакова]; керівник авт. кол. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. – 3-тє вид., перероб. та доповн. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.
37. Цивільний кодекс України: 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – Ст. 356.

–М–

Маржа (від фр. *marge* – поле, край) термін, який застосовується в банківській, біржовій, страховій, торговій діяльності для позначення різниці між цінами товарів, курсами цінних паперів, процентними ставками та іншими показниками, – це величина, яка є виразником різниці між двома визначеними показниками (наприклад: в договорах купівлі-продажу, маржа – це різниця між максимальною та мінімальною кількістю товару, який повинен бути поставлений).

Відповідно до постанови Національного банку «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» від 06.09.2007 р. № 324, маржа – різниця між відповідними доходами та витратами (процентними або непроцентними) об'єкта управління [13].

Маржа – різниця між цінами, курсами, ставками, котируванням валют, цінних паперів, одержувана при проведенні банківських та торговельно-комерційних операцій купівлі-продажу.

У торговельних операціях – різниця між купівельною і продажною ціною товару. У фондових біржових операціях – різниця між курсами цінних паперів (номінальним і продажним), між курсом цінних паперів у день укладання і день виконання фінансової угоди; у банківській практиці – різниця між процентними ставками за залученими і виданими кредитами.

Металеві рахунки – рахунки, які відкриваються уповноваженими банками України для обліку операцій, що здійснюються з банківськими металами.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. металеві рахунки – рахунки, які відкриваються уповноваженими банками України для обліку операцій, що здійснюються з банківськими металами [29].

Металеві рахунки є привабливими формами співпраці підприємств та банківських структур, оскільки вони водночас виконують функцію і засобів розрахунку, і засобів хеджування та збереження.

До банківських металів відносять: золото, срібло, платину, паладій. Банки можуть приймати банківські метали на депозитні металеві рахунки. Розміщення на депозит банківського металу дає змогу отримувати прибуток за рахунок нарахування відсотків у тому самому банківському металі. Ринок банківських металів – один з найконсервативніших з усіх фінансових, саме металеві вкладення вважаються найменш ризикованими.

Метод фінансового права – це сукупність юридичних прийомів і засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання якісно однорідних, відокремлених відносин.

Основним методом фінансового права є метод владних розпоряджень (імперативний, командно-вольовий). Для державно-владних приписів у сфері фінансової діяльності характерні такі риси, як категоричність і відсутність оперативної самостійності. У нормах фінансового права жорстко закріплюються вимоги держави у сфері фінансової діяльності.

Методи фінансового контролю – це прийоми і засоби його здійснення. Серед основних методів фінансового контролю розрізняють: перевірку, інвентаризацію, ревізію, обстеження, спостереження, звіти про фінансову діяльність на сесіях рад, засіданнях органів виконавчої влади.

Л.К. Воронова зазначає, що методи фінансового контролю – це прийоми і засоби його здійснення, їх нараховується багато залежно від об'єкта контролю, мети контролюючого органу. До методів фінансового контролю потрібно віднести різноманітні перевірки (стан обліку і звітності, списання недостач, зберігання фінансових документів тощо); аналіз фінансово-господарської діяльності; звіти про фінансову діяльність на сесіях представницьких органів усіх рівнів, засіданнях органів виконавчої влади, ревізії тощо [4].

І.М. Пахомов, Л.В. Кузнецова та інші вважають, що фінансовий контроль здійснюється різноманітними методами, під якими розуміють прийоми або способи, засоби його здійснення. Розрізняють такі методи фінансового контролю: спостереження, перевірки, обстеження, аналіз, ревізії [41].

Митна вартість товару – ціна, що фактично сплачена або підлягає сплаті за товари та інші предмети, які підлягають митному обкладенню, на момент перетину митного кордону України. При визначенні митної вартості як складові до неї входять ціна товару, зазначена в рахунку-фактурі, а також такі фактичні витрати, якщо вони не ввійшли до рахунку-фактури:

- на транспортування, навантаження, розвантаження, перевантаження та страхування до пункту перетину митного кордону України;
- комісійні та брокерські;
- плата за використання об'єктів інтелектуальної власності, що належить до даних товарів та інших предметів і яка повинна бути оплачена імпортером (експортером) прямо чи побічно як умова їх ввезення (вивезення).

Відповідно до Митного кодексу України від 11.07.2002 р. митною вартістю товарів, які переміщуються через митний кордон України, є їх ціна, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари, обчислена відповідно до положень цього Кодексу [14].

Митна вартість товарів, які переміщуються через митний кордон України, визначається декларантом відповідно до положень Митного кодексу України.

Порядок визначення митної вартості товарів поширюється на товари, які переміщуються через митний кордон України.

Для цілей визначення митної вартості використовується інформація,

підготовлена у спосіб, сумісний з принципами бухгалтерського обліку, прийнятими у відповідній країні і доцільними для певного методу визначення митної вартості.

Згідно із Законом України «Про єдиний митний тариф» при визначенні митної вартості і сплаті мита іноземна валюта перераховується у валюту України за курсом Національного банку України, який застосовується для розрахунків по зовнішньоекономічних операціях і діє на день подання митної декларації.

І.А. Золотько зазначає, що митна вартість товарів – це заявлена декларантом або визначена митним органом вартість товарів, що переміщуються через митний кордон України, яка обчислюється на момент перетинання товарами митного кордону України [9].

Митна система – сукупність митних органів, на які покладено завдання.

Система складається з Державної митної служби України, регіональних митниць, митних постів спеціалізованих митних управлінь та організацій.

Смирнов І.Г. підкреслює, що митна система держави визначається як сукупність форм, засобів і методів державного регулювання експорту та імпорту товарів, яка є важливим елементом системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю. Митна система держави формується як результат її митної політики. Матеріальною основою митної системи держави є митна інфраструктура,

яка містить матеріально-технічну базу митних органів та соціальну інфраструктуру [39].

Митна служба – це система (сукупність) усіх митних органів (ДМСУ), які безпосередньо беруть участь у здійсненні митної справи, наділені правовим статусом посадових осіб митних органів.

Відповідно до Митного кодексу України від 11.07.2002 р. митна служба України – це єдина загальнодержавна система, яка складається з митних органів та спеціалізованих митних установ і організацій [14].

Р.Б. Шишка у посібнику, який присвячений митному праву України, вважає, що поняття митної служби трактується в широкому сенсі, а сама митна система розуміється як система (сукупність) усіх митних органів (ДМСУ), які безпосередньо беруть участь у здійсненні митної справи, наділені правовим статусом посадових осіб митних органів; у вузькому сенсі – різновид державної служби, а також порядок і умови її проходження в митних органах та інших закладах митного профілю [42].

Митна справа є специфічною діяльністю держави та створених нею митних органів у взаємодії з іншими державними органами щодо забезпечення зовнішньополітичної і особливо зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва. Сучасне уявлення про митну справу охоплює складний комплекс відносин, безпосередньо пов'язаних із зовнішньою та внутрішньою політикою держави. Насамперед це сто-

сується зовнішньоекономічних, культурних та інших зв'язків.

Митна справа в Україні охоплює встановлення порядку та організацію переміщення через митний кордон України товарів і предметів, обкладання митом, оформлення, здійснення контролю та інших заходів щодо реалізації митної політики в Україні. Порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, митне регулювання, пов'язане з встановленням та справлянням податків і зборів, процедури митного контролю та оформлення, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, спрямовані на реалізацію митної політики України, становлять митну справу [14].

Митна справа є складовою зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України. У митній справі Україна додержується визначених у міжнародних відносинах систем класифікації та кодування товарів, єдиної форми декларування експорту та імпорту товарів, митної інформації, інших міжнародних норм і стандартів.

Р.Б. Шишка зазначає, що митна справа є поліструктурним явищем й охоплює: порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів; митне регулювання, пов'язане із встановленням та справлянням митних платежів, процедури митного контролю за справлянням митних платежів, процедури митного контролю та оформлення, боротьбу з контрабандою та порушеннями вимог Митного кодексу, спрямованих на реалізацію митної політики [42].

Митна територія – територія, на якій у повному обсязі діють правила, що регулюють ввезення, вивезення і транзит товарів, цінностей та інших предметів.

У Митному кодексі України від 11.07.2002 р. визначено, що митна територія – це територія України, у тому числі території штучних островів, установок та споруд, що створюються в економічній (морській) зоні України, над якими Україна має виключну юрисдикцію щодо митної справи, становить єдину митну територію [14].

Митне законодавство – сукупність законів та інших нормативних правових актів держав договірних сторін, контроль за виконанням яких покладено на митні органи держав договірних сторін, що регулюють увезення, вивезення і транзит товарів, порядок справляння мита, податків та інших платежів, установлення заборон, обмежень, а також контролю при імпорті або експорті товарів.

Митне право – це: 1) самостійна галузь законодавства України, яка являє собою сукупність нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо економічної охорони державного кордону митними органами шляхом здійснення митного режиму відповідно до встановленого порядку переміщення через митний кордон України товарів та транспортних засобів, встановлення та справляння податків та зборів, митного контролю та оформлення, відповідальності за митні правопорушення,

спрямованого на реалізацію митної політики України;

2) наука митного права як відповідний розділ юридичної науки;

3) навчальна дисципліна та галузь юридичної науки.

Р.Б. Шишка та В.В. Сергієнко зазначають, що митне право – це комплексна галузь права, система встановлених (санкціонованих) державою правових норм різної галузевої належності, що регулюють суспільні відносини у сфері митної справи і митної політики [42].

Митне регулювання – один із видів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, який ґрунтується на використанні цінового фактора впливу на зовнішньоторговий обіг.

Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. митне регулювання – це регулювання питань, пов'язаних із встановленням мит та митних зборів, процедурами митного контролю, організацією діяльності органів митного контролю України [26].

Митний кодекс України – законодавчий акт, що визначає засади організації та здійснення митної справи, митного контролю, митного оформлення, порядок переміщення та пропуску через митний кордон України товарів і транспортних засобів, обкладання їх митом, справляння митних зборів тощо. Прийнятий 11 липня 2002 року. Набрав чинності з 1 січня 2003 року [14].

Митний кодекс визначає засади організації та здійснення митної справи

в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України. Кодекс спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи.

М.Ф. Шостак зазначає, що Митний кодекс України – це єдиний нормативний акт, який об'єднує всі чинні на сьогодні нормативно-правові акти з митної справи. Він визначає основні завдання митних органів у сфері регулювання експортно-імпорتنих операцій, процедуру спільного з митними службами суміжних держав митного контролю товарів і транспортних засобів, що переміщуються через кордон України. У Кодексі закріплена створена на сьогодні структура митних органів України, чітко визначається статус та повноваження всіх елементів цієї структури – від центрального апарату Державної митної служби до митниць і спеціалізованих митних управлінь та організацій [43].

Митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються національними митними органами з метою забезпечення додержання національного законодавства в митній справі, а також національного законодавства та міжнародних договорів, контроль за виконанням яких покладений на митні органи.

Митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення додержання норм Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку [14].

Митний кордон – кордон території, провезення товарів через який вимагає заповнення митної декларації та сплати мита. Як правило, збігається з державним кордоном.

Митний кордон – межі митної території України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон. Межі території спеціальних митних зон становлять митний кордон України [14].

Митний режим – регламентація, що застосовується до товарів, які перетинають кордон будь-якої держави [4]), сукупність правил, що визначають порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Відповідно до мети переміщення товарів через митний кордон країни запроваджуються такі види митного режиму, як: імпорт, реімпорт, експорт, реекспорт, транзит, тимчасове ввезення (вивезення), митний склад, спеціальна митна зона, магазин безмитної торгівлі, переробка на митній території України, переробка за межами митної території України, знищення або руйнування, відмова на користь держави [15].

Митний режим – сукупність норм, встановлених законами України з питань митної справи, що залежно від заявленої мети переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України визначають порядок такого переміщення та обсяг митних процедур, які при цьому здійснюються [17].

Митний союз – група держав, територія яких створює єдиний митний простір [4]) угода двох або кількох держав про спільну митну політику. Держави, що уклали митний союз, скасовують встановлене для них мито і запроваджують єдине мито для держав, які не ввійшли до митного союзу.

Митниця – митний орган, який безпосередньо забезпечує виконання законодавства України з питань митної справи, справляння податків і зборів та виконання інших завдань, покладених на митну службу України. Митниця є спеціально уповноваженими органами виконавчої влади в галузі митної справи, на які відповідно до Митного кодексу України та інших законів покладено безпосереднє здійснення митної справи. Митниця діє в межах території, що визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи (ст. 15 Митного кодексу України від 11.07.2002 р.).

На думку В.І. Даля термін «митниця» походить від татаро-башкирського «тамга», яке означає «тавро, знак, штемпель» [6, с. 389]. Історія

розвитку мита свідчить, що при ввезенні або вивезенні товарів справлялась плата як з продавця, так із покупця товару в різних торгових місцях, а особи, які справляли цей вид платежу, отримали назву «митники» [1, с. 32].

Відповідно до ч. 6 ст. 15 Митного кодексу України у складі митниці в пунктах пропуску через митний кордон України та на інших об'єктах чи територіях із значним обсягом зовнішньоекономічних операцій можуть створюватися митні пости на правах структурного підрозділу митниці.

Одним з центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, є Державна митна служба України. Правовий статус Держмитслужби як спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи визначено відповідним положенням.

За рівнем підпорядкованості законодавець виділяє митниці вищого рівня (регіональні митниці) і нижчого рівня (ст. 12 Митного кодексу України).

Митниця підпорядковується регіональній митниці та спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади в галузі митної справи або спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади в галузі митної справи безпосередньо.

Регіональна митниця є митним органом, який на території закріпле-

ного за ним регіону в межах своєї компетенції здійснює митну справу та забезпечує комплексний контроль за додержанням законодавства України з питань митної справи, керівництво і координацію діяльності підпорядкованих йому митниць та спеціалізованих митних установ і організацій (ст. 14 Митного кодексу України). Регіональна митниця і митниця є юридичними особами і здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України та окремих положень, кожне з яких затверджується наказом Державної митної служби України.

Керівник регіональної митниці або митниці призначається на посаду та звільняється з посади керівником Державної митної служби України.

Створення, реорганізація та ліквідація регіональних митниць і митниць здійснюються Державною митною службою України.

Митні збори – обов'язкові неподаткові платежі, які справляються митними органами ряду країни за виконання ними своїх обов'язків та надання послуг при переміщенні товарів та інших предметів через митний кордон відповідної держави. За своєю правовою природою митні збори не є податками (на відміну від ПДВ, акцизів, які є непрямими податками). Митні збори розглядаються як своєрідна плата за виконання митницею юридично значимих дій на користь своїх клієнтів, яка має використовуватися для розвитку системи митних органів України. Можна виділити такі види митних зборів:

статистичні, марочні, ліцензійні, бандерольні; за пломбування, штемпелювання, складування і зберігання товарів тощо.

Митні збори характеризуються певними особливостями: 1) мають цільове призначення; 2) притаманний відплатний та умовний характер. Митні збори можна поділити на дві групи:

1) основні, які сплачуються у більшості випадків при перетинанні митного кордону із суб'єктів, що не характеризуються специфічними особливостями (збори за митне оформлення);

2) додаткові, які справляються з платників за додатково надані послуги або дії (збір за зберігання товарів, збір за супровід вантажів, збори за видачу ліцензій, плата за участь у митних аукціонах тощо) [19, с. 370].

Потрібно зазначити, що при прийнятті кожної митної декларації або до її прийняття митні органи справляють з фізичних та юридичних осіб поряд з митом митні збори за оформлення товарів, транспортних засобів (у тому числі транспортних засобів індивідуального користування), спадщини, речей та інших предметів, які переміщуються через митний кордон України (у тому числі у міжнародних поштових відправленнях та вантажем), а також за перебування їх під митним контролем. Згідно з ч. 13 ст. 71 Митного кодексу України за митне оформлення товарів і транспортних засобів поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для митних органів, митними органами

із заінтересованих осіб справляється плата в порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України. Розмір такої плати не може перевищувати вартості фактичних витрат митних органів на вчинення зазначених дій.

Митні збори сплачуються як у національній валюті України, так і в іноземній валюті, що її купує Національний банк України. Державна митна служба має право зменшувати розміри митних зборів, звільняти від їх сплати, змінювати валюту сплати зборів. Збори за зберігання товарів на митному та іншому складах, якими володіють митні органи, мають тимчасовий характер. Розміри їх визначає Державна митна служба на основі середньої вартості наданих послуг. За заявою підприємства та за наявності гарантії банку митниця має право надати відстрочення або розстрочення сплати митних зборів на строк, що не перевищує одного місяця. Відповідно до ст.ст. 212–215 Митного кодексу України з дозволу і під контролем митного органу товари протягом трьох років можуть зберігатися в режимі митного складу без справляння митних платежів.

Додаткові митні збори становлять систему платежів, що регулюють сплату при різних митних режимах. Особливості їх нарахування регулюються Державною митною службою.

Згідно з Законом України «Про запровадження єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України» від 12.07.2001 р. єдиний збір встановлено щодо транспортних засобів ві-

тчизняних та іноземних власників, які перетинають державний кордон України, і справляється за здійснення митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного та екологічного контролю, а також за проїзд транспортних засобів автомобільними дорогами України. Він справляється одноразово залежно від режиму переміщення (ввезення, транзит) за єдиним платіжним документом залежно від виду, місткості або загальної маси транспортних засобів.

Ставки єдиного збору встановлюються зазначеним Законом у євро (сплачуються у гривнях) та не можуть змінюватися протягом бюджетного року. Вони не можуть перевищувати вартості витрат, пов'язаних із здійсненням різних видів контролю. При цьому координація діяльності органів державної влади, пов'язаної з забезпеченням справляння єдиного збору, здійснюється центральним органом митної служби України.

Мито (давньонім. *muta* – податок, збір) – це обов'язковий платіж, що справляється митними органами з товарів та інших предметів, які переміщуються через митний кордон держави (ввезених при імпорті, вивезених при експорті або тих, що надходять транзитом).

У теорії фінансового права немає єдності у поглядах на правову природу мита, що справляється митницею на кордоні. Це пов'язано з тим, що мито має спільні риси з непрямыми податками (ПДВ, акцизи).

Мито, як і акциз та ПДВ, сплачується в остаточному підсумку за рахунок споживача, а також збільшує ціну товару на стадії формування ціни реалізації. Але на відміну від податків, Мито має чітко виражений умовний характер (обов'язкове перетинання митного кордону).

Важливо розрізнити мито та збори. Так, французький вчений П. М. Годме зауважував, що збір відрізняється від мита тим, що встановлюється у визначеному співвідношенні з вартістю послуг. Він визначав мито як грошовий збір, який справляється на користь держави, місцевих органів або адміністративних установ (це відрізняє його від неподаткових зборів) шляхом примусу (те, що відрізняє від ціни) з осіб, які користуються певними послугами, пов'язаними з діяльністю державного органу (те, що відрізняє від податку), за відсутністю встановлення певного співвідношення з вартістю наданих послуг (відрізняє від збору) [5, с. 393]. Потрібно звернути увагу на те, що обов'язок сплатити мито з'являється у зв'язку з виникненням у особи необхідності в одержанні права переміщення товарів через митний кордон, у той час як для податків характерна регулярність сплати у визначені строки [1, с. 35].

Законодавчого розмежування мита і збору в Україні немає. Раніше основним критерієм було надходження коштів: якщо до бюджету – мито, якщо на користь організації – збір. За сучасних умов акценти дещо змістилися: збором є платіж за володіння особливим правом, а митом вважається плата

за здійснення на користь платників юридично значущих дій [19, с. 107].

Класифікувати види мита можна за кількома критеріями. За характером спрямованості переміщуваних товарів розрізняють мито: а) ввізне; б) вивізне; в) транзитне.

Ввізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію України. Ввізне мито є диференційованим: до товарів та інших предметів, що походять з держав, які входять разом з Україною до митних союзів або утворюють з нею спеціальні митні зони, і в разі встановлення будь-якого спеціального преференційного митного режиму, згідно з міжнародними договорами за участю України, застосовуються преференційні ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України.

До товарів та інших предметів, що походять з країн або економічних союзів, які користуються в Україні режимом найбільшого сприяння, застосовуються пільгові ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України. До решти товарів та інших предметів застосовуються повні (загальні) ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України (ст. 8 Закону України «Про Єдиний митний тариф»). Режим найбільшого сприяння означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності цих країн або союзів мають пільги щодо мит, за винятком випадків, коли зазначені мита та пільги щодо них встановлюються в межах спеціального преференційного митного режиму.

Вивізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх вивезенні за межі митної території України. Вивізне мито нараховується за ставками, передбаченими Єдиним митним тарифом України (ст. 9 зазначеного Закону).

Залежно від видів ставок мита законодавець виділяє такі види мита:

а) адвалерне, що нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які обкладаються митом;

б) специфічне, що нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів та інших предметів, які обкладаються митом;

в) комбіноване, що поєднує обидва ці види митного обкладання (ст. 7 зазначеного Закону).

Згідно з ст. 10 цього Закону на окремі товари та інші предмети може встановлюватися сезонне ввізне і вивізне мито на строк не більше чотирьох місяців з моменту їх встановлення.

З метою захисту економічних інтересів України, українських виробників та у випадках, передбачених законами України, у разі ввезення на митну територію України і вивезення за межі цієї території товарів незалежно від інших видів мита можуть застосовуватися особливі види мита: а) спеціальне мито; б) антидемпінгове мито; в) компенсаційне мито.

Спеціальне мито застосовується: як засіб захисту українських виробників; як засіб захисту національного товаровиробника у разі, коли товари ввозяться на митну територію України в обсягах та (або) за таких умов,

що заподіюють значної шкоди або створюють загрозу заподіяння значної шкоди національному товаровиробнику; як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують національні інтереси у сфері зовнішньоекономічної діяльності; як заходи у відповідь на дискримінаційні та (або) недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та (або) ущемляють інтереси України (ст. 12 Закону).

Антидемпінгове мито застосовується: відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу, що заподіює шкоди національному товаровиробнику; у разі вивезення за межі митної території України товарів за ціною, істотно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент цього вивезення, якщо таке вивезення заподіює шкоди (ст. 13 Закону).

Компенсаційне мито застосовується: відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, яке заподіює шкоди національному товаровиробнику; у разі вивезення за межі митної території України товарів, для виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту

або споживання яких безпосередньо або опосередковано надавалася субсидія, якщо таке вивезення заподіює шкоди (ст. 14 Закону).

Особливі види мита справляються на підставі рішень про застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, прийнятих відповідно до законів України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну». У разі, якщо імпорт товару є об'єктом антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, преференції не встановлюються або зупиняються чи припиняються органом, який їх установив.

Платниками мита є особи, що ввозять (вивозять) або переміщують товари через митний кордон держави. Особливістю платника є те, що ним може бути як власник товару, так і уповноважена особа (декларант). У даному випадку можлива передача обов'язку зі сплати митних платежів іншій особі, що не має стосунку до товару [18, с. 288]. Мито може справлятися як з юридичних, так і з фізичних осіб. Останніми мито сплачується за різними ставками залежно від мети використання ввезеного товару: для особистого користування (ставки порівняно невеликі) або виробничого (рівень ставок вище).

Об'єктом мита є митна вартість переміщуваних товарів, щодо яких нараховується мито. Митна вартість визначається на підставі положень

розділу XI Митного кодексу України за такими методами, як оцінка за ціною угоди з ввезеними товарами, оцінка за ціною угоди з ідентичними товарами (використовується за неможливістю використання попереднього), оцінка за ціною угоди з однорідними товарами, оцінка на основі визначення вартості, оцінка на основі додавання вартості, резервний метод (останній застосовується за неможливістю використання всіх попередніх).

Ставки мита єдині на всій території держави. Порядок застосування пільг при сплаті мита передбачений ст.ст. 19–25 розділу III «Звільнення від сплати мита, тарифні пільги та преференції» Закону України «Про Єдиний митний тариф». Ці пільги містять: 1) звільнення від сплати мита визначених категорій платників; 2) зниження ставок мита; 3) повернення раніше сплачених сум мита; 4) умовно-безмитне ввезення та вивезення товарів; 5) звільнення від обкладення митом певних предметів.

Порядок сплати і ставки мита визначаються Єдиним митним тарифом України. Митний тариф є системою ставок мита, які застосовуються до товарів, що їх переміщують через митний кордон.

В Україні оподатковувані товари зосереджено в товарній класифікаційній схемі, заснованій на Гармонізованій системі опису і кодування товарів.

Мито нараховується митним органом України відповідно до ставок Єдиного митного тарифу України, чинними на день подання митної де-

кларації, і сплачується як у валюті України, так і в іноземній валюті, яку купує Національний банк України. При визначенні митної вартості і сплаті мита іноземна валюта перераховується у валюту України за курсом Національного банку України, який застосовується для розрахунків по зовнішньоекономічних операціях і діє на день подання декларації.

Мито безпосередньо сплачується митним органам України, а стосовно товарів та інших предметів, що пересилаються в міжнародних поштових відправленнях, – підприємствам зв'язку. Порядок надання відстрочення та розстрочення сплати мита встановлюється Державною митною службою України. Митні органи також здійснюють контроль за правильністю нарахування і збору мита.

Міжбюджетні відносини – відносини між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансовим ресурсам, які мають забезпечувати виконання цих повноважень [2].

В основу побудови міжбюджетних відносин закладено принцип формування дохідної та видаткової частин кожного бюджету. Відпо-

відно до цього принципу будь-який бюджет має бути забезпечений грошовими ресурсами, достатніми для покриття першочергових завдань. Міжбюджетні відносини реалізуються за допомогою бюджетного регулювання, яке являє собою перерозподіл (на додаток до постійно закріплених доходів) частини загальнодержавних доходів між різними бюджетами з метою збалансування кожного з них [40, с. 99].

Міжбюджетні відносини не обмежуються лише розподілом і перерозподілом надходжень від загальнодержавних податків і зборів. Міжбюджетні відносини є взаємними фінансовими відносинами між органами влади всіх рівнів, які мають бюджет. У зв'язку з цим відносини мають назву «міжбюджетні». В окремих випадках міжбюджетні відносини називають міжурядовими фінансовими відносинами (наприклад, у федеральних країнах) [15, с. 202; 38, с. 11]. Міжбюджетні відносини можуть виникати як по вертикалі (наприклад, державний бюджет – місцевий бюджет), так і по горизонталі (наприклад, обласний бюджет – обласний бюджет).

Спираючись на дослідження Н.Л. Губерської, О.Б. Заверухи, О.А. Музики у сфері правового регулювання міжбюджетних відносин, можна визначити їх як врегульовані правом відносини між органами державної влади, Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування щодо розмежування та закріплення матеріальних і процесуальних бюджетних повноважень,

розмежування відповідальності цих органів у процесі реалізації зазначених повноважень з метою забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України [4, с. 202; 3, с. 6].

Міжбюджетні трансферти (interbudget transfer deeds) (франц. transfert, від лат. transfero – переносу, переміщую) – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) дотацію вирівнювання;
- 2) субвенції;
- 3) кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- 4) додаткові дотації [1].

Дотація (лат. dotare – постачати) – кошти, які передаються з одного бюджету іншому, в твердій сумі і безповоротно для збалансування і вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує (без цільового призначення). Субвенція (лат. subvenire – приходити на допомогу) – кошти у межах часткової участі вищого органу в заходах нижчого органу, що використовуються на певну мету (наприклад, на виконання визначених законодавством програм і заходів (здійснення програм соціального захисту, на виконання інвестиційних проектів тощо) та в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання цього міжбюджетним трансфертам. Субвенція

підлягає поверненню при неповному (у межах невикористаної суми) або нецільовому (у межах повної суми) використанні. Обсяг дотацій і субвенцій з державного бюджету до кожного з видів бюджетів, а також трансфертів з місцевих бюджетів до державного бюджету затверджується для кожного окремо.

У багатьох країнах світу вживається термін «грант», а не «міжбюджетний трансферт». Існує чимало їх різновидів, серед яких можна назвати такі, як нецільовий грант (у розумінні вітчизняного законодавства – це бюджетна дотація), частковий цільовий грант (субвенція), блоковий цільовий грант (субсидія) [22, с. 205].

Для визначення розподілу міжбюджетних трансфертів використовуються фінансові нормативи бюджетної забезпеченості і відповідні коригувальні коефіцієнти, які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам:

1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;

2) додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів;

3) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;

4) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою;

5) субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів);

6) інші додаткові дотації та субвенції.

2. Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам визначаються Кабінетом Міністрів України.

Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, яка вперше визначена законом про Державний бюджет України, затверджуються Кабінетом Міністрів України не пізніше 30 днів з дня набрання ним чинності.

3. У Державному бюджеті України затверджується обсяг дотації вирівнювання, субвенцій, а також коштів, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів, окремо для кожного з відповідних місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

4. Розподіл обсягу додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів між бюджетом Автономної Республіки Крим та обласними бюджетами здійснюється на підставі критеріїв, визначених Кабінетом Міністрів України, та затверджується законом про Державний бюджет України.

Додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів розподіляється між бюджетом Автономної Республіки

бліки Крим, обласним бюджетом, бюджетами міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та бюджетами районів відповідно у таких пропорціях: не більш як 25 відсотків – для бюджету Автономної Республіки Крим, обласного бюджету та не менш як 75 відсотків – для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та бюджетів районів.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації здійснюють розподіл додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів з урахуванням особливостей депресивних та гірських територій і тих, що мають низький показник чисельності населення і розгалужену мережу бюджетних установ.

Перерахування міжбюджетних трансфертів забезпечуються відповідними органами Державної казначейської служби України. Порядок їх здійснення визначається Кабінетом Міністрів України та повинен гарантувати своєчасність, рівномірність і повноту перерахування трансфертів.

Мінімальна заробітна плата (англ. minimum wage) – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт).

До мінімальної заробітної плати не входять доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників [30].

Для більшості населення України заробітна плата є основним або навіть єдиним джерелом для існування, тому згідно з ч. 3 ст. 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» мінімальна заробітна плата не може бути нижчою від прожиткового мінімуму, встановленого законом [22].

Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням вартісної величини мінімального споживчого бюджету з поступовим зближенням рівнів цих показників у міру стабілізації та розвитку економіки країни; загального рівня середньої заробітної плати; продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов. Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі, не нижчому за вартісну величину межі мало-забезпеченості в розрахунку на працездатну особу (ст. 9 Закону України «Про оплату праці»). Проте для визначення вартісної величини набору продуктів харчування, непродовольчих товарів, послуг, необхідних для задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини застосовується прожитковий мінімум, який встановлено Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. [34].

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною

Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, один раз на рік у законі про Державний бюджет України на поточний рік з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, власників або уповноважених ними органів, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди (ст. 10 Закону України «Про оплату праці»). Потрібно зазначити, що складанню проекту закону про Державний бюджет України передують процедура схвалення або взяття до відома Верховною Радою України Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період (Бюджетної резолюції), якими встановлюються розмір мінімальної заробітної плати та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період [2].

Розмір мінімальної заробітної плати може переглядатися при внесенні змін до закону про Державний бюджет України залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів. Зміни розміру мінімальної заробітної плати іншими законами України та нормативно-правовими актами є чинними виключно після внесення змін до закону про Державний бюджет України на відповідний рік (ст. 10 Закону України «Про оплату праці»).

Мінімальні розміри ставок (окладів) заробітної плати, як мінімальні гарантії в оплаті праці, визначаються генеральною угодою (ст. 11 Закону України «Про оплату праці»).

Згідно з ст. 3 Конвенції Міжнародної організації праці № 131 [35] про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються (1970 р.), ратифікованої Законом України від 19.10.2005 р., встановлюються фактори, які потрібно враховувати під час визначення рівня мінімальної заробітної плати, наскільки це можливо й прийнято стосовно національної практики та умов:

а) потреби працівників та їхніх сімей з урахуванням загального рівня заробітної плати в країні, прожиткового мінімуму, допомоги з соціального забезпечення та порівняльного життєвого рівня інших соціальних груп;

б) економічні фактори, у тому числі необхідні умови економічного розвитку, рівень продуктивності й бажаність досягнення та підтримання високого рівня зайнятості.

Виходячи з мінімальної заробітної плати, визначається розмір оплати праці, обчислюється сума податкової соціальної пільги як при нарахуванні податку з доходів фізичних осіб, так і в частині кваліфікації злочинів або адміністративних правопорушень.

Мінімальна пенсія (minimum pension) – державна соціальна гарантія, якою є встановлений законом мінімальний розмір пенсійного забезпечення осіб, які втратили працездатність. Мінімальна пенсія є обов'язковою на всій території України для державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності.

У зв'язку з тим, що пенсія є основним джерелом існування для непрацездатних осіб, серед основних державних соціальних гарантій законодавець називає мінімальний розмір пенсії за віком, який має забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії») [22]. Згідно з ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за наявності у чоловіків 30, а у жінок – 25 років страхового стажу мінімальна пенсія за віком встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. За наявності страхового стажу меншої тривалості, пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, виходячи з розміру мінімальної пенсії [23].

Для визначення розміру мінімальної пенсії використовується прожитковий мінімум, який встановлюється та затверджується за правилами Закону України «Про прожитковий мінімум». Прожитковий мінімум для такої окремої соціальної групи населення як особи, що втратили працездатність, щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Прожитковий мінімум публікується в офіційних виданнях загальнодержавної сфери розповсюдження [34].

Відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання пенсійного забезпе-

чення громадян» від 26.03.2008 р. у разі, коли щомісячний розмір пенсійних виплат, державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам, особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги, сум індексації та інших доплат, встановлених законодавством, крім пенсій за особливі заслуги перед Україною) не сягає прожиткового мінімуму, встановленого законом для осіб, які втратили працездатність (мінімальної пенсії), таким особам надається щомісячна державна адресна допомога у сумі, що не вистачає до зазначеного прожиткового мінімуму [7].

Міжнародний договір про уникнення подвійного оподаткування – угода, укладена між державами та/або іншими суб'єктами міжнародного права в письмовій формі та регульована міжнародним правом з метою усунення подвійного оподаткування незалежно від того, чи вкладена така угода в одному документі, двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування, та ратифікована уповноваженими органами держав.

Проблему міжнародного подвійного оподаткування можна визначити як одночасне обкладання у двох або більше країнах одного платника податку відносно того самого об'єкта тим самим або аналогічним податком за один податковий період. З ме-

тою вирішення зазначеної проблеми та регулювання податкових відносин між державами останні активно укладають міжнародні податкові угоди, які у більшості є двосторонніми. Наприклад, Франція має понад 900 міжнародних угод з податкових питань. У сучасному міжнародному податковому праві податкові угоди укладаються за участю міжурядових організацій, які здебільшого договірною правоздатністю, необхідною для виконання їх функцій та досягнення їх цілей.

Найбільш раннім серед відомих міжнародних податкових угод є договір, укладений між Францією та Бельгією у 1843 році, який передбачав обмін інформацією та надання адміністративної допомоги у вирішенні податкових питань. Перші угоди, як правило, регулювали податковий режим обмежених видів доходів (спадщина, морські перевезення, нерухомість).

Міжнародний договір про уникнення подвійного оподаткування має такі найменування, як договір, угода, конвенція, тобто у даному випадку міжнародний договір розглядається як родове поняття щодо останніх. Міжнародний договір є джерелом міжнародного податкового права. При цьому має подвійну природу. З одного боку, він регулюється міжнародним правом, а з іншого – після його інкорпорації в національне податкове право стає елементом внутрішньодержавного податкового законодавства. Міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування як механізм

усунення подвійного оподаткування за юридичною силою бувають двох видів:

– які мають більшу юридичну силу порівняно з національними податковими законами. Наприклад, в Україні, Російській Федерації, де міжнародні договори мають більшу юридичну силу, ніж національні закони, незалежно від того – раніше чи пізніше їх було прийнято;

– які мають рівну юридичну силу. Наприклад, США, Великобританія. Дія Міжнародного договору про уникнення подвійного оподаткування рівнозначна законам, і до системи законодавства вони входять нарівні з законами відповідної держави. Це зумовлює проблеми як забезпечення правового регулювання таких норм, так і системи гарантій їх забезпечення.

За наявності суперечностей між нормами національних та міжнародних податкових джерел потрібно застосовувати положення ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, до якої Україна приєдналася у 1986 році. Так, встановлено, що учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним міжнародного договору. Загальні положення щодо міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування також містяться у Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. Порядок укладання, дії та припинення

міжнародних договорів регулюється і внутрішнім законодавством держав (наприклад, конституції, спеціальні закони про міжнародні договори) [33]. В Україні правове регулювання питань, пов'язаних з міжнародними договорами про уникнення подвійного оподаткування, здійснюється на підставі Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. [27].

Міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування поділяють на дві великі групи: спеціальні та загальні податкові угоди.

1. Спеціальні – угоди, що регулюють оподаткування окремих видів доходів або окремі питання податкових взаємовідносин договірних держав. Більшість спеціальних угод укладено у сфері міжнародних перевезень. Як правило, в цих угодах обумовлюється, яка держава має право справляти податок на прибуток при здійсненні міжнародних морських і повітряних перевезень.

2. Загальні – угоди, присвячені загальним, основним проблемам оподаткування між договірними державами. Частіше загальні угоди укладаються у формі міжнародних угод (конвенцій) про усунення подвійного оподаткування доходів і капіталу.

Головні завдання податкових угод:

1) визначити механізм усунення подвійного оподаткування, що може бути досягнуто шляхом закріпленням за кожною з договірних держав виключного права оподаткування того чи іншого виду доходу;

2) встановити механізм усунення подвійного оподаткування в тих ви-

падах, коли право оподаткування доходу зберігається за двома державами;

3) захистити платників податків однієї держави від дискримінації в іншій країні;

4) передбачити взаємний обмін інформацією з метою забезпечення виконання положень угоди (конвенції), а також протидію ухиленню від оподаткування або зловживанню положеннями цієї угоди.

В Україні на початку кожного календарного року в офіційних виданнях (наприклад, «Урядовий кур'єр») публікується інформація про чинні міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування, що укладені між Україною та іншими державами [45].

Здійснюючи правовий аналіз положень загальних податкових угод, а також Типової конвенції Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу 1977 року, можна зробити висновок, що міжнародний договір про уникнення подвійного оподаткування зазвичай складається з трьох частин: у першій встановлюється сфера дії угоди, у другій визначається розподіл повноважень щодо оподаткування між договірними державами, у третій частині передбачаються порядок виконання угоди та методи усунення подвійного оподаткування.

У першій частині Міжнародного договору про уникнення подвійного оподаткування, як правило, містяться статті, згідно з якими визначається

коло осіб, до яких він застосовується, та податки, на які поширюється його дія. Норми сучасних міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування застосовуються до осіб, які мають постійне місце перебування (резидентів) в одній чи двох договірних державах. Критерій резидентства кожна країна визначає у національному законодавстві.

У другій частині міжнародного договору про уникнення подвійного оподаткування регулюються межі юрисдикції кожної країни з оподаткування конкретних видів доходів і капіталу (майна). Ці статті можна умовно поділити на три групи: статті, які стосуються доходів від активної діяльності (тобто пов'язаної з присутністю на території іншої держави); статті, що регулюють режим оподаткування пасивних доходів; статті про оподаткування капіталу (майна). Крім того, до даної частини входять і статті, що дають визначення деяких термінів, що вживаються в договорі.

У третій частині міжнародного договору про уникнення подвійного оподаткування встановлюються порядок відносин і співробітництва між компетентними органами з виконання договору, а також погоджений між сторонами метод усунення подвійного оподаткування (наприклад, метод звільнення, метод відрухування, метод податкового кредиту, метод податкової знижки), процедура взаємного узгодження, порядок набуття чинності і припинення дії договору.

Для усунення подвійного оподаткування використовують такі методи:

Звільнення – право на оподаткування певного виду доходу, що належить одній з договірних сторін. При цьому у договорі перераховують окремі види доходів та об'єктів, які оподатковуються в одній країні та звільнюються від обкладання в іншій.

Відрухування – обидві договірні держави обкладають дохід податком, але за умови вирівнювання до рівня податку в країні з меншим розміром податку.

Кредит (зовнішній податковий кредит) – залік сплачених податків за кордоном у рахунок внутрішніх податкових зобов'язань. У даному випадку база оподаткування платника формується з урахуванням доходів, одержаних за кордоном, а потім з нарахованої суми податків відруховуються податки, сплачені за кордоном. Таким чином, податковий кредит зменшує розмір суми податків, що підлягає сплаті.

Знижка розглядає податок, сплачений за кордоном, як витрати, на які зменшується сума доходів, що підлягають оподаткуванню. Податкова знижка зменшує саме об'єкт оподаткування. Тому її застосування є менш вигідним для платника, порівняно з податковим кредитом.

Найбільш поширеним методом усунення подвійного оподаткування в міжнародному договорі про уникнення подвійного оподаткування є метод звільнення, за яким одна держава не оподатковує (звільняє від оподаткування) дохід, який обкладається в іншій державі. Отже, за допомогою названих вище мето-

дів проблема подвійного оподаткування вирішується практично у повному обсязі. Але у разі залишення будь-якого питання неврегульованим міжнародною угодою про усунення подвійного оподаткування застосовуються норми національного податкового законодавства.

Міністерство фінансів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску і проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Міністерство фінансів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, а також дорученнями Президента України [32].

Положенням про Мінфін визначено основні його завдання:

– формування та забезпечення реалізації державної фінансової,

бюджетної, податкової і митної політики;

– формування і забезпечення у межах повноважень реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю, координації та спрямування діяльності органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства;

– забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;

– здійснення заходів із підвищення ефективності управління державними фінансами;

– проведення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу фінансово-економічного становища держави, перспектив її дальшого розвитку;

– розроблення разом з іншими центральними органами виконавчої влади проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;

– розроблення в установленому порядку проекту закону про Державний бюджет України;

– організація роботи, пов'язаної зі складанням та управлінням виконання Державного бюджету України, координація діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету;

– розроблення в установленому порядку прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди;

– удосконалення міжбюджетних відносин;

– забезпечення управління державним та гарантованим державним боргом;

– удосконалення методів фінансового і бюджетного планування;

– здійснення державного регулювання бухгалтерського обліку та фінансової і бюджетної звітності в Україні, розроблення стратегії розвитку національної системи бухгалтерського обліку, визначення єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та складання фінансової і бюджетної звітності, обов'язкових для всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування (крім банків), адаптація законодавства з питань бухгалтерського обліку в Україні до законодавства Європейського Союзу та запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності;

– забезпечення здійснення повноважень головного розпорядника бюджетних коштів в установах і організаціях, що належать до сфери управління Мінфіну України, центральних органах виконавчої влади;

– інформування громадськості про економічні та фінансові цілі держави. Міністерство фінансів України у межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. У разі потреби видає разом з іншими органами виконавчої влади спільні акти. Нормативно-правові акти Міністерства підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством. Рішення Міністерства фінансів України, прийняті у межах його повноважень, обов'язкові для виконання центральними і місцевими ор-

ганами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності та громадянами.

Місцевий бюджет відповідно до Бюджетного кодексу України містить надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати становлять єдиний баланс відповідного бюджету [2].

Згідно з нормами ст. 143 Конституції України, а також ст. 61 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання [28]. Місцеві бюджети є самостійними. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не відповідають за бюджетними зобов'язаннями одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні ради самостійно і незалежно одне від одного розглядають та затверджують місцевий бюджет. Втручання органів державної влади у процес складання, затвердження і виконання місцевого бюджету є неприпустимим, за винятком випадків, передбачених законом.

Формується місцевий бюджет шляхом застосування єдиної бюджетної класифікації, державних стандартів соціальної забезпеченості тощо. Основні джерела доходів місцевого бюджету становлять податки, неподаткові надходження і міжбюджетні трансферти з державного бюджету. Органи влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування самостійно витрачають кошти на фінансування видатків, передбачених у Бюджетному кодексі України.

Місцеві бюджети, які використовуються для регулювання соціально-економічних і фінансово-правових завдань певної території, можна розглядати в трьох аспектах [11, с. 118]: як право, коли виконавчі органи влади отримують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових ресурсів; як план (кошторис) доходів і видатків відповідного місцевого органу влади чи самоврядування; як економічну категорію, оскільки бюджет є закономірним атрибутом будь-якої самостійної територіальної одиниці, наділеної відповідним правовим статусом [15, с. 95].

Місцеві податки і збори—обов'язкові платежі, які встановлюються органами місцевого самоврядування відповідно до їх переліку і в межах граничних розмірів ставок, передбачених законами України, сплачуються фізичними та юридичними особами на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць та зараховуються до місцевих бюджетів.

До місцевих податків належать:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Місцеві ради обов'язково встановлюють податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

Місцеві ради в межах повноважень, визначених Податковим кодексом України, вирішують питання відповідно до вимог зазначеного Кодексу щодо встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом України, забороняється [20].

Зарахування місцевих податків та зборів до відповідних місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України [2].

Згідно з чинним законодавством органи місцевого самоврядування, приймаючи рішення про встановлення місцевих податків і зборів, також затверджують положення про порядок справляння кожного податку та збору. Місцеві ради в межах своєї компетенції мають право вводити пільгові податкові ставки, повністю скасовувати окремі місцеві податки і збори, обов'язковість запровадження яких не встановлена чинним зако-

надавством, а також звільняти від їх сплати певні категорії платників і надавати відстрочення окремим платникам.

У системі оподаткування місцеві податки і збори потрібно відрізнити від інших податкових надходжень до місцевих бюджетів, які поділяються на власні, закріплені та регулюючі. Так, Податковим кодексом України встановлено вичерпний перелік місцевих податків і зборів, суми яких зараховуються до місцевих бюджетів у порядку, визначеному сільськими, селищними, міськими радами, якщо інше не встановлено законами України. Отже, місцеві податки і збори становлять зміст лише власних податкових надходжень місцевих бюджетів, а всі інші можливі надходження та відрахування до них від загальнодержавних податків і зборів становлять регулюючі та закріплені податкові доходи [15, с. 155]. Закріпленими є податкові доходи місцевих бюджетів, які закріплюються спеціальним законодавством (Бюджетним кодексом України, щорічним законом про Державний бюджет України) повністю або частково за певним бюджетом, як правило, на безстроковій основі, зокрема, надходження від загальнодержавного податку з доходів фізичних осіб, надходження від єдиного податку. Регулюючими є податкові доходи у вигляді відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків і зборів, розмір яких визначається щорічно в акті про бюджет, наприклад, відрахування від ПДВ, акцизу, відрахування від податку на прибуток.

Платниками місцевих податків і зборів є юридичні особи незалежно від форм власності і підпорядкованості, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, іноземних юридичних осіб, які здійснюють свою діяльність на території України, а також фізичні особи.

Контроль за сплатою місцевих податків і зборів здійснюється державними податковими інспекціями.

Місцевим податкам і зборам притаманні особливі риси, що відрізняють їх від інших обов'язкових платежів: надходження від місцевих податків і зборів використовуються виключно на потреби того регіону, на території якого вони справляються; повністю та безпосередньо зараховуються до місцевого бюджету за місцем надходження як основне джерело дохідної частини бюджету відповідного рівня; організація встановлення місцевих податків і зборів покладається на відповідні органи місцевого самоврядування; щодо місцевих податків і зборів місцеві ради мають розширену компетенцію, порівняно з іншими платежами податкової системи. Місцеві податки і збори вводяться в дію на підставі рішення органу місцевого самоврядування. Обов'язковість їх справляння поширюється лише на територію села, селища, міста залежно від рівня органу місцевого самоврядування, що запроваджує такий платіж.

Монета – введений в обіг Національним банком України як законний засіб платежу металевий грошовий знак, що має установлену

форму, технічні характеристики, геометричні розміри, у яких розрізняють лицьовий бік (аверс), зворотний бік (реверс) й обріз (гурт), на якому зображені герб, написи з елементами захисту, номінал, найменування держави, рік карбування. Монети, як засіб грошового обігу чи платіжний засіб, обов'язкові до приймання за їх відповідною номінальною вартістю без будь-яких обмежень усіма фізичними та юридичними особами за всіма видами готівкових платежів, переказів, а банками, крім того, для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

Металеві гроші почали ще застосовуватися в VIII–V ст.ст. до н.е. у Давньому Китаї. В обігу використовувалася дрібна кругла, більш зручна, монета зі сплаву міді та олова. Через зловживання з боку приватних ремісників, які карбували неповноцінні монети з домішкою свинцю та заліза, у 115 році до н.е. було введено монополію на чеканку монет. В Індії як металеві гроші застосовувалися скибки міді, срібла, золота. У V–IV ст.ст. до н.е. з'являються срібні монети. У цей час уже існували монетні двори [44, с. 399].

У період Київської Русі карбування монет почалося у X ст. У XIII ст. зі срібних злитків рубалися скиби, які отримали назву рублів. У XVII ст. в Росії було встановлено єдину стабільну монету масою 0,68 г чистого срібла – копійку (назва походить від того, що на ній був викарбуваним вершник зі списом).

До придатних до обігу належать монети, які за дизайном і елементами

захисту від підроблення повністю відповідають зразкам та описам, що наведені в офіційних повідомленнях Національного банку України, і під час обігу не набули ознак зношення та пошкоджень, визначених у пунктах 2.4 і 2.5 Правил визначення платіжності та обміну банкнот і монет Національного банку України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 17.11.2004 р. [25]. На монетах допускається наявність незначних ознак корозії та потемніння. При цьому монети, які мають ознаки зношення та/або пошкоджень у межах, визначених Національним банком України, та не мають ознак підроблення, повинні без обмежень прийматися фізичними та юридичними особами до всіх видів готівкових платежів, для переказів тощо. Банки зобов'язані без обмежень приймати такі монети разом з виручкою підприємств, установ і організацій, а також від фізичних і юридичних осіб до всіх видів готівкових платежів, для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та обміну на придатні до обігу монети.

В Україні власне монетне виробництво створене наприкінці 1990-х, на якому із застосуванням найсучасніших технологій та устаткування, починаючи з 1997 р., карбуються монети обігові, розмінні, інвестиційні, пам'ятні, ювілейні, сувенірні тощо. Перша ювілейна монета України, карбована з мельхіору за кордоном, з'явилася в обігу в 1995 році і була присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Пер-

шою ювілейною монетою з гривневим номіналом стала введена в обіг у 1996 році мельхіорова монета номінальною вартістю 2 грн. Вона присвячена 200-річчю одного з кращих дендрологічних парків України – «Софіївка».

На сьогодні в обіг введено понад 350 видів пам'ятних та ювілейних монет. Їх згруповано у 25 тематичних серій. Популярність у колекціонерів мають монети серій «Відродження української державності», «Духовні скарби України», «Видатні діячі України», «Спорт», «Флора і фауна», «Знаки зодіаку», «Княжа Україна» тощо.

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про Національний банк України» [29], Указу Президента України «Про виключне право Національного банку України» [21] Національний банк України має виключне право на виготовлення та зберігання грошових знаків – банкнот і монет України всіх видів. Забороняється використання для будь-яких виробів, крім грошових знаків, найменувань "банкнота", "монета", "гривня", "копійка" або співзвучних їм назв, номіналу та інших ознак грошових знаків.

Інвестиційні монети – монети, виготовлені з дорогоцінних металів (золота, срібла, платини) найвищих проб (вітчизняні монети з пробами не нижче ніж: для золота – 995, для срібла – 999, для платини і паладію – 999,5; іноземні монети з пробами не нижче ніж: для золота – 900, для срібла – 925, для платини і паладію – 999), які випускаються незалежно від пам'ятної (ювілейної) тематики і призначені для вкладання

коштів споживачами в дорогоцінні метали як засобу накопичення. Тиражі інвестиційних монет не обмежуються, а номінал є значно нижчим (умовним) від вартості дорогоцінного металу, який міститься в цих монетах, що унеможлиблює їх використання для розрахунків як засобу платежу. Операції з інвестиційними монетами проводяться відповідно до чинних нормативно-правових актів Національного банку України з питань здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами.

Пам'ятні монети – монети з дорогоцінних або недорогоцінних металів, які виготовлені із застосуванням спеціальних технологій, що забезпечують підвищену якість монет і випускаються в обіг Національним банком обмеженими тиражами з нагоди відзначення ювілейних дат, пам'ятних подій історії та сучасності, заходів з охорони навколишнього природного середовища, інших подій суспільного життя.

Сувенірні монети – монети, які за розміром і дизайном повторюють обігові або розмінні монети України в дорогоцінному металі та підвищеної якості карбування і випускаються в обіг Національним банком обмеженими тиражами.

Ювілейні монети – різновид пам'ятних монет, що випускаються з нагоди ювілеїв видатних особистостей, важливих подій внутрішнього та міжнародного життя України. (Інструкція про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних монет України та сувенір-

ної продукції, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 14.01.2005 р.).

Згідно з ст. 34 Закону України «Про Національний банк України» виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку України. Відповідно до затверджених зразків і у визначені планом-графіком строки карбування запланованого тиражу монет здійснює Банкнотно-монетний двір Національного банку України, який передає цей тираж до Центрального сховища в установленому порядку. На Монетному дворі, що є складовою Банкнотно-монетного двору Національного банку України, постійно впроваджують нові технології. Серед них можна назвати оздоблення пам'ятних монет елементами у голографічному зображенні; виготовлення біметалевих монетовидних виробів з латентним (прихованим) зображенням; нанесення на поверхню монет дорогоцінного каміння; оздоблення монет елементами з різними видами матовості на рельєфній поверхні, що дає змогу акцентувати увагу на окремих деталях дизайну і робити його більш привабливим. Нині освоюється нанесення локальної позолоти на серійні випуски пам'ятних монет. Відкарбовані в Києві монети прокладають собі шлях на міжнародний нумізматичний ринок. Національний банк України став постійним учасником авторитетних міжнародних виставок, монетних конференцій і нумізматичних форумів [16, с. 24].

Моніторинг як метод фінансового контролю (monitoring as a method of a financial control) – сукупність заходів, спрямованих на виявлення фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також на запобігання та протидію фінансуванню тероризму. До легалізації (відмивання) доходів законом належать дії, спрямовані на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна, за умови усвідомлення особою, що вони були доходами.

Моніторинг (лат «monitoring» – спостереження) – це постійне ознайомлення з загальним станом підконтрольного суб'єкта чи окремими напрямками його діяльності. Моніторинг передбачає систематичний збір інформації, яка може бути використана для покращання процесу управління підконтрольним суб'єктом, прийняття рішення, як інструмент зворотного зв'язку. Основною метою моніторингу як методу фінансового контролю є виявлення ознак, які можуть указувати на наявність фінансових чи інших порушень та звернення на це уваги підконтрольного суб'єкта для запобігання вчиненню порушень у будь-якій формі. Здійснення моніторингу не обмежується у часі, про його проведення не повідомляється підконтрольний суб'єкт, за його ре-

зультатами складається висновок. Він може мати місце на будь-якому етапі діяльності підконтрольного суб'єкта [37, с. 180].

Фінансовий моніторинг розглядається і як самостійний вид фінансового контролю, що перебуває у системі фінансового права [24, с. 51].

Вислів «відмивання грошей» став загальновідомим з 1989 р., коли засоби масової інформації широко висвітлили скандал з величезними сумами грошей, які були одержані від торгівлі наркотиками. Метою процесу відмивання грошей є представлення коштів, отриманих або пов'язаних з незаконною діяльністю, як таких, що отримані на законних підставах [10, с. 27].

З метою сприяння боротьбі проти відмивання так званих «брудних» грошей, тобто грошей, здобутих злочинним шляхом, у всьому світі створено систему фінансового моніторингу, яка полягає у контролі за операціями, що здійснюються фізичними та юридичними особами через відповідні фінансові установи. У Парижі в 1989 р. було створено Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням «брудних» грошей (FATF) як незалежний міжнародний орган. FATF підготувала Сорок рекомендацій, які є міжнародними стандартами і становлять базу структури заходів, спрямованих проти відмивання «брудних» грошей. Вони не є міжнародною конвенцією та обов'язковою до виконання. Але більшість країн світу взяли на себе обов'язок боротися з відмиванням грошей шляхом реалізації цих рекомендацій. Також їх визнали,

прийняли і схвалили багато міжнародних організацій, зокрема Базельський комітет з регулювання банківської діяльності [12, с. 307].

У законодавстві Європейського Союзу також містяться документи, присвячені регламентації відносин у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей. Це Директива Ради Європи від 19.06.1991 р. № 91/308/ЄС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей з наступними змінами та доповненнями.

На виконання Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 28.08.2001 р., згідно з якою органи виконавчої влади, банківські та інші фінансові установи керуються у своїй діяльності Сорока рекомендаціями Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

Правові основи здійснення фінансового моніторингу визначені у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [24]. За вчинення фінансових операцій та інших угод з коштами та іншим майном, здобутих завідомо злочинним шляхом, а також використання зазначених коштів та іншого майна для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності, створення організованих груп

в Україні чи за її межами для легалізації (відмивання) коштів та іншого майна, здобутих завідомо злочинним шляхом, ст. 209 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі з конфіскацією майна.

Зазначеним Законом передбачено проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу. Обов'язковий фінансовий моніторинг – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України. Внутрішній фінансовий моніторинг – діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу з виявлення, відповідно до закону, фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Законодавець визначає, що фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, у разі якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 000 гривень, та має одну або більше ознак, чітко визначених у ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Внутрішньому

фінансовому моніторингу підлягає фінансова операція за умови наявності хоча б однієї або більше встановлених ст. 12 цього Закону ознак, перелік яких є невичерпним.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» система фінансового моніторингу складається з двох рівнів: первинного та державного.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є: банки, страхові та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; інститути спільного інвестування; гральні заклади, ломбарди, юридичні особи, які проводять будь-які лотереї; підприємства, організації, які здійснюють управління інвестиційними фондами чи недержавними пенсійними фондами; підприємства і об'єднання зв'язку, інші некредитні організації, які здійснюють переказ коштів; інші юридичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють фінансові операції.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право відмовити особі у здійсненні фінансової операції, що підпадає за ознаками під моніторинг, та провести ідентифікацію осіб, що проводили (або намагалися провести) таку операцію, і повідомити спеціально уповноважений орган. Відповідно до ст. 18 зазначеного Закону заборонено фінансовим установам при наданні фінансових послуг вступати у договірні відносини

з анонімними особами, відкривати, вести анонімі (номерні) рахунки або у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що юридична або фізична особа виступає не від власного імені.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є: центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій; спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом (Державна служба фінансового моніторингу України), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Державна служба фінансового моніторингу функціонує відповідно

до Указу Президента України «Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» від 13.04.2011 р. № 466/2011 [31].

Держфінмоніторинг України у своїй діяльності керується Конституцією України і законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції і законів України, актами Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України та Положенням про Державну службу фінансового моніторингу України, а також використовує рекомендації міжнародних організацій, спрямовані на протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех Г.В. Правовое регулирование косвенных налогов в Украине: [монография] / Бех Г.В.; под ред. Н.П. Кучерявенко. – Х.: Легас, 2003. – 128 с.
2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка.] – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
4. Воронова Л.К. Фінансове право України: [підруч.] / Воронова Л.К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.

5. Годме П.М. Финансовое право / Годме П.М.; [пер. и вступ. Р.О. Халфиной]. – М.: Прогресс, 1978. – 428 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / Даль В. – М.: Русский язык, 1982.
7. Деякі питання пенсійного забезпечення громадян: Постанова Кабінету Міністрів України: від 26.03.2008 р. № 265.
8. Заверуха О.Б. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.Б. Заверуха. – К., 2001.

9. *Золотько І.А.* Податкова система / Золотько І.А. – К., 2004. – 204 с.
10. *Карлін М.І.* Фінанси зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Карлін М.І. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.
11. *Кравченко В.І.* Місцеві фінанси України: [навч. посіб.] / Кравченко В.І. – К.: Знання, 1999.
12. *Любунь О.С.* Банківський нагляд: підруч. / О.С. Любунь, К.С. Равевський. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.
13. Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України, схвалені постановою Правління Національного банку України від 06.09.2007 р. № 324 // *Юридичний вісник України.* – 2007. – № 40.
14. Митний кодекс України: від 11.07.2002 р. // *Відомості Верховної Ради України.* – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.
15. Місцеві фінанси в Україні: правове регулювання: навч. посіб. / [Близнюк О. С., Губерська Н.Л., Музика О.А., Усенко Р.А.]. – К.: Дакор, КТН, 2007.
16. Монетному двору Національного банку України – 10 років // *Голос України.* – 2008. – № 85. – С. 24.
17. *Орлюк О.П.* Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
18. Податкове право: навч. посіб. / [Бех Г. В., Дмитрик О.О., Кобильнік Д.А. та ін.]; за ред. М.П. Кучерявенка. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 400 с.
19. Податкове право України: навч. посіб. / [за заг. ред. Л.К. Воронової та М.П. Кучерявенка.] – К.: Правова єдність, 2009. – 483 с.
20. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
21. Про виключне право Національного банку України: Указ Президента України: від 28.09.2004 р. № 1142/2004.
22. Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії: Закон України: від 05.10.2000 р. № 2017-III // *Відомості Верховної Ради України.* – 2000. – № 48. – Ст. 409.
23. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України : від 09.07.2003 р. № 1058-IV // *Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.
24. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України: від 28.11.2002 р. № 249-IV.
25. Про затвердження Правил визначення платіжності та обміну банкнот і монет Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України: від 17.11.2004 р. № 547. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 06.12.2004 р. за № 1549/10148.
26. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України: від 16.04.1991 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР.* – 1991. – № 29. – Ст. 377.
27. Про міжнародні договори України: Закон України: від 29.06.2004 р. № 1906-IV // *Відомості Верховної Ради України.* – 2004. – № 50. – Ст. 540.
28. Про місцеве самоврядування: Закон України: від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // *Відомості Верхо-*

- вної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст.170.
29. Про Національний банк України: Закон України: від 20.05.1999 р. // *Відомості Верховної Ради України.* – 1999. – № 29. – Ст. 238.
30. Про оплату праці: Закон України: від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР // *Відомості Верховної Ради України.* – 1995. – № 17. – Ст. 121.
31. Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Указ Президента України: від 13.04.2011 р. № 466/2011.
32. Про Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України: від 08.04.2011 р. № 446/2011.
33. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Віденської конвенції про право міжнародних договорів: Указ Президії Верховної Ради Української РСР // *Відомості Верховної Ради.* – 1986. – № 17. – Ст. 343.
34. Про прожитковий мінімум: Закон України: від 15.07.1999 р. № 966-XIV // *Відомості Верховної Ради України.* – 1999. – № 38. – Ст. 348.
35. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації Праці № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються: Закон України: від 19.10.2005 р. № 2997-IV // *Відомості Верховної Ради України.* – 2006. – № 2–3. – Ст. 40.
36. *Прошунин М.М.* Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма): [учеб. пособ.] / Прошунин М.М.; под ред. проф. С.В. Запольского. – М.: РАП; Статут, 2009. – 224 с.
37. *Савченко Л.А.* Правові основи фінансового контролю: [навч. посіб.] / Савченко Л.А. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
38. *Слухай С.* Міжбюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій: [монографія]. / Слухай С. – К.: АртЕк, 2002.
39. *Смирнов І.Г.* Митна логістика: компонентна структура / І.Г. Смирнов // *Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки.* – 2007. – № 2. – С. 160–168.
40. Финансовое право: учеб. / [под ред. Е.А. Ровинского]. – М.: Юрид. лит., 1971.
41. Фінансове право: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
42. Шишка Р.Б. Митне право України: навч. посібник. / Р.Б. Шишка, В.В. Сергієнко. – Х.: Еспада, 2002. – 296 с.
43. Шостак М.Ф. Митне право: [навч. посіб.] / Шостак М.Ф. – К.: ТП Прес, 2003. – 224 с.
44. Шумилов В.М. Международное финансовое право: учеб. / Шумилов В.М. – М.: Международные отношения, 2005. – 432 с.
45. Щодо міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування: лист Державної податкової адміністрації України: № 405/7/12–0117 від 13.01.2009 р.

-Н-

Надходження до бюджету – доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Надходження та витрати бюджету Автономної Республіки Крим і бюджетів міст Києва та Севастополя формуються в порядку, встановленому Бюджетним кодексом України з урахуванням Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» та закону, що визначає особливий статус міста Севастополя [2].

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;

3) інші неподаткові надходження.

У Словнику фінансово-правових термінів зазначено, що поняття надходжень до бюджету відображає касовий аспект виконання бюджету і містить не лише доходи від податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших сум, коли кошти переходять у власність держави, але і суми, які переходять у її користування [29, с. 159–160].

Згідно з визначеннями Бюджетного кодексу України поняття «надходження до бюджету» потрібно відрізнити від поняття «доходи бюджету». Якщо перше означає доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, то друге (доходи бюджету) – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти), тобто до нього не входять кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань.

У чинному законодавстві та практиці, а також у наукових джерелах термін «надходження» використовується насамперед як узагальнений і прикладний термін. Він може використовуватися для узагальнення будь-якого контингенту коштів, що поступають до якогось бюджету (чи до іншого фонду), або певної їх частини (наприклад, податкові чи неподаткові надходження та ін.). Законо-

давством чітко не встановлено, у яких саме випадках він застосовується, а тому він може використовуватися для позначення будь-якої сукупності коштів, що надходять до бюджету чи до іншого фонду. Цей термін швидше має касовий (тобто лише фіксує факт появи коштів на рахунку бюджету чи якогось фонду, але не розкриває внутрішньої природи певних платежів – важливим є сам факт надходження) та «валовий» характер (тобто означає узагальнення за певною ознакою сукупності коштів, що надійшли). В однині вживається рідко, оскільки в таких випадках називається конкретний платіж. Термін вживається також для позначення всіх надходжень на якийсь рахунок. Це поняття досить часто вживається для позначення всієї суми коштів, що надійшли до бюджету чи певного фонду з метою аналізу й оцінки [3].

Поняття «надходження» потрібно відрізнити від поняття «зарахування». Надходження здебільшого означає всі кошти, що надійшли на відповідний рахунок. Але в подальшому вони підлягають розподілу за окремими видами рахунків.

У зв'язку з узагальненим характером терміна його різновиди чітко не визначені, оскільки термін може вживатися щодо будь-якої сукупності коштів, що надходять до бюджету чи певного фонду. Найбільш часто вживаються словосполучення таких термінів, як податкові (неподаткові), цільові (нецільові), надходження на певній території чи від певних джерел, надходження за певний проміжок часу (день, місяць, квартал, рік) та ін [4].

Поняття «надходження» має особливе значення в податковому праві і в діяльності органів Державної податкової служби України, у результаті діяльності якої створюється основна маса бюджетних надходжень, та Державної митної служби України. Дата надходження коштів на рахунок є датою виконання податкового зобов'язання, після якої невнесеної суми є заборгованістю платника податків, зборів (обов'язкових платежів). Дата надходження коштів залежить від встановленого для кожного податку, збору (обов'язкового платежу) порядку справляння, досить часто нею є дата зарахування відповідних коштів на рахунок.

Накопичувальний пенсійний фонд згідно ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [17], – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до цього Закону, акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, зазначених у цьому Законі, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі, передбачені даним Законом [23]. Накопичувальний пенсійний фонд є суб'єктом системи накопичувального пенсійного забезпечення.

Утворення та функціонування Накопичувального пенсійного фонду є одним із заходів формування в Україні нової системи соціального захисту. Відповідно до ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що охоплює право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших передбачених законодавством випадках. Однією з інституцій, покликаних задовольняти соціальні потреби громадян, є система пенсійного забезпечення і страхування, яка входить до системи соціального захисту і складається з трьох рівнів:

– перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом;

– другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом;

– третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань

у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження рівня системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються законами з питань пенсійного забезпечення.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є: особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів; підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; Накопичувальний фонд; недержавні пенсійні фонди; юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами; зберігач; страхові організації. Інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення можуть бути визначені законами України.

Порядок використання коштів Накопичувальним пенсійним фондом здійснюється виключно Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Згідно зі ст. 9 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" за рахунок коштів Накопичувального фонду, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснюються такі пенсійні виплати: 1) довічна пенсія з установленим періодом; 2) довічна обумовлена пенсія; 3) довічна пенсія подружжя; 4) одноразова виплата.

Ці види соціальних виплат відрізняються від державних тим, що розміри виплат встановлюються самими платниками до страхових фондів, вкладники коштів до недержавних пенсійних фондів не позбавляються державних пенсій, а отримують кошти із пенсійних фондів, які можна розглядати як надбавку до державних пенсій та інших видів забезпечення. Зовнішньою формою волевиявлення сторін (платника внесків і пенсійного фонду) є договір.

Платниками страхових внесків до Накопичувального фонду є такі застраховані особи:

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, пред-

ставництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств і організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб (включаючи юридичних та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент);

3) фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності. До членів сімей фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, нале-

жать: дружина (чоловік), батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою-суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним здійснюють підприємницьку діяльність і отримують частину доходу від заняття цією діяльністю;

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;

5) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

6) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

7) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді;

8) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

9) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій (без збереження заробітної плати та з отриманням стипендії відповідно до законодавства);

10) особи, які отримують допомогу з тимчасової непрацездатності.

11) особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, що підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Пенсійні виплати, що здійснюються застрахованим особам за рахунком коштів Накопичувального фонду, підлягають оподаткуванню відповідно до законів України про оподаткування. Страхові організації, які виплачують довічні пенсії за договорами страхування довічних пенсій, вартість яких була сплачена за раху-

нок коштів Накопичувального фонду, зобов'язані розрахувати, утримати та перерахувати до бюджету податок з місячних сум цих пенсій у порядку, встановленому законами України про оподаткування.

Функціонування Накопичувального пенсійного фонду передбачає фінансовий механізм, спрямований на інвестування сформованих коштів та отримання певних доходів.

Джерелами формування коштів Накопичувального фонду є:

1) страхові внески застрахованих осіб, що спрямовуються до Накопичувального фонду;

2) інвестиційний дохід, що утворюється внаслідок розміщення та інвестування коштів Накопичувального фонду в порядку, встановленому законом;

3) суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та інших законів до юридичних і фізичних осіб за порушення встановленого законодавством порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, та використання коштів Накопичувального фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення.

Інвестиційний дохід, що обліковується на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб, визначається як різниця між сумою сукупного інвестиційного доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, та сумою адміністративних

видатків, пов'язаних з їх управлінням. Сукупний інвестиційний дохід формується за рахунок:

1) прибутку, що отримується від інвестування пенсійних активів у цінні папери;

2) відсотків, що нараховуються на пенсійні активи, розміщені на банківських депозитних рахунках;

3) доходу від інших видів інвестування, дозволених законом.

Порядок формування та обчислення інвестиційного доходу визначається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національною комісією, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг України, та Міністерством фінансів України.

Інвестиційний дохід від операцій з пенсійними активами не входить до складу доходу компанії з управління активами.

Кошти Накопичувального фонду використовуються на:

1) інвестування з метою отримання доходу на користь застрахованих осіб;

2) оплату договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;

3) оплату послуг компаній з управління активами;

4) оплату послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, у тому числі на проведення тендерів, у порядку та розмірах, установлених Радою Накопичувального фонду;

5) оплату послуг радника (радників) з інвестиційних питань;

- 6) оплату послуг зберігача;
- 7) оплату послуг із проведення плавної аудиторської перевірки.

Забороняється використання коштів Накопичувального фонду для забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи та на інші цілі, не передбачені цим Законом.

Кошти Накопичувального фонду є власністю застрахованих осіб, які сплачували страхові внески до цього фонду, та належать кожній застрахованій особі в частині, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку.

Облік надходжень і витрат коштів Накопичувального фонду здійснюють виконавчі органи Пенсійного фонду.

Пенсійні активи Накопичувального пенсійного фонду складаються з: 1) активів у грошових коштах; 2) активів у цінних паперах; 3) інших активів, не заборонених законом, у т. ч. майнові права та зобов'язання щодо них, які сформовані відповідно до законодавства в Накопичувальному фонді;

Пенсійні активи в грошових коштах складаються з:

- 1) страхових внесків, що перераховуються до Накопичувального фонду;
- 2) коштів, розміщених на банківських депозитних рахунках, що засвідчується відповідними іменними ощадними сертифікатами банківських установ, виданих на ім'я Накопичувального фонду, та відсотків за ними;
- 3) інвестиційного доходу, що отримується від інвестування пенсійних активів у цінні папери.

Пенсійні активи у цінних паперах складаються з:

1) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами відповідно до законодавства;

2) акцій та облігацій українських емітентів, що відповідно до норм законодавства перебувають в обігу на організаційно оформлених ринках цінних паперів України (крім цінних паперів, на які здійснюється підписка згідно із законодавством) та пройшли лістинг на фондових біржах або в торговельно-інформаційних системах, зареєстрованих у встановленому порядку;

3) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, де рейтинг зовнішнього боргу не менше класу А за шкалою, встановленою відповідними рейтинговими компаніями («Стандарт енд Пурс» (Standard and Poor's), Мудіс (Moody's) або «Фітч» (Fitch));

4) облігацій іноземних емітентів з інвестиційним рейтингом класу А або вище за шкалою, встановленою рейтинговими компаніями Стандарт енд Пурс (Standard and Poor's), Мудіс (Moody's) або Фітч (Fitch);

5) акцій іноземних емітентів, що перебувають в обігу на організованих фондових ринках та пройшли лістинг на одній з таких фондових бірж, як Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська або в торговельно-інформаційній системі НАС-ДАК (NASDAQ). Кабінет Міністрів України може визначати додатково до зазначених інші іноземні фон-

дові біржі та торговельно-інформаційні системи. Емітент цих акцій має проводити свою діяльність протягом не менше ніж 10 років і бути резидентом країни, рейтинг зовнішнього боргу якої не менший класу А за шкалою, встановленою зазначеними в пункті 4 рейтинговими компаніями.

Розміщення коштів Накопичувального фонду в інші активи може здійснюватися з урахуванням прибутковості та надійності інвестицій у разі необхідності інвестиційної підтримки вітчизняної економіки, розвитку її пріоритетних галузей, упровадження та розвитку сучасних технологій, створення нових робочих місць, реалізації інвестиційних проектів, у тому числі за державної підтримки. При цьому Кабінет Міністрів України передбачає заходи, спрямовані на захист інвестицій та забезпечення їх повернення, у тому числі відповідні державні гарантії.

Розміщення коштів Накопичувального фонду в активи іноземних емітентів може здійснюватися за умови, що інвестування коштів Накопичувального фонду за межами України негативно не позначиться на зовнішньому платіжному балансі України, стані її валютних резервів та стабільності її грошової одиниці (це положення не стосується цінних паперів, за якими гарантом виступають уряди іноземних держав або цінних паперів, де рейтинг зовнішнього боргу не менше класу А). Рішення про можливість інвестування коштів Накопичувального фонду за межами України приймає Рада Накопичувального фонду лише за наявності позитивного рішення Ради національної безпеки і оборони України з цього питання.

Пенсійні активи у цінних паперах не можуть містити:

1) цінні папери, емітентами яких є зберігач, компанія з управління активами, радник з інвестиційних питань, аудитор та особи, які надають консультативні послуги, з якими виконавчою дирекцією Пенсійного фонду укладено відповідні договори, та їх пов'язані особи;

2) цінні папери, які не пройшли лістинг фондової біржі або торговельно-інформаційної системи, зареєстрованих у встановленому порядку;

3) цінні папери, емітентами яких є інститути спільного інвестування;

4) векселі;

5) похідні цінні папери.

Пенсійні активи не можуть формуватися за рахунок коштів, отриманих на підставах, що суперечать законодавству.

Пенсійні активи не можуть бути предметом застави. На пенсійні активи не може бути накладено стягнення за зобов'язаннями компанії з управління активами, зберігача, страхової організації, Пенсійного фонду.

Сума пенсійних активів, які належать застрахованій особі, розраховується виходячи з кількості одиниць пенсійних активів, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку, та чистої вартості одиниці пенсійних активів.

У разі купівлі-продажу цінних паперів підрахунок здійснюється виходячи з чистої вартості пенсійних активів на кінець робочого дня, протягом якого проводилися ці операції.

Підрахунок чистої вартості пенсійних активів здійснюється зберігачем

разом з виконавчою дирекцією Пенсійного фонду та компанією з управління активами за методикою та в порядку, визначеними Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національною комісією, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг України та Національним банком України.

Розподіл та облік інвестиційного доходу на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб здійснюються виконавчою дирекцією Пенсійного фонду щоденно за результатами інвестування пенсійних активів виходячи з підрахунків чистої вартості одиниці пенсійних активів.

Інформація щодо руху пенсійних активів, облікованих на накопичувальних пенсійних рахунках, подається зберігачем у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Пенсійні активи в разі визнання компанії з управління активами або зберігача банкрутом не можуть включатися до ліквідаційної маси компанії з управління активами або зберігача.

На пенсійні активи не може бути накладене будь-яке стягнення або застосована конфіскація.

Накопичувальний фонд створюється як цільовий позабюджетний фонд Пенсійним фондом, виконавча дирекція якого здійснює щодо Накопичувального пенсійного фонду адміністративне управління. Управляє Накопичувальним пенсійним фондом Рада – вищий колегіальний орган управління накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що створюється та діє в по-

рядку, визначеному Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 81–83). До складу Ради Накопичувального фонду входять 14 осіб, які на пропорційній основі призначаються Президентом України та Верховною Радою України. Президент України призначає сім членів Ради Накопичувального фонду шляхом прийняття відповідного указу – по одному представнику від центральних органів виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики, фінансів, економіки та з питань європейської інтеграції, Національною комісією, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Ради національної безпеки і оборони України та Пенсійного фонду України. Верховна Рада України призначає шляхом прийняття відповідної постанови сім членів Ради Накопичувального фонду, в тому числі по одному представнику від застрахованих осіб, роботодавців та Національного банку України.

Членом Ради Накопичувального фонду може бути особа, яка має вищу освіту в галузі економіки, фінансів або права і при цьому має досвід роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах у центральних органах виконавчої влади, у фінансових установах, у профспілкових об'єднаннях чи має досвід наукової роботи за фінансовою, економічною або юридичною тематикою. Члени Ради Накопичувального фонду здійснюють повноваження на громадських засадах. Строк їх повноважень – 6 років.

На першому засіданні Ради Накопичувального фонду із складу її членів обираються голова та його заступник на строк їх повноважень шляхом відкритого голосування простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Накопичувального фонду. Кожний член Ради Накопичувального фонду має один голос.

Рахунки Накопичувального фонду відкриваються виконавчою дирекцією Пенсійного фонду в зберігачі. У разі необхідності Рада Накопичувального пенсійного фонду може залучати до своєї роботи радника з інвестиційних питань. Ним може бути юридична особа (у тому числі нерезидент) відповідної спеціалізації, а також фізична особа, яка має відповідну професійну підготовку та досвід роботи. Радник з інвестиційних питань може залучатися з метою збирання та аналізу поточної інформації і даних щодо інвестиційних та економічних умов на національному і зарубіжному ринках, які пов'язані або можуть вплинути на ефективність інвестування коштів Накопичувального фонду, з метою поліпшення інвестиційної дохідності Накопичувального фонду; надання Пенсійному фонду консультацій та порад під час розроблення проектів основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду та ін.

Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями з управління активами (юридична особа, яка здійснює управління активами на підставі лі-

цензії на провадження професійної діяльності з управління активами в частині управління пенсійними активами та обирається за результатами тендера), визначеними Радою Накопичувального фонду за результатами тендера, з якими Пенсійним фондом укладаються відповідні договори.

Статтею 89 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено вимоги до основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду. Основні напрями інвестиційної політики та нормативи інвестування коштів Накопичувального фонду затверджує щороку Рада Накопичувального фонду не пізніше 1 січня року, протягом якого вони діють. Основні напрями інвестиційної політики та нормативи інвестування коштів Накопичувального фонду можуть бути переглянуті Радою Накопичувального фонду протягом року. Проекти основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду подаються Раді Накопичувального фонду не пізніше 1 жовтня року, що передує плановому. Основні напрями інвестиційної політики підлягають обов'язковому опублікуванню.

Пенсійні активи обслуговуються зберігачем, який визначається строком на п'ять років з результатами тендера (з ним укладається відповідний договір, що схвалюється Радою Накопичувального фонду та Наглядовою радою зберігача). Зберігачем є банк, який здійснює свою діяльність згідно з законодавством про банки і

банківську діяльність та відповідає вимогам цього Закону щодо зберігання та обслуговування коштів Накопичувального фонду.

Кошти Накопичувального фонду обслуговуються лише одним зберігачем, який повинен відповідати таким вимогам:

1) мати ліцензію Національного банку України на здійснення всіх видів банківських операцій та ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на право провадження професійної депозитарної діяльності зберігача цінних паперів;

2) мати розмір регулятивного капіталу в сумі, еквівалентній не менше ніж 40 млн євро за офіційним обмінним курсом Національного банку України;

3) мати посадових осіб, які здійснюють безпосереднє керівництво підрозділами з виконання депозитарної діяльності зберігача цінних паперів і мають відповідну вищу освіту та досвід роботи в банківській чи фінансовій сфері не менше п'яти років;

4) не бути компанією з управління активами, пов'язаною особою компанії з управління активами та її пов'язаних осіб;

5) не бути кредитором органів Пенсійного фонду або компаній з управління активами, з якими зберігачем укладено договір про зберігання пенсійних активів;

6) не бути пов'язаною особою аудитора Накопичувального фонду та його пов'язаних осіб.

Зберігач виконує такі функції:

1) у встановленому порядку відкриває рахунок Накопичувального фонду, здійснює розрахунково-касові

операції у грошових коштах та операції по рахунку у цінних паперах Накопичувального фонду і забезпечує зберігання грошових надходжень до Накопичувального фонду та цінних паперів, що становлять його пенсійні активи, а також інших документів, пов'язаних з формуванням та використанням пенсійних активів;

2) у встановленому порядку відкриває та здійснює розрахунково-касові операції по рахунку Пенсійного фонду, на якому акумулюється резерв коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, забезпечує їх зберігання;

3) здійснює операції по активах у цінних паперах, сформованих за рахунок резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

4) здійснює розміщення резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах на депозитних рахунках з виплатою відсотків у розмірах, передбачених відповідним договором;

5) виконує доручення виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо перерахування коштів у сумі, облікованій на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, до недержавного пенсійного фонду, страхової організації для оплати договору страхування довічної пенсії або одноразової виплати застрахованій особі чи спадкоємцям відповідно до цього Закону;

6) виконує доручення виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо перерахування коштів Накопичувального фонду для оплати ви-

трат, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, виплати винагороди раднику з інвестиційних питань, компаніям з управління активами, зберігачу, аудитору Накопичувального фонду;

7) подає Пенсійному фонду та Раді Накопичувального фонду в установленому порядку:

– інформацію про загальну суму страхових внесків, перерахованих до Накопичувального фонду;

– передбачену законодавством звітність, пов'язану із зберіганням та використанням пенсійних активів і резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

– інформацію про загальну вартість пенсійних активів, їх ринкову вартість на день подання інформації та про загальний обсяг інвестиційного доходу за відповідний період;

– інформацію про операції з пенсійними активами, здійснені компаніями з управління активами. Така інформація подається також Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Інформація щодо руху пенсійних активів, облікованих на накопичувальних пенсійних рахунках, подається зберігачем у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

8) виконує інші функції, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та договором, укладеним з Пенсійним фондом. Зберігач не може придбавати активи у цінних паперах Накопичувального фонду та укладати договір щодо на-

дання послуг торговця цінними паперами з компанією з управління активами. Зберігач може надавати інші банківські послуги відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність, крім послуг, надання яких не допускається цим Законом. Зберігач подає правління Пенсійного фонду, Раді Накопичувального фонду та Кабінету Міністрів України щорічний звіт про свою діяльність, який схвалює Наглядова рада.

Усі операції з пенсійними активами у цінних паперах здійснюються через зберігача. Виконання функцій зберігача не може поєднуватися з виконанням функцій з управління пенсійними активами. Зберігач зобов'язаний забезпечити відокремлене зберігання та окремий облік коштів Накопичувального фонду, що інвестуються кожною з компаній з управління активами та пенсійних активів у цінних паперах, які перебувають у їх управлінні. За невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків, передбачених Законом та договором, зберігач несе відповідальність відповідно до закону та договору.

У більшості розвинених країн світу пенсійне забезпечення здійснюється із трьох основних джерел: державних пенсійних систем, пенсійних систем підприємств-роботодавців (корпоративні пенсійні фонди), незалежних пенсійних фондів, страхових компаній та інших фінансових організацій. Старіння населення, зростання кількості осіб пенсійного віку, що спостерігається у промислово розвинених країнах,

є причиною розвитку недержавних пенсійних фондів. Перший сучасний недержавний пенсійний фонд був створений у США компанією «General Motors» у 1950 році, що започаткувало бурхливий розвиток таких інститутів. Нині понад 40 відсотків працездатного населення США бере участь у тих чи інших пенсійних схемах (програмах), а виплачувані ними пенсії становлять майже третину щорічних пенсійних виплат. У багатьох країнах континентальної Європи, зокрема у Франції, Німеччині та Італії, переважають солідарні державні системи пенсійного забезпечення, що охоплюють практично всіх працівників і забезпечують більшість їхніх пенсійних доходів.

У 80–90-х роках у світі відбулися суттєві зміни у системі приватного пенсійного забезпечення. Значна частина традиційних пенсійних планів (програм) із фіксованими виплатами була трансформована у суто накопичувальні плани (програми) з фіксованими розмірами внесків. На сьогодні індивідуальні накопичувальні рахунки з фіксованими внесками переважають у австралійській та чилійській пенсійних системах, стають популярними у Канаді, Японії та Європі [10].

Накопичувальні пенсійні фонди виконують різні функції: вони служать забезпеченню після виходу на пенсію вищого життєвого рівня, а також є джерелом довгострокових інвестицій, необхідних для економічного розвитку країни. Акумуляуючи заощадження населення у межах пенсійних програм та інвестуючи їх у акції,

облігації підприємств, державні цінні папери, венчурні фонди тощо, пенсійні фонди забезпечують довгострокове фінансування економіки і держави (у ряді країн обсяг інвестицій недержавних пенсійних фондів значно перевищує половину ВВП).

Натуральні податки – податки, які вносилися державі продуктами (наприклад, хлібом, яйцями, м'ясом) [30, с. 93]. Вони належать до найбільш ранніх форм оподаткування в період слабкого розвитку товарно-грошових відносин і переважання натуральних форм обміну.

У Київській Русі натуральні податки існували у вигляді данини, яка спочатку князем Олегом була встановлена для підвладних племен, але поступово перетворилася із нерегулярного у систематичний податок. Данина справлялася двома способами – «повозом» (коли вона привозилася до Києва) і «полюддям» (коли князі та їх дружини самі їздили за збиранням податі).

У міру розвитку товарно-грошових відносин цей вид податків почав втрачати своє значення ще при феодалізмі, а з виникненням капіталізму зник остаточно.

У радянські часи застосовувався лише на перших етапах розвитку, у роки громадянської війни і непу – у вигляді натурального податку (нараховувався у пудах жита із заможних селян), який було невдовзі замінено на продрозкладку як спосіб державних заготівель і заготівель продовольства, а ще пізніше – на продподаток. Продовольчий податок було

встановлено на хліб, картоплю, яйця, молочні продукти, шкіряну сировину, тютюн, льоноволокно та ін. Продподаток мав на меті створити зацікавленість селян у розвитку виробництва, реалізації продукції, що залишилася після внесення продподатку, на ринку. У подальшому форма натуральних податків залишилася і при введенні єдиного сільгосподатку, а повністю натуральні податки перестали справлятися з 1924 р.

Натуральні податки потрібно відрізнити від натуральних повинностей, які полягали в обов'язку виконувати певні роботи та надавати своє майно для певних цілей у розпорядження органів державної влади. Натуральні повинності виникли за нерозвинених товарно-грошових відносин під час рабовласницького ладу, але не отримали значного розвитку. В епоху феодалізму натуральні повинності набули широкого розвитку у країнах Західної Європи, зокрема у Франції. У ті часи селяни притягалися до виконання натуральних повинностей власною працею і транспортними засобами. У період капіталізму натуральні повинності були замінені на податки у грошовій формі. У дореволюційній Росії натуральні повинності були досить різноманітними: дорожня, трудова, гужова повинність, повинності з утримання сільської охорони, ремонту церков та ін. У перші роки радянської влади існували дров'яна повинність (постачання дров), трудова повинність (заготівля і постачання палива) та ін.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (колишня **Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку**, перейменована Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо національних комісій, що здійснюють державне регулювання природних монополій, у сфері зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг» [14]), є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України [15].

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку складається з Комісії як колегіального органу та центрального апарату.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може утворювати територіальні органи у випадках, передбачених у положенні про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку здійснює повноваження через центральний апарат і свої територіальні органи.

Голова, члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, керівні працівники та спеціалісти центрального апарату і відповідних територіальних органів є державними службовцями.

Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку затверджується Президентом України.

Гранична чисельність працівників Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку затверджується Президентом України.

Штатний розпис Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку затверджується Головою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Міністерством фінансів України. Структура Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку затверджується Головою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку в межах видатків, передбачених у Державному бюджеті України.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку як колегіальний орган утворюється у складі голови Комісії та шести членів Комісії.

Голова та члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку призначаються на посади та звільняються з них Президентом України шляхом видання відповідного указу.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку є правомочною з моменту призначення більше половини її загального кількісного складу.

Основною формою роботи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку як колегіального органу є засідання.

Засідання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку є правомочним, якщо на ньому присутні більше половини її загального кількісного складу.

Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку вважається прийнятими, якщо за нього проголосувала більшість загального кількісного складу. Голова та члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку мають по одному голосу кожен.

Головою та членом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку можуть бути громадяни України, які мають повну вищу (профільну, економічну або юридичну) освіту, досвід роботи на керівних посадах не менше трьох років упродовж останніх десяти років.

Голова та член Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку не можуть бути власниками корпоративних прав професійних учасників фондового ринку.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє програми розвитку фондового ринку, які затверджуються Президентом України.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє і затверджує нормативно-правові акти з питань, що належать до її компетенції, обов'язкові до виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями, контролює їх виконання.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку звертається до суду з позовами (заявами) у зв'язку з порушенням законодавства України про цінні папери.

При Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку створюються Консультаційно-експертна рада, інші органи та установи.

Консультаційно-експертна рада розробляє рекомендації щодо політики на ринку цінних паперів та бере участь у підготовці й обговоренні проектів нормативно-правових актів,

які розробляються і розглядаються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Основними завданнями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку є:

1) формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів та їх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;

2) координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їх похідних;

3) здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України, а також у сфері спільного інвестування;

4) захист прав інвесторів шляхом застосування заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

5) сприяння розвитку ринку цінних паперів;

6) узагальнення практики застосування законодавства України з питань випуску та обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Національна лотерея. За визначенням Податкового кодексу України, лотерея – масова гра незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачається розіграш призового

(виграшного) фонду між її гравцями, приз (виграш) у якій має випадковий характер і територія проведення якої не обмежується одним приміщенням (будівлею). Діяльність з проведення лотерей регулюється спеціальним законом. Не вважаються лотереєю ігри, що проводяться на безоплатних засадах юридичними особами та фізичними особами-підприємцями і мають на меті рекламування їх товару (платної послуги), сприяння їх продажу (наданню) за умови, що організатори цих ігор витрачають на їх проведення свій прибуток (дохід) [12].

Офіційно зареєстрованого статусу лотереї як національної не існує, проте таку назву мають лотереї, що проводяться підприємством «Українська національна лотерея». Підприємство «Українська національна лотерея» із 100% іноземних інвестицій (УНЛ) було засновано у 1997 році з метою отримання коштів, які були б використані на поліпшення життєвого рівня всіх верств суспільства. У 2001 році Українська національна лотерея вийшла на якісно новий рівень проведення лотерей, запровадивши на українському ринку дві нові лотереї «Кено» та «Супер Лото». У листопаді 2002 року було запроваджено нову гру за типом «bingo» – «Бінго Бум Лото», яка проіснувала 56 розіграшів і в грудні 2003 була припинена. З 1 червня 2004 року українські гравці мають можливість грати в добре відому у світі лотерею типу Pick3. В Україні ця лотерея має назву «Лото Трійка». А з 8 грудня 2008 року гравці мають можливість грати в лотерею «Лото Максима» з

простою формулою 5 із 42. Довгий час Українська національна лотерея була єдиною компанією на території СНД, яка надавала можливість гри в он-лайн-лотереї. У більшості великих міст України встановлено вже понад 4 200 терміналів. Українська національна лотерея входить до складу Європейської асоціації державних і тотолотерей.

Згідно з Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» випуск та проведення лотерей підлягає ліцензуванню [25]. Проте Законом України «Про запровадження мораторію на видачу ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей» з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян України, запобігання можливим зловживанням під час провадження діяльності з випуску та проведення лотерей запроваджується мораторій на видачу ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей до прийняття закону про державне регулювання діяльності з випуску та проведення лотерей і грошових розіграшів [18].

На сьогоднішній час такий закон не прийнятий.

Національний банк України центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний

банк України» (ст. 2) [26]) та іншими законами України.

Господарський кодекс України визначає НБУ як центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні. Правовий статус Національного банку України визначається Законом про Національний банк України [26, ст. 335].

Характеристика Національного банку містить визначення його місця в системі управління, цілі діяльності, завдання, функції, компетенцію та інші елементи правового статусу [7, с. 35]. Характеризуючи правовий статус Національного банку України В.Л. Кротюк зазначає про те, що він має комплексний характер і складається з конституційної правосуб'єктності та галузевих статусів (адміністративно-правовий, цивільно-правовий) [6, с. 35]. О.П. Орлюк підкреслює, що Національний банк України є, з одного боку, органом державного управління у сфері банківської діяльності, а з іншого – займається господарською діяльністю [11, с. 80], тобто має подвійний статус.

Закон України «Про Національний банк України» визначає центральний банк як особливий центральний орган державного управління. Таким чином, він належить до органів публічної влади, однак не входить до системи органів виконавчої влади і не підпорядковується Кабінету Міністрів України.

Закон України «Про Національний банк України» встановлює, що відповідно до Конституції України осно-

вною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України; на виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності. Він виконує, згідно зі ст. 7 Закону, такі інші функції:

1) визначає проводить грошово-кредитну політику відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики;

2) здійснює монопольно емісію національної валюти України та організує її обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

6) встановлює систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

8) здійснює банківське регулювання та нагляд;

9) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;

10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

11) здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;

12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

14) здійснює, відповідно до визначених спеціальним законом повноважень, валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і проводить валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій;

15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин;

17) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку України;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

В економічній літературі традиційно підкреслюється, що кожен центральний банк виконує такі функції: емісійний центр держави; банк банків (тобто він здійснює свої операції не з клієнтами, а з комерційними банками); банк уряду; розрахунковий центр держави

Цілями Національного банку України є підтримання стабільності національної грошової одиниці, забезпечення цінової стабільності, сприяння економічному зростанню та зайнятості, боротьба з інфляцією.

Суттєвою рисою статусу центрального банку є його незалежність, яка втілюється в різних країнах світу. Незалежність центрального банку має два аспекти – політичний та еконо-

мічний. Крім того, в науковій літературі називаються інституціональна, особиста, функціональна та фінансова незалежність [39, с. 18]. Статтею 15 Бюджетного кодексу України встановлено, що емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України. Статтями 53 і 54 Закону України «Про Національний банк України» встановлено, що не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку інакше, як в межах, визначених цим Законом; Національному банку також забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України. Водночас у наукових літературних джерелах неодноразово підкреслювалася необхідність у зміцненні незалежного статусу Національного банку України. Країнами з найбільш незалежним статусом центрального банку є Німеччина та США, а найбільш обмеженою незалежністю – Франція.

Керівними органами Національного банку України є Рада та Правління. Статтею 100 Конституції України встановлено, що Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням, а її правовий статус визначається законом.

Закон України «Про Національний банк України» встановлює, що Рада Національного банку:

1) відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України до 15 вересня розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді України для інформування, здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики;

2) проводить аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

3) затверджує Регламент Ради Національного банку України;

4) затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку та подає Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для внесення до проекту Державного бюджету України на наступний рік;

5) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку України;

6) визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку України, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс Національного банку України, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку України;

7) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку України та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;

8) затверджує рішення Правління Національного банку України про участь у міжнародних фінансових організаціях;

9) вносить рекомендації Правлінню Національного банку України в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики щодо:

- методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;
- окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;

- політики курсоутворення та валютного регулювання;

- розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

- удосконалення платіжної системи;
- інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку України;

10) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

11) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління Національного банку України з питань:

- а) диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності;

- б) лімітів позабалансових зобов'язань;

- в) формування резервів, покриття фінансових ризиків;

г) порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;

д) мінімального розміру золотовалютних резервів;

е) з інших питань, віднесених до її компетенції.

Рада Національного банку України не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад голови Національного банку, членів Правління Національного банку України або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб Національного банку України.

Рада Національного банку України дає оцінку діяльності Правління Національного банку України щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення з яких є обов'язковими для Правління Національного банку України.

Правління Національного банку, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до Закону та здійснює управління діяльністю Національного банку, а саме:

– приймає рішення щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку України з цих питань та необхідності у забезпеченні стабільності і купівельної спроможності національної валюти; про емісію валюти Укра-

їни та вилучення з обігу банкнот і монет; про зміну процентних ставок Національного банку України; подає на затвердження Раді Національного банку річний звіт Національного банку України, проект кошторису доходів і витрат на наступний рік та інші документи і рішення;

– визначає організаційні основи та структуру Національного банку України, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку України, статуту його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

– затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці; установлює порядок надання банківських ліцензій банкам, інших ліцензій юридичним особам на здійснення окремих банківських операцій, а також інших ліцензій та дозволів у випадках, передбачених законом; видає нормативно-правові акти Національного банку України; затверджує Регламент Правління Національного банку України.

Очолює Правління Національного банку України Голова України, призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

Національний банк у межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку України, його підприємств, затверджує їх ста-

туту та положення. Для інкасації та охорони цінностей і об'єктів Національний банк України має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю.

Особливою ланкою структури Національного банку України є його філії (територіальні управління), які не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку України.

Недоїмка – податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), узгоджене платником податків або встановлене судом (арбітражним судом), але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання.

За своїм змістом недоїмка в Податковому кодексі України аналогічна поняттю невиконаного податкового зобов'язання [12] (див. **відстрочене податкове зобов'язання**).

Особливості стягнення недоїмки при здійсненні внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV [17] та Інструкцією про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженою постановою Пенсійного фонду України від 19.12.2003 р. № 21–1 [5].

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV встановлено, що суми страхових внесків своєчасно не нараховані та/або не сплачені страхувальниками у встановлені строки, вважаються простроченою заборгованістю із сплати страхових внесків (недоїмка) і стягуються з нарахуванням пені та застосуванням фінансових санкцій [17, ст. 106].

У цьому випадку територіальні органи Пенсійного фонду України за формою і у строки, визначені правлінням Пенсійного фонду України, надсилають страхувальникам, які мають недоїмку, вимогу, яка є виконавчим документом, про її сплату. Вимога про сплату недоїмки надсилається в таких випадках:

а) якщо дані документальних перевірок результатів діяльності страхувальника свідчать про донарахування сум страхових внесків (одночасно із актом документальної перевірки);

б) якщо страхувальник має на кінець звітного базового періоду недоїмку зі сплати страхових внесків (вимога надсилається щомісяця протягом п'яти робочих днів, наступних за звітним базовим періодом);

в) якщо страхувальник має на кінець звітного періоду борги зі сплати фінансових санкцій (штрафів) та пені.

Протягом десяти робочих днів із дня одержання вимоги про сплату недоїмки страхувальник зобов'язаний сплатити суми недоїмки та суми фінансових санкцій. Страхувальник у разі незгоди з розрахунком суми

недоїмки, зазначеної у вимозі про сплату недоїмки, узгоджує її з органами Пенсійного фонду в порядку, встановленому правлінням Пенсійного фонду, а в разі неузгодження вимоги із органами Пенсійного фонду має право на оскарження вимоги в судовому порядку.

Про оскарження вимоги територіального органу Пенсійного фонду про сплату недоїмки до виконавчої дирекції Пенсійного фонду або в судовому порядку страхувальник зобов'язаний письмово повідомити відповідний територіальний орган Пенсійного фонду протягом трьох робочих днів із дня звернення до виконавчої дирекції Пенсійного фонду чи суду.

Узгодження вимоги територіального органу Пенсійного фонду про сплату недоїмки здійснюється на підставі заяви страхувальника, яка розглядається територіальним органом Пенсійного фонду протягом трьох робочих днів після її отримання, та поданих страхувальником документів, що свідчать про неправильність обчислення сум недоїмки, зазначених у вимозі.

У разі узгодження страхувальником вимоги про сплату недоїмки з територіальним органом Пенсійного фонду цей орган зобов'язаний у строк, визначений для розгляду заяви страхувальника про узгодження вимоги, надіслати йому узгоджену вимогу про сплату недоїмки, а страхувальник зобов'язаний сплатити узгоджену суму недоїмки протягом десяти робочих днів після отримання узгодженої вимоги.

У разі, якщо страхувальник, який одержав вимогу територіального органу Пенсійного фонду про сплату недоїмки і протягом десяти робочих днів після її отримання не сплатив зазначену у вимозі суму недоїмки разом із застосованою до нього фінансовою санкцією, включеною до вимоги, або не узгодив вимогу з відповідним органом Пенсійного фонду, або не оскаржив вимогу в судовому порядку, а також у разі, якщо страхувальник узгодив вимогу, але не сплатив узгоджену суму недоїмки протягом десяти робочих днів після отримання узгодженої вимоги, відповідний орган Пенсійного фонду звертається в установленому законом порядку і подає вимогу про сплату недоїмки до відповідного підрозділу державної виконавчої служби. У зазначених випадках орган Пенсійного фонду також має право звернутися до суду чи господарського суду з позовом про стягнення недоїмки. У разі звернення органу Пенсійного фонду з позовом про стягнення недоїмки до господарського суду передбачені законодавством заходи досудового врегулювання спорів не застосовуються.

Вимога про сплату недоїмки або рішення суду про стягнення недоїмки виконується державною виконавчою службою в порядку, встановленому законом. При цьому в разі наявності у страхувальника одночасно із зобов'язаннями із сплати недоїмки зобов'язань зі сплати податків, інших обов'язкових платежів, передбачених законом, або зобов'язань перед іншими кредиторами, у тому числі зобов'язань за іншими рішеннями

суду, стягнення недоїмки здійснюється першочергово і має пріоритет перед усіма іншими зобов'язаннями та стягненнями (крім зобов'язань щодо виплат заробітної плати (доходу), на які нараховуються страхові внески, та витрат, пов'язаних з виконанням судових рішень із стягнення недоїмки). Це правило також застосовується в разі стягнення недоїмки за рахунок майна страхувальника, у тому числі майна, що перебуває в податковій заставі, а також у разі стягнення недоїмки із страхувальника, щодо якого порушено справу про банкрутство.

За рахунок сум, що надходять від страхувальника або від державної виконавчої служби в рахунок сплати недоїмки, погашаються суми недоїмки, пені та фінансових санкцій у порядку календарної черговості їх виникнення. У разі, коли страхувальник має несплачену недоїмку, пеню та фінансові санкції і здійснює сплату поточних сум страхових внесків, ці суми зараховуються в рахунок сплати недоїмки, пені та фінансових санкцій.

Недоїмка не підлягає списанню, у тому числі в разі укладення зі страхувальником мирової угоди відповідно до вимог Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», крім випадків повної ліквідації юридичної особи або смерті фізичної особи, визнання її безвісно відсутньою, оголошення померлою чи недієздатною, щодо яких відсутні особи, які мають нести зобов'язання зі сплати страхових внесків.

Неплатоспроможність. Згідно з визначенням Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» неплатоспроможність – це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати (за законодавством – протягом трьох місяців після настання встановленого строку) грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види загальнообов'язкового державного соціального страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності [13, ст. 1]. Якщо неплатоспроможність – це стан, то неплатоспроможною особою є боржник, тобто суб'єкт підприємницької діяльності, не спроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами.

Неплатоспроможність потрібно відрізнити від банкрутства – визнаної господарським судом неспроможності боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури; пов'язана з недостатністю активів у ліквідній формі неспроможність юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності (крім казенних підприємств) – задовольнити в установлені для цього строк пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги і

виконати свої зобов'язання перед бюджетом.

Неплатоспроможність настає внаслідок неможливості виконати грошове зобов'язання – зобов'язання боржника заплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. До складу грошових зобов'язань боржника не зараховуються недоїмка (пеня та штраф), визначена на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника-юридичної особи, що виникли з такої участі. Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням процентів, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання в господарський суд заяви про порушення провадження у справі про банкрутство, якщо інше не встановлено Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Непрямі податки – поняття, що виникло в результаті наукового пізнання оподаткування і пізніше було відображене в законодавстві. Згідно з одним із численних визначень непрямі податки – це податки, які визначаються розміром споживання і

не залежать від доходу чи майна платника, виступають у вигляді надбавки до ціни товару чи послуги і платником яких є кінцевий споживач даного товару чи послуги [9, с. 90]. Непрямі податки справляються в усіх країнах світу, причому в деяких із них вони мають основне значення.

Непрямими податки називаються виходячи з їх економічного змісту, тому в законодавстві України вони не закріплюються в окрему групу. Формальним платником непрямих податків виступає особа, яка здійснює обчислення і сплату до бюджету податку, але вона включає суму непрямих податків до ціни товару, за якою вона його реалізовує. Тому непрямі податки фактично сплачуються кінцевим покупцем – споживачем певної продукції, який і є фактичним платником. Унаслідок цього дані податки можна охарактеризувати як податки на споживання. За економічним змістом непрямі податки є формою вилучення доходів споживачів. Непрямі податки в більших розмірах сплачуються тими групами населення, які характеризуються вищим рівнем споживання, але податкове навантаження здебільшого відчувають на собі соціальні групи населення з низькими доходами, оскільки вони витрачають більшу частину своїх доходів при купівлі товарів, до ціни яких включено непрямі податки. Саме тому непрямі податки вважаються найбільш соціально несправедливими: вони справляються за формально рівними ставками і кожний покупець сплачує при купівлі товару, роботи, послуги

однакову суму податку, але вона неоднакова щодо розміру отримуваних цим платником доходів – чим вони нижчі, тим більшу питому вагу становлять у них непрямі податки.

У цілому непрямі податки мають як свої переваги, так і недоліки. До переваг можна віднести те, що вони, досить прості за порядком сплати, забезпечують регулярність податкових надходжень, вони вигідні політично, оскільки включення непрямих податків до ціни товару завуальовує їх податкову сутність, яка приховується за ціною товару, не пов'язані із високими затратами на справляння та ін. Водночас, крім певної соціальної несправедливості, ці податки відрізняються нерівномірністю податкового тиску, вони створюють більші прибутки для підприємств та ін.

Основними видами непрямих податків в Україні виступають податок на додану вартість і акцизний податок. Іноді до непрямих податків окремі автори відносять і мито, яке сплачується на митному кордоні України, однак більшість учених указують на складну юридичну природу мита і не зараховують його до непрямих податків (більше того – багато хто не вважає його за податок взагалі у зв'язку з умовним характером платежу). У різних країнах світу непрямі податки можуть набувати форми податку з обороту, іншу форму універсального акцизу, податку з продажу та ін.

Механізм справляння непрямих податків передбачає такі елементи оподаткування, як суб'єкт, об'єкт, ставки та ін.

Суб'єктом оподаткування (формальним) виступає особа, яка згідно

з чинним законодавством нараховує і сплачує податок, тобто вносить його до бюджету. Г.В. Бех зазначає, що «при сплаті прямих податків платник реалізує всю сукупність податкових обов'язків, а при непрямих – цілісна система обов'язків фактично розривається і за реальним платником залишається обов'язок зі сплати податків тоді, як до формального платника переходить обов'язок із ведення податкового обліку та звітності» [1, с. 7]. У процесі справляння податків з'являється такий специфічний для непрямих податків суб'єкт, як носій податку, тобто та юридична чи фізична особа, яка фактично сплачує податок, купуючи певні товари. Таким чином відбувається процес перекладення податку з формального на фактичного його платника. Цей механізм дає підставу для характеристики формального платника як збиральника непрямих податків.

Об'єктом оподаткування за непрямі податки є оборот товарів, робіт, послуг (на відміну від прямих податків, де об'єктом виступають майно, доходи та ін.). Об'єктом непрямих податків найчастіше виступає оборот товарів, тютюнові вироби, алкогольні напої, автомобілі, предмети розкоші, дорогоцінності та ін.

Особливим видом непрямих податків є ті їх види, які виступають як об'єкт при захисті національного товаровиробника від субсидованого імпорту згідно з Законом України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» [22]. Субсидованим імпортом вважається

ввезення на митну територію країни товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару. Під субсидією розуміють фінансову або іншу підтримку державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання подібного товару, у результаті якої суб'єкт господарсько-правових відносин країни експорту одержує пільги (прибутки), які об'єктивно завдають шкоди національному товаровиробнику подібного товару.

Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» відносить до таких непрямих податків податки на продаж, з обігу, на додану вартість, на продаж цінних паперів, на перекази коштів за кордон, на дарування і спадкування, на передачу власності, на матеріально-технічні запаси та обладнання, на монопольне право та привілеї, а також акцизи, гербові збори, прикордонні збори та всі інші податки (збори), за винятком прямих податків і податків з імпорту [19; 22].

Їх різновидами є непрямі кумулятивні податки та непрямі податки попередньої стадії. До непрямих кумулятивних податків належать багатоступеневі податки, які справляються лише у разі, якщо немає механізму подальшого кредитування податку у випадках, коли майно (у тому числі товари) або послуги, які є об'єктом оподаткування на одній стадії виробництва, використовуються на його наступних стадіях; групу непрямих по-

датків попередньої стадії становлять непрямі податки, що справляються з товарів і послуг, використаних безпосередньо або опосередковано у процесі виробництва товару.

Нерезидент (англ. – nonresident) визначається Податковим кодексом України як:

а) іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні;

в) фізичні особи, які не є резидентами України [12].

Ці положення покладено в основу обліку нерезидентів: згідно з Інструкцією Державного комітету статистики іноземними підприємствами (нерезидентами) вважаються ті підприємства, які платять податки від діяльності на користь іноземної держави [21].

Терміни «резидент» і «нерезидент» застосовуються в різних галузях права – у податковому, банківському, валютному, митному та ін. заради проведеного різниці в правовому статусі осіб, які проживають (чи розташовані) і не проживають (розташовані в іншій країні) в Україні з метою оподаткування, митного оформлення та ін.

Правовий статус нерезидентів відрізняється тим, що вони:

а) несуть обмежену податкову відповідальність і сплачують податки лише з доходів, отриманих в Україні, тобто об'єктом оподаткування юридичних і фізичних осіб – нерезидентів – є доходи, отримані в Україні. На відміну від них, резиденти несуть повну відповідальність, тобто сплачують податки з усіх доходів, майна та інших об'єктів оподаткування;

б) законодавством не допускається дискримінація нерезидентів, однак вони не мають усіх пільг, передбачених для резидентів (наприклад, пов'язаних з особою резидента);

в) можуть мати інші особливості в правовому режимі оподаткування, у т. ч. ті, що передбачені зовнішньоекономічними договорами України з іншими країнами.

У банківському законодавстві термін «нерезиденти» застосовується для врегулювання особливостей відкриття і функціонування банківських рахунків, а також з питань, в яких Національний банк України регулює порядок переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

У валютному законодавстві правовий статус нерезидентів має деякі особливості. До нерезидентів належать:

– фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;

– юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з міс-

цезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності за участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

– розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України [28].

Митним кодексом України передбачено, що нерезидентами є «громадяни, які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) з місцезнаходженням за межами України, які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності за участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України; розташовані на території України дипломатичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва іноземних держав, міжнародні організації та їх філії, що мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також представ-

ництва інших іноземних організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України» [8].

Законом України «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України» встановлено, що до громадян-нерезидентів належать іноземці, громадяни України, особи без громадянства, які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України [27].

Нерухоме майно (нерухомість). У Цивільному кодексі України наведено перелік нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості), до яких належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації [31]. Таке визначення ввійшло до ряду визначень нерухомого майна, які даються в різних нормативно-правових актах [16; 20; 24].

Нормами різних галузей права і нормативно-правових актів встановлено деякі особливі визначення або перелік нерухомого майна.

Так, Законом України «Про іпотеку» визначено, що таким майном

є земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення [24]. У даному визначенні підкреслюється невід'ємність нерухомого майна від землі. Загальні засади оцінки майна і майнових прав висувають ще один критерій – поліпшення земельної ділянки. За цим актом нерухомим майном (нерухомістю) є земельна ділянка без поліпшень або земельна ділянка з поліпшеннями, які з нею нерозривно пов'язані, будівлі, споруди, їх частини, а також інше майно, що згідно із законодавством належить до нерухомого майна [20].

Однак не всі з цих об'єктів є об'єктом фінансово-правових відносин, зокрема підлягають оподаткуванню.

Податковим кодексом України плата за землю віднесена до загальнодержавних податків та зборів, а податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, – до місцевих податків та зборів, причому цей податок є обов'язковим до встановлення місцевими радами [12].

У Законі України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» нерухомим майном визнається житловий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розташована будівля, а також інший об'єкт, що підпадає під визначення першої групи основних фондів.

Наведені визначення свідчать, що чинним законодавством вироблено поняття нерухомого майна (нерухо-

мости). Водночас його застосування в різних сферах людської діяльності може мати свої особливості, які вимагають подальшого вивчення, а також вироблення певних концептуальних

підходів. Наприклад, у податковому праві в різні часи далеко не все нерухоме майно підлягало оподаткуванню внаслідок причин морального, соціального та іншого характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех Г.В. Правове регулювання непрямих податків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: за спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Г.В. Бех. – Х., 2002. – 17 с.

2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

3. Василик О.Д. Теорія фінансів / Василик О.Д. – К.: НІОС, 2000. – 412 с.

4. Єпіфанов А.О. Бюджет і фінансова політика України: навч. посіб. / Єпіфанов А.О., Сало І.В., Д'яконова І.І. – К.: Наукова думка, 1997.

5. Інструкція про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України: постанова Пенсійного фонду України: від 19.12.2003 р. № 21-1.

6. Костюченко О.А. Банківське право. Банківська система. Національний банк. Комерційні банки / Костюченко О.А. – К.: А.С.К., 2001. – 576 с.

7. Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз / Кротюк В.Л. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 391 с.

8. Митний кодекс України: прийнятий Верховною радою України 11.07.2002 р. № 92-IV // Офіційний вісник України. – 2002. – № 31. – Ст. 1444.

9. Налоги [Буряковский В. В., Кармазин В.Я., Каламбет С.В., Володзкая О.А.]. – Днепропетровск: Пороги, 1998. – 644 с.

10. Нечай А. Публічні фонди та публічні видатки як категорії фінансового права / А. Нечай // Право України. – 2004. – № 4. – С. 60–63.

11. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові основи організації / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.

12. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

13. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України: від 14.05.1992 р. № 2343-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо національних комісій, що здійснюють державне регулювання природних монополій, у сфері зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг: закон України: від 07.07.2011 р. № 3610-VI.

15. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України: від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР //

Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 51. – Ст. 292.

16. Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно: Указ Президента України: від 16.06.1999 р. № 666.

17. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України: від 09.07.2003 р. № 1058-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. – № 51. – Ст. 376.

18. Про запровадження мораторію на видачу ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей: Закон України: // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 357.

19. Про затвердження Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки: Розпорядження Кабінету Міністрів України: від 31.03.2003 р. № 182-р.

20. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України: від 10.09.2003 р. № 1440.

21. Про затвердження форми державного статистичного спостереження № 9-ЗЕЗ «Звіт про експорт (імпорт) послуг» та Інструкції щодо її заповнення» (розд. 2): наказ Державного комітету статистики України: від 15.07.2002 р. № 266.

22. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України: від 22.12.1998 р. № 331-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12–13. – Ст. 80.

23. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування

пенсійної системи: Закон України: від 08.07.2011 р. № 3668-VI.

24. Про іпотеку: Закон України: від 05.06.2003 р. № 898-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.

25. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

26. Про Національний банк України: Закон України: від 20.05.1999 р. № 679-ХІV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

27. Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України: Закон України: від 13.09.2001 р. № 2681-ІІІ.

28. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: декрет Кабінету Міністрів України: від 19.02.2003 р. № 15-93.

29. Словник фінансово-правових термінів. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 343 с. – С. 159.

30. Финансово-кредитный словарь. – М.: Финансы, 1964. – Т. 2. – 688 с.

31. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

Об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку [15].

Один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків.

Для податку на прибуток підприємств об'єктом оподаткування є:

1) прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду, визначених згідно зі статтями 135–137 Податкового кодексу України, на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду, визначених згідно зі статтями 138–143 цього Кодексу, з урахуванням правил, встановлених статтею 152 Кодексу;

2) дохід (прибуток) нерезидента, що підлягає оподаткуванню згідно зі статтею 160 Кодексу, з джерелом походження з України.

Для податку на доходи фізичних осіб об'єктом оподаткування резидента є:

1) загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

2) доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатко-

вуються під час їх нарахування (виплати, надання);

3) іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

1) загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

2) доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Об'єктом оподаткування рентною платою за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні, є обсяг видобутої вуглеводневої сировини у податковому (звітному) періоді.

Об'єктом оподаткування плати за користування надрами для видобування корисних копалин по кожній наданій в користування ділянці надр, що визначена у відповідному спеціальному дозволі, є обсяг видобутої у податковому (звітному) періоді корисної копалини (мінеральної сировини) або обсяг погашених у податковому (звітному) періоді запасів корисних копалин.

Об'єктом оподаткування платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є обсяг підземного простору (ділянки) надр:

а) для зберігання природного газу та газоподібних продуктів – актив-

ний об'єм зберігання газу в пористих чи тріщинуватих геологічних утвореннях (пластах-колекторах);

б) для зберігання нафти та інших рідких нафтопродуктів – об'єм спеціально створених та існуючих гірничих виробок (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнин (печер);

в) для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин, зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів, провадження інших видів господарської діяльності – площа підземного простору, що надана у користування в спеціально створених та існуючих гірничих виробках (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнинах (печерах).

Об'єктом оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є об'єкт житлової нерухомості.

Об'єктом оподаткування податком для сільськогосподарських товаровиробників є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди.

Об'єктом оподаткування збором у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну і теплову енергію є:

а) для оптового постачальника електричної енергії – вартість відпущеної електричної енергії без урахування податку на додану вартість;

б) для юридичних осіб – вартість відпущеної електричної енергії, що продається поза оптовим ринком електричної енергії, зменшена на вартість електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії, а для гідроенергії – виключно у частині виробленої малими гідроелектростанціями без урахування податку на додану вартість.

Об'єктом оподаткування збором у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ є вартість природного газу в обсязі, відпущеному кожній категорії споживачів у звітному періоді, яка визначається на підставі актів приймання-передачі газу, підписаних платником та відповідним споживачем (для населення – на підставі облікових документів), з урахуванням відповідного тарифу.

Об'єктом оподаткування збором за користування радіочастотним ресурсом України є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та користувачів, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм.

Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання води є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.

Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання лісових ресурсів є:

1) деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

2) деревина, заготовлена під час проведення заходів:

а) щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей;

б) з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

3) другорядні лісові матеріали;

4) побічне лісове користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інші види побічного лісового користування, передбачені нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

5) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Протягом строку дії угоди про розподіл продукції та в межах діяльності, пов'язаної з виконанням такої угоди, якщо об'єкт оподаткування інвестора за результатами звітного періоду має від'ємне значення, дозволяється відповідне зменшення

об'єкта оподаткування наступного періоду, а також кожного з наступних періодів до повного погашення такого від'ємного значення об'єкта оподаткування, але не більше строку дії угоди про розподіл продукції.

Більшість економістів і фінансистів XIX століття вважали податковим об'єктом тільки чистий прибуток платника. Вони виходили з того, що рівність обов'язку нести податкову повинність полягає в рівності матеріального важеля цієї повинності, а рівність останньої полягає у відповідності податку коштом платника.

Саме підхід, що ґрунтується на характеристиці об'єкта як чистого прибутку в податках реальних (у непрямих податках чистий прибуток слугує об'єктом не прямо, а через споживання), було покладено в основу трактування об'єкта оподаткування законодавством Російської імперії. Наприклад, у першому томі Зводу законів підкреслюється: «Нові способи для множення державних доходів не повинні торкатися капіталів, необхідних для добутку доходів з казенних і приватних закладів, промислів» оборотів і справ, а повинні стягуватися з чистих їхніх прибутків. І. Озеров під об'єктом оподаткування розумів «факти чи предмети, внаслідок наявності яких податок сплачується, наприклад земля, промисел, особа». Об'єктом оподаткування можуть бути (за І. Озеровим): 1) особистість; 2) предмети споживання; 3) окремі джерела доходу; 4) загальний дохід; 5) майно платника; 6) моменти переходу майна. Оподаткування повинне бути пов'язане з таким предметом,

станом чи процесом, у якому виражається господарська активність.

Серед об'єктів оподаткування громадян можна виділити:

- 1) дохід (сукупний дохід з прибуткового податку);
- 2) майно (у тому числі земля, нерухомість, предмети розкоші);
- 3) споживання (наприклад, акцизи на окремі види товарів);
- 4) ввезення і вивезення товарів за кордон (митні збори).

При цьому той самий об'єкт оподаткування не може виступати об'єктом оподаткування для кількох податків. Закріплення цього положення законодавством особливо необхідне, оскільки саме в такий спосіб закріплюється один з найважливіших принципів оподаткування – запобігання внутрішньому подвійному оподаткуванню [13].

Облігація (лат. obligatio – зобов'язання; англ. bond – довгострокова, note – короткострокова) – емісійний цінний папір, що засвідчує внесення її власником коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу, в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка (якщо інше не передбачено умовами випуску). Облігації усіх видів розповсюджуються серед підприємств і громадян на добровільних засадах [30].

Облігація є одним з головних джерел фінансування дефіциту державного бюджету для більшості розвинених країн. Облігація для корпорацій є важливим джерелом коштів, що запозичуються.

Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» встановлено, що облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власнику облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення [4].

Облігації розміщуються у документарній або бездокументарній формі.

Емітент у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати відсоткові, цільові та дисконтні облігації.

Відсоткові облігації – облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

Цільові облігації – облігації, виконання зобов'язань за якими дозволяється товарами та/або послугами відповідно до вимог, встановлених умовами розміщення таких облігацій.

Дисконтні облігації – облігації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації виплачується власнику облігації під час її погашення і становить дохід (дисконт) за облігацією.

Облікова ставка Національного банку України – виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування ко-

мерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу за ними й утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

Облікова ставка Національного банку країни – один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових ресурсів [22].

Рішення про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку України приймає Правління Національного банку України

Національний банк України здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Визначення рівня та характеру змін облікової ставки Національного банку України залежить від тенденцій загального економічного розвитку, макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку. Національний банк України здійснює оприлюднення облікової ставки, затвердженої постановою Правління Національного банку України, через засоби масової інформації. Розмір облікової ставки може доводитися до відома користувачів відповідними листами [16].

Облікова ставка є базовою процентною ставкою на грошово-кре-

дитному ринку України. Національний банк України визначає її рівень, ураховуючи ряд макроекономічних і монетарних показників, основними з яких є [31]:

- фактичний і прогнозний рівень інфляції;
- темпи економічного зростання;
- фактичний і прогнозний обсяг грошової маси;
- динаміка ринкових процентних ставок;
- динаміка обмінного курсу національної валюти;
- інфляційні або девальваційні очікування.

Національний банк установлює рівень облікової ставки, дотримуючись таких принципів [10]:

- облікова ставка використовується Національним банком України одночасно як засіб реалізації грошово-кредитної політики та орієнтир ціни на гроші;
- облікова ставка є одним із чинників, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання;
- облікова ставка має підтримуватися на позитивному реальному рівні щодо рівня інфляції;
- облікова ставка є найнижчою серед процентних ставок, за якими Національний банк України може підтримати ліквідність банків.

Обов'язкові платежі. Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України. Збором (платою, внеском) є обов'язковий

платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [15].

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі) [8].

Податки, збори, мито – усе це обов'язкові платежі, яким можна дати загальне визначення. Це обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених законодавчими актами [9].

Обов'язкові резерви – це один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України здійснює регулювання грошової маси в обігу, якою є тільки національна валюта. Потребу та регулювання грошової маси в обігу (національної валюти) не можна визначати за допомогою іноземних валют, а отже, і обов'язкові резерви повинні формуватися тільки в національній валюті незалежно від джерел та строків залучення вкладів і депозитів [25].

Обов'язкові резерви – це певна сума активів, які комерційний банк, згідно з чинним законодавством, зобов'язаний зберігати в централь-

ному банку. Роль резервів можуть виконувати лише певні види активів – кошти на коррахунку в центральному банку та готівкові кошти в касі комерційного банку.

Обсяг обов'язкових резервів визначається нормами резервування, які встановлює центральний банк, та структурою і обсягом депозитних зобов'язань кожного банку. Як правило, законодавством країни регулюються верхня і нижня межі резервних вимог, у діапазоні яких центральний банк фіксує фактично діючі норми резервування згідно зі станом кредитного ринку та завданнями поточної грошової політики.

Формування обов'язкових резервів має на меті: 1) регулювання грошової маси в обігу; 2) забезпечення своєчасності здійснення платежів за вимогами клієнтів; 3) підтримання ліквідності комерційного банку.

Обов'язкові резерви в повному обсязі можуть бути використані банком лише в разі припинення його діяльності, тоді центральний банк дає дозвіл на використання резервів для розрахунків за зобов'язаннями банку. В інших випадках використання резервних коштів обмежене і регламентується угодою між комерційним та центральним банками, якою визначаються характер та частота використання зарезервованих коштів, терміни поповнення залишків на резервному рахунку, гарантії та санкції. Як правило, на суму обов'язкових резервів проценти не нараховуються, тому резервні кошти є для банку неприбутковими активами [17].

Обов'язкове страхування – форма страхування, коли страхові відносини виникають згідно із законом, а страхування здійснюється на підставі відповідних законодавчих актів, якими передбачено перелік об'єктів, що підлягають страхуванню, перелік страхових подій, винятки з них, максимальні страхові тарифи і мінімальні страхові суми, рівень страхового забезпечення, інші суттєві моменти. Принцип обов'язковості однаково поширюється і на страховальника, і на страховика. Перший має обов'язково застрахувати передбачений законодавством об'єкт, а другий не має відмовити йому в цьому [5].

Обов'язкові види страхування, які запроваджуються законами України, мають бути внесені до Закону України «Про страхування».

Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методу актуарних розрахунків.

Міжнародне право і право більшості держав світу тлумачить обов'язкове страхування як необхідність захисту інтересів третіх осіб у разі, коли їм завдано шкоди. Як правило, обов'язкова форма страхування найбільш поширена у страхуванні відповідальності. А особисте і майнове страхування проводиться у добровільній формі [6].

Одиниця оподаткування – це одиниця виміру (майнового чи грошового) об'єкта оподаткування, стосовно якої встановлюються нормативи і ставки оподаткування. Одиниця оподаткування має переважно розрахунковий характер. Фізичний вимір повинен досить точно відобразити обсяг оподаткування. Наприклад, при оподаткуванні земель використовуються одиниці виміру, прийняті у країні, – акр, гектар, сотка, квадратний метр тощо; при встановленні акцизів на бензин – літр, галон [11].

Згідно з Податковим кодексом України [15] одиницею виміру бази оподаткування визнається конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку.

Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку.

Одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування. Наприклад, встановлюється, що одиниця площі оподаткованої земельної ділянки:

- у межах населеного пункту – 1 (один) метр квадратний (кв. м);
- за межами населеного пункту – 1 (один) гектар (га).

Операції з валютними цінностями (див. валютні операції).

Навність валютних цінностей у власності резидентів і нерезидентів є необхідною передумовою здійснення з ними відповідних операцій. З метою належного упорядкування цих

операцій у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» закріплено розділ «Операції з валютними цінностями» [24], у якому і визначається в основному правовий режим операцій з валютними цінностями. Норми цього розділу регулюють питання, пов'язані з порядком використання надходжень в іноземній валюті, видачі ліцензій Національним банком України на здійснення валютних операцій, організації торгівлі іноземною валютою та ін.

Оподатковувані доходи (див. доходи).

Опціон – цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону [15].

Опціон є одним із видів деривативів.

У науковій літературі опціон (лат. *optio* – вибір, бажання, розсуд) – договір, за яким потенційний покупець або потенційний продавець отримує право, але не зобов'язання, здійснити купівлю або продаж активу (товару, цінного папера) за заздалегідь обумовленою ціною у визначений договором момент у майбут-

ньому або впродовж певного відрізка часу. Опціон – це один з похідних фінансових інструментів. Розрізняють опціони на продаж (*put option*), на купівлю (*call option*) і двосторонні (*double option*) [33; 27].

Органи соціального страхування. Відповідно до статті 46 Конституції України, громадяни мають право на соціальний захист. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, а також добровільним соціальним страхуванням через страхові компанії, що мають ліцензії Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту (що охоплює матеріальне забезпечення громадян у визначених законом випадках) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4].

Організація чинної системи соціального страхування в Україні регламентується «Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [12], які відповідно до Конституції

Україні визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

Органами соціального страхування в Україні є страхові фонди, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, проводять збір та акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно із затвердженими статутами. Страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Вони не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю.

В Україні діють такі страхові фонди:

- пенсійного страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- страхування на випадок безробіття.

Крім державного соціального страхування, що фінансується з офіційної зарплати громадян, є підприємства соціального страхування приватної та змішаної (державно-приватної)

форми власності. Підприємства, що мають статутний фонд в еквіваленті 1,5 (півтора) мільйона євро та відповідну ліцензію, мають право здійснювати страхування життя (на випадок смерті чи інвалідності годувальника сім'ї). Підприємства, що володіють статутним фондом в еквіваленті 1 (одного) млн євро та відповідною ліцензією, можуть займатися іншими формами страхування, у тому числі соціальним страхуванням на випадок втрати працездатності, нещасних випадків поза виробництвом та інших (як професійних, так і непрофесійних) захворювань. Також, згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [23], приватні структури мають право відкривати пенсійні програми своїм співробітникам.

Органи фінансового контролю. Система органів фінансового контролю в Україні на сьогодні фактично сформувалася. Далі вдосконалюється внутрішня структура цих органів, уточнюється місце кожного органу, що здійснює контроль у загальнодержавній системі контролю взагалі.

Оренда цілісних майнових комплексів – господарське зобов'язання, що виникає з різновиду договору оренди і характеризується насамперед специфікою об'єкта оренди, особливостями суб'єктного складу й змісту договору, процедури його укладання тощо. Специфіка об'єкта такого договору полягає у тому, що в строкове платне володіння і користування орендаря для підприємницьких цілей та ін. діяльності пе-

редається не будь-яке майно, а те, сукупність якого утворить цілісний майновий комплекс (далі – ЦМК).

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» ЦМК державних підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць) є господарський об'єкт із завершенням циклом виробництва продукції (робіт, послуг), з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розміщений, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання. У разі виділення ЦМК структур, підрозділу підприємства складається розподільчий баланс.

Особливості суб'єктного складу договорів оренди цілісних майнових комплексів полягають у тому, що, поперше, орендодавцями ЦМК підприємств та їхніх структур, підрозділів, віднесених до загальнодержавної і комунальної власності, за загальним правилом, можуть виступати тільки органи, спеціально уповноважені розпоряджатися відповідним майном (Фонд державного майна України, ВР АР Крим, місцеві ради), а державні підприємства – тільки з дозволу згаданих органів. По-друге, учасниками таких договорів на стороні орендаря можуть стати будь-які особи, яким це не заборонено чинним законодавством України і за умови відсутності заяви господарського товариства, утвореного трудовим колективом підприємства, його структур, підрозділу, впродовж 20 днів від моменту повідомлення їх про намір орендувати відповідно ЦМК підприємства, структурного підрозділу [34].

Пріоритет членів трудового колективу на оренду цілісних майнових комплексів державного підприємства або його структурних підрозділів полягає у тому, що вони в обов'язковому порядку сповіщаються орендодавцями про наявні сторонні ініціативи з цього приводу. Протягом 15 днів з моменту повідомлення члени трудового колективу можуть прийняти рішення про оренду цілісних майнових комплексів «свого» суб'єкта господарювання. Для цього утворюється господарське товариство, в яке до моменту реєстрації статуту має право вступити будь-який член відповідного трудового колективу за особистою заявою. Рішення вважається прийнятим при схваленні його голосами більше половини складу працівників. У процесі укладання договору оренди цілісних майнових комплексів орендодавець погоджує його з органом, правомочним управляти відповідним державним майном, а за необхідності – і з органами Антимонопольного комітету України.

Діяльність державного підприємства, його структурного підрозділу, чий ЦМК переданий в оренду, припиняється шляхом реорганізації через приєднання підприємства до орендаря, а структурного підрозділу – шляхом його виділення із підприємства з наступним приєднанням до орендаря від дати видання про це відповідного наказу органом, уповноваженим управляти державним майном. Орендар стає правонаступником прав та обов'язків державного підприємства відповідно до договору оренди, а в разі оренди цілісних

майнових комплексів структурного підрозділу – також правонаступником прав та обов'язків державного підприємства, пов'язаних з діяльністю цього структурного підрозділу. Передача ЦМК у суборенду не допускається. Зобов'язання щодо оренди цілісних майнових комплексів (оскільки покладений в її основу договір є строковим), може бути припинене у зв'язку із закінченням строку дії договору або достроково за взаємною згодою сторін та на інших підставах, передбачених законодавством. Якщо до моменту припинення зобов'язання ЦМК державного підприємства (його структурного підрозділу) не викуплений орендарем у порядку, передбаченому законодавством, або його частина залишається невикупленою, майно комплексу (крім викупленого) підлягає поверненню орендодавцю на умовах, регламентованих спеціальним нормативним актом. Фондом державного майна України у 1997 році затверджено Порядок повернення орендованих цілісних майнових комплексів державних підприємств припинення або розірвання договору оренди [21], яким регулюється здійснення комплексу заходів і процедур, пов'язаних з поверненням орендодавцю орендованого державного майна: інвентаризація та оцінка майна орендних підприємств, визначення часток держави й орендаря у цьому майні, облік заборгованості орендарів щодо орендних платежів, прийняття-передача майна, вибір організаційно-правової форми підприємства, заснованого на поверненому

після оренди державному майні та за необхідності, на майні орендаря (за його згодою).

Вибір організаційно-правової форми підприємства, що утворюється на базі майна колишнього орендного підприємства, здійснює Фонд державного майна України за погодженням з органом управління відповідним державним майном, а в разі наявності в майні орендного підприємства частки майна орендаря – також за погодженням з колишнім орендарем.

Офшор (англ. offshore – поза берегом, поза межами) – один з найвідоміших і найефективніших методів оптимізації оподаткування великих компаній. Основою цього методу є законодавство багатьох країн, які частково або повністю звільняють від оподаткування компанії, що належать нерезидентам. Компанії, що працюють на міжнародних ринках, мають можливість вибірково підходити до питань реєстрації своїх організацій. Як правило, в таких випадках вони керуються показниками найбільш ліберального податкового законодавства.

Офшорів на сьогодні декілька десятків по всьому світу. До вільних економічних зон можуть входити не тільки цілі держави, але і окремі їх території. Уперше термін «offshore» був сформульований і введений в обіг у 1723 році у Великобританії. Дана подія відбулася в контексті одного з численних судових засідань у сфері комерційного права. Результатом стало визначення принципів розташування компаній.

Термін «офшор» характеризує явище, коли управління компанії та її економічна діяльність проводяться на територіях різних держав або економічних зон [2].

Широкого поширення офшори почали набувати у світі в кінці 50-х років і переважно використовувалися американськими компаніями. Процес почався після того, як одна з американських компаній винесла свою діяльність за межі США і тим самим вишла з-під юрисдикції американської влади.

Офшорні компанії не ведуть господарської діяльності в країнах реєстрації, а їх бенефіціари (власники), як правило, не є резидентами цих країн. Винятком є ті випадки, коли законодавство країн реєстрації зобов'язує включення до складу засновників компанії резидента.

Оподаткування офшорів, як правило, обмежується щорічним обов'язковим збором, а інші податки з таких компаній не стягуються або перебувають на дуже низькому рівні [2].

Фактично офшор дозволяє компанії законними методами зводити податкове навантаження до мінімуму. Ліберальне податкове законодавство і мінімальні вимоги до компанії та її засновників при реєстрації роблять офшор бажаним місцем для капіталу зі всього світу.

Переважним місцерозташуванням офшорних держав є латиноамериканський регіон (Карібський басейн, Тихоокеанська зона): Сейшельські острови; Британські Віргінські Острови (BVI); Домініканська республіка; Панама; Беліз; Невіс.

До держав, яким не властивий термін «офшор», але які мають лояльне податкове законодавство, також можна віднести Кіпр, Гібралтар, Гонконг, Люксембург, Ліхтенштейн, Уругвай і ряд інших [6].

Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [4] передбачено, що обов'язковому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції, що мають ознаки переказу грошових ресурсів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон.

Ощадна справа – діяльність, безпосередньо пов'язана із заощадженням, накопиченням і використанням грошей [30].

З фінансово-правової позиції важливо, що інститут заощаджень реалізується значною мірою через ощадну справу – спеціалізований вид професійної діяльності на ринку фінансових послуг. Роль та значення заощаджень, особливо юридично оформлених, суб'єктний склад цих відносин зумовлюють потребу в їх відповідному правовому регулюванні, а також вимагають державної стратегії щодо розвитку ощадної справи, забезпечення прав та економічних інтересів вкладників. Аналіз цього питання перебуває в площині

історичних досліджень, політики та права, проблем захисту економічних прав людини, економічних та фінансових відносин тощо [14].

Сьогодні чинне законодавство України не містить визначення терміна «заощадження», а також не розкриває змісту та особливостей ощадної справи як одного з видів професійної діяльності на ринку фінансових послуг. У світі і в Україні ощадна справа розвивалася дуже інтенсивно, хоча цей інститут не змінювався змістовно. Його основним призначенням було залучення коштів (вкладів) від населення на умовах повернення, платності, строкості та взаємної вигоди. Для вкладника зацікавленість полягала у збереженні суми вкладу та примноженні його реальної вартості, а для ощадної установи – акумуляування ресурсів з метою їх подальшого розміщення та одержання прибутку. При цьому держава, як публічна влада, стимулювала накопичення заощаджень у спеціалізованих установах, що було зумовлено рядом державних функцій у сфері регулювання грошового обігу, кредиту, розрахунків тощо.

У сучасний період світова громадськість продовжує працювати над розвитком інституту ощадної справи. Власне через інститут заощаджень Світова організація ощадних банків пропонує реалізацію принципу доступу до фінансів. Згідно з Резолюцією про доступ до фінансів, ратифікованою членами Світової організації ощадних банків у жовтні 2004 року, доступ до фінансів є основою і найбільш суттєвою для насе-

лення послугою, що забезпечує соціальну та економічну інтеграцію особи в сучасне суспільство. Доступ до фінансів (фінансової системи) передбачає реальну можливість доступу населення країни до фінансів у формі збереження, заощадження та примноження (інвестування) власних коштів [3].

В основу організації перших ощадних кас було покладено принцип благодійності. Першим законом про ощадні каси був англійський біль для сприяння і підтримки діяльності ощадних банків, ухвалений 11 червня 1817 року [28]. Ощадні каси виникли майже одночасно в багатьох країнах Європи. У Північній Америці вони з'явилися у першій половині XIX ст., тобто ще до появи приватних комерційних банків. На території сучасної України ощадні каси виникли майже одночасно із західноєвропейськими.

Ощадний банк України – державний український банк, що після виходу України зі складу СРСР виокремився з Ощадбанку СРСР. Має найбільшу мережу представництв в Україні – понад 6 100 відділень, у яких працює близько чверті банківського персоналу України. Один з трьох найбільших банків України за активами. Єдиний банк України, що має закріплену законом державну гарантію збереження вкладів громадян. Ощадбанк на 100% належить державі. Свого спеціального статусу Ощадбанк набув 20 березня 1991 року, після прийняття Закону України «Про банки та банківську діяльність» [18]. 31 грудня 1991 року

НБУ зареєстрував Ощадбанк як самостійну банківську установу під назвою «Державний спеціалізований комерційний ощадний банк України».

Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.1999 р. на виконання розпорядження Президента України від 20.05.1999 р. Державний спеціалізований комерційний ощадний банк України [14] перетворено у відкрите акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» (скорочено – Ощадбанк).

Виникнення перших ощадних структур на території України, в Галичині, датоване другою половиною XVIII століття. У Західній Україні заощадження приватних осіб першими розпочали приймати державні округні каси губернаторства. 1783 року у Львівському губернаторстві було засновано 18 таких кас. На підставі спеціального царського привілею в 1843 році у Львові започаткувала діяльність Галицька ощадна каса. Її гаслом було «Працюй та зберігай!», а символом – мурашка. Гарантував вкладникам повернення коштів і процентів з них крайовий сейм. У цілому ощадні каси у Західній Україні розвивалися як державні установи і контролювалися місцевими органами влади. На території Східної України ощадних кас було небагато і розміщувалися вони переважно у великих містах. Першу ощадну касу було відкрито в Одесі у 1842 році. У 1863 році розпочала працювати Київська міська ощадна каса як окрема установа. У 1864 р. вкладники мали вже міські ощадні

каси Одеси і Харкова, у 1865 – Сум, 1868 – Полтави та Миколаєва. Примітною особливістю східноукраїнських ощадкас того часу було те, що вони не давали позик у приватні руки. Залучені у населення кошти ощадкаси направляли виключно на підтримку державного кредиту.

З 1895 року за новим статутом ощадні каси офіційно почали називатися державними. Цим наголошувалося на відповідальності держави за вкладені в них кошти. При Держбанку Росії було створено Управління ощадних кас, якому підпорядковувалися установи ощадкас, незалежно від місця їх функціонування. Клієнт мав право робити внески на книжку в будь-якій частині імперії. Залучені кошти ощадкаси вкладали у державні виградні облігації, закладні листи Земельного банку, облігації залізничних позик, цінні папери акціонерних компаній, переводили у Держбанк, який виплачував півпроцентну маржу. Подальшого розвитку система заощаджень набула за часів царської Росії, Австро-Угорської імперії, Польщі. Війна 1914 року негативно позначилася на фінансово-банківській системі Західної України. Подальший розподіл території держави призвів до руйнування єдиної мережі кас. У період 1917–1921 років ощадкаси Східної України було ліквідовано і відновлено після входження України до Союзу – в 1922 році.

У грудні 1922 року організовано роботу ощадкаси радянського взірця. Вони повністю підпорядковувалися Наркомфіну, а їх діяльність була спрямована на залучення коштів на-

селення для вирішення державних проблем. У 1923 році в Києві організовано Головну державну трудову ощадну касу, яка взяла на себе керівництво і контроль за розвитком усієї ощадної справи в Україні. Ощадні каси радянського зразка розміщували облігації, проводили вкладні операції, сприяли впровадженню червінців та їх обміну в 1924 році на карбованці, страхували заробітну плату робітників і службовців від знецінення. Після 1932 року ощадкаси перетворилися на монополні кредитні установи, які залучали кошти населення для державних потреб. Подальшому розвитку ощадних кас завадила війна, яка спричинила закриття та евакуацію ощадних установ, втрату книжок вкладників та інших документів. Обмеження щодо видачі готівки з вкладів були зняті після 19 січня 1944 року, і вклади почали видавати на першу вимогу вкладника.

Відновлення та розширення функцій ощадних кас тривало і після Другої світової війни. Так, ощадкаси брали активну участь у грошовій реформі 1947 р. Разом з цим вони проводили конверсію облігацій держпозик, що розміщувалися у період з 1936 по 1946 рік, в облігації двопроцентної Державної позики 1948 року.

Істотні зміни в діяльності ощадкас відбулися у 1963 році, коли мережу Держтрудоощадкас СРСР було передано від Мінфіну Держбанку. Після цього ощадкаси припинили обов'язкове придбання облігацій, використовуючи кошти вкладників на створення єдиного союзного по-

зичкового фонду. У зв'язку з тим, що залишки вкладів щорічно передавали Держбанку СРСР, Україна фінансувала п'яту частину союзного позичкового фонду, кошти якого використовувалися у загальносоюзних інтересах. З 1972 року в ощадкасах запроваджується повний госпрозрахунок. Наприкінці 70-х і особливо у 80-ті роки стрімко зростають доходи населення і, як наслідок, його заощадження. Інфляція зумовила реформування банківської системи 1988 року, і мережа ощадкас трансформувалася в установи Ощадбанку СРСР [14].

7 червня 2011 року здійснено державну реєстрацію змін до Статуту ВАТ «Ощадбанк», які стосуються найменування банку зокрема. Відповідно до п. 4 Статуту АТ «Ощадбанк» (повне найменування Банку – публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України», скорочене – АТ «Ощадбанк») [19].

Ощадна книжка – цінний папір, що засвідчує укладання договору банківського вкладу з фізичною особою і внесення коштів на її рахунок за вкладом.

В ощадній книжці вказуються найменування і місцезнаходження банку (його філії), номер рахунка за вкладом, усі грошові суми, зараховані на рахунок та списані з рахунка, а також залишок грошових коштів на рахунку на момент пред'явлення ощадної книжки у банк.

Відомості про вклад, вказані в ощадній книжці, є підставою для розрахунків за вкладом між банком і вкладником.

Видача банківського вкладу, виплата процентів за ним і виконання розпоряджень вкладника про перерахування коштів з рахунка за вкладом іншим особам здійснюються банком у разі пред'явлення ощадної книжки.

ЛІТЕРАТУРА

1. WSBI Access to Finance Resolution, Brussels, 27 October, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Savings-banks.com.
2. Абуова І. Аналіз світового досвіду по оподаткуванню і до контрольних іноземних компаній [Електронний ресурс]. / Абуова І. – Режим доступу: www.uaaffshore.com
3. Аксьонов Д. Можливості сучасного офшорного бізнесу / Аксьонов Д. // Фінансовий ринок України. – 2009. – № 11. – С. 38–41.
4. Базилевич В.Д. Страхова справа. / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. / – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: 2002. – 203 с.
5. Базилевич В.Д. Страхова справа. / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – К.: Знання, 1997.
6. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 36–44.
7. Барановський О.І. Розвиток страхового бізнесу в Україні / О.І. Барановський // Фінанси України. – 1996. – № 8. – С. 20–24.
8. Бюджетний кодекс України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
9. Гега П.Г. Основи податкового права. навч. посіб. / П.Г. Гега, Л.М. Доля. – К.: Знання, 2001. – 215 с.

Якщо ощадну книжку втрачено або приведено у непридатний для пред'явлення стан, банк за заявою вкладника видає йому нову ощадну книжку [32].

10. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали / [В. І. Міщенко, А.В. Сомик та ін.]. – К.: Національний банк України; Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 12. – 180 с.
11. Орлюк О.П. Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
12. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
13. Панасюк В.М. Податковий облік: навч. посіб. / Панасюк В.М., Ковальчук Є.К., Бобрівець С.В. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 260 с.
14. Пишний А.Г. Правовий статус державних банків в Україні: дис... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Пишний А.Г. – 2008.
15. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
16. Положення про процентну політику Національного банку України: постанова Правління Національного банку України: від 18.08.2004 р. № 389.
17. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: підруч. / При-

мостка Л.О. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.

18. Про банки і банківську діяльність: Закон України: від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
19. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25.02.2003 р. № 261: Постанова Кабінету Міністрів України: від 06.04.2011 р. № 502.
20. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України: від 28.11.2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
21. Про затвердження Порядку повернення орендованих цілісних майнових комплексів державних підприємств після припинення або розірвання договору оренди: наказ Фонду державного майна: від 07.08.1997 р. № 847. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.09.1997 р. за № 446/2250.
22. Про Національний банк України: Закон України: від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
23. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України: від 15.12.2005 р. № 3201-IV № 3201-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 47–48. – Ст. 372.
24. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України: від 19.02.1993 р. № 15–93.
25. Про формування комерційними банками обов'язкових резервів: лист

Національного банку України. (Емісійно-кредитний департамент): від 30.12.1998 р. № 14–011/4184-9795.

26. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України: від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
27. Салыч Г.Г. Опционные, фьючерсные и форвардные контракты. / Салыч Г.Г. – МГУ, 1994.
28. Становлення і розвиток ощадної справи в Україні (друга половина XVIII – початок XXI ст.): [монографія] / [за ред. Т.С. Смовженко.]. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 216 с.
29. Сухарський В.С. Ощадна справа: основи теорії і практики: [монографія] / Сухарський В.С. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 218 с.
30. Фабоцици Фрэнк Дж. Рынок облигаций: Анализ и стратегии / Фрэнк Дж. Фабоцици; [пер. с англ.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.
31. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підруч. / [А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М.І. Савлук та ін.]. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
32. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
33. Чесноков А.С. Инвестиционная стратегия, опционы и фьючерсы. / Чесноков А.С. – М.: 1993.
34. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.

- П -

Пай (від тур. pay – частина, частка; англ. – share) – це: 1) сума внеску кожного учасника до спільної справи – корпоративний пай, кооперативний пай [94; 177]; 2) іменний цінний папір, що засвідчує право власності інвестора на частку в пайовому інвестиційному фонді – інвестиційний пай (за українським законодавством – інвестиційний сертифікат) [178; 181]; 3) виділена за результатом розподілу колективної землі колгоспів, радгоспів і кооперативів земельна ділянка окремого селянина – земельний пай [5; 88]. Пай дає права на управління і доходи від його використання.

Пасивний дохід – дохід фізичних та юридичних осіб, одержання якого не потребує особистих зусиль. Види пасивного доходу: 1) дохід від інвестицій – дивіденд [33; 160; 167], процент [22; 107], страхова виплата [183; 189]; 2) дохід від користування майном – орендна плата [33; 86], лізинговий платіж [33; 86]; 3) дохід від користування правами – роялті, паушальний платіж [57] (див. «дивіденд», «проценти», «страхова відповідальність», «оренда цілісних майнових комплексів», «ліцензія», «роялті», «паушальний платіж»).

Паспорт бюджетної програми (англ. – passport of budget program) – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бю-

джетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) [18].

Правила складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання встановлюються Міністерством фінансів України.

Паспорт бюджетної програми містить повну інформацію про бюджетну програму та застосовується для здійснення моніторингу, оцінки реалізації і контролю ефективності виконання бюджетної програми та цільового використання бюджетних коштів [136].

Паспорти бюджетних програм складають усі головні розпорядники бюджетних коштів за кожною бюджетною програмою, крім бюджетних програм з повернення кредитів до бюджету, міжбюджетних трансфертів, бюджетних програм Пенсійного фонду України; бюджетних програм, які створюються протягом року за рахунок коштів резервного фонду бюджету; щодо відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридич-

ній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб; виконання державою гарантійних зобов'язань за позичальників, які отримали кредити під державні гарантії; щодо мобілізаційної підготовки галузей національної економіки. Паспорт бюджетної програми формується з використанням інформації, наведеної у бюджетному запиті головного розпорядника, з урахуванням бюджетних призначень, установлених законом про Державний бюджет України.

Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі наявності затвердженого в установленому порядку паспорта бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі).

Патент (від лат. patens, patentis – відкритий, очевидний; англ. на винахід, корисну модель, промисловий зразок patent) – це: 1) патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок – документ, який засвідчує пріоритет, авторство, виключне право протягом певного часу власника патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок і охорону цього права з боку держави; діє в межах країни, може бути предметом комерційної угоди відповідно ліцензійного договору (див. «ліцензія») за яким встановлюється роялті (див. «роялті»), або паушальні платежі (див. «паушальний платіж»); 2) торговий патент – документ, що

містить дозвіл з боку органів державного управління на ведення певних видів підприємницької діяльності за умови дотримання зафіксованих у патенті положень та внесення податкових платежів (див. «патентування підприємницької діяльності»); діє за місцезнаходженням (місцем реєстрації) суб'єкта підприємницької діяльності.

Патентування підприємницької діяльності – дії, пов'язані з обов'язком суб'єкта підприємницької діяльності одержати торговий патент (див. «патент»), і повноваженнями органів державного управління видати торговий патент. Об'єктами патентування є: 1) торговельна діяльність за готівкові кошти, а також з використанням інших форм розрахунків та кредитних карток; 2) діяльність з обміну готівкових валютних цінностей; 3) діяльність з надання побутових послуг і послуг у сфері грального бізнесу.

Не патентується діяльність: 1) підприємств і організацій військової торгівлі, аптек, що перебувають у державній власності, а також розташованих у селах, селищах та містах районного значення підприємств та організацій споживчої кооперації та торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання; 2) суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб, які здійснюють торговельну діяльність з лотків, прилавків і сплачують ринковий збір; сплачують податок на промисел; здійснюють продаж вирощених в особистому

підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції; сплачують державне мито за нотаріальне посвідчення договорів про відчуження власного майна, якщо товари кожної окремої категорії відчужуються не частіше одного разу на календарний рік; сплачують фіксований податок; 3) суб'єктів підприємницької діяльності, створених громадянськими організаціями інвалідів, які мають податкові пільги та здійснюють торгівлю виключно продовольчими товарами вітчизняного виробництва та продукцією, виготовленою на підприємствах Українського товариства сліпих та Українського товариства глухих.

Торговий патент видається за плату на підставі заявки суб'єкта підприємницької діяльності державними податковими органами за місцезнаходженням цих суб'єктів або місцезнаходженням їх відокремлених підрозділів, а тим, що здійснюють торгівлю через пересувну торговельну мережу – за їх місцем реєстрації.

Паушальний платіж (від нім. *pauschale* – взятий цілим; англ. – *lump sum payment*) – одноразовий платіж за користування правами інтелектуальної власності продавця (див. «патент»), що виплачується йому покупцем згідно умов ліцензійного договору (див. «ліцензія»).

Пенсійний фонд України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і ко-

ординується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України (далі – Міністр).

Пенсійний фонд України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок).

Пенсійний фонд України функціонує на основі Положення про Пенсійний фонд України [140]. Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

- реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

- внесення пропозицій Міністру щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

- керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду

України та інших джерел, визначених законодавством;

- ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів;

- забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою;

- виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України.

Кошти Пенсійного фонду України використовуються виключно за призначенням, вилученню не підлягають і спрямовуються на: фінансування виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, допомоги на поховання та інших соціальних виплат; оплату послуг з виплати та доставки пенсій; формування резерву коштів; погашення банківських кредитів та відсотків за їх використання; створення та функціонування системи персоналізованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування; утримання апарату, розвиток його матеріально-технічної бази; організацію роз'яснювальної роботи серед населення та здійснення інших заходів відповідно до покладених завдань [61; 112; 194; 24].

Пенсія (від лат. *pensio* – платіж; англ. – *pension*) (щомісячне довічне грошове утримання) [134] – форма со-

ціального забезпечення, що полягає у регулярній виплаті державою (див. **Пенсійний фонд України**) та недержавними пенсійними фондами коштів непрацездатним громадянам, за умови настання визначених законом подій, які надають право на пенсію [54; 101].

Державні пенсії встановлюються на рівні, орієнтованому на прожитковий мінімум, і обчислюються за встановленими нормами у процентах до середньомісячного заробітку громадянина; їх розмір постійно переглядається відповідно до збільшення доходів населення і доходів державного бюджету. Види державних пенсій в Україні:

- 1) трудові – за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років;

- 2) соціальні – виплачуються всім непрацездатним громадянам, які не мають права на трудові пенсії.

Особі, яка має одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за її вибором, за винятком пенсій інвалідам унаслідок поранення, контузії, захворювання чи каліцтва, що їх вони дістали при захисті батьківщини або виконанні обов'язків військової служби [98; 148; 149; 168].

Правові відносини щодо пенсійного забезпечення регулюються законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Пеня (від лат. *poena* – покарання; англ. *penalty, fine*) – фінансова санкція за невиконання (неналежне ви-

конання) зобов'язань. Пеня застосовується у разі: 1) протермінування суми сплати податків і обов'язкових платежів; 2) невиконання (неналежного виконання) боржником господарських зобов'язань перед кредитором. Пеня нараховується у відсотках до суми договірних зобов'язання.

Правові відносини щодо стягнення пені регулюються Господарським кодексом України.

Перевірка як метод фінансового контролю – форма фінансового управління господарською діяльністю, що полягає у спостереженні за об'єктом (процесом) з метою визначення відповідності його реального фінансового становища нормативним вимогам. Види перевірок: 1) за участю контролюючих органів – внутрішні, аудиторські, податкові, відомчі; 2) за технологією здійснення – камеральні, документальні, фактичні; 3) за місцем проведення – безвізні, виїзні; 4) за охопленням фінансових показників – суцільні, вибіркові.

Переказ грошей – спосіб перерахунку грошей фізичними особами, підприємствами, організаціями й установами через кредитні установи та організації зв'язку (див. «платіж»); використовується при оплаті продукції, послуг, внесених платежів до державних і місцевих бюджетів, оплаті праці, виплат пенсій тощо.

Пільги – встановлені законодавством або іншими нормативними актами особливі гарантії, що створюють

специфічний правовий статус для конкретних осіб (груп осіб) порівняно з іншими особами, який полягає у частковому звільненні від виконання установлених правил, обов'язків або полегшенні умов їх виконання. Види пільг: 1) соціальні – допомога, додаткові виплати [9; 26; 158]; 2) тарифні – низькі ціни [9; 26; 49]; 3) податкові – зниження ставок податків, звільнення від оподаткування [117; 173]; 4) організаційні – привілеї у використанні державного майна, одержанні державних контрактів, сприяння у веденні бізнесу [89; 117].

Плата за землю – загальнодержавний податок, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності [119].

Платник податку:

– власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);
– землекористувачі.

Об'єкт оподаткування:

– земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;
– земельні частки (паї), які перебувають у власності.

База оподаткування:

– нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації;

– площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Ставки податку за один гектар сільськогосподарських угідь встановлюються у відсотках від їх нормативної грошової оцінки у таких розмірах:

– для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,1;

– для багаторічних насаджень – 0,03.

Ставки податку за земельні ділянки, розташовані в межах населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено, встановлюються у таких розмірах:

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. осіб	Ставки податку, гривень за 1 кв. метр	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного значення
до 3	0,24	–
від 3 до 10	0,48	–
від 10 до 20	0,77	–
від 20 до 50	1,2	1,2
від 50 до 100	1,44	1,4
від 100 до 250	1,68	1,6
від 250 до 500	1,92	2,0
від 500 до 1000	2,4	2,5
від 1000 і більше	3,36	3,0

У населених пунктах, віднесених Кабінетом Міністрів України до курортних, до ставок податку застосовуються відповідні коефіцієнти від 1,5 до 3. Ставки податку за земельні ділянки (за винятком сільськогосподарських угідь та земель лісгосподарського призначення) диференціюють та затверджують відповідні сільські, селищні, міські ради, виходячи зі ставок податку, встановлених пунктом 275.1 Податкового кодексу України, функціонального використання та місцезнаходження земельної ділянки, але не більше трикратного розміру цих ставок податку, з урахуванням відповідних коефіцієнтів.

Правові відносини стосовно плати за землю регулюються Податковим кодексом України.

Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності –

сума коштів, яка сплачується за придбання та використання торгового патенту – державного свідоцтва з обмеженим строком дії на провадження певного виду підприємницької діяльності, користування яким передбачає своєчасне внесення до бюджету відповідного збору [119].

Платниками збору є суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи – підприємці), їх відокремлені підрозділи, які отримують в установленому порядку торгові патенти та проводять такі види підприємницької діяльності:

а) торговельну діяльність у пунктах продажу товарів;

б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України;

в) торгівлю валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти;

г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Ставка збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг встановлюється сільськими, селищними та міськими радами – органами місцевого самоврядування, з розрахунку на календарний місяць у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня календарного року з урахуванням місцезнаходження пункту продажу товарів та асортименту товарів, пункту з надання платних послуг та виду платних послуг.

Справляння плати за торговий патент здійснюється відповідно до вимог Податкового кодексу України.

Платіж – готівкова чи безготівкова (див. «переказ грошей») фінансово-грошова операція, пов'язана з розрахунками фізичних і юридичних осіб між собою, а також з органами державного управління. Види платежів: 1) товарний – за придбання продукцію, послуги [8; 81; 84; 147]; 2) нетоварний – за фінансовим зобов'язанням; 3) бюджетний – погашення зобов'язання, що виникло в поточному або попередніх бюджетних періодах [8; 59; 60].

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [136; 130].

Платіжна відомість. Головним розрахунковим документом, що містить зведену інформацію щодо розрахунків за заробітною платою, є розрахунково-платіжна відомість (реєстр аналітичного обліку розрахунків із заробітної плати).

До неї вносяться:

- прізвище, ім'я та по батькові працівника;
- табельний номер;
- категорія персоналу, до якого належить працівник;
- кількість відпрацьованих днів, годин;
- нарахована сума за видами оплат;
- утримання;
- заборгованість працівника, якщо вона є;

– сума до видачі.

У деяких установах для нарахування та виплати заробітної плати використовуються окремі форми первинного обліку, а саме: розрахункова відомість і платіжна відомість.

Форма платіжної відомості затверджена наказом Держкомстату України [133].

Платіжна картка – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [134].

Платіжна система – платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація може бути як резиден-

том, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу.

Учасник платіжної системи – юридична або фізична особа – суб'єкт відносин, що виникають при проведенні переказу коштів, ініційованого за допомогою платіжного інструмента цієї платіжної системи.

Член платіжної системи – юридична особа, що на підставі належним чином оформленого права (отриманої ліцензії платіжної системи, укладеного з платіжною організацією платіжної системи договору тощо) надає послуги учасникам платіжної системи щодо проведення переказу за допомогою цієї платіжної системи та відповідно до законодавства України має право надавати такі послуги в межах України.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, який містить доручення платника банку або іншій установі – члену платіжної системи, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної в ньому суми коштів зі свого рахунку на рахунок отримувача.

Платіжні документи – документи встановленої форми, за допомогою яких юридичні та фізичні особи здійснюють розрахунки в безготівковому і готівковому порядку через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових і касових операцій, затверджених Національним

банком України (платіжні доручення, платіжні вимоги, акредитиви, чеки, касові ордери, квитанції та ін.) [67].

Платники податку – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або проводять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з Податковим кодексом України [119].

Кожний з платників податків може бути платником податку за одним або кількома податками та зборами.

Платник податків зобов'язаний:

- 1) стати на облік у контролюючих органах в порядку, встановленому законодавством України;
- 2) вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів;
- 3) подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів;

4) сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, встановлених Податковим кодексом України та законами з питань митної справи;

5) подавати належним чином оформлену письмову вимогу контролюючих органів (у випадках, визначених законодавством) документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням

об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, фінансову звітність, інші документи, пов'язані з обчисленням та сплатою податків та зборів. У письмовій формі обов'язково зазначаються конкретний перелік документів, які повинен надати платник податків, та підстави для їх надання;

6) подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг (суми отриманих пільг) та напрями їх використання (щодо умовних податкових пільг – пільг, що надаються за умови використання коштів, вивільнених у суб'єкта господарювання внаслідок надання пільги, у визначеному державою порядку);

7) подавати контролюючим органам інформацію в порядку, у строки та в обсягах, встановлених податковим законодавством;

8) виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів з питань оподаткування та митної справи і підписувати акти (довідки) про проведення перевірки;

9) не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків та виконувати законні вимоги такої посадової особи;

10) повідомляти контролюючим органам за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня прийняття відповідного рішення

(крім випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення покладено законом на орган державної реєстрації);

11) повідомляти контролюючі органи про зміну місцезнаходження юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи – підприємця;

12) забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку, протягом строків, установлених Податковим кодексом України;

13) допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів у випадках, встановлених Податковим кодексом України.

Платник податків має право:

1) безоплатно отримувати в органах державної податкової служби та в органах митної служби, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків та зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю;

2) представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника;

3) обирати самостійно, якщо інше не встановлено Податковим кодексом

України, метод ведення обліку доходів і витрат;

4) користуватися податковими пільгами за наявності підстав у порядку, встановленому Податковим кодексом України;

5) одержувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит у порядку і на умовах, встановлених Податковим кодексом України;

6) бути присутнім під час проведення перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів (довідок) про проведення перевірки, у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням та подавати контролюючому органу письмові заперечення в порядку, встановленому Податковим кодексом України;

7) оскаржувати в порядку, встановленому Податковим кодексом України, рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), надані контролюючими органами роз'яснення;

8) вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей та фактів, що можуть свідчити на користь платника податків;

9) на нерозголошення контролюючим органом (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю та стали відомі під час виконання посадовими особами

службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами;

10) на залік чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків та зборів, пені, штрафів у порядку, встановленому Податковим кодексом України;

11) на повне відшкодування збитків (шкоди), заподіяних незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів (їх посадових осіб), у встановленому законом порядку;

12) за методикою, затвердженою Міністерством фінансів України, вести облік тимчасових і постійних податкових різниць та використовувати дані такого обліку для складання декларації з податку на прибуток.

Платник податку має також інші права, передбачені законом.

Пов'язана особа – юридичні та/або фізичні особи, взаємовідносини між якими можуть впливати на умови або економічні результати їх діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють і які відповідають будь-якій з наведених нижче ознак:

– юридична особа, що здійснює контроль за господарською діяльністю платника податку або контролюється таким платником податку чи перебуває під спільним контролем з таким платником податку;

– фізична особа або члени її сім'ї, які здійснюють контроль за платником податку;

– посадова особа платника податку, уповноважена здійснювати від імені платника податку юридичні дії, спрямовані на встановлення, зміну або

припинення правових відносин, а також члени її сім'ї;

– платники податку – учасники об'єднання підприємств незалежно від його виду та організаційно-правової форми, що проводять свою господарську діяльність шляхом утворення такого об'єднання [119].

Під контролем господарської діяльності платника податку потрібно розуміти:

а) володіння безпосередньо або через пов'язаних фізичних та/або юридичних осіб часткою (паєм, пакетом акцій) статутного фонду платника податку в розмірі не менш як 20 відсотків статутного фонду платника податку;

б) вплив безпосередньо або через пов'язаних фізичних та/або юридичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання в результаті:

– надання права, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління платника податку;

– обіймання посад членів наглядової (спостережної) ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів платника податку особами, які вже обіймають одну чи декілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання;

– обіймання посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу платника податку особою, яка вже обіймає одну чи декілька із зазначених посад в інших суб'єктах господарювання;

– надання права на укладення договорів і контрактів, які дають можли-

вість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або здійснювати делеговані повноваження і функції органу управління платника податку.

Для фізичної особи загальна сума володіння часткою статутного фонду платника податку (голосів у керівному органі) визначається як загальна сума корпоративних прав, що належать такій фізичній особі, членам сім'ї такої фізичної особи та юридичним особам, які контролюються такою фізичною особою або членами її сім'ї.

Податкова адреса – місце проживання фізичної особи, за яким вона береться на облік як платник податків в органі державної податкової служби. Платник податків-фізична особа може мати одночасно не більше однієї податкової адреси.

Податковою адресою юридичної особи (відокремленого підрозділу юридичної особи) є місцезнаходження такої юридичної особи, відомості про що містяться у Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України.

Податковою адресою підприємства, переданого у довірче управління, є місцезнаходження довірчого власника [119].

Податкова вимога – письмова вимога органу державної податкової служби до платника податків щодо погашення суми податкового боргу [119].

Податкова декларація – документ, що подається платником подат-

ків контролюючому органу у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку [119].

Митні декларації прирівнюються до податкових декларацій для цілей нарахування та/або сплати податкових зобов'язань.

Додатки до податкової декларації є її невід'ємною частиною.

Податкова застава – спосіб забезпечення сплати платником податків грошового зобов'язання та пені, не сплачених таким платником у строк, визначений Податковим кодексом України. Податкова застава виникає на підставах, встановлених Податковим кодексом України [119].

У разі невиконання платником податків грошового зобов'язання, забезпеченого податковою заставою, орган стягнення у порядку, визначеному Податковим кодексом України, звертає стягнення на майно такого платника, що є предметом податкової застави.

Податкова міліція – спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних органів державної податкової служби, і здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, виконують оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції.

Завданнями податкової міліції є:

– запобігання злочинам та іншим правопорушенням у сфері оподаткування, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;

– розшук платників, які ухиляються від сплати податків, інших платежів;

– запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів;

– забезпечення безпеки діяльності працівників органів державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

До складу податкової міліції належать:

— Головне управління податкової міліції, Слідче управління податкової міліції, Управління по боротьбі з корупцією в органах Державної податкової служби України;

– управління податкової міліції, слідчі відділи податкової міліції, відділи по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

– відділи податкової міліції, слідчі відділення (групи) податкової міліції відповідних державних податкових інспекцій у районах, містах, районах у містах, міжрайонних та об'єднаних державних податкових інспекцій.

Податкову міліцію очолює начальник податкової міліції – перший заступник Голови Державної податкової служби України.

Податкова міліція відповідно до покладених на неї завдань:

1) приймає і реєструє заяви, повідомлення та іншу інформацію про злочини і правопорушення, віднесені до її компетенції, здійснює в установленому порядку їх перевірку і приймає щодо них передбачені законом рішення;

2) здійснює відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність, досудову підготовку матеріалів за протокольною формою, а також проводить дізнання та досудове (попереднє) слідство в межах своєї компетенції, вживає заходів до відшкодування заподіяних державі збитків;

3) виявляє причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування, вживає заходів до їх усунення;

4) забезпечує безпеку працівників органів державної податкової служби та їх захист від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням ними посадових обов'язків;

5) запобігає корупції та іншим службовим порушенням серед працівників державної податкової служби;

6) збирає, аналізує, узагальнює інформацію щодо порушень податкового законодавства, прогнозує тенденції розвитку негативних процесів кримінального характеру, пов'язаних з оподаткуванням.

Податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплати податку та збору в меншому роз-

мірі за наявності підстав, визначених пунктом 30.2 Податкового кодексу України [119].

Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Платник податків має право використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії.

Платник податків має право відмовитися від використання податкової пільги чи зупинити її використання на один або декілька податкових періодів. Податкові пільги, не використані платником податків, не можуть бути перенесені на інші податкові періоди, зараховані в рахунок майбутніх платежів з податків та зборів або відшкодовані з бюджету.

Податкові пільги, порядок та підстави їх надання встановлюються з урахуванням вимог законодавства України про захист економічної конкуренції виключно Податковим кодексом України, рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

Контролюючі органи здійснюють контроль за правильністю надання та обліку податкових пільг, а також їх цільовим використанням, за наявності законодавчого визначення напрямів використання (щодо умовних податкових пільг) та своєчасним поверненням коштів, не сплачених до бюджету внаслідок надання

пільги, у разі її надання на поворотній основі. Податкові пільги, використані не за призначенням чи несвоєчасно повернуті, повертаються до відповідного бюджету з нарахуванням пені в розмірі 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України.

Податкова пільга надається шляхом:

а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;

б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;

в) встановлення зниженої ставки податку та збору;

г) звільнення від сплати податку та збору.

Автори «Тлумачного словника української мови» [165, с. 626] під терміном «пільга» розуміють «повне або часткове звільнення від встановлених законом правил».

Встановлюючи податкові пільги, основний суб'єкт податкових правовідносин – держава, регулює соціально-економічні процеси в країні. У даному випадку податкові пільги, без зайвого заперечення, відносять до основного інструменту реалізації регулятивної функції оподаткування. Податкові пільги, як об'єктивно необхідний регулятор суспільних відносин, дозволяють доволі ефективно та оперативно реагувати на зміни, які виникають у сфері оподаткування, тим самим захищаючи окремі види діяльності та групи населення.

Поряд з цим у літературі [53; 103; 116] існують й інші погляди на природу податкових пільг.

Зокрема, їх відносять до одного з найнестабільніших елементів податкової системи, які постійно змінюються, переглядаються, відмінюються, скорочуються або доповнюються. При цьому надання конкретної пільги не супроводжується відповідними змінами елементів інших податків і зборів, тобто порушує внутрішні зв'язки системи оподаткування. Суттєвим недоліком податкових пільг є те, що при їх наданні порушується принцип обов'язковості оподаткування. Унаслідок цього різні юридичні та фізичні особи перебувають у нерівних податкових правовідносинах один до одного.

Залежно від того, на зміни якого з елементів структури податку – об'єкта оподаткування, податкової бази чи ставки податку – спрямована пільга, роблять поділ пільг на три групи [28; 92]: 1) вилучення – це податкові пільги, спрямовані на виключення з оподатковуваного доходу окремих предметів (об'єктів оподаткування). Вилучення можуть надаватися як усім платникам податку, так і окремим їхнім категоріям; як постійно, так і на визначений строк; 2) знижки – це пільги, спрямовані на скорочення податкової бази. Вони пов'язані не з доходами платника податків, а з видатками. Так, платник податків має право зменшувати оподатковуваний прибуток на суму перерахованих ним коштів у благодійні фонди, закладам освіти, охорони здоров'я, культури тощо; 3) податкові кредити – це пільги, спрямовані на зменшення податкової ставки або податкового окладу. Об'єктом у да-

ному випадку виступає обчислена сума податку, а не доходи або видатки платника.

Податкова політика (політика від грец. «politike») – державна діяльність, мистецтво управління державою.

Політика – сфера відносин значних груп людей, різних історично створених спільностей, спрямована на завоювання, утримання і використання державної влади; одна з форм суспільної свідомості; діяльність органів державної влади, державного управління, політичних партій, громадських об'єднань. У політиці сконцентровані потреби та інтереси різних історично створених спільностей, їх політичних організацій, відображується держаний та суспільний устрій, соціально-економічна структура, духовне життя суспільства [156, с. 281].

Під терміном «політика» можна розуміти дії, спрямовані на досягнення чого-небудь, що визначає відносини з людьми [16, с. 150].

Загальні засади податкової політики встановлені Податковим кодексом України [119].

Податкова політика – це: 1) основний напрям реалізації фінансової політики держави; 2) система спрямованих заходів, які реалізуються компетентними суб'єктами і спрямовані на вироблення, встановлення, регулювання, зміну відносин у сфері оподаткування.

М. Я. Азаров [106, с. 13] зазначає, що податкова політика держави – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування

та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. Запроваджуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаду господарської активності, створенню необхідної кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, формуванню збалансованої соціальної політики.

Ф. О. Ярошенко [196, с. 24] вбачає у податковій політиці взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей формування доходів держави, комплексу відповідних державних рішень (законів, постанов, інших нормативних актів) і заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади у сфері податкових відносин.

У цілому вдосконалення податкової політики повинне йти за трьома напрямками: 1) фінансовим, з метою формування доходів бюджету; 2) економічним, з урахуванням впливу податкової політики на виробництво; 3) соціальним, який є оцінкою впливу податкової системи на доходи населення [147, с. 63].

Сутність податкової політики держави невід'ємно пов'язується з системою принципів, які є підвалинами її розробки, вироблення і реалізації.

До принципів податкової політики потрібно віднести [43, с. 89–91]:

1. Стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності передбачає головний напрям податкової політики – стимулювання розвитку виробництва через встановлення пільг з оподаткування прибутку.

2. Обов'язковість сплати податків передбачає запровадження норм сплати податків та інших обов'язкових платежів, визначених на основі достовірних даних по об'єктах оподаткування за звітний період, і встановлення відповідальності платників за порушення податкового законодавства.

3. Рівнозначність і пропорційність оподаткування – це стягнення податків з юридичних осіб за визначеним нормативом від одержаного прибутку та забезпечення сплати рівних податків і обов'язкових платежів, з рівного прибутку та пропорційно більших податків й інших обов'язкових платежів з більшого прибутку.

4. Рівність усіх суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації забезпечується єдиним підходом до суб'єктів господарювання (фізичних та юридичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні зобов'язань зі сплати податків та інших обов'язкових платежів.

5. Соціальна справедливість – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого оподаткування.

6. Стабільність – забезпечення незмінності податків та інших обов'язкових платежів і їхніх ставок,

а також податкових пільг протягом бюджетного року.

7. Економічне обґрунтування передбачає встановлення податків та інших обов'язкових платежів на основі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей. При цьому враховується необхідність у досягненні збалансованості видатків бюджету з його доходами.

8. Рівномірність сплати визначається встановленням строків сплати податків та інших обов'язкових платежів, виходячи із потреби у забезпеченні своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування видатків.

9. Компетенція – встановлення і скасування податків та інших обов'язкових платежів, а також пільг їхнім платникам, яке проводиться відповідно до чинного законодавства про оподаткування винятково Верховною Радою України, а у визначених межах – Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими органами влади.

10. Єдиний підхід передбачає забезпечення однакового підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку або обов'язкового платежу, об'єкта оподаткування, джерел сплати податків та інших обов'язкових платежів, строків і порядку сплати податків та основ для надання податкових пільг.

11. Доступність забезпечує відкритість норм податкового законодавства для платників податків й інших обов'язкових платежів.

Податкова система («система» від грец. «systema» – утворення). Система – це сукупність елементів, певним чином пов'язаних між собою, які формують деяку цілісність. Як систему можна розглядати будь-який об'єкт дійсності за умови, що він являє собою відносно цілісну множину елементів [70, с. 304]. Окремі елементи утворюють податкову систему лише тоді, коли між ними формуються зв'язки сумісності, взаємоузгодженості та відповідності [108, с. 239].

Податкову систему України становить сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом України порядку [119].

До загальнодержавних належать такі податки та збори:

- 1) податок на прибуток підприємств;
- 2) податок на доходи фізичних осіб;
- 3) податок на додану вартість;
- 4) акцизний податок;
- 5) збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- 6) екологічний податок;
- 7) рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку території України;
- 8) рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
- 9) плата за користування надрами;
- 10) плата за землю;
- 11) збір за користування радіочастотним ресурсом України;

12) збір за спеціальне використання води;

13) збір за спеціальне використання лісових ресурсів;

14) фіксований сільськогосподарський податок;

15) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;

16) мито;

17) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;

18) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До місцевих податків належать:

1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

1) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;

2) збір за місця для паркування транспортних засобів;

3) туристичний збір.

О.П. Орлюк [108, с. 241] зазначає, що податкова система – це сукупність встановлених у країні податків, зборів та обов'язкових платежів, які взаємопов'язані, органічно доповнюють один одного та мають різну цілеспрямованість.

Автори навчального посібника «Адміністративне право України» [185, с. 235] вбачають у податковій системі: 1) сукупність податків, зборів та інших платежів, що справляються на території України; 2) принципи, форми і методи їх встановлення, зміни або відміни; 3) заходи, спрямовані на забезпечення їх сплати, організацію контролю та визначення суб'єктів, уповноважених здійснювати фіскальні функції, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Г.П. Ляшенко [85, с. 245] вважає, що податкова система – це об'єктивна реальність, яка є складною, багаторівневою структурою, до якої входять: податкові відносини між податковими органами і платниками податків, закони і нормативно-правові акти, що регулюють ці відносини; конкретні форми оподаткування; установи, які здійснюють справляння податків і контроль за їх сплатою.

В інших джерелах існують такі підходи до розуміння терміна «податкова система».

Податкова система держави – уся сукупність податків, зборів, мит та інших платежів, що стягуються у встановленому порядку державними органами із платників податків (юридичних і фізичних осіб) на території країни [16, с. 149].

Податкова система – це сукупність встановлених у країні податків, зборів і платежів, які пов'язані між собою та органічно один одного доповнюють, але мають різну спрямованість. Податкова система, з одного боку, забезпечує фінансову базу держави, а з іншого – виступає головним знаряддям реалізації державної економічної політики [106, с. 10].

Сукупність всіх податків, що справляються у встановленому порядку, становить податкову систему [71, с. 533].

Податкова система – це сукупність податків, зборів, інших платежів і внесків до бюджету і державних цільових фондів, платників податків та органів, що здійснюють контроль за правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати їх у встановленому законом порядку [29, с. 8].

Національна податкова система – створені на історично зумовлених інституціональних засадах, теоретично обґрунтовані та закріплені в конституційно-правових нормах комбінації податків, сукупність правил їх встановлення, скасування та сплати, способів контролю процесів оподаткування, видів відповідальності за податкові правопорушення [6, с. 38].

Податкова система – це сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у встановленому законодами України порядку. У більш широкому розумінні податкова система охоплює правові основи оподаткування, виконавчо-контролюючі органи, порядок розроблення та законодавчого закріплення формальних правил оподаткування, неформальні правила оподаткування [103, с. 25].

Оскільки чинне законодавство не містить визначення поняття «податкова система», аналіз наукових джерел дає змогу зробити висновок: 1. Термін «податкова система» є поняттям ширшим ніж «система оподаткування». 2. Податкова система містить у собі ряд складних процесуальних відносин, які пов'язані з встановленням, введенням, зміною, скасуванням, податків, збо-

рів та інших обов'язкових платежів. 3. Невід'ємною складовою податкової системи держави є організація забезпечення сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Податкова соціальна пільга – сума, на яку платник податку з доходів фізичних осіб має право зменшити суму свого загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати.

Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого платнику податку місячного доходу у вигляді заробітної плати тільки за одним місцем його нарахування (виплати). Порядок застосування податкової соціальної пільги регулюється ст. 169 Податкового кодексу України [119].

Податкове законодавство у вузькому розумінні – це лише чинні законодавчі акти (у тому числі Конституція як законодавчий акт вищої юридичної сили), які регулюють суспільні відносини у сфері оподаткування. У широкому розумінні – це вся сукупність (система) чинних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері оподаткування.

Термін «законодавство» поширений як у правотворчій практиці і, як наслідок – у різних правових актах, що регулюють податкові правовідносини, так і в науковій літературі, але нормативно його зміст поки що не визначений.

Термін «законодавство» досить часто асоціюється з такими юридич-

ними термінами, як «нормативно-правові акти», «нормативно-правова база». Проблема полягає у визначенні суб'єкта правотворчості, який бере безпосередню участь у формуванні національного законодавства. Якщо до нього відносити лише Верховну Раду України – єдиний орган законодавчої влади, то зміст терміна «законодавство» становлять виключно законодавчі акти. Якщо перелік суб'єктів розширити і доповнити їх Президентом України, Кабінетом Міністрів України, органами державного управління, то законодавство буде об'єднувати всі нормативно-правові акти: закони, постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети і постанови Кабінету Міністрів України; накази міністерств і відомств тощо.

Податкове зобов'язання – сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, у порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установлений законом строк) [119].

Стаття 509 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [180] розглядає термін «зобов'язання» як «правовідносини, у яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші

тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Необхідно зауважити, що термін «зобов'язання» характерний для цивільних відносин, які базуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (суб'єктів цивільних правовідносин).

У літературі [114, с. 55–56] під терміном «податкове зобов'язання» розуміють обов'язок платника податків сплатити визначений податок (збір) за наявності обставин, установлених актом податкового законодавства. Податкове зобов'язання покладається на платника податків з моменту виникнення встановлених податковим законодавством зобов'язань, які передбачають сплату податків (зборів). Воно є першочерговим щодо інших неподаткових зобов'язань платника податків. У свою чергу, виконанням податкового зобов'язання визнається сплата в певні строки належної суми податків (зборів), що здійснюється безпосередньо платником податків, якщо інше не передбачено актами податкового законодавства.

М.П. Кучерявенко [116, с. 130] зауважує, що податковий обов'язок скрізь ототожнюють з обов'язком сплати податку. Але це тільки частина його змісту. Дійсно, сплата податку є реалізацію основного обов'язку платника податків і може бути розглянута як податковий обов'язок у вузькому розумінні. Однак податковий обов'язок у широкому розумінні містить: обов'язок з ведення податкового обліку; обов'язок зі сплати по-

датків і зборів; обов'язок з податкової звітності.

Податковий обов'язок у широкому розумінні можна диференціювати і за видовими обов'язками платника податків, що виникають стосовно кожного податку чи збору. Сукупність подібних окремих обов'язків і становитиме комплекс податкових обов'язків платника податків або податковий обов'язок у широкому розумінні.

У теорії права [45, с. 344] до елементів юридичного обов'язку відносять:

- необхідність здійснити певні дії або утриматися від них;
- необхідність для зобов'язальної особи відреагувати на законні вимоги, які були звернені до неї уповноваженою особою;
- необхідність нести відповідальність за невиконання цих вимог;
- необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися тим благом, на яке він має право.

Обов'язок фізичної особи щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) припиняється із сплатою податку і збору (обов'язкового платежу) або його скасуванням, а також у разі смерті платника.

За своїм юридичним змістом податкове зобов'язання – це кінцевий наслідок, форма, в якій виражається обов'язок (вид і міра необхідного поводження) конкретного платника податків сплатити належні суми податків і зборів (обов'язкових платежів), з урахуванням чітко визначеного законодавством терміна.

Податкове повідомлення-рішення – письмове повідомлення контролюючого органу (рішення) про обов'язок платника податків сплатити суму грошового зобов'язання, визначену контролюючим органом, контроль за виконанням яких покладено на контролюючі органи, або внести відповідні зміни до податкової звітності [119].

Податкове повідомлення в міжнародних правовідносинах – письмове повідомлення контролюючого органу про обов'язок платника податків сплатити суму грошового зобов'язання, визначену документом іноземної держави, за якого здійснюється погашення такої суми грошового зобов'язання відповідно до міжнародного договору України.

Податкове право – інститут фінансового права.

Право – система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визначених державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [150, с. 216].

Право – закономірний результат внутрішнього розвитку регулятивної системи, відповідь на потребу суспільства в регулюванні економічних, політичних, соціальних відносин, пов'язаних з розвитком виробничого способу господарювання. Воно не нав'язується і не дарується

суспільству зовнішньою силою, не з'являється за бажанням чи велінням конкретних суб'єктів. Право є необхідною умовою існування державно-організованого суспільства і має велику соціальну цінність [45, с. 171–172].

Є.С. Мороз [174, с. 85] зазначає, що особливістю податкового права є те, що воно регулює специфічну групу відносин, пов'язаних із рухом коштів від платника до держави у формі податкових платежів. Відносини, що виникають з приводу податкових платежів, стосуються досить широкого кола питань: від розробки і закріплення тієї чи іншої форми платежу до контролю за правильною його обчислення і своєчасністю сплати. Предметом податкового права є суспільні відносини між платниками податків, податковими органами та іншими суб'єктами з приводу встановлення, введення та стягнення податків.

П.Т. Гега та Л.М. Доля [28, с. 10] вказують на те, що податкове право – це підгалузь фінансового права. Воно містить закони і підзаконні нормативні акти, правові норми, якими закріплюються принципи побудови податкової системи, права, обов'язки та відповідальність учасників податкових правовідносин, види платежів і т.п., а також теоретичні положення (учених), що пояснюють ті чи інші явища, обставини, терміни тощо. Податкове право – сукупність правових норм, якими регулюються відносини у сфері податків.

М.П. Кучерявенко [116, с. 4] наголошує на тому, що податкове право –

це складний інститут фінансового права, який регулює основи дохідної частини бюджету. Складний характер інституту податкового права означає певну ієрархічну структуру, яка містить самостійні базові інститути оподаткування (інститут оподаткування фізичних осіб; інститут місцевих податків і зборів; інститут податкової відповідальності та ін.). Якщо предмет фінансового права охоплює відносини, пов'язані з рухом державних коштів, то податкове право виділяє відносини щодо руху тільки коштів знизу вгору – від платників до бюджетів у формі податків і зборів.

Автори Словника-довідника [154, с. 214] для працівників органів ДПС України вважають, що під податковим правом потрібно розуміти сукупність юридичних норм, які встановлюють види податків, порядок їх стягнення і регулюють відносини, пов'язані з виникненням податкових зобов'язань.

З метою більш глибокого і повного розуміння змісту податкового права зазначимо, що суспільні відносини у сфері оподаткування безпосередньо пов'язані з державним податковим контролем та управлінням економічним і соціальним розвитком суспільства через механізм оподаткування. Зазначені відносини охоплюють різноманітні сфери державних, майнових, владно-розпорядчих відносин і формують предмет податкового права [114, с. 7].

Податкове правопорушення – різновид правопорушення.

Правопорушення – це: 1) вид правової поведінки; 2) форма прояву

правової поведінки; 3) протиправна поведінка; 4) антипод правомірної поведінки; 5) юридичний факт (не плутати з юридичним фактом – подією), що є підставою виникнення охоронних правовідносин.

Правопорушення – це суспільно шкідливе, винне, протиправне діяння, здійснення якого передбачає юридичну відповідальність [162, с. 240].

С.М. Олейников [45, с. 353] зазначає, що правопорушення – це протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридично визначені негативні наслідки для правопорушника.

На думку О.Ф. Скакун [150, с. 420] правопорушення – це суспільно небезпечне або шкідливе неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність.

За ступенем суспільної шкоди правопорушення поділяють на злочини (суспільно небезпечні, протиправні, винні, кримінально карані діяння) та проступки (правопорушення, що порушують норми права і не досягають ступеня суспільної небезпеки, притаманної злочинам).

Відсутність чіткого визначення поняття «податкове правопорушення» у нормативно-правових актах ускладнює правильне застосування цього терміна в наукових дослідженнях, правотворчій практиці; впливає на об'єктивність і повноту оцінки змісту юридичної відповідальності за даний вид правопорушень; сприяє термінологічній плутанині та ін.

Дослідженню механізму правового регулювання юридичної відповідальності за податкові правопорушення в Україні присвячений цілий ряд наукових праць, аналіз яких дає змогу стверджувати як про численні підходи до розуміння поняття «податкове правопорушення», так і про наявність різних думок і поглядів щодо розуміння змісту юридичної відповідальності та її видів. З цього приводу досить влучно зазначила Е. С. Дмитренко [37, с. 165–166], яка пов'язує проблеми юридичної відповідальності за податкові правопорушення з невизначеністю деяких базових категорій та існуванням прогалин, суперечностей та неузгодженостей між нормами різних законодавчих актів, що встановлюють юридичну відповідальність за податкові правопорушення в Україні.

У Законі України «Про державну податкову службу в Україні» від 04.12.1990 р. № 509-ХІІ [123], вживається термін «податкові правопорушення» без уточнення, що саме містить цей вид правопорушення.

Податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів, та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених Податковим кодексом України та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [119].

В Угоді між Державною податковою адміністрацією України та Мі-

ністерством внутрішніх справ Литовської Республіки про співробітництво у сфері боротьби з податковими правопорушеннями від 24.05.2000 р. [142] поряд з терміном «податкове правопорушення» застосовується термін «правопорушення у сфері податкового законодавства». Зміст ані першого, ані другого терміна в цьому документі не розкривається.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 08.10.2004 р. № 15 [126] поєднані в одне ціле два різних поняття – «фінансове правопорушення» і «податкове правопорушення».

На думку М. П. Кучерявенка [79, с. 554] податкове правопорушення – це протиправне (здійснене з порушенням податкового законодавства), винне діяння (дія або бездіяльність) особи, пов'язане з невиконанням податкового зобов'язання, за яке встановлена юридична відповідальність.

М. О. Мацелик [90, с. 283] пропонує під податковим правопорушенням розуміти протиправне (здійснене порушення відповідно до податкового законодавства), винне діяння (дія або бездіяльність) особи, пов'язане з невиконанням або неналежним виконанням податкового обов'язку, за яке встановлена юридична відповідальність.

З. М. Будько [17, с. 84–85] наголошує, що під податковим правопорушенням потрібно розуміти суспільно шкідливе, винне діяння (дія або бездіяльність), що порушує норми подат-

кового законодавства та за вчинення якого передбачено фінансово-правову відповідальність.

О. П. Орлюк [108, с. 323] вважає, що податкове правопорушення – це протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), що виражається у невиконанні або неналежному виконанні платниками податків фінансових обов'язків перед бюджетом, державними цільовими фондами або в порушенні органом (посадовою особою) державної податкової служби прав і законних інтересів платників податків, за яке встановлено юридичну відповідальність.

Класифікація податкових правопорушень.

О. А. Лукашев [110, с. 221–222] пропонує класифікувати податкові правопорушення за такими критеріями: 1) залежно від об'єкта (приховування прибутку; заниження прибутку; відсутність обліку об'єкта оподаткування або ведення його обліку з порушенням встановленого порядку; несвоєчасна сплата податку; ненадання документів та іншої інформації та ін.); 2) залежно від спрямованості діянь (правопорушення проти прав і свобод платників податків; правопорушення проти порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності; правопорушення проти реалізації контролюючими органами функцій податкового контролю тощо); 3) залежно від характеру санкцій і галузей, що їх регулюють (кримінальна; адміністративна; фінансова); 4) залежно від ступеня суспільної небезпеки (податкові злочини; податкові правопорушення (проступки)).

В основі даної класифікації податкових правопорушень закладені дві групи критеріїв, які дозволяють віднести конкретне правопорушення до певного виду.

1. Кількісні: а) термін ухилення, ненадання звітності по податках і зборах; б) розмір несплаченої, прихованої суми податків, зборів.

2. Якісні – обставини, які характеризують суспільну небезпеку правопорушення. Одним із головних критеріїв у цій сфері законодавець зазвичай виділяє форму вини. Так, навмисне ненадання, ухилення від подання податкової декларації карається відповідно до норм кримінального законодавства. Ненавмисне (через недбалість та ін.) передбачає більш м'які санкції.

С. Г. Пепеляєв [96, с. 173–174] усі податкові проступки поділяє залежно від спрямованості протиправних діянь і визначає такі групи правопорушень проти: системи податків; прав і свобод платників податків; виконання дохідної частини бюджетів; системи гарантій виконання обов'язків платників податків; контрольних функцій податкових органів; порядку ведення бухгалтерського обліку, складання й надання бухгалтерської і податкової звітності; обов'язків щодо сплати податків.

Аналіз наукових джерел дозволяє запропонувати власний погляд на зміст поняття податкове правопорушення. Отже, під ним ми розуміємо винне протиправне діяння, вчинене платником податку або іншими особами, що порушує норми податкового законодавства та за яке передбачені заходи юридичної відповідальності.

Податковий агент (агент від лат. *agens (agentis)* – дійовий, або дієвий).

Податковим агентом визнається особа, на яку Податковим кодексом України покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків. Податкові агенти прирівнюються до платників податку і мають права та виконують обов'язки, встановлені для платників податків [119].

Податковий агент зобов'язаний подавати у встановлені строки, податковий розрахунок сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків, а також сум нарахованого та утриманого з них податку органу державної податкової служби за місцем свого обліку.

Податковим агентом, зокрема, є фізична особа, що є суб'єктом підприємницької діяльності чи здійснює незалежну професійну діяльність, яка використовує найману працю інших фізичних осіб, щодо виплати заробітної плати (інших виплат та винагород) таким іншим фізичним особам.

У Словнику фінансово-правових термінів [153, с. 219–220], наведене таке його тлумачення: «податковий агент – це особа, на яку відповідно до податкового законодавства України покладено обов'язки з обчислення та утримання з платника податків і перерахування до відповідного бюджету (позабюджетного фонду) податку».

Податковий борг (недоїмка) – сума узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання [119].

Податковий борг у міжнародних правовідносинах – грошове зобов'язання з урахуванням штрафних санкцій, пені за їх наявності та витрат, пов'язаних з його стягненням, не сплачене в установленний строк, що на підставі відповідного документа іноземної держави є предметом стягнення, яке може бути звернуто відповідно до міжнародного договору України.

Податковий борг, як суспільне явище, має складний характер [93, с. 11–12].

По-перше, податковий борг може розглядатися як наслідок безпосереднього невиконання або неналежного виконання платниками податків своїх соціальних зобов'язань, які виявляють себе у вигляді податкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів. При цьому органи ДПС України зобов'язані виявляти такі факти та причини виникнення податкового боргу, давати правову оцінку і вживати передбачених законом заходів щодо його скорочення, а за необхідності – вирішувати ці питання у судовому порядку.

По-друге, податковий борг може бути наслідком прояву протиправних намірів, умисного ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. До таких

протиправних діянь можна віднести створення підпільних конвертаційних центрів, цехів із виготовлення фальсифікованих лікєро-горілчанних виробів, прямого ухилення від оподаткування (шляхом несплати або часткової несплати податкових платежів, укриття об'єктів оподаткування та ін.).

По-третє, податковий борг може виникати як наслідок допущених прорахунків у державній соціально-економічній політиці. Надмірний податковий тиск (непомірні ставки податків, висока інтенсивність сплати податкових зобов'язань, значні штрафні санкції, часті зміни законодавчої бази, складність розрахунку тощо), приводить до відпливу значних коштів у тіньовий сектор економіки. Це підриває у суб'єктів підприємницької діяльності віру у стабільність і надійність діючої податкової системи, змушує їх віддавати перевагу ризикам, пов'язаним з несплатою податків, перед законними діями.

По-четверте, існування податкового боргу зумовлене списанням і реструктуризацією його на загальнодержавному рівні. Це навряд чи є доцільним з соціально-економічного погляду. У таких випадках, як правило, галузевим інтересам та інтересам окремих кіл надається перевага перед суспільними інтересами.

Статуси податкового боргу визначаються шляхом оцінки стану правового регулювання щодо утвореного (допущеного) податкового боргу платника податків – боржника та визначення вірогідності його по-

гашення, володіння цією ситуацією податковим органом, спроможності активно впливати на пришвидшення процесу скорочення податкового боргу.

Податковий борг може перебувати в інертному та дієвому статусах.

Інертний статус податкового боргу характеризується тим, що податковою службою до боржників не застосовується ніяких примусових заходів стягнення, крім направлення податкової вимоги, реєстрації податкової застави та (у виключних випадках) застосування податкової застави.

Дієвий статус податкового боргу характеризується можливістю проведення в межах чинного законодавства певних примусових заходів відносно боржника працівниками податкової служби.

Розрізняють п'ять видів дієвого статусу, до яких може бути віднесено податковий борг [186, с. 19–21].

Активний вид дієвого статусу – це єдиний вид статусу, в якому працівник підрозділу стягнення податкової заборгованості (податковий керуючий) застосовує до боржників, випадки податкового боргу яких перебувають на обліку в цьому виді статусу, всі заходи стягнення, передбачені чинним законодавством.

Пасивний вид дієвого статусу – це вид статусу, в якому працівник підрозділу стягнення податкової заборгованості (податковий керуючий) не може застосовувати заходи стягнення до боржника (наприклад, здійснюється розшук).

Вид дієвого статусу при процедурі банкрутства – це вид статусу, в якому

перебувають усі випадки податкового боргу боржника, у суді розглядається справа про банкрутство до: одержання ухвали про ліквідацію боржника як юридичної особи або рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи; прийняття органом ДПС рішення про відстрочення (розстрочення) податкового боргу на підставі затвердженої судом мирової угоди, яка містить положення про розстрочення чи відстрочення боргів.

Вид статусу «розстрочення (відстрочення)» – це вид дієвого статусу, в якому перебуває податковий борг, сплату якого перенесено на більш пізній термін або на декілька термінів.

Безнадійний вид дієвого статусу – це вид статусу, в якому податковий борг боржника відповідно до чинного законодавства визнається безнадійним.

Поряд з зазначеною вище класифікацією у літературі [93, с. 55–57] наводяться податковий борг, забезпечений договором поруки і реструктурований податковий борг.

Статуси податкового боргу не можуть бути постійними чи однозначними. Вони можуть мінятися і мати перехідний характер, тобто переходити з одного виду в інший.

Профілактика виникнення податкового боргу повинна передбачати: роз'яснення переваг своєчасного і добровільного виконання податкових зобов'язань перед бюджетами; просвітницьку роботу з проблем оподаткування; повне і своєчасне інформування платників податків щодо

розвитку та актуальних питань податкового законодавства; об'єктивне висвітлення діяльності податкових органів тощо.

Податковий кодекс (кодекс від лат. «codex» – книга). Кодекс – це: 1) єдиний законодавчий акт, який систематизує певну галузь права; 2) перенесення сукупність приписів, норм, переконань, наприклад моральний кодекс [152, с. 532].

Автори «Енциклопедичного словника правових знань» [191, с. 178–179] зазначають, що кодекс – це законодавчий акт, який містить норми права, віднесені до якоїсь однієї галузі права (наприклад, цивільний кодекс, кримінальний кодекс). Розміщення правових норм у кодексі відбувається в порядку, що відображає систему відповідної галузі права (наприклад: загальна і особлива частини в кримінальному кодексі; право власності, зобов'язальне право, спадкове право та ін. у цивільному кодексі). Кожен кодекс, хоча і містить велику кількість різних правових норм, являє собою внутрішньо єдиний акт, усі частини якого чітко взаємопов'язані та розміщені за визначеною системою. Видання кодексу завжди важлива подія в розвитку відповідної галузі права, оскільки кодекс – це результат кодифікації галузі права; він не просто замінює закони та інші нормативні акти, які діяли до нього, а й вводить у дію нові положення.

Податковий кодекс – це нормативно-правовий акт, який: визначає систему податків і зборів; встановлює принципи оподаткування; ре-

гулює відносини, пов'язані із встановленням, введенням і зупиненням у дії, зміною і скасуванням податків і зборів на території держави; встановлює відповідальність за скоєні податкові правопорушення; визначає порядок виконання суб'єктами податкових правовідносин своїх обов'язків та реалізації наданих їм прав, порядок і процедуру оскарження актів, дій і бездіяльності посадових осіб податкових органів [119].

Податковий контроль (контроль – франц. contrôle, від contrerôle – подвійний список).

Податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти й своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий контроль у частині здійснення заходів, що вживаються митними органами з метою перевірки правильності нарахування, повноти й своєчасності сплати податків і зборів, є складовою митного контролю [119].

Засади державного податкового контролю викладені в законах України «Про державну податкову службу в Україні» від 04.12.1990 р. № 509-ХІІ [123], «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громад-

ського харчування та послуг» від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР [129], Указі Президента України «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» від 23.07.1998 р. № 817/98 [125].

Сутність контролю зводиться до процесу вивчення, порівняння, виявлення, фіксації проблем, змісту і відображення в обліку господарських операцій та вжиття заходів для їх розв'язання, усунення порушень і попередження їх у подальшому [73, с. 149].

В.Я. Малиновський [87, с. 293] вважає, що під терміном «контроль» необхідно розуміти процес забезпечення досягнення організацією своєї мети, що полягає у встановленні критеріїв, визначення фактично досягнутих результатів і внесення корективів у тому випадку, якщо досягнуті результати суттєво відрізняються від встановлених критеріїв.

Контроль є однією з основних функцій органів управління, що полягає в систематичній перевірці об'єктів контролю, виявленні відхилень, які допущені в ході виконання управлінських рішень, та встановленні їх причин [174].

На думку В.П. Завгороднього [44, с. 43] податковий контроль потрібно розглядати як: функцію або елемент державного управління економікою; особливу діяльність щодо виконання законодавства про податки.

Б. Лаврук [80, с. 273] зазначає, що податковий контроль – це окрема складова державного управління, одна з найголовніших функцій державного управління, яка повинна забезпечувати дотримання відпо-

відного законодавства з метою забезпечення коштами бюджету та державні цільові фонди.

А.І. Крисоватий та А.Я. Кізіма [73, с. 157] вважають, що податковий контроль – це діяльність посадових осіб контролюючих органів у сфері оподаткування щодо спостереження за відповідністю процесу організації платниками податків обліку об'єктів оподаткування, методики обчислення та сплати податків прийнятим актам законодавства з питань оподаткування; щодо виявлення відхилень, допущених у ході виконання податкових правил та визначення впливу наслідків порушень на податкові зобов'язання.

О.А. Ногіна [102, с. 38] зазначає, що податковий контроль – це складова організаційно-правового механізму управління, який формується державою і є особливим видом діяльності спеціально уповноважених державних органів, у результаті якої забезпечується виконання встановлених нормами податкового права обов'язків осіб у сфері оподаткування, дослідження і виявлення передумов для здійснення примусових податкових вилучень у бюджетну систему, а також виявляються причини для застосування заходів відповідальності за скоєння податкових правопорушень.

Залежно від періоду проведення податкового контролю фінансово-господарської операції виділяють попередній, поточний (оперативний) та наступний податковий контроль [78, с. 31–32]. Попередній контроль дозволяє попередити порушення фі-

нансового законодавства та виявити вже на стадії прогнозів і планів податкові фінансові ресурси, завадити спробам нераціонального використання коштів. Поточний (оперативний) контроль щоденно здійснюється фінансовими службами з метою завадити порушенням фінансової дисципліни в процесі залучення або використання коштів, виконання організаціями своїх зобов'язань перед бюджетом. Наступному податковому контролю притаманна перевірка фінансово-господарських операцій за минулий період на основі аналізу звітів і балансів, а також шляхом проведення перевірок безпосередньо на підконтрольному об'єкті.

Форми податкового контролю як засоби вираження його змісту можна поділити на дві групи [104, с. 11]: 1) реалізація державного податкового контролю, зумовленого імперативністю податків (різні види перевірок, здійснюваних державними контролюючими органами). Сутнісною ознакою цієї форми контролю є можливість застосування заходів відповідальності за порушення податкового законодавства безпосередньо в процесі реалізації результатів контролю (найчастіше це наступний контроль, рідше – поточний). Формою попереднього контролю в цій групі є профілактика податкових правопорушень (взяття платників на податковий облік, інформування, надання роз'яснень, консультування з питань оподаткування та ін.); 2) реалізація державного податкового контролю, зумовленого контрольною функцією податків (спостереження,

моніторинг, одержання й обробка інформації щодо відхилення реальних податкових надходжень від заданих параметрів, аналіз і оцінка прийнятих рішень у галузі оподаткування).

Однією з основних форм контрольно-ї роботи органів ДПС є податкова перевірка.

В.А. Онищенко [105, с. 14] звертає увагу на те, що проведення податкових перевірок і висновки за їхніми результатами є найскладнішим і найконфліктнішим моментом відносин між платником і контрольным органом. Водночас проведення перевірки – досить дорога процедура, що потребує залучення кваліфікованих працівників контрольних органів, значного часу, певним чином відвертає платника податків від основної діяльності. Потрібен зважений, системний підхід контрольних органів до планування, підготовки і проведення перевірок, а також відповідне методологічне забезпечення цих процесів.

Методи податкового контролю можна класифікувати в такий спосіб [104, с. 11–12]: 1. Застосування заходів впливу до суб'єктів податкових відносин, які поділяються, у свою чергу, на методи переконання і примусу або на прямі (адміністративні) і непрямі (економічні) методи. 2. Здійснення окремих контрольних дій (методи процедурного характеру). 3. Організація контрольно-ї роботи.

До основних елементів структури податкового контролю відносять: суб'єкт контролю; об'єкт контролю; принципи контролю; гарантії контролю; завдання і функції контролю; форми і методи (методики) контролю.

Отже: 1. Податковий контроль – це елемент загальнодержавного контролю; 2. Податковий контроль виступає не тільки елементом податкової системи, а й однією з найважливіших функцій державного управління; 3. У системі права податковий контроль – це інститут державного фінансового контролю; 4. Податковий контроль – це особливий вид податкових правовідносин.

Податковий кредит – сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, визначена згідно з Податковим кодексом України [119].

Право на віднесення сум податку до податкового кредиту виникає у разі здійснення операцій з:

а) придбання або виготовлення товарів (у тому числі в разі їх ввезення на митну територію України) та послуг;

б) придбання (будівництво, спорудження, створення) необоротних активів, у тому числі при їх ввезенні на митну територію України (у тому числі у зв'язку з придбанням та/або ввезенням таких активів, як внесок до статутного фонду та/або при передачі таких активів на баланс платника податку, уповноваженого вести облік результатів спільної діяльності);

в) отримання послуг, наданих нерезидентом на митній території України, та в разі отримання послуг, місцем постачання яких є митна територія України;

г) ввезення необоротних активів на митну територію України за договорами оперативного або фінансового лізингу.

Податковий кредит звітного періоду визначається виходячи з договірної (контрактної) вартості товарів/послуг, але не вище рівня звичайних цін, визначених відповідно до статті 39 Податкового кодексу України, та складається з сум податків, нарахованих (сплачених) платником податку за ставкою, встановленою пунктом 193.1 цього Кодексу, протягом такого звітного періоду у зв'язку з:

– придбанням або виготовленням товарів (у тому числі при їх імпорті) та послуг з метою їх подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку;

– придбанням (будівництвом, спорудженням) основних фондів (основних засобів, у тому числі інших необоротних матеріальних активів та незавершених капітальних інвестицій у необоротні капітальні активи), у тому числі при їх імпорті, з метою подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку.

Право на нарахування податкового кредиту виникає незалежно від того, чи такі товари/послуги та основні фонди почали використовуватися в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку протягом звітного податкового періоду, а також від того, чи здійснював платник податку оподатковувані операції протягом такого звітного податкового періоду.

О.П. Орлюк вважає, що податковий кредит у механізмі стягнення податку на додану вартість – це сума,

на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду, тобто та сума, яка підлягає відшкодуванню платнику з бюджету. Податковий кредит звітного періоду складається із сум податків, сплачених (нарахованих) платником податку у звітному періоді у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг), вартість яких належить до складу валових витрат виробництва (обігу) та основних фондів чи нематеріальних активів, що підлягають амортизації [109, с. 169].

Платник податку – резидент, який має індивідуальний ідентифікаційний номер, має право на нарахування податкового кредиту за наслідками звітного податкового року.

Підстави для нарахування податкового кредиту із зазначенням конкретних сум відображаються платником податку в річній податковій декларації.

Податкові правовідносини – це відносини, що виникають відповідно до податкових норм (регулюють встановлення, зміну і відміну податкових платежів) і юридичних фактів, учасники яких наділені суб'єктивними правами і несуть юридичні обов'язки, пов'язані із сплатою податків і зборів до бюджетів і фондів [110, с. 89].

О.П. Орлюк вважає, що податкові правовідносини – відносини, які виникають на підставі податкових норм, що встановлюють, змінюють чи відмінюють податкові платежі, та у зв'язку з юридичними фактами, учасники яких наділені суб'єктивними правами та несуть юридичні обов'язки, пов'язані зі сплатою податків і зборів до бюджетів

і цільових фондів та поданням податкової звітності [109, с. 309].

М.П. Кучерявенко стверджує, що податкові правовідносини виступають як форма реалізації імперативної фінансово-правової норми і реалізується за принципом: команда (видавана державою) і виконання (яке здійснюють підлеглі суб'єкти фінансового права) [110, с. 89]. Саме тому однією із сторін фінансових правовідносин виступає суб'єкт, що має право видавати владні розпорядження (державна або уповноважений ним орган).

Податкові правовідносини можна розділити на [175, с. 56]:

– загальнорегулятивні (спрямовані на закріплення кола суб'єктів податкового права, їх загального юридичного статусу);

– конкретно-регулятивні (спрямовані на закріплення конкретної поведінки суб'єктів);

– комплексні (що виникають на стику загальнорегулятивних і конкретно-регулятивних відносин);

– охоронні (спрямовані на реалізацію заходів державно-примусового характеру).

Зміст загальнорегулятивних відносин визначається нормами, які встановлюють принципи податків і повноваження окремих суб'єктів податкових правовідносин. Загальні і конкретно-регулятивні правовідносини утворюють основний масив правовідносин у суспільстві та регулюють суспільні відносини шляхом встановлення суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Загальнорегулятивні правовідносини виконують в основному функ-

цію закріплення кола суб'єктів права та їх статусу. Коли особа виступає як носій загального суб'єктивного права, вона перебуває у специфічному становищі відносно всіх інших осіб, а загальне суб'єктивне право, як підкреслює С.С. Алексєєв, тому і є суб'єктивним, що має особистий характер, тобто належить не тільки всім суб'єктам, але і кожному суб'єкту окремо [4, с. 54].

Конкретні правовідносини виступають як форма реалізації загально-регулятивних податкових правовідносин. У цій ситуації загальні права і обов'язки проєктуються на діяльність конкретних суб'єктів. Якщо загальнорегулятивні податкові правовідносини виділяють з системи правовідносин ті, які пов'язані із сплатою податків, то конкретні правовідносини це уточнюють за різними напрямками (за видами податків, за платниками). Конкретно-регулятивні відносини закріплюють конкретну поведінку суб'єктів, зміст їх прав і обов'язків.

Комплексні податкові правовідносини перебувають на своєрідному стику конкретних і загальнорегулятивних податкових правовідносин. Вони досить вузько персоніфіковані, передбачаючи конкретного платника (що відрізняє їх від загальних), але однією з їх ознак є складний зміст, який відрізняє їх від простих.

Охоронні податкові правовідносини виникають за умови порушення права і невиконання обов'язків, коли учасники правовідносин потребують правових способів захисту з боку держави. Однією зі сторін таких пра-

ввідносин виступає компетентний суб'єкт, що є носієм владних повноважень і наділений державою повноваженням примусу. Іншою стороною є особа або орган, до якого застосовуються способи державного примусу і який зобов'язаний їх зазнавати. При цьому право застосовувати способи державного примусу деталізуються санкцією правової норми. Охоронні податкові правовідносини формуються в процесі правового регулювання і опосередковують охоронну функцію податкового права. Охоронні правовідносини мають похідний характер. Вони забезпечують реалізацію заходів державно-примусового впливу відносно осіб, які порушили юридичні обов'язки зі сплати податків. У межах охоронних податкових правовідносин здійснюється захист суб'єктивних прав, втілюються в життя заходи юридичної відповідальності.

Об'єктом регулювання в податкових правовідносинах виступають грошові ресурси платників, які надходять у бюджет. У вузькому значенні – це гроші, з приводу яких між суб'єктами податкових правовідносин формується правовий зв'язок.

Суб'єктом податкових правовідносин може бути будь-яка особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права і яка може виступати учасником податкових правовідносин, носієм суб'єктивних прав і обов'язків.

Система норм права виділяє податкові правовідносини з суспільних відносин у цілому і дозволяє сформулювати їх головні особливості [175, с. 61].

1. Цільова системність податкових правовідносин підпорядкована певній меті – встановленню і стягненню податків. Податкові правовідносини підпорядковані певній логіці, яка відображає зміст діяльності держави з встановлення і збору податків, обов'язок платника внести у визначені терміни певну суму до грошового фонду держави.

2. Формальна визначеність пов'язана з тим, що правовідносини регулюють чітко певні зв'язки, які виникають між суб'єктами. Особливістю податкових правовідносин є те, що одним з суб'єктів завжди виступає держава. При цьому встановлено також коло інших суб'єктів податкових правовідносин, перелік їх прав і обов'язків: держави і компетентних органів – встановлювати податки і збори, забезпечувати їх сплату; платників податків – вносити до бюджету або фонди грошову суму у формі податку або збору у визначені терміни і в необхідному розмірі.

3. Забезпечення державним примусом посилюється тим, що фактично мова йде про охорону власником майна, яке йому належить. Податкові надходження, становлячи основу централізованого грошового фонду держави, є державними грошовими коштами, і обмеження реалізації державних інтересів при невиконанні податкових обов'язків породжує охоронну реакцію державного механізму у відповідь.

Відмінність податкових правовідносин від інших майнових правовідносин, наприклад цивільних, полягає насамперед у нерівності становища

їх учасників. Відносини сторін тут ґрунтуються на підпорядкуванні однієї сторони (платника податків) іншій (державі в особі його органів або органам місцевого самоврядування). На думку Н.І. Химічевой, основною особливістю, яка визначає інші відмінні риси фінансових правовідносин (у тому числі і податкових), є те, що вони виникають у процесі створення, розподілу і використання державних грошових фондів, тобто в процесі фінансової діяльності держави. Крім того, одним із суб'єктів податкових правовідносин завжди виступає держава в особі податкових органів, наділених владними повноваженнями [169, с. 68].

Податок – це обов'язковий платіж, обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених законодавчими актами.

Податок – це узаконена форма відчуження власності юридичних та фізичних осіб до бюджету відповідного рівня (у розмірах і в строки, передбачені в законі) на принципах обов'язковості, безповоротності, індивідуальної безоплатності [195, с. 510].

Л.К. Воронова стверджує, що податок – це обов'язкові, індивідуально безвідплатні, нецільові, безповоротні, безумовні платежі юридичних і фізичних осіб, що встановлені органом законодавчої влади або органом місцевого самоврядування, для зарахування в державний чи місцевий бюджет у точно визначених розмірах і термінах податковим правом.

Податки покликані виконувати фінансову й регулятивну функції. Податки класифікуються: залежно від суб'єкта – з юридичних осіб, фізичних осіб, змішані; від форми обкладання – прямі, непрямі; від об'єкта обкладання – на доходи і на майно; від території дії – загальнодержавні й місцеві [25, с. 428].

А.А. Ісаєв дає таке визначення податку: податки – це обов'язкові грошові платежі приватних господарств, що направлені на покриття загальних видатків держави та місцевих одиниць самоуправління [58, с. 83].

І.І. Янжул стверджує, що податки – це такі односторонні економічні пожертвування громадян або підданих, які держава або інші суспільні групи на підставі того, що вони є представниками суспільства, стягують легальним шляхом і законним способом з їх приватного майна для задоволення необхідних суспільних потреб та витрат ними викликаних [195, с. 134].

С.Г. Пепеляєв зазначає, що податок – це єдина законна форма відчуження власності фізичних і юридичних осіб на засадах обов'язковості, індивідуальної безвідплатності, безповоротності, забезпечена державним примусом, така, що не має характеру покарання або контрибуції, з метою забезпечення платоспроможності суб'єктів публічної влади [113, с. 45].

А.І. Крисоватий, О.М. Десятнюк вважають, що податки – це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового вну-

трішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій [72, с. 49].

М.П. Кучерявенко стверджує, що податок – це форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, що реалізують свій податковий обов'язок, у державну або комунальну власність, який вноситься до бюджету відповідного рівня (або цільовий фонд) на підставі закону (або акта органу місцевого самоврядування) і виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безвідплатний і безповоротний платіж [110, с. 46].

І. Бернар, Ж. Коллі зазначають, що податок – це обов'язкове та безвідплатне (у прямому значенні) вилучення коштів, що здійснюється державою або місцевими органами влади для фінансування суспільних витрат [10, с. 128].

І.І. Кучеров дає таке визначення податку: податок – це встановлений державою в особі уповноваженого органу в односторонньому порядку й у відповідній правовій формі обов'язковий грошовий або натуральний платіж у дохід держави, що здійснюється у певних розмірах та має безповоротний, безеквівалентний та стабільний характер. При цьому звертається увага на специфічність ознак податку, що відрізняють його від інших платежів, що також є джерелами доходів держави [77, с. 87].

Відповідно до чинного законодавства України під податком і збором (обов'язковим платежем) до бюджетів та до державних цільових фондів

потрібно розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податок встановлюється виключно державою і базується на актах вищої юридичної сили. Основними характеристиками особливостями податку є те, що він [29, с. 120]:

- стягується на умовах безповоротності. Повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачено пільги щодо даного податку;

- має односторонній характер встановлення. Оскільки податок стягується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлено від індивідуальних потреб конкретного платника податку, то він є індивідуально безповоротний. Сплата платником податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

- на відміну від інших обов'язкових платежів, може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;

- категорія не тільки правова, але й економічна, оскільки це форма перерозподілу національного доходу. При сплаті податкового платежу відбувається перехід частини коштів із власності окремих платників у власність всієї держави. Такого переходу права власності немає при внесенні до бюджету обов'язкових платежів державними підприємствами. Ці платежі бу-

дуть податками лише за формою, а не за змістом;

- виступає як індивідуальна безоплатність і виражається в тому, що при його стягненні держава не бере на себе обов'язків з надання кожному окремому платнику певного еквівалента, що дорівнює їхньому платежу.

Держава повинна мати бюджет із стабільними джерелами надходжень, роль яких виконують насамперед податки.

Право держави стягувати податки і обов'язок населення платити їх випливають із необхідності функціонування держави та її установ в інтересах усього суспільства та окремих осіб. При цьому держава повинна керуватися певними принципами.

Податки прямі – це обов'язкові нормативні платежі з прибутку або доходу працівника, спадщини, землі, будівель тощо. Ці податки стягуються у процесі придбання та накопичення матеріальних благ [29, с. 123].

Податки непрямі – це податки, які входять до ціни товарів або тарифів на послуги. Вони не відраховуються прямо з доходів працівника (власника), а виплачує їх підприємство (податок на додану вартість, акцизи, мито, яке стягується митними органами тощо) [29, с. 123].

Непрямі податки зручні в застосуванні. Для них характерна простота вилучення, вони забезпечують регулярність надходжень до бюджету, стягнення цих податків не потребує досконалого, розвиненого податкового апарату.

При стягненні непрямих податків виникають правовідносини, у яких

беруть участь три суб'єкти: суб'єкт податку, носій податку і податковий орган.

Суб'єкт податку – це виробник або продавець товару, який згідно із законом виступає як юридичний платник податку, тобто вносить до бюджету суму податку від реалізованого товару чи надання послуг.

Носій податку – це фізична особа, споживач товару, в ціні якого міститься непрямий податок. Купуючи товари, споживач фактично стає платником податку. Таким чином, відбувається перекладення податків із суб'єкта на носія податку.

Непряме оподаткування переважає в країнах, що розвиваються, для яких це основна форма мобілізації податкових надходжень до бюджету.

Об'єднання податків у систему передбачає можливість класифікувати їх згідно з чинним законодавством на такі види:

- загальнодержавні податки та інші обов'язкові платежі;

- місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Податок з реклами. Раніше був віднесений до місцевих податків і зборів та сплачувався з усіх видів оголошень і повідомлень, які передавали інформацію з комерційною метою за допомогою засобів масової інформації, преси, телебачення, афіш, плакатів, рекламних щитів, інших технічних засобів, майна та одягу; на вулицях, магістралях, майданах, будинках, транспорті та в інших місцях. Податковим кодексом України цей податок скасовано.

Податок на додану вартість – непрямий податок на товари і послуги, сучасна форма універсального акцизу, який установлюється щодо знову створеної у платника вартості [25, с. 429].

С.Г. Пепеляєв визначає податок на додану вартість як багатоступінчастий податок, який справляється на всіх стадіях виробництва та реалізації товарів (робіт, послуг) [97, с. 42].

Податок на додану вартість у багатовіковій історії податкового права – порівняно новий вид непрямого податку. Уперше він був введений у Франції в 1954 році, потім набув значного поширення – спочатку в інших країнах Європи (кінець 60-х – початок 70-х рр.) і дещо пізніше – в країнах Азії, Африки і Латинської Америки. Нині податок на додану вартість стягується майже у 80 країнах, серед яких практично всі промислово розвинені країни. Єдина держава, де такого податку немає, – США. Але й тут протягом останнього десятиліття ведуться інтенсивні дискусії щодо заміни податку з обороту на федеральний податок на додану вартість. У кінці-80-х – на початку 90-х рр. ПДВ було введено в країнах Східної Європи, Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини, Чехії), а також у деяких країнах СНД (Білорусь, Казахстан). В Україні, Росії ПДВ введено в 1992 році. Загальною тенденцією для всіх країн, що ввели ПДВ, стало швидке перетворення цього податку на один з основних у податковій системі. У Франції на частку ПДВ припадає 45%

усіх податкових надходжень до бюджету, у Великобританії та Німеччині – 50%. Приблизно такою є частка податку на додану вартість до загального обсягу податкових платежів у бюджет держави в інших країнах-членах Європейського Союзу. В Україні податок на додану вартість становить близько 22% консолідованого бюджету [15, с. 96].

Введення ПДВ стало одним з основних напрямів глобальної податкової реформи 80–90-х рр. Таке поширення ПДВ та його визнання в багатьох країнах світу пояснюється цілим рядом причин [179, с. 23].

Зміст податку на додану вартість полягає у сплаті податку продавцем (виробником, постачальником) товарів, робіт, послуг з тієї частини вартості, яку він додає до вартості своїх товарів (робіт, послуг) до стадії реалізації. Додана вартість створюється в процесі всього циклу виробництва і обігу товарів, починаючи із стадії виготовлення їх і закінчуючи реалізацією кінцевому споживачу. Відповідно податок сплачується на кожній стадії виробництва та обігу. ПДВ має широку податкову базу, практично охоплює всі види товарів і послуг. Продавець вносить податок на додану вартість у вартість товарів та наданих послуг. Але й сам він сплачує ПДВ за придбані ним у процесі виробництва товари (роботи, послуги). Таким чином, сума сплаченого ним податку становить різницю між сумами податку, отриманими від покупців за реалізовані товари і послуги, та сумами податку, сплаченими постачальникам при придбанні тих то-

варів і послуг, які необхідні в процесі виробництва оподатковуваних товарів (робіт, послуг). Платник ПДВ має право на вирахування податку, сплаченого ним постачальникам.

На практиці бувають відхилення від єдиної схеми, оскільки окремі країни застосовують різні методи обчислення податку, визначення податкової бази, ставок тощо. Однак у цілому зазначений варіант ПДВ став універсальним, оскільки саме він був прийнятий більшістю країн.

Податок на додану вартість – універсальний непрямий податок, який найбільше відповідає умовам ринкової економіки. Одна з його ознак – економічна нейтральність: податок стягується за однаковою ставкою щодо всієї споживчої бази. Це створює йому перевагу порівняно з податком з обороту. ПДВ зручний і простий із точки адміністративного погляду (маються на увазі методи його обчислення, порядок збору та сплати, аудит і т.п.). ПДВ є найбільш надійним і постійним джерелом надходжень доходів до державного бюджету. Він активно використовується при розробці податкової політики. За допомогою податку вирішується суто фіскальна мета оподаткування, пов'язана з поповненням доходів державного бюджету. Він має і важливі економічні наслідки: стимулює економічну активність, зниження витрат виробництва, сприяє покращанню якості продукції [25, с. 332].

Основні напрями в еволюції законодавства про ПДВ у країнах, де цей податок діє, якраз і визначаються

прагненням, з одного боку, посилити суто фіскальну функцію податку, а з іншого – використовувати його з метою стимулювання економічного розвитку. З цим пов'язана тенденція до розширення оподаткованої бази податку, кола платників та скорочення пільг, яка спостерігається майже в усіх країнах.

Згідно з Податковим кодексом України [119] податок на додану вартість належить до загальнодержавних податків та зборів. Платником податку на додану вартість є:

- 1) будь-яка особа, що проводить господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник податку;
- 2) будь-яка особа, що зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку;
- 3) будь-яка особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України відповідно до Митного кодексу України;
- 4) особа, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без утворення юридичної особи;
- 5) особа – управитель майна, яка веде окремий податковий облік з податку на додану вартість щодо господарських операцій, пов'язаних з використанням майна, що отримане в управління за договорами управління майном;
- 6) особа, що проводить операції з постачання конфіскованого майна,

знахідок, скарбів, майна, визнаного безхазяйним, майна, за яким не звернувся власник до кінця строку зберігання, та майна, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходить у власність держави (у тому числі майна, визначеного у статті 172 Митного кодексу України);

7) особа, уповноважена вносити податок з об'єктів оподаткування, що виникають внаслідок постачання послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності, що перебувають у підпорядкуванні платника податку в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Приблизно в третині держав, де стягується ПДВ, встановлено єдину податкову ставку (Аргентина, Бразилія, Великобританія, Данія, Нова Зеландія, Фінляндія, Японія та ін.). Розмір єдиної ставки коливається від 3 до 28%. Найнижча з єдиних ставок застосовується в Японії (3,6%), Панамі (5%), у ряді інших країн Латинської Америки (6–7%). Найвищі – в Чехії та Словаччині (23%), у Данії (22%), Болгарії (20%). Високі єдині ставки було встановлено при введенні податку в деяких країнах СНД – у Білорусі, Казахстані, Росії (28%). У середньому по всіх країнах, які мають єдині ставки, її частка становить 17–18% (Бразилія, Великобританія, Фінляндія, Канада та ін.) [179, с. 145].

Більшість країн встановлюють декілька ставок податку на додану вартість – від двох (Німеччина, Норвегія, Україна) до п'яти (Ірландія, Марокко, Туреччина Франція) і на-

віть шести (Бельгія). Багато країн мають три ставки (Ізраїль, Нідерланди, Португалія) або чотири (Греція, Італія, Румунія) [179, с. 149].

Одна із ставок є головною. Її називають стандартною, або нормальною. Вона коливається від 7–10 до 22–25% (інколи вище). Найвищі із стандартних ставок при введенні ПДВ було встановлено в деяких країнах Східної Європи (в Угорщині – 25%). Найнижча із стандартних ставок діє в Німеччині (7%). У середньому стандартна ставка дорівнює 17–18% (Греція, Нідерланди, Португалія, Франція). Винятком із загального правила є Малаві, де встановлено надзвичайно високу стандартну ставку – 35% [179, с. 150].

Поряд із стандартною ставкою встановлюються одна або декілька знижених ставок. Зазвичай вони застосовуються до товарів першої необхідності. Розміри знижених ставок можуть коливатися від 1–2 до 10% (дуже рідко – вище). Найнижча із скорочених ставок застосовується в Бельгії (1%). Поряд з нею діють дві інші знижені ставки (6 та 7%). У Франції скороченими є три ставки (2,1; 4; 5,5%). Найвища зі скорочених ставок при введенні податку була встановлена Угорщиною (15%) [179, с. 150].

Особливістю ПДВ є так звана нульова ставка. Вона встановлена у Великобританії, Греції, Ірландії, Нідерландах, Португалії, в Україні. Нульова ставка має такі самі наслідки, як і звільнення від податку. Однак підприємець, який сплачує податок за нульовою ставкою, отри-

мує право на повернення всієї суми ПДВ, що входить до вартості товарів та послуг, які придбаваються ним у процесі виробництва товарів. Подібна пільга ставить його в більш вигідні умови порівняно з тими підприємцями, яких просто звільнено від сплати податку.

У деяких країнах коло товарів, до яких застосовується нульова ставка, дуже широке; в інших – дуже обмежене. У Великобританії, наприклад, за допомогою нульової ставки фактично звільнено від сплати податку майже всі продовольчі товари (за винятком шоколаду, кондитерських виробів, алкогольних напоїв). За нульовою ставкою оподатковуються також такі послуги, як каналізація та водопостачання (якщо вони не для промислових цілей). Нульова ставка застосовується до книг, періодичних видань, перевезення пасажирів тощо.

Продаж товарів (робіт, послуг) безмитними магазинами без нарахування податку на додану вартість може здійснюватися виключно фізичним особам, що виїжджають за митний кордон України, або фізичним особам, які переміщуються транспортними засобами, що належать резидентам та перебувають поза митними кордонами України. Порядок контролю за дотриманням норм цього підpunkту встановлюється Кабінетом Міністрів України. Порухення їх тягне за собою відповідальність, визначену законодавством.

Товари, придбані в безмитних магазинах без сплати податку на додану вартість, у разі зворотного ввезення

таких товарів на митну територію України підлягають оподаткуванню в порядку, передбаченому для оподаткування операцій із ввезення (пересилання) товарів на митну територію України.

Податок на доходи фізичних осіб. Згідно з Податковим кодексом України [119] податок на доходи фізичних осіб належить до загальнодержавних податків і зборів.

Платниками податку є:

1) фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;

2) фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;

3) податковий агент.

Об'єктом оподаткування резидента є:

1) загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

2) доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);

3) іноземні доходи – доходи (прибутки), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

1) загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

2) доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід, з урахуван-

ням особливостей, визначених розділом IV Податкового кодексу.

Загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду.

У разі використання права на податкову знижку базою оподаткування є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподаткованого доходу на суми податкової знижки такого звітного року.

Базою оподаткування для доходів, отриманих від провадження господарської або незалежної професійної діяльності, є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається відповідно до статей 177–178 Податкового кодексу України.

До загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку входять:

1) доходи у вигляді заробітної плати, нараховані (виплачені) платнику податку відповідно до умов трудового договору (контракту);

2) суми винагород та інших виплат, нарахованих (виплачених) платнику податку відповідно до умов цивільно-правового договору;

3) доходи від продажу об'єктів майнових і немайнових прав, зокрема інтелектуальної (промислової) власності, та прирівняні до них права, доходи у вигляді сум авторської винагороди, іншої плати за надання права на користування або розпорядження іншим особам нематеріальним активом (творами науки,

мистецтва, літератури або іншими нематеріальними активами), об'єкти права інтелектуальної промислової власності та прирівняні до них права (далі – роялті), у тому числі отримані спадкоємцями власника такого нематеріального активу;

4) частина доходів від операцій з майном, розмір якої визначається згідно з положеннями статей 172–173 Податкового кодексу України;

5) дохід від надання майна в лізинг, оренду або суборенду (строкове володіння та/або користування), визначений у порядку, встановленому пунктом 170.1 статті 170 Податкового кодексу України;

6) оподатковуваний дохід (прибуток), що не входить до розрахунку загальних оподатковуваних доходів минулих податкових періодів та самостійно виявлений у звітному періоді платником податку або нарахований органом державної податкової служби;

7) сума заборгованості платника податку за укладеним ним цивільно-правовим договором, за якою минув строк позовної давності та яка перевищує суму, що становить 50 відсотків місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, крім сум податкової заборгованості, за якими минув строк позовної давності, що встановлює порядок стягнення заборгованості з податків, зборів і погашення податкового боргу, а також дохід, що становить позитивну різницю між сумою коштів, одержаною платником податку від фінансової установи після реалі-

зації заставленого майна платника податку при зверненні стягнення фінансовою установою на таке майно у зв'язку з невиконанням платником податку своїх зобов'язань за договором кредиту (позики), і сумою фактично сплачених платником податку зобов'язань за таким договором кредиту (позики), і сумою, що утримана фінансовою установою в рахунок компенсації своїх витрат/втрат (включаючи залишок непогашеної платником податку суми фінансового кредиту) згідно з таким договором. Фізична особа самостійно сплачує податок з таких доходів та зазначає їх у річній податковій декларації;

8) дохід у вигляді дивідендів, вигахів, призів, процентів (крім випадків, визначених у статті 165 Податкового кодексу України);

9) інвестиційний прибуток від проведення платником податку операцій з цінними паперами, деривативами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах, крім доходу від операцій, зазначених у статті 165 Податкового кодексу України;

10) дохід у вигляді вартості успадкованого чи отриманого у дарунок майна;

11) сума надміру витрачених коштів, отриманих платником податку на відрядження або під звіт та не повернутих у встановлені законодавством строки;

12) кошти або майно (нематеріальні активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скарб, не зданий державі згідно із законом, у сумах, які визначені обвину-

вальним вироком суду незалежно від призначеної ним міри покарання;

13) доходи, що становлять позитивну різницю між:

– сумою коштів, отриманих платником податку внаслідок його відмови від участі в фонді фінансування будівництва, та сумою коштів, внесених платником податку до такого фонду, крім випадків, коли платник податку одночасно передає кошти, отримані з фонду фінансування будівництва, в управління тому самому управителю у той самий або інший фонд фінансування будівництва;

– сумою коштів, отриманих платником податку від інших осіб внаслідок відступлення на їх користь права вимоги за договором про участь у фонді фінансування будівництва (у тому числі, якщо таке відступлення здійснено на підставі договору купівлі-продажу), та сумою коштів, внесених платником податку до такого фонду за цим договором;

14) дохід у вигляді неустойки (штрафів, пені), відшкодування матеріальної або немайнової (моральної) шкоди, крім:

а) сум, що за рішенням суду спрямовуються на відшкодування збитків, завданих платнику податку внаслідок заподіяння йому матеріальної шкоди, а також шкоди життю та здоров'ю;

б) відсотків, отриманих від боржника внаслідок прострочення виконання ним договірних зобов'язань;

в) пені, що сплачується на користь платника податку за рахунок бюджету (цільового страхового фонду) внаслідок несвоєчасного повернення надміру сплачених грошових

зобов'язань або інших сум бюджетного відшкодування;

г) суми втрат, заподіяних платнику податку актами, визнаними неконституційними, або незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду, що відшкодовуються державою в порядку, встановленому законом;

15) сума страхових виплат, страхових відшкодувань, викупних сум або пенсійних виплат, що сплачуються платнику податку за договорами довгострокового страхування життя (у тому числі за договорами страхування довічних пенсій) та недержавного пенсійного забезпечення, за договорами пенсійного вкладу, договорами довірчого управління, укладеними з учасниками фондів банківського управління;

16) сума пенсійних внесків у межах недержавного пенсійного забезпечення відповідно до закону, страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), внесків на пенсійні вклади, внесків до фонду банківського управління, сплачена будь-якою особою – резидентом за платника податку чи на його користь, крім сум, що сплачуються:

а) особою-резидентом, що визначається вигодонабувачем (бенефіціаром) за такими договорами;

б) одним з членів сім'ї першого ступеня споріднення платника податку;

в) роботодавцем-резидентом за свій рахунок за договорами довгострокового страхування життя або недержавного пенсійного забезпе-

чення платника податку, якщо така сума не перевищує 15 відсотків нарахованої цим роботодавцем суми заробітної плати платнику податку протягом кожного звітного податкового місяця, за який вноситься страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) або сплачується пенсійний внесок;

17) дохід, отриманий платником податку як додаткове благо (крім випадків, передбачених статтею 165 Податкового кодексу України).

При визначенні бази оподаткування враховуються всі доходи платника податку, отримані ним як у грошовій, так і негрошовій формі.

Ставка податку становить 15 відсотків бази оподаткування щодо доходів, одержаних у тому числі, але не виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшу у державну та недержавну грошову лотерею, виграшу гравця (учасника), отриманого від організатора азартної гри.

У разі, якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17 відсотків суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за ставкою 15%.

Ставка податку становить 5 % бази оподаткування щодо доходу, нарахованого як:

– процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок;

– процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом;

– процент на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці;

– дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування, на розміщені активи відповідно до закону;

– дохід за іпотечними цінними паперами (іпотечними облигаціями та сертифікатами) відповідно до закону;

– дохід у вигляді відсотків (дисконту), отриманий власником облигації від їх емітента відповідно до закону;

– дохід за сертифікатом фонду операцій з нерухомістю та дохід, отриманий платником податку внаслідок викупу (погашення) управителем сертифікатів фонду операцій з нерухомістю в порядку, визначеному в проспекті емісії сертифікатів;

– доходи у вигляді дивідендів;

– доходи в інших випадках, прямо визначених відповідними нормами Податкового кодексу України.

Особливості оподаткування окремих видів доходів регулюються статтями 168–179 Податкового кодексу України.

У більшості держав Євросоюзу (Греція, Іспанія, Німеччина тощо) оподаткуванню підлягає сукупний чистий дохід кожного платника податку, який визначається як сума чистих доходів за різними категоріями доходів, які визначаються як різниця

між доходами та витратами за окремими категоріями доходів [2, с. 63].

До бази оподаткування у державах-членах ЄС входить заробітна плата, пенсії, доходи від підприємницької діяльності, інвестиційні прибутки, доходи від нерухомості тощо.

Відповідно до загальної методики, що пропонується Європейською комісією, об'єктами оподаткування, що входить до бази оподаткування прибутковим податком, залежно від чотирьох основних оподатковуваних джерел доходів, є:

- доходи від праці за наймом;
- доходи від самозайнятої (підприємницької або професійної) діяльності;
- доходи від капіталу;
- доходи від соціальних виплат та отриманих пенсій.

Держави–члени ЄС	Ставки прибуткового податку з фізичних осіб (%)
Австрія	10,0 – 50,0
Бельгія	25,0 – 55,0
Великобританія	20,0; 23,0; 40,0
Греція	0 – 45,0
Естонія	26,0
Кіпр	20,0; 25,0; 30,0
Латвія	25,0
Литва	15,0; 33,0
Люксембург	0 – 38,0
Мальта	15,0 – 35,0
Нідерланди	35,75 – 60,0
Німеччина	23,9 – 45,0
Ірландія	24,0; 46,0
Іспанія	15,0 – 45,0
Італія	23,0 – 45,0
Польща	19,0; 30,0; 40,0
Португалія	14,0 – 40,0
Словаччина	10,0 – 38,0
Словенія	17,0 – 50,0

Угорщина	20,0 – 40,0
Фінляндія	5,5 – 38,0
Франція	0 – 54,0
Швеція	20,0; 25,0; 30,0
Чехія	15,0 – 32,0

Наприклад, у Португалії застосовується більш деталізований поділ доходів на 9 категорій: категорія «А»: доходи від праці за наймом; категорія «В»: доходи від самозайнятої діяльності; категорія «С»: доходи від комерційної та виробничої діяльності; категорія «D»: доходи від ведення сільського господарства; категорія «Е»: інвестиційні доходи; категорія «F»: доходи від нерухомого майна; категорія «G»: приріст капіталу; категорія «H»: пенсії; категорія «I»: інші доходи.

Ставки прибуткового податку побудовані, як правило, за складною прогресією, проте у ряді держав Євросоюзу ставки встановлені на основі принципу пропорційності (в Естонії, Латвії, деякі ставки в Нідерландах, Фінляндії) [1, с. 213].

Дві держави Євросоюзу мають єдині пропорційні ставки з прибуткового податку: Естонія – 26 % та Латвія – 25 %.

Податок на нерухоме майно (нерухомість). Згідно з Податковим кодексом України [119], податок на нерухоме майно, відмінене від земельної ділянки, віднесений до місцевих податків і зборів.

Платниками податку є фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості.

Визначення платників податку в разі перебування об'єктів житлової нерухомості у спільній частковій або спільній сумісній власності кількох осіб:

а) якщо об'єкт житлової нерухомості перебуває у спільній частковій власності кількох осіб, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку;

б) якщо об'єкт житлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділений у натурі, платником податку є одна з таких осіб-власників, визначена за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

в) якщо об'єкт житлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб і поділений між ними в натурі, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку.

Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової нерухомості.

Не є об'єктом оподаткування:

а) об'єкти житлової нерухомості, які перебувають у власності держави або територіальних громад (їх спільній власності);

б) об'єкти житлової нерухомості, які розташовані в зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначені законом;

в) будівлі дитячих будинків сімейного типу;

г) садовий або дачний будинок, але не більше одного такого об'єкта на одного платника податку;

д) об'єкти житлової нерухомості, які належать багатодітним сім'ям та приїмним сім'ям, у яких виховується

трьох та більше дітей, але не більше одного такого об'єкта на сім'ю;

е) гуртожитки.

Базою оподаткування є житлова площа об'єкта житлової нерухомості.

База оподаткування об'єктів житлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних осіб, обчислюється органом державної податкової служби на підставі даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що безоплатно надаються органами державної реєстрації прав на нерухоме майно.

База оподаткування об'єктів житлової нерухомості, що перебувають у власності юридичних осіб, обчислюється такими особами самостійно, виходячи з житлової площі об'єкта оподаткування на підставі документів, що підтверджують право власності на такий об'єкт.

У разі наявності у платника податку кількох об'єктів оподаткування база оподаткування обчислюється окремо за кожним з таких об'єктів.

База оподаткування об'єкта житлової нерухомості, що перебуває у власності фізичної особи-платника податку, зменшується:

а) для квартири – на 120 кв. метрів;

б) для житлового будинку – на 250 кв. м.

Таке зменшення надається один раз за базовий податковий (звітний) період і застосовується до об'єкта житлової нерухомості, у якій фізична особа-платник податку зареєстрована в установленому законом порядку, або за вибором такого платника до будь-якого іншого об'єкта

житлової нерухомості, який перебуває в його власності.

Ставки податку встановлюються сільською, селищною або міською радою в таких розмірах за 1 кв. м житлової площі об'єкта житлової нерухомості:

– для квартир, житлова площа яких не перевищує 240 кв. м., та житлових будинків, житлова площа яких не перевищує 500 кв. м., ставки податку не можуть перевищувати 1 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року;

– для квартир, житлова площа яких перевищує 240 кв. м, та житлових будинків, житлова площа яких перевищує 500 кв. м, ставка податку становить 2,7 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року.

З усіх податків, що справляються у світі, найпоширеніший майновий податок. Однією з причин цього є те, що ухилитися від податку на нерухоме майно досить важко. Хоча найбільш поширена база майнових податків – це земля й будинки. У деяких країнах місцева влада включає до податкової бази також рухоме майно, таке як транспортні засоби, товарно-матеріальні запаси компанії, обладнання й устаткування [28, с. 138].

Податки можуть спиратися на потенційну або продажну вартість землі або/та споруд, рухомого майна або матеріальних капітальних активів. Майно може оцінюватися на основі

вартості реального основного капіталу або річної вартості, або в інший спосіб. Як правило, такі заклади, як школи, лікарні, а також культові споруди виводяться з-під оподаткування. Дуже зручно покладати відповідальність за сплату податків на власників майна. Незаселене житло оподатковується тільки у Франції та Великобританії. У Франції майновий податок коригується відповідно до кількості членів сім'ї. У США і Великобританії малозабезпечені власники одержують податкові знижки. Житлова власність, як правило, оподатковується за нижчими ставками, ніж розміщення компаній [63, с. 45].

Незважаючи на те, що становить базу оподаткування, загалом податок стягується пропорційно до ринкової вартості майна, тобто ціни майна в разі його продажу. Це означає, що майнові податки не обмежуються лише фактично придбаним і проданим упродовж певного проміжку часу майном, а справляються на основі ціни на майно в разі його продажу. Цей тип бази оподаткування називається базою майнового податку на основі вартості реального основного капіталу, і саме вона застосовується найчастіше.

З іншого боку, в деяких країнах база оподаткування визначається як річна орендна вартість майна, тобто сума доходу, одержаного від майна за якийсь відрізок часу.

Середня частка місцевих майнових податків у місцевих податкових надходженнях становить близько 50 % у федеративних країнах і 30 % в унітарних країнах. У Нідерландах, Спо-

лучених Штатах Америки і Канаді ця частка дорівнює 70 % місцевих податкових надходжень, а у Великобританії вона становила 0 %. Таким чином, у країнах західної демократії найпоширенішим податком, що накладається місцевою владою, є майновий податок [120, с. 44].

Податок на промисел – податок, який сплачувався громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, якщо вони не зареєстровані як суб'єкти підприємництва і здійснювали несистематичний (не більше чотирьох разів протягом календарного року) продаж виробленої, переробленої та купленої продукції, речей, товарів. Податковим кодексом України цей податок скасовано.

Подвійне оподаткування – це оподаткування одного податкового об'єкта в окремого платника одним і тим самим (або аналогічними) податком за один і той самий відрізок часу (найчастіше податковий період) [110, с. 234].

Проблема подвійного оподаткування перебуває на своєрідному стику категорій об'єкта оподаткування і платника. З одного боку, виникає досить складна ситуація при визначенні оподаткованої бази, оскільки її не просто виділити при різноманітті доходів за межами держави і в її межах. З іншого боку, розмежування платників на резидентів і нерезидентів вимагає своєрідної системи обліку доходів і відповідно податкових вилучень.

Статтею 13 Податкового кодексу України, що урегульоване усунення подвійного оподаткування, через зарахування суми доходу, отримано за кордоном, в загальну суму доходу, яка підлягає оподаткуванню в Україні і враховується при визначенні розміру податку [119]. При цьому розмір зарахованих сум не може перевищувати суми податку, що підлягає сплаті в Україні. У такому разі обов'язкове письмове підтвердження податкового органу відповідної іноземної держави про факт сплати податку і наявність міжнародних договорів про усунення подвійного оподаткування (див. **міжнародний договір про усунення подвійного оподаткування**).

Подвійне оподаткування не обов'язково означає буквально використання однакових податкових важелів, воно можливе і при частковому накладенні одного об'єкта на інший, причому це може відбуватися як у межах однієї держави, так і при дії різних податкових систем. Подвійне оподаткування стосується суперечностей, що полягають в однотипних податкових механізмах (наприклад, у системі прямих або в межах непрямих податків), але не при оподаткуванні об'єктів різних за типом податків (прямих і непрямих).

Виділяють декілька видів подвійного оподаткування, серед яких найбільш поширені [175, с. 54]:

1. Внутрішнє – подвійне оподаткування в країнах, де один і той самий податок стягується на рівні різних адміністративно-територіальних одиниць. Воно може виступати як:

– вертикальне – сплата однакового податку на місцевому і державному рівнях (у Швеції, наприклад, сплачуються місцевий і державний прибутковий податок);

– горизонтальне – оподаткування на одному адміністративному рівні за рахунок відмінностей у визначенні об'єкта оподаткування. (У США при сплаті прибуткового податку в деяких штатах вважаються доходом тільки доходи громадян, отримані в його межах; у інших – тільки доходи, отримані за межами штату; у третіх – всі види доходів.)

2. Зовнішнє (міжнародне) – оподаткування, при якому стикаються національні законодавства при визначенні об'єкта оподаткування або платника, розглядаючи його як зобов'язана особа за аналогією із законодавством іншої держави.

Усунення подвійного оподаткування може здійснюватися двома шляхами [170, с. 234]:

– односторонньо – зміною національного податкового законодавства;

– двосторонньо (багатобічно) – на основі міжнародних угод, шляхом приведення в певну відповідність національних податкових законодавств.

Для усунення подвійного оподаткування використовуються декілька методів [169, с. 199].

Вирахування – обидві договірні країни оподатковують дохід, але за умови вирівнювання до рівня податку в країні з меншим розміром податку.

Звільнення означає право на оподаткування певного виду доходу, що належить одній з договірних сторін. При цьому перераховуються доходи, що оподатковувалися в од-

ній країні і звільняються від обкладання в іншій.

Кредит (зовнішній податковий кредит) – залік сплачених податків за кордоном в рахунок внутрішніх податкових зобов'язань.

Знижка розглядається як податок, сплачений за кордоном, як витрати, на які зменшується сума доходів, що підлягають оподаткуванню. Кредит і знижка дуже схожі, хоча між ними існує принципова відмінність: кредит зменшує той, що підлягає сплаті розміру податку, а знижка зменшує об'єкт оподаткування.

Позабюджетні фонди – це сукупність грошових фондів, які перебувають у розпорядженні центральних і місцевих органів влади [25, с. 429].

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування суспільних потреб з визначених джерел, які мають цільове призначення [175, с. 213].

Цільові фонди певною мірою доповнюють державний бюджет, мають цільове призначення і на інші цілі не використовуються.

Державні цільові позабюджетні фонди дозволено утворювати на державному рівні відповідно до законів України з метою ефективної реалізації соціальних завдань держави.

О.П. Орлюк стверджує, що за способами утворення цільові фонди поділяються на такі, що входять до бюджету (цільові фонди, утворені Верховною Радою АРК, органами місцевого самоврядування та місцевої влади) та мають власний апарат

управління (наприклад, Пенсійний фонд України). Джерелами формування доходів державних цільових фондів є бюджетне фінансування, обов'язкові відрахування юридичних та фізичних осіб, доходи від інвестування власних коштів, добровільні внески та спонсорська допомога [109, с. 131].

Існують такі централізовані державні цільові позабюджетні фонди: Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [25, с. 22].

Утворення державних цільових фондів здійснюється за рахунок: відокремлення видатків Державного бюджету на певні цілі, що нині мають першорядне значення для країни; формування спеціальних фондів, які мають самостійні джерела доходів.

Цільові фонди бюджету містять бюджетні призначення виключно на конкретні цілі у таких випадках:

- якщо законом передбачено покриття видатків із конкретно визначеного джерела надходжень;
- у випадку одержання центральними, місцевими органами влади або безпосередньо розпорядником бюджетних коштів дотації, гранта чи дарунка у вартісному розрахунку на конкретну мету.

Пенсійний фонд є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням. Цей фонд набуває статусу юридичної особи з дня реєстрації статуту в спеціально уповноваженому органі виконавчої влади [139].

Пенсійний фонд формується за рахунок страхових внесків. Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страхові внески сплачують [128]:

- суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форми власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи та організації, об'єднання громадян, юридичні особи, фізичні особи, які використовують найману працю; філіали та інші відокремлені підрозділи платників податків, які не мають статусу юридичної особи, розташовані на іншій території, ніж платник зборів;
- фізичні особи – суб'єкти підприємництва, що не використовують працю найманих робітників, адвокати, їх помічники, приватні нотаріуси, інші особи, які одержують дохід, і фізичні особи, що працюють на умовах трудового договору (контракту) або згідно з цивільно-правовим договором, у тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, що не є членами творчих спілок.

Об'єктом обкладання є суми витрат на оплату праці, оподатковувани доходи, одержані від різних видів роботи застрахованих осіб.

Розміри внесків на пенсійне страхування встановлюються диференці-

йовано, залежно від платника, Верховною Радою України.

Пенсійний фонд створює цільовий позабюджетний фонд – Накопичувальний фонд, який існує відокремлено від Пенсійного. Адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду. Накопичувальний фонд формується за рахунок:

- страхових внесків застрахованих осіб, що спрямовуються до нього;
- інвестиційного доходу, що утворюється внаслідок розміщення та інвестування коштів Накопичувального фонду;
- доходу від інших видів інвестування, дозволених законом.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття створений для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів для надання соціальних послуг [128].

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності здійснює управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням [25, с. 23].

Страхування від нещасного випадку та професійного захворювання є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я

громадян у процесі їх трудової діяльності [175, с. 33].

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб створений державою на відшкодування коштів за банківськими вкладами громадян у випадках банкрутства комерційних банків [175, с. 33].

Позовна давність – встановлений законом строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено. Встановлено загальний строк позовної давності – три роки. Початок перебігу строку позовної давності починається з дня виникнення права на позов. Право на позов виникає з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права [25, с. 424].

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банківськими установами підприємствам усіх видів і форм власності, а також їх відокремленим підрозділам для зберігання коштів та здійснення безготівкових розрахунків. За законом усі підприємства (незалежно від організаційно-правової форми) зобов'язані зберігати свої кошти в банківських установах, через які вони мають здійснювати розрахунки. Поточний рахунок можуть відкриватися також фізичним особам [25, с. 425]. Розрахункові операції проводяться на підставі договору обслуговування банківського рахунку, що укладається між банком та клієнтом. Поточний рахунок відкривається як у національній, так і в іноземній валюті. Юридичним особам-нерезидентам поточний рахунок

в іноземній валюті в уповноважених банках України не відкривається [121, с. 154].

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України [137].

Поточний рахунок (хоча б один) має бути відкритий у національній валюті України, оскільки через нього здійснюються розрахунки в межах країни, у тому числі зі сплати обов'язкових платежів, податків та зборів [109, с. 282].

Правове регулювання – форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що містяться у нормах права. Механізм правового регулювання містить такі елементи, як правові норми, правові відносини, правова відповідальність, правова свідомість та ін. Позитивна реакція на вимоги й дозволи утворює правомірну поведінку суб'єктів суспільних відносин. Поведінка, що відхиляється від установлених норм, утворює правопорушення [145, с. 102].

Ознаки правового регулювання [66, с. 234]:

1) правове регулювання – різновид соціального регулювання;

2) за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах

держави вказує міру можливої та належної поведінки;

3) правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами;

4) правове регулювання має цілеспрямований характер, спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права;

5) правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність;

6) правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання.

Сфера правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, яку можна і необхідно впорядкувати за допомогою права і правових засобів. Інакше: сфера правового регулювання – галузь соціального простору, яка охоплена правом. Це насамперед суспільні відносини – економічні, політичні, соціально-культурні. Ідеться про ті суспільні відносини, функціонування яких неможливе без використання правових засобів.

Ознаки сфери правового регулювання [121, с. 89]:

1) є соціальною, оскільки право регулює соціальні відносини, а не природні процеси (землетруси, тайфуни, фізико-хімічні явища та ін.);

2) є тією сферою соціального простору, де існують суспільні відносини, які можуть врегульовуватися правом, тобто можуть пройти через волю і свідомість людей (не можна регулювати дії, скоєні у стані неосудності або фізичного примусу);

3) містить у собі сукупність конкретних суспільних відносин, які по-

требують урегулювання правом (а не суспільних процесів, що відбуваються за об'єктивними законами суспільного життя і не потребують регулювання правом);

4) охоплює найважливіші суспільні відносини, що у цей момент найбільше зачіпають інтереси суспільства, трудових колективів, організацій, підприємств та ін. Отже вона не є статичною, змінюється залежно від умов внутрішньої та зовнішньої ситуацій, рівня економічного, соціального, духовно-культурного розвитку суспільства;

5) має обмежений обсяг охоплення (межі правової регламентації) і не може містити ті соціальні явища, які об'єктивно не допускають формально-юридичного впорядкування (дружба, любов та ін.). Правом не може регламентуватися поведінка людини, її розумова діяльність, особисте життя. Безпосередня праця людини зі створення матеріальних або духовних благ також не регулюється правом, якщо при реалізації своїх інтересів, знань, навичок, умінь, здібностей вона не втручається у сферу іншої людини, суспільства, держави.

Види правового регулювання розрізняють за «обсягом» суспільних відносин, на які воно поширюється, це нормативне (загальне) та індивідуальне регулювання [66, с. 235].

Нормативне регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин. Тобто обсяг суспільних відносин, на які поши-

рюється нормативне правове регулювання, є кількісно невизначеним.

Індивідуальне регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою актів застосування норм права, тобто індивідуальних рішень, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію, одну особу, наприклад наказ ректора університету про призначення підвищеної стипендії студенту К.

Відмітна риса правового регулювання полягає в тому, що воно має специфічний механізм. Поняття механізму правового регулювання використовується в теорії для розкриття взаємодії різних елементів правової системи, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування.

Механізм правового регулювання – це взята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [145, с. 103].

Механізм правового регулювання – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини [66, с. 235].

Основні ознаки механізму правового регулювання такі: є складовою механізму соціального регулювання; його правова діяльність супроводжується політичним, економічним,

етичним та іншим видами механізму соціального регулювання, переплітається з ними.

Він не збігається повністю з правовою системою суспільства, є дещо «вужчим» від неї. Адже до останньої так чи інакше входять і такі явища, в яких ні держава, ані суспільство не зацікавлені, зокрема правопорушення.

Дія механізму правового регулювання супроводжується, переплітається, пов'язується зі впливом інших соціальних явищ, які в цілому можна відобразити поняттям загально-соціального механізму правового регулювання.

Елементи механізму правового регулювання [121, с. 91]:

1. Обов'язкові на відповідних стадіях регулювання:

– норми права (моделюють, регламентують суспільні відносини);

– нормативно-правові акти («організують» зміст правових норм, виражають їх зовні, забезпечують набуття ними чинності);

– юридичні факти (породжують, змінюють або припиняють суб'єктивні юридичні права і обов'язки персоніфікованих суб'єктів);

– правовідносини (конкретизують взаємні юридичні права та обов'язки персоніфікованих суб'єктів);

– акти тлумачення (з'ясування) змісту правових норм;

– акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

2. Обов'язкові протягом усього регулювання:

– правосвідомість (ідеологічно, духовно забезпечує процес правового регулювання);

– законність (гарантує реальність здійснення регулятивного процесу).

3. Факультативні:

– інтерпретаційно-правові акти (забезпечують однакове розуміння змісту правових норм);

– акти застосування правових норм (забезпечують владну організацію правовідносин між правореалізаторами).

Характеристика механізму правового регулювання дозволяє з'ясувати, якою мірою юридично забезпечено здійсненість, ефективність того чи іншого закону, адже без повноцінного механізму реалізації він «повисає у повітрі», перетворюється на порожню обіцянку, декларацію, гасло. Маючи уявлення про належний «набір» елементів такого механізму, можна встановити, яка його ланка відсутня або не спрацьовує через ті або інші вади, а, отже, вимагає певного «ремонт».

Правоздатність – здатність особи мати права та обов'язки. Розрізняють правоздатність громадян і правоздатність юридичних осіб. Правоздатність громадян виникає з моменту народження і припиняється зі смертю. Правоздатність юридичних осіб виникає з моменту реєстрації – моменту видання компетентним органом постанови про утворення юридичної особи, а припиняється ліквідацією згідно з Законом [25, с. 424].

Характерними ознаками правоздатності є [121, с. 45]:

– її рівність для всіх фізичних осіб;

– невідчужуваність її на користь інших фізичних осіб;

– неможливість обмеження її актами суб'єктів приватного чи публічного права, крім випадків, прямо встановлених законом;

– існування її як природної невід'ємної властивості фізичної особи.

У юридичній літературі радянських часів домінувала думка про те, що, хоч правоздатність і виникає з моменту народження, вона набувається не від природи, а внаслідок закону, тобто є суспільною властивістю, певною юридичною можливістю. Усе більше сучасних українських учених схиляються до думки, яка панує в західній цивілістиці, про те, що правоздатність – це природна властивість кожної людини [66, с. 94].

Але не можна не звернути увагу на той факт, що історії відомі часи, коли великі групи людей за законами, що діяли на той час, були повністю або майже повністю позбавлені правоздатності (наприклад, раби за рабовласницького ладу).

Правоздатність не можна ототожнювати із суб'єктивними правами, якими володіє громадянин. Правоздатність – основа для правоволодіння. За кожним громадянином закон визнає здатність мати безліч майнових та особистих немайнових прав, але конкретний громадянин, як правило, має лише частину цих прав. Співвідношення між правоздатністю і суб'єктивним цивільним правом таке, як між можливістю і дійсністю. Можливість перетворюється на дійсність за певних умов, так і правоздатність перетворюється на суб'єктивне право через юридичний факт. Наприклад,

кожен громадянин може мати майно на праві приватної власності, але для виникнення у конкретного громадянина права власності на певну річ потрібні певні умови (створення речі, придбання речі шляхом цивільно-правових угод тощо). Таким чином, набуття конкретних суб'єктивних прав означає реалізацію правоздатності [145, с. 65].

Правоздатність громадян закріплюється як рівна для всіх і однакова для кожного незалежно від походження, соціального і майнового становища, расової та національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Відхилення від принципу рівної правоздатності не можна вбачати в тому, що деякі громадяни фактично або за прямою вказівкою закону не можуть (не здатні) мати окремі права та обов'язки (неповнолітні, психічно хворі). Наприклад, малолітній не може мати такі елементи змісту правоздатності, як право заповідати майно або бути членом кооперативу. У таких випадках ідеться про неможливість мати деякі права, яка поширюється однаковою мірою на всіх громадян (наприклад, на всіх неповнолітніх), і, таким чином, принцип рівності правоздатності не порушується, не має винятків.

Правоздатність визнається за кожним громадянином. При цьому відповідно до закону громадянин не має права відмовитися від правоздатності або обмежити її. Отже, правоздатність є невідчужуваною [4, с. 112].

Якщо правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження і припиняється зі смертю, то дієздатність виникає з моменту досягнення певного віку.

Предмет фінансового права – фінанси (лат. *finis*), починаючи з XIII–XIV ст., пов'язують із поняттям, що означає розрахунок, закінчення терміну платежу, погашення грошового зобов'язання, виплату суми грошей. Трохи пізніше специфічний акцент дав німецький корінь цієї категорії, що означає «хитрий, спритний, підступний», що мало неабияке значення при виконанні грошових зобов'язань у той час. І тільки у XVI–XVII ст. (спочатку переважно французьке значення терміна) категорія фінансів стала позначати господарську діяльність держави, її фінансові ресурси. Той зміст фінансів, що сьогодні асоціюється з цією категорією, набув широкого вжитку до початку XIX століття. Саме з цього часу фінанси стають багатогранною категорією, яка охоплює економічне, соціальне, правове значення.

Фінансове право – сукупність юридичних форм, які регулюють відносини власності у процесі утворення, розподілу та використання фінансових ресурсів держави і органів місцевого самоврядування з метою забезпечення виконання покладених на ці органи завдань і функцій.

Годме П. М. зазначає, що фінансове право – це галузь публічного права, предметом якого є норми, що регулюють державні фінанси.

Л. П. Стеців, О. І. Копилук стверджують, що фінансове право – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу та використання органами державної влади та місцевого самоврядування коштів з метою забезпечення виконання покладених на ці органи завдань і функцій.

Фінансове право регулює певну сферу державного управління, пов'язану з розподілом і перерозподілом національного доходу країни.

Предметом регулювання фінансового права є:

- бюджетна система України та порядок розподілу доходів і видатків між її ланками;

- порядок складання, прийняття і виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

- система оподаткування, види, розміри та терміни сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету;

- засади створення фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків;

- надання фінансових послуг та функціонування фінансових установ;

- порядок державного фінансування та кредитування;

- утворення та погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу;

- статус національної валюти та статус іноземних валют на території України;

Порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види та типи.

Фінансове право тісно пов'язане з конституційним та адміністративним правом [157, с. 66–67].

Норми фінансового права закріплюють загальні принципи та форми фінансової діяльності різних ланок держави, методи централізації фінансових ресурсів у руках держави, основні види використовуваних при цьому платежів та механізм їх вилучення, а також порядок отримання та використання акумульованих коштів. Джерела формування і використання фінансових ресурсів державних підприємств, організацій і установ. Основними джерелами фінансового права України є Конституція України, акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Національного банку України та ін.

Основні об'єкти фінансового права – бюджет, доходи бюджету (передусім податки), видатки, процес бюджетного фінансування, банківського кредитування, грошового обігу, державне страхування, фінансовий контроль та ін.

Предметом фінансового публічно-правового регулювання є не фінанси взагалі як вичерпна сукупність усіх коштів у державі, а тільки публічні фінанси, тобто ті, власником яких є держава й територіальні громади. Саме тому публічний аспект фінансів і відмежовує предмет регулювання, проводить межу між публічними та приватними фінансами, коли останні охоплюють диспозитивні відносини й не є предметом фінансового права.

Фінанси як правову категорію можна використовувати в двох аспектах:

- 1) широкому (міжгалузевому);
- 2) вузькому (фінансово-правовому)

У першому значенні фінанси (чи окремі їхні аспекти) використовують багато галузей права й мають загальногалузеве значення. Наприклад, поняття ціни, вартості, доходу тощо – це відносини, що регулює і цивільне, і фінансове, і адміністративне, і трудове право та інші галузі. У другому випадку йдеться про публічне значення фінансів, виключно грошових фондів держави й територіальних громад. У цій ситуації загальногалузеві поняття, категорії набувають спеціально-галузевих характеру й значення, виражають специфічні, однорідні фінансово-правові відносини. Загальногалузеві категорії доходу, вартості, ціни набувають фінансово-правового значення.

Фінансове право можна аналізувати в декількох площинах: як галузь права; як науку; як навчальну дисципліну. Як галузь права фінансове право належить до публічних галузей. Однак його публічний характер передбачає свій предмет регулювання, особливості методу, які не властиві іншим галузям, і цим виокремлюють царину однорідних суспільних відносин.

Відносини, що становлять предмет фінансового права, відрізняються рядом рис:

- складаються в сфері фінансової діяльності держави;
- реалізуються в процесі руху (формування, розподілу й використання) грошових фондів публічного характеру;

– об'єктом відносин є грошові фонди держави й територіальних громад;

– припускають виключну роль держави в цих відносинах.

Таким чином, предметом фінансового права є суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави й територіальних громад із приводу формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів публічних фінансів [176, с. 4–5].

Фінансове право є теоретичною основою низки підгалузей: податкового, бюджетного, банківського, валютного права тощо. Фінансове право регулює відносини, які, з одного боку, дуже важливі для держави, а з іншого – постійно змінюються у зв'язку з її розвитком. Крім того, наука фінансового права «молодша» за інші юридичні науки, хоча фінансові інститути (податки, кредит) з'явилися разом з виникненням держави. До жовтня 1917 року в Росії, а пізніше в Україні з'явилися перші дослідження з фінансового права. Після жовтневих подій фінансове право як навчальна дисципліна було виключене з юридичних та економічних вузів і, звичайно, зупинило свій розвиток. Адміністративно-командній системі не потрібні були дослідження та ідеї застосування наукових основ у процесі прийняття законів. Фінансове право було «поновлене в правах» після захисту Ю. А. Ровінським у 1940 р кандидатської дисертації, у якій досліджувався предмет фінансового права. Крім того, наука фінансового права знайшла свій роз-

виток завдяки ентузіазму С. Д. Ципкіна, М. І. Піскотіна, Н. І. Хімичевої, Н. А. Куфакової, В. В. Бесчеревних, Л. Л. Воронової, Д. А. Бекерської.

Незважаючи на поступовий розвиток цієї науки, основна увага приділялася визначенню поняття «державні фінанси», їх правовому регулюванню (місцеві фінанси на той час не входили до предмета дослідження фінансового права).

До сьогодні науковці ведуть дискусії щодо визначення термінів та предмета фінансового права. Для уникнення колізій та прогалин як у науці, так і в законодавстві, категорії та терміни фінансового права потребують постійного перегляду, уточнення, вдосконалення.

Прибуток – як об'єкт оподаткування в Україні визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду, встановлених згідно зі статтями 135–137 Податкового кодексу України, на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду, визначених згідно зі статтями 138–143 Податкового кодексу України, з урахуванням правил, встановлених статтею 152 Податкового кодексу України [119].

Англійські економісти стверджують, що прибуток – це різниця між виручкою, отриманою від продажу продукції, і повними альтернативними факторними витратами, пов'язаними з виготовленням такої продукції. В економічній енциклопедії за редакцією Л. І. Абалкіна

прибуток характеризується «перевищенням доходів від продажу товарів і послуг над затратами на виробництво і продаж цих товарів».

В. С. Сухарський зазначає, що прибуток – це результат роботи підприємства, показник ефективності його господарської діяльності, що відображає створену і реалізовану додаткову вартість. У ньому відображається запроваджений на підприємстві режим економії та заходи щодо збільшення обсягу виробництва та покращання якості продукції. Прибуток – основне джерело розширеного відтворення, частина його перераховується до бюджету як податки на прибуток, а решта залишається на підприємстві й спрямовується на створення фондів економічного стимулювання і спеціальних фондів тощо.

Розрізняють прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг), зменшений на суму нарахованого (сплаченого) податку на додану вартість (за винятком товарообмінних операцій з нерезидентами), акцизного збору, ввізного мита, митного збору та ін., обов'язкових зборів і платежів, визначених чинним законодавством, а також на суму витрат, що входять до собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг). В умовах фінансового обліку при використанні методу «затрати-випуск», а також при веденні спрощеної форми обліку, наприклад, у фермерських (селянських) і власних господарствах, прибуток визначають як різницю між доходом (виручкою) і сумою витрат на оплату праці з відрахуваннями, амортизацією, оплатою послуг на придбання

матеріалів підприємства в цілому з урахуванням собівартості залишків матеріалів, незавершеного виробництва та готової продукції на початок і кінець періоду, а також перелічених платежів до бюджету [161, с. 186].

У марксистській економічній літературі від часів К. Маркса домінувало визначення прибутку як перетвореної форми додаткової вартості. З кількісного боку прибуток є різницею між ціною продажу товарів і затратами капіталу на його виробництво. Як перетворена форма додаткової вартості прибуток на практиці є продовженням усього авансованого капіталу, усіх факторів виробництва. Такими факторами за сучасних умов західна економічна наука називає працю, капітал (засоби виробництва), землю, діяльність управлінського персоналу з організації виробництва, підприємницьку діяльність, а також ризик, інформацію, час. На відміну від цього, марксистська політична економія стверджувала, що прибуток створюється в результаті експлуатації найманої праці капіталом. Кожен погляд є певною мірою однобічним. Крім того, визначення прибутку як перетвореної форми додаткової вартості, хоча й підкреслює зв'язок цієї категорії з додатковою вартістю (і таким чином фіксує основне джерело прибутку), але є некомплексним, а отже, розкриває зміст прибутку недостатньо.

Привласнення прибутку при капіталізмі є головною метою і вирішальним мотивом виробництва. Усі інші цілі (підвищення ефективності виробництва, стабільні темпи зростання та ін.) є похідними від неї.

Унаслідок цього прибуток є найважливішим критерієм ефективності капіталістичного виробництва, будь-якої підприємницької діяльності.

Політекономічне визначення сутності прибутку – це перетворена форма додаткової вартості, власності, що виражає відносини економічної власності між найманими працівниками та капіталістами щодо створення та реалізації додаткової вартості. Як перетворена форма додаткової вартості, прибуток – результат усього авансового капіталу, факторів виробництва. Такими факторами в сучасних умовах західна економічна наука називає працю, капітал (засоби виробництва), землю, діяльність управлінського апарату з організації виробництва, підприємницьку діяльність (щодо нових комбінацій техніки і технології, створення нових товарів, освоєння нових джерел сировини, упровадження досягнень НТП), а також ризик, інформацію, час. Марксистська політична економія стверджувала, що прибуток – наслідок експлуатації найманої праці капіталом. Кожна з концепцій є дещо однобічною. Прибуток створюється працею, але не лише найманих робітників, а й великого штату менеджерів різних ланок (вищої, середньої, нижчої), наукових працівників, спеціалістів, зайнятих збором, обробкою та наданням інформації. Засоби виробництва, земля як такі прибутки не створюють. Зокрема, прибуток створює праця, затрачена на поліпшення якості землі, її родючості. Щодо засобів виробництва, то за теперішньої значної фондо- та енергоозбро-

еності праці ні праця, відокремлена від засобів виробництва, ні засоби виробництва, відокремлені від праці, прибуток не створюють. У процесі їх поєднання виникає нова продуктивна сила – синергічний ефект, що породжує видимість створення прибутку засобами виробництва. Вирішальну роль у виникненні синергічного ефекту відіграє праця, надаючи руху засобам виробництва, тому основну масу прибутку мають привласнювати наймані працівники. Оскільки без засобів виробництва синергічний ефект неможливий, власники цього фактора мають право на привласнення частини прибутку. Додаткову частину прибутку вони повинні привласнювати у разі виконання функцій підприємця. Ще більший синергічний ефект виникає при поєднанні інших факторів виробництва, зокрема діяльності підприємців або вищих менеджерів щодо впровадження досягнень НТП у виробництво, вмілого керівництва, маркетингової діяльності та ін. Ця нова продуктивна сила формує враження про самостійну роль у створенні прибутку таких факторів, як ризик. Насправді кожен із них реалізується через сукупну дію інших факторів (підприємницьку діяльність, процес управління), але самостійної ролі у створенні прибутку не відіграє. Привласнення прибутку за капіталізму – головна мета і вирішальний мотив виробництва. Решта цілей (підвищення ефективності виробництва, стабільні темпи зростання та ін.) – похідні, тому прибуток є найважливішим критерієм ефективності капіталістичного виробництва, будь-якої

підприємницької діяльності. На підприємствах, викуплених трудовими колективами (народні підприємства), основна мета діяльності – привласнення максимально чистого прибутку на кожного зайнятого. Основні форми існування прибутку – середній прибуток (привласнюють дрібні та середні капіталістичні підприємства), монопольний прибуток (привласнюють монополії, у т. ч. групові, або олігополії), прибуток транснаціональних банків і корпорацій (різновид монопольного прибутку), прибуток державних підприємств та ін. Частину прибутку вилучає держава (в особі центральних і місцевих органів влади), певна його частка спрямовується на виплату дивідендів, відсотків за банківські кредити. У сучасних умовах частину прибутку привласнюють висококваліфіковані наймані працівники, які придбали певну кількість акцій. Прибуток – найважливіше джерело капіталістичного нагромадження, розширеного виробництва. В Україні в 90-х роках ХХ ст. значною мірою здійснювалася прокапіталістична трансформація економічної системи, однак із підприємств через механізм оподаткування стягувалася надто висока частка прибутку, що за глибокої економічної кризи позбавляло їх можливості здійснювати не лише розширене, а й просте відтворення.

На думку В.Е. Коломойцева [64, с. 250–251], є такі види прибутку:

- 1) абсолютний – прибуток, рівний доходу, що продавець одержав від усіх товарів, за винятком витрат;
- 2) «брейк-івен» – рівень операцій, коли протягом зазначеного періоду

одержують такий самий прибуток (не менше і не більше), як і за попередній такий самий період;

3) прибуток від поглинання – зростання курсу акцій об'єднаної фірми порівняно з курсами акцій фірм до злиття і можливий прибуток, що можуть одержати акціонери від реалізації своїх акцій після злиття за рахунок цього підвищення;

4) емісійний – прибуток від розміщення цінних паперів, який одержують великі банки, інші кредитно-фінансові установи в результаті посередництва між емітентами цінних паперів та їх покупцями;

5) монопольний – підвищений прибуток, що дає змогу одержати монопольний контроль за ринком і виробництвом;

6) прибуток на папері – прибуток, що був би отриманий, якби відкриті контракти були ліквідовані у визначений час або за визначеною ціною;

7) прибуток нерозподілений – річний прибуток фірми після оподаткування, що не розподілений на дивіденди акціонерам, а залишається у справі; загальна сума нерозподіленого прибутку за деякий період;

8) прибуток підприємства – частина грошового доходу, що утворюється в результаті господарчо-виробничої діяльності. Визначається як різниця між виторгом від реалізації продукції і сумою затрат на її виробництво і реалізацію. Є однією з форм вартості додаткового продукту, створеного на підприємстві;

9) прибуток «під ап» – прибуток, отриманий у результаті свопа облігаціями, а також валютного або процентного свопа;

10) прибуток потенційний (збиток) – нереалізований прибуток (збиток) за цінними паперами, що ще перебувають у володінні. Потенційний прибуток стає реалізованим лише після продажу цінних паперів;

11) прибуток «притягальний» – прибуток, що породжує прагнення інших компаній проникнути в дану сферу бізнесу;

12) прибуток реінвестований – частка річного прибутку компанії, що не розподіляється між акціонерами, а повторно інвестується в активи цієї компанії;

13) прибуток річний – прибуток компанії, що припадає на звичайного акціонера (після вирахування податків, процентних платежів, непередбачених витрат і дивідендів за привілейованими акціями). Частина отриманого залишку зазвичай дістається акціонерам у формі дивідендів, інша – відраховується до резервних фондів;

14) прибуток стійкий – можливий рівень прибутку, що тривалий час може підтримуватися на стабільному рівні. Наприклад, у машинобудуванні дуже мало підприємств, що можуть постійно збільшувати рентабельність продажів до рівня понад 25%. Якщо рівень стійкого прибутку виявився перевищеним, це може свідчити про те, що керівництво компанії в гонитві за короткостроковими прибутками випустило з поля зору виробничі інвестиції.

Також А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко [46, с. 360–361] визначають такі види прибутку:

– балансовий – сума прибутку підприємства за всіма видами діяль-

ності, відображена в його бухгалтерському балансі. Містить прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг), основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів, інших видів фінансових ресурсів і матеріальних цінностей, а також прибуток від орендних операцій, роялті та позареалізаційних операцій;

– біржовий – прибуток від торгівлі цінними паперами на фондовій біржі, товарами на товарній біржі чи валютою на валютній біржі;

– прибуток бухгалтерський – прибуток від підприємницької діяльності, обчислений за бухгалтерською документацією без урахування документально не зафіксованих витрат самого підприємця, зокрема і втраченого зиску;

– валовий – загальна сума одержаного підприємством прибутку до вирахування податків;

– прибуток залишковий (чистий) (прибуток – нетто) – частина балансового прибутку, яка залишається в розпорядженні підприємства після відрахувань до державного бюджету, виплати процентів за банківський кредит і деяких інших обов'язкових платежів. Використовується для формування фондів економічного стимулювання.

– маржинальний – граничний додатковий прибуток, одержуваний унаслідок реалізації додаткової одиниці продукції.

Примусове стягнення податкової заборгованості. Чинним законодавством України передбачені такі основні заходи примусового

стягнення податкової заборгованості:

– податкова застава майна та майнових прав боржника;

– зупинення операцій на банківських рахунках боржника та його дебіторів;

– стягнення податкової заборгованості у безспірному порядку;

– вилучення готівки;

– звернення стягнення на рухоме майно боржника;

– погашення податкової заборгованості за рахунок надходжень від продажу майна боржника, що здійснюється за рішенням суду;

– застосування механізму банкрутства;

– надання відстрочень та розстрочень сплати податків, інших платежів.

Організація роботи зі стягнення платежів і контроль за своєчасним і повним їх надходженням у дохід бюджету покладені на податкову службу.

Виконання платниками податків та іншими суб'єктами податкового обов'язку об'єктивно не може спиратися тільки на високий рівень їх правової культури та усвідомлення суспільної значущості передбаченої нормами податкового права належної поведінки. У сучасних умовах для забезпечення необхідного рівня податкових надходжень вирішального значення набуває застосування заходів державного примусу в податковій сфері. Останні мають такі специфічні ознаки:

– здійснюються з метою забезпечення режиму законності у сфері

оподаткування та дотримання правил сплати податкових платежів;

- поширюється як на юридичних, так і на фізичних осіб: підстави та порядок їх застосування визначаються фінансовим, адміністративним і кримінальним законодавством;

- їх застосування є результатом реалізації державно-владних повноважень посадовими особами спеціальних державних органів;

- метою податкового примусу є спонукання платників податків до виконання податкового обов'язку;

- різнобічний характер цих заходів (за значущістю, силою впливу та масштабом застосування);

- спрощений процесуальний порядок застосування податкового примусу;

- забезпечення законності при застосуванні заходів податкового примусу, здійснення прокурорського нагляду, а також забезпечення можливості оскарження відповідних рішень [182, с. 199].

Перш ніж застосовувати примусові заходи, податківці здійснюють кроки, спрямовані на економічне оздоровлення підприємств – через реструктурування заборгованості перед бюджетом минулих періодів, списання безнадійної недоїмки та пені.

У випадках, коли у платника податків відсутні кошти для проведення розрахунків з бюджетом, але податкову заборгованість він може погасити через деякий час, застосовується процедура перенесення термінів сплати такої заборгованості.

Завдяки можливості отримувати відстрочення чи розстрочення сплати податкової заборгованості, а також

задекларованих платежів до бюджетів до настання строків їх сплати платники можуть уникнути блокування їх рахунків в установах банків, реалізації майна, яке перебуває у податковій заставі, тощо. Це, у свою чергу, дасть змогу вийти із скрутного фінансового становища, залишитися платоспроможними, зберегти робочі місця працюючим.

Проект бюджету (англ. budget – сумка) – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування) протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) [18].

Складання проектів бюджетів, розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) є невід'ємними складовими бюджетного процесу.

Показники проекту Державного бюджету України на бюджетний період, що настає за плановим, ґрунтуються на індикативних прогнозних показниках Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди (включаючи індикативні прогнозні показники за бюджетними програмами, які забезпечують протягом декількох років виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі тих, що здійснюються із залученням

державою кредитів (позик) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій).

Міністерство фінансів України відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Міністерство фінансів України на підставі основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди та аналізу виконання бюджету у попередніх і поточному бюджетних періодах визначає загальний рівень доходів, видатків і кредитування бюджету та дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання проекту Державного бюджету України та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Міністерство фінансів України подає Кабінету Міністрів України для розгляду проект закону про Державний бюджет України та вносить пропозиції щодо термінів і порядку розгляду цього проекту в Кабінеті Міністрів України.

Кабінет Міністрів України до схвалення проекту закону про Державний бюджет України подає Раді національної безпеки і оборони України цей проект закону по статтях,

пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України.

Кабінет Міністрів України приймає постанову про схвалення проекту закону про Державний бюджет України та подає його разом з відповідними матеріалами Верховній Раді України та Президенту України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому.

Розгляд та затвердження Державного бюджету України відбувається у Верховній Раді України за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України.

А. Г. Загородній та інші автори в Фінансовому словнику стверджують, що бюджет – це грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держави, адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міста, села), підприємства, установи за певний період [46, с. 59].

Бюджетне прогнозування – обґрунтування вірогідних показників доходів і видатків бюджету на перспективу. Це науково-аналітична стадія розроблення бюджету, у процесі якої визначаються концепція, шляхи її вирішення та основні завдання, які мають бути досягнуті. Прогнозування бюджетне – один з видів економічного прогнозування. За часом поділяється на коротко- (1–5 років) і довготермінове (5–10 років). Найпоширенішими його методами є екстраполяція, моделювання, експертні оцінки [46, с. 346].

Як економічна категорія, бюджет є централізованим грошовим фондом, що акумулюється на рівні певного утворення (держави або територіальної громади) та яким розпоряджається

відповідний орган державної влади. Визначення бюджету як сукупності економічних відносин зовсім не означає його сталості. Певні коригування обов'язково мають місце в бюджетних відносинах як на стадії розробки проекту (річні зміни дохідної або видаткової частини бюджету), так і на стадії виконання (наприклад, під час секвестрації пропорційного скорочення видатків при виконанні бюджету). Таким чином, як економічна категорія, бюджет охоплює сукупність економічних відносин, що пов'язані з формуванням, розподілом, використанням певних централізованих грошових фондів для фінансування завдань державних і адміністративно-територіальних утворень і виконання функцій відповідних органів влади.

Як правова категорія, бюджет становить правовий акт, основний фінансовий план створення, розподілу й використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади. Потрібно також обов'язково розмежовувати поняття бюджету (переважно мають на увазі саме економічний бік цієї категорії) та закону (або акта) про бюджет (правовий бік бюджету). Як і для правової категорії, бюджету характерні кілька особливостей:

- бюджет затверджує відповідний представницький орган державної влади;
- термін дії акта, що затверджує відповідний бюджет, дорівнює бюджетному періоду;
- бюджет, як фінансовий план, закріплює юридичні права та обов'язки учасників бюджетних відносин.

Складанню проектів бюджету передує розробка основних програм макроекономічних показників економічного і соціального розвитку на плановий рік, зокрема щодо обсягу ВВП, зведеного балансу фінансових ресурсів, балансу доходів і витрат населення, платіжного балансу, валютного плану.

Прожитковий мінімум (лат. *minimum* – найменше) – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [141].

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пен-

сії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції України та законів України;

- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Для оцінки рівня життя в регіоні, розроблення та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів, органами місцевого самоврядування може затверджуватися регіональний прожитковий мінімум, не нижчий від встановленого відповідно до Закону.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг.

Порядок проведення науково-громадської експертизи встановлюється на принципах соціального партнерства та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і

демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Прожитковий мінімум публікується в офіційних виданнях загальнодержавної сфери розповсюдження.

У науковій літературі розглядають бюджет сім'ї споживчий мінімальний (прожитковий мінімум) – мінімально необхідний рівень споживання матеріальних благ та послуг для забезпечення нормальної життєдіяльності людини при даному рівні розвитку продуктивних сил і досягнутому рівні життя населення. Може визначатися у натуральній (споживчій) вартості та грошовій формі [161, с. 29], у розрахунку на одного члена сім'ї за категоріями населення на певний період (рік, місяць) [46, с. 63].

Прожитковий мінімум існує у двох основних формах:

- 1) фізіологічний мінімум (життєві засоби, необхідні для задоволення головних фізіологічних потреб);
- 2) соціальний мінімум (крім потреб фізіологічного мінімуму, мінімальні духовні та соціальні запити).

Для визначення абсолютного рівня прожиткового мінімуму найточнішим є метод споживачього кошика. Так, у Болгарії такий кошик наприкінці 80-х років XX ст. на сім'ю з двох осіб мів 552 позиції, з трьох – 639, із чотирьох – 652, щодо продовольчих товарів споживчий кошик складався із 149 позицій з таким розрахунком, щоб структура харчування забезпечувала денну калорійність для працюючих 2 822 ккал, для пенсіонерів –

2 026, для дітей – 2 123 ккал. Рівень прожиткового мінімуму щодо середнього доходу на душу населення в цій країні становить до 70%. У Білорусі та країнах Балтії прожитковий мінімум обчислюють на основі показника соціального прожиткового мінімуму, у Росії та Казахстані – фізіологічного. У США прожитковий мінімум встановлюється на рівні офіційно визначеної лінії бідності – грошової оцінки певного набору товарів і послуг в роздрібних цінах. До нього входять навіть такі статті витрат, як купівля свічки в церкві під час богослужіння, пожертвування жебракам та ін. У 1964 р. прожитковий мінімум для типової міської американської сім'ї з чотирьох осіб становив 3 130 дол., у 1974 – 4 550, у 1994 – 9 500 дол. У 1970 р. доходи, нижчі від лінії бідності, отримували 25,6 млн осіб (11% населення), в 1994 – до 14%. З величиною прожиткового мінімуму тісно пов'язаний показник мінімальної заробітної плати, що базується на наборі товарів і послуг, які задовольняють головні фізіологічні та соціальні потреби окремої людини або типових сімей (з однією дитиною, двома дітьми і т. д.). У США він враховує оплату житла, до 20% м'ясопродуктів, купівлю раз на 5 років уживаного автомобіля та ін. Мінімальний рівень заробітної плати тут встановлено з розрахунку, що річне споживання м'яса на душу населення – 80 кг (міжнародна організація продовольства рекомендує 33 кг м'яса на рік, і саме стільки його споживають у слаборозвинених країнах).

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету) [18].

Профіцит бюджету затверджується з метою погашення боргу, забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів та придбання цінних паперів.

Граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді і державного боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, граничний обсяг надання державних гарантій, а також повноваження щодо цих гарантій визначаються законом про Державний бюджет України.

Місцевий бюджет може затверджуватися з профіцитом за загальним фондом у разі спрямування до бюджету розвитку коштів із загального фонду такого місцевого бюджету, виконання зобов'язань за непогашеними позиками, а також для забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період).

У науковій літературі розрізняють державний бюджет:

- нормальний (збалансований), коли надходження і видатки бюджету врівноважені;
- дефіцитний, коли видатки перевищують доходи;
- профіцитний, коли доходи перевищують видатки.

Дефіцитний бюджет зазвичай має місце у період спаду обсягів національного виробництва, коли податкові надходження зменшуються, а потреба у видатках зростає.

Профіцитний бюджет характерний для періоду економічного зростання і застосовується як засіб для упередження економічного буму, за яким неминуче настає економічний спад [41, с. 483–484].

Процент (відсоток) (лат. pro centum – на сотню, сота частина якої-небудь кількості або числа) – плата за користування різноманітними формами кредиту (банківського, комерційного, споживчого, державного, іпотечного, ломбардного, коротко- і довготермінового та ін.).

Відсоток виник у період розпаду первіснообщинного ладу і зародження рабовласницького.

Комплексне визначення сутності відсотка, у т. ч. його рівень, залежить насамперед від панівного типу власності в межах певного суспільного способу виробництва, від основної форми кредиту. Так, за рабовласницького і феодального способів виробництва провідною формою кредиту був лихварський кредит, який органічно поєднувався з відповідними типами власності та формами їх економічної реалізації. Головними позичальниками тут були клас рабовласників і феодалів, які брали кредит насамперед для паразитичного споживання. Це було однією з вагомих причин високих відсотків за лихварський кредит. Хоча позичальниками кредитів були також селяни й реміс-

ники і брався він для інших цілей, високий відсоток для панівних класів значною мірою впливав на величину відсотка для дрібних виробників. За капіталізму кредит надається передусім для задоволення потреб дієвого капіталіста, тому величина відсотка не повинна придушувати потреб підприємницького капіталу, має певною мірою узгоджуватися з величиною підприємницького доходу. На величину відсотка вагомий вплив мають умови конкурентної боротьби між різними групами капіталістів та інші чинники.

Процент – це: 1) сота частка числа, прийнятого за ціле, за одиницю; 2) дохід, одержуваний за кожні 100 грошових одиниць, вкладених у банк; 3) плата, одержувана кредитором від боржника за користування відданими в позику грошми; 4) винагорода, обчислювана залежно від обороту, доходу [64, с. 257].

Процент – плата позичальника у боргових (кредитних) відносинах. Розрізняють такі його форми: депозитний, позиковий, обліковий.

Процент депозитний – плата банків за кошти, що зберігаються на депозитних (вкладних) рахунках клієнтів.

Процент позиковий – одна з центральних категорій ринкової економіки, що є формою ціни позичених коштів (капіталу). Він являє собою винагороду, яку заощадження приносять тому, хто дає гроші в борг, а також ціну, яку сплачує позичальник кредитору. Кількісно позиковий процент може бути визначений нормою або ставкою. Норма процента обчислюється відношенням доходу кре-

дитора від наданого кредиту до абсолютної величини цього кредиту. Розмір процентної ставки визначає співвідношення попиту і пропозиції кредитних ресурсів. Крім того, на величину процента впливають такі чинники, як політика центрального емісійного банку, циклічні та сезонні коливання кон'юнктури, темпи інфляції, зміна валютного курсу, стан платіжного балансу та інші.

Процент обліковий – це: 1) плата, що знімається банками за авансування грошей шляхом купівлі (обліку) векселів, цінних паперів, купонів, облігацій та інших боргових зобов'язань до настання термінів оплати за ними. Дорівнює різниці між номіналом боргового зобов'язання та сумою, сплачуваною банком у разі дострокового викупу, цього зобов'язання;

2) позиковий, кредитний процент, стягуваний банками за надання міжбанківського кредиту [46, с. 367].

Прямі податки. Критерієм класифікації податків на прямі та непрямі є можливість теоретичного перекладання їх на споживача. Цей критерій базується на припущенні, що безпосереднім платником прямих податків є власник оподатковуваного майна або отримувач оподатковуваного прибутку, а остаточним платником непрямих податків є споживачі товарів, на яких податки перекладаються через надбавку до ціни.

Прямі податки встановлюються безпосередньо до платників, їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування. Непрямі податки

встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

До прямих податків належать всі прибуткові та майнові податки.

Вони встановлюються на дохід або майно платника податків і сприяють такому розподілу податкового тягаря, при якому більше податків платити той, хто має більш високі доходи та більше майна. Такий принцип оподаткування більшість економістів вважає справедливим.

Разом з тим пряме оподаткування вимагає відпрацювання складного механізму стягнення податків, оскільки виникають проблеми в обліку об'єкта оподаткування. Крім того, вимагається відпрацювання механізму попередження ухилень від оподаткування.

Прямі податки поділяють на дві групи: особисті та реальні. Різниця між ними – у співвідношенні платника та об'єкта оподаткування. При особистому оподаткуванні первинним є платник, і податки встановлюються персонально для нього, а вторинним – об'єкт обкладання. При реальному оподаткуванні передбачається оподаткування майна за зовнішніми ознаками, тобто первинним виступає об'єкт обкладання, а вторинним – платник.

Отже, особисті податки – це податки, які встановлюються особисто для конкретного платника залежно від його доходів. У сучасній практиці оподаткування видами особистих податків є податок з доходів фізичних осіб, майновий, на спадщину і дарування.

Реальні податки – це податки, що передбачають оподаткування майна за зовнішніми ознаками; їх платниками є власники майна, незалежно від доходів. До цих податків належить земельний, домовий, промисловий, на грошовий капітал.

У сучасних умовах економічного розвитку прямі податки є базисом податкових систем держав з розвинутою ринковою економікою, тому що вони мають значні переваги порівняно з непрямими. Можна виділити основні з них:

– пряме оподаткування дає можливість державі впливати на економічні процеси (інвестиційну активність, накопичення капіталу, сукупне споживання, ділову активність), наприклад, податок на прибуток має порівняно невисоку питому вагу у доходах бюджету через низьку рентабельність, існує можливість його широкого використання як важеля регулювання економіки;

– прямі податки дають можливість встановлення прямої залежності між доходами платника і його відрахуваннями в бюджет, тобто реалізується принцип справедливості, але велике значення має встановлення підходу до градування ставок. Справедливість прямого оподаткування не є автоматично діючою аксіомою, вона реалізується через шкалу;

– прямі податки розподіляють податковий тягар так, що той, хто має високі доходи, платить до бюджету більше, ніж той, хто має більш низькі доходи.

Таким чином, прямі податки об'єктивно більшою мірою володі-

ють стимулювальними можливостями щодо безпосередніх товаровиробників. Їх вплив на відтворювальні процеси здійснюється безпосередньо, через зменшення чи збільшення прибутку (доходу), який залишається в розпорядженні платників податків. З погляду макроекономіки регулюється як інвестиційний, так і споживчий попит та пропозиція. Одночасно держава впливає на напрями використання національного доходу. Прямі податки за певних умов (які не обмежуються рівнем податкової ставки) спроможні повністю знищити стимули до вдосконалення виробництва та накопичення капіталів. Натомість ефективно побудована система прямого оподаткування, що володіє необхідною гнучкістю, здатна досягти чітко поставлених цілей або насамкінець пом'якшити недоліки, які на даному відрізку часу важко усунути чи запобігти. Об'єктивно закладені в прямих податках суттєві стимулювальні можливості пояснюють широке використання та постійне вдосконалення їх механізму в країнах, що поставили за мету досягнення високого рівня економічного розвитку на базі розширення та підвищення ефективності суспільного виробництва.

Прямі податки:

- платить і несе на собі одна особа;
- закладають у ціну на стадії виробництва у виробників;
- стягуються за декларацією і за кадастрами;
- стягуються з виробництва цінностей: доходу і майна.

З цього випливає, що прямі податки – це податки, які стягуються внаслідок

придбання і накопичення матеріальних благ та залежать від масштабів об'єкта оподаткування. Вони розподіляють податковий тягар так, що ті, хто має вищі доходи, платять більше.

Орієнтація на використання прямих податків як центрального елементу податкової системи є важливим напрямом побудови цивілізованої податкової системи. Такі тенденції характерні для ряду провідних країн із розвиненою ринковою економікою, зокрема США і Японії, хоча кожна з них має свої особливості. Натомість не можна не відзначити, що співвідношення в мобілізації податкових надходжень між прямими і непрямими податками значною мірою визначається рівнем економічного розвитку і відповідно стабільністю зростання накопичень, а також національними особливостями. Саме тому перспективи використання всієї сукупності податків мають виходити з принципів цілісності та системності оподаткування, а не механічного подення прямих і непрямих податків.

Щодо об'єктів оподаткування розрізняють податки на особисті доходи, на прибутки корпорацій, на житло, капітал, патенти, цінні папери, землю.

В.Е. Коломойцев вважає, що податок прямий – це податок, стягнутий державою безпосередньо з доходів або майна платника податків [64, с. 236].

М.І. Карлін стверджує, що прямі податки – це податки, що встановлюються безпосередньо до платника, який сплачує їх до бюджету держави. Обсяги таких податків залежать від податкової бази [61, с. 137].

І.О. Петровська і Д.В. Клиновий вважають, що прямі податки встановлюються безпосередньо стосовно платників, їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування. Прямі податки сприяють такому розподілу податкового пресу, при якому більше платять ті члени суспільства, які мають більші прибутки [115, с. 53].

П.А. Лайко і Р.П. Жарко зазначають, що прямими податками є ті, об'єктами оподаткування яких виступає майно або доходи платників. Прямі податки, у свою чергу, за ступенем урахування фінансового становища платника поділяються на реальні та особисті. При цьому перші його не враховують, а другі прямо від нього залежать [82, с. 22].

Прямі податки	
Особисті	Реальні
Подушний	Земельний
Прибутковий	Домовий
Майновий	Промисловий
На спадщину і дарування	На грошовий капітал

Відмінність між особистими і реальними податками полягає у співвідношенні платника й об'єкта оподаткування.

При особистих податках первинним явищем виступає платник, а вторинним – об'єкт оподаткування.

При реальних податках первинним виступає об'єкт оподаткування, а вторинним – платник.

Реальні податки припускають оподаткування майна за зовнішніми ознаками. До них належать земельний, домовий, промисловий податки, податок на капітал.

У сучасних умовах ширше застосовуються особисті податки, із яких найбільше поширення одержали прибутковий і майновий [115, с. 54].

Публічні видатки – витрати публічних грошових фондів, які виражають урегульовані правовими нормами соціально-економічні відносини публічного характеру, що складаються при розподілі (перерозподілі) та використанні коштів публічних фондів та забезпечують задоволення публічного інтересу, визнаного державою чи органами місцевого самоврядування [100].

С.І. Іловайський у своєму підручнику фінансового права використовує терміни «публічні фінанси» та «публічні видатки» як синоніми термінам «державні фінанси» та «державні видатки». Коментуючи класифікацію державних видатків, запропоновану Д.М. Львовим у «Курсі фінансового права» та В.О. Лебедевим у підручнику «Фінансове право», С.І. Іловайський пише: «Дуже розповсюдженим є розподіл публічних видатків на виробничі та невиробничі». Аналізуючи видатки на військові цілі та мілітаризм держав, С.І. Іловайський зазначає, що «останній не лише призводить до величезних публічних видатків, але також є тяжким тягарем для всього народного господарства». Далі, аналізуючи зростання видатків у державі Іловайський С.І. пише: «Дійсно, статистичні дані вказують на вражаюче зростання публічних видатків. (...) Не менш швидко, а в деяких випадках швидше ніж навіть державні, зростають видатки

місцевих самоврядних союзів, особливо великих міст».

Крім того, досліджуючи державні фінанси наприкінці XIX ст., класики фінансового права царської Росії часто відносили до категорії «державні видатки» не тільки видатки державної казни (тобто суто державні видатки в сьогоденнішому розумінні), але й видатки інших «примусових союзів у державі» (громад, земств, округів та інших місцевих утворень) [68].

О.Д. Василик стверджує, що з Державного бюджету України фінансуються такі заходи:

- виробничі і невиробничі будівництво, геологорозвідувальні та проектно-пошукові, природоохоронні та інші роботи, що здійснюються відповідно до загальнодержавних програм;
- заходи у галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я, фізичної культури, соціального забезпечення, що здійснюються установами і організаціями державного підпорядкування;
- загальнодержавні централізовані програми з підвищення життєвого рівня народу, заходи щодо соціального захисту населення;
- на виплату всіх видів пенсій;
- на утримання органів державної влади і державного управління України, судів і прокуратури;
- на утримання армії, органів державної безпеки, Національної гвардії, органів правопорядку;
- на утримання матеріальних і фінансових резервів загальнодержавного значення, касової готівки тощо.

Крім зазначених витрат, з загально-державного бюджету фінансуються заходи з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, конверсії та структурної перебудови економіки, фонду інвалідів, фонду зайнятості, видатки за зовнішньоекономічними зв'язками тощо [21, с. 47–48].

Таким чином, у часи формування фінансового права протягом XIX ст. та на початку XX ст. українські і російські класики використовують терміни «публічні фінанси» та «державні фінанси» як синоніми. Однак як основний термін часто використовувався останній, тому що в ті часи в Росії ще не відбулося чіткого поділу на публічне, приватне та державне в юридичній та економічній літературі. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. усе публічне фактично стало отожднюватися з державним, унаслідок чого термін «державне» повністю замінив термін «публічне».

Водночас зарубіжні автори XX ст. використовували у своїх роботах терміни «публічні фінанси», «публічні фонди» та «публічні видатки», які перекладалися українською і російською мовами як державні фінанси, державні фонди та державні видатки заради відповідності термінології, що використовувалася в радянському фінансовому праві. Прикладом такої трансформації термінів при їх перекладі є робота відомого класика фінансового права, французького вченого П. М. Годме, яка мовою оригіналу має назву «Публічні фінанси», а в перекладі – «Фінансове право». При перекладі цієї роботи термін

«публічні фінанси», який вживався автором оригіналу, в багатьох місцях був замінений прийнятним для фахівців СРСР терміном «державні фінанси».

Під видатками необхідно розуміти витрачання лише коштів грошових фондів. У матеріальному аспекті під публічними видатками розуміється зменшення чистої вартості активів відповідних фондів у результаті здійснення встановлених нормами права видаткових операцій. Це означає, що до публічних видатків належать лише ті фінансові відносини, які мають розподільчий (та перерозподільчий) характер. Отже, публічні видатки можуть розглядатися у таких аспектах:

- в економічному – як зменшення чистої вартості активів відповідних грошових фондів у результаті здійснення встановлених нормами права видаткових операцій;

- у матеріальному – як кошти публічних фондів, що розподіляються та використовуються відповідно до правових норм;

- в організаційному – як процес розподілу та використання коштів публічних фондів, що відбувається відповідно до правових норм;

- у юридичному – як публічні відносини, які мають соціально-економічний характер та виникають виключно на підставі правових норм з приводу розподілу (перерозподілу) та використання коштів публічних фондів.

Використання у фінансовому праві та фінансовому законодавстві визначень категорії публічних видатків

та системи публічних видатків у сучасній Україні дозволить вдосконалити понятійний та категорійний апарат фінансового права, усунути колізії правових норм, які регулюють утворення, управління, розподіл (перерозподіл) та використання коштів публічних фондів усіх видів.

Чинна класифікація бюджетних видатків в Україні загалом відповідає основним вимогам міжнародних стандартів класифікації. Але правове регулювання класифікації видатків усіх інших видів публічних фондів, які існують в Україні, потребують подальшого вдосконалення.

Таким чином, сукупність фінансово-правових норм, які регулюють відносини з приводу використання коштів публічних фондів, формують розділ Особливої частини фінансового права, який містить ряд фінансово-правових інститутів. Отже, правове регулювання публічних видатків отримує своє відображення у відповідних фінансово-правових інститутах. Сукупність цих правових інститутів пропонується називати «правове регулювання публічних видатків». Сукупність правових інститутів стосовно правового регулювання публічних видатків пропонується називати підгалуззю фінансового права (або розділом фінансового права).

Підгалузю правового регулювання публічних видатків є еволюційним розвитком інституту правового регулювання державних та муніципальних видатків, який сьогодні виділяється та визначається майже всіма вченими-юристами у галузі фінансового права.

Аналізуючи зміст інститутів правового регулювання публічних видатків, необхідно звернути увагу на їх тісний зв'язок з інститутами бюджетного та податкового права: відносини, які регулюються цими інститутами, отримують розвиток у процесі виконання публічних видатків як кінцевого етапу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання коштів публічних фондів.

Звідси стає зрозумілою надзвичайно важлива роль та практичне значення фінансово-правових інститутів публічних видатків, необхідність у чіткості розуміння системи публічних видатків та однозначності правових норм, які регулюють відповідні відносини.

Класифікація видатків бюджету:

- функціональна класифікація, що пов'язана з функціями держави, на виконання яких спрямовуються бюджетні кошти;

- економічна класифікація, що пов'язана з економічною характеристикою операцій, на проведення яких здійснюються видатки; виділяють поточні видатки і капітальні видатки (видатки розвитку);

- відомча класифікація за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів; визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів;

- програмна класифікація видатків використовується під час формування бюджету за програмно-цільовою ознакою [172, с. 149].

Система публічних видатків в сучасній Україні:

- публічні видатки держави;
- публічні видатки органів місцевого самоврядування;
- публічні видатки соціального призначення.

До публічних видатків держави належать:

- видатки Державного бюджету України, включаючи видатки спеціального фонду Державного бюджету України;

- видатки державних позабюджетних фондів соціального призначення, зокрема видатки Пенсійного фонду України

- видатки грошових фондів підприємств, установ та організацій, заснованих на державній формі власності.

До публічних видатків органів місцевого самоврядування належать:

- видатки публічних солідарних фондів обов'язкового соціального страхування, а саме: видатки фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; видатки фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; видатки фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

- видатки публічних накопичувальних фондів обов'язкового страхування, а саме: видатки недержавних пенсійних фондів, через які здійснюється накопичення, інвестування, розподіл та використання коштів обов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування (коштів другого рівня пенсійної системи).

Публічні фінанси – фінанси, власником яких є держава й територіальні громади.

Поняття «Публічність» походить від латинського терміна *publicus* – суспільний, належний усім людям, гласний, відкритий, спільний. Термін *finance* (фінанси) етимологічно бере свій початок від латинського слова *finis* що означало строк платежу.

У зарубіжній юридичній термінології, зокрема в американському та англійському праві, публічність трактується як те, що належить державі, нації, комуні (територіальному об'єднанню громадян), усьому людству взагалі, дозволене для спільного використання; те, що не належить жодній певній окремій особі або певному конкретному класу. Іншими словами, визначається різниця між поняттями «публічний» та «класовий», що дозволяє розрізняти суспільні явища, які мають «публічний», але не «класовий» характер.

До наших часів дійшла відома формула розмежування права на публічне та приватне, яка приписується стародавньому римському юристу Ульпіану: «Публічне право є те, що належить до положення римської держави; приватне – те, що стосується інтересів приватних осіб». Римські юристи зводили відмінність приватного та публічного у суспільних відносинах та праві до різниці інтересів, що захищалися державою, поділяючи інтереси на приватні та публічні.

У російському дореволюційному праві проблема посилювалася ще й тим, що в ньому поділ на публічне

та приватне історично не був виражений настільки чітко, як в інших державах, через певні особливості та помітну питому вагу звичаєвого права.

Французькі вчені Савіньї та Шталь запропонували взяти за основу розмежування публічного та приватного у суспільних відносинах мету виникнення відносин. Вони звернули увагу на те, що одні юридичні відносини мають на меті та визначають своїм завданням задоволення потреб однієї окремої людини, а метою та завданням інших є поєднання людей в одне ціле та регулювання їх життя в цьому єдиному цілому.

Ще одна ознака для розмежування публічного та приватного була запропонована Єллінеком. Вона полягала у характері правового регулювання відносин між суб'єктами: у публічних відносинах норми, які їх регулюють мають імперативний характер (вони не можуть бути змінені волею окремої, приватної особи), а в приватних – диспозитивний, який може змінюватися залежно від бажань суб'єктів відносин

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції дискусія юристів (теоретиків і практиків) у СРСР про публічне та приватне в суспільних відносинах та в праві набула швидше політичного, ніж наукового, характеру і поступово звелася до обговорення доцільності поділу права на публічне та приватне в радянській системі. Необхідність у поділі на публічне та приватне в системі радянського права відкидалася у зв'язку з невизнанням нічого приватного, оскільки все у сфері господарювання є публічно-правове, а не приватне. Це

означало припинення пошуків будь-яких специфічних ознак, за якими можна провести чітке розмежування між приватним, державним та публічним у суспільних явищах, відносинах та у правових нормах, які їх регулюють. Таким чином, це питання стало неактуальним, а декларування повного витіснення публічним усього приватного в суспільних відносинах тривало в СРСР аж до 80–90-х років минулого століття.

Унаслідок майже повної націоналізації економіки, знищення приватної власності у виробничій сфері та тотального панування суспільної власності на засоби виробництва сталася ще одна трансформація поняття публічного: відбулася поступова підміна терміна «публічне» на термін «державне». Це означало повне витіснення всіх можливих різновидів публічного лише таким видом публічного, як державне. При цьому значно звузилося розуміння того, про що йшлося спочатку, оскільки державне не охоплює поняття муніципальне та суспільне взагалі.

Лише у зв'язку з радикальними змінами суспільного життя наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття питання розмежування публічного, приватного та державного знову стало актуальним. Ця зміна сталася з відродженням різних форм власності: державної, комунальної, колективної, змішаної та приватної.

Виходячи з викладеного, можна виділити такі ознаки публічності:

- право власності на об'єкт: державна власність або власність територіальної громади;

– мета використання об'єкта: використання його в інтересах усього людства, всієї держави, нації, територіальної громади чи усього об'єднання людей, що створено не за класовим принципом;

– норми, що регулюють відносини між суб'єктами, які мають тільки імперативний характер;

– система централізованого регулювання життєвих відносин;

– публічні права захищаються за ініціативою держави або муніципальних органів;

– публічне право регулює важливі відносини для всього суспільства, громадян як на державному рівні, так і на муніципальному.

Таким чином, виходячи із запропонованих ознак можна зробити висновки, що публічність – це загальне право власності на об'єкт, що має суттєве значення для суспільства в цілому, держави, адміністративно-територіальної одиниці або певної сукупності людей, правовідносини, які регулюються нормами імперативного характеру і захищаються за ініціативою держави або муніципальних органів.

Щодо співвідношення державного та публічного, то, виходячи з наведеного визначення, можна зробити висновки про те, що публічне – це більш широке поняття, оскільки охоплює не тільки державні інтереси, а й муніципальні та інтереси окремої сукупності людей, що об'єднуються між собою єдиним інтересом. Наприклад: фонд страхової компанії «Оранта», фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві

та професійних захворювань, фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – це недержавні та немуніципальні, але централізовані грошові фонди, створені для задоволення інтересів певної групи населення. Таким чином, вони є публічними грошовими фондами.

У Сучасному тлумачному словнику економічних та фінансових термінів підкреслюється те, що фінанси господарюючого суб'єкта вказують на стан його капіталу; державні фінанси належать до сфери управління коштами, які є у розпорядженні держави та державних установ; фінанси – це умови, за яких утворюються та використовуються результати фінансових операцій.

Російські вчені в підручниках визначають фінанси як економічний інструмент розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу, інструмент контролю за утворенням і використанням коштів фондів]. У даному випадку фінанси визначаються як відносини, що стосуються лише держави та підприємств. На нашу думку, в такому визначенні не враховані відносини, що виникають з приводу утворення, розподілу та використання централізованих та децентралізованих коштів органів місцевого самоврядування, а також публічних фондів, які не завжди є державною чи комунальною власністю.

Вчені – правники-фахівці з фінансового права – також не залишилися осторонь проблеми визначення поняття «фінанси» та розкриття його

змісту. У сучасному підручнику з фінансового права наводиться таке визначення: «Фінанси являють собою відносини, які регулюють формування, розподіл, перерозподіл та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів. Найважливіші ознаки, властивості, риси, які розкривають сутність фінансів, відображаються у їх функціях. Фінанси, функціонуючи як інструмент розподілу частини сукупного суспільного продукту, водночас і контролюють розподіл його на частини, співвідношення цих частин, шляхи витрачання фондів. Цим і зумовлюються дві функції фінансів: розподільча та контролююча.

Визначаючи поняття «фінанси», автори сучасних підручників з фінансового права погоджуються з тим, що:

– до фінансів потрібно відносити суспільні відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу, перерозподілу та використання коштів фондів як держави, так і органів місцевого самоврядування всіх видів, а також коштів фондів підприємств, організацій та установ;

– фінанси відіграють роль економічного інструменту поділу та перерозподілу валового внутрішнього продукту та частини національного доходу. Іншими словами, фінанси виконують розподільчу та перерозподільчу функцію у суспільних відносинах, а також функцію контролю;

– метою утворення, розподілу та використання грошових фондів, є матеріальне забезпечення потреб суспільства і виконання функцій, за-

вдань держави та органів місцевого самоврядування.

На нашу думку, таке визначення доцільно розширити, щоб охопити також і суспільні відносини, що виникають у процесі утворення, розподілу, перерозподілу та використання коштів фондів за рахунок яких задовольняються суспільні інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, і які можуть не бути державною чи комунальною (муніципальною) власністю.

В.І. Кравченко, який досліджує виникнення та розвиток місцевих фінансів, зазначає, що в українській фінансовій літературі термін «місцеві фінанси» стосовно СРСР уперше вживається лише на початку 90-х років; в окремих російських виданнях, навіть 90-х років, стверджується, що місцеві фінанси – це частина державних фінансів [100, с. 29]. Якщо причиною функціонування фінансів взагалі є поява держави та товарно-грошових відносин, то причиною виникнення місцевих фінансів є наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їх органи влади [100, с. 39]. В.І. Кравченко визначає місцеві фінанси як систему формування, розподілу і використання грошових фондів та інших фінансових ресурсів для реалізації місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань (як власних, так і делегованих) [100, с. 43].

Деякі автори вважають, що місцеві фінанси та місцеві грошові фонди не можуть бути публічними, оскільки відносно державних вони

децентралізовані. А ознака централізації при визначенні публічності є обов'язковою. Саме у зв'язку з цією ознакою виникають суперечливі погляди різних учених щодо понять «централізація» і «децентралізація» фондів. На нашу думку, не можна однозначно стверджувати, чи є певний грошовий фонд централізованим чи децентралізованим. Оскільки все залежить від того, на якому рівні він розглядається. Наприклад, якщо порівнювати державний та місцеві грошові фонди, то останні є децентралізованими, а пов'язані з ними відносини не регулюються органами держави. Але якщо співвідносити фонди органів місцевого самоврядування і фонди суб'єктів, що розташовані на відповідній території (підприємств, установ та організацій), то фонди місцевого самоврядування є централізованими, оскільки саме до місцевого бюджету надходять кошти господарюючих суб'єктів, що перебувають на відповідній території, при сплаті місцевих податків і зборів та інших платежів та централізовано на певній території здійснюється регулювання суспільних відносин органами місцевого самоврядування при виконанні як власних повноважень, так і делегованих державою. Отже, хоча ця ознака і є суперечливою, виходячи з наведених аргументів, можна визначити, що місцеві фонди є централізовані і відповідають ознакам публічності, оскільки слугують для задоволення суспільних потреб населення певної території.

Щодо такої ознаки публічності, як право власності на об'єкт та мета

його використання, то, якщо вважати об'єктом місцевий бюджет відповідної територіальної одиниці, право власності на ресурси, що до нього входять, мають органи місцевого самоврядування, що діють від імені і в інтересах населення, яке проживає на відповідній території. Норми, що регулюють відносини між суб'єктами, мають імперативний характер, оскільки внесення змін до цих норм можливе лише за рішенням колегіального органу, місцевої ради, а не конкретного суб'єкта, і воно обов'язкове для виконання на території, де буде прийняте. Відповідно до Бюджетного кодексу України та інших нормативно-правових актів права щодо цих фондів захищаються за ініціативою держави або муніципальних органів. Місцеві грошові фонди повністю відповідають ознакам публічності і їх можна вважати публічними.

Сучасна система публічних фінансів в Україні охоплює такі ланки:

1) публічні фінанси держави – складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних грошових фондів держави;

2) публічні фінанси органів місцевого самоврядування складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних грошових фондів органів місцевого самоврядування всіх видів;

3) публічні фінанси суспільного (соціального) призначення склада-

ються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних грошових фондів, за рахунок яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, та які не є державною чи комунальною власністю.

Матеріальною основою системи публічних фінансів України є такі публічні грошові фонди:

- публічні грошові фонди держави;
- публічні грошові фонди органів місцевого самоврядування;
- публічні грошові фонди, за рахунок яких задовольняються суспільні інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, та які не є державною чи комунальною власністю.

Фінанси державні – сукупність розподільчо-перерозподільчих відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих грошових фондів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. З позицій держави формування централізованих грошових фондів характеризує відносини і обміну, і розподілу, і перерозподілу. Відносини обміну незначні за обсягами і питомою вагою, пов'язані з надходженням доходів, отриманих від реалізації державного майна і ресурсів, що належать державі, від майнових прав, надання послуг тощо; відносини розподілу відображають частку держави у створеному ВВП, яку вона отримує у формі непрямих податків; від-

носини перерозподілу – формування фондів за рахунок оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб. У процесі використання державних коштів виникають відносини розподілу і перерозподілу. Розподільчі відносини характеризують використання тієї частини державних доходів, яку вона отримує на основі обміну і розподілу, а перерозподільчі – тієї, що отримана на основі перерозподілу. З погляду юридичних і фізичних осіб, державні фінанси мають насамперед яскраво виражений перерозподільчий характер, хоча в них наявні й елементи обміну – плата за державні послуги. За матеріальним змістом державні фінанси відображають обсяг фінансових ресурсів, сконцентрований у державному секторі (державні підприємства, банки, страхові компанії та ін.), а також частку держави в майні акціонерних товариств; доходи, отримані нею від належного їй майна та майнових прав; від підприємницької діяльності держави та від державних послуг; на основі перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків; мобілізовані через систему державного запозичення та емісійний дохід держави. У цілому – це сума коштів, яка може бути спрямована державою на її участь у виробництві ВВП і на фінансування витрат, що забезпечують реалізацію функцій держави [41, с. 800].

Пул (англ. pool – спільний котел) – форма монополії або іншого господарського структурного об'єднання, в яких прибуток суб'єктів цієї діяльності надходить до спільного фонду

й розподіляється між ними за заздалегідь визначеними пропорціями або квотами.

А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко зазначають, що пул – одна з форм угоди між підприємцями, за якої прибуток спрямовують до загального фонду і розподіляють згідно з квотами, наперед визначеними учасниками пулу (за розмірами їхніх капіталів, обсягами виробленої продукції тощо) [46, с. 369–370]

Термін «пул» вживається і для позначення форми міжнародного об'єднання центральних банків. Пул також означає відповідний вид корпорації фермерів Канади, США та Австрії, які займаються переважно збутом пшениці. Пулом називали й мідну монету ханів Золотої Орди у XII–XV ст., що важила 1–2 г, з одного боку якої були викарбувані дані про рік і місце її випуску, з іншого – зображення різних тварин, птахів, квітів, господарських предметів або геометричних фігур. Таку назву мали також монети, що карбувалися в Середній Азії з кінця XVIII до початку XX ст. Приблизно в 1774 у Бухарі пулом стали називатися гроші (вага пулу – 4,5 г, протягом XIX ст. вона знизилася до 2,6 г). Пул є розмінною монетою в Афганістані (1 афгані = 100 п.).

В.І. Шейфов, І.І. Брант, В.К. Герасименко і Р.І. Минцо-Шапіро [190, с. 104] трактують пул з двох сторін:

пул – одна з форм монополій, особливою рисою картелів, як відрізняється тим, що прибуток усіх учасників надходить у загальний фонд і вже потім розділяється між ними згідно з раніше встановленою пропорцією.

Вид кооперацій картельного типу у фермерів Канади, США й Австралії за збутом, головним чином пшениці [64, с. 258].

Пул страховий – об'єднання страхових компаній для спільного страхування окремих видів ризиків. Створюється переважно при прийомі на страхування небезпечних, великих або маловідомих і нових ризиків. Діяльність пулу страхового засновується на принципі співстрахування. Кожна компанія передає в пул застраховані ризики, отримує визначену частину зібраних пулом внесків (премій) і водночас відповідає за відшкодування збитків. Квота членів пула страхового визначається договірною угодою. Пул страховий може організувати перестраховування найбільш значних ризиків. Пули страхові поширені при страхуванні авіаційних, атомних, військових ризиків тощо.

Пул патентний – угода більш як двох компаній про спільне використання патенту, учасники якої отримують частину прибутку залежно від встановленої квоти, а також від обсягів прибутку від використання патенту.

Пул біржовий – об'єднання учасників фондового ринку з метою акумулювання фінансових ресурсів і впливу на курс акцій для отримання прибутку.

Пул торговий – об'єднання кількох торгових компаній, які укладають угоду про зосередження на складах товару доти, доки його можна буде продати за найвищими цінами

Пули отримали розвиток за кордоном у страхуванні авіаційних, атомних, військових ризиків, відповідальності і т.д.

ЛІТЕРАТУРА

1. Inventory of taxes – Levied in the Member States of the European Union // European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 17th edition, 2000. – 478 p.

2. Structures of the taxation systems in the European Union. – P. 63.

3. *Азаров М.Я.* Все про податки: довідник / Азаров М.Я., Кольга В.Д., Онищенко В.А. – К.: Експерт-Про, 2000. – 490 с.

4. *Алексеев С.С.* Общая теория права: курс лекцій: в 2-х т. / Алексеев С.С. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 1. – 359 с.

5. *Андрейцев В.І.* Земельне право і законодавство суверенної України: [монографія] / Андрейцев В.І. – К.: Знання, 2007. – 445 с.

6. *Андрущенко В.Л.* Податкові системи зарубіжних країн / В.Л. Андрущенко, О.Д. Данілов; за заг. ред. М.Я. Азарова. – К.: Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2004. – 240 с.

7. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: [підручник] / Базилевич В.Д. – К.: Знання, 2006. – 431 с.

8. Банківська справа: навч. посіб. / [ред. В.І. Тиркало]. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.

9. Бебело А.С. Соціалізація і гуманізація економічних відносин: навч. посіб. / Бебело А.С., Бебело С.А., Коровський А.В. – К.: КНЕУ, 2007. – 224 с.

10. Бернар И. Толковий економічний і фінансовий словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: в 2 т. / И. Бернар, Ж. Колли; пер. с фр. – М., 1994. – Т. II. – 719 с.

11. Білостоцька В.О. Податкове навантаження в Україні / В.О. Білостоцька, В.І. Островецький // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 75.

12. Большой юридический словарь / [под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с. – (Серия «Библиотека словарей «ИНФРА-М»).

13. Бондаренко Н.О. Аудит суб'єктів підприємницької діяльності / Бондаренко Н.О., Понікаров В.Д., Попова С.М. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 300 с.

14. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / Борисов А.Б. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 2006. – 860 с.

15. Ботвинова Е. Налогообложение в зарубежных странах / Е. Ботвинова, А. Гнедовский. – М., 1991.

16. Брижко В.М. Інформаційне суспільство. Дефініції: людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / [Брижко В.М., Гальченко О.М., Цимбалюк В.С., Орехов О.А., Чорнобров А.М.]; за ред. Р.А. Калужного, М.Я. Швеця. – К.: Интеграл, 2002. – 220 с.

17. Будько З.М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень: дис. ... кандидата юрид. наук / Будько З.М. – Ірпінь, 2005. – 258 с.

18. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

19. Бюджетний менеджмент: навч. посіб. / [Л. В. Панкевич та ін.]. – К.: Знання, 2006. – 294 с.
20. *Василик О.Д.* Бюджетна система України: підруч. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
21. Василик О.Д. Державні фінанси України: [навч. посіб.] / Василик О.Д. – К.: Вища школа, 1997. – 383 с.
22. *Ващенко Ю.В.* Банківське право: [навч. посіб.] / Ващенко Ю.В. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 334 с.
23. Відповідальність та санкції за податкові порушення: зб. нормат. актів / Камлин М.І. – К.: Атіка, 2000. – 120 с.
24. *Внукова Н.М.* Соціальне страхування: навч. посіб. / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. – К.: Кондор, 2006. – 352 с.
25. *Воронова Л.К.* Фінансове право України: підруч. / Воронова Л.К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
26. *Гандзюк М.П.* Основи охорони праці: підруч. / Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. – К.: Каравела, 2003. – 104 с.
27. *Гега П.Г.* Основи податкового права: навч. посіб. / П.Г. Гега, Л.М. Доля. – К.: Знання, 2001. – 215 с.
28. *Гега П.Т.* Основи податкового права: навч. посіб. / П.Т. Гега, Л.М. Доля. – 4-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2003. – 307 с.
29. *Гега П.Т.* Правові основи податкової системи, правопорушення, проблеми, рішення: [монографія] / Гега П.Т. – К., 1996. – 168 с.
30. *Германчук П.К.* Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит: [посібник] / Германчук П.К., Стефанюк І. Б., Рубан Н. І. – К.: АВТ, 2004. – 424 с.
31. *Глібо В.М.* Судова бухгалтерія / В.М. Глібо, О.П. Бушан. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 223 с.
32. *Годме П.М.* Фінансове право / Годме П.М. – М.: Прогресс, 1998. – С. 9.
33. *Горбач Л.М.* Ринок фінансових послуг / Л.М. Горбач, О.Б. Каун. – К.: Кондор, 2006. – 436 с.
34. Господарський кодекс України: від 06.01.2003 р. № 436-IV.
35. *Гусак Н.Б.* Контроль податкових органів за діяльністю підприємств: навч. посіб. / Н.Б. Гусак, Ю.Д. Гусак. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 320 с.
36. *Данілов О.Д.* Оподаткування місцевими, ресурсними, рентними податками та зборами. Неподаткові платежі: навч. посіб. / Данілов О.Д., Лапшин Ю.В., Онищенко В.А. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – 292 с.
37. *Дмитренко Е.С.* Юридична відповідальність за податкові правопорушення: проблеми правового регулювання та шляхи їх подолання / Е.С. Дмитренко // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2005. – № 3 (30). – С. 165–171.
38. Довідник приватного підприємця / [ред. В.Д. Кольга]. – К.: Літера ЛТД, 2001. – 224 с.
39. *Дроб'язко В.С.* Право інтелектуальної власності: навч. посіб. / В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 511 с.
40. Економічна енциклопедія: у трьох томах. / [редкол.: С.В. Мо-

- черний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2001. – 848 с. – Т. 2.
41. Економічна енциклопедія: у трьох томах / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2002. – 952 с. – Т. 3.
42. Економічна теорія: Політекономія: підруч. / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання, 2006. – 631 с.
43. *Єпіфанов А.О.* Бюджет і фінансова політика України / Єпіфанов А.О., Сало І.В., Д'яконова І.І. – К.: Наукова думка, 1997. – 304 с.
44. *Завгородній В.П.* Налоги и налоговый контроль в Украине / Завгородній В.П. – К.: А.С.К., 2000. – 639 с.
45. Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищ. навч. закл.] / [Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л. та ін.; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
46. *Загородній А.Г.* Фінансовий словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. – 2-ге вид., виправ. та доповн. – Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.
47. *Зайчикова В.В.* Місцеві бюджети України та європейських країн / Зайчикова В.В. – К.: НДФІ, 2007. – 300 с.
48. Законодавство України про землю / [упоряд. О.М. Роїна]. – К.: КНТ, 2007. – 536 с.
49. Законодавство України про пільги військовослужбовцям. – Х.: Ксилон, 2002. – 55 с.
50. Збірник законодавства з підприємницького права України. – К.: Атіка, 2000. – 1152 с.
51. *Іванов Ю.Б.* Адміністрування податків / Іванов Ю.Б., Карпов Л.М., Петросянц К.В. – Х.: ХНЕУ, 2005. – 276 с.
52. *Іванов Ю.Б.* Альтернативні системи оподаткування: [монографія] / Іванов Ю.Б. – Х.: ХДЕУ–Торнадо, 2003. – 517 с.
53. *Іванов Ю.Б.* Податкові пільги: проблеми визначення та класифікації / Ю.Б. Іванов // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми: матеріали науково-практичної конференції. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – С. 166–169.
54. *Іваськевич І.О.* Організація соціального забезпечення: курс лекцій / Іваськевич І.О. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 104 с.
55. Інтелектуальна власність: теорія і практика інноваційної діяльності: підруч. / [за ред. М.В. Вачевського]. – К.: Професіонал, 2006. – 448 с.
56. Інтелектуальна власність в Україні: Нормативна база / [упоряд. О.М. Роїна]. – К.: КНТ, 2005. – 400 с.
57. Інтелектуальна власність та її захист: нормативно-правове регулювання. – К.: КНТ, 2006. – 480 с.
58. *Ісаєв А.А.* Очерк теории и политикоаналогов / А.А.Исаев // Финансы и налоги: очерки теории и политики / под ред. А.Н. Козырина. – М.: Статут, 2004. – Т. 4. – 618 с.
59. Казначейська система виконання бюджету: підруч. / [ред. С.О. Булгакова]. – К.: КДТЕУ, 2000. – 250 с.
60. Казначейська система: підруч. / Юрій С. І. Стоян В. І., Мац М.І. – Тернопіль: Карт бланш, 2002. – 590 с.
61. *Карлін М.І.* Фінансова система України: [навч. посіб.] / Карлін М.І. – К.: Знання, 2007. – 325 с.

62. *Кириленко О.П.* Місцеві бюджети України. Історія, теорія, практика: [монографія] / Кириленко О.П. – К.: НІОС, 2000. – 346 с.
63. *Козырин А.Н.* Налоговое право зарубежных стран. Вопросы теории и практики / Козырин А.Н. – М., 1993.
64. *Коломойцев В.Е.* Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво / Коломойцев В.Е. – К.: Молодь, 2000. – 384 с.
65. Контроль, ревізія, аудит. Опорний конспект лекцій / [уклад. В.Г. Баранівська]. – К.: КНТУ, 2001. – 183 с.
66. *Котюк В.О.* Основи держави і права: [навч. посіб.] / Котюк В.О. – 3-тє вид., доповн. і перероб. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
67. Операції комерційних банків: курс лекцій / [Коцовська Р., Ричаківська В., Табачук Г., Вознюк М.]. – Львів: Центр Європи, 1997. – 276 с.
68. *Кравченко В.І.* Місцеві фінанси України / Кравченко В.І. – К., 1999. – 384 с.
69. *Крайнев П.П.* Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю: [монографія] / Крайнев П.П. – К.: Ін Юре, 2004. – 448 с.
70. Краткий словарь по философии / [под общ. ред. И.В. Блауберга, И.К. Пангина]. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982. – 431 с.
71. Криминология: учеб. для юрид. вузов / [под общ. ред. А.И. Долговой]. – М.: Норма, ИНФРА-М, 1999. – 784 с.
72. *Крисоватий А.І.* Податкова система: навч. посіб. / А.І. Крисова-

тий, О.М. Десятнюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 331 с.

73. *Крисоватий А.І.* Податковий менеджмент: навчальний посібник / А.І. Крисоватий, А.Я. Кізіма – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 304 с.

74. *Крисюк В.І.* Ревізія, контроль у промисловому підприємстві: [навч. посіб.] / Крисюк В.І. – К.: Європейський ун-т, 2002. – 126 с.

75. *Курків М.В.* Ревізія та перевірки за зверненням правоохоронних органів: навч. посіб. / М.В. Курків, В.Д. Понікаров. – Х.: Східно регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 412 с.

76. *Куценко Т.Ф.* Бюджетно-податкова політика: [навч. посіб.] / Куценко Т.Ф. – К.: КНЕУ, 2005. – 508 с.

77. *Кучеров И.И.* Налоговое право зарубежных стран: курс лекций / Кучеров И.И. – М.: АО «ЮрИнфоР», 2003. – 374 с.

78. *Кучеров И.И.* Налоговый контроль и ответственность за нарушения законодательства о налогах и сборах / Кучеров И.И., Судачков О.Ю., Орешкин И.А.; под. ред. И.И. Кучерова. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 256 с.

79. *Кучерявенко Н.П.* Курс налогового права: В 6 т. Т. III: Учение о налогах. – Х.: Легас; Право, 2005. – 600 с.

80. *Лаврук Б.* Теоретичні основи податкового контролю / Б. Лаврук // збірник наукових праць Академії ДПС України. – 2002. – № 4 (18). – С. 272–273.

81. *Лагутін В.Д.* Гроші та грошовий обіг: [навч. посіб.] / Лагутін В.Д. – К.: Знання, 2003. – 199 с.

82. *Лайко П.А.* Податкове регулювання підприємницької діяльності: [монографія] / П.А. Лайко, Р.П. Жарко – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 254 с.

83. *Луніна І.О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: [монографія] / Луніна І.О. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.

84. *Луць В.В.* Контрагенти у підприємницькій діяльності: [навч. посіб.] / Луць В.В. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 556 с.

85. *Ляшенко Г.П.* Роль податкової системи держави в ефективності діяльності підприємства / Г.П. Ляшенко // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми: матеріали науково-практичної конференції. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – С. 245–247.

86. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання / [ред. Л.І. Воротіна] – К.: Європейський ун-т, 2004. – 308 с.

87. *Малиновський В.Я.* Державне управління: [навч. посіб.] / Малиновський В.Я. – 2-ге вид., доопрац. та переробл. – К.: Атіка, 2003. – 576 с.

88. *Малік М.Ю.* Аграрна реформа і розвиток підприємництва: [монографія] / М.Ю. Малік, П.М. Федієнко. – К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 2003. – 272 с.

89. *Матюшенко І.Ю.* Іноземні інвестиції: навч. посіб. / І.Ю. Матюшенко, В.П. Божко. – К.: Професіонал, 2005. – 334 с.

90. *Мацелик М.* Адміністративна відповідальність та фінансові санкції за порушення податкового зако-

нодавства / М. Мацелик // Збірник наукових праць Академії ДПС України. – 2002. – № 2 (16). – С. 280–284.

91. *Мачуська І.Б.* Земельне право: [навч. посіб.] / Мачуська І.Б. – К.: КНЕУ, 2007. – 280 с.

92. *Мельник П.В.* Розвиток податкової системи в перехідній економіці / Мельник П.В. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.

93. Мінімізація податкового боргу: економіко-правове забезпечення та організація: навч. посіб. / [Долгий О. А., Новицький А.М., Антипов В.І., Долгий О.О., Леміш А.М., Гаркуша В.С., Форостовець В.А.]; за заг. ред. В.І. Антипова та О.А. Долгого. – Коростень: Вечірній Коростень, 2005. – 208 с.

94. *Мозговий О.М.* Фондовий ринок / Мозговий О.М. – К.: КНЕУ, 1999. – 315 с.

95. *Мочерний С.В.* Політична економія: [навч. посіб.] / Мочерний С.В. – К.: Знання, 2002. – 687 с.

96. Налоговое право: учеб. пособ. / [под ред. С.Г. Пепеляева]. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. – 608 с.

97. Налоговое право: учеб. пособ. / [под ред. С.Г. Пепеляева]. – М.: ИД ФБК Пресс, 2000. – С. 277.

98. Налоговое право Украины: учеб. пособ. / [ред. Н.П. Кучерявенко]. – Х.: Легас, 2004. – 486 с.

99. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку: монографія / [відп. ред. Е.М. Лібанова]. – К.: Ін-т демографічних та соціальних досліджень, 2006. – 179 с.

100. *Нечай А. А.* Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків / Нечай А. А. – Чернівці, 2004. – 264 с.
101. Новое пенсионное законодательство Украины / [сост. М. Бойцова]. – Х.: Фактор, 2004. – 335 с.
102. *Ногина О. А.* Налоговый контроль: вопросы теории / Ногина О. А. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
103. *Олійник О. В.* Податкова система: навч. посіб. / О. В. Олійник, І. В. Філон. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.
104. *Онищенко В. А.* Податковий контроль (основи організації) / В. А. Онищенко // Вісник податкової служби України. – К.: 2002. – 432 с.
105. *Онищенко В. А.* Удосконалення процесів підготовки до проведення податкової перевірки / В. А. Онищенко // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 14–21.
106. Оподаткування зовнішньоекономічної діяльності в Україні: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. М. Я. Азарова]. – К.: ДІА, 2000. – 320 с.
107. *Орлюк О. П.* Банківське право: [навч. посіб.] / Орлюк О. П. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 376 с.
108. *Орлюк О. П.* Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О. П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
109. *Орлюк О. П.* Фінансове право / Орлюк О. П. – К., 2003. – 310 с.
110. Основы налогового права: учеб. пособ. / [под ред. Н. П. Кучерявенко] – Х.: Легас, 2003. – 384 с.
111. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Пасічник Ю. В. – К.: Знання, 2002. – 495 с.
112. Пенсійна система: навч. посіб. / [В. І. Грушко та ін.]. – К.: Кондор, 2006. – 335 с.
113. *Пепеляев С. Г.* Основы налогового права: [учебно-метод. пособ.] / Пепеляев С. Г. – М.: Контакт, 1995. – 493 с.
114. *Петрова Г. В.* Налоговое право: [учеб. для вузов] / Петрова Г. В. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 271 с.
115. *Петровська І. О.* Фінанси: навч. посіб. / І. О. Петровська, Д. В. Клиновий. – К.: ВПУЛ, 2001. – 262 с.
116. Податкове право: навч. посіб. / Бех Г. В., Дмитрик О. О., Кобильник Д. А. та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 400 с.
117. Податкове право: навч. посіб. / [за ред. М. В. Кучерявенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 223 с.
118. Податковий аудит: навч. посіб. / [за ред. В. А. Онищенко]. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. – 398 с.
119. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
120. Потапов В. И. Объекты налогообложения в некоторых зарубежных странах / В. И. Потапов // Налоговый вестник. – 1995. – № 8. – С. 44.
121. Правознавство: навч. посіб. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. – К.: Український інформаційно-правовий центр, 2002.
122. Про внесення змін до Закону України «Про державну податкову службу в Україні»: Закон України: від 05.02.1998 р. № 83/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 29. – Ст. 190.

123. Про державну податкову службу в Україні: Закон України: від 04.12.1990 р. № 509-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 6. – Ст. 37.
124. Про державну податкову службу в Україні: Закон України: від 05.02.1998 р. № 83/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 29.
125. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України: від 23.07.1998 р. № 817/98.
126. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: постанова Пленуму Верховного Суду України: від 08.10.2004 р. № 15.
127. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України: від 23.09.1999 р. № 1105-XII.
128. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України: від 09.07.2003 р. № 1058-I // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.
129. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України: від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28. – Ст. 205.
130. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова Національного банку України: від 21.01.2004 р. № 22 (із змінами, внесеними згідно з постановою Національного банку від 15.04.2005 р. № 132).
131. Про затвердження Інструкції про податковий кредит: наказ Державної податкової служби України: від 22.09.2003 р. № 442.
132. Про затвердження Порядку оформлення результатів документальних перевірок щодо дотримання податкового та валютного законодавства суб'єктами підприємницької діяльності – фізичними особами: наказ Державної податкової адміністрації України: від 11.06.2004 р. № 326.
133. Про затвердження типових форм первинної облікової документації зі статистики праці: наказ Державного комітету статистики України: від 05.12.2008 р. № 489.
134. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України: від 08.07.2011 р. № 3668-VI.
135. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України: від 09.07.2003 р. № 1057-IV.
136. Про паспорти бюджетних програм: наказ Міністерства фінансів України: від 29.12.2002 р. Зареєстровано Міністерством юстиції України 21.01.2003 р. за № 47/7368, у редакції від 16.12.2010 р.
137. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України: від 05.04.2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
138. Про Положення про Державну податкову службу Укра-

- їни: Указ Президента України: від 12.05.2011 р. № 584/2011.
139. Про Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України: від 06.04.2011 р. № 384.
140. Про Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України: від 01.03.2001 р. № 121/2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
141. Про прожитковий мінімум: закон України: від 15.07.1999 р. № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.
142. Про співробітництво у сфері боротьби з податковими правопорушеннями: угода між Державною податковою адміністрацією України та Міністерством внутрішніх справ Литовської Республіки: від 24.05.2000 р.
143. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: закон України: від 20.09.2001 р. № 2740-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.
144. Путівник для діючих НПО. Ч. 4. – Славутич: Струм-Славутич, 2004. – 70 с.
145. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] / Рабінович П. М. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
146. Савченко О. Касові операції: [монографія] / Савченко О., Борщ М., Мякота В. – Х.: Фактор, 2003. – 276 с.
147. Сало І. В. Фінансово-кредитна система України та напрями її розвитку / Сало І. В. – К.: Наукова думка, 1995. – 180 с.
148. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України: [навч. посіб.] / С. М. Синчук, В. Я. Буряк. – К.: Знання, 2006. – 318 с.
149. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: [учеб.] / Сирота І. М. – Х.: Одиссей, 2002. – 384 с.
150. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [підруч.] / Скакун О. Ф.; [пер. з рос.]. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
151. Словарь иностранных слов. – 8-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1981. – 624 с.
152. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад.: Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
153. Словник фінансово-правових термінів. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 343 с.
154. Словник-довідник для працівників органів державної податкової служби / [автори-упорядники: Бондаренко М. О. та інші]; за ред. М. Я. Дем'яненка, П. В. Мельника. – К.: ДІЯ, 2001. – 344 с.
155. Социально-экономический смысл бюджета-2005 // Российский экономический журнал. – М., 2004. – № 9–10. – С. 3–12.
156. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / [заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач]. – К. – Х.: Рубікон, 1997. – 400 с.
157. Стеців Л. П. Фінанси: навч. посіб. / Л. П. Стеців, О. І. Копилук. – К.: Знання, 2007. – 235 с.
158. Стичинський Б. С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Стичинський Б. С., Зуб І. В., Рогань В. Г. – К.: А.С.К., 2001. – 1072 с.

159. Стрижак О. О. Інтелектуальна власність: [навч. посіб.] / Стрижак О. О. – Х.: ХНЕУ, 2007. – 215 с.
160. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій: [підруч.] / Суторміна В. М. – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.
161. Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / Сухарський В. С. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 328 с.
162. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
163. Тим, хто не нехтує законом: Контроль та аудит у комерційних банках України / [ред. Г. Г. Мумінова-Савіна]. – К.: Факт, 2001. – 448 с.
164. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський облік, оподаткування і звітність: [підруч.] / Ткаченко Н. М. – К.: Алерта, 2007. – 954 с.
165. Тлумачний словник української мови (близько 40 000 слів) / [за ред. В. С. Калашника]. – Х.: Прапор, 2003. – 992 с.
166. Универсальный экономический словарь. Менеджмент, маркетинг, реструктуризация. – К.: Поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины», 1999. – 392 с.
167. Федоренко В. Г. Інвестування: [підруч.] / Федоренко В. Г. – К.: Алтера, 2006. – 442 с.
168. Федорченко Ф. Оформлення пенсій: докладно та доступно / Ф. Федорченко, В. Фендрик. – Х.: Фактор, 2004. – 352 с.
169. Финансовое право: учеб. / [отв. ред. Н. И. Химичева]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1999.
170. Финансовое право: учеб. / [под. ред. Е. Ю. Грачевой, Г. П. Толстопятенко]. – М.: Велби, 2003.
171. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств: [навч. посіб.] / Філімоненков О. С. – К.: Кондор, 2007. – 400 с.
172. Фінанси: навч. посіб. / [Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспішева В. І. та ін.]; за ред. В. І. Оспішева. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
173. Фінанси сільськогосподарських підприємств / [ред. Я. М. Дем'яненко]. – К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 2000. – 603 с.
174. Фінансове право: навч. – метод. посіб. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. – 182 с.
175. Фінансове право України: підруч. / [Бех Г. В., Дмитрик О. О., Криницький І. Є.]; за ред. М. П. Кучерявенка. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
176. Фінансове право України: підруч. / [Бех Г. В., Дмитрик О. О.]; за ред. М. П. Кучерявенка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 320 с.
177. Фінансові послуги в Україні: енциклопедичний довідник / [І. О. Мітюков та ін.]. – К.: Укрбланковидав, 2001. – Т. 3. – 647 с.
178. Фінансові санкції за законодавством України / [ред. В. С. Ковальський]. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 416 с.
179. Фомина О. А. Источники налогового права зарубежных стран / Фомина О. А. – М.: Б. И., 1996.
180. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
181. Чернадчук В. Д. Інвестиційне право України / Чернадчук В. Д., Су-

хонос В. В., Чернадчук Т. О. – Суми: Університетська книга, 2001. – 260 с.

182. *Чернякова Т. М.* Податкова система України та оподаткування підприємств: [навч. посіб.] / Чернякова Т. М. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – 584 с.

183. *Шелехов К. В.* Страхування. Страхові послуги: [монографія] / К. В. Шелехов, В. Д. Бігдаш. – К.: ІЕУГП, 2000. – 268 с.

184. *Шкарупа В.* З питання про адміністративну відповідальність у сфері оподаткування / В. Шкарупа, С. Гаркуша // Збірник наукових праць Академії ДПС України. – 2003. – № 1. – С. 165–170.

185. *Шкарупа В. К.* Адміністративне право України: конспект лекцій / [В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, О. П. Савчук, Л. П. Самофалов, М. О. Мацелик]. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. – 248 с.

186. *Шкарупа В. К.* Організація стягнення податкового боргу: навч. посіб. / В. К. Шкарупа, В. О. Цівина, М. І. Кречетова, Ю. М. Ковальчук, Т. О. Мацелик. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 248 с.

187. *Шолкова Т.* Місцеві публічні фонди грошових коштів: теоретичний аспект / Т. Шолкова // Фінансове право. – 2006. – № 4. – С. 114–115.

188. Штрафные санкции и пеня по налогам и сборам / [ред. С. Ю. Ильяшенко]. – Х.: Фактор, 2002. – 121 с.

189. *Шумелда Я.* Страхування: [навч. посіб.] / Шумелда Я. – Тернопіль: Джура, 2006. – 296 с.

190. Экономика рынка: основные понятия и термины: словарь-справочник делового человека / [авт.-сост.:

В. И. Шевьев, И. И. Брант, В. К. Герасименко, Р. И. Минцо-Шапиро. – К.: СП СВЕНАС, 1994. – 176 с.

191. Энциклопедический словарь правовых знаний. Советское право. / [редкол.: С. Н. Братусь, Н. В. Жогин, П. В. Кованов, В. И. Терещило, Н. Л. Туманова, В. М. Чхиквадзе (глав. ред.)]. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 512 с.

192. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред. А. Я. Сухарев; редкол.: М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др.]. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 415 с.

193. *Юровский Б. С.* Новое в налогообложении операций по негосударственному обеспечению: налоговые льготы работникам и работодателям / Юровский Б. С. – Х.: Консульт, 2005. – 168 с.

194. *Якімов А. І.* Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні: [монографія] / Якімов А. І. – Львів: Афіша, 2003. – 447 с.

195. *Янжул І. І.* Основные начала финансовой науки: учение о государственных доходах / Янжул І. І.; под ред. С. Г. Пепеляева. – М.: Статут, 2002. – 553 с.

196. *Ярошенко Ф. О.* Трансформація державної податкової служби України: [монографія] / Ярошенко Ф. О. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – 368 с.

– Р –

Рахункова палата України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави [21]. Відповідно до ст. 98 Конституції України контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Статтею 2 Закону України «Про Рахункову палату» визначено такі завдання Рахункової палати: 1) організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням; 2) здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів; 3) контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 4) контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті Укра-

їни; 4) контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках; 5) аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про вдосконалення бюджетного процесу в цілому; 6) регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій; 7) виконання інших завдань, передбачених для Рахункової палати чинним законодавством України.

Рахункова палата здійснює контроль на засадах законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності.

Рахункова палата має такі повноваження (ст. 7 Закону України «Про Рахункову палату»): 1) здійснювати експертно-аналітичні, інформаційні та інші види діяльності, що забезпечують контроль за використанням коштів загальнодержавних цільових фондів, коштів позабюджетних фондів, за цільовим використанням фінансово-кредитних і валютних ресурсів під час здійснення загальнодержавних програм;

2) проводити фінансові перевірки, ревізії в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національному банку України, Фонді

державного майна України, інших підзвітних Верховній Раді України органах, а також на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності в межах, визначених статтею 16 цього Закону;

3) перевіряти бухгалтерські книги, звіти, плани, кошториси витрат та іншу документацію щодо фінансово-господарської діяльності, а також здійснювати перевірку касових операцій з готівкою та цінними паперами, матеріальних цінностей, їх обліку, зберігання і витрачання;

4) отримувати від керівників установ та організацій, що перевіряються, всю необхідну документацію та іншу інформацію про фінансово-господарську діяльність;

5) отримувати від Національного банку України, уповноважених банків та інших кредитних установ необхідні відомості про здійснювані ними операції та стан рахунків установ і організацій, що перевіряються, від інших підприємств і організацій – довідки, копії документів за операціями та рахунками цих підприємств і організацій;

6) організувати і проводити оперативний контроль за використанням коштів Державного бюджету України за звітний період;

7) проводити комплексні ревізії і тематичні перевірки з окремих розділів і статей Державного бюджету України, у тому числі бюджетів загальнодержавних цільових фондів;

8) проводити експертизу проектів Державного бюджету України, а також проектів законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних програм

та інших документів, що стосуються питань державного бюджету і фінансів України;

9) здійснювати аналіз і дослідження порушень і відхилень бюджетного процесу, підготовку і внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо їх усунення, а також удосконалення бюджетного законодавства в цілому;

10) готувати і подавати висновки до Верховної Ради України та її комітетів щодо виконання Державного бюджету України, у тому числі доходів і видатків загальнодержавних цільових фондів, фінансування загальнодержавних програм за звітний рік;

11) направляти матеріали перевірок, ревізій та обслідувань Кабінету Міністрів України, відповідним центральним органам виконавчої влади, Національному банку України, Фонду державного майна України, підприємствам, установам і організаціям для розгляду і вжиття необхідних заходів;

12) порушувати перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі;

13) залучати до проведення перевірок, ревізій та обслідувань на договірних засадах кваліфікованих спеціалістів і фахівців-експертів з інших установ і організацій, а також працівників інших державних контрольних, податкових і правоохоронних органів

з оплатою їх праці в необхідних випадках за рахунок власних коштів;

14) у разі виявлення під час перевірок, ревізій та обслідувань фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, інших зловживань передавати матеріали перевірок, ревізій та обслідувань до правоохоронних органів з інформуванням про це Верховної Ради України.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про Рахункову палату» Рахункова палата щорічно не пізніше 1 грудня подає Верховній Раді України загальний письмовий звіт про результати виконання доручень Верховної Ради України, проведених перевірок, ревізій та обслідувань, а також про витрати на цю діяльність. Звіт Рахункової палати, затверджений Верховною Радою України, публікується у виданнях Верховної Ради України.

У фінансово-правовій доктрині питанням організації діяльності Рахункової палати присвячено чимало праць. Разом з тим найбільш повно проблеми принципів організації та діяльності, завдань, функцій та повноважень Рахункової палати України, а також шляхи їх вирішення розкрито у праці Л. А. Савченко [26].

Рахунок – це: 1) виражений у числах результат яких-небудь підрахунків, обчислень; загальна кількість, підсумок [4, с.1728]; 2) основний розрахунковий документ у комерційних угодах і в комерційному кредитуванні; обліковий реєстр у формі таблиці, сторінки в бухгалтерських книгах чи журналах, машинограмі, відомості, призначений для бухгал-

терського відображення інформації з первинних документів [5]; 3) рахунок, який виписує продавець на ім'я покупця і підтверджує фактичне постачання товарів, надання послуг та їхню вартість [1]; 4) (банківський рахунок) бухгалтерський документ, що ведеться в банку, в якому враховується рух коштів клієнта банку.

Чинне законодавство України дає достатньо широкий перелік рахунків. Так, згідно з Порядком відкриття рахунків у національній валюті в органах Державного казначейства [19], рахунки, які відкриваються в органах Державного казначейства, відповідно до порядку їх функціонування та призначення коштів, поділяються на бюджетні та небюджетні.

Бюджетні рахунки – рахунки, які відкриваються в органах Державного казначейства України для зарахування надходжень, здійснення операцій клієнтів з бюджетними коштами та здійснення операцій, пов'язаних з обслуговуванням зовнішніх і внутрішніх боргових зобов'язань, загальнодержавних видатків, а також рахунки для обліку операцій із фінансування бюджетів. Бюджетні рахунки для зарахування надходжень (рахунки за надходженнями) – рахунки для зарахування податкових, неподаткових та інших надходжень, включаючи трансферти, дарунки, гранти та кошти, залучені до бюджетів від розміщення цінних паперів, отриманих кредитів тощо. Бюджетні рахунки для операцій клієнтів за бюджетними коштами – рахунки для здійснення операцій за асигнуваннями, передбаченими на виконання відповідних програм і

заходів у державному та місцевих бюджетах, які відкриваються розпорядникам та одержувачам коштів і поділяються на: реєстраційні рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів бюджетів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів; спеціальні реєстраційні рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів бюджетів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання спеціального фонду кошторисів; рахунки одержувачів коштів, які відкриваються одержувачам коштів бюджету за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків загального та/або спеціального фондів для обліку операцій з виконання плану використання бюджетних коштів; рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів для здійснення загальнодержавних видатків.

Інші бюджетні рахунки – рахунки, які відкриваються за відповідними кодами бюджетної класифікації для здійснення операцій з обслуговування внутрішніх та зовнішніх боргових зобов'язань держави та в окремих випадках, здійснення загальнодержавних видатків, передбачених законом України про Державний бюджет України на відповідний рік. Рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів – рахунки, які відкриваються для обліку операцій з фінансування бюджетів, передбачених законом України про Державний бюджет України на відповідний рік. Бюджетні рахунки відкриваються що-

річно на початок нового бюджетного періоду відповідно до закону України про Державний бюджет України на відповідний рік. У разі неприйняття закону України про Державний бюджет України на відповідний рік відкриваються рахунки попереднього бюджетного періоду. Спеціальні реєстраційні рахунки, на яких зберігаються залишки коштів для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення, відкриваються у наступному бюджетному періоді з перенесенням не витрачених у попередньому періоді залишків коштів, які були одержані на виконання відповідних завдань.

Небюджетні рахунки – рахунки, які відкриваються органами Державного казначейства України у випадках, передбачених законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, підприємствам, установам, організаціям за операціями, що не належать до операцій за виконанням бюджетів. Рахунки відкриваються відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів та Інструкції про відкриття аналітичних рахунків для обліку операцій по виконанню бюджетів системі Державного казначейства, затверджених наказом Державного казначейства України від 28.11.2000 р. № 119, із змінами та доповненнями.

Відповідно до положень (1.2, 1.4) Інструкції з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ [18] є такі види рахунків: особові рахунки – рахунки, які відкриваються

в органах Державного казначейства України головним розпорядникам бюджетних коштів та розпорядникам бюджетних коштів нижчого рівня, які мають підвідомчі установи, для подальшого їх розподілу та перерахування на реєстраційні рахунки; реєстраційні рахунки – рахунки, які відкриваються в органах Державного казначейства України розпорядникам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів; спеціальні реєстраційні рахунки – рахунки, які відкриваються в органах Державного казначейства України розпорядникам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання плану використання бюджетних коштів; поточні рахунки – рахунки, які можуть відкриватися бюджетним установам в установах банків для зберігання коштів та здійснення видатків, передбачених їх кошторисами; депозитні рахунки – рахунки, які відкриваються в органах Державного казначейства України та/або установах банків за коштами, які отримали бюджетні установи в тимчасове зберігання згідно з законодавством (без права користування цими коштами, що перебувають на цих рахунках) і

з настанням відповідних умов належать поверненню або перерахуванню за призначенням.

Стаття 1 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 р. № 710/97 визначає рахунки у цінних паперах як рахунки, що ведуться зберігачами для власників цінних паперів та депозитаріями для зберігачів щодо обслуговування операцій з цінними паперами.

Ревізія – перевірка правильності й законності діяльності підприємства, установи, організації або службової особи; документальний контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням чинного законодавства з фінансових питань, достовірності обліку та звітності, викриття недостач, розтрат і підробок, попередження фінансових зловживань [4, с. 1205]. Метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотримання законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності [5]. Обстеження фінансово-господарської діяльності підприємства (установи, посадової особи) з метою перевірки правильності і законності дій [1, с. 175].

Відповідно до Порядку проведення інспектування державною контрольно-ревізійною службою, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р., дано визначення планової виїзної ревізії – ревізії у підконтрольних установах,

яка передбачена у плані контрольно-ревізійної роботи органу служби і проводиться за місцезнаходженням такої підконтрольної установи чи за місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться ревізія, не частіше ніж один раз на календарний рік; та позапланова виїзна ревізія – ревізія, яка не передбачена в планах контрольно-ревізійної роботи органу служби і проводиться за наявності обставин, визначених Законом України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні».

Цим Положенням встановлено, що ревізія проводиться шляхом:

а) документальної перевірки, що передбачає контроль за установчими, фінансовими, бухгалтерськими (первинними і зведеними) документами, статистичною та фінансовою звітністю, господарськими договорами, розпорядчими та іншими документами об'єкта контролю, пов'язаними з плануванням і провадженням фінансово-господарської діяльності, веденням бухгалтерського обліку, складанням фінансової звітності (далі – документи об'єкта контролю). У разі ведення бухгалтерського обліку з використанням електронних засобів зберігання і обробки інформації на вимогу посадової особи служби керівник об'єкта контролю повинен забезпечити оформлення відповідних документів на паперовому носії. Надання документів об'єкта контролю посадовим особам служби забезпечується керівником об'єкта чи його заступником;

б) фактичної перевірки, що передбачає контроль за наявністю гро-

шових сум, цінних паперів, бланків суворої звітності, оборотних і необоротних активів, інших матеріальних і нематеріальних цінностей шляхом проведення інвентаризації, обстеження та контрольного обміру виконаних робіт, правильності застосування норм витрат сировини і матеріалів, виходу готової продукції і природних втрат шляхом організації контрольних запусків у виробництво, контрольних аналізів готової продукції та інших аналогічних дій за участю відповідних спеціалістів. Посадові особи служби мають право вимагати від керівників об'єкта контролю організацію та проведення фактичної перевірки в присутності посадових осіб служби та за участю матеріально – відповідальних осіб, а у разі перевірки обсягу виконаних робіт – також представників суб'єкта господарювання – виконавців робіт.

У Стандарті Рахункової палати «Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів», який затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 27.12. 2004 р. № 28-6 вказано, що ревізія є формою здійснення зовнішнього контролю Рахунковою палатою України.

Згідно з методичними рекомендаціями аудиторам на випадок залучення їх до процесуальних дій як свідків, експертів або спеціалістів, схваленими рішенням Аудиторської палати України від 30.10.2003 р. № 128 ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовір-

ності обліку і звітності, спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Отже, проаналізувавши визначення у наведених нормативно-правових актах, можна дійти висновку, що у чинному законодавстві термін «ревізія» трактується по-різному.

У доктрині фінансового права також немає однозначного підходу до визначення терміна ревізії як методу фінансового контролю. Одні вчені розглядають ревізію як всеохоплюючий метод фінансового контролю, що є детальним дослідженням фінансово-господарської діяльності підконтрольного об'єкта на предмет її законності, доцільності ефективності [6]. Інші, підкреслюють, що ревізія – це комплексна перевірка всієї фінансово-господарської діяльності підприємства за звітний період [7]. Існує також визначення, відповідно до якого ревізія – це найбільш глибоке і повне обстеження фінансово-господарської діяльності організації з метою перевірки її законності та доцільності [27]. Л. А. Савченко вважає, що ревізію потрібно розглядати як систему контрольних дій, за якої за певний період і згідно із затвердженою програмою перевіряється відповідний об'єкт на предмет ефективності його фінансово-господарської діяльності, законності, достовірності і доцільності господарських та фінансових операцій [25].

Реєстратор розрахункових операцій – пристрій або програмно-тех-

нічний комплекс, у якому реалізовані фіскальні функції і який призначений для реєстрації розрахункових операцій при продажу товарів (наданні послуг), операцій з купівлі-продажу іноземної валюти та/або реєстрації кількості проданих товарів (наданих послуг). До реєстраторів розрахункових операцій належать: електронний контрольно-касовий апарат, електронний контрольно-касовий реєстратор, комп'ютерно-касова система, електронний таксометр, автомат з продажу товарів (послуг) тощо. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1999 р. № 265/95 реєстратори розрахункових операцій застосовуються фізичними особами-суб'єктами підприємницької діяльності або юридичними особами (їх філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами), які здійснюють операції з розрахунків у готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також уповноваженими банками та суб'єктами підприємницької діяльності, які виконують операції купівлі-продажу іноземної валюти. Разом з тим ч. 2 вказаної статті містить імперативну вимогу про те, що встановлення норм стосовно застосування або незастосування реєстраторів розрахункових операцій в інших законах не допускається.

Положення про Державний реєстр реєстраторів розрахункових операцій, а також Положення про порядок технічного обслуговування та ремонту реєстраторів розрахункових операцій затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики та Державної податкової адміністрації України.

Резидент (від лат. *residens* – сидячий, той, що сидить, залишається на місці). Банк чи інша кредитно-фінансова установа, розташована у даній державі, представник держави, що здійснює фактичне правління у країні, яка перебуває під протекторатом цієї держави [1, с.178]. У чинному законодавстві України даний термін зустрічається в кількох нормативно-правових актах. Так, згідно зі ст.1 Митного кодексу України від 11.07.2002 р. № 92-IV резиденти – це громадяни, які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України, з місцезнаходженням на її території; дипломатичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також філії і представництва підприємств-резидентів за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

У Податковому кодексі України резидентами вважаються:

а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та проводять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет;

в) фізична особа – резидент – фізична особа, яка має місце проживання в Україні.

У разі, якщо фізична особа має місце проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо така особа має місце постійного проживання в Україні; якщо особа має місце постійного проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо має більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні. У разі, якщо державу, в якій фізична особа має центр життєвих інтересів, не можна визначити, або якщо фізична особа не має місця постійного проживання у жодній з держав, вона вважається резидентом, якщо перебуває в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року.

Достатньою (але не виключною) умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності.

Якщо неможливо визначити резидентський статус фізичної особи, фізична особа вважається резидентом, якщо вона є громадянином України.

Якщо всупереч закону фізична особа – громадянин України – має також громадянство іншої країни, то з метою оподаткування особа вважається громадянином України, який не має права на залік податків, сплачених за кордоном.

Якщо фізична особа є особою без громадянства, то її статус визначається згідно з нормами міжнародного права.

Достатньою підставою для встановлення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України або її реєстрація як самозайнятої особи [12].

Рентні платежі (рента від лат. *rendere* – приносити прибуток) – дохід з капіталу, землі або майна, який регулярно одержують їх власники, не займаючись підприємницькою діяльністю [5, с. 492].

Рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат – це загальнодержавні обов'язкові платежі, які сплачуються з вартості обсягів нафти, природного газу і газового конденсату, видобутих у межах території України. Тобто рентні платежі – це загальнодержавний прямиий податок, що сплачується з вартості обсягів нафти, природного газу і газового конденсату, видобутих у межах території України або транспортованих через її територію.

Платниками рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат є суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють видобуток

нафти, природного газу чи газового конденсату в межах території України та зареєстровані платниками податку. Об'єктом оподаткування для рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат є обсяги нафти, природного газу і газового конденсату, видобуті в межах території України у звітному податковому періоді, за винятком обсягів фактичних витрат і виробничо-технологічних витрат нафти, природного газу і газового конденсату при їх видобуванні, підготовці до транспортування і транспортуванні, але не більше нормативних обсягів витрат і виробничо-технологічних витрат.

Базою оподаткування для рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат є вартість обсягів видобутих нафти, природного газу і газового конденсату. Вартість обсягів нафти, природного газу і газового конденсату визначається за договірними цінами, але не нижчими за середні ринкові ціни у звітному податковому періоді, або за регульованими цінами, без урахування вартості послуг на постачання і транспортування та податку на додану вартість (ПДВ). Порядок визначення середніх ринкових цін встановлюється органом, уповноваженим Кабінетом Міністрів України.

Рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат входять до їх ціни (без ПДВ) у звітному податковому періоді, у якому відбувся видобуток продукції нафтогазовидобувними підприємствами.

Разом з тим під поняття рентних платежів підпадають і платежі, що сплачуються за встановленими тарифами, з постачання суб'єктами під-

приемницької діяльності електричної енергії, а також платежі за природний газ. Указані тарифи встановлюються для певних суб'єктів підприємницької діяльності постановами Національної комісії регулювання електроенергетики України.

Ринковий збір – це плата за торгові місця на ринках і в павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках для торгівлі з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків, що справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари.

З 01.01.2011р. ринковий збір скасовано Податковим кодексом України [12].

У фінансово-правовій науці питання ринкового збору досліджувалося у працях О.А. Музики [11], В.М. Кофлана [8].

Річний фінансовий звіт – звіт про результати фінансово-господарської діяльності за попередній календарний рік. Обсяг і форми звіту встановлюють Міністерство фінансів України та Державний комітет статистики України [5, с. 214].

Бюджетні установи, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, річні фінансові звіти про виконання кошторисів складають за такими формами:

- № 1 «Баланс»;
- № 2д «Звіт про виконання загального фонду кошторису установи»;
- № 2-валюта «Звіт про використання коштів загального фонду бю-

джету з міжнародної діяльності України»;

- № 4-1д «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги, що надаються бюджетними установами»;

- № 4-2д «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень бюджетних установ»;

- № 4-3д «Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду»;

- № 4-3д.1 «Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (позики міжнародних фінансових організацій)»;

- № 5 «Звіт про рух необоротних активів»;

- № 6 «Звіт про рух матеріалів і продуктів харчування»;

- № 7д «Звіт про заборгованість бюджетних установ»;

- № 7д.1 «Звіт про заборгованість бюджетних установ за окремими програмами»;

- № 8д «Звіт про фінансові зобов'язання бюджетних установ»;

- № 9 «Звіт про результати фінансової діяльності»;

- № 15 «Звіт про недостачі та крадіжки грошових коштів та матеріальних цінностей в бюджетних установах»;

- пояснювальна записка до річного звіту.

Бюджетні установи, які утримуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, річні фінансові звіти про виконання кошторисів подають за формами:

- № 1 «Баланс»;
- № 2м «Звіт про виконання загального фонду кошторису установи»;

- № 4-1м «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги, що надаються бюджетними установами»;

- № 4-2м «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень бюджетних установ»;

- № 4-3м «Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду»;

- № 4-3м.1 «Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (позики міжнародних фінансових організацій)»;

- № 5 «Звіт про рух необоротних активів»;

- № 6 «Звіт про рух матеріалів і продуктів харчування»;

- № 7м «Звіт про заборгованість бюджетних установ»;

- № 7м.1 «Звіт про заборгованість бюджетних установ за окремими програмами»;

- № 8м «Звіт про фінансові зобов'язання бюджетних установ»;

- № 9 «Звіт про результати фінансової діяльності»;

- № 15 «Звіт про недостачі та крадіжки грошових коштів та матеріальних цінностей в бюджетних установах»;

- пояснювальна записка до річного звіту.

У такому самому обсязі складаються і зведені річні фінансові звіти про виконання кошторисів головними розпорядниками бюджетних коштів та бюджетними установами, що мають підвідомчі установи.

Відповідно до ст. 61 Бюджетного кодексу України [3] річний звіт про виконання закону про Державний

бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не пізніше 1 травня року, наступного за звітним.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України містить:

- 1) звіт про фінансове становище (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про виконання Державного бюджету України (включаючи звіти про виконання показників за формою додатків до закону про Державний бюджет України);
- 3) звіт про фінансові результати виконання Державного бюджету України;
- 4) звіт про рух грошових коштів;
- 5) звіт про власний капітал;
- 6) інформацію про виконання захищених видатків Державного бюджету України;
- 7) звіт про бюджетну заборгованість;
- 8) звіт про використання коштів з резервного фонду державного бюджету;
- 9) звіт про стан державного боргу;
- 10) звіт про операції щодо державних гарантійних зобов'язань;
- 11) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 12) інформацію про виконання місцевих бюджетів, включаючи інформацію про стан місцевого боргу;
- 13) інформацію про здійснені операції з державним боргом;
- 14) інформацію про надані державні гарантії;
- 15) інформацію про досягнення запланованої мети, завдань та результативних показників головними розпорядниками коштів державного бюджету в межах бюджетних програм;

16) інформацію про виконання текстових статей закону про Державний бюджет України;

17) іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету [3].

Для здійснення програм та заходів, які реалізуються за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів. За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України, – установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в особі їх керівників; міністерства, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія право-

вих наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети, – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), головні управління, управління, відділи та інші самостійні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників.

3. Головні розпорядники коштів Державного бюджету України затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

4. Головний розпорядник бюджетних коштів:

а) розробляє плани діяльності на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди (включаючи заходи щодо реалізації інвестиційних програм (проектів);

б) організовує та забезпечує на підставі плану діяльності та індикативних прогнозних показників бю-

джету на наступні за плановим два бюджетні періоди складання проекту кошторису та бюджетного запиту і подає їх Міністерству фінансів України (місцевому фінансовому органу);

в) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); приймає рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та/або одержувачами бюджетних коштів, розподіляє та доводить до них у встановленому порядку обсяги бюджетних асигнувань;

г) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (плани використання бюджетних коштів одержувачів бюджетних коштів), якщо інше не передбачено законодавством;

д) розробляє проекти порядків використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами, передбаченими частиною сьомою статті 20 цього Кодексу;

е) розробляє та затверджує паспорти бюджетних програм і складає звіти про їх виконання, здійснює аналіз показників виконання бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

є) здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень та оцінку ефективності бюджетних програм, забезпечуючи ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів, організацію та координацію роботи розпо-

рядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі;

ж) здійснює контроль за своєчасним поверненням у повному обсязі до бюджету коштів, наданих за операціями з кредитування бюджету, а також кредитів (позик), отриманих державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста), та коштів, наданих під державні (місцеві) гарантії;

з) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів;

і) забезпечує організацію і ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової і бюджетної звітності у порядку, встановленому законодавством;

к) забезпечує доступність інформації про бюджет відповідно до чинного законодавства та Бюджетного кодексу України.

5. Розпорядник бюджетних коштів може уповноважити одержувача бюджетних коштів на виконання заходів, передбачених бюджетною програмою, та надати йому кошти бюджету (на безповоротній чи поворотній основі) у межах відповідних бюджетних асигнувань. Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти на підставі плану використання бюджетних коштів, що містить розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі цього розпорядника бюджетних коштів.

Критерії визначення одержувача бюджетних коштів встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням напрямів, досвіду і результатів діяльності, фінансово-економічного обґрунтування виконання заходів бюджетної програми та застосування договірних умов.

Розпорядники бюджетних коштів відповідають за організацію і стан внутрішнього фінансового контролю та аудиту як у своїх закладах, так і в підвідомчих бюджетних установах. Головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів для подання Міністерству фінансів України в терміни та порядку, встановлені Міністерством фінансів України. Головні розпорядники бюджетних коштів відповідають за своєчасність, достовірність та зміст поданих Міністерству фінансів України бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту Державного бюджету України, згідно з вимогами Міністерства фінансів України.

Розрахунки – виплата грошей за роботу, за борговими зобов'язаннями, оплата рахунків. Безакцептний розрахунок – оплата, що здійснюється на основі платіжних вимог у тих випадках, коли для цього не потрібна згода платника. Безготівкові розрахунки – розрахунки, що проводяться без готівки, за допомогою чеків або перерахуванням грошових сум на рахунок одержувача. Клірингові розрахунки – форма безготівкових розрахунків за товари, послуги, за які

рівновеликі вимоги взаємно зараховують, а незараховану суму оплачують звичайним порядком [4, с. 1260].

Відповідно до п. 1.3 Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 14.10.2004 р. № 484, розрахунки в межах торговельного обороту – це рух коштів між резидентами і нерезидентами за операціями продажу (купівлі) товарів на підставі зовнішньоекономічних договорів, які передбачають експорт або імпорт товарів

Роялті – компенсація, яка виплачується протягом обумовленого терміну за використання авторських патентних прав, природних ресурсів [4, с. 1276].

Завизначенням Податкового кодексу України, роялті – будь-який платіж, отриманий як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським та суміжним правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення будь-яким патентом, зареєстрованим знаком на товари і послуги чи торговельною маркою, дизайном, секретним кресленням, моделлю, формулою, процесом, правом на інформацію щодо промислового,

комерційного або наукового досвіду (ноу-хау).

Не вважаються роялті платежі за отримання об'єктів власності, у володіння або розпорядження чи власність особи або, якщо умови користування такими об'єктами власності надають право користувачу продати або здійснити відчуження в інший

спосіб такого об'єкта власності або оприлюднити (розголосити) секретні креслення, моделі, формули, процеси, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау), за винятком випадків, коли таке оприлюднення (розголошення) є обов'язковим згідно із законодавством України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексєєнко Л.М.* Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок / Алексєєнко Л.М., Алексєєнко В.М., Юркевич А.І. – К.: Максимум; Тернопіль: Економічна думка, 2000. – С.173.

2. *Бодюк А.В.* Фіскальні аспекти економічного природокористування: [монографія] / Бодюк А.В. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – 570 с.

3. Бюджетний кодекс України / Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст.572.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2007.

5. *Загородній А.Г.* Фінансово-економічний словник. / А. Г. Загородній, Г.Л. Вознюк – Львів: Львівська політехніка, 2005. – С. 472; *Загородній А.Г.* Фінансовий словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. – 3-тє вид., виправ. та доп. – К.: Знання, 2000. – С. 384.

6. *Карасєва М.В.* Финансовое право: Общая часть: [учеб.]. / Карасєва М.В. – М.: Юристъ, 1999. – С.179; *Додонов В.Н.* Финансовое и банковское право: словарь-справоч-

ник / Додонов В.Н., Крылова М.А., Шестаков А.Ф.; [под. ред. О.Н. Горбуновой] – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 191.

7. *Ковалева Н.А.* Понятие и классификация финансового контроля / Н.А. Ковалева // Вопросы административного и финансового права в свете решений XXVI съезда КПСС. – М., 1983. – С. 35.

8. *Кофлан В.М.* Правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні: [монографія] / Кофлан В.М. – Ірпінь, – Національна академія ДПС України. – 2004. – 176 с.; *Кофлан В.М.* Правові аспекти місцевого самоврядування зарубіжних країн: [монографія] / Кофлан В.М. – Ірпінь: Національна академія державної податкової служби України, 2005. – 109 с.

9. Методичні рекомендації аудиторам на випадок залучення їх до процесуальних дій як свідків, експертів або спеціалістів, схвалені рішенням Аудиторської палати України від 30.10.2003 р. № 128.

10. Митний кодекс України: від 11.07.2002 р. № 92-IV.

11. *Музика О.А.* Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: [монографія] / Музика О.А. – К.: Атіка, 2004. – 344 с.

12. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
13. Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14.10.2004 р. № 484.
14. Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів: стандарт Рахункової палати затверджений постановою Колегії Рахункової палати: від 27.12.2004 р. № 28–6.
15. Про видачу ліцензій на право здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом ДДП «Державний Департамент по забезпеченню та контролю за використанням енергоресурсів в регіонах України», ВАТ «Укртранснафта»: постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України: від 26.02.2003 р. № 169.
16. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України: від 26.01.1993 р. № 2940-XII.
17. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та пошлуг: Закон України: від 06.07.1999 р. № 265/95.
18. Про затвердження Інструкції з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ: наказ Державного казначейства України: від 26.12.2003 р. № 242 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Ч. 2. – Ст. 199.
19. Про затвердження Порядку відкриття рахунків у національній валюті в органах Державного казначейства: наказ Державного казначейства України: від 02.12.2002 р. № 22 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 51. – Ст. 2344.
20. Про Національну програму інформатизації Закон України: від 04.02.1998 р. № 74/98.
21. Про Рахункову палату: Закон України: від 11.07.1996 р. № 315/96.
22. Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат: Закон України: від 05.02.2004 р. № 1456-IV.
23. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України: від 19.02.1993р. № 15-93.
24. Про тарифи на транспортування нафти магістральними нафтопроводами ВАТ «Укртранснафта» для споживачів України: постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України: від 22.01.2003 р. № 56.
25. Савченко Л. А. Деякі проблеми термінології у фінансовому праві щодо методів фінансового контролю / Л. А. Савченко // Фінансове право. – 2007. – № 1. – С. 39.
26. Савченко Л. А. Правовий статус Рахункової палати України: [монографія]. / Савченко Л. А. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – 131 с.
27. Химичева Н. И. Финансовое право. Н. И. Химичева, Е. В. Покачалова / отв. ред. Н. И. Химичева. – М.: Норма, 2005. – С.153.

– С –

Самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або проводить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. При цьому незалежна професійна діяльність визначається як участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб [14].

Взяття на облік в органах Державної податкової служби України самозайнятих осіб здійснюється незалежно від наявності обов'язку щодо сплати того або іншого податку та збору.

Облік самозайнятих осіб здійснюється шляхом внесення до Державного реєстру фізичних осіб-платників податків записів про державну реєстрацію або припинення підприємницької діяльності, незалежної професійної діяльності, перереєстрацію, взяття на облік, зняття з обліку, внесення змін стосовно самозайнятої особи, а також вчинення інших

дій, які передбачені Порядком обліку платників податків, зборів.

Самозайняті особи зобов'язані подавати до органів державної податкової служби за місцем свого обліку відомості про зміну облікових даних протягом місяця з дня виникнення таких змін.

Зміни до відомостей про самозайняту особу, які містяться у Державному реєстрі, набирають чинності з дня внесення відповідного запису до такого реєстру.

Оскільки самозайняті особи не є найманими працівниками, одержання ними доходів регламентується не трудовим, а цивільним законодавством.

Доходи самозайнятих осіб, одержані ними в межах здійснення своєї незалежної професійної чи підприємницької діяльності, не розглядаються як заробітна плата. Такі самозайняті особи не мають законодавчих підстав для нарахування податкового кредиту.

Санкція фінансово-правової норми (від лат. *sanctio* – непорушна постанова) – вказівка на юридичні наслідки виконання чи невиконання правил поведінки, встановленої у диспозиції, або умов, визначених у гіпотезі фінансово-правової норми; спосіб захисту приписів, установлених фінансово-правовою нормою. Санкція фінансово-правової норми передбачає наслідки її порушення,

визначає види юридичної відповідальності, які покладаються на тих суб'єктів фінансових правовідносин, які порушили приписи фінансово-правових норм.

Світовий банк – це міжнародна багатостороння фінансово-кредитна установа, яка об'єднує 5 спеціалізованих організацій ООН: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Багатостороннє підприємство з гарантування інвестицій (БАГП) та Міжнародний центр урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС).

Світовий банк – це міжнародне співтовариство країн або «акціонерів», які мають своїх представників у Раді виконавчих директорів. Ці представники визначають політику Банку і здійснюють нагляд за його діяльністю. Світовий банк має представництва у 100 країнах, і кількість його штатних працівників налічує приблизно 10,600 в усьому світі.

Світовий банк створено у 1944 році як Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Коли він розпочинав свою діяльність, спрямовану на пришвидшення ліквідації наслідків Другої світової війни, до його складу входило 38 країн. З того часу їх кількість зросла до 184 – це майже всі країни світу.

Світовий банк підтримує зусилля країн, спрямовані на інвестування капіталу у людські ресурси шляхом будівництва шкіл, оздоровчих центрів, постачання питної води та елек-

троенергії, формування орієнтованих на розвиток урядів та захисту довкілля. Ця діяльність здійснюється спільно з урядами і представниками місцевих громад для розробки стратегії, яка пристосована до потреб та умов кожної країни.

Секвестр (від лат. *seqvestro* – ставлю ззовні, віддаляю):

1) секвестр (юриспруденція):

а) заборона або обмеження, що встановлюються органами державної влади на використання або розпорядження яким-небудь майном;

б) передача ділимого майна третій особі (в управління чи на зберігання) з метою подальшої передачі особі, що виграє судовий процес. Розрізняють добровільний, за волевиявленням сторін процесу, і примусовий, за рішенням суду.

2) секвестр (медицина) – ділянка кістки, що омертвіла. Секвестри видаляються самостійно або при оперативному втручанні (секвестротомія).

3) секвестр (економіка) – скорочення витрат при виконанні окремих статей або всього державного бюджету [35].

Якщо за результатами місячного звіту про виконання загального фонду Державного бюджету України виявиться, що отриманих надходжень державного бюджету недостатньо для здійснення бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень з урахуванням граничного обсягу дефіциту (профіциту), затвердженого законом про Державний бюджет України, Міністр фінансів України може вносити зміни

до розпису Державного бюджету України за загальним фондом з метою забезпечення збалансованості надходжень та витрат державного бюджету з дотриманням граничного обсягу річного дефіциту (профіциту) державного бюджету.

Якщо за результатами квартального звіту про виконання Державного бюджету України має місце недоотримання надходжень загального фонду Державного бюджету України більше ніж на 15 відсотків суми, передбаченої розписом державного бюджету на відповідний період, Міністерство фінансів України готує пропозиції про внесення змін до Державного бюджету України. Кабінет Міністрів України, розглянувши ці пропозиції, подає до Верховної Ради України розроблений на їх основі проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України не пізніше двох тижнів з дня подання пропозицій Міністерством фінансів України [4].

Соціальне страхування – в Україні існує загальнообов'язкове державне соціальне страхування у вигляді системи прав, обов'язків і гарантій, яке передбачає надання соціального захисту у вигляді матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків

власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Згідно з законодавством України про соціальне страхування [15; 18; 19; 20; 21; 26], об'єктом соціального страхування є страховий випадок, при настанні якого у застрахованої особи (члена його сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг. Залежно від страхового випадку в Україні передбачено здійснення таких видів загальнодержавного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими народженням та похованням; медичне страхування; страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, страхування на випадок безробіття.

Соціальні виплати. Держава відповідно до пріоритетів соціальної політики чинними спеціальними соціальними програмами надає соціальні виплати у формі грошових і натуральних трансфертів, а також послуг. Соціальні виплати і послуги різноманітні. Вони диференційовані за джерелами формування і засобами фінансування, умовами надання їх колу одержувачів. Грошові соціальні виплати пов'язані з компенсацією втрат (зменшенням) доходу в результаті: повної або часткової втрати працездатності, народження дітей, втрати годувальників або роботи (ви-

плати по безробіттю, компенсації витрат на перекваліфікацію та інші виплати безробітним). Грошові соціальні виплати доповнюються повністю або частково безкоштовними послугами охорони здоров'я, освіти, житлового і транспортного секторів. Усі соціальні трансферти можуть мати одночасний характер або виплачуватися періодично протягом установленого часу. Розмір соціальних виплат може залежати від законодавчо встановлюваного мінімуму душевого доходу або заробітної плати. Соціальні трансферти можуть набувати форми податкових знижок. Усі соціальні виплати оформляються в систему соціального страхування і соціального забезпечення, доповнену державною добрідійністю [11].

У країнах із ринковою економікою фінансування цих сфер здійснюється на тристоронній основі (державна, роботодавці й одержувачі доходів), а в країнах з адміністративно-командною економікою – централізовано.

Джерелами соціальних виплат в Україні є:

1. Державна система страхування:
 - а) Пенсійний фонд України;
 - б) Фонд соціального страхування України;
 - в) Фонд сприяння зайнятості України.
2. Державні бюджетні фонди, що не належать державній системі страхування.
3. Фонд України соціального захисту інвалідів.
4. Громадські організації інвалідів.
5. Фонди недержавної системи страхування.
6. Кошти добрідійних організацій.

7. Кошти підприємств усіх форм власності.

8. Міжнародна цільова допомога.

9. Кошти неприбуткових організацій соціальної спрямованості.

10. Аліменти батьків для виплат тимчасової допомоги на неповнолітніх дітей.

11. Аліменти дорослих дітей для виплат допомоги батькам похилого віку.

При цьому з джерел 1, 2 і 3 здійснюються соціальні виплати, гарантовані державою.

Види соціальних виплат, гарантованих державою, з урахуванням їх джерела:

1. Соціальні виплати, здійснювані за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Порядок призначення і видачі пенсій за рахунок державного Пенсійного фонду регулюється більш ніж двадцятьма законами.

Основну частину виплат з Пенсійного фонду становлять:

- а) трудові (пенсії за віком, пенсії по інвалідності, пенсії у разі втрати годувальника, пенсії за вислугу років);
- б) соціальні пенсії (для непрацездатних громадян: інвалідам I і II груп, в тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи; особам, які досягли віку: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років; дітям – у разі втрати годувальника, які не досягли 18 років або старші за цей вік, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років; дітям-інвалідам віком до 16 років);
- в) пенсії і допомоги військовослужбовцям строкової служби та їхнім сім'ям;

г) допомога по догляду за дитиною до 3 років, у т. ч. до 1,5 року;

д) додаткові грошові виплати пенсіонерам у зв'язку з підвищенням роздрібних цін;

е) цільова грошова допомога громадянам з мінімальними доходами; ж) інші.

Пенсії призначаються районними (міськими) відділами соціального захисту населення.

Пенсії виплачуються без урахування заробітку (доходу), що отримується за місцем фактичного проживання пенсіонера, незалежно від прописки.

2. Соціальні виплати, здійснювані за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

а) допомога по тимчасовій непрацездатності;

б) допомога по вагітності і пологах;

в) допомога по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною;

г) одноразова допомога при народженні дитини;

д) допомога матерям (батькам), які зайняті доглядом за трьома і більше дітьми віком до 16 років;

е) допомога по догляду за дитиною-інвалідом;

є) допомога на дітей віком до 16 років (учнів – до 18 років);

ж) допомога на дітей самотнім матерям;

з) допомога на дітей військовослужбовців строкової служби;

и) допомога на дітей, що перебувають під опікою, піклуванням;

і) тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються

від сплати аліментів або якщо стягнення аліментів неможливе;

к) допомога на поховання.

Виходячи з цього переліку виплат, здійснюваних за рахунок коштів Фонду соціального страхування, роботодавець-страхувальник самостійно розраховує і призначає виплати «а», «б», «в» і «к» з подальшим віднесенням виплачених сум на взаєморозрахунки з цим Фондом.

Інші виплати з цього переліку здійснюються за рахунок коштів Фонду органами соціального захисту населення.

3. Соціальні виплати, здійснювані за рахунок коштів Фонду сприяння зайнятості.

Виплати застрахованим особам:

а) допомога по безробіттю, в тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;

б) матеріальна допомога в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;

в) матеріальна допомога по безробіттю;

г) одноразова матеріальна допомога безробітному і непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні;

д) допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Виплати незастрахованим особам:

а) виплати військовослужбовцям, звільненим з військової служби в зв'язку зі скороченням чисельності або штату без права на пенсію;

б) особам, які шукають роботу вперше, і іншим незастрахованим

особам, визнаним у встановленому порядку безробітними.

Виплати за рахунок Фонду сприяння зайнятості здійснюються центрами зайнятості.

4. Соціальні виплати, здійснювані за рахунок державних бюджетних коштів, що не належать до державної системи страхування.

У зв'язку з великою кількістю таких виплат зазначимо основні з них:

а) грошова допомога біженцям, малозабезпеченим сім'ям (субсидії, адресні соціальні виплати, грошова допомога на поховання),

б) виплати на оздоровлення дітей,

в) щорічна одноразова грошова допомога учасникам бойових дій, інвалідам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей загиблих і дружинам (чоловікам) померлих учасників бойових дій і учасників війни, визнаних за життя;

г) виплати особам, які мають особливі бойові і трудові заслуги перед Батьківщиною, щомісячної грошової компенсації витрат на автомобільне пальне в розрахунку 50 літрів високооктанового бензину на місяць відповідно до діючих цін на пальне за наявності особистого транспортного засобу;

д) виплата дружині (чоловіку) і дітям до 18 років у разі смерті (загибелі) особи, яка має особливі бойові і трудові заслуги перед Батьківщиною, одноразової допомоги;

е) одноразова матеріальна допомога молодим людям віком від 15 до 28 років;

Соціальні виплати за рахунок цих коштів здійснюються міністер-

ствами, відомствами, органами державної влади у сфері праці і соціальної політики, соціальними службами для молоді.

5. Соціальні виплати, здійснювані за рахунок коштів Фонду України соціального захисту інвалідів:

а) пенсії;

б) допомоги;

в) одноразові виплати.

Виплати здійснюються у межах затвердженого Міністерством праці і соціальної політики кошторису за рахунок Фонду України соціального захисту інвалідів.

Підприємства, установи, організації і приватні підприємці повинні самі розраховувати і виплачувати своїм працівникам такі виплати, здійснювані за рахунок Фонду соціального страхування:

а) допомогу по тимчасовій непрацездатності;

б) допомогу по вагітності і пологах;

в) допомогу по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною;

г) допомогу на поховання.

Спеціальний фонд бюджету – складова бюджету, яка містить надходження до бюджету, призначені для спрямування на конкретні заходи, та витрати з бюджету на реалізацію цих заходів, які проводяться за рахунок відповідних надходжень.

Складовими спеціального фонду бюджету є:

1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

4) фінансування спеціального фонду бюджету [4].

Склад доходів спеціального фонду Державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України.

Спостереження як метод фінансового контролю – це метод, який зводиться переважно до загального ознайомлення зі станом фінансової діяльності бюджетної установи, підприємства, відомства. Буває загальним і спеціальним. Як правило, спостереженню передують в часі застосування інших методів фінансового контролю.

Ставка податку – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування. Базовою (основною) ставкою податку визначається ставка, що встановлена такою для окремого податку відповідним розділом Податкового кодексу України [14].

Під час обчислення одного і того самого податку можуть використовуватися декілька базових (основних) ставок.

Абсолютною (специфічною) є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування.

Відносною (адвалорною) визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

Стадії бюджетного процесу. Стадіями бюджетного процесу визнаються:

1) складання проектів бюджетів;

2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього [4].

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень проводять оцінку ефективності бюджетних програм, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів. Оцінка ефективності бюджетних програм здійснюється на підставі

аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься у бюджетних запитах, кошторисах, паспортах бюджетних програм, звітах про виконання кошторисів та звітах про виконання паспортів бюджетних програм. Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються Міністерством фінансів України.

Статутний капітал. Сума вкладів засновників та учасників господарського товариства становить статутний капітал товариства [7].

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом.

Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці.

Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю складається з вкладів його учасників. Розмір статутного капіталу дорівнює сумі вартості таких вкладів. Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю визначає мінімальний розмір майна товариства, що гарантує інтереси його кредиторів.

Статутний капітал акціонерного товариства утворюється з вартості вкладів акціонерів, внесених внаслідок придбання ними акцій. Ста-

тутний капітал акціонерного товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів. Він не може бути меншим розміру, встановленого законом. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і мають ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать [32].

Господарське товариство, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі, зобов'язане на кожний наступний рік складати і виконувати річний фінансовий план відповідно до статті 75 Господарського кодексу України [1].

Правовідносини, що виникають з використанням поняття «статутний капітал», регулюються Господарським та Цивільним кодексами України.

Статутний фонд – грошові кошти та/або державні цінні папери, внесені учасниками, засновниками страховика шляхом придбання його акцій, часток.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо статутного капіталу» [17] у законодавстві України вираз «статутний фонд» замінено на «статутний капітал» (див. **статутний капітал**).

Страхова відповідальність – це:

1) (страхове покриття) – зобов'язання страховика сплачувати стра-

хове відшкодування або страхову суму за передбаченої умовами страхування сукупності подій або окремої події. Страхове відшкодування (страхова виплата) – це грошова сума, що виплачується страховиком, відповідно до умов договору страхування, при настанні страхового випадку;

2) перелік ризиків, від яких захищає договір страхування;

3) елемент системи страхової відповідальності Спільна страхова відповідальність зводиться до того, що власник страхового поліса бере на себе певну частку витрат у випадку настання страхової події. Спільна страхова відповідальність, як і франшиза, спрямована на зниження ризику несумлінної поведінки. Спільна страхова відповідальність є одним з інструментів страхового менеджменту;

4) розподіл страхового відшкодування між страховиками при спільному страхуванні або перестраховуванні.

Страхова сума – грошова сума, у межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку [28].

Розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат визначаються за домовленістю між страховиком та страховальником під час укладання договору страхування або внесення змін до договору страхування, або у випадках, передбачених чинним законодавством.

Страхова сума може бути встановлена за окремим страховим випад-

ком, рядом страхових випадків, договором страхування у цілому.

Страхова сума не встановлюється для страхового випадку, у разі настання якого здійснюються регулярні, послідовні страхові виплати у вигляді анuitету.

Страхова сума – сума, на яку страхується об'єкт за законом (обов'язкове страхування) або за договором (добровільне страхування). У майновому страхуванні вона визначається, як правило, на одиницю об'єкта, що підлягає страхуванню (будівля, споруда, автомобіль, голова ВРХ тощо), або в цілому за конкретним вибором майна (основні фонди, домашнє майно громадян і т. ін.). Страхова сума в майновому страхуванні не може перевищувати вартості об'єкта, що підлягає страхуванню. В особистому страхуванні страхова сума визначається на кожного застрахованого, закон не встановлює для неї верхньої межі, а визначається вона за угодою сторін (страховика і страховальника).

Страхова шкода – вартість повністю знищеного в результаті страхової події майна або знеціненої частини пошкодженого майна, вираженої у грошовій формі. Страхова шкода – це збиток майну певної особи внаслідок заподіяння шкоди цій особі або невиконання укладеного з цією особою договору, що підлягає відшкодуванню страховиком [5].

Страхова шкода містить два види збитків: прямі і непрямі [2]. Прямий збиток означає кількісне зменшення застрахованого майна (загибель,

ушкодження, крадіжка) або зниження його вартості при зберіганні його матеріально-речової форми, що сталося внаслідок страхового випадку. До суми прямого збитку належать також витрати, які страховальник зробив для зменшення шкоди, порятунку майна і приведення його до належного порядку після стихійного лиха чи іншого страхового випадку.

Прямий збиток виступає як первинна шкода, тобто така, що реально спостерігається. Саме цим прямий збиток відрізняється від непрямого, що є похідним, часто прихованим збитком. Прямий збиток є головним чинником, що визначає страхове відшкодування.

Непрямий збиток означає шкоду, що виникає внаслідок загибелі (ушкодження) майна або неможливості його використання після страхового випадку. Непрямий збиток є похідним від прямого збитку і виступає, наприклад, у вигляді неотриманого доходу через перерву у технологічному (виробничому, торговельному тощо) процесі внаслідок руйнації споруд, устаткування, загибелі предметів праці, а також у вигляді додаткових витрат, що необхідні для відновлення технологічного процесу після аварії.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – плата за страхування, яку страховальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування [28].

Страхові платежі – це обов'язкові та добровільні внески підприємств,

установ і домашніх господарств на майнове, особисте та інше страхування. До цих платежів не входять внески зі страхування життя та відрахування на соціальне страхування до страхових установ (наприклад, страхування додаткових пенсій). Крім того, вони повинні бути показані за мінусом оплати послуг органів страхування. Відповідно до правил СНР у рахунку вторинного розподілу доходу страхові платежі повинні містити внески, що сплачені в поточному або попередніх періодах та мають покривати ризик у поточному періоді.

Страховий ризик – це:

1) певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання [28];

2) обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [13];

3) обставини, унаслідок яких може статися страховий випадок [19];

4) обставина, унаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть втратити тимчасово засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням [21];

5) обставини, внаслідок яких особи можуть втратити роботу і потребу-

ють матеріальної підтримки та соціальних послуг [20];

6) загибель, знищення, вимушений забій тварин внаслідок інфекційних хвороб, пожежі, вибуху, урагану, блискавки, дії електричного струму, сонячного або теплового удару, землетрусу, повені, обвалу, бурі, бурану, граду, замерзання, задушення, отруєння травами або речовинами, укусу змії або отруйних комах, утоплення, падіння в ущелину, потрапляння під транспортні засоби та інших травматичних ушкоджень [24];

7) подія, у разі настання якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання цивільної відповідальності страховальника за ядерну шкоду [27].

Страховий тариф – це:

1) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування [28];

2) (брутто-тариф) – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми. Страховий тариф складається з двох частин – нетто-ставки та навантаження [16];

3) брутто-ставка у вартісному виразі або у відсотках з одиниці страхової суми. До складу брутто-ставки входять: нетто-ставка та навантаження (надбавка), яка передбачається для покриття витрат та ведення справи, запобіжних заходів, отримання прибутку і тощо [22];

4) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування [25].

Страховий фонд – цільові страхові фонди з:

- пенсійного страхування;
- медичного страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків [13].

Страхові фонди можуть створюватися громадськими організаціями або недержавною системою страхування.

У науковій літературі страховий фонд визначається як сукупність виділених та зарезервованих запасів матеріальних благ, що призначені для здійснення страхового захисту (не тільки компенсації, а й подолання наслідків реалізації страхового ризику). Може виступати як у натуральній, так і в грошовій формі. За сучасними науково-теоретичними уявленнями, страховий фонд – це частина вилученого національного доходу і валового внутрішнього продукту.

Страхування – діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страховальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором

страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів. Страхування може здійснюватися на основі договору між страхувальником і страховиком (добровільне страхування) або на основі закону (обов'язкове страхування).

Суб'єкт оподаткування – юридична або фізична особа, якій належить сплачувати податок відповідно до норми закону. Головною ознакою суб'єкта оподаткування є наявність доходу чи майна.

У деяких податках податкове законодавство передбачає наявність платника податку, який не збігається з суб'єктом оподаткування (наприклад, при справлянні прибуткового податку з громадян, коли обов'язки зі справляння податків лежать на податковому агенті – підприємстві, установі, що нараховують дохід громадянин, з якого й справляється податок).

Суб'єкти оподаткування – це особи, на яких Конституцією України та податковим законодавством покладено обов'язки: а) сплачувати податки, збори та обов'язкові платежі; б) нараховувати, утримувати та перераховувати податки, збори та обов'язкові платежі до бюджетів і державних цільових фондів. Платник податків може визнаватися суб'єктом оподаткування одним або декількома податками зборами та обов'язковими платежами залежно від діяльності, яку він проводить, володіння майном або інших обставин, у разі наявності яких виникають податкові

зобов'язання. Суб'єктом оподаткування може визнаватися й особа, на яку відповідно до податкового законодавства України покладено обов'язки щодо нарахування податків, зборів та обов'язкових платежів, утримання їх з платника та перерахування до бюджету [8].

Суб'єктами оподаткування або платниками податків, зборів та обов'язкових платежів є юридичні або фізичні особи, банки, бюджетні організації, міжнародні об'єднання та організації, які відповідно до чинного податкового законодавства безпосередньо зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати податки, збори та інші обов'язкові платежі [12].

Суб'єкт фінансового права – особа, учасник фінансових відносин, яка за своїми особливостями фактично може бути носієм суб'єктивних прав і обов'язків. Так, згідно зі ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом. Отже, кожний громадянин є суб'єктом фінансового права і потенційно він може бути суб'єктом фінансових правовідносин. Кожний громадянин може бути носієм суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, він реально здатний брати участь у податкових, бюджетних та інших фінансових правовідносинах на підставі приписів Конституції України.

Суб'єктами фінансового права виступають держава, адміністративно-територіальні утворення; юридичні

особи – підприємства й організації усіх форм власності, установи, громадські організації, тобто колективні суб'єкти і громадяни як індивідуальні суб'єкти.

Субвенція (від лат. subvenio – приходжу на допомогу) – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції [4].

Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам, яка вперше визначена законом про Державний бюджет України, затверджуються Кабінетом Міністрів України не пізніше 30 днів з дня набрання ним чинності.

Кабінет Міністрів України може здійснювати перерозподіл обсягів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення державних програм соціального захисту між їх видами та між місцевими бюджетами, виходячи з фактично нарахованих обсягів відповідних пільг, субсидій і допомоги населенню в межах загального обсягу таких субвенцій.

Субвенція – це сума грошових коштів, яка виділяється з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня і має цільове призначення для здійснення спільного фінансування певного заходу і підлягає поверненню у випадку порушення її цільового призначення.

Основні засади надання субвенцій на виконання інвестиційних проектів встановлюються окремим законом, порядок та умови їх надання визначаються Кабінетом Міністрів України, а обсяг субвенцій на наступний бюджетний період – законом про Державний бюджет України.

Субсидія (латин. subsidium – допомога, підтримка) – фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання конкретного товару, завдяки якій суб'єкт господарсько-правових відносин одержує пільги (прибутки). Субсидія – це грошова допомога, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним особам, місцевим державним органам, іншим державам. Це вид цільової допомоги зазначеним особам, що надається за рахунок коштів бюджетів або цільових фондів. Субсидії застосовуються з метою збалансування регіональних та місцевих бюджетів, зміцнення їх дохідної бази та завжди передаються безповоротно і безвідплатно з вищих ланок бюджетної системи нижчим ланкам для фінансування конкретних заходів та установ, тобто мають цільовий характер.

Визначення терміна «субсидія» в Бюджетному кодексі України не наведено, натомість визначено, що одним із принципів бюджетної системи України є принцип субсидіарності, згідно з яким розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між

місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності у максимально можливого наближенні надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача. Сам термін «субсидія» вживається для означення допомоги, підтримки, сприяння, наприклад, бюджетні зобов'язання щодо виплати субсидій, допомоги, пільг з оплати спожитих житлово-комунальних послуг та послуг зв'язку (у частині абонентної плати за користування квартирним телефоном), компенсацій громадянам з бюджету, на що згідно із законами України мають право відповідні категорії громадян.

У міжнародному праві субсидія визначається як фінансове сприяння, що надається на території члена СОТ урядом або будь-яким державним органом коли:

– уряд практикує пряме переведення грошових коштів (наприклад дотацій, позик або вливань капіталу), потенційну пряму передачу коштів або зобов'язань (наприклад гарантій за позиками);

– уряд відмовляється від доходів, що йому належать, або не стягує їх (наприклад податкові кредити);

– уряд надає товари та послуги, крім загальної інфраструктури, або заковує товари чи послуги;

– уряд здійснює платежі до механізму фінансування або доручає, або наказує приватній установі виконувати одну чи більше функцій, які б за звичайних умов виконувалися урядом, причому практика їх застосування такою установою фактично не відрізняється від практики, яку здебільшого вів би уряд; або під-

тримка доходів чи цін у будь-якій формі у розумінні статті XVI ГАТТ 1994; а також вигода, що надається таким чином [31].

Судовий збір – це загальнодержавний збір, який сплачується на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів, та входить до складу судових витрат.

Платники судового збору – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду.

Судовий збір сплачується:

– за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

– за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;

– за видачу судами документів.

Судовий збір не сплачується за подання:

1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

2) заяви про скасування судового наказу;

3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;

4) заяви про поворот виконання судового рішення;

5) заяви про винесення додаткового судового рішення;

6) заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою або недієздатною, або з особою, засудженою до позбавлення волі на строк не менш як три роки;

7) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

8) заяви про встановлення факту смерті особи, яка зникла безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

9) заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності

фізичної особи;

10) заяви про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

11) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

12) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

13) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду;

14) заяви про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб у разі, якщо представництво їх інтересів у суді, відповідно до закону або міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, здійснюють Міністерство юстиції України та/або органи опіки та піклування або служби у справах дітей [29].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д.* Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич – К.: Знання, 1997. – 216 с.

2. *Балабанов І.Т.* Риск-менеджмент / Балабанов І.Т. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.

3. *Бланд Д.* Страхование: принципы и практика / Бланд Д. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 461 с.

4. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

5. *Воронова Л.К.* Фінансове право України: [підруч.] / Воронова Л.К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.

6. *Герчикова І.М.* Міжнародні економічні організації: регулювання

світос господарських зв'язків та підприємницької діяльності: [навч. посіб. для екон. і юрид. вузів] / Герчикова І. М. – М.: АТ «Консалтбанк», 2001. – 624 с.

7. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.

8. *Данілов О. Д.* Податкова система та шляхи її реформування: [навч. посіб.] / О. Д. Данілов, Н. П. Фліссак – К.: Парламентське вид-во, 2005.

9. *Ефимов С. Л.* Енциклопедический словарь: Экономика и страхование / Ефимов С. Л. – М.: Церих–ПЭЛ, 1996. – 528 с.

10. *Левина Л. А.* Правовое положение Международного валютного фонда и Всемирного банка / Левина Л. А. – М., 1996.

11. *Небава М. І.* Теорія макроекономіки: [навч. посіб. для вузів] / Небава М. І. – К.: Слово, 2003. – 536 с.

12. *Орлюк О. П.* Фінансове право: [навч. посіб.]. / Орлюк О. П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.

13. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України: від 14.01.1998 р. № 16/98 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

14. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

15. Положення про Пенсійний фонд України: затверджено Указом Президента України від 01.03.2001 р. № 121/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – Ст. 350.

16. Про вдосконалення Порядку надання медичної допомоги інозем-

цям та особам без громадянства, які тимчасово перебувають на території України: Постанова Кабінету Міністрів України: від 17.09.1997 р. № 1021.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо статутного капіталу: Закон України: від 22.12.2010 р. № 2850-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 252.

18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України: від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 51. – Ст. 376.

19. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України: від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46–47. – Ст. 403.

20. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України: від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

21. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України: від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

22. Про затвердження Методики розрахунку страхових тарифів: наказ Міністерства економіки України, Комітету у справах нагляду за стра-

ховою діяльністю, Міністерства фінансів України: від 31.07.1995 р. № 124/48/131.

23. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання рахунку вторинного розподілу доходу за інституційними секторами економіки: наказ Державного комітету статистики України.: від 27.07.2007 р. № 272.

24. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків: Постанова Кабінету Міністрів України: від 23.04.2003 р. № 590.

25. Про затвердження Тимчасової методики визначення очікуваних збитків від забруднення довкілля при транспортуванні небезпечних речовин та відходів: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України: від 15.05.2001 р. № 181.

26. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України: від 08.07.2011 р. № 3668-VI.

27. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну

шкоду: Постанова Кабінету Міністрів України: від 23.06.2003 р. № 953.

28. Про страхування: Закон України: від 07.03.1996 р. № 85/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

29. Про судовий збір: Закон України: від 08.07.2011 р. № 3674-VI (набув чинності з 01.11.2011р.).

30. *Тринчук В.* Страхувий продукт в системі маркетингу: сутність та класифікація / Тринчук В. // Страхова справа. – 2002. – № 3. – С. 78–81.

31. Угода про субсидії і компенсаційні заходи: від 15.04.1994 р.

32. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

33. *Шелехов К. В.* Страхування. Страхові послуги: навч.-метод. посіб. / К. В. Шелехов, В. Д. Бігдаш – К.: ІЕУГП, 2000. – 268 с.

34. *Шреплер Х. – А.* Міжнародні економічні організації: довідник / Шреплер Х. А. – М.: Міжнародні відносини, 1999.

35. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 1998.

Тендер (англ. tender, від tend – обслуговувати [19, 3]) – термін, який неодноразово використовується в літературі і є зарубіжним аналогом терміна «конкурс» (від лат. concursus – збіг, зіткнення, зустріч). Зарубіжний аналог був легко сприйнятий українським бізнес-середовищем: спочатку він використовувався лише в будівництві та виробничій сфері, але з часом поширився і на сферу послуг. По суті, тендер – це процес вибору компанії, що постачає товар, виконує роботу чи надає послуги на конкурсній основі.

Державні закупівлі є важливою складовою роботи з лібералізації торгівлі у світі та потребують належного правового регулювання. Основним нормативними актами, що регламентують здійснення тендерних державних закупівель у масштабах міжнародної торгівлі є Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо тендерних державних закупівель та Угода про закупівлі Світової організації торгівлі, яка розроблена на основі згаданого Закону і є більш жорсткою його версією завдяки спрямованості на країни з найбільш розвинутою економікою. Досить розгалуженим і детальним є правовий режим тендерних державних закупівель Європейського Союзу та міжнародних тендерів, що проводяться у межах програм міжнародних економічних організацій, насамперед Світового банку. Зазначені дже-

рела міжнародного законодавства щодо тендерних державних закупівель тісно пов'язані та, незважаючи на свій наднаціональний характер, є водночас джерелами тендерного законодавства більшості країн світу, у тому числі України [20, с. 49].

Законодавчо процедура проведення тендера в Україні визначається Законом України «Про закупівлю, товарів, робіт та послуг за державні кошти» (у редакції від 17.11.2004 р.) [15] та іншими підзаконними нормативними актами. Отже, відповідно до чинного законодавства тендер визначається як здійснення конкурентного відбору учасників з метою встановлення переможця торгів (тендера) згідно з процедурами (крім процедури закупівлі в одного учасника).

Терміни «тендер», «державні закупівлі» використовуються, коли мова йде про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти (бюджетні кошти) шляхом проведення конкурсу, у якому беруть участь фізичні та юридичні особи, яких організація, що здійснює тендер, запрошує до участі. Для забезпечення в межах законодавства належної закупівельної практики закупівля має відбуватися з урахуванням таких принципів, як прозорість та недискримінаційний характер (об'єктивність). Мета проведення тендера – це прозоре та ефективно витрачання коштів. Кошти економлять за допомогою відбору найбільш вигідної пропозиції

з найнижчою ціною та найвигіднішими умовами виконання робіт чи постачання товарів.

В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко та Т.П. Базова у Тлумачному словнику юридичних термінів дають визначення терміна «тендер»: 1) порядок проведення конкурентного відбору виконавців щодо закупівлі товарів, виконання робіт, надання послуг, що здійснюється за процедурами, встановленими чинним законодавством, і передбачає вибір виконавця серед певного кола претендентів шляхом оцінки їх пропозицій і виявлення переможця; 2) спосіб укладання господарських договорів різного виду в умовах конкуренції шляхом встановлення договірних відносин між організатором тендера (замовником чи уповноваженою ним особою) і тим учасником (претендентом), який запропонував найбільш вигідні для організатора тендера умови договору і у встановленому чинним законодавством порядку визначений переможцем; 3) міжнародний торг; 4) письмова пропозиція, заявка, оферта; 5) заява про підписку на цінні папери, торги; 6) повідомлення про намір поставити товар за строковим контрактом; 7) засіб пропозиції облігацій або казначейських векселів на ринку [24, с. 269–270].

Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский та Е.Б. Стародубцева зазначають, що тендер – це: по-перше конкурентні торги відкритого типу (відкритий тендер) або закриті, для обмеженої кількості учасників (закритий тендер), конкурсна форма розміщення замовлення; по-друге, письмова про-

позиція, заява про підписку на цінні папери, про намір підписати контракт або доставити товари; по-третє, ціна на товар, запропонована його виробником, виходячи з рівня цін, запропонованих його конкурентами; по-четверте, міжнародний конкурс на право отримання замовлення [19].

Водночас, А.Я. Сухарьов [3] стверджує, що тендер – це: 1) письмова пропозиція (особливо це стосується придбання цінних паперів), заявка, оферта або запрошення здійснювати оферти; 2) вид торгів (звичай міжнародних), конкурсна форма розміщення замовлення на закупівлю на ринку обладнання або залучення підрядчиків для будівництва комплексних об'єктів і виконання інших робіт, яка є змаганням оферт відповідно до критеріїв, що містяться в тендерній документації; 3) сповіщення про намір поставити товар за терміновим контрактом.

Відомий учений Л.К. Воронова сформулювала більш стисле визначення тендера, а саме: пропозиція про поставку певного товару або виконання певних послуг [7, с. 346].

Концепція тендера (торгів) полягає у виконанні послідовних дій процесу закупівлі, що завершуються укладанням договору про закупівлю. Основними стадіями тендера є: підготовка тендерної документації, яка містить необхідні кваліфікаційні вимоги щодо об'єкта та учасників тендера; публікація оголошення про час, місце та умови тендера; утворення тендерної комісії (комітету), що складається з призначеної організатором тендерної групи спеціалістів;

подання учасниками тендерних пропозицій; порівняння та оцінка їх тендерною комісією (комітетом) і прийняття або відхилення; безпосереднє проведення тендера за встановленою процедурою; оприлюднення його результатів та укладення відповідних угод з його переможцем [23, с. 34; 7].

Державні закупівлі в Україні можуть здійснюватися шляхом таких процедур, як: відкриті торги, торги з обмеженою участю, двоступеневі торги, запит цінних пропозицій (котирувань), закупівля в одного постачальника (учасника).

Відкриті торги – це основна процедура здійснення закупівель, яка розпочинається з публічного запрошення до участі в торгах для вибору постачальника у формі оголошення, що друкується у спеціальному бюлетені Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Вісник державних закупівель». Після опублікування оголошення про торги всі зацікавлені учасники можуть подавати пропозиції. Оцінка учасників (кваліфікація) та їх пропозицій і визначення переможця здійснюється без проведення переговорів виключно за вимогами тендерної документації.

Для проведення торгів з обмеженою участю готуються запрошення до участі у вигляді листа, які надаються безпосередньо учасникам, кількість яких об'єктивно обмежена. Далі процедура торгів з обмеженою участю аналогічна процедурі відкритих торгів зі зменшенням ціни.

Для проведення двоступеневих торгів замовник публікує оголошення

у «Віснику державних закупівель», запрошуючи зацікавлених постачальників подавати попередні пропозиції без зазначення ціни. Дозволяється проводити обговорення щодо технічних рішень, методів виконання проекту, умов контракту тощо. Після визначення професійної і технічної компетентності учасників і формулювання заключних документів (специфікацій) замовник надсилає запрошення до участі у торгах учасникам, попередні тендерні пропозиції яких не були відхилені. Оцінка пропозицій і підсумкове визначення переможця здійснюється без проведення переговорів виключно за вимогами тендерної документації.

Запит цінних пропозицій (котирувань) – це менш формальна процедура, згідно з якою замовник надає запрошення у формі листа прinaryмні п'ятьом учасникам для подання ними цінних пропозицій. Акцептується та пропозиція, що має найменшу ціну. Ця процедура може бути застосована тільки для закупівлі товарів і послуг, вартість яких не перевищує еквівалент 10 тисяч євро.

Закупівля в одного постачальника (учасника) – це коли замовник може укласти договір про закупівлю після проведення переговорів з одним виконавцем, але лише у виключних випадках (аналогічно міжнародному законодавству), які встановлені чинним законодавством.

За результатами проведеної процедури закупівлі укладається договір, сторонами якого є, з одного боку, відповідні бюджетні установи (замовник), а з іншого – переможець

тендера (виконавець). Замовник зобов'язаний надіслати Комісії [16] та Тендерній палаті України [15] інформацію щодо укладеного договору та про виконання договору протягом п'яти робочих днів з моменту його укладення та виконання відповідно.

Торги – метод укладення договору купівлі-продажу, при якому покупець оголошує конкурс для продавців на товар з наперед визначеними характеристиками. Після порівняння одержаних пропозицій покупець підписує контракт з тим продавцем, який запропонував товар на більш вигідних умовах [7, с. 436].

У зарубіжній (міжнародній) термінології, а також у Законі України «Про закупівлю, товарів, робіт та послуг за державні кошти» торги називаються тендером. Отже, ці два терміни ототожнюються, їм надаються загальне визначення: торги (тендер) – це здійснення конкурентного відбору учасників з метою визначення переможця торгів (тендера) згідно з процедурами (крім процедури закупівлі в одного учасника) [15].

У Юридичній енциклопедії В.П. Нагребельний зазначає, що торги – це форма організації торгівлі або розміщення замовлень, за якою продаж товару (робіт, послуг) здійснюється на змагальних засадах [23, с. 102]. У сучасному економічному словнику [19] «торги» трактують як традиційну, широко поширену форму торгівлі, при якій перед рішенням про здійснення торгової операції між продавцем і покупцем відбуваються переговори у вигляді

торгу щодо ціни товару. Водночас Сухарьов А.Я. [3] стверджує, що торги – це конкурсний порядок укладення деяких договорів (купівлі-продажу, поставки, підяду).

І.І. Банасевич, у дисертаційному дослідженні трактує торги як конкурентний спосіб укладання договорів на виконання підрядних робіт за державним замовленням. Автором зроблено висновок про те, що торги є одним із способів укладання договорів із застосуванням механізму оферти і акценту [1].

Торги проводяться у формі аукціону або конкурсу. Переможцем у торгах на аукціоні визнається особа, що запропонувала найвищу ціну, а в торгах на конкурсній основі – особа, яка за висновком конкурсної комісії, що заздалегідь призначається організаторами торгів, запропонувала кращі умови [23].

Розрізняють основні види торгів: а) відкриті (гласні, прилюдні, публічні), які проводяться гласно, у відкритій формі, у присутності учасників торгу; б) закриті (негласні, тендерні), до участі в яких допускається обмежена кількість покупців товару (державного або іншого замовлення) або самі торги проводяться за відсутності їх прямих учасників спеціальним тендерним комітетом (замовником, якщо продається замовлення), який розглядає письмові пропозиції покупців; в) перекваліфікаційні, які проводяться для визначення пріоритетів постачальника особливо важливих, складних видів технічного обладнання, технологічних виробничих ліній, вибору

підрядника (виконавця) особливо важливих державних чи міжнародних промислових, будівельних, транспортних або інших проектів [23, с. 102; 19; 9, с. 656–658].

За територіальною ознакою та колом учасників розрізняють торги: місцеві, регіональні, республіканські (загальнонаціональні) та міжнародні [23, с. 102].

Торговий патент – (від латин. patens (patentis) – відкритий, очевидний, свідоцтво, дозвіл [23, с. 108; 2, с. 665]). Закон України «Про систему оподаткування» вносив до складу обов'язкових платежів плату за торговий патент. Ця плата була обов'язковим платежем, але, на думку Л.К. Воронової, не була податком [7, с. 270], бо торговий патент – це державне свідоцтво, що засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності (або його підрозділу) займатися певними видами підприємницької діяльності [18]. Водночас торговий патент не засвідчує права суб'єкта підприємницької діяльності на інтелектуальну власність [21, с. 275].

Торговий патент має такі реквізити: 1) номер торгового патенту; 2) найменування володільця торгового патенту; 3) вид підприємницької діяльності; 4) назву виду побутових послуг чи послуг у сфері грального бізнесу; 5) місце реєстрації громадянина як суб'єкта підприємницької діяльності чи місце розміщення суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи (місце розміщення структурного (відокремленого) під-

розділу цього суб'єкта); 6) для транспортних засобів – зазначення «візна торгівля»; 7) термін дії торгового патенту; 8) місцезнаходження державного податкового органу, що видав торговий патент; 9) відмітку державного податкового органу про надходження плати за виданий ним торговий патент [18; 6, с. 212].

Форма торгового патенту та порядок його заповнення встановлюються центральним податковим органом України – Державною податковою службою України [18; 31, с. 109].

Вартість патенту встановлюється на кожний вид підприємницької діяльності. Від цього залежить і строк дії патенту [7, с. 271].

Об'єктами патентування виступають: торговельна діяльність за готівку та з використанням інших форм розрахунків; діяльність з обміну готівкових валютних цінностей; діяльність з надання послуг у сфері грального бізнесу. Торговий патент видається на кожне гральне місце та діяльність з надання побутових послуг виключно за плату. Патент можуть придбати юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи як резиденти, так і нерезиденти, їх відокремлені підрозділи (філії, відділення тощо), які займаються перерахованими видами діяльності.

Без торгового патенту суб'єкти підприємницької діяльності мають право реалізувати: хліб і хлібобулочні вироби; борошно пшеничне та житнє; сіль, цукор, масло рослинне; молоко і молочні продукти; продукти дитячого харчування. Законодавством встанов-

лено порядок розподілу коштів, одержаних податковими органами за торгові патенти. Основна сума (до 67%) зараховується до місцевих бюджетів [7, с. 271].

Кошти, одержані від продажу торгових патентів, зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування (місцевих бюджетів) за місцем оплати торгового патенту [21, с. 283–288].

Трансфер, трансферт (франц. transfert, від латин. transfero – переносити, переводити, переміщати, передавати [24, с. 274; 23, с. 124; 9, с. 682]). В економічній теорії під трансфером розуміють процес передачі коштів, технологій, інформації тощо від одного суб'єкта господарювання іншому. В інституціональній теорії ринків категорія трансферних (транзакційних) видатків використовується як аналітичний критерій оцінки ефективності функціонування ринкової системи.

Відповідно до Класифікації доходів бюджету Бюджетного кодексу України трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі, а міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [5]. У Законі України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» трансферт визначається як платіж (або передача

майна, робіт чи послуг), замість яких платник безпосередньо не одержує товарів, робіт або послуг [17].

Л.К. Воронова зазначає, що трансферт – це, по-перше, переведення іноземної валюти або золота з однієї країни в іншу; по-друге, передача права володіння іменними цінними паперами [7, с. 436].

У загальному вжитку термін «трансферт» має широке коло застосування: 1) певні види фінансово-банківських операцій, пов'язаних з грошовим обігом і передачею відповідних майнових прав (наприклад, наказ банку своєму кореспонденту видати зазначену суму грошей особої, вказаній у трансферті; переведення іноземної валюти або золота з однієї країни в іншу; переказ грошових коштів з однієї фінансової установи в іншу; операції, пов'язані із зустрічним переказом валют двох або більше країн). Правове регулювання даних трансфертних операцій здійснюється на основі законодавства про банки і банківську діяльність, валютне регулювання і валютний контроль, норм міжнародного банківського права тощо; 2) передача сертифіката акцій від брокера-продавця брокеру їх покупця з переходом права власності, а також реєстрація у книгах акціонерного товариства переходу права власності на акції або інші цінні папери, що здійснюється трансфертним агентом. Порядок та умови даного трансферту визначаються нормами права, установчими та іншими документами акціонерного товариства; 3) у бюджетному праві – кошти, що передаються з державного бюджету

до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у формі дотацій, субсидій, субвенцій (див. **міжбюджетні трансферти**); 4) придбання (купівля) відповідним спортивним клубом або продаж чи передача в оренду іншій спортивній організації (клубу) прав на використання на певних умовах спортсменів (у даному випадку вживається термін «трансфер»). Є найпоширенішим у професійному футболі та інших видах спорту і поділяється на національний і міжнародний. В Україні порядок здійснення трансфер, операцій регулюється нормами законодавства про фізкультуру і спорт, статутами і внутрішніми (локальними) актами відповідних спортивних клубів, окремими договорами (контрактами) про трансферт спортсменів, а також актами міжнародних спортивних організацій; 5) операції, пов'язані з обміном товарів у межах міжнародних і транснаціональних корпорацій та підприємств для розрахунків між їхніми підрозділами, розташованими в різних країнах; 6) обмін населенням між державами на основі міждержавних угод, що зумовлює автоматичну зміну громадянства; 7) у туризмі – перевезення туристів (з аеропорту до готелю тощо; вживається термін «трансфер»). Вартість трансферту, як правило, входить до вартості путівки [23, с. 124; 9, с. 682].

Відповідно до Бюджетного кодексу України міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) дотацію вирівнювання;
- 2) субвенції;

3) кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;

4) додаткові дотації.

Трансфертні платежі (transfer payments). К.Р. Макконнел та С.Л. Брю трактують трансфертні платежі як виплату урядом або фірмою домогосподарству або фірмі грошей (або передача товарів і послуг), замість яких платник безпосередньо не отримує товари або послуги [10, с. 117, 783].

В енциклопедичному значенні трансфертні платежі – це форма перерозподілу частини національного доходу через державний бюджет, що передбачає виплату пенсій і допомоги населенню, субсидій підприємцям, відсотків за державним боргом [7, с. 436; 9, с. 684–685]. Основним структурним елементом трансфертних платежів є витрати з державного бюджету на пенсії та допомогу населенню, на другому місці – виплати за державним боргом. На третьому – субсидії (субвенції) підприємцям. Джерелом таких витрат є податки на заробітну плату, прибутки підприємств та ін. Причиною появи та динамічного розвитку трансфертних платежів є трансформація монополістичного (у т. ч. олігополістичного, або в ширшому аспекті – корпоративного капіталізму) в державно-корпоративний капіталізм, розширення соціально-економічних функцій держави у процесі відтворення суспільного капіталу, ускладнення економічної системи та ін. Існують конкретні причини і фактори зростання кож-

ного зі структурних елементів трансфертних платежів. Так, виникнення соціального страхування було зумовлене переходом від індивідуальної форми капіталістичної власності до колективних, боротьбою робітничого класу, підвищенням норми безробіття в більшості розвинених країн. Зростання державного боргу і виплат відсотків за ним загрожує інфляційними процесами в економіці. Надання субсидій підприємцям зу-

мовлене необхідністю у впливі держави на регулювання загальноекономічних галузевих, технологічних і територіальних диспропорцій, здійснення антициклічного регулювання. Особливістю останніх десятиріч ХХ ст. у цій сфері було скорочення прямих субсидій підприємцям і зростання опосередкованих (через амортизаційну, кредитну політику та ін.) [9, с. 684–685].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Банасевич І.І.* Договори на виконання підрядних робіт за державним замовленням: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / І.І. Банасевич. – К., 2007. – 20 с.
2. Банківсько-фінансово-правовий словник-довідник / [авт.-упоряд. Л.К. Воронова]. – К.: А.С.К., 1998. – 288 с.
3. Большой юридический словарь. – 3-е изд., дополн. и перераб. / [под ред. А.Я. Сухарева]. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 858 с.
4. *Брич Л.П.* Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія. / Л.П. Брич, В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2000. – 288 с.
5. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
6. *Василик О.Д.* Державні фінанси України: підруч. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
7. *Воронова Л.К.* Фінансове право України: [підруч.]. / Воро-

нова Л.К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.

8. Господарський кодекс України: від 11.03.2003 р. № 436 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

9. Економічна енциклопедія: у трьох томах. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с. – Т. 3.

10. *Макконнел К.Р.* Экономикс: принципы проблемы и политика. / К.Р. Макконнел, С.Л. Брю; пер. с англ. 11-го изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.

11. Налоговое право / [под ред. Н.П. Кучерявенко]. – С. 545.

12. Оптимизация процесса инвестиционной деятельности на основе проведения тендерных торгов / А.С. Поповский // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 16. – С. 83–86.

13. Перелік послуг, що належать до побутових і підлягають патентуванню: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.1998 р. № 576 (у редакції по-

- станови від 11.05.2006 р. № 659) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – Ст. 1462.
14. Про виконавче провадження: Закон України: від 13.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
15. Про закупівлю, товарів, робіт та послуг за державні кошти: Закон України: від 22.02.2000 р. № 1490 (у редакції від 17.11.2004 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 20. – Ст. 148.
16. Про затвердження Положення про порядок підготовки та проведення відкритих торгів: наказ Фонду державного майна: від 02.07.1998 р. № 1303 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 27. – Ст. 1020.
17. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України: від 22.12.1998 р. № 331 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12–13. – Ст. 80.
18. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України: від 26.03.1996 р. № 98 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20. – Ст. 82; 1997 – № 40. –

Ст. 268; 1998 – № 30–31. – Ст. – 1983; 2003 – № 10–11. – Ст. 86; 2004 – № 17–18. – Ст. 250;

19. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 495 с.

20. Регулювання правовідносин у сфері державних закупівель в ЄС та в Україні / [Колотій В., Пила В., Шатковський О., Яременко С.] – К.: ТОВ «Ніка», – 768 с.

21. Финансовое право: Учебник. – Х.: Одиссей, 2003. – 448 с.

22. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: [навч. посіб.] / В.П. Ходаківська, О.Д. Данілов – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 501 с.

23. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С Шемшученко та ін.]. – К.: «Українська енциклопедія. – 1998. – С. 34.

24. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [Гончаренко В. Г., Андрушко П. П, Базова Т.П. та ін.]; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.

–у–

Ухилення від сплати податків. Теретично досить просто визначити поняття «ухилення». Етимологічне коріння цього слова походить від латинського «evadere» із значенням «уникати, звільнитися, тікати». Тому даний термін позначає всі види дій платника, які ведуть до уникнення або обмеження податкового зобов'язання [8, с. 111].

Відповідно до Кримінального кодексу України ухилення від сплати податків – це повне або часткове уникнення оподаткування незаконним шляхом, включаючи приховування оподаткованого прибутку, зменшення суми податку завдяки поданню в податкові органи завідомо неправдивих даних або документів [7, с. 290].

У своїй роботі «L'Impot» К. Розье, на думку А. Маргайраза, дав одне з найбільш зрозумілих визначень ухилення від сплати податків, зазначивши, що це сукупність матеріальних дій, бухгалтерських операцій, правових актів, шахрайства та прийомів, які використовують платники або треті особи з метою уникнення податку [8, с. 113].

М.Д. Щокін вважає за доцільне використовувати ширше значення терміну «ухилення від сплати податків», тобто визначає його як будь-яке навмисне порушення платником податку своїх зобов'язань, яке призводить до недоплати податку [9, с. 25].

Під ухиленням від сплати податків Л.К. Воронова [2, с. 259], М.П. Куче-

рвяненко [5, с. 217] та ряд інших науковців розуміють правопорушення, що полягає в невиконанні або неналежаному виконанні платником своїх зобов'язань щодо сплати податків та являє собою активні дії платника податків у формі провини або злочину.

В енциклопедичному значенні даний термін визначається як сукупність легальних і незаконних способів приховування доходів від оподаткування [3, с. 778].

Т.П. Гега та Л.М. Доля у навчальному посібнику, де особлива увага приділяється вирішенню проблем відповідальності за порушення податкового законодавства, указують на те, що ухилення від сплати податків – це дії платників податків, спрямовані на несплату податків шляхом заниження доходу та оцінки майна або повного приховування їх [1, с. 297].

Способи ухилення від сплати податків можуть бути різноманітними і залежать як від виду несплачуваного податку, збору, іншого обов'язкового платежу, так і від самого платника. Об'єднаємо їх у шість основних груп: 1) неподання документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою обов'язкових платежів до бюджетів чи державних цільових фондів (податкових декларацій, розрахунків, бухгалтерських звітів і балансів тощо); 2) заниження сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів; 3) приховування об'єктів оподаткування; 4) заниження об'єктів оподаткування; 5) неутримання чи не-

перерахування до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб громадян, яким вони виплачувалися; б) приховування втрати підстав для пільги з оподаткування або неповідомлення про неї [1, с. 258].

Кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків передбачено статтею 212 Кримінального кодексу України «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» [4]. Об'єктом злочину, є встановлений законодавством України порядок сплати обов'язкових платежів, що входять до системи оподаткування. Його предмет – обов'язкові платежі, що мають сплачуватися юридичними або фізичними особами, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. На встановлення кримінальної відповідальності впливає розмір таких ненадходжень: значний, великий чи особливо великий. Суспільна небезпечність полягає в ненадходженні коштів до бюджетів, державних цільових фондів, яке ставить під загрозу виконання і фінансове забезпечення реалізації державних та місцевих програм [2, с. 337].

Суб'єктами злочину можуть бути: 1) службові особи підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, їх філій, відділень, інших відокремлених підрозділів, що не мають статусу юридичної особи, на яких покладені обов'язки з ведення бухгалтерського обліку, подання податкових декларацій, бухгалтерських звітів, балансів, розрахунків, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів (керівники, особи, що виконують їхні обов'язки, інші службові особи, яким у встановленому законом порядку надане право підпису фінансових документів); 2) особи, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) будь-які особи, які зобов'язані утримувати та (або) сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування і введені в установленому законом порядку, у тому числі податкові агенти фізичні особи та службові особи податкових агентів – юридичних осіб при несплаті ними податку з доходів фізичних осіб [6].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гега П. Т. Основи податкового права: [навч. посіб.] / П. Т. Гега, Л. М. Доля – 4-те вид., переробл. і доповн. – К.: Т-во Знання, 2003. – 307 с.
2. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Особлива частина: [навч. посіб.] / Дмитренко Е. С. – К.: Алерта; КНТ, 2007. – 613 с.
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах. / [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2002. – 952 с. – Т. 3
4. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 р. № 2341 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
5. Основи податкового права: учеб. пособ. / [под ред. Н. П. Кучерявенко]. – Х.: Легас, 2003. – 384 с.
6. Про деякі питання застосування законодавства про відпові-

дальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: постанова Пленуму Верховного Суду України: від 08.11.2004 р. № 15 // Вісник ВСУ. – 2004. – № 11.

7. Словник фінансово-правових термінів. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 343 с.

8. *Тупанчески Н. Р.* Уклонение от уплаты налогов в сравнительном праве / Тупанчески Н. Р.; [под ред. В. С. Комиссарова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 246 с.

9. Щекин Д. М. Отдельные правовые приемы борьбы с уклонением от уплаты налогов в законодательстве стран-участников СНГ / Д. М. Щекин // Фінансове право. – № 2. – 2007. – С. 25–31.

Факторинг (від англ. factor – посередник [1, с. 501]) – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги [58]. За своєю сутністю факторинг є фінансовою операцією, яка здійснюється на платній основі у договірній формі та полягає у придбанні фінансовою установою права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг із прийняттям ризику виконання такої вимоги та приймання платежів.

Нормативне визначення факторингу на сьогодні є недосконалим. Поняття «факторинг» вживається у різних за своїм змістом і призначенням законодавчих актах. У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» факторинг віднесено до фінансових послуг, а отже, всі їх ознаки є притаманними і факторингу. Під фінансовими послугами розуміються операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [79]. У Законі України «Про банки і банківську діяльність» факторинг визначено як банківську операцію, за якою здійснюється придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за по-

ставлені товари чи надані послуги, беручи на себе ризик виконання таких вимог і прийом платежів [59]. У нормативно-правових актах Національного банку України також вживається поняття «факторинг». Зокрема, постановою Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.2001 р. № 368 факторингові операції відносять до кредитних операцій, під якими розуміються активні операції банку, що пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування.

Факторинг набуває свого правового оформлення у вигляді відповідного договору, а отже, регулювання цих відносин відбувається у порядку, визначеному Цивільним кодексом України чи Господарським кодексом України. Відповідно до Цивільного кодексу України факторинг розглядається як фінансування під відступлення права грошової вимоги. За договором факторингу одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати кошти у розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити фактору своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Сторонами у договорі факторингу є фактор і клієнт. Клієнтом у договорі факторингу може бути фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності. Фактором може бути банк або фінансова установа, а також фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції [99].

Господарський кодекс України відносить факторинг до банківських операцій, які здійснюються у вигляді фінансового посередництва. Факторингом є придбання банком права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги та прийом платежів, що здійснюється на комісійних засадах на договірній основі. За господарським договором факторингу, банк бере на себе зобов'язання передати за плату кошти в розпорядження клієнта, а клієнт бере на себе зобов'язання відступити банку грошову вимогу до третьої особи, що впливає з відносин клієнта з цією третьою особою. Факторингові операції банків можуть супроводжуватися наданням клієнтам додаткових консультаційних та інформаційних послуг [25]. Практика застосування договорів факторингу свідчить, що факторингові компанії часто надають додаткові послуги, зокрема інформують своїх клієнтів щодо платоспроможності потенційного партнера та встановлення кредитного ліміту на випадок поставки такому партнеру; виступають гарантами з платежів у інших країнах [14, с. 411].

У літературі факторинг також тлумачиться по-різному. Наприклад, В. Богун відносить факторинг до розрахунково-кредитних інструментів. Підтримуючи погляди відомих учених-юристів, зокрема В. Мамутова, О. Чувпила, І. Красько, автор обґрунтовує думку, що факторинг повинен розглядатися як фінансово-господарський інститут, а не виключно як один із різновидів банківських операцій, оскільки це значно звужує зміст факторингу [9, с. 10–11]. У свою чергу, В. Бойко зазначає, що факторинг поряд із лізингом посідає центральне місце серед різноманітних форм та методів кредитних послуг, які надаються спеціалізованими інститутами (лізинговими, факторинговими компаніями). Він зазначає, що операція факторингу спрямована на задоволення потреби у короткострокових коштах і функцією факторингу в умовах обмежених фінансових ресурсів є забезпечення поповнення оборотних коштів [10, с. 6]. Таким чином, він розглядає факторинг як вид переуступки боргу, основною метою застосування якого виступає поповнення оборотних коштів, а також як форму фінансування суб'єкта при дефіциті обігових коштів і певної ізоляції держави від допомоги малому та середньому бізнесу [10, с. 17]. На думку Є. Сурніної, визначення факторингу у Цивільному кодексі є значно звуженим і не збігається з традиційним розумінням факторингу. Автор визначає правильним розуміння традиційного факторингу як діяльності спеціалізованої установи (фактора) з відплат-

ного набуття («скупки») в інших підприємств прав грошових вимог до їх боржників (за товари, роботи, послуги) з метою отримання прибутку за рахунок різниці у вартості прав вимоги у момент їхньої передачі та погашення [92, с. 105–106].

Застосування факторингу забезпечує переваги: фінансування клієнта здійснюється одразу, ще до строку платежу; дає стовідсоткову гарантію на отримання всіх платежів, тим самим зменшується фінансовий ризик організації; банк (фактор-фірма) має можливість регулярно інформувати своїх клієнтів про платоспроможність покупців; організація переносить свої витрати на працівників бухгалтерії, оскільки банк (фактор-фірма) бере на себе зобов'язання щодо ведення дебіторської заборгованості.

Розрізняють такі види факторингу: За видами здійснення операцій:

а) конвенційний (широкий) факторинг – факторингова компанія бере на себе не лише кредитування та отримання самого боргу, але й надає послуги зі збуту та здійснює бухгалтерський, рекламний, страховий супровід клієнта;

б) конфіденційний (обмежений) факторинг обмежується використанням тільки деяких операцій: сплата боргів, передання права на отримання грошей тощо.

Залежно від кількості факторів операції:

а) прямий факторинг – в операції бере участь лише один фактор – з експорту в країні експортера, з яким імпортер уклав факторингову угоду;

б) опосередкований факторинг – в операції беруть участь два фактори: 1) з експорту в країні експортера; 2) з імпорту в країні імпортера.

За ступенем інформованості дебітора:

а) розкритий факторинг – операція, у якій дебітор повідомляється про факторингову угоду;

б) нерозкритий факторинг – угода є конфіденційною і дебітор не повідомляється про неї [45, с. 191–192].

Фіксований сільськогосподарський податок – податок, який справляється з одиниці земельної площі у відсотках її нормативної грошової оцінки та сплата якого замінює сплату окремих податків і зборів [58].

Платниками податку можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

У селекційних центрах, на підприємствах (в об'єднаннях) з плеємної справи у тваринництві до продукції власного виробництва також належать плеєнні (генетичні) ресурси, придбані в інших селекційних центрах, на підприємствах (в об'єднаннях) із плеємної справи у тваринництві та реалізовані вітчизняним підприємствам для осіменіння маточного поголів'я тварин.

Якщо сільськогосподарський товаровиробник утворюється шляхом злиття, приєднання, перетворення, поділу або виділення згідно з відповідними нормами Цивільного кодексу України, то норма щодо дотри-

мання частки сільськогосподарського товаровиробництва, яка дорівнює або перевищує 75 відсотків за попередній податковий (звітний) рік, поширюється на:

– усіх осіб окремо, які зливаються або приєднуються;

– кожну окрему особу, утворену шляхом поділу або виділу;

– особу, утворену шляхом перетворення.

Сільськогосподарські товаровиробники, утворені шляхом злиття або приєднання, можуть бути платниками податку в рік утворення, якщо частка сільськогосподарського товаровиробництва, отримана за попередній податковий (звітний) рік усіма товаровиробниками, які беруть участь у їх утворенні, дорівнює або перевищує 75 %.

Сільськогосподарські товаровиробники, утворені шляхом перетворення платника податку, можуть бути платниками податку в рік перетворення, якщо частка сільськогосподарського товаровиробництва, отримана за попередній податковий (звітний) рік, дорівнює або перевищує 75 %.

Сільськогосподарські товаровиробники, утворені шляхом поділу або виділення, можуть бути платниками податку з наступного року, якщо частка сільськогосподарського товаровиробництва, отримана за попередній податковий (звітний) рік, дорівнює або перевищує 75 %.

Новоутворені сільськогосподарські товаровиробники можуть бути платниками податку з наступного року, якщо частка сільськогосподарського

товаровиробництва, отримана за попередній податковий (звітний) рік, дорівнює або перевищує 75 %.

Не може бути зареєстрований як платник податку:

– суб'єкт господарювання, у якого понад 50 % доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, вирощених на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в користування, та продуктів їх переробки), диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини);

– суб'єкт господарювання, що проводить діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних (коди згідно з УКТ ЗЕД 2204 29–2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції;

– суб'єкт господарювання, який станом на 1 січня базового (звітного) року має податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, що виник унаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Об'єктом оподаткування податком для сільськогосподарських товаровиробників є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішні

водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди.

Базою оподаткування податком для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), проведена за станом на 1 липня 1995 року, для земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) – нормативна грошова оцінка одного гектара ріллі в Автономній Республіці Крим або в області, проведена за станом на 1 липня 1995 року.

Розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду для сільськогосподарських товаровиробників залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування):

а) для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виросуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди) – 0,15;

б) для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,09;

в) для багаторічних насаджень

(крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,09;

г) для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,03;

д) для земель водного фонду – 0,45;

е) для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виросуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди, – 1,0.

Під спеціалізацією на виробництві (виросуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті потрібно розуміти перевищення частки доходу, отриманого від реалізації такої продукції та продукції її переробки двох третин доходу (66 %) від реалізації всієї власновиробленої сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки.

Перелік гірських зон та поліських територій визначається Кабінетом Міністрів України.

Базовим податковим (звітним) періодом для податку є календарний рік.

Базовий податковий (звітний) рік починається з 1 січня і закінчується 31 грудня того самого року.

Попередній податковий (звітний) рік для новоутворених сільськогосподарських товаровиробників – період з дня державної реєстрації до 31 грудня того самого року.

Податковий (звітний) рік для сільськогосподарських товаровиробників, що ліквідуються, – період з

початку року до їх фактичного припинення.

Сільськогосподарські товаровиробники самостійно обчислюють суму податку щороку за станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному органу державної податкової служби за місцезнаходженням платника податку та місцем розташування земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік за формою, встановленою у порядку, передбаченому статтею 46 Податкового кодексу України.

Сплата податку проводиться щомісяця протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) місяця, у розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах:

а) у I кварталі – 10 %;

б) у II кварталі – 10 %;

в) у III кварталі – 50 %;

г) у IV кварталі – 30 %.

Платники податку, утворені протягом року шляхом злиття, приєднання або перетворення у звітному податковому періоді, у тому числі за набути площі нових земельних ділянок, уперше сплачують податок протягом 30 календарних днів місяця, що настає за місяцем їх утворення (виникнення права на земельну ділянку).

Платники податку, що припиняються шляхом злиття, приєднання, перетворення, поділу у податковому (звітному) періоді, зобов'язані подати у період до їх фактичного припинення органам державної податкової

служби за своїм місцезнаходженням та місцем розташування земельних ділянок уточнену податкову декларацію з податку.

Якщо протягом податкового (звітного) періоду у платника податку змінилася площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у зв'язку з набуттям (втрагою) на неї права власності або користування, такий платник зобов'язаний:

– уточнити суму податкових зобов'язань з податку на період, починаючи з дати набуття (втраги) такого права до останнього дня податкового (звітного) року;

– подати протягом 20 календарних днів місяця, що настає за звітним періодом, органам державної податкової служби за місцезнаходженням платника податку та місцем розташування земельної ділянки декларацію з уточненою інформацією про площу земельної ділянки, а також відомості про наявність земельних ділянок та їх нормативну грошову оцінку.

У разі, якщо платник податку (орендодавець) надає сільськогосподарські угіддя та/або землі водного фонду в оренду іншому платнику податку (орендарю), орендована площа земельних ділянок не може вноситися до декларації з податку орендаря, а враховується у такій декларації орендодавця.

Якщо платник податку (орендар) орендує сільськогосподарські угіддя та/або землі водного фонду в особи (орендодавця), яка не є платником податку, орендована площа земельних ділянок вноситься до декларації з податку орендаря.

Платники податку перераховують в установлений строк загальну суму коштів на відповідний рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки.

Фіксований сільськогосподарський податок належить до спрощеної системи оподаткування.

Фінанси місцеві (фінанси органів місцевого самоврядування) – сукупність відносин, урегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями з приводу формування, розподілу та використання коштів фондів органів місцевого самоврядування з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади та виконання органами місцевого самоврядування функцій у процесі реалізації власних і делегованих державою повноважень. Призначення фінансів органів місцевого самоврядування полягає у тому, щоб максимально наблизити державні послуги до умов місцевого населення.

Достатньо аргументоване визначення поняття «місцеві фінанси» у контексті предмета фінансового права, на нашу думку, наводить О.Б. Заверуха у своєму дисертаційному дослідженні [30, с. 5]. Однак, визначаючи місцеві фінанси подібно до наведеного вище, автор пише, що місцеві фінанси як сукупність відносин виникають з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади. Тобто місцеві

фінанси стосуються лише територіальної громади. Проте є особи, наприклад не громадяни України, які проживають на певній території, користуються деякими місцевими послугами (постійно або тимчасово), сплачують місцеві податки і збори, але при цьому вони не є членами територіальної громади. Отже, на нашу думку, місцеві фінанси існують з метою задоволення місцевого публічного інтересу.

В економічній літературі фінанси місцеві визначаються, зокрема, як: 1) система формування, розподілу та використання доходів територіальними громадами та місцевими органами влади з метою виконання закріплених за ними функцій і завдань [85, с. 217]; 2) система формування, розподілу та використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих [57, с. 12];

Фінансова та фінансово-правова література кінця XIX – початку XX ст., розглядає місцеві фінанси як місцеві бюджети [39, 47, 86]. Українське законодавство не містить визначення поняття місцевих фінансів чи фінансів органів місцевого самоврядування. У Республіці Молдова, наприклад, є спеціальний Закон «Про місцеві публічні фінанси» від 16.10.2003 р. (з подальшими змінами). Відповідно до ст. 2 цього Закону місцеві публічні фінанси є складовою системи національних публічних фінансів і включають місцеві бюджети. Тобто у контексті даного Закону місцеві фінанси

ототожнюються з місцевими бюджетами, хоча, на нашу думку, це є звуженням даного поняття. Адже, крім місцевих бюджетів, також існують позабюджетні та валютні грошові фонди органів місцевого самоврядування (у разі їх створення), а також будь-які інші кошти, які перебувають у власності органів місцевого самоврядування у вигляді позабюджетних фондів.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону Російської Федерації від 25.09.1997 р. (з подальшими змінами та доповненнями) «Про фінансові основи місцевого самоврядування в Російській Федерації» місцеві фінанси охоплюють: 1) кошти місцевого бюджету; 2) державні та муніципальні цінні папери, що належать органам місцевого самоврядування; 3) інші фінансові ресурси. При цьому визначення місцевих фінансів у Законі не міститься.

На думку О.О. Сунцової, в Україні формами фінансів місцевих є фінанси територіальної громади (комунальні фінанси), фінанси Автономної Республіки Крим, фінанси області (міст Києва та Севастополя), фінанси міста, фінанси району (району в місті), фінанси села, фінанси селища. У випадку появи нових територіальних утворень чи добровільних об'єднань територіальних громад цей перелік форм фінансів місцевих органів влади може бути продовжено [91, с. 14]. Проте, наводячи різні форми місцевих фінансів, автор утрималася від їх визначення.

Синонімами поняття фінансів місцевих органів влади можуть бути

такі визначення, як муніципальні (комунальні) фінанси, фінанси територіальної громади, фінанси комуни, фінанси общини, фінанси муніципального утворення, фінанси штату, фінанси міста області, району, села, селища тощо [91, с. 13–14].

Фінансова відповідальність по-різному розглядається у різних наукових джерелах. Так, О. Музика визначає фінансову відповідальність як вид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні до порушника фінансово-правової норми та фінансової дисципліни у галузі фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування заходів державного примусу уповноваженим на те державно-владним органом (інколи – безпосередньо самим правопорушником) шляхом застосування до правопорушника фінансово-правових санкцій [50, с. 78–79].

Проблема юридичної відповідальності за вчинення фінансових правопорушень є актуальною і досліджується на рівні різних галузевих наук. На сьогодні в законодавстві та науці фінансового права не сформовано єдиного підходу до визначення поняття «фінансова відповідальність». Н. Онищенко зазначає, що до проявів здатності держави бути відповідальною перед людиною належить обов'язок відшкодувати за свій рахунок чи за рахунок органів місцевого самоврядування матеріальну і моральну шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових

і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [60, с. 92].

А.Г. Пишний розглядає фінансову відповідальність як особливий вид юридичної відповідальності, яка, крім загальних характеристик відповідальності, має специфічні ознаки, наявність яких дає змогу виокремити фінансову відповідальність як самостійний вид відповідальності. Такою ознакою, на думку вказаного автора, є фінансовий характер відносин, що забезпечуються заходами фінансової відповідальності. [56, с. 81]. Д. Коваль також зазначає, що фінансова відповідальність є особливим видом юридичної відповідальності і не є тотожним поняттю фінансово-правової санкції. При цьому фактичною підставою фінансової відповідальності, на погляд дослідника, варто визначити факт вчинення фінансового правопорушення, а нормативною підставою – відображення юридичного складу правопорушення у фінансово-правовій нормі [36, с. 53]. Д.О. Гетманцев розуміє під фінансовою відповідальністю правовідносини, що виникають у зв'язку з вчиненням правопорушення у сфері суспільних відносин, які складаються під час мобілізації, розподілу, використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів держави на підставі прийняття уповноваженим органом, або у визначених законом випадках безпосередньо порушником, від імені держави рішення (акта індивідуального застосування), між державою та особою (правопорушником), зміст якого є застосування до право-порушника заходів покарання, перед-

бачених фінансово-правовими санкціями [23, с. 15].

Деякі автори ототожнюють фінансові санкції, що застосовуються до юридичних осіб за порушення фінансового законодавства, із поняттям фінансової відповідальності [94, с. 33]. Співвідношення цих категорій проявляється у тому, що фінансова відповідальність реалізується через фінансову санкцію та заходи державного примусу. Проте застосування такої відповідальності суперечить загальним принципам юридичної відповідальності. Застосування в одних випадках адміністративної відповідальності за кодифікованим законом, а в інших – за іншими галузевими законами є безсистемним, а тому виникає необхідність на законодавчому рівні розв'язати цю суперечність шляхом визначення фінансової відповідальності самостійним видом юридичної відповідальності та відповідно систематизації заходів правового впливу за порушення норм фінансового законодавства. Інші дослідники пропонують розглядати узагальнене поняття фінансової відповідальності, але не виокремлювати як окремий самостійний вид юридичної відповідальності. Зокрема, Р. Усенко, підтримуючи позицію І. Хаменушка, розглядає фінансову відповідальність у широкому розумінні як інститут фінансового права, що об'єднує в собі норми різних галузей права, метою яких є захист фінансових відносин.

Представники російської цивілістичної науки відстоюють позицію, що держава є повноцінним суб'єктом

відповідальності за діяльність її органів, оскільки у момент здійснення владних повноважень орган влади є структурною одиницею публічного утворення, а не самостійним суб'єктом. І оскільки за рахунок коштів державної казни реалізується цивільна відповідальність держави, то у даному разі необхідно говорити про санкції цивільної відповідальності [3, с. 86]. Разом з тим О. Михайленко справедливо зазначає, що кошти відповідного бюджету не здатні на сьогодні забезпечити реалізацію відповідальності публічного утворення через особливості бюджетного процесу та існування принципу цільового використання коштів, особливості їхнього використання [46, с. 309]. Це є правильним і для України. Одержати кошти, які за рішенням суду присуджені до виплати певному суб'єкту суспільних відносин, у яких були порушені його права, можна лише у випадку наявності відповідного напрямку фінансування цієї мети.

А. Статівка відзначає необхідність у визнанні фінансових санкцій, що застосовуються до юридичних осіб санкціями адміністративної відповідальності, а також визначити порядок визнання юридичних осіб винними у скоєнні правопорушень [91, с. 33]. При цьому вчений зауважує, що при застосуванні фінансових санкцій виникають відносини публічно-правового характеру, оскільки однією зі сторін виступає уповноважений орган держави, який від її імені застосовує заходи державного примусу, а суми стягнених штрафів надходять

до Державного бюджету України. Через це неможливо віднести фінансові санкції до цивільно-правової відповідальності.

Фінансова відповідальність відрізняється від цивільної тим, що: 1) підставою цивільної відповідальності є цивільне правопорушення, а підставою фінансової відповідальності є фінансове правопорушення; 2) цивільно-правова відповідальність має відновлювальний характер, а фінансова відповідальність також передбачає каральні заходи, які випливають з імперативного методу регулювання фінансових відносин.

Відмінність адміністративної і фінансової відповідальності проявляється у складі учасників відносин, які визначаються суб'єктами цих видів відповідальності. Відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути визнані лише фізичні особи. Суб'єктами фінансової відповідальності можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Крім того, до суб'єктів фінансової відповідальності необхідно віднести також державу в особі уповноважених органів.

Чинним законодавством України відповідальність за фінансові правопорушення визначається як кримінальним, адміністративним, цивільним, так і фінансовим законодавством. Кримінальним кодексом України встановлюється відповідальність за: порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210); видання норма-

тивно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч установленому законом порядку (ст. 211); ухилення від сплати податків, зборів (ст. 212); ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222). КпАП встановлює відповідальність за порушення правил про валютні операції (ст. 162); порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з емісії цінних паперів (ст. 163); порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків (ст. 163-1); невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби (ст. 163-3); порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи (ст. 163-4) тощо. Однак за порушення наведених норм відповідальність настає лише для фізичних осіб. Регулювання відповідальності юридичних осіб здійснюється на рівні галузевого законодавства. Питання виокремлення фінансової відповідальності як самостійного виду є дискусійним у юридичній літературі, а тому потребує ґрунтовного наукового аналізу та розробки логічного та системного підходу до її законодавчого регулювання.

Потрібно погодитися з авторами, які вважають, що фінансова відповідальність не підпадає під ознаки ні цивільної, ні кримінальної, ні адміністративної відповідальності [29]. Це обґрунтовується тим фактом, що

можливі випадки, коли при вчиненні фінансового правопорушення застосовуються штрафні санкції, передбачені податковим, митним та іншими видами законодавства, зокрема: 1) коли приписи норм, що врегульовують фінансові правовідносини, порушила юридична особа, яка не визначена суб'єктом адміністративної відповідальності в КпАП; 2) коли приписи норм, які врегульовують фінансові правовідносини, порушила особа, дії якої не підпадають ні під адміністративну, ні під цивільно-правову відповідальність.

Найбільш правильним видається розуміння фінансової відповідальності як правовідносин, що виникають у галузі фінансової діяльності між державою або органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами фінансових відносин (фізичними особами, юридичними особами тощо) на підставі фінансового правопорушення, у яких реалізуються їх взаємні обов'язки нести несприятливі наслідки за порушення фінансово-правових норм.

Фінансова дисципліна – стан дотримання органами державної влади й місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання всіх форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами, громадянами України та іноземними громадянами визначених законодавством та нормативно-правовими актами фінансово-правових норм.

У законодавстві термін «фінансова дисципліна» вживається у наказі Державної судової адміністрації Укра-

їни «Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним сектором Державної судової адміністрації України» від 04.02.2005 р. № 11 і розглядається як стан дотримання судами загальної юрисдикції, територіальними управліннями державної судової адміністрації, підприємствами та організаціями, що належать до сфери управління Державної судової адміністрації України, визначених законодавством фінансово-правових норм [66].

Погляди науковців на визначення терміна «фінансова дисципліна» дещо різняться між собою, однак відображають комплексність цього явища та різнобічність тлумачення його правової сутності. Професор Л. Воронова розглядає фінансову дисципліну як сукупність вимог, установлених законодавством щодо функціонування правового механізму держави і обов'язок дотримуватися їх всіма учасниками фінансових правовідносин [20, с. 82].

А. Берлач тлумачить поняття «фінансова дисципліна» як обов'язковий для всіх суб'єктів господарювання порядок здійснення фінансової діяльності, чітке дотримання встановлених приписів і порядку мобілізації, розподілу й використання грошових фондів держави, суб'єктів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій. До вимог фінансової дисципліни він відносить також неухильне дотримання законності при виконанні бюджету, кошторисів, фінансових планів тощо [8, с. 55]. В. Нагребельний поділяє

думку про те, що фінансова дисципліна є чітким дотриманням встановлених приписів і порядку утворення, розподілу та використання грошових фондів держави, суб'єктів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій [51, с. 120].

Отже, основою фінансової дисципліни є дотримання суб'єктами фінансових правовідносин вимог, встановлених у нормативно-правових актах щодо функціонування правового механізму держави у сфері публічної фінансової діяльності.

Фінансова дисципліна передбачає чітке дотримання нормативно встановлених вимог і порядку щодо мобілізації, розподілу і використання коштів держави, суб'єктів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій. За дотриманням фінансової дисципліни здійснюється фінансовий контроль. Вимоги фінансової дисципліни поширюються не тільки на підприємства, організації, установи, громадян, але й на державні органи влади, органи місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб. Насамперед фінансова дисципліна відображається на доходах і видатках бюджетів, оскільки несвоєчасне та неповне внесення податків до бюджету, а також ухилення від сплати податків (порушення фінансової дисципліни під час мобілізації доходів) негативно впливають і на здійснення бюджетних видатків (порушення фінансової дисципліни під час виконання бюджету за видатками). Змістом фінансової дисципліни є чітке виконання фінансово-правових норм, фінан-

сово-економічних програм і планів. Контроль за дотриманням фінансової дисципліни здійснюється органами загальної та спеціальної компетенції.

Фінансова діяльність держави.

У науці фінансового права категорія «фінансова діяльність держави» є однією з основоположних. Вона дає змогу розкрити сутність інших понять, зокрема поняття фінансових правовідносин, фінансової правосуб'єктності, правового статусу суб'єктів фінансового права та ін. Це поняття є порівняно новим у науці фінансового права. Уперше воно зустрічається у навчальному посібнику М. Гурвича, а надалі розкривається у підручнику Ю. Ровінського [82].

На сьогодні існує кілька підходів до визначення цієї правової категорії. За визначенням Л. Воронової, фінансова діяльність держави є заснованим на нормах права плановим процесом управління публічними централізованими і децентралізованими грошовими фондами коштів, необхідними для здійснення завдань і функцій, що поставлені Конституцією України перед державою, органами місцевого самоврядування та іншими публічними утвореннями, дозволеними державою [20, с. 21]. О. Орлюк розглядає фінансову діяльність держави як планову діяльність у сфері мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих грошових фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави [55, с. 8]. Аналогічну позицію з даного питання відстоює також О. Горбунова та Ю. Ро-

вінський, Н. Хімичева тлумачить фінансову діяльність держави як здійснення нею функцій щодо планового утворення, розподілу і використання грошових фондів (фінансових ресурсів) з метою реалізації завдань соціально-економічного розвитку, забезпечення обороноздатності та безпеки держави, а також використання фінансових ресурсів для діяльності державних органів [98, с. 85]. У даному випадку робиться акцент саме на виконання державою належних їй функцій як суб'єктом фінансового права.

Функціональний підхід до визначення фінансової діяльності держави простежується також у працях інших відомих учених, зокрема Ю. Крохіної та В. Нагребельного [52, с. 15]. Цікавим є також розуміння цієї категорії з погляду практичного підходу, запропоноване російським вченим М. Карасьовою. Вона у своєму науковому дослідженні прийшла до висновку, що фінансова діяльність держави є процесом утворення, розподілу і використання державою через грошові фонди своїх коштів, який здійснюється у певних формах, різними засобами, способами з метою покриття публічних витрат, а також організація грошової системи країни [34, с. 49]. Таким чином, у даному визначенні головна увага приділяється процесуальному аспекту діяльності держави у сфері фінансів.

Крім того, деякі правознавці стоять на позиції про неможливість вживання такого терміна як «фінансова діяльність держави». Зокрема, К. Бельський говорить про те, що

не варто надавати легітимності цій правовій категорії, а доцільно замість неї вживати термін «управління державними фінансами» [6, с. 29]. Необхідність у застосуванні такої категорії, як, «фінансова діяльність держави» заперечують здебільшого ті вчені, які не погоджуються з існуванням фінансового права як окремої галузі. Так, Д. Вінницький вважає, що, замість досліджуваної категорії, доцільно вживати поняття «публічні грошові фонди» чи «суспільні потреби», обґрунтовуючи це тим, що дійовий підхід у фінансовому праві ігнорує людську діяльність, а суб'єктами фінансової діяльності визнаються лише колективні утворення – носії влади [16, с. 64, 77]. Такий підхід є недостатньо обґрунтованим. Він мав широку підтримку за часів існування СРСР, але у сучасних умовах, він має бути переглянутий з огляду на докорінні зміни, які відбуваються у сфері регулювання фінансових відносин. Тут варто погодитися з Ю. Крохіною стосовно того, що категорії «фінансова діяльність держави» та «управління державними фінансами» не є взаємозамінними, а співвідносяться як ціле й частина, мають свої власні цілі, прийоми і методи та об'єкти. Зокрема, об'єктом фінансового управління виступає перерозподіл прибутку на рівні держави, тоді як фінансова діяльність спрямована на мобілізацію, розподіл і використання грошових фондів [40, с. 47].

За своїм змістом, методами і формами фінансова діяльність є різновидом управлінської діяльності. Отже, для неї характерні всі сутнісні ха-

рактеристики, які об'єктивно притаманні останній. Зміст управлінської діяльності у галузі фінансів виявляється у функціях прогнозування, нормування, планування, організації, які нерозривно пов'язані із владно-примусовим та регулятивним характером діяльності держави.

Проте цей характер державної діяльності, в тому числі у галузі управління фінансами, на різних етапах її розвитку проявляється у різних формах. У сучасних умовах становлення ринкової економіки управлінська діяльність держави, крім зобов'язань та заборон, базується також на заходах заохочення, стимулювання, підтримки та застосування відповідальності за порушення законодавчих приписів.

Управління у сфері фінансів та кредиту має міжгалузевий характер, а органи, які здійснюють таке управління, вступають у відповідні організаційно-правові відносини з усіма органами держави, підприємствами, установами та організаціями [88, с. 258]. Досвід розвитку незалежної України свідчить, що можливість удосконалення процесу державного управління у фінансовій сфері прямо залежить від рівня організації та діяльності відповідних органів виконавчої влади, адже будь-який з них є самостійною ланкою державного управління, де практично втілюються в життя правові акти, виконуються закони, вирішуються питання соціального розвитку, реально співвідносяться державні, колективні, приватні інтереси [2, с. 24].

Ураховуючи напрацювання правознавців-фінансистів, варто розглядати

фінансову діяльність держави як вид державної управлінської діяльності, що проявляється у формуванні правової бази шляхом створення на нормативному рівні сприятливих передумов та встановлення необхідних дозволів і обмежень для реалізації фінансової правосуб'єктності учасниками фінансових правовідносин, а також урегульований правовими нормами процес здійснення державою, в особі уповноважених органів, функцій щодо акумулювання коштів, розподілу, перерозподілу і використання централізованих та децентралізованих грошових фондів з метою належного виконання поставлених перед державою політичних, економічних і соціальних завдань.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Правове регулювання питань, що стосуються фінансової звітності, здійснюється Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [61] та Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (П(С)БО). Метою ведення, складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.

Фінансова звітність ґрунтується на таких принципах, як:

- обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, що повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів та доходів підприємства;
- повне висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні й потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;
- автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;
- послідовність – постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;
- безперервність – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;
- нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент

їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати коштів;

- превалювання змісту над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;
 - історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;
 - єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці;
 - періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди з метою складання фінансової звітності.
- У П(С)БО 1 закріплені якісні характеристики фінансової звітності: 1) дохідливість; 2) достовірність; 3) зіставність; 4) доречність. На основі даних фінансової звітності користувачі повинні мати можливість порівнювати фінансові звіти підприємства за різні періоди, фінансові звіти різних підприємств [12, с. 368].
- Фінансова звітність підприємства (крім бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та суб'єктів малого підприємництва, визнаних такими відповідно до чинного законодавства) містить: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів. Відповідно до закону підприємства зобов'язані складати фінансову звітність. Фінансова звітність підписується керівником та бухгалтером підприємства.

Підприємства зобов'язані подавати квартальну та річну фінансову звітність органам, до сфери управління яких вони належать, трудовим колективам на їх вимогу, власникам (засновникам) відповідно до установчих документів. Порядок та терміни подання фінансової звітності встановлені Кабінетом Міністрів України у Постанові «Про затвердження Порядку подання фінансової звітності» від 28.02.2000 р. № 419 [73].

Залежно від строків подання фінансову звітність можна розподілити на місячну, квартальну і річну. Місячна звітність подається розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів не пізніше ніж 5 числа наступного за звітним місяця, квартальна – не пізніше ніж 15 числа наступного за звітним кварталом місяця, а річна фінансова звітність – не пізніше ніж 22 січня наступного за звітним року. Квартальна фінансова звітність (крім зведеної та консолідованої) подається підприємствами відповідним органам не пізніше 25 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річна – не пізніше 20 лютого наступного за звітним року. Датою подання фінансової звітності для підприємства вважається день фактичної її передачі за належністю, а у разі надсилання її поштою – дата одержання адресатом звітності, зазначена на штемпелі підприємства зв'язку, що обслуговує адресата. Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік. Проміжна звітність складається щоквартально наростаючим підсумком

з початку звітнього року у складі балансу та звіту про фінансові результати. Баланс підприємства складається за станом на кінець останнього дня кварталу (року).

За ступенем узагальнення фінансова звітність поділяється на індивідуальну, консолідовану та зведену. Індивідуальна фінансова звітність відображає діяльність одного суб'єкта господарювання. Підприємства, які у своєму складі мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать підприємства, засновані на державній власності, та органи, які здійснюють управління майном підприємств, заснованих на комунальній власності, крім власних звітів складають та подають зведену фінансову звітність щодо всіх підприємств, що належать до сфери їх управління. Крім того, зведену фінансову звітність складають і подають об'єднання підприємств щодо всіх підприємств, які входять до їх складу, якщо це передбачено установчими документами об'єднань підприємств відповідно до законодавства.

За змістом звітних даних розрізняють типову та спеціалізовану фінансову звітність. Типова фінансова звітність складається і подається за типовими, однаковими для всіх галузей формами. Спеціалізована фінансова звітність забезпечує надання інформації про діяльність певної га-

лузі народного господарства. Крім того, фінансова звітність поділяється на види за обсягом показників, а саме на: коротку фінансову звітність та повну фінансову звітність. Коротка фінансова звітність містить дані за скороченою кількістю показників за місяць або квартал, а повна фінансова звітність складається за максимальною кількістю показників.

КпАП передбачає відповідальність за порушення порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку при ліквідації юридичної особи (ст. 166–6), зокрема до порушників застосовуються штрафні санкції за неподання або несвоєчасне подання, подання за невстановленою формою чи подання недостовірної фінансової звітності, ліквідаційного балансу, пов'язаних із ліквідацією юридичної особи, головою ліквідаційної комісії, ліквідатором, іншими відповідальними особами, залученими до ліквідації юридичної особи [62].

Фінансова система – це: 1) сукупність різних сфер фінансових відносин або сукупність фінансових інститутів, які забезпечують процес утворення і використання коштів відповідних централізованих та децентралізованих грошових фондів з метою здійснення фінансової діяльності держави; 2) сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, які шляхом здійснення своїх повноважень реалізують фінансову політику держави (інституціональне розуміння). Термін «фінансова система» нормативно не визначено у законодавстві.

Економісти відносять до фінансової системи такі складові: 1) державні фінанси; 2) фінанси підприємств; 3) міжнародні фінанси; 4) страхування; 5) фінансовий ринок [95]. Перші три ланки є основними і безпосередньо впливають на утворення ВВП. Страхування та фінансовий ринок належать до забезпечувальних ланок. До державних фінансів, як правило, включають: державний і місцеві бюджети; цільові фонди; державний кредит; фінанси державних підприємств; систему державного страхування. Таким чином, державні фінанси відображають макроекономічні показники. До фінансів підприємств відносять: фінанси комерційних підприємств; фінанси некомерційних підприємств, організацій – вони відображають мікроекономічні характеристики. Міжнародні фінанси охоплюють валютний ринок; фінанси міжнародних організацій; фінанси міжнародних фінансових інституцій характеризують світову економіку. Страхування охоплює такі ланки: майнове страхування; страхування життя; страхування відповідальності; страхування підприємницьких ризиків (поширене в іноземних країнах). Фінансовий ринок складається з ринку грошей, ринку кредитних ресурсів, фондового ринку та ринку фінансових послуг.

Як предмет дослідження фінансового права, фінансова система України розглядається з позицій різних науковців із деякими відмінностями. О. Орлюк включає до її складу: 1) державний бюджет і місцеві фінанси; 2) фінанси державних підпри-

ємств, установ та організацій; 3) спеціальні цільові фонди та кредит [56, с. 16]. Л. Воронова виділяє у складі фінансової системи дві ланки: 1) публічні державні і муніципальні фінанси; 2) фінанси господарюючих суб'єктів [20, с. 21–22]. До публічних державних і муніципальних фінансів учений відносить: а) державний і муніципальний бюджети; б) позабюджетні державні цільові фонди; в) державний і муніципальний кредит; фонди обов'язкового державного страхування; г) фонди державних кредитних установ; д) децентралізовані державні і муніципальні фонди. До фінансів господарюючих суб'єктів належать: а) фонди підприємств, які займаються комерційною діяльністю; фонди фінансових посередників; фонди некомерційних організацій.

А. А. Нечай визначає фінансову систему країни як сукупність підсистем публічних та приватних фінансів, кожна з яких має окремі ланки, що утворюються групами фінансових відносин, яким притаманні специфічні особливості і які виникають у процесі формування, розподілу (перерозподілу), управління та використання коштів публічних і приватних фондів, що існують в державі. У системі публічних фінансів А. А. Нечай виділяє: а) публічні фінанси держави; б) публічні фінанси органів місцевого самоврядування; в) публічні фінанси суспільного (соціального) призначення [54].

Російські науковці приділяли увагу розвитку фінансової системи у спеціальних дослідженнях [89]. У пра-

ця російських вчених з фінансового права до складових фінансової системи традиційно відносять централизовані фінанси (бюджетні фонди; державний і муніципальний кредит; державні позабюджетні фонди) та децентралізовані фінанси (фінанси організацій, фінанси домашніх господарств) [97]. Відмінність у поглядах науковців стосовно включення тієї чи іншої ланки до складових фінансової системи пояснюється динамічністю цього поняття і відповідно зміною структури його змісту залежно від зміни та розширення предмета регулювання фінансового права. Найбільш деталізованою на сьогодні момент є позиція Л.К. Воронової, яка розподіляє фінансову систему на дві ланки, які, у свою чергу, охоплюють усі інститути цієї системи, що існують на сьогодні.

Функціонування фінансової системи забезпечується постійним рухом коштів у процесі формування, розподілу, перерозподілу та використання публічних фондів. Фінансова система опосередковує відносини між державою, органами місцевого самоврядування; господарюючими суб'єктами, громадянами, тобто всіма суб'єктами фінансових відносин. Як підрозділ фінансової системи варто розглядати бюджетну систему (державний та місцеві бюджети); публічні позабюджетні фонди коштів (Пенсійний фонд України, фонди обов'язкового соціального страхування); фонди суб'єктів господарювання; державний кредит. Крім того, оскільки через ланки фінансової системи реалізуються фінансові

відносини, варто розрізняти інституціональне розуміння фінансової системи як сукупності органів, наділених компетенцією у сфері управління фінансами.

Фінансове законодавство – сукупність нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Національного банку України, Державної податкової служби України, Держфінінспекції, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування тощо, нормами яких регулюються відносини у сфері публічної фінансової діяльності.

У наказі ДСА України № 11 від 04.02.2005 р. міститься такі визначення поняття законодавства з фінансових питань – це сукупність чинних законів України та інших нормативно-правових актів, якими регулюються процеси мобілізації, розподілу й використання фінансових ресурсів держави, а також грошові, кредитні й товарообмінні відносини [65].

Зростання ролі публічних фінансів у системі суспільних відносин закономірно призвело до того, що у конституціях багатьох цивілізованих держав публічним фінансам стала приділятися особлива увага, а у деяких країнах (Бельгія, ФРН, Швеція) в Основному законі держав регулюванню публічних фінансів відведено спеціальні розділи [22, с. 38].

Конституції УРСР та СРСР містили розділ, присвячений економічній системі держави. У цьому роз-

ділі органічно поєднувалися засади реалізації державою своїх повноважень власника і зобов'язаного щодо людини суб'єкта з погляду забезпечення її основних потреб. У Конституції України відсутній комплексний підхід до регулювання відносин, що стосуються фінансової діяльності держави й використання публічних фінансів. Доцільним було б зосередити норми Конституції, які регулюють фінансову діяльність, у межах єдиного розділу, присвяченого публічним фінансам, а також розробити Основи фінансового законодавства, у яких би визначалися єдині підходи до регулювання фінансових відносин та гарантії забезпечення прав суб'єктів конкретних відносин.

У науковій літературі система фінансового законодавства визначається як структура вираження зовнішнього позитивного права, тобто вся сукупність нормативних форм фінансового права – нормативних актів, якими встановлюються, змінюються чи відміняються гіпотези, диспозиції чи санкції правових норм або правові норми в цілому [17, с. 9]. Таким чином, первинною ланкою фінансового законодавства визначається конкретна фінансово-правова форма – нормативно-правовий акт.

Ухвалення уповноваженими органами нормативно-правових актів у сфері управління фінансами є правовою формою регулювання та здійснення фінансової діяльності держави. У нормативно-правових актах закладаються основи для стабільності та впорядкованості процесу розподілу і перерозподілу внутріш-

нього валового продукту та національного доходу. У спеціальному дослідженні В.М. Чебан обґрунтовується думка, що ці правові акти покликані регулювати відносини в галузі фінансової діяльності та розраховані впливати на учасників фінансових відносин і є письмовими документами, прийнятими уповноваженими державою органами державної законодавчої та виконавчої влади, що мають офіційний характер і обов'язкову силу, відбивають владні веління та скеровані на регулювання фінансових відносин [100, с. 7].

Залежно від віднесення фінансово-правових норм до того чи іншого інституту фінансового права у системі фінансового законодавства можна виділити декілька блоків: бюджетне законодавство; податкове законодавство; банківське законодавство; законодавство у сфері страхування; валютне законодавство тощо.

Конституція України встановлює базові принципи, на яких ґрунтується фінансове законодавство України. Так, Конституція України визначає обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законодавством (ст. 67); окреслює коло питань у сфері фінансів, які вирішують виключно на рівні закону: Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і по-

гашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи; (ст. 92); визначає принципи побудови бюджетної системи (ст. 95); бюджетний період (ст. 96); встановлює компетенцію у галузі фінансової діяльності Верховної Ради України (пп. 5, 14, 16, 18, 19, 24 ст. 85), Президента України (пп. 12, 14, 28 ст. 106), Кабінету Міністрів України (ст. 97, пп. 3, 6, 8 ст. 116), Рахункової палати України (ст. 98), Національного банку України (ст. 99, 100), місцевих державних адміністрацій (пп. 4, 5 ст. 119); визначає право органів місцевого самоврядування на затвердження й виконання місцевих бюджетів, на власну матеріально-фінансову базу, на встановлення місцевих податків і зборів тощо (ст. 142, 143). До відання АР Крим Конституцією України віднесено, зокрема, питання розроблення, затвердження та виконання бюджету АР Крим на основі єдиної податкової та бюджетної політики (п. 4 ст. 138) [38].

Визначальне місце у системі фінансового законодавства посідає бюджетне законодавство, насамперед Бюджетний кодекс України [13]. Призначенням бюджетного законодавства є встановлення засад наповнення публічних бюджетних фондів, їх розподілу та використання, а також здійснення контролю за додержанням фінансової дисципліни у бюджетних відносинах.

У Бюджетному кодексі закріплюється структура бюджетної системи та принципи її організації; основи бюджетного процесу, загальні принципи

розмежування компетенції учасників бюджетного процесу і відповідно процедура прийняття закону про Державний бюджет на відповідний рік, виконання та розгляду звітності щодо виконання Державного бюджету; застави відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Бюджетний кодекс визначає склад бюджетного законодавства, зокрема відносить до нього нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини: Конституцію України; Бюджетний кодекс України; закон про Державний бюджет України; інші закони, що регулюють бюджетні відносини, передбачені Бюджетним кодексом України; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу; рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до Бюджетного кодексу.

Безпосередньо пов'язаним із бюджетним законодавством є другий блок фінансового законодавства – податкове законодавство.

Використання правил ієрархії дає можливість у разі виникнення колізій між нормативно-правовими актами віддати перевагу одному нормативно-правовому акту перед іншим. Вирішення проблеми колізійності норм фінансового законодавства є вкрай важливим як для розвитку фінансово-правової теорії, так і для правозастосовної практики. Чинні норми фінансового законодавства

часто суперечать одна одній або підлягають неоднозначному трактуванню. Особливо це стосується визначення співвідношення норм бюджетного та податкового законодавства. М. П. Кучерявенко зауважує, що така ситуація не може сприяти впорядкуванню і стабілізації фінансового законодавства [43, с. 58].

Основу банківського законодавства становлять закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та акти Національного банку України. Банківське законодавство є комплексним законодавством, оскільки зосереджує у собі норми декількох галузей права, які регулюють різні за своїм видовим змістом суспільні відносини, зокрема цивільні, господарські, фінансові. О. П. Орлюк визначає такі особливості банківського законодавства: міжгалузевий характер; значну кількість нормативно-правових актів (законодавчих, підзаконних, адміністративних), ураховуючи що кількість законів, безпосередньо пов'язаних із цією сферою, є незначною; поєднання імперативного і диспозитивного методу правового регулювання банківської діяльності [54, с. 29–32].

Актуальним питанням удосконалення фінансового законодавства є його гармонізація із законодавством ЄС. Вступ України до СОТ також поставив перед законодавцем ряд вимог стосовно уніфікації фінансового законодавства. Таким чином, велику роль у системі фінансового законодавства України відіграють міжнародні правові акти, звичай та стандарти, що ратифіковані Верховною

Радою України та входять до національного законодавства.

На виконання законів, які забезпечують фінансово-правове регулювання, приймаються підзаконні нормативно-правові акти. У них конкретизуються та розвиваються положення законів, визначаються процедурні питання. Значну частину фінансового законодавства становлять акти спеціальних органів державної влади: Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, Національного банку України тощо. Існують нормативно-правові акти, які видаються декількома органами спільно, якщо вирішення того чи іншого питання належить до їх спільної компетенції. Окреме місце у фінансовому законодавстві належить актам органів місцевого самоврядування та місцевої влади, що стосуються сфери фінансової діяльності (див. **банківське законодавство; бюджетне законодавство; податкове законодавство**).

Фінансове оздоровлення – комплекс заходів, спрямованих на поліпшення фінансового становища банку (зокрема, забезпечення достатності капіталу, підвищення платоспроможності, ліквідності, доходності, поліпшення структури активів та зобов'язань) та усунення порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового становища [69] (додатково див. **санация**).

Фінансове право – самостійна галузь публічного права, яка складається

із системи фінансово-правових норм, що регулюють за допомогою імперативного методу суспільні відносини у сфері акумулювання, розподілу, перерозподілу і використання коштів централізованих та децентралізованих грошових фондів та контролю за рухом фінансових ресурсів, необхідних для належного виконання державою та органами місцевого самоврядування їхніх завдань і функцій.

Основним критерієм виділення фінансового права як самостійної галузі права є його предмет. За визначенням Л.К. Воронової, предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають у процесі мобілізації коштів до публічних централізованих і децентралізованих фондів держави і органів місцевого самоврядування та інших фондів, що визначаються державою публічними, їх розподілу і використання, контролю за рухом цих коштів, їх ефективним і цільовим використанням, а також із емісією та обігом грошових знаків [20, с. 33]. Наведене визначення є найбільш поширеним при науковому розкритті змісту предмета фінансового права.

Розвиваючи думку Л.К. Воронової та враховуючи нові види суспільних відносин, які виникають у сфері публічних фінансів, А.А. Нечай визначає предмет фінансового права як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу і виникають у процесі утворення, розподілу (перерозподілу), управління та використання публічних грошових фондів

коштів, а також здійснення контролю за цим процесом [54]. Іншими словами, предметом фінансового права є публічні фінанси, суспільні відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування і мають владно-майновий характер.

Майновий характер відносин, що є предметом фінансового права, зумовлюється належністю державі не майна, щодо якого держава вступає у цивільні відносини, а грошей, які належать державі та акумулюються у публічні фонди з метою їх використання для задоволення визначених на конкретному історичному етапі потреб держави.

Ще одним критерієм відмежування фінансового права від інших галузей права є метод правового регулювання фінансових відносин. Основним методом, що застосовується у фінансовому праві, є метод владних приписів (імперативний метод). Такий метод правового регулювання притаманний усім галузям публічного права, оскільки, захищаючи публічний інтерес, держава застосовує заходи державного примусу.

Разом з тим російський учений, М.М. Карасьова висловлює думку, що останніми роками механізм фінансово-правового регулювання суттєво змінився, пристосовуючись до нових умов існування держави, зокрема до принципових змін державного регулювання економіки, реформування фінансового законодавства та з урахуванням майнового характеру відносин, які становлять предмет фінансового права [33,

с. 94]. Учений відстоює позицію щодо необхідності у визнанні диспозитивності у фінансово-правовому регулюванні фінансових відносин. М.М. Карасьова вважає, що відповідальність за податкові правопорушення варто розглядати за аналогією з нормами цивільного законодавства, а також визначає необхідним будувати систему бюджетного права з урахуванням положень про право власності держави на публічні фінансові ресурси. За такого підходу пропонується новий погляд на систему бюджетного права. Зокрема, до загальної частини бюджетного права М.М. Карасьова включає: а) бюджетна система та її принципи; б) бюджетна класифікація; в) структура доходів і видатків бюджету; г) дефіцит бюджету та джерела його покриття. Особлива частина має містити: а) право бюджетної власності; б) бюджетне зобов'язання; в) бюджетний процес [33, с. 99].

У науці фінансового права дискутується питання формування інституту фінансових зобов'язань, які мають публічний характер [11, с. 91]. Російські науковці зазначають, що регулювання відносин у сфері оподаткування, бюджетного фінансування, здійснення запозичень та повернення публічного боргу, відносин кредитування, страхування, витрачання коштів із публічних фондів, розрахункових відносин здійснюється із застосуванням правового режиму особливих публічних зобов'язань [31, с. 14].

Зміни у механізмі фінансово-правового регулювання пояснюються необхідністю у забезпеченні прав

та інтересів людини, у тому числі і у фінансових відносинах. З огляду на це Д.О. Гетманцев зазначає, що вимоги сучасного стану розвитку економіки сприяють новому погляду на імперативний метод правового регулювання фінансових відносин. Так, імперативний метод і нині належить вважати єдиним методом фінансово-правового регулювання, однак розглядати його потрібно ширше, тобто як такий, що може змінювати свої ознаки від жорстко-імперативного, який не допускає оперативної самостійності сторін, до імперативного методу, що допускає альтернативність поведінки учасників відносин [23, с. 15].

Деякі молоді дослідники сьогодні ставлять під сумнів самостійність фінансового права як галузі публічного права. Так, Ю.М. Білошапко зазначає, що фінансове право – це міжгалузевий правовий інститут, тобто сукупність фінансово-правових норм, закріплених у чинному законодавстві і регулюючих однорідні фінансово-економічні відносини [5, с. 28]. Але більшість авторів вважає такий підхід недостатньо обґрунтованим, адже у фінансового права як галузі права сформувався особливий предмет дослідження, а також специфічний метод правового регулювання відносин.

Характеризуючи фінансове право як самостійну галузь права, особливу увагу варто приділити його структурним елементам або системі фінансового права. Система фінансового права – це об'єктивно зумовлена фінансовою системою внутрішня його будова, об'єднання і розташування

фінансово-правових норм у певній послідовності.

Традиційно у системі фінансового права виділяють Загальну і Особливу частини. Більшість авторів відносять до Загальної частини норми фінансового права і правові інститути, що закріплюють: поняття фінансів та фінансової діяльності держави, її методи, принципи та правові форми; предмет та методи фінансово-правового регулювання; характеристику фінансових правовідносин та фінансово-правових норм; правовий статус уповноважених у сфері фінансової діяльності державних та муніципальних органів; поняття фінансового контролю, його види та методи, тобто такі норми й інститути, які є спільними для всіх інших фінансово-правових інститутів і становлять базу для регулювання правовідносин у сфері фінансової діяльності держави.

До Особливої частини відносять норми і правові інститути, що регулюють окремі напрями фінансової діяльності держави та різні елементи фінансової системи. Провідне місце в Особливій частині фінансового права посідає бюджетне право, яке входить до неї як підгалузь і складається з двох великих правових інститутів – бюджетного устрою та бюджетного процесу. Особлива частина містить такі правові інститути: доходи бюджетної системи (податкові та неподаткові); видатки бюджетної системи та цільових фондів; державний кредит; державне обов'язкове страхування (майнове та особисте); грошово-кредитну систему. Ці інсти-

тути мають свої особливості, складаються з правових норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах галузі права, але об'єднуються в одну систему через єдиний предмет та методи фінансово-правового регулювання.

Деякі автори висловлюють думку, що структурними елементами системи фінансового права є фінансово-правові норми, фінансово-правові інститути, розділи фінансового права, Загальна, Особлива та Спеціальна частини фінансового права, його принципи та фінансово-правова доктрина. Спеціальна частина у такій системі містить сукупність норм фінансового процесуального права [17, с. 5]. Але, на нашу думку, у наведеному визначенні більшість елементів стосується системи фінансового права як навчальної дисципліни, а не як галузі права. Адже фінансове право можна розглядати не тільки як галузь права, але й як науку та навчальну дисципліну. Так, фінансово-правова доктрина не є складовою системи галузі фінансового права, тому що вона відображає сукупність наукових ідей, поглядів і уявлень про фінансово-правові явища, а система галузі фінансового права побудована на нормах фінансового права.

Отже, поділяючи позицію основоположника української школи фінансового права Л.К. Воронової, ми вважаємо, що фінансове право складається з сукупності фінансово-правових норм, які становлять цілісну систему і, у свою чергу, групуються в різні правові інститути, що регулюють однорідні фінансові відносини

в галузі бюджету, позабюджетних цільових фондів, державного кредиту, державних доходів тощо.

Кожний вид фінансових відносин є відносно самостійним у фінансовій системі і регулюється відносно незалежною групою фінансово-правових норм, які в сукупності створюють інститути фінансового права [20, с. 44]. Крім того, все більшої незалежності набувають норми процесуального характеру, а тому варто говорити про формування нових елементів загальної частини фінансового права, до яких входять норми, що закріплюють основи фінансової діяльності держави, компетенцію органів держави і органів місцевого самоврядування в галузі фінансів, види, форми і методи фінансового контролю.

Також можна говорити про формування нових елементів Особливої частини фінансового права, які містять норми, що регулюють відносини в галузі: 1) державного і місцевих бюджетів; 2) державних і муніципальних позабюджетних цільових фондів; 3) державних і муніципальних доходів; 4) державного і муніципального кредиту; 5) державного і муніципального боргу; 6) обов'язкового страхування; 7) державних і муніципальних видатків; 8) валютного контролю; 9) грошової емісії та грошового обігу. Можна також погодитися з думкою щодо формування третьої складової у системі фінансового права – Спеціальної частини, яка охоплює норми процесуального характеру, що регулюють здійснення фінансової діяльності держави.

Від системи фінансового права, як галузі права, потрібно відрізнити

систему фінансового законодавства. Система фінансового права – це внутрішня форма права, його будова за підгалуззями, інститутами, а система фінансового законодавства – це система нормативно-правових актів, тобто зовнішня форма права. Система фінансового законодавства зосереджує у собі джерела фінансового права.

До основних джерел фінансового права належать Конституція України, Бюджетний кодекс України, закони та постанови Верховної Ради України, підзаконні нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, спеціальних уповноважених органів у сфері фінансової діяльності (Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України тощо), державних регуляторів фінансових ринків (Нацбанку України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України), органів влади АПК, органів місцевого самоврядування тощо. До джерел фінансового права належать також міжнародні нормативно-правові акти, імплементовані у встановленому законодавством порядку.

Фінансове правопорушення у правовій літературі розглядається як протиправне (винне) діяння або бездіяльність, що зазіхає на встановлений державою порядок фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування і яке невідворотно має бути покаране, що передбачено нормами фінансового, адміністративного, кримінального законодавства [19]. При цьому у нау-

ковій літературі проводять класифікацію фінансових правопорушень за різними ознаками: за сферою фінансових відносин, у якій вчиняється протиправне діяння, можна виділити бюджетні, податкові, митні, валютні правопорушення, правопорушення у сфері грошового обігу, у сфері обігу цінних паперів.

Чинне законодавство України не містить єдиного комплексного визначення поняття «фінансове правопорушення», однак застосовує цей термін. Так, у наказі ДСА України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним сектором Державної судової адміністрації України» [65] фінансове правопорушення тлумачиться як дія або бездіяльність посадових осіб судів загальної юрисдикції, територіальних управлінь державної судової адміністрації та підприємств, організацій, що належать до сфери управління Державної судової адміністрації України, наслідком яких стало невиконання фінансово-правових норм. Однак вважаємо, що застосування цього терміна тільки у відносинах за участю судів не є виправданим. У дійсності воно охоплює набагато ширший діапазон протиправних діянь.

Законодавство України містить визначення окремих видів фінансових правопорушень. Так, у Бюджетному кодексі України визначено бюджетне правопорушення як недотримання учасником бюджетного процесу встановленого Бюджетним кодексом та іншими нормативно-правовими актами порядку складання, розгляду,

затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету [13]

До суб'єктів фінансових відносин, які вчиняють правопорушення у сфері здійснення операцій з готівкою, застосовуються фінансові санкції на підставі Указу Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 12.06.1995 р. № 436/95, а контроль за дотриманням законодавства у сфері готівкового обігу здійснюється на підставі Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004 р. № 637.

Залежно від характеру поведінки і діяльності суб'єктів податкових відносин, М. Кучерявенко виділяє такі види правопорушень:

– правомірні – обхід податкового закону – правомірне уникнення податку за рахунок недосконалості або можливостей, закріплених у законодавстві;

– ухилення від сплати податку – правопорушення, що складається із невиконання або неналежного виконання платником своїх обов'язків зі сплати податків;

– стягнення надлишкових сум податків – умисні дії працівників податкових органів або необґрунтоване стягнення сум податкових платежів із платників податків [28, с. 204].

У науковій літературі пропонується розмежовувати фінансові правопорушення на правопорушення у сфері державних фінансів та у сфері фінансів під-

приємств. У цьому випадку у системі фінансових правопорушень також виділяють правопорушення у сфері державних запозичень та правопорушення у сфері місцевих запозичень [42, с. 45].

У випадках, коли суб'єкт фінансових правовідносин допускає порушення норм фінансового законодавства, держава застосовує до нього заходи державного примусу або заходи фінансової відповідальності в установленому законом порядку. Заходи державного примусу і юридичної відповідальності на сьогодні є найбільш дієвими заходами впливу на поведінку особи з метою досягнення результату – виконання нормативно-правових приписів. Проте питання про існування фінансово-правової відповідальності є дискусійним і не визначене чітко на рівні законодавства.

До суб'єктів, які наділяються правом притягати до відповідальності за фінансові правопорушення, належать правоохоронні органи та органи, наділені повноваженнями зі здійснення фінансового контролю, а саме: органи державної податкової служби, органи державної митної служби, органи контрольно-ревізійної служби тощо.

Фінансовий контроль – діяльність державних і муніципальних та інших публічних органів, наділені відповідними повноваженнями, яка спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни при здійсненні публічної фінансової діяльності.

Термін «фінансовий контроль» у законодавстві вживається у великій

кількості нормативно-правових актів, однак, визначення цього поняття українське законодавство не містить [44]. Поняття фінансового контролю нерозривно пов'язане з поняттям фінансової дисципліни, що допомагає визначити функції фінансового контролю та розкриває його різноплановість.

Фінансовий контроль є результатом практичного виконання контрольної функції фінансів, а саме їх властивості бути засобом контролю у процесі виробництва, розподілу і використання суспільного продукту та національного доходу. Фінансовий контроль застосовується у всіх сферах господарства: як у виробничій, так і у невиробничій сфері. Це пояснюється тим, що фінанси виконують свою контрольну функцію на всіх стадіях відтворення [84].

Фінансовий контроль здійснюється на всіх етапах фінансової діяльності: під час формування, розподілу й використання публічних грошових фондів.

У випадку проведення державного фінансового контролю щодо приватних суб'єктів господарювання здійснюється перевірка правильності сплати обов'язкових платежів. Якщо контролю підлягає діяльність органів державної влади або державних суб'єктів господарювання, то здійснюється перевірка не тільки коштів, а й матеріальних ресурсів, дотримання законності у сфері діяльності юридичної особи, дотримання правопорядку.

В. Мельничук визначає фінансовий контроль як один із видів державного контролю, що здійснюється

спеціально створеними для цього державними органами і службами, їх територіальними представництвами, органами державної виконавчої влади, контрольно-ревізійними службами підприємств, установ, організацій, суб'єктами незалежного фінансового контролю від імені державної влади або самостійно, відповідно до їх статусу, функцій та повноважень з метою перевірки законності та ефективності формування, володіння та використання коштів зведеного бюджету України, інших фінансових ресурсів, державного майна, фінансової діяльності підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності та підпорядкування [47]. Проте до цього переліку суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, не входять органи місцевого самоврядування, які не є органами виконавчої влади.

Сутність фінансового контролю полягає в тому, що суб'єкт управління фінансами здійснює перевірку того, як об'єкт, яким управляють (державний орган, місцевий, бюджетна організація, підприємство будь-якої організаційно-правової діяльності та форми власності), дотримується законодавства [49].

За допомогою фінансового контролю забезпечується законність у фінансовій і господарській діяльності. Фінансовий контроль є одним із засобів запобігання безгосподарності, виявлення фактів зловживань, марнотратства.

Більшість учених притримуються діяльного підходу до визначення поняття фінансового контролю [4]. Так,

Е. Вознесенський визначає фінансовий контроль як діяльність державних і громадських органів, що полягає в перевірці обґрунтованості процесів формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою дотримання планових пропорцій у розширеному відтворенні [18]. Л. Воронова розглядає фінансовий контроль як регламентовану правовими нормами діяльність державних і муніципальних та інших публічних органів з перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості та повноти надходження коштів у відповідні фонди, правильності й ефективності їх використання [20]. С. Кадьяченко фінансовий контроль тлумачить як цілеспрямовану діяльність законодавчих і виконавчих органів публічної влади і недержавних організацій, спрямовану на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності в ході мобілізації, розподілу і використання коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави з метою найефективнішого соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових правовідносин [96].

Н. Хімічева вказує на те, що фінансовий контроль – це контроль за законністю і доцільністю дій у сфері утворення, розподілу і використання грошових фондів держави і суб'єктів місцевого самоврядування з метою ефективного соціально-економічного розвитку країни і окремих регіонів [98]. О. Грачова зазначає, що фінансовий контроль – це контроль за законністю дій у процесі збирання,

розподілу і використання грошових фондів держави і муніципальних утворень з метою здійснення ефективної фінансової політики у суспільстві для забезпечення прав і свобод громадян [26].

В Україні система державного фінансового контролю функціонує за відсутності базового закону, який би встановлював основні поняття у цій сфері, чітко розподіляв завдання, функції і повноваження між відповідними органами, регламентував відносини між суб'єктами та об'єктами контролю, визначав відповідальність і незалежність відповідних уповноважених посадових осіб.

В Україні немає чітко вибудованої вертикалі контролюючих органів, а тому немає і головного органу з питань фінансового контролю. Контрольні заходи проводяться окремо спеціальними органами, кожним у своїй галузі діяльності. Наслідком такої системної розгалуженості є те, що питання фінансового контролю в Україні регулюються великою кількістю нормативно-правових актів.

До органів загальної компетенції, які наділені повноваженнями у сфері здійснення державного фінансового контролю, належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до ст. 85 Конституції України Верховна Рада України здійснює фінансовий контроль при розгляді проектів та затвердженні закону Про Державний бюджет України на відповідний рік та звітів про його виконання, при заслуховуванні Програми діяльності Уряду, обговоренні і прийнятті спеціальних

фінансових законів. Статтею 109 Бюджетного кодексу України доповноважень Верховної Ради України відносно контролю за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу. Згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, яку становлять центральні та місцеві органи. Відповідно, він здійснює виконавчу владу як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовуючи та координуючи їх діяльність. Кабінет Міністрів України розробляє та здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку країни, розробляє проект закону про Державний бюджет України й забезпечує його виконання після затвердження, подає до Верховної Ради України звіт про виконання держбюджету.

До спеціалізованих органів державної виконавчої влади з контролю за фінансовою діяльністю різних суб'єктів належать: Рахункова палата Верховної Ради України, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Державна казначейська служба України, Державна фінансова інспекція України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна інспекція з контролю за цінами, Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг тощо.

Органом парламентського фінансового контролю є Рахункова палата України, на яку конституційно покладено повноваження зі здійснення контролю від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх витрачанням (ст. 98).

Міністерство фінансів України є центральним спеціалізованим органом виконавчої влади з управління фінансами і здійснює контроль за реалізацією фінансової політики держави. До основних завдань Міністерства фінансів України належить забезпечення ефективного використання бюджетних коштів і здійснення у межах компетенції державного фінансового контролю. Важливе місце у системі органів державного фінансового контролю посідає Національний банк України. Відповідно до ст. 99 Конституції України основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Спеціальний Закон України «Про Національний банк України» детально регламентує всі функції НБУ у фінансово-кредитній сфері в межах компетенції, визначеної законом.

Важливим суб'єктом державного фінансового контролю у бюджетній сфері є Державна казначейська служба України. До його завдань, зокрема, віднесено здійснення контролю у процесі виконання державного та місцевих бюджетів за надходженням і використанням коштів державних цільових фондів.

Контроль за збереженням у бюджетній установі матеріальних цінностей і раціональним викорис-

танням нею фінансових ресурсів здійснює Державна фінансова інспекція України. Повноваження органів цієї служби щодо здійснення фінансового контролю впливають із Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні».

Органи Державної податкової служби здійснюють контроль за додержання податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, встановлених законодавством.

Контроль за дотриманням митного законодавства забезпечує Державна митна служба в Україні, органи якої, зокрема, перевіряють правильність декларування товарів, що перетинають митний кордон України, нарахування, повноту і своєчасність внесення митних платежів, дотримання встановленого порядку переміщення через митний кордон України валютних цінностей.

Фінансовий контроль можна класифікувати за різними критеріями: 1) залежно від характеру взаємовідносин і суб'єктів контролю: внутрішній і зовнішній; 2) за часом проведення: попередній (первинний), поточний, наступний; 3) за формами проведення: ініціативний та обов'язковий; 4) залежно від суб'єктів контролю: державний, відомчий, внутрішньогосподарський, аудиторський (недержавний), фінансовий контроль органів місцевого самоврядування; 5) за сферою фінансової діяльності: бюджетний, податковий, валютний,

кредитний, страховий, інвестиційний тощо: б) залежно від місця здійснення: контроль на місцях і дистанційний (безвизійний).

Фінансовий моніторинг (лат. monitor – той, хто попереджає, радник, консультант) – це механізм здійснення постійного спостереження за фінансовою діяльністю, насамперед кредитних установ, а також оцінка, аналіз і прогноз імовірності здійснення незаконних фінансових операцій. Метою фінансового моніторингу є запобігання здійсненню та своєчасне виявлення фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Законодавче визначення фінансового моніторингу міститься у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів, і ломбардами» (п. 2). Відповідно, фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [74].

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 р. № 249-IV [65] немає визначення загального поняття «фінансовий моніторинг». Разом з тим надається тлумачення його

різновидів, а саме встановлено, що обов'язковий фінансовий моніторинг – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації стосовно фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України. Внутрішній фінансовий моніторинг розглядається як діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу з виявлення, відповідно до Закону, фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів (ст. 1). На нашу думку, наведені визначення недостатньо обґрунтовують такі види фінансового моніторингу, як обов'язковий та внутрішній, та не дають визначення необов'язкового та зовнішнього фінансового моніторингу.

Фінансовий моніторинг можна розглядати у вузькому та широкому значеннях. Його основним призначенням і галузевим завданням у вузькому розумінні є недопущення легалізації та відмивання злочинних коштів. У широкому розумінні моніторинг є систематичним відстеженням процесів або тенденцій, збором інформації про певні явища, постійним спостереженням за станом певних об'єктів з превентивною метою [44, с. 347].

В. Берізко розглядає фінансовий моніторинг як сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу

з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції на предмет віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження для передачі їх правоохоронним органам. Співвідношення категорій «фінансовий моніторинг» та «фінансовий контроль» автор визначає як співвідношення конкретного і загального [7, с. 53]. За визначенням А. Клименка та Ю. Литвин, фінансовий моніторинг належить до особливих форм фінансового контролю [35; 44, с. 353].

У літературі висловлюється також позиція, що моніторинг є специфічним методом здійснення фінансового контролю поряд із ревізіями, перевітками, розслідуваннями, наглядом та аналізом фінансової діяльності [49]. Вважаємо, що доцільно розглядати фінансовий моніторинг саме як метод фінансового контролю, адже він передбачає певні способи та прийоми здійснення контрольних заходів з перевірки інформації щодо фінансових операцій.

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує суму, визначену законом, або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну зазначеній сумі у гривнях, та має одну або більше з ознак, визначених Законом, зокрема: переказ коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкри-

тий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон; купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку; переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою; зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного оперційного дня іншій особі; переказ особою за відсутності зовнішньоекономічного контракту коштів за кордон; обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу тощо (ст. 11 Закону).

Внутрішньому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції за умови відповідності одній або більше ознак, а саме: заплутаний або незвичайний характер фінансової операції, яка не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети; невідповідність фінансової операції діяльності юридичної особи, що встановлена статутними документами цієї особи; виявлення неодноразового здійснення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу та ін.

Система фінансового моніторингу в Україні є дворівневою: первинний моніторинг і державний. Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є: банки, страхові та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учас-

ники ринку цінних паперів; інститути спільного інвестування; гральні заклади, ломбарди, юридичні особи, які проводять будь-які лотереї; підприємства, організації, які здійснюють управління інвестиційними фондами чи недержавними пенсійними фондами; підприємства і об'єднання зв'язку, інші некредитні організації, які здійснюють переказ коштів; інші юридичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють фінансові операції. Правила проведення фінансового моніторингу фінансовими установами визначені у Розпорядженні Держфінпослуг № 25 від 05.08.2003 р. «Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами» [70].

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є: а) центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій; б) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом.

Спеціальним органом державного фінансового моніторингу є Державна служба фінансового моніторингу (далі – Держфінмоніторинг). Він має статус урядового органу державного управління, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і діє на підставі Указу Президента України «Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу

України» [67]. Відповідно до положень указу Держфінмоніторинг визначено центральним органом виконавчої влади із статусом спеціально уповноваженого органу з питань фінансового моніторингу. До його основних завдань законодавчо віднесено: участь у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму; збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму; налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері; забезпечення в установленому порядку представництва України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – це гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого са-

моврядкування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів [13]. Цей норматив застосовується для розрахунку видатків між бюджетами різних рівнів і враховується при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості є єдиним для місцевих бюджетів усіх рівнів бюджетної системи України та дорівнює середнім по країні видаткам на одного споживача конкретної бюджетної послуги за кожним видом бюджетних видатків.

Розрахунковий показник обсягу видатків бюджету Автономної Республіки Крим, обласного бюджету, бюджету міст Києва та Севастополя, міста республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, бюджету району визначається на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючого коефіцієнта до них у розрахунку на душу населення (у видатках на державне управління, охорону здоров'я, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт, соціальні програми щодо сім'ї, жінок, молоді та дітей), на дитину або учня (у видатках на освіту), на отримувача соціальних послуг (у видатках на соціальний захист та соціальне забезпечення).

При визначенні фінансового нормативу бюджетної забезпеченості має враховуватися показник мінімальної бюджетної забезпеченості – це мінімально допустима вартість бюджетної послуги, що надається органами державної влади та/чи органами місцевого самоврядування за рахунок

коштів відповідного бюджету в грошовому виразі з розрахунку на душу населення.

Обсяг видатків, наприклад, на соціальний захист та соціальне забезпечення, визначається виходячи з обсягів ресурсів бюджету на цю мету, фінансового нормативу бюджетної забезпеченості та контингенту отримувачів соціальних послуг.

При розрахунку показника обсягу видатків місцевих бюджетів на оброблення інформації з нарахування та виплати пенсій і допомоги, що надається з бюджету Автономної Республіки Крим, обласного бюджету, бюджету міст Києва і Севастополя, застосовується фінансовий норматив бюджетної забезпеченості для обробки інформації з нарахування та виплати пенсій одному одержувачу допомоги і компенсації.

Розрахунковий показник обсягу видатків на освіту визначається залежно від загального обсягу ресурсів місцевих бюджетів на освіту, фінансового нормативу бюджетної забезпеченості одного учня та приведеного контингенту учнів різних типів загальноосвітніх навчальних закладів станом на 5 вересня року, що передував поточному бюджетному періоду.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг тощо.

При розрахунку фінансового нормативу бюджетної забезпеченості може бути передбачено обсяг нероз-

поділених видатків, до яких входять види видатків на ті повноваження, встановлення нормативів за якими є недоцільним. Доцільність чи недоцільність встановлення нормативів покладається на органи державної влади. Проте, на нашу думку, краще було б законодавчо закріпити, які саме повноваження не потребують нормативів. Доцільність встановлення нормативів не повинна дорівнювати визначенням пріоритетам бюджетної політики держави.

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від: 1) кількості населення та споживачів соціальних послуг; 2) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їх визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

Розміри зазначених коригуючих коефіцієнтів для місцевих бюджетів затверджуються щороку Кабінетом Міністрів України та залежать від чисельності населення району на перше січня року, що передує планованому бюджетному періоду. Деякі коригуючі коефіцієнти фінансових нормативів бюджетної забезпеченості затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 05.09.2001 р. «Про затвердження Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами».

З метою приведення розрахункового показника обсягу видатків загального фонду бюджету м. Київ, що враховується для визначення міжбюджетних трансфертів, додатково застосовується коригуючий коефіцієнт, який забезпечує часткове вирівнювання темпу зростання розрахункового обсягу видатків загального фонду бюджету м. Київ. Для розрахунку обсягу видатків бюджетів районів на утримання органів місцевого самоврядування застосовується коригуючий коефіцієнт, який має 7 значень – залежно від чисельності населення району.

При розрахунку обсягу видатків на охорону здоров'я бюджету Автономної Республіки Крим та обласного бюджету коригуючими коефіцієнтами фінансових нормативів бюджетної забезпеченості виступають:

1) частка видатків бюджету Автономної Республіки Крим та міст обласних бюджетів у загальному обсязі видатків на охорону здоров'я всіх місцевих бюджетів. Цей коефіцієнт відповідає показнику, визначеному як відношення сумарних витрат на охорону здоров'я бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів до загального обсягу видатків на цю мету за даними зведення місцевих бюджетів.

2) частка видатків бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів у загальному обсязі витрат на охорону здоров'я залежно від співвідношення видатків на заробітну плату у загальній сумі видатків цих бюджетів;

3) тимчасовий коефіцієнт розподілу асигнувань на охорону здоров'я між бюджетами адміністративно-територіальних одиниць у розрахунку на одного жителя, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 р. № 1070.

З метою розрахунку показника обсягу видатків на охорону здоров'я бюджету міста республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, бюджету району як коригуючі коефіцієнти фінансових нормативів бюджетної забезпеченості застосовують:

1) частку видатків бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, бюджетів районів у загальному обсязі видатків на охорону здоров'я всіх місцевих бюджетів, яка визначається за питомою вагою сумарних витрат на охорону здоров'я бюджетів цих міст і районів у загальній сумі витрат на цю мету за даними зведення місцевих бюджетів з урахуванням розмежування видатків між рівнями бюджетів згідно з БК України;

2) частка видатків бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, бюджетів районів у загальному обсязі витрат на охорону здоров'я залежно від питомої ваги видатків на заробітну плату у загальній сумі видатків цих бюджетів;

3) коефіцієнт коригування чисельності наявного населення адміністративно-територіальної одиниці, якому медична допомога частково надається відомчими закладами охорони здоров'я, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету;

4) тимчасовий коефіцієнт розподілу асигнувань на охорону здоров'я між бюджетами адміністративно-територіальних одиниць у розрахунку на одного жителя;

5) коефіцієнт диференціації рівня витрат на одного жителя, визначений за середнім співвідношенням рівнів видатків бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, бюджетів районів за даними зведення місцевих бюджетів з урахуванням розмежування видатків між рівнями бюджетів. Для бюджетів міст Києва і Севастополя цей коефіцієнт дорівнює 1,0.

Під час розрахунку обсягу нерозподіленого резерву коштів бюджету адміністративно-територіальної одиниці застосовувані коригуючі коефіцієнти фінансових нормативів бюджетної забезпеченості визначають:

1) обсяг нерозподіленого резерву коштів бюджету Автономної Республіки Крим та обласного бюджету, який перерозподіляється між місцевими бюджетами згідно з рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим та обласних рад про бюджет на відповідний рік з метою зменшення фактичних диспропорцій між місцевими бюджетами через нерівномірність мережі бюджетних установ та компенсації втрат доходів місцевих бюджетів;

2) обсяг нерозподіленого резерву коштів обласного бюджету, який перерозподіляється між місцевими бюджетами згідно з рішеннями обласних рад про бюджет на відповідний рік на додаткове утримання мережі бюджетних установ на територіях,

що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС в зоні безумовного (обов'язкового) та зоні гарантованого (добровільного) відселення.

Фінансові послуги – операції з фінансовими активами, які здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Наведене визначення надається у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [80].

Аналізуючи чинне законодавство України, можна визначити такі ознаки фінансової послуги:

1) фінансова послуга передбачає здійснення операцій з фінансовими активами, до яких належать кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів;

2) метою надання фінансової послуги є одержання прибутку чи збереження реальної вартості фінансових активів;

3) право на надання фінансових послуг належить фінансовим установам, кредитним установам – у випадку надання фінансових кредитів, а також фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності (у випадку наявності прямої вказівки на це у законі);

4) підставою для надання фінансових послуг є відповідний договір.

Відповідно до Закону до фінансових належать такі види послуг: випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; переказ грошей; довірче управління фінансовими активами; діяльність з обміну валют; залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення; торгівля цінними паперами; факторинг. До фінансових послуг можуть належати і інші операції, які відповідають ознакам, закріпленим у нормативному визначенні фінансової послуги.

Виключне право на випуск платіжних карток у межах України надається банкам, що діють на території України та мають дозвіл на виконання цих операцій. Дозвіл надається платіжною організацією певної платіжної системи. З метою врегулювання відносин щодо проведення операцій з випуску спеціальних платіжних засобів (наприклад, платіжних карток) з відповідною платіжною організацією укладається договір. Переказ коштів також здійснюється банківськими установами на підставі документів на переказ грошей, наданих клієнтом. Форми таких документів на переказ готівки для банків встановлюються Національним банком України. Форми документів на переказ, що використовуються у небанківських платіжних системах, визначаються

правилами платіжних систем. Банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, яке міститься в документі на переказ готівки, протягом операційного часу в день надходження цього документа до банку. Міжбанківський переказ виконується в строк до трьох операційних днів. Внутрішньобанківський переказ виконується в строк, встановлений внутрішніми нормативними актами банку, але не може перевищувати двох операційних днів. Строки проведення переказу за допомогою платіжних інструментів визначаються правилами платіжної системи та договорами, що укладаються між членами та учасниками платіжної системи. Організаційні засади здійснення емісії платіжних карток, у тому числі обмеження щодо цих операцій, а також проведення операцій з переказу коштів та клірингових операцій в Україні визначаються Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [76], а порядок їх проведення – нормативно-правовими актами Національного банку України, наприклад, постановою Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням» [71]. Національний банк України веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів банків – емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем.

Операції з фінансового лізингу здійснюються на підставі цивільного законодавства та Закону України «Про фінансовий лізинг» [80]. Ци-

вільне законодавство також встановлює правила проведення факторингових операцій, операцій з цінними паперами, операцій з надання позик та кредитних ресурсів. Організаційно-правові засади надання послуг страхування визначаються нормами цивільного, господарського права, а також спеціальним законодавством у сфері страхування.

Фінансові правовідносини – це врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, які виникають у сфері формування, розподілу, перерозподілу і використання коштів публічних фондів, контролю за їх використанням та у сфері грошового обігу.

Разом з тим деякі вчені обмежують склад фінансових відносин лише етапами формування та розподілу коштів публічних грошових фондів. Так, М. Ф. Івлієва, підтримуючи позицію А. І. Худякова, виключає із сфери фінансової діяльності держави відносини з приводу використання публічних грошових фондів, вказуючи, що держава здійснює лише розподіл коштів. Вона аргументує це тим, що такі відносини виникають у сфері товарно-грошових, трудових та інших відносин, які регулюються виключно нормами приватно-правового характеру [32, с. 23]. Однак з такою позицією не можна погодитися, ураховуючи те, що держава, здійснюючи фінансову діяльність, діє безпосередньо – через спеціально уповноважені органи, а також опосередковано – через державні підприємства, установи та організації, до повноважень яких

належить використання коштів фондів, для реалізації поставлених завдань та забезпечення ефективного виконання державою своїх функцій.

У доробках дослідників проблем фінансового права радянських часів процес перерозподілу коштів фондів також не розглядається як окремий вид фінансових правовідносин. Однак, урахуовуючи розвиток ринкових відносин в Україні, не можна не звернути уваги на існування саме перерозподільчих міжбюджетних та внутрішньо-бюджетних відносин. Як правильно зазначає О. О. Дмитрик, у ряді випадків перед державою постає необхідність найбільш ефективно використовувати мобілізовані кошти, що може бути здійснено шляхом подальшого, вторинного розподілу фінансових ресурсів, тобто з їх перерозподілом, який проводиться відповідно до об'єктивних потреб держави та суспільства [27, с. 22–23]. Саме тому при визначенні правової категорії «фінансові правовідносини» не можна нехтувати такими важливими їх видами як відносини у сфері перерозподілу та відносини у сфері використання фінансових ресурсів.

А. А. Нечай розширює зміст поняття фінансових правовідносин, аргументуючи це появою нових видів публічних грошових фондів, зокрема публічних грошових фондів органів місцевого самоврядування, та накопичувальних публічних грошових коштів фондів. Останні утворюються за рахунок обов'язкових зборів на загальнодержавне пенсійне страхування громадян (так званий другий рівень

пенсійних систем), підлягають довготривалому інвестуванню (протягом усього трудового стажу застрахованих осіб) та виплачуються у вигляді пенсій після досягнення пенсійного віку застрахованих осіб. Ураховуючи нові відносини, які виникають на етапі інвестування, перерозподілу та використання таких публічних грошових фондів, А. А. Нечай звертає увагу на розширення поняття «фінансові правовідносини», яке також містить урегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, що виникають у сфері управління (інвестування) публічних грошових фондів.

Характерними особливостями фінансових правовідносин, які дозволяють їх вирізнити серед інших видів суспільних відносин, є: 1) мають грошовий характер; 2) виникають із публічної фінансової діяльності, таким чином задовольняючи фінансові потреби держави та її населення; 3) обов'язковим суб'єктом цих відносин завжди виступає держава в особі наділеного владними повноваженнями органу, що виражає публічний фінансовий інтерес; 4) завжди виникають, змінюються і припиняються лише на підставі владного акта; 5) мають розподільчий характер, що закладено у самих функціях фінансів, насамперед, у функції створення грошових фондів і спрямування коштів із фондів на задоволення потреб суспільства; 6) для них характерна планомірність, яка пов'язана з дією закону планомірного розвитку; 7) мають організаційний характер.

Як класифікаційні ознаки для розподілу фінансових відносин на групи

виступають: 1) функції фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини, відповідно до яких фінансові правовідносини можна розподілити на: регулятивні – забезпечують реалізацію регулятивної функції права, у таких відносинах реалізується правоздатність та дієздатність суб'єктів фінансового права; охоронні – забезпечують реалізацію охоронної функції права, у них реалізується деліктоздатність суб'єктів фінансового права [87, с. 84]; 2) зміст фінансово-правових норм, які регулюють фінансові відносини, що передбачає поділ фінансових правовідносин на: матеріальні – ті, у яких реалізуються права і обов'язки суб'єктів з отримання, розподілу, використання коштів публічних фондів; процесуальні – у яких реалізуються процесуальні права суб'єктів таких відносин [55, с. 44]; 3) види фінансово-правових інститутів: при формуванні й використанні бюджетних і централізованих цільових позабюджетних фондів; з приводу фінансів державних і муніципальних підприємств; з приводу обов'язкових платежів; з приводу державного і муніципального кредиту; державного боргу; грошового обігу; фінансового контролю тощо [20, с. 35]; 4) об'єкт відносин: майнові – об'єктом є грошова субстанція (податки, трансферти), наприклад, відносини зі сплати податків, бюджетного фінансування; немайнові – об'єкт є проект бюджету, бюджет як законодавчий і плановий акт; діяльність зі здійснення фінансового контролю тощо, наприклад, відносини у сфері бюджетного процесу,

встановлення податків і зборів, надання пільг [50, с. 42].

Фінансово-кредитна установа – це юридична особа, яка наділена правом на здійснення фінансових послуг чи правом займатися кредитною діяльністю на підставі відповідної ліцензії. Чинне українське законодавство розрізняє два поняття: фінансової установи й кредитної установи, та надає їх нормативне визначення. Законодавче підґрунтя для регулювання діяльності фінансових і кредитних установ створюють Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про банки і банківську діяльність», «Про кредитні спілки», «Про страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення» нормативно-правові акти Національного банку України та Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг тощо.

Так, фінансовою установою є юридична особа, яка, відповідно до законодавства, надає одну чи декілька фінансових послуг. Юридична особа набуває статусу фінансової установи після внесення про неї запису до Державного реєстру фінансових установ в установленому законодавством України порядку. Повноваження з ведення такого реєстру покладаються на Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг і здійснюється на підставі її Розпорядження «Про затвердження Положення про Державний реєстр фінансових установ» [68]. Згідно із нор-

мами Положення юридична особа набуває статусу фінансової установи з дати внесення відповідного запису про неї до реєстру. Статус юридичної особи як фінансової установи підтверджується відповідним свідоцтвом. Ведення реєстру здійснюється на електронних носіях, що відповідає вимогам відповідних державних стандартів. Це має на меті забезпечення сумісності та взаємодії інформаційної системи реєстру з іншими інформаційними системами та мережами.

Фінансові установи поділяються на банківські і небанківські. До банківських установ належать банки, а до небанківських – кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. Фінансові установи можуть створюватися у будь-якій організаційно-правовій формі, якщо закони з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг не містять спеціальних правил та обмежень. Мінімальний розмір капіталу фінансових установ, необхідний для їх заснування, та загальні вимоги до регулятивного капіталу, що необхідний для їх функціонування, визначаються законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг. Фінансові установи мають право на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність. Об'єднання фінансових установ набуває статусу саморегулювальної організації після внесення запису про неї до відповідного реєстру.

Кредитною установою є фінансова установа, яка згідно з законом має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик. Таким чином, як кредитна установа можуть виступати, наприклад, банки та кредитні спілки, об'єднання кредитних спілок. Відповідно до ст. 1054 Цивільного кодексу України кредити надаються на підставі кредитного договору, однією із сторін у якому виступає кредитодавець – банк або інша фінансова установа [99].

Фінансово-правова наука – сукупність наукових знань, поглядів, концепцій, які сформульовані у науковій літературі фінансово-правового спрямування, що стосуються визначення основоположних категорій фінансового права як галузі права та їх змісту.

Як предмет фінансово-правової науки розглядаються: норми та інститути галузі фінансового права, фінансові правовідносини, фінансова діяльність держави та органів місцевого самоврядування, фінансовий контроль, історичні аспекти і тенденції розвитку фінансового права як галузі права, а також проблеми фінансового законодавства та практики його застосування у зарубіжних країнах. Висловлюється думка, що предметом науки фінансового права є вся сукупність знань про фінансове право, фінансову діяльність держави [50, с. 32]. До предмета дослідження фінансово-правової науки відносяться як норми, інститути та підгалузі фінансового права, так

і вже створена система наукових поглядів на вивчення проблем їх застосування. Це пояснюється постійною мінливістю фінансового законодавства в результаті зміни потреб, які ставляться історичним розвитком держави перед суспільством на кожному його етапі.

Незважаючи на схожість з першого погляду предмета фінансово-правової науки та фінансового права як галузі права, їх все таки не можна ототожнювати. Перед наукою стоять більш складні завдання, ніж роз'яснення призначення відповідних фінансово-правових норм і інститутів фінансового права. Фінансово-правова наука виникає значно пізніше, порівняно із фінансово-правовими інститутами, які у своєму виникненні та розвитку тісно пов'язані з державою. Це пояснюється тим, що у ході ускладнення суспільних відносин виникає необхідність в удосконаленні певних фінансово-правових інститутів і пошуку для цього оптимальних шляхів.

Традиційно у літературі визначається, що фінансово-правова наука виконує три основні функції щодо фінансового закону: аналітичну, критичну, конструктивну [20, с. 63]. Аналітична функція фінансово-правової науки передбачає здійснення ґрунтовного аналізу законодавчих норм та практики їх застосування, проведення наукової класифікації фінансово-правових норм та надання наукових коментарів стосовно механізму їх реалізації, а також надання висновків щодо досягнення системності й цілісності при їх конструванні. Критична функція полягає

у виявленні недоліків чинного фінансового законодавства та фіксуванні колізійності існуючої системи фінансово-правових норм. Конструктивна функція постійно використовується у процесі нормотворчої діяльності держави та сприяє усуненню зазначених недоліків і відповідно утворенню нових фінансово-правових норм, інститутів і розділів фінансового права. Крім того, як додаткові виділяють також такі функції фінансово-правової науки, як прогностична, політична, ідеологічна, евристико-прогностична, комунікативна, інтегративна (системоутворююча), практично-прикладна.

До основних особливостей фінансово-правової науки належать: 1) вона є похідною від галузі фінансового права; 2) предмет її досліджень – цілісна система елементів, вивчення яких сприяє виявленню взаємозв'язків між ланками цієї системи, та аналіз їх структури; 3) базою для фінансово-правових досліджень є практика застосування фінансового законодавства, що сприяє розгляду та аналізу фінансово-правових явищ у динаміці відповідно до ускладнення фінансово-правових відносин та вимог часу.

Розвиток фінансово-правової науки в сучасній Українській державі потрібно розглядати крізь призму розвитку наукових поглядів учених-юристів, які зробили значний внесок у дослідження фінансово-правових явищ за радянських часів. Ще на початку ХХ ст. у роботах фінансистів відзначалася важливість вивчення «різноманітних фактів, тлумачень,

висновків, роздумів, які стосувалися фінансового господарства країни, оскільки стан фінансів був мірилом могутності держави» [102, с. 34]. У сучасних умовах термін «фінансове господарство країни» трансформувався у поняття «фінансова діяльність держави», складові якого і є предметом дослідження у працях представників фінансово-правової науки сьогодення. А.А. Нечай звертає увагу на те, що після визнання в Україні та інших країнах СНД незалежного місцевого самоврядування, фінансовою основою діяльності якого є публічні грошові фонди, необхідно трансформувати поняття «фінансова діяльність держави» і вести мову про фінансову діяльність у державі, яку також здійснюють, зокрема, органи місцевого самоврядування [52].

Українська фінансово-правова наука спирається на доробки фахівців з фінансового права, які присвятили своє життя вивченню фінансово-правових явищ та вдосконаленню фінансового законодавства з моменту появи перших фінансово-правових досліджень на території колишнього СРСР. Крім того, розбудова Української держави в умовах ринкової економіки потребує використання позитивного досвіду розвинених держав світу, і новітні праці з фінансового права орієнтуються на врахування та розробку ідей щодо вдосконалення правового регулювання публічних фінансів, запропонованих наукою інших країн світу.

Вивчення проблем у галузі фінансів на теренах Російської імперії було започатковане значно пізніше, ніж у за-

хідно-європейських державах. Хоча ще у ХVІІ ст. були спроби праналізувати фінансове становище країни у працях Г. Котошихіна, Ю. Крижаніча, І. Посошкова на початку ХVІІІ ст. М. Сперанський розробив єдині підходи до регулювання фінансових відносин у державі і виклав їх у своїй записці «План фінансів», пропонуючи, зокрема, надати державному бюджету законодавчий характер, ввести прибутковий податок, створити центральний банк і випустити кредитні гроші. Особливістю фінансово-правової науки зазначеного періоду була поява праць відомих фінансистів, які присвячувалися як правовому регулюванню фінансів, так і з'ясуванню їх економічного змісту. Уперше термін «фінансове право» вжив професор фінансового права, декан юридичного факультету Казанського університету С. Осокін у праці «Деякі спірні питання з історії російського фінансового права» (1855 р.). Насиченим на фінансово-правові доробки був період після скасування кріпосного права в Росії з 1861 р. і до 1917 р. Праці багатьох тогочасних науковців є цікавими і корисними для вивчення і в умовах сьогодення. Серед них варто особливо виділити М. Алексеєнка, С. Іловайського, В. Лебедева, Д. Львова, Ф. Мільгаузена, А. Нікітського, І. Озерова, І. Патлаєвського, Г. Сидоренка, І. Янжула, В. Яроцького.

До основних представників радянської науки фінансового права належать В. Бесчеревних, Л. Воронова, П. Гензель, М. Загряцков, С. Котляревський, М. Гурвич, М. Піскотін,

Ю. Ровінський, Н. Хімичева, С. Ципкін. Саме їм належить заслуга відстоювання існування фінансового права як самостійної галузі права.

Після утворення суверенних держав на терені СРСР у 1991 р. українські учені-юристи активно взялися за розробку фінансово-правових проблем. Свою школу фінансового права розвиває відомий вчений, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор Л. Воронова Розробці загальнотеоретичних питань фінансово-правової науки присвятив свої праці П. Пацурківський Активізувалися і дослідження проблем бюджетного, податкового права та інших складових фінансового права. Так, проблемами податкового права сьогодні займається доктор юридичних наук, професор, академік Національної Академії правових наук України М.П. Кучерявенко, який створив у Харкові власну школу податкового права. Проблемам правового регулювання публічних доходів присвячені праці доктора юридичних наук професор Н. Пришви, питанням регулювання публічних видатків та нових різновидів публічних фондів – роботи доктора юридичних наук доцента А. Нечай. Питання банківського права є предметом дослідження у працях докторів юридичних наук О. Орлюк, Т. Латковської, А. Селіванова. Питаннями правового регулювання фінансового контролю займається Л. Савченко. Проблемним аспектам правового регулювання біржової діяльності та економічної безпеки держави присвячені праці

доктора юридичних наук А. Берлача Сучасний зміст у поняття державного боргу вклала доктор юридичних наук І. Заверуха

Формування центрів з дослідження проблем фінансового права свідчить про динамічність, інтенсивність та перспективність наукових пошуків у цій галузі права та передбачає якісний розвиток фінансово-правової науки [42, с. 88]. Цей факт також підтверджує створення у 2001 році Науково-дослідного інституту фінансового права, який функціонує у структурі Національного університету державної податкової служби України та Національної академії правових наук України.

Фінансово-правова норма – це загальнообов'язковий припис компетентних органів державної влади та органів місцевого самоврядування з приводу мобілізації, розподілу і використання коштів централізованих і децентралізованих фондів, що виражається у категоричній формі та забезпечений силою державного примусу. Фінансово-правові норми визначають права і обов'язки учасників фінансових відносин, обставин, за наявності яких вони стають носіями прав і обов'язків, і передбачають відповідальність за невиконання приписів держави; містять приписи і заборони, що встановлюються державою з приводу мобілізації, розподілу, використанню коштів фондів.

Особливості фінансово-правової норми полягають у тому, що вони: 1) мають державно-владний характер; 2) наділені імперативністю, що не дозволяє суб'єктам фінансово-правових

відносин змінювати приписи держави та умови фінансово-правової норми; 3) безпосередньо визначають поведінку суб'єктів фінансово-правових відносин і не ставлять цю поведінку в залежність від їх згоди. Ці особливості зумовлені методом фінансово-правового регулювання – методом владних приписів. За своїм змістом фінансово-правові норми поділяються на матеріальні (визначають матеріальний зміст юридичних прав і обов'язків учасників фінансових правовідносин) і процесуальні (встановлюють порядок діяльності органів держави та органів місцевого самоврядування в процесі мобілізації коштів до відповідних фондів та порядок реалізації обов'язків щодо внесення та використання коштів з боку іншої сторони фінансових правовідносин – юридичних і фізичних осіб). Матеріальні та процесуальні норми в інститутах фінансового права існують у певній єдності та тісному взаємозв'язку. Лише в такому розділі, як бюджетне право, матеріальні норми об'єднуються в інституті бюджетного устрою, а процесуальні – у бюджетному процесі.

Залежно від способу впливу на учасників фінансових правовідносин, що визначають їхні права та обов'язки, фінансово-правові норми поділяються на: зобов'язальні – містять приписи щодо здійснення певних дій з мобілізації, розподілу та використання коштів, тобто регулюють відносини в галузі фінансового планування (наприклад, ст. 34 Бюджетного кодексу України зобов'язує всіх розпорядників бюджетних коштів у про-

цесі підготовки бюджетних запитів дотримуватися обмежень, які можуть запроваджуватися в інструкціях щодо підготовки бюджетних запитів [13]), заборони – містять заборони щодо вчинення певних дій, які порушують або підривають фінансову дисципліну (наприклад, ст. 7 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» передбачає заборону проводити розрахунки у валюті України в межах торгового обігу між резидентами та нерезидентами без індивідуальної ліцензії Національного банку України [78]); уповноважувальні – передбачають можливість певного суб'єкта діяти в межах вимог фінансово-правової норми, але на власний розсуд (наприклад, відповідно до ст. 10 Податкового кодексу України місцеві ради наділені правами самостійно запроваджувати місцеві податки і збори, механізм їхнього стягнення, порядок сплати відповідно до переліку та в межах розміру ставок, що містяться в законах України [58]).

За змістом фінансово-правові норми поділяються на: матеріальні – закріплюють види і обсяг грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб перед державою і територіальними громадами, джерела утворення фінансових ресурсів, види видатків, що включені до бюджету, тобто матеріальні норми виражають матеріальний (грошовий) зміст юридичних прав і обов'язків учасників фінансових відносин (наприклад, норми фінансово-правового інституту бюджетного устрою; процесу-

альні (процедурні) – визначають порядок діяльності у сфері мобілізації, розподілу, використання грошових фондів (наприклад, інститут бюджетного процесу). У юридичній літературі існують й інші класифікації фінансово-правових норм.

Структура фінансово-правової норми є типовою, як і для інших правових норм: гіпотеза, диспозиція та санкція. Гіпотеза визначає умови, за яких можуть виникнути передбачені нормою юридичні права і обов'язки учасників фінансових відносин у галузі фінансової діяльності. Такі умови мають конкретний вираз і стосуються застосування диспозиції. Диспозиція – це основа норми, яка містить саме правило поведінки учасників і виражена у безумовно визначеній формі. Диспозиція – це ідеальна модель правила поведінки, яку хоче бачити держава. Санкція містить указівки на невідповідні для її порушника наслідки. Саме у санкції виражений імперативний характер приписів у сфері фінансової діяльності. Санкція вміщує заходи фінансового, адміністративного, кримінального впливу. До санкцій належать, зокрема: пеня, штраф, зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетного фінансування та кредитування, вилучення.

Фінансування – це: 1) метод розподілу коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави та органів місцевого самоврядування; 2) діяльність, пов'язана із забезпеченням грошовими ресурсами соціальних, економічних та ін-

ших потреб держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб. Фінансування полягає у наданні коштів для безповоротного, безвідплатного, цільового їх витрачання протягом бюджетного періоду. Джерелами фінансування є кошти державного і місцевих бюджетів; кошти державних і місцевих позабюджетних фондів (у разі їх створення); власні кошти підприємств, установ, організацій (самофінансування); кредитні ресурси та інші кошти громадян і юридичних осіб.

Залежно від об'єктів, форм, способів і напрямів використання коштів розрізняють фінансування державне, бюджетне, цільове, кошторисно-бюджетне (здійснюється за рахунок бюджетних коштів на підставі кошторису), пряме, спільне, венчурне, фінансування капітальних видатків, на підприємствах здійснюється самофінансування (за рахунок власних коштів).

За визначенням Бюджетного кодексу України, фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету [13]. Класифікація фінансування бюджету містить джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту бюджету. Витрати на погашення

боргу належать до складу фінансування бюджету.

Фінансування бюджету класифікується за:

1) типом кредитора (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань);

2) типом боргового зобов'язання (за засобами, що використовуються для фінансування бюджету).

Державне фінансування полягає у безповоротному наданні коштів підприємствам, установам, організаціям за рахунок бюджетних ресурсів (бюджетне фінансування) і коштів інших централізованих грошових фондів, які витрачаються здебільшого за цільовим призначенням (цільове фінансування). При державному фінансуванні обов'язковою є участь фінансових посередників, наприклад, банків, органів Державної казначейської служби України. При прямому фінансуванні кошти надаються їх користувачам без умови участі фінансових посередників. Для забезпечення достатніми грошовими ресурсами певних програм, об'єктів, проектів може застосовуватися спільне фінансування за рахунок коштів декількох суб'єктів.

Венчурне фінансування є формою фінансування капіталу, що пов'язана з підвищеним ризиком, коли кредит надається не під відсотки, а під конкретну частину приросту капіталу або під частку акцій майбутнього підприємства. Фінансування капітальних вкладень є наданням і витрачанням коштів на здійснення цих вкладень (інвестицій). Воно відбувається, як правило, протягом довго-

тривалого строку.

У країнах, які переходять до ринкової економіки, фінансування буває дефіцитним – витрачання коштів бюджетів відбувається в умовах планового перевищення видатків над доходами. Одним із заходів регулювання обсягів фінансування видатків бюджету є секвестр видатків, тобто зменшення сум видатків за статтями (крім захищених статей бюджету) пропорційно до частки доходів, що не надійшли. Фінансування супроводжується проведенням постійного контролю за правильним, тобто цільовим і повним використанням наданих коштів.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Засади функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок відшкодування вкладів вкладникам банків-учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та засади регулювання відносин між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, Кабінетом Міністрів України та Національним банком України встановлюються Законом України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [81]. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є юридичною особою, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є економічно

самостійною установою, яка не має на меті одержання прибутку, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має печатку із своїм найменуванням, веде облік і звітність відповідно до законодавства.

Спроба запровадження в Україні системи страхування депозитів була здійснена ще на початку 1996 р., коли Національний банк України прийняв рішення про формування Міжбанківського фонду обов'язкового страхування вкладів фізичних осіб. Формування страхового фонду передбачало такі зобов'язання банків: усі комерційні банки мали бути учасниками страхування депозитів фізичних осіб; повинні були сплатити перший внесок у розмірі 1% від суми статутного фонду банку станом на 1 лютого 1996 року, після першого внеску банки повинні перераховувати щоквартально 0,5% від залишків вкладів фізичних осіб, але втілити у життя це рішення так і не вдалося. Замість цього у 1997 р. було передбачено створення комерційними банками резервів коштів закладами фізичних осіб через придбання державних цінних паперів з їх наступною передачею на зберігання Національному банку України.

Безпосередньо Фонд гарантування вкладів фізичних осіб було створено відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України» з метою забезпечення захисту інтересів фізичних осіб, акумулювання фінансових ресурсів для відшкодування їм коштів у разі не-

можливості виконання банками вимог вкладників щодо повернення коштів. Цим Указом було затверджено Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування і використання його коштів. З метою реалізації норм Указу Президента України Кабінет Міністрів України та Національний банк України прийняли спільну постанову, якою затвердили Положення «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Згодом було прийнято Положення «Про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів вкладникам банків у разі їх ліквідації» затверджене постановою Правління Національного банку України, Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», а також Рішення Адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб «Про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів закладами фізичних осіб» [77].

Основними завданнями Фонду гарантування вкладів фізичних осіб законодавчо визначені:

– забезпечення захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України, що сплачують збори до фонду (далі – вкладники), шляхом відшкодування за рахунок коштів Фонду втрат закладами;

– здійснення організаційно-управлінських заходів щодо забезпечення виплати вкладникам сум відшкодування;

– залучення коштів, призначених для здійснення відшкодування вкладникам втрат у разі недоступності вкладів;

– забезпечення цільового використання коштів на рахунках фонду.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб гарантує кожному вкладнику учасника (тимчасового учасника) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відшкодування коштів за йогокладами, включаючи відсотки, в розмірі вкладів на день настання недоступності вкладів, але не більше 150 000 гривень закладами у кожному із таких учасників. Зазначений розмір відшкодування коштів закладами, включаючи відсотки, за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб може бути збільшено за рішенням адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб залежно від тенденцій розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

З метою забезпечення захищеності вкладів фізичних осіб Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, відповідно до визначеного ним порядку, встановлює для учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб обов'язкові стандарти – вимоги до учасників щодо їх членства у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб, які встановлюються нормативно-правовими актами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Нормативно-правові акти видаються у формі інструкцій, положень, правил, які затверджуються рішенням адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Закон визначає функції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

щодо відшкодування вкладникам коштів закладами, а також контрольні функції Фонду, які полягають у здійсненні ним перевірок розрахунків та контролі повноти і своєчасності перерахування зборів кожним учасником (тимчасовим учасником) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Для виконання повноважень, відповідно до Закону, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб здійснює перевірки учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, в тому числі і шляхом залучення незалежних експертів за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має право брати участь у перевірках, які здійснюються Національним банком України, з питань, що належать до компетенції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Джерелами формування коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб є:

1) початкові збори з учасників Фонду;

2) регулярні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

3) спеціальні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

4) кошти, внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень;

5) щорічні внески Національного банку України від перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами у розмірі, встановленому законом;

6) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у державні цінні папери України;

7) кредити, залучені від Кабінету Міністрів України, Національного банку України, банків та іноземних кредиторів;

8) пеня, яку сплачують учасники (тимчасові учасники) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за не своєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду;

9) доходи від депозитів, розміщених Фондом гарантування вкладів фізичних осіб у Національному банку України. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності. Кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб не входить до Державного бюджету України.

Керівними органами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб є адміністративна рада та виконавча дирекція.

Адміністративна рада Фонду гарантування вкладів фізичних осіб діє у складі п'яти осіб, формується шляхом делегування до її складу двох представників Кабінету Міністрів України, двох представників Національного банку України, одного представника асоціації банків. Очолює адміністративну раду го-

лова, який щорічно обирається адміністративною радою серед її членів. Строк повноважень члена адміністративної ради становить 4 роки і може бути продовжено на наступний строк, але не більше ніж на два строки. Адміністративна рада координує роботу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо захисту інтересів вкладників учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, здійснює контроль і нагляд за діяльністю Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, приймає рішення в межах своїх повноважень і несе відповідальність за виконання покладених на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб завдань і здійснення ним своїх функцій.

Виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб вирішує питання, що пов'язані з поточною діяльністю Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, кількісний склад якої затверджується адміністративною радою. Виконавчу дирекцію очолює директор-розпорядник Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Директор-розпорядник Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та члени виконавчої дирекції призначаються на посади та звільняються з посад адміністративною радою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Webster's new world dictionary of the American language: second college edition. [David V. Guralnik, editor in Chief]. – Prentice hall press. – 1692 p.

2. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т.: Т. 2.: Особлива частина / [редкол.: В.Б. Авер'янов (голова)

та ін.]. – К.: Юридична думка, 2005. – 624 с.

3. Андреев Ю.Н. Гражданско-правовая ответственность государства по деликтным обязательствам: теория и судебная практика / Андреев Ю.Н. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2006. – 425 с.

4. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади / Андрійко О.Ф. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 31–55.

5. Белошапко Ю.Н. Правонарушения и ответственность в финансовом праве / Ю.Н. Белошапко // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 54–63.

6. Бельский К.С. Финансовое право: наука, история, библиография / Бельский К.С. – М.: Юристъ, 1995. – 208 с.

7. Берізько В. Щодо понятійного апарату «фінансовий моніторинг» / В. Берізько // Право України. – 2006. – № 12. – С.52–55.

8. Берлач А.І. Фінансове право: [навч. посіб.] / Берлач А.І. – К.: Університет «Україна», 2008. – 328 с.

9. Богун В.П. Правове регулювання розрахунків в іноземній валюті у зовнішньоекономічних відносинах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право»; арбітражний процес / В.П. Богун. – Донецьк, 2001. – 20 с.

10. Бойко В.О. Державне регулювання розвитку ринку кредитних послуг в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.О. Бойко–Одеса, 2004. – 22 с.

11. Болтинова О.В. Финансовые обязательства государства / О.В. Болтинова // Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права: тези доповідей міжн. наук.-практ. конференції, 23–24 листопада 2007 р., Ірпінь / Державна податкова адміністрація України, АПРН України, Нац. ун-т ДПС України, НДІ фінансового права. – Ірпінь: Науководослідний інститут фінансового права, 2007. – С. 91–93.

12. Бухгалтерський облік: навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 507 с.

13. Бюджетний кодекс України. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

14. Ващенко Ю.В. Факторинг / Ю.В. Ващенко // Фінансова енциклопедія / [О.П. Орлюк, Л.К. Воронина, І.Б. Заверуха та ін.]; за заг ред. О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 410–411.

15. Віхров О.П. Фінансове право України: конспект лекцій / О.П. Віхров, С.О. Ніщимна. – Чернігів: ЧДІЕУ. – 2002. – 280 с.

16. Винницький Д.В. Российское налоговое право / Винницький Д.В. СПб., 2003. – 395 с.

17. Вишновецький В.М. Система фінансового права України в умовах переходу до ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В.М. Вишновецький – К., 2001. – 22 с.

18. Вознесенский Э.А. Финансовый контроль в СССР / Вознесенский Э.А. – М.: Юридическая литература, 1973. – 134 с.

19. *Воронова Л.К.* Фінансове правопорушення / Л.К. Воронова // Фінансова енциклопедія / [О. П. Орлюк, Л.К. Воронова, І.Б. Заверуха та ін.]; за заг. ред. О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 427; Музика О.А. Фінансове право: [навч. посіб.] / Музика О.А. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2005. – 260 с.; Коваль Д. Фінансово-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності / Д. Коваль // Право України. – 2007. – № 8. – С. 52.
20. *Воронова Л.К.* Фінансове право України: [підруч.] / Воронова Л.К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
21. *Воронова Л.К.* Фінансове право у сучасний період / Л.К. Воронова // Антологія української юридичної думки: в 10 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.] – К.: Юридична книга. – 2005. – Т.10. – С. 415–431.
22. *Гаврилюк Р.* Фінансовий закон: проблеми теорії і практики / Р. Гаврилюк // Право України. – № 7. – 2005. – С. 37–41.
23. *Гетманцев Д.О.* Банківська таємниця: особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право та державне управління; фінансове право; інформаційне право» / Д.О. Гетманцев. – К., 2003. – 20 с.
24. *Гетманцев Д.О.* До питання про предмет і метод фінансового права / Д.О. Гетманцев // Фінансове право. – № 2. – 2008. – С. 13–16.
25. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
26. *Грачева Е.Ю.* Фінансовий контроль / Грачева Е.Ю., Толстопятенко Г.П., Рыжкова Е.А. – М.: Камерон, 2004. – С. 248.
27. *Дмитрик О.А.* Содержание и классификация финансовых правоотношений: [монография]. / Дмитрик О.А.; под ред. Н.П. Кучерявенко. – Х.: Легас, 2004. – С. 22–23.
28. *Дмитренко Е.* Юридична відповідальність за правопорушення у сфері державних і місцевих запозичень як чинник гарантування фінансової безпеки України / Е. Дмитренко // Право України. – 2008. – № 2. – С. 45–49.
29. *Емельянов А.С.* Финансово-правовая ответственность / А.С. Емельянов, Н.Н. Черногор. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 208 с.
30. *Заверуха І.Б.* Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / І.Б. Заверуха. – К., 2001.
31. *Запольский С.В.* О модернизации доктрины российского финансового права / С.В. Запольский, Д.В. Винницкий // Фінансове право. – 2007. – № 2. – С. 12–16.
32. *Ивлиева М.Ф.* Категории «финансы» и «финансовая деятельность государства» в науке финансового права / М.Ф. Ивлиева // Государство и право. – 2004. – № 7. – С. 23.
33. *Карасева М.В.* Современные проблемы построения системы финан-

- сового права / М.В. Карасева // Правоведение. – 2006. – № 3. – С. 94–99.
34. *Карасева М.В.* Финансовое правоотношение / Карасева М.В. – М.: Норма, 2001. – 288 с.
35. *Клименко А.* Фінансовий моніторинг – особлива форма фінансового контролю / А. Клименко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С.103; Клименко А. Форма фінансового контролю: поняття і зміст // Право України. – 2005. – № 10. – С. 45.
36. *Коваль Д.* Фінансово-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності / Д. Коваль // Право України. – 2007. – № 8. – С. 51–53.
37. *Ковальчук А.* Ринкові перспективи розвитку фінансового права / А. Ковальчук // Право України. – № 5. – 2007. – С. 108–112.
38. Конституція України: від 28.06.1996 р.: за станом на 01.01.2006 р. – К.: Ін Юре, 2006. – 144 с.
39. *Котляревский А.С.* Бюджет и местные финансы / Котляревский А.С. – М.: Экономическая жизнь, 1926.
40. *Крохина Ю.А.* Город как субъект бюджетного права / Крохина Ю.А. – Саратов: Поволжская академия государственной службы, 2000. – 208 с.
41. *Кучерявенко Н.П.* Курс налогового права: Общая часть: в 6 т. / Н.П. Кучерявенко. – Х.: Право, 2002. – Т. 2: Введение в теорию налогового права. – 2004. – 600
42. *Кучерявенко Н.П.* Налоговое право: [учеб.]. / Кучерявенко Н.П. – Х.: Консум, 1997. – С. 204.
43. *Кучерявенко М.П.* Проблема колізійності фінансового законодавства у рішеннях Вищого адміністративного суду України (деякі аспекти методології) / М.П. Кучерявенко // Право України. – 2008. – № 9. – С. 57–62.
44. *Литвин Ю.А.* Фінансовий моніторинг як особлива форма державного фінансового контролю / Ю.А. Литвин // Держава і право. – Вип. 34. – 2006. – С. 347.
45. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / [Мозговий О. М., Оболенська Т.Є., Мусієць Т.В. та ін.]; за заг. ред. О.М. Мозгового. – К.: КНЕУ, 2005. – 504 с.
46. *Михайленко О.В.* Имущественная ответственность за вред, причиненный осуществлением публичной власти: теоретические аспекты и проблемы ее реализации на практике / Михайленко О.В. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 352 с.
47. *Мельничук В.* Фінансовий контроль в системі державного управління / В. Мельничук // Банківська справа. – 2002. – № 2 (44).
48. Местные финансы СССР / [под ред. Н.Н. Ровинского]. – М.: Госфиниздат, 1936.
49. *Монаенко А.О.* Правові основи державного фінансового контролю: [навч. посіб.]. / Монаенко А.О. – Запоріжжя, 2008. – С. 58; Басанцов И.В. Некоторые аспекты теоретико-концептуальной основы государственного финансового контроля в Украине / И.В. Басанцов, А.И. Щербаков // Бизнес-информ. – 2005. – № 5–6. – С. 102.
50. *Музика О.А.* Фінансове право: навч. посіб. / Музика О.А. – 2-ге вид.,

доповн. і переробл. – К.: Вид. ПАЛИ-ВОДА А.В., 2005. – 260 с.

51. *Нагребельний В.П.* Фінансове право України. Загальна частина: навч. посіб. / Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В.; за заг. ред. В.П. Нагребельного. – Суми: Університетська книга, 2004. – 320 с.

52. *Нечай А.А.* Динамика финансовых отношений и новый подход к категориям финансового права / А.А. Нечай // Государство и право. – 2000. – С. 33–39.

53. *Нечай А.А.* Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків / Нечай А.А. – Чернівці, 2004. – 264 с.

54. *Орлюк О.П.* Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 104 с.

55. *Орлюк О.П.* Фінансове право: [навч. посіб.] / Орлюк О.П. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.

56. *Пишний А.Г.* Поняття фінансово-правової санкції / А.Г. Пишний // Проблеми фінансового права. – Чернівці, 1996. – Вип. 2. – С. 80–83.

57. *Петренко Ю.В.* Місцеві фінанси: опорний конспект лекцій. / Ю.В. Петренко, О.Д. Рожко. – К.: Кондор, 2003.

58. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

59. Про банки і банківську діяльність: Закон України: від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6.

60. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: монографія / [кол. авторів]; за ред.

Н.М. Онищенко, О.В. Зайчука. – К.: Юридична думка, 2007. – 424 с.

61. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України: від 16.07.1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

62. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з прийняттям Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»: Закон України: від 05.04.2001 р. № 2372-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 24. – Ст. 126.

63. Про державну податкову службу в Україні: закон України: від 04.12.1990 р. № 509-XII // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7. – С. 1. – Ст. 259.

64. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України: від 28.11.2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

65. Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним сектором Державної судової адміністрації України: наказ ДСА України // Офіційний вісник України. – 2005. – № 28. – С. 282. – Ст. 1674.

66. Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України: постанова Національного банку України: від 27.12.2007 р. № 480 // Офіційний вісник України – 2008 р. – № 5. – С. 18. – Ст. 125.

67. Про затвердження Положення про Державний комітет фінансо-

вого моніторингу України: Указ Президента України: від 24.12.2004 р. № 1527/2004 // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 52. – Т. 1. – С. 180. – Ст. 3433.

68. Про затвердження Положення про Державний реєстр фінансових установ: розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг: від 28.08.2003 р. № 41 // Офіційний вісник України. – 2003 р. – № 38. – С. – 193. – Ст. – 2048.

69. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства: постанова Правління НБУ: від 28.08.2001 р. № 369 // Офіційний Вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1864.

70. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами: Розпорядження Держфінпослуг: від 05.08.2003 р. № 25 у редакції розпорядження Держфінпослуг від 04.11.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – С. 66. – Ст. 1841.

71. Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням: постанова Правління Національного банку України: від 19.04.2005 р. № 137 // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 20. – С. 49. – Ст. 1084.

72. Про затвердження Порядку обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах Державного казначейства України: наказ Держказначейства України: від

09.08.2004 р. № 136 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – С. 289. – Ст. 2373.

73. Про затвердження Порядку подання фінансової звітності: Постанова Кабінету Міністрів України: від 28.02.2000 р. № 419 // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 9. – С. 21. – Ст. 344.

74. Про затвердження Порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів, і ломбардами: постанова Кабінету Міністрів України: від 20.11.2003 р. № 1800 // Офіційний вісник України – 2003 – № 47. – С. 45. – Ст. 2441.

75. Про затвердження Порядку складання місячної та квартальної фінансової звітності у 2008 році установами та організаціями, які отримують кошти державного або місцевих бюджетів: спільний наказ Міністерства фінансів та Державного казначейства України: від 28.03.2008 р. № 107 // Офіційний вісник України. – 2008 – № 31. – С. 127. – Ст. 1018.

76. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України: 05.04.2001 р. № 2346-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 84.

77. Про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів за вкладями фізичних осіб: рішення Адміністративної Ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: від 12.02.2002 р. № 2-3.

78. Про систему валютного регулювання та валютного контролю: Де-

крет Кабінету Міністрів України: від 19.02.1993 р. № 15–93.

79. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України: від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

80. Про фінансовий лізинг: закон України: від 11.12.2003 р. № 1381 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 231.

81. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб Закон України від 20.09.2001 р.: № 2740-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.

82. *Ровинский Е.А.* Основные вопросы теории советского финансового права / Е.А. Ровинский. – М.: Госюриздат, 1960. – 193 с.

83. *Роговенко Д.С.* Повноваження Рахункової палати у світлі змін до Конституції України // Юридична Україна. – 2006. – № 6 – С. 45–48; Семчик О.А. Полномочия Счетной палаты в свете изменений к Конституции Украины // Материалы XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых учёных «Ломоносов». Т. IV. – М., 2007. – С. 442–443; Паньків С.П. Діяльність Рахункової палати України у контексті конституційних змін / С.П. Паньків // Держава і право. – Вип. 35. – 2007. – С. 456–461.

84. *Савченко Л.А.* Правові проблеми фінансового контролю в Україні: [монографія] / Савченко Л.А. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України. – 2001. – С. 26.

85. *Сазонець І.Л.* Управління місцевими фінансами: навч. посіб. /

Сазонець І.Л., Гринько Т.В., Придатко Г.Ю. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

86. *Сиринов М.А.* Местные финансы / Сиринов М.А. – Москва–Ленинград: Государственное издательство, 1926.

87. *Семчик О.О.* Держава як суб'єкт фінансових правовідносин: [монографія] / О.О. Семчик; за ред. Воронової Л.К. – К.: «Юридична думка», 2006. – 116 с.

88. Советское административное право: Основы управления народным хозяйством / [Под ред. Козлова Ю.М., Лазарева Б.М., Лулева А.Е., Пискогина М.И.]. – М.: Юрид. лит., 1981. – 280 с.

89. *Соколова Э.Д.* Правовые основы финансовой системы России / Соколова Э.Д.; под ред. Е.Ю. Грачевой. – М.: Юриспруденція, 2006. – 112 с.; Запольский С.В. О природе понятия «финансовая система России» / С.В. Запольский // Финансовое право. – 2006. – № 8. – С. 2–8.

90. *Статівка А.* Фінансові санкції та адміністративна відповідальність: проблема співвідношення / А. Статівка // Право України. – 2000. – № 5 – С. 29–33.

91. *Сунцова О.О.* Місцеві фінанси: [навч. посіб.] / Сунцова О.О. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.

92. *Сурнина Е.С.* «Факторинг-вый» учёт. Законодательные различия / Е.С. Сурнина // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 50. – Т. 3. – С. 105–107.

93. *Туркіна М.В.* Проблема удосконалення відповідальності за порушення фінансового законодавства

та засоби її вирішення / М.В. Туркіна // Держава та регіони. – 2001. – № 2. – С. 33–34.

94. *Усенко Р.А.* Фінансові санкції за законодавством України: [монографія] / Усенко Р.А.; відпов. ред. Д.М. Лук'янець. – К.: Дакор, КНТ, 2007. – 168 с.; Хаменушко И.В. О правовой природе финансовых санкций / Хаменушко И.В. // Юридический мир. – 1997. – № 1. – С. 46–50.

95. Финансы, денежное обращение и кредит / [Сенчагов В.К., Архипов А.И. и др.]; под ред. В.К. Сенчагова, А.И. Архипова. – М.: Проспект, 2006. – С. 30–33; Базилевич В.Д. Державні фінанси. / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик. – 2-ге вид., доповн. – К.: Атіка, 2004. – С. 29.

96. Фінансове право: підруч. / [Алісов Є. О., Воронова Л.К., Кадьякаленко С.Т. та ін.]; керівник авт. колективу і відп. ред. Л.К. Воронова. – 2-ге вид., виправл. і доповн.]. – Х.: Консум, 1999. – 496 с.

97. Финансовое право: учеб. / [отв. ред. М.В. Карасева] – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2007. – С. 24; Финансовое право: учеб. / [отв. ред. Н.И. Химичева]. – 3-е изд., пе-

рераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 25; Финансы: учебник для вузов / [под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублёвской, Б.М. Сабанти]. – М.: Юрайт-М, 2001. – С. 30; Миляков Н.В. Финансы: [учеб.] / Миляков Н.В. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С.14.

98. Финансовое право: учеб. / [отв. ред. Н.И. Химичева]. – 3-е изд., перераб. и дополн. – М.: Юристъ, 2002.

99. Цивільний кодекс України. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст.356.

100. *Чебан В.М.* Правові форми фінансової діяльності: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В.М. Чебан. – К., 1998. – 20 с.

101. *Ямненко Т.М.* Фінансове право: галузь права, навчальна дисципліна і наука: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Т.М. Ямненко – К., 2004. – 19 с.

102. *Янжул И.И.* Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах. / Янжул И.И. – М.: Статут, 2002. – 555 с.

-Ц-

Централізовані грошові фонди – це кошти, що перебувають у розпорядженні держави як суб'єкта публічної влади та органів місцевої влади й місцевого самоврядування, за рахунок яких фінансуються державні та місцеві видатки, здійснюється капітальне будівництво, інвестиційна та інноваційна діяльність, утримується соціально-культурна невиробнича сфера – освіта, наука, фізична культура та спорт, охорона здоров'я; утримуються органи державної влади, правоохоронні органи тощо.

Централізовані спеціальні фонди утворюють особливу ланку фінансової системи держави. Вони, як правило, мають конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Характерною рисою централізованих фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, що стоять перед державою, тому їх склад та включення до бюджетів є різним. Кошти, що надходять до цільових фондів, переважно спрямовані на проведення соціальної політики держави – фінансування забезпечення зайнятості населення, державного страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, виплату державних пенсій тощо.

Отже, основним призначенням державних цільових фондів є забезпечення соціального захисту населення шляхом виплат пенсій, субсидій, фінансування інфраструктури, а також фінансування природоохоронних заходів та сприяння розвитку національного виробника шляхом розміщення мобілізованих до фондів ресурсів у національну економіку (у тому числі через фінансування, кредитування, надання субсидій). Створення та діяльність цільових фондів регулюється відповідними законами та нормативно-правими актами, прийнятими на виконання таких законів. Кошти, що мобілізуються до цільових фондів, необхідні державі як гарантія постійного та реального фінансування певних її потреб та завдань, які мають особливе значення і гарантуються законодавством, насамперед Конституцією України.

Л. К. Воронова вважає, що існують загальні способи, які державі та органам місцевого самоврядування необхідно застосовувати для формування публічних централізованих грошових фондів – бюджетів, з яких, згідно з відповідними актами про бюджет, будуть покриватися видатки, що супроводжують їх функціонування. Ці загальні способи зводяться до застосування:

– імперативного методу, коли держава й органи місцевого самоврядування виражають вольові бажання, обов'язкові для всіх юридичних і

фізичних осіб у процесі фінансової діяльності;

– рекомендаційного методу, що базується на імперативному, коли держава або орган місцевого самоврядування не наказують, а радять виконувати ті чи інші дії.

У фінансовій діяльності може застосовуватися і колегіальний метод, коли уповноважені державою й органами місцевого самоврядування на здійснення фінансової діяльності суб'єкти спільно вирішують ці питання.

До спеціальних методів фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування належать: формування публічних централізованих і децентралізованих грошових фондів; розподіл фінансових ресурсів, які створюють публічні грошові фонди; використання цих ресурсів при фінансуванні видатків, що супроводжують кожну дію органів держави та органів місцевого самоврядування.

За цільовим призначенням фонди можна поділити на економічні та соціальні. До соціальних фондів, зокрема, належать: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

За способами утворення цільові фонди поділяються на такі, що входять до бюджету (цільові фонди, утворені Верховною Радою АПК, ор-

ганями місцевого самоврядування та місцевої влади) та мають власний апарат управління (наприклад, Пенсійний фонд України). Джерелами формування доходів державних цільових фондів є бюджетне фінансування, обов'язкові відрахування юридичних та фізичних осіб, доходи від інвестування власних коштів, добровільні внески та спонсорська допомога тощо.

Централізовані фонди держави (Державний бюджет України, місцеві бюджети, спеціалізовані фонди) унаслідок свого призначення є грошовими, оскільки здійснення видатків потребує грошових розрахунків. Разом з тим децентралізовані фонди можуть містити не лише гроші, а й інші фінансові інструменти.

Особливу фінансову ланку становлять спеціальні фонди, що мають певне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. У більшості європейських країн такі фонди відокремлені від державного бюджету і управляються безпосередньо центральними, а в деяких випадках і місцевою владою. Характерною рисою централізованих фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, що стоять перед державою, тому їх склад та включення до бюджетів є різноманітним. В Україні до останнього часу було визнано за доцільне функціонування цільових фондів у межах Державного бюджету України для посилення контролю (парламентського та спеціального фінан-

сового контролю) за мобілізацією, розподілом та використанням коштів, що надходять до таких фондів. Ці фонди входять до Спеціального фонду Державного бюджету України і передбачають обов'язковий цільовий характер використання коштів, визначений законодавством. Переважно кошти, що надходять до таких фондів, спрямовані на підтримання соціальної політики держави – забезпечення зайнятості населення, державного страхування у разі безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, тощо.

Основними способами формування коштів є податки, збори, платежі, штрафи, страхування, плата за використання природних ресурсів, платежі в централізовані спеціальні фонди грошових ресурсів, позики, грошово-речові лотереї тощо.

Органи, які здійснюють мобілізацію коштів до централізованих фондів держави, це державні органи або органи місцевого самоврядування, що у межах своєї компетенції забезпечують надходження коштів до централізованих фондів держави в оплатній (за надання в інтересах платників яких-небудь дій – видача дозволів, необхідних висновків, документів тощо) або в безоплатній (сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів) формі у встановлений термін і відповідно до встановлених розмірів. Такі державні органи за своїм статусом не є податковими (виняток становлять податкові органи, які входять до системи

органів, що здійснюють мобілізацію коштів до централізованих фондів держави та посідають у ній основне місце), хоча їх діяльність безпосередньо пов'язана з контролем за сплатою різних коштів – податків, зборів, мита, обов'язкових платежів на території України. Наприклад, податкові органи здійснюють контроль за своєчасним і повним надходженням усіх податків і зборів, що сплачуються на території України, органи Пенсійного фонду контролюють такі надходження тільки щодо платежів до Пенсійного фонду України.

У системі органів, що здійснюють мобілізацію коштів до централізованих фондів держави, діють такі структури:

- 1) податкові органи;
- 2) митні органи;
- 3) органи Пенсійного фонду України;
- 4) органи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- 5) органи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- 6) органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;
- 7) Міністерство внутрішніх справ;
- 8) органи судової влади;
- 9) органи, що здійснюють реєстрацію актів громадянського стану;
- 10) органи, що здійснюють реєстрацію транспортних засобів;
- 11) органи місцевого самоврядування.

Цифрові (електронні) гроші – умовна назва грошових коштів, специфічний платіжний засіб при безготівкових розрахунках між продавцями і покупцями, банками та їх клієнтами, що здійснюється за допомогою комп'ютерної мережі або систем зв'язку із застосуванням засобів кодування інформації та її автоматичної обробки. Значного поширення набули у США, Японії, Німеччині, Англії, Франції та інших країнах з розвинутою електронною індустрією. В Україні обслуговування банками своїх клієнтів на електронній основі останнім часом також набуває дедалі більшого поширення. Цифрові (електронні) гроші є найбільшим прогресивним, економічним і зручним носієм грошових функцій, обертаються в електронному вигляді й гарантують анонімність сторін розрахунків та забезпечують ефективний правовий захист усіх суб'єктів розрахунково-платіжних відносин. За економіко-правовою сутністю цифрові (електронні) гроші належать до кредитних грошей, які приводяться у рух не за допомогою паперових носіїв (банківських білетів, чеків, векселів тощо), а завдяки запровадженню у сфері розрахунків новітніх комп'ютерів і сучасних систем зв'язку. За аналогією з готівковими купюрами цифрові (електронні) гроші як електронні документи містять номінальну вартість, дані про емітента, індивідуальні ознаки (серія, номер тощо), а також елементи захисту від підробки через засвідчення їх цифровим електронним підписом емітента. Основними скла-

довими системи забезпечення цифрових (електронних) грошей є банківські автомати-касири, кредитові абодебетові картки, електронні системи розрахунків у торговельних пунктах, обслуговування на дому та ін. При видачі цифрових (електронних) грошей, замість готівки або інших платіжних засобів, емітент може навіть не знати респондента. Емісія цифрових (електронних) грошей чинним законодавством України не регламентується, їх ліквідність гарантована. Відносини у сфері електронних платежів регулюються нормами Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» і відповідними нормативно-правовими актами НБУ з дотриманням вимог, встановлених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [3].

Цифрові (електронні) гроші розглядають у двох аспектах – матеріальному та віртуальному. У матеріальному розумінні цифрові (електронні) гроші – це т. з. smart-картки, у яких можна зберігати цифрову готівку. Ці пристрої розміром не відрізняються від звичайних кредитних карток, але, на відміну від останніх, є повноцінними обчислювальними пристроями.

У віртуальному розумінні цифрові (електронні) гроші – це різноманітні електронні платіжні системи для забезпечення транзакцій у телекомунікаційних мережах. У поняття «цифрові (електронні) гроші» не входять кредитні картки та електронний банкінг. Перші через свої особливості, не здатні забезпечити ефективне

здійснення мікроплатежів, друга послуга є традиційною, вона мало відрізняється від звичайних банківських послуг і лише частково використовує телекомунікаційні мережі.

Хоча системи віддалених платежів успішно функціонують протягом кількох десятиріч, стрімкий розвиток електронної комерції та електронного бізнесу призвів до того, що цифрові (електронні) гроші почали розглядати не лише в технічному аспекті, а й як торгово-фінансовий інструмент [6].

Цифрові (електронні) гроші мають ряд переваг перед традиційними кредитними картками у галузі електронної комерції:

- висока ціна транзакції за допомогою кредитної картки. Для функціонування систем кредитних карток потрібно підтримувати гігантську інфраструктуру: банкомати та криптопроцесори, спеціальні канали зв'язку та сервери, тому ціна однієї транзакції за допомогою кредитної картки сягає 20–30 центів. А електронна комерція призвела до появи нової сфери платежів – мікроплатежів – платежів за невеликі обсяги потрібної користувачу інформації. Велика кількість таких транзакцій покриває низьку ціну (від 1 цента до 1 долара). Для обслуговування цієї сфери електронної комерції кредитні картки не придатні;

- вищий, порівняно з кредитними картками, рівень безпеки. Стандарти для кредитних карток розроблялися майже два десятиріччя тому. Для забезпечення надійності цифрових грошей використовуються нові технології;

- цифрові (електронні) гроші, на відміну від кредитних карток, не використовують принципу банківського рахунку. Вони, як і справжня готівка, поділені на «порції» і мають вигляд криптографічних файлів різного номіналу. Підробити такі файли практично неможливо, і навіть у випадку, якщо зловмисник зумів це зробити, він отримає доступ не до всієї суми на рахунок користувача, а тільки до її певної частини [5].

На відміну від кредитних карток, цифрові (електронні) гроші забезпечують повну анонімність їх користувачу.

Ідея запровадження системи цифрових грошей належить американському спеціалісту з теорії складності Д. Чауму і виникла в кінці 70-х років на хвилі перших систем цифрового підпису і цифрових конвертів на основі перетворення з двома ключами: відкритим, або загальнодоступним та закритим, або індивідуальним [5]. Як і в звичайних системах цифрового підпису, в системі цифрових грошей застосовуються, ключі двох видів: індивідуальні ключі використовуються для підтвердження вартості купюр, а загальнодоступні – для перевірки їх автентичності при здійсненні платежів.

На нашу думку, цифрові (електронні) гроші є результатом генезису паперових знаків вартості. Оскільки об'єктивна можливість паперових та цифрових (електронних) грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником у русі товарів. Це підтверджу-

ється поглядами М.М. Александрової та С.О. Маслової, які визначили цифрові (електронні) гроші як результат розвитку кредитних грошей – одного з видів паперових платіжних інструментів. Адже кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли є можливість здійснювати купівлю-продаж з розстроченням платежу. Їх поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язанням продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь встановлений термін [2]. Попередниками цифрових (електронних) грошей були такі види кредитних грошей: векселі, чеки, банкноти, кредитні картки.

Цінні папери (англ. – securities) – титули власності, які обертаються на фондовому ринку [2, с. 678]; документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам [7; 9].

Цінні папери за порядком їх розміщення (видачі) поділяються на емісійні та неемісійні.

Емісійні цінні папери – цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент).

До емісійних цінних паперів належать:

- акції;
- облігації підприємств;
- облігації місцевих позик;
- державні облігації України;
- іпотечні сертифікати;
- іпотечні облігації;
- сертифікати фондів операцій з нерухомістю (ФОН)
- інвестиційні сертифікати;
- казначейські зобов'язання України.

Цінні папери, що не належать до емісійних цінних паперів, можуть бути визнані такими Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, якщо це не суперечить спеціальним законам про ці групи та/або види цінних паперів.

Цінні папери за формою існування поділяються на документарні та бездокументарні.

Емісійні цінні папери одного випуску можуть існувати лише в одній формі.

Неемісійні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі.

Цінні папери за формою випуску можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

Права, посвідчені цінним папером, належать:

- пред'явнику цінного папера (цінний папір на пред'явника);
- особі, зазначеній у цінному папері (іменний цінний папір);
- особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір).

В.П. Ходаківська, О.В. Данілов вважають що, цінні папери – це сві-

доцтва про участь їх власників у капіталі акціонерного товариства або наданні позики. Вони передбачають зобов'язання емітентів сплачувати їх власникам доходи у вигляді дивідендів або процентів. У юридичному розумінні цінні папери – майнове право, яке засвідчується певним документом і реалізується у порядку, що вказується в цьому документі [8].

У зв'язку з розвитком електронних систем торгівлі цінними паперами змінюється зовнішня форма їх існування. Цінні папери, операції з якими здійснюються через електронні системи, не мають речового титулу. Вони існують як одиниці в комп'ютерній системі та обертаються у формі переказів з рахунків одних учасників ринку на рахунки інших.

Цінні папери є капіталом, тому що їх власники одержують доходи від володіння ними. Проте капітал цей фіктивний, оскільки цінні папери не мають вартості, хоча продаються і купуються на ринку; їх ціни мають ірраціональний характер.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) пайові цінні папери – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносять:

а) акції;

б) інвестиційні сертифікати;

в) сертифікати ФОН;

2) боргові цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів належать:

а) облігації підприємств;

б) державні облігації України;

в) облігації місцевих позик;

г) казначейські зобов'язання України;

д) ощадні (депозитні) сертифікати;

е) векселі;

3) іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносять:

а) іпотечні облігації;

б) іпотечні сертифікати;

в) заставні;

4) приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, указаним у цих документах.

Ціноутворення – це процес встановлення цін на товари та послуги, що пропонуються на ринку.

Процес ціноутворення здійснюється на основі методології. Методологія ціноутворення – це сукупність найбільш загальних правил формування ціни, пов'язаних в основному з макроекономічними особливостями господарської системи, а також з різними сферами ціноутворення. Методологічні принципи можуть бути загальними як для економіки в цілому, так і для групи суміжних галузей, виробництв.

Методика ціноутворення – це сукупність конкретних правил побудови ціни, які відображають специфіку галузей, виробництв, продуктів.

В умовах адміністративного регулювання економіки всі елементи ціни виступають у формі нормативів, встановлених керуючими органами. В умовах ринкової економіки основний масив цін представлений вільними цінами, використовуваними разом з ними регульовані ціни не ідентичні фіксованим адміністративним цінам. Ступінь свободи, важелі цінового регулювання неоднакові і залежать від специфіки конкретної галузі та виробництва.

Сучасна теорія і практика ціноутворення – це продукт тривалої еволюції соціально-економічних відносин суспільства. Безперечним досягненням у ході цієї еволюції свого часу була марксистська трудова теорія вартості, що систематизувала і розвинула відповідні погляди А. Сміта та ін.

Розкриваючи сутність ціни, К. Маркс зазначав, що відхилення

ціни від вартості, вартості від абстрактної праці є їх природою чи правилом. Це відхилення не є їх недоліком, а виступає як загальний закон для всієї системи обігу. Механізм руху цього закону прокладає собі шлях крізь безладний хаос відхилень як сліпо діючий закон середніх чисел.

А. Маршалл в 70-ті роки XIX ст. розпочав пошук теоретичних обґрунтувань ринкового ціноутворення. Він вважав себе наступником Д. Рікардо і у своїх дослідженнях поєднав теорії витрат виробництва, попиту і пропозиції, продуктивності та помірності з поширеними теоріями «граничної продуктивності».

На практиці в сучасній змішаній економіці розвинених країн використовуються різні методи формування цін. Функція ціноутворення реалізується самим господарюючим суб'єктом-виробником (фірмою, акціонерною компанією, монополістичним об'єднанням, державним підприємством тощо) або посередницькими структурами (торговими, маркетинговими), що доставляють товар на ринок. Найбільш поширеним та простим є метод, за яким ринкова ціна визначається двома кількісними параметрами: собівартістю виробництва товару плюс середньою величиною прибутку.

Л. Лазебник зазначає, що ціна – це грошова сума, яку має намір одержати продавець, пропонуючи товар чи послугу, і яку готовий заплатити за неї покупець. Під світовими цінами розуміють ціни, за якими здійснюються великі комерційні

експортно-імпортні операції з оплатою у вільно конвертованій валюті. Відповідно, ціноутворення – це процес відбору кінцевої ціни залежно від собівартості продукції, цін конкурентів, співвідношення попиту і пропозиції, інших факторів [5].

Класична економічна теорія розглядає вільне ринкове ціноутворення як основний елемент підтримки рівноваги між попитом і пропозицією. Однак ідеальної загальної та повної свободи ціноутворення ніколи не існувало та й не може бути. По-перше, в будь-якій економіці діють об'єктивні економічні закони, що обмежують ціни: з одного боку, будь-який виробник не може запровадити ціну на свій товар, що буде нижчою за його витрати; з іншого – суб'єкти ринку не можуть встановлювати ціну, що перевищуватиме попит. По-друге, в умовах ринкової економіки діє система саморегулювання цін. Виробник не зацікавлений встановлювати надто високі ціни, тому що це об'єктивно зменшує обсяги реалізації його продукції та отриманий прибуток. По-третє, в будь-якій країні державні органи влади впливають на процеси ціноутворення.

Як свідчить досвід розвитку країн з ринковою економікою, ще в XIX столітті деякі держави намагались регулювати ціни. За останні 150 років уряди багатьох держав вдава-

лися до різних заходів з метою регулювання цін, і на сьогодні заходи впливу на ціноутворення стали невід'ємною складовою системи державного регулювання економіки. Проблема полягає у визначенні ступеня та форм обмеження вільного ціноутворення.

В умовах ринкової економіки встановлення ціни у зовнішній торгівлі, як і на внутрішньому ринку, відбувається під впливом конкретної ринкової ситуації. Ціна у міжнародній торгівлі – це сума грошей, яку збирається отримати продавець товару або послуги і яку готовий заплатити покупець. Збіг зазначених вимог залежить від багатьох умов, які загалом називають ціноутворюючими чинниками.

Ціноутворення на світових ринках має дві характерні риси:

– на світовому ринку складається відхилення світової ціни від внутрішніх цін окремих країн. Внутрішня ціна, хоча і є одним із суттєвих факторів механізму формування ціни світового ринку, проте в більшості випадків не визначає остаточного її рівня;

– на один і той самий товар існує паралельно ряд цін. Значна кількість цін світової торгівлі зумовлена різними обставинами: транспортним фактором, характером торговельної угоди, комерційними умовами поставок та ін.

ческий и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: в 2-х т. / И. Бернар, Ж.-К. Колли; пер. с фр. – М.: Международные отношения, 1994. – Т. 1. – 678 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.

4. *Лазебник Л.Л.* Міжнародна економіка / Лазебник Л.Л. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 218 с.

5. *Лебедев А.* Электронные деньги: миф или реальность / Лебедев А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vlarin.chat.ru/lancrypto/3.htm

6. *Пісоцька Р.* Гроші в Інтернеті / Пісоцька Р. / Всеукраїнська молодіжна організація Рада молодих підприємців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrbusiness.com.ua.

7. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України: від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

8. *Ходаківська В.П.* Ринок фінансових послуг / В.П. Ходаківська, О.Д. Данілов. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001.

9. Цивільний кодекс України: коментар. – Х.: Одіссей, 2003. – 856 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова М.М.* Гроші. Фінанси. Кредит: навч.-метод. посіб. / М.М. Александрова, С.О. Маслова. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: ЦУЛ, 2002. – 236 с.
2. *Бернар И.* Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: в 2-х т. / И. Бернар, Ж.-К. Колли; пер. с фр. – М.: Международные отношения, 1994. – Т. 1. – 678 с.

Чек – грошовий документ установленної форми, що містить беззаперечну вказівку власника поточного рахунку (чекодавця) банку сплатити зазначену суму конкретній особі чи пред'явнику чека. Вид безготівкового розрахунку, документ, який містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку чи іншої кредитної установи, що його обслуговує, сплатити або перерахувати певну суму грошей чекодержателю [2]. Виділяють такі види чеків: акцептовані, альтернативні, анульовані, невалютні, грошові, дорожні, житлові, іменні, ордерні, розрахункові, пред'явницькі, сертифіковані товарні, електронні.

Чеки, які подаються чекодержателем у банк (установу) до сплати, мають містити чітко визначені реквізити. Так, наприклад, іменний чек повинен мати: назву документа – «чек», що зазначено в тексті документа тією мовою, якою його складено (або без назви, якщо чек написаний у таких країнах, як Великобританія, США, Канада, Австралія, Німеччина та ін.); розпорядження сплатити певну суму чекодержателю; назву та реквізити емітента та платника; назву для юридичної особи або прізвище, ім'я для фізичної особи чекодержателя, на користь якого здійснюється платіж; зазначення валюти та суми чека; дату складання та номер чека; підпис особи, яка видає чек (чекодавець).

У разі відсутності цих реквізитів іменний чек вважається недійсним, повертається чекодержателю та не приймається банком (установою) на інкасо. Чеки на пред'явника банком (установою) не приймаються. Термін дії іменного чека зазначено на чеку. Якщо такий запис відсутній, то термін дії чека становить 6 місяців з дня його видачі.

Дорожній чек повинен мати такі реквізити: назву документа – «дорожній чек» («travelers cheque»); назву компанії емітента, що випустила чек: American Express, Visa, Thomas Cook, Citi Corp., Bank of America, Swiss Bakers Travelers Cheques тощо; підписи уповноважених осіб компанії емітента; номінал та назву іноземної валюти; серію та номер; місце для підпису особи, що має намір купити чек; місце для підпису чекодержателя при сплаті чека. Термін дії дорожніх чеків не обмежений. Дата та місце заповнення чека зазначаються в інформаційному повідомленні про продаж дорожнього чека. Дорожні чеки пишуться на одного власника, рідше на двох (підписи власника (двох власників) ставляться в зазначеному місці в день продажу). Будь-який з двох підписів є дійсним при одержанні готівки за чеком.

Чек заповнюється як від руки, так і за допомогою технічних засобів.

Використання факсиміле дозволяється при підписуванні чеків, що призначені для виплати пенсій (пере-

кази пенсій іноземних держав резидентам України) або в інших випадках, що передбачені законодавством країни чекодавця.

Чек не може бути акцептований. Напис на чеку про акцепт вважається недійсним. Будь-яке зазначення про проценти, що міститься на чеку, вважається недійсним і не приймається банком (установою) до виконання.

Відповідальність чекодавця перед чекодержателем за сплату іменного чека настає лише в разі пред'явлення чека до сплати в банк (установу) у встановлений строк.

В Україні розрахункові чеки використовуються в безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги) [5].

Чеки використовуються лише для безготівкових перерахувань з рахунку чекодавця на рахунок отримувача коштів і не підлягають сплаті готівкою.

Чеки виготовляються на замовлення банку Банкотно-монетним двором Національного банку чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог. Чеки брошуруються в розрахункові чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів.

Чеки, що використовуються фізичними особами для здійснення одноразових операцій, виготовляються як окремі бланки, облік яких банки ведуть окремо від чекових книжок.

Чек підписує службова особа чекодавця, яка має право підписувати розрахункові документи, та скріплює відбитком печатки чекодавця (за ви-

нятком чеків, що видаються фізичними особами).

Порядок ведення документації та зберігання документів за розрахунками із застосуванням розрахункових чеків визначається внутрішніми правилами банку з урахуванням вимог нормативно-правових актів Національного банку України.

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Відповідно до п. 1.7 Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України, затвердженого постановою Правління Національного банку України, чек – паперовий розрахунковий документ установленної форми, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження чекодавця платнику про сплату чекодержателю зазначеної в ньому суми коштів протягом установленого строку [3].

Чек електронний – система безготівкових розрахунків з використанням комп'ютерної мережі, системи зв'язку на базі інформаційних технологій [1]. Відповідно до Правил національної системи масових електронних платежів, затверджених постановою Правління Національного банку України, електронний чек – це платіжний додаток персоналізованої платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на окремому чековому картрахунку, що відкритий в емітента [4].

Чекова книжка – певна кількість зброшурованих бланків чеків, що їх видає банк власнику поточного бан-

ківського рахунку. Чекова книжка є інструментом розпорядження поточним рахунком. Чекові книжки є лімітовані та нелімітовані.

Лімітована чекова книжка – чекова книжка, яка містить певну кількість чеків на певну суму. Нелімітована чекова книжка – комплект бланків розрахункових чеків, що їх видають банки для розрахунків з постачальниками [2].

В Україні чеки виготовляються на замовлення банку Банкнотно-монетним двором Національного банку чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог. Чеки брошуруються в розрахункові чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів [5].

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку. Строк дії чекової книжки – один рік з дати її видачі. День оформлення чекової книжки або чека не враховується. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати не приймаються.

Строк дії невикористаної чекової книжки може продовжуватися за погодженням з банком-емітентом, про що він робить відповідну відмітку на обкладинці чекової книжки (у правому верхньому куті), засвідчуючи її підписом головного бухгалтера і відбитком штампа банку.

Чекова книжка може видаватися для розрахунків з будь-яким конкретним постачальником або з різними постачальниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексєнко Л. М.* Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок / Алексєнко Л. М., Алексєнко В. М., Юркевич А. І. – К.: Максимум; Тернопіль: Економічна думка, 2000. – С. 221–222.

2. *Загородній А. Г.* Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – С. 621.

3. Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України: поста-

нова Правління Національного банку України: від 29.12.2000 р. № 520.

4. Правила національної системи масових електронних платежів: постановова Правління Національного банку України: від 10.12.2004 р. № 620.

5. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постановова Правління Національного банку України: від 21.01.2004 р. № 22. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29.03.2004 р. за № 377/8976.

– Ю –

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин [1].

Юридичні факти є необхідними умовами для виникнення правовідносин і характеризуються такими ознаками:

– виявляються у зовнішніх обставинах або подіях матеріального світу і пов'язані з їх наявністю або відсутністю;

– прямо або опосередковано передбачені нормами права;

– викликають передбачені законом юридичні наслідки.

Юридичні факти численні і багатогранні, тому і класифікуються за різними ознаками: вольовою складовою, юридичними наслідками, складом, тривалістю дії.

За вольовою ознакою юридичні факти поділяються на юридичні дії та юридичні події.

Юридичні дії – це факти, які породжують, змінюють або припиняють правовідносини на основі волевиявлення людей. У свою чергу, вони поділяються на правомірні (наприклад, вихід на пенсію, влаштування на роботу, реєстрація шлюбу і та ін.) і неправомірні (наприклад, усі види правопорушень).

Юридичні події – це такі обставини, які породжують, змінюють або припиняють правовідносини незалежно від волі людей (наприклад, стихійні лиха, пожежі, землетруси і

т. ін.). З ними пов'язано виникнення правових відносин щодо відшкодування збитків, щодо спадкоємства, щодо виплати страхових винагород і та ін. Ці події ніяких юридичних зобов'язань не викликають, а лише слугують підставами для них.

За юридичними наслідками юридичні факти бувають: а) правоутворюючі; б) правозмінюючі; в) право-припиняючі (наприклад, акт купівлі автомобіля породжує виникнення права власності на автомобіль у покупця, перехід на іншу роботу змінює коло прав і обов'язків робітника, а скасування державної реєстрації припиняє існування юридичної особи).

За складом юридичні факти бувають: а) прості; б) складні.

Прості юридичні факти складаються з однієї життєвої події або дії суб'єктів права (наприклад, написання заяви про відпустку).

Складні є сукупністю кількох простих юридичних фактів (наприклад, призив громадянина на дійсну військову службу вимагає українського громадянства, досягнення певного віку, наявності певного стану здоров'я, відсутності права на відстрочення).

За тривалістю дії юридичні факти бувають: а) одноразові; б) тривалі.

Особливу роль у розвитку правовідносин відіграють юридичні факти, які називають фактичним складом. За їх наявності виникнення правовідно-

син потребує кількох умов (тобто сукупності юридичних фактів). Наприклад, для виходу робітника на пенсію необхідно: а) досягнення особою пенсійного віку; б) наявність трудового стажу; в) надання необхідних документів; г) прийняття компетентним органом рішення про призначення пенсії.

Фактичний склад відрізняється від складного юридичного факту тим, що він складається з різних юридичних фактів. Якщо складний юридичний факт – це багатоаспектне (однак ціле) явище, то фактичний склад – це сукупність різних явищ. Для фактичного складу необхідна не тільки наявність усіх складових елементів юридичних фактів, але й певне послідовне накопичення, визначений порядок його елементів. Наприклад, факт визнання підприємства банкрутом настає не тоді, коли підприємство не може задовольнити вимоги своїх кредиторів, а тільки після проходження певної процедури і визнання банкрутом саме в суді.

Юридичні факти відіграють активну роль у правовій системі, вони

з'єднують норми права з реальними суспільними відносинами. За їх допомогою життєві обставини набувають юридичного значення і таким чином впливають на соціальні процеси і явища, спрямовувати їх у необхідне русло.

У науковій і навчальній літературі юридичні факти розглядають як різновид соціальних фактів. Це явища об'єктивної реальності, відображені в системі законодавства. Визнання матеріально-соціального характеру юридичних фактів дозволяє побачити, що кожен конкретний юридичний факт – не випадкове ізольоване явище, а у відомому змісті й породження даної правової системи [2; 3].

Закон України «Про інформацію» відносить юридичні факти до складу правової інформації. Правова інформація – будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права / Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Петришина О.В. – Х.: Право, 2002. – 345 с.

2. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве / Исаков В.Б. – М.: Юридическая литература, 1984. – 280 с.

3. Бірюков І.А. Цивільне право України: навч. посіб. для студен-

тів спец. вузів / Бірюков І.А., Заїка Ю.О., Співак В.М. – К.: Наукова думка, 2000. – 304 с.

4. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України: від 13.01.2011 № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

- Антипов В. Ч., к.ю.н., професор, А;
 Білецька Г. М. – Д (державний фінансовий аудит – доходи бюджетів), Ж, І;
 Долгий О. О., к.ю.н. – П (податкова пільга – податковий контроль);
 Доценко Ю. П., к. ф.-м. н. – Б, Д (державний фінансовий аудит – доходи бюджетів), З, К (казначейський білет – комітет Верховної ради України з питань фінансів і банківської діяльності), О, Ю;
 Дюрядін В. П. – Л;
 Заруба П. І., к.ю.н., с.н.с. – А, Р, Ч;
 Кадькаленко С. Т., к.ю.н., доцент – Н;
 Ковтунович Н. Л. – Т, У;
 Криницький І. С., д.ю.н., доцент, с.н.с. – В (валовий дохід – валові обмеження);
 Мельник П. В., д. е. н., професор – Г;
 Монаєнко А. О., д.ю.н., доцент – П (податковий кредит – правоздатність);
 Музика-Стефанчук О. А., к.ю.н., доцент – Ф (фінанси, фінанси органів місцевого самоврядування, фінансовий норматив бюджетної забезпеченості, фінансування, фонди коштів);
 Пожидаєва М. А., к.ю.н., доцент – М (митниця – моніторинг як метод фінансового контролю);
 Раскалей М. О., к.ю.н. – П (предмет фінансового права – пул);
 Рибачок Н. П. – Ц;
 Семчик О. О., к.ю.н. – Ф (факторинг, фіксований сільськогосподарський податок, фінансова відповідальність – фінансовий моніторинг, фінансові послуги – фінансово-правова норма, фонд гарантування вкладів фізичних осіб);
 Солдатенко О. В., д.ю.н., доцент, с.н.с. – П (пай – податкова міліція);
 Тарангул В. Д., к.ю.н. – С;
 Трофімова Л. В., к.ю.н., с.н.с. – В (валютні операції – внутрішньогосподарський фінансовий контроль);
 Трубін І. О. – Д (депозитарні активи – Державна контрольно-ревізійна служба в Україні), Е, К (комунальний податок – курортний збір);
 Федчук С. І., к.ю.н., с.н.с. – Д (Державна митна служба України – державний тариф), Є;
 Шкуренко Н. Г. – М (маржа – митний союз).

Наукове видання

СЛОВНИК ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ

2-ге вид., переробл. і доповн.

Відповідальний за випуск
Літературний редактор
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Т. А. Габорах
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку **.**.2011. Формат 60 x 84^{1/16}.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 14,77. Умовн.-друк. арк. 17,32.
Наклад 300 прим. Зам.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, 223-15-30.

E-mail: alerta@ukr.net, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.